

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVN

før og nu - og aldrig

Udgivet
af Bo Bramsen
og Palle Fogtdal

5

Opdeling af Værkets 11 bind

De enkelte binds indhold i sammendrag, svarende til kortet.

1 Københavns Slot – Første, andet og tredje Christiansborg – Thorvaldsens Museum – Centraladministrationen – Slotsholmsgade – Det kgl. Bibliotek – Børsen – Privatbanken – Christians Brygge.

2-2a Gammelholm Værft – Botanisk Have – Charlottenborg – Det kgl. Teater – Gammelholms bebyggelse 1862-70 – Frederiksholms tilblivelse – Prinsens Palæ og Frederiksholms gader.

3 Østergade – Bremerholm – Nicolaj-kvarteret – Højbro – Amagertorv – Vimmelskaftet – Nygade – Gammel- og Nytorv – Frederiksberggade – Ved Stranden – De stille gader.

4 Ny Østergade – Kristen Bernikowsgade – Christian 9.'s gade – Gammel mønt – Vognmagergade – Åbenrå – Landemærket – Pilestræde – Købmagergade – Gråbrødretorv – Latinerkvarteret – Nørregade.

5 Kongens Nytorv – Gothersgade – Ny-København anlægges. Rosenborg Slot og Have, Adelgade – Borgergade og saneringen, Kronprinsessegade – Sølvgade – Rigsgade – Dronningens Tværgade – Store Kongensgade – Nyboder – Grønningen.

6 Nyhavn – Strandstræderne – Bredgade – Frederikskirken – Skt. Annæ Plads – Amaliegade – Amalienborg – Kvæsthusgade – Ny Toldbodgade – Nye havnefront – Esplanaden – Toldboden.

7 Chr.havns tilblivelse – Knippelsbro – Strandgade – Torvegade – Chr.havns Torv – Kanalgaderne – Dronningensgade – Prinsessegade – Frelsers Kirke – Christiania – Langebrogadekvarteret – Langebro – Chr.havns Vold.

8 Holmen og Orlogsværftet – Flådens Leje – Nyholm – Quintus og øvrige Bastioner – Christiansholm og Arsenaløen – Langøen, Frederiksholm og Dokøen – Margretheholm.

9 Vestervold – Vesterport – De første udbrydere – Volden sløjfes – Vesterbros passage – Vestervoldgade – Tivoli – Banegårdene – H.C. Andersens Boulevard – Gyldenløvesgade – Banegårdsterrænets bebyggelse.

10 Nørreport og Nørrevold – Nørrevold sløjfes – Nørrevoldgade – Ørstedsparken – Israels Plads – Nørre Farimagsgade – Nørresøgade – Østerport – Østervold sløjfes – Østervoldgade – Botanisk Have – Østre Anlæg – Stockholmsgade – Østersøgade – Østbanegade – Kastellet – Langelinie.

11 Historisk oversigtsbind. Byens vækst, krige, brande, gadenavne samt tidstavler. Endvidere Litteraturfortegnelse til de enkelte områder – Topografisk register – Personregister – Kunstnerregister.

KØBENHAVN
før og nu – og aldrig

KØBENHAVN før og nu – og aldrig

*En billedkavalkade
om København inden for voldene og søerne*

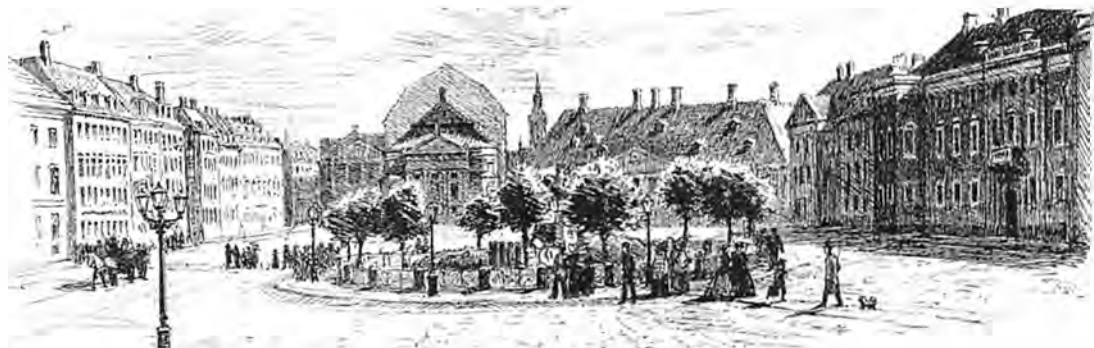
Redaktion og billedtekster
BO BRAMSEN

BIND 5

Kgs. Nytorv, Rosenborg
og Nyboder

Af SYS OG GODFRED HARTMANN

PALLE FOGTDAL

Krinsen på Kongens Nytorv 1860'erne. – Samtidig tegning.

Indholdsfortegnelse

Kongens Nytorv:		Sydlige Nyboder ødelægges .	415
Pladsen	6	Kronprinsessegades	
Bebyggelse	37	forlængelse	430
Gothersgade:		Rigensgade	457
ulige numre	90	Store Kongensgade:	
lige numre	115	ulige numre	468
Ny-København	134	lige numre	483
Rosenborg Slot og Have	144	Grønningen	498
Slottet i 1600-tallet	158	Store Kongensgades	
Slottet i 1700-tallet	167	forlængelse	526
Eksercerpladsen	180		
Museumsplaner	186		
Slottet i 1800-tallet	193		
Slot og have i vore dage	210		
Kronprinsessegade	223		
Sølvgade	243		
Borgergade-kvarteret	254		
Adelgade:			
ulige numre	255		
lige numre	274		
Borgergade:			
ulige numre	291		
lige numre	302		
Helsingørsgade	319		
Prinsensgade	320		
Klerkegade	324		
Saneringsplaner	329		
Landgreven	354		
Sølvgades forlængelse	358		
Dronningens Tværgade:			
ulige numre	362		
lige numre	376		
Nyboder	386		
		Kort	
		Kongens Nytorv	10
		Ny-København:	
		Kort 1610	136
		Kort 1628	137
		Kort 1650	138
		Urups kort 1651	143
		Dahlbergs spionkort 1657.	145
		Resens kort 1674	146
		Resens kort 1677	147
		Kort 1757	170
		Kort 1986	171
		Rosenborg Have:	
		Kort 1646	159
		Kort 1704	165
		Kort 1759	167
		Kort 1827	179
		Kort 1880	201
		Kort 1909	212
		Kort 1930	219
		Kort 1985	221

Kronprinsessegades start . . .	225	Henrik Bolten	112
Sølvgade 1704	250	Thorvald Dreyer	119
Sølvgade 1720	250	Christian 4.	134
Saneringskvarteret 1940-88 . . .	360	Axel Urup	142
Nyboder:		Erik Dahlberg	144
Kort 1757	388	Ernst Peymann	186
Kort 1806	389	Hans Henrik Koch	195
Kort 1986	429	Frederik 6.	224
Søetatens hospital	440	Andreas Hallander	227
St. Kongensgade 1930-1986 . . .	482	J. H. Rawert	230
Grønningens anlæggelse	500	Christian David	239
		Francesco G. Borri	253
		Henning Ortmann	259
		Julie Weber Sødning	266
		Fr. Vilh. Tvede	326
		Steen Eiler Rasmussen	329
		C. F. Møller	343
		Hans Henrik Engqvist	346
		Edouard Suenson	398
		J. E. Gnudtzmann	418
		Carl J. Hambro	424
		Boye Magens	439
		Ib & Jørgen Rasmussen	457
		J.-J. Ramée	483
		Chr. Carl Pflueg	496
		Andreas Kirkerup	498
		Egil Fischer	512
Biografier			
Christian 5.	12		
Christian Bielke	37		
Ulrik A. Holstein	39		
Theodor Wessel	42		
Emil Vett	42		
Albert Jensen	46		
Sv. Bøgelund-Jensen	48		
Frederik Ahlefeldt	57		
Fr. von Gram	58		
Fritz Koch	72		
Emil Blichfeldt	74		
Marie, prinsesse	83		
Niels Juel	86		
Otto Thott	89		

Alle paradekørsler ved kongelige jubilæer og udenlandske statsbesøg i Danmark passerer Kongens Nytorv. Her er det kong Albert af Belgien i 1928. – Bymuseet.

Rekonstruktionskort med de oprindelige udfaldsveje uden for stadens gamle Østerport omkring 1600. Vejene er vist i forhold til det nuværende gadenet. De nye gader følger delvis de gamle veje, ikke mindst for de to Strandstræders vedkommende, og det skønt Nyhavn senere har amputeret Lille Strandstræde. »Den brede gade« (Bredgade) er bevaret med et noget ændret forløb. Det mørke raster antyder fæstningsanlæggets voldgrav, og den femkantede, hvide plads er Østerport Bastion, der omkring 1600 ledede trafikken direkte ud ad byen gennem Østerport og videre ad Store Strandstræde. Allerede på dette kort kan man ane konturerne af Kongens Nytorv, som opstod 20 år efter, at de sidste spor af den gamle Østervold var udslettet og en ny Østerport var opført nord for Nyboder nær ved Kastellet. – Efter »Danmarks Hovedstad«.

Kongens Nytorv

På Kong Hans' tid var tiderne så ufredelige, at rigets hovedstad skulle sikres yderligere, og Københavns gamle plankebefæstning blev omkring 1496, i hvert fald på strækningen fra Stranden ved tårnet, *Kringelen*, (omtrent ved Vingården) langs den gamle Østervold helt til Nørreport, erstattet af en mur med adskillige tårne, bl. a. et som i 1511 blev bygget ved daværende Østerport. Samtidig blev denne hvælvet og tækket – med bly må man tro. Den hed Røde Port, vel efter sin farve. Den middelalderlige vold og senere mur har ligget lige uden for Østergades afslutning, og uden for volden har ligget en voldgrav. Kystlinien løb bag om Det kgl. Teater nordøst om Charlottenborg og derfra i retningen næsten stik nord gennem det senere Amalienborg-område.

Uden for Østerport, omtrent ved Store Kongensgade, byggede Frederik 2. et svovlhus, hvor det fra Island hentede svovl blev rensat, og ud for Lille Kongensgade lå det store treetages sejlhus med gotiske gavle, oprindeligt beregnet til kornlager. Vinkelret på sejlhuset lå den 100 m lange reberbane til flådens brug. Foran Østerport lå stadsgraven, hvorover en bro, delvis muret, delvis vindebro i træ, førte gennem en ydre portbygning med trappe-

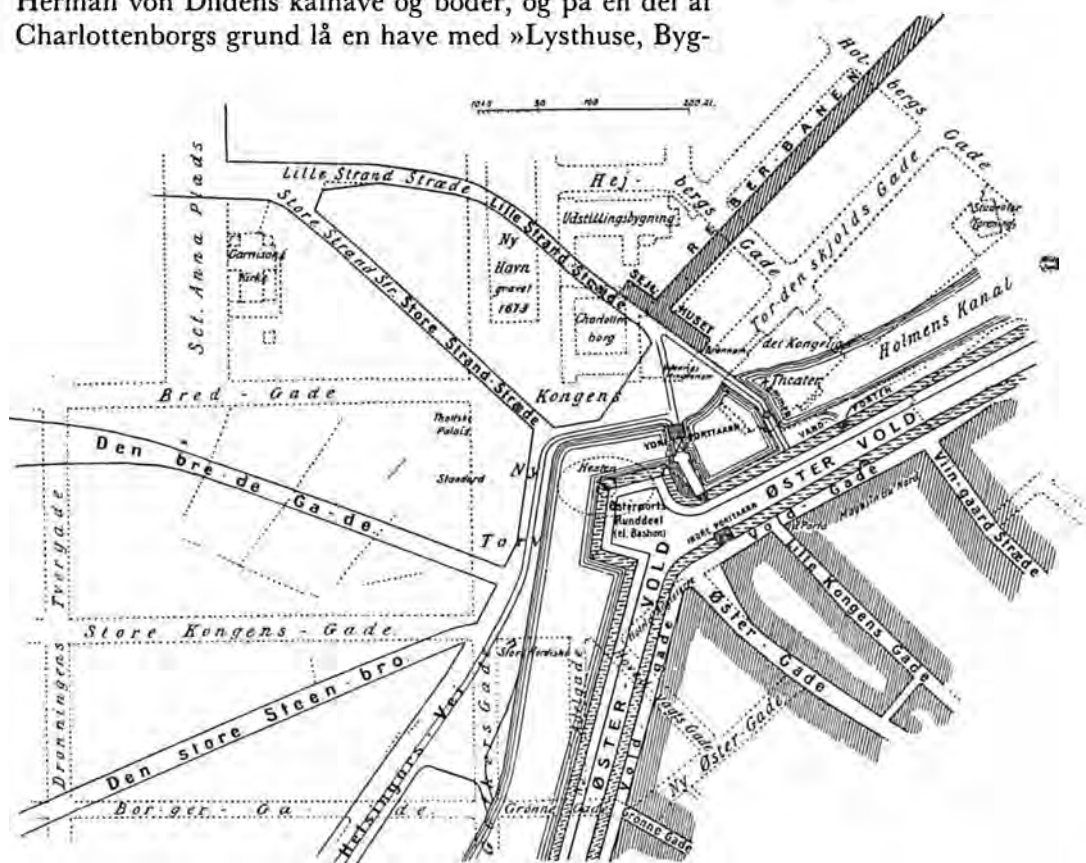
gavle til pladsen foran sejlhuset og reberbanen, som lå på den nordøstlige side af Bremerholm. En bastion skød ud nord for broen, som herved kunne beskyttes, og mellem stadsgraven og vandet lå få og små bindingsværksbygninger i grønne, åbne haver. På den tid var Bremerholm blevet landfast med byen.

Den beplantede Adelvej førte langs graven ud til Kongens Nye Boder.

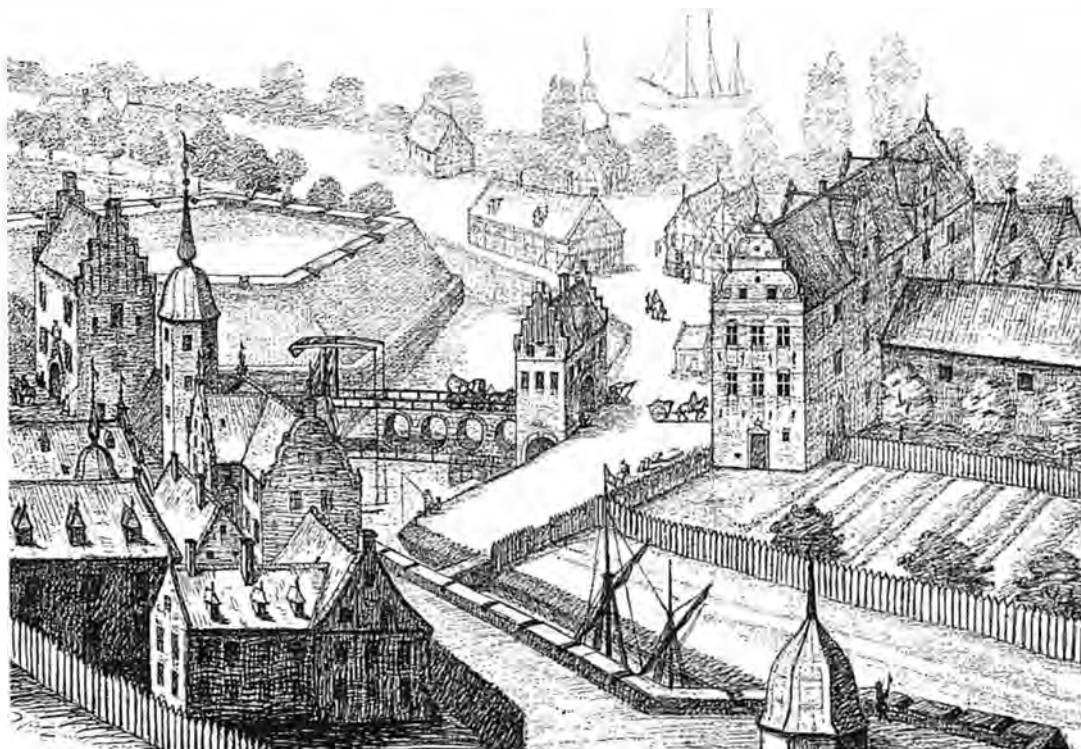
I 1606 opkøbte Christian 4. alle haver og grunde uden for den daværende Østervold, dvs. hele det terræn, der lå mellem Øster Porten og vandet, sammen med arealet mellem volden og vandet mod nordøst; det var forberedelsen til den anden store udvidelse af befæstningen, der her med imponerende fremsynethed blev iværksat.

Kongen gav i 1624 ordre til at udstikke en kirkegård uden for Østerport, hvor en kirke senere hen »bequemelig« kan bygges. Desuden siges det, at der muligvis også kunne bygges huse herude, så tanker om anlæggelsen af en helt ny bydel er begyndt at rumstere i kongens hoved. Der lå dog bygninger også på Christians tid. Grunden »Øster for Kgl. Majestæts Sejlhus« omsluttede Herman von Dildens kålhøve og boder, og på en del af Charlottenborgs grund lå en have med »Lysthuse, Byg-

Konservator C. Chr. Andersen har i Architekten i 1900 søgt at tydeliggøre situationen i 1611. Han har blot drejet kortet. Nu har Christian 4. flyttet den gamle Østerport til en ny plads til højre for bastionen og tillige skabt en ekstra passage over voldgraven. Samtidig gør dette kort også bedre rede for de landsbyagtige veje uden for byen. Vigtigst mod øst er foreløbig Strandstræderne og »Den brede gade« mod nord, men af stor betydning på Christian 4.s tid blev også »Den store Stenbro«, der via Nyboder førte til Helsingør.

Her er en perspektivtegning af kortet på forrige side. Året er fremdeles 1611 – altså næsten 60 år før anlæggelsen af Kongens Nytorv. Helt til venstre ses Østerport, som Christian 4. i 1606 havde udstyret med en bro og en ekstra port på den anden side af broen lidt længere væk fra Østergade for at få plads til sin forstærkede fæstningsvold og voldgrav omkring det lille Gammel-København. Volden kom rundt om hjørnet fra vore dages Gothersgade og fortsatte videre over det senere Kongens Nytorv ned til Holmens Kirke. Dengang beslaglagdes Kongens Nytorv altså af volde og voldgrave, medens Bremerholms store sejlhus og reberbane lå, hvor Charlottenborg senere opførtes – tilsyneladende nærmere Østergade end i dag. Men i 1640'erne nedrev Christian 4. den viste dobbelte Østerport og flyttede den helt op mellem Nyboder og det senere Kastellet (se Ny-København, side 138). Volden omkring Gammel-København, som løb langs nuværende Gothersgade og tværs over vore dages Kongens Nytorv, blev sløjfet. Dog fik voldgraven lov at stå det sidste stykke som havneløb under navnet *Holmens Kanal*. Da voldene og voldgraven uden for Østergade var udslettet, opstod den store, ryddede, men uordentlige »Hallandsåsen«, som fra 1670 skulle blive Kongens Nytorv. Til venstre ses baghuse til Østergades fornemme bebyggelse. – Nærbillede i Architekten 1900 af konservator C. Chr. Andersen, delvis efter stikket på næste side.

ning, Borde og Bænke«, som kongen i 1644 gav til sin elskerinde Vibeke Kruse.

Porten blev nu nedrevet, og grave og volde blev sløjfet, men da de nyerrhvervede grunde ikke samtidig blev udlagt til bestemte personer, fordi der allerede dengang var tænkt på en åben plads, henlå arealet i årevis som et slemme roderi af jordhøje og dale. Folkeviddet døbte det omgående *Hallandsåsen* efter de øde strækninger mellem Skåne og Halland, men selvfølgelig også, fordi Kongens Nye Torv her på Christian 4.s tid var markedsplads for købmændene fra Halland og Skåne, der lagde til her med

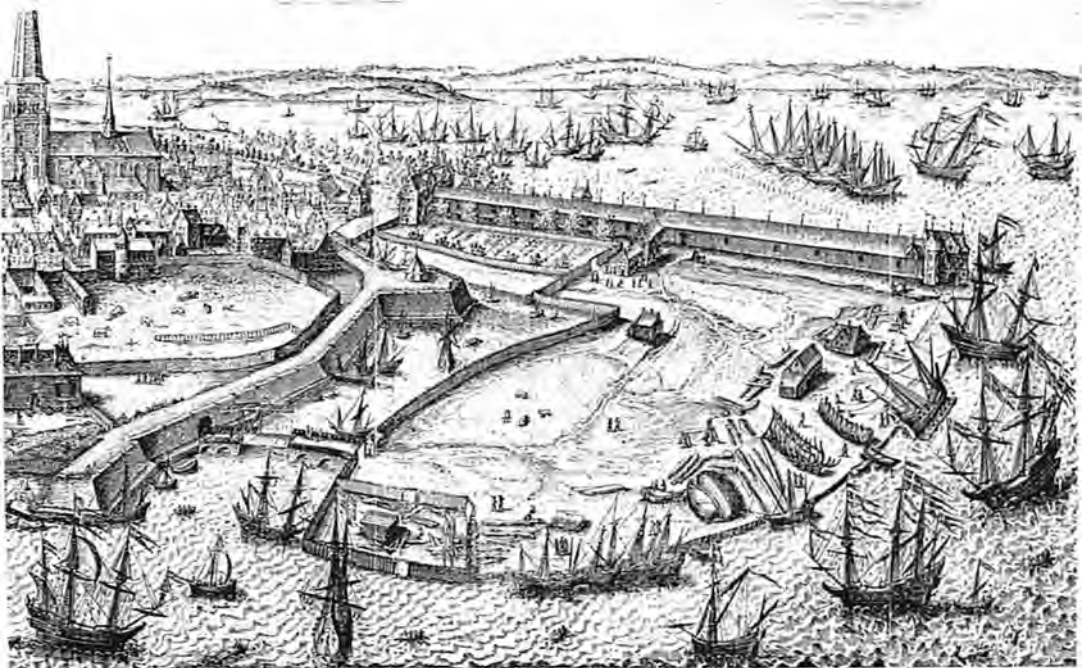

deres skuder og udstillede deres varer på pladsen. Og navnet blev hængende i årtier. Der har ikke været rart. I 1634 hedder det, at »megen stinkende og vederstyggelig Overflødighed og Urensel af slemme, vanartede mennesker, besynderlig om Nattertider, dér henbæres, sættes og kastes«. Det lyder, som om pladsen blev brugt til både dag- og natrenovation. I regnvejr og sne har der været et slemt pløre. Der blev ellers skredet hårdt ind imod »den store vederstyggelige u-humskhed«, og hvis folk, der svinede eller kastede skarn, blev antruffet af gadedogederne, kunne de »straffis i halsjernet«. *Johan Heide-man*, som var havneinspektør, fik en skilling af hver fragt-vogn, som passerede byens tre porte, for at sørge for opretholdelse og renholdelse af byens torve, også det store nye.

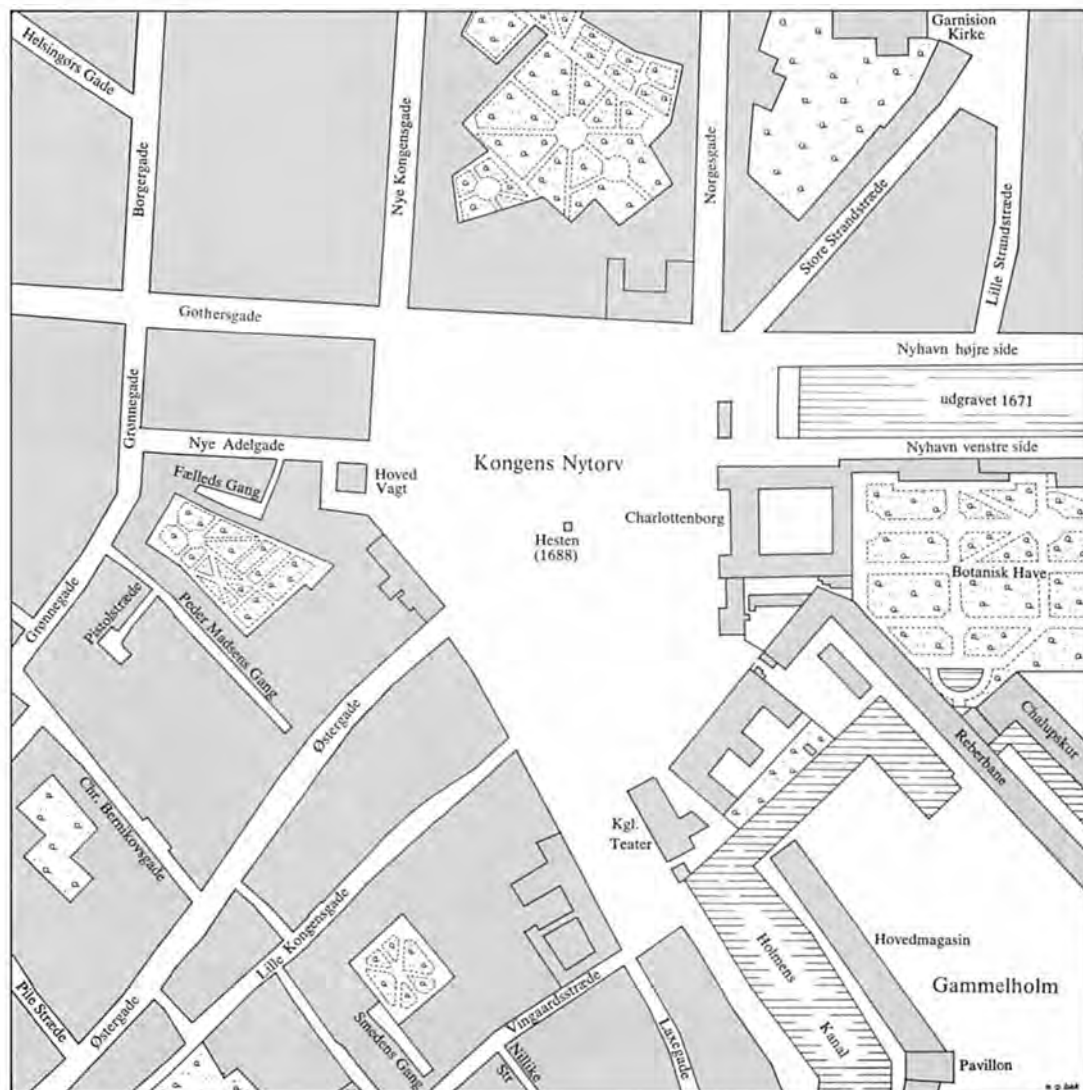
Christian 4. skulle ikke opleve en regulering af Hallandsåsen, men to år efter hans død lå der færdige planer for et torv. Frederik 3. fik imidlertid hurtigt andet at tænke på med svenskerne stående uden for døren (volden).

Først i 1670 blev grunden lagt til *Det nye Kongetorv*, som blev planeret og brolagt under opsyn af *Niels Rosenkrantz*, der også fuldførte stadens befæstning efter *Henrik Ruses* planer. Han ejede selv en stor ejendom på hjørnet af Østergade og det nye torv. Ved brolægningen åbenbares en masse sten og fundamenter, som Christian 5.s halvbroder, *Ulrik Frederik Gyldenløve*, fik til sin nybygning

Udsnit af hollænderen Jan van Wijcks store – unikke – stik af København, som han udførte efter senere brændt maleri for Christian 4. i 1611, for at kongen kunne glæde sig over de af hans mange bygningsværker, der allerede da var færdige. Det er dette stik, C. Chr. Andersen har lagt til grund for sin tegning på forrige side. Her får man et klart indtryk af den gamle Østervold, der udgjorde det sidste stykke af fæstningsanlægget omkring Gammel-København, men som måtte falde, da den nye Østervold – som faktisk vendte mod vest – stod færdig helt op til Kastellet og derved udvidede det københavnske område til det dobbelte. (Se kortet side 138). Den gamle vold endte ved Holmens Kirke, og Gammelholm lå »uden for byen« (se bind 2). – Det kgl. Bibliotek.

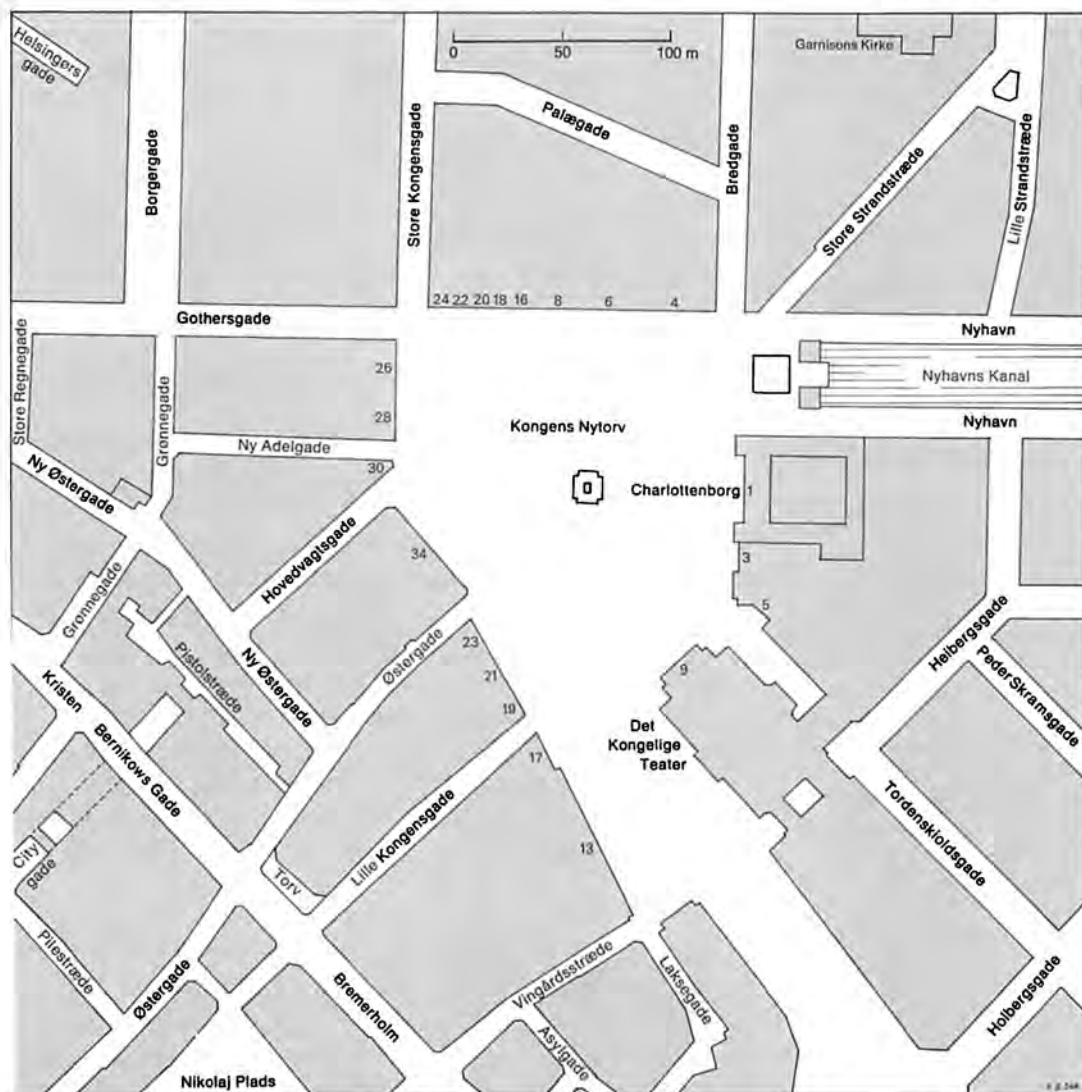

Kongens Nytorv 1757

Kongens Nytorv og omegn efter stadskonduktør Geddes kort fra 1757, da torvet var godt 85 år gammelt og havde fået den form, det stort set har bevaret, efter at byens gamle fæstningsanlæg var nedrevet og Østerport for længst flyttet ud nær Kastellet. Bemærk Holmens Kanal, som indtil 1864 nåede op til torvet og var forbundet med en kanal på Gammelholm. Bemærk også 1700-tallets mange haver og det gamle Kgl. Teaters placering. – Kort af Arne Gaarn Bak 1986.

ved torvets østside. I 1672 kom en forordning om bebyggelsen ved torvet, hvor alle bygninger så vidt muligt »paa een Maner og efter een Bygningsmodel efter vore Stadsbygmesters anledning skulle bygges«. Midt på torvet har tilsyneladende ligget en vagtbygning, måske en ombygning af den gamle ydre port. Denne – Hovedvagten – blev i 1680 flyttet til Ny Adelgades udmunding i torvet, hvor den stod i de følgende to hundrede år.

I stedet for vagten blev der på pladsen anlagt en græsplæne, plantet blomster, buske og træer omgivet af et trægitter og med spadserestier. Torvet blev anlagt efter en »afridsning« af *Gottfried Hofmann*, og det var grundejerne omkring torvet, der på kongens opfordring betalte projektet med 560 rdl.

Uden for haveanlægget blev der hver onsdag afholdt hestemarked, hvor man til sine ekvipager frit kunne købe gode heste. Desuden blev der indrettet halmtorv, og der kunne købes både brændsel og fuglevildt. Det har været rigtig livligt.

Allerede i 1575 havde *Tyge Brahe* ved en forelæsning på Københavns Universitet, stærkt inspireret af Vitruvius, påpeget den nære sammenhæng mellem geometrien og arkitekturen. Passer og lineal var også de vigtigste redskaber til udførelse af kongens tanker med sin nye bydel.

Projektet fra ca. 1629 til et stjerneformet byanlæg (se side 137) omfatter imidlertid ikke et fast anlæg af det nye torv. Den plan kom aldrig længere end til papiret, og det blev skakbrættets strenge krav til lige gader, der krydser

Samme område 1886

Kongens Nytorv og omegn i vore dage. Mest forandret er Gammelholm-området til højre, der bebyggedes i 1870'erne, bl.a. med nyt Kgl. Teater, og Charlottenborgs have, hvis sidste rester udslettedes ved udstillingsbygningens opførelse i 1880'erne. Iøjnefaldende er også Ny Østergade og Hovedvagtsgade fra 1870'erne, Kristen Berntnikows Gades udvidelse omkring 1900 og Østergades forbindelse med Bremerholm fra 1932. Mod nord er Palægade opstået omkring 1901. – Kort af Arne Gaarn Bak 1886.

Christian 5. (1646-99). Konge fra 1670 til sin død. Af stænderforsamlingen allerede 1650 valgt til sin faders efterfølger. I Københavns udviklingshistorie er det *Kongens Nytorv*, som er blevet uadskilleligt forbundet med Christian 5.s navn. Da Ny-København omkring 1670 var ved at tage form med Norgesgade (Bredgade) som den vigtigste nye gade, var det rimeligt at søge at få skik på den store, øde plads, der i mange år havde henligget uden for den nedlagte Østerport for enden af Østergade. Her dekreterede Christian 5. som ny konge i 1670, at der straks skulle skabes en fornem, brolagt plads med navnet *Kongens Nye Torv*, og at den skulle randbebygges med passende købstadshuse. I 1671 lod han Nyhavn udgrave for at skaffe søværts forbindelse med det nye torv. Hans halvbroder U. F. Gyldenløve opførte samtidig sin gård, det senere Charlottenborg, 1672-83, og fra nu af tog det skæve, efterhånden femkantede torv form, som det vil ses på de følgende sider. Den enevældige Christian 5. accepterede også, at hans rytterstatue anbragtes midt på torvet. Det skete dog først 1687, da torvet havde taget form. Rytterstatuen på Kongens Nytorv er siden altid kaldet *Hesten*. Den har siden 1771 været stærkt distanceret af den langt finere rytterstatue af Frederik 5. på Amalienborg.

hinanden i rette vinkler, som blev fulgt. Dermed blev også torvets nordlige, vestlige og østlige sider skarpt afgrænset, medens det mod syd åbnede sig opræcist imod Holmens Kanal og Bremerholm.

Axel Urup var manden, der hermed fik ansvaret for pladsens afgrænsning. Han var fra Halland, men studerede i fem år fortifikation og byplanlægning, fortrinsvis i Holland og Tyskland. I 1629 blev han ansat som kongelig ingeniør med oberstløjtnantsrang, og Christian 4. må have været tilfreds med hans arbejder, for i 1635 blev han udnævnt til rigsingeniør og i 1648 ridder af elefantordenen.

Den fra Holland indkaldte Henrik Rüse fortsatte som nævnt Urups planlægning og projekterede bl. a. *Nyhavns Kanal*, formentlig i 1662, som den forordnede havn til det nye torv, og i sin samklang med den nye kanalby, *Christianshavn*, på den anden side af havnen. Christian 4.s inspirationskilde havde været det vindskibelige og rige Holland, både i sin indstilling til merkantilismen og i sine ønsker for arkitekturen og byplanlægningen.

Men for den unge enevælde i Danmark blev Frankrig det klare forbillede. I 1630 var den til *Ludvig 13.s* forherligelse anlagte Place Royale i Paris blevet indviet, og i 1639 blev en rytterstatue af kongen opstillet på pladsen midt på en gitterindhegnet græsplæne, og omgivet af en kørebane.

København havde nu også fået sin Place Royale, Det nye Kongetorv, brolagt og med et ovalt haveanlæg på midten. Her skulle stå en rytterstatue af majestæten. Måske har allerede Christian 4. tænkt i de baner. Han var allerede som ung en glimrende rytter, der også op i årene klarede ringrendinger og turneringer som de bedste. Kongen er som rytter portrætteret af bl. a. Karel van Mander, men noget tyder på, at han i 1643 har ønsket billedhuggeren *François Dieussart* til at udføre en rytterstatue. Denne modtager i hvert fald ret mange penge for »at forfærdige en hest af metal«. En statue blev nu aldrig til noget, men den kan næsten kun have været tænkt opstillet et sted i den bydel, som helt er Christian 4.s værk, og da ville Kongetorvet jo have været den eneste naturlige placering.

Også Frederik 3. vides at have haft planer om opstilling af en rytterstatue. En jernstatuette på Rosenborg menes at være et forarbejde, stærkt inspireret af Marcus Aurelius-statuen på Capitol. Svenskekrigene gav som nævnt kongen andet at tænke på end egen forherligelse.

Men Christian 5., vor første egentlige enevoldskonge, der som ung besøgte solkongen, og som i klæder, fest- og jagtglæde fulgte parolen fra det franske hof, han fik sin rytterstatue opsat på Kongetorvet.

Kongens dagbøger vidner om hans dybe hesteinteresse. Han var den fødte rytter, der på en formiddag på sine jagter kunne ride seks heste trætte. Den 23. april 1685 red han en festlig, kongelig karrusel på Kongens Nytorv, og godt tre år efter rejstes her *Abraham César Lamoureux'* ryttermonument i bly, *Hesten*. Statuen blev støbt i klumpebly, som der står i de gamle Tøjhus-regnskaber, og bagefter blev den forgyldt. Selve støbningen har formentlig fundet sted i Gjethuset, som var opført få år før, i 1671-73.

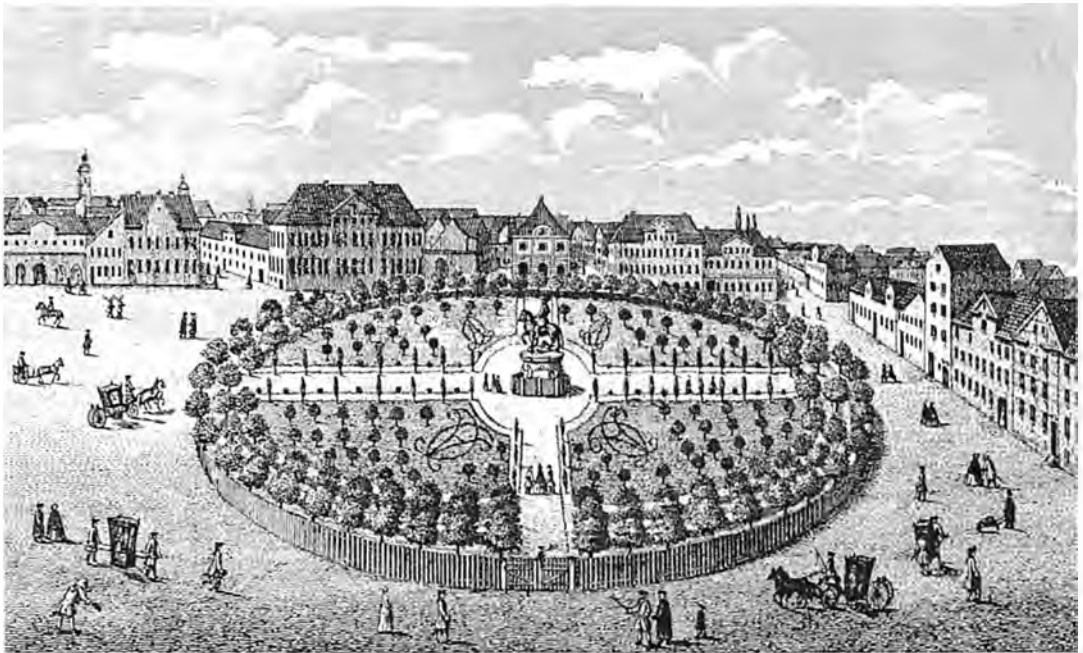
Da Nyhavns Kanal var udgravet, kunne *Henrik Gerner* i »Den danske Mercurius« i 1673 meddele, at

*Det nybegyndte værk og vide grøfters rende,
som går til kongens torv, er kommen nu til ende,
selv og Hs. Majestæt tilstede var så nær
at se det salte vand sig først indtrænge dér.*

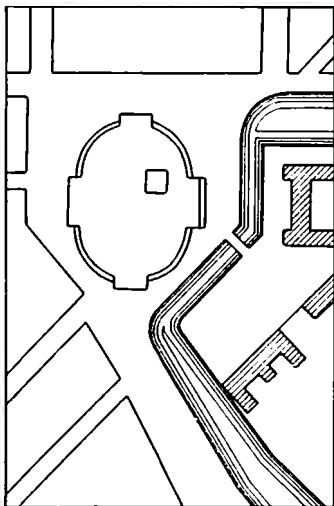
Man var begyndt at festligholde begivenhederne. Allerede i 1670 fik kommandanten, *Frederik Ahlefeldt*, besked på at lade borgervagten sekundere ved alle forefaldende lejligheder på den store plads, Kongstorvet kaldet. Og torvet bruges slittigt som ved festlighederne det følgende år,

Kobberstik fra ca. 1718 af »Kongens Nye Torv«, der viser det firdelte haveanlæg med enkedronning Charlotte Amalies monogram plantet i hvert bed og et rækværk med låger fra fire sider. Christian 5.s enke havde nemlig i 1700 overtaget sin svogers, Ulrik Frederik Gyldenløves, palæ på torvet, som i samme anledning straks havde fået navnet Charlottenborg. I midten ses Christian 5. til hest, opstillet 1687. Dette stik er set fra vore dages Hotel d'Angleterre over mod Charlottenborg (opført 1672-83). Til venstre Nyhavn (anlagt 1671-73). Det er det tidligste billede, man har af torvet. Det er tegnet af I. C. Marselis og stukket i Augsburg. – Det kgl. Bibliotek.

Litografi af anlægget på Kongens Nytorv, udført af L. Both 1864 efter ældre, tysk forlæg fra 1730'erne. Det er set fra Charlottenborg og viser Den ahlefeldtske Gård (på Hotel d'Angleterres nuværende plads). Denne gård blev ombygget til Grams Palæ i 1738. Endvidere savnes Frue Kirkes spir, som var brændt 1728 og endnu ikke genopført sådan, som det ses nederst på næste side. – Efter tryk i Det kgl. Bibliotek.

Aldrig: I 1673 puslede man med tanker om at forbinde Holmens Kanal med Nyhavn. Det skulle skaffe renere vand i kanalsystemet. Krinsen skulle gøres oval og Hesten flyttes. – Senere rekonstruktionstegning.

hvor infanteriet skulle stille sig »udi bataille paa Kongetorvet«, i anledning af landgrevinden af Hessens afrejse.

Gerner har også en malende beskrivelse af selve torvet før og efter anlæggelsen:

Hvor nu er kongens torv, der før var grav og volde om gammel København; hvor før var hestetolde morads og ringe værk, der står nu hus og mur opbygte regelret, foruden bod og skur.

Dengang stod »Hesten« endnu ikke i sit franske haveanlæg.

Ryttermonumentets franske oprindelse er klar nok, alene ved valget af kunstneren. Abraham César Lamoureux kendes som kunstner først fra 1669, hvor han sammen med broderen Claude kom til Sverige. I 1677 var Abraham hosbilledhugger hos enkedronning *Hedvig Eleonora*, men måske har kunstnerens evige pengeforlegenhed fået ham til at søge mere givtige arbejdsgivere, for i slutningen af 1680 flyttede han med hele sin familie og broderen til Danmark, hvor han også, fem år efter, blev udnævnt til hosbilledhugger. Han udførte flere arbejder for kongen, men hovedværket er »Hesten«. Christian 5. har

Kobberstik fra Den danske Vitruvius af Kongens Nytorv i 1745. Blomsterbedene er blevet mindre og Charlotte Amalies monogrammer er forsvundne. Hun var død 1714. – Det kgl. Bibliotek.

Kongens Nytorv omkring 1740. For første gang er »Krinsen« blevet et begreb, men i 1749 bestemtes det, at den dobbelte række af lindetræer omkring Hesten skulle fældes, fordi pladsen skulle anvendes som eksercerplads. Resultatet kan ses på side 17. Kobberstik i Thurahs Vitruvius fra 1746. – Det kgl. Bibliotek.

Kongens Nytorvs historie i årstal

- 1647:** Den gamle Østerport for enden af Østergade sløjfes.
- 1650:** Gothersgade anlægges langs den nedlagte Østervold.
- 1668:** Frederik 3. fjerner plad-sens galge og skafot på den åbne plads.
- 1669:** Den store plads, som hidtil har været kaldt Hallandsåsen p.gr.a. sin uvejsomhed, omdøbes til Kongens Nye Torv. På pladsen ligger allerede Ahlefeldts (senere Grams) Gård, opført 1666 (i dag Hotel d'Angleterre).
- 1670:** Ejere af grunde, der støder op til pladsen, opfordres til at opføre passende »køb-stadsbygninger« og fristes med skattefrihed.
- 1671:** Udgravningen af Nyhavn begynder, men man opgiver at forbinde den med Holmens Kanal.
- 1672-83:** Charlottenborg opføres af Ulrik Frederik Gyldenløve.
- 1673:** Gjethuset fuldføres. Det fungerer som kanonstøberi til 1767, da det bliver Kadetakademi. Nedrives 1872.
- 1680:** Hovedvagten opføres ved Ny Adelgade. Ombygges 1724 og 1830 og nedrives 1874.
- 1683:** Sølhelten Niels Juel opfører det senere Thottske Palæ på hjørnet af Bredgade. Ombygget 1760 af Jardin og bliver fra 1930 Frankrigs ambassade.
- 1684:** Kongens Nytorv bliver Halmtorv og tillige torv for handel med heste, vildt og brændevin.
- 1685:** Storslået ringridning for flere hundrede ryttere, med store guldpræmier. Jens og Niels Juel er dommere.
- (fortsættes side 24)

sikkert selv set både rytterstatuen af Henrik 4. på Pont Neuf og den af Ludvig 13. på Place Royale, da han som ung prins var på dannelsesrejse bl. a. til Paris. En laurbærkranset hjelm, som Christian 5. bærer, kroner f. eks. også Ludvig 13.s hoved.

En bevaret skitse tyder på, at slaver oprindelig skulle have siddet på soklen, som var prydet af slagscener i relief. Det kan næsten kun have været de nylig overståede svenskekrige, der her har været tænkt afbildet. Men formentlig har det bløde bly tvunget kunstneren til at udtænke støtte for hestens bug og løftede forben, og projektet er så blevet ændret til den liggende mandsskikkelse, hesten tramper på, Misundelsen, medens soklen er blevet udstyret med fire mytologiske figurer, Visdommen, Heltetmodet, Styrken og Æren.

Ikke dårlige attributter for en konge!

Lamoureux døde i 1692, men enken modtog så sent som i 1693 og 95 betaling for udført arbejde, så vi må tro, at broderen har fortsat billedhuggerværkstedet.

I al sin svulmende barok er der en storartet samklang mellem hest og rytter, og tætheden understreges af monumentets placering på soklen, der imidlertid efter den berømte svenske arkitekt, *Nicodemus Tessin d. Y.s* mening var for lille. Nu var Tessin godt vant. Han kom lige fra Paris, hvor han havde set *François Girardon* tumble med en rytter på en springende hest, der galopperede hen over et mægtigt klippeplateau, ved hvis fod fire store kvindeskikkelser symboliserede undertrykte lande. Sådanne grandiose monumenter lå alligevel ikke rigtig for Christian 5., hvis pluskæbede fysiognomi i virkeligheden både viser portrætlighed og afspejler sin tid. Den lille sokkel fremhæver i virkeligheden monumentaliteten ved hesten og den kongelige rytter. Han rider naturligvis mod syd, hvor jo kongeslottet lå.

Omkring statuen opsattes et jerngitter, medens fire alleer delte det ovale haveanlæg i fire kvarterer. Yderst plantedes fire træerækker, der gav skygge til den omkransende spadseresti. Senere, da træerne blev for voldsomme, blev den yderste fældet. Blomsterbroderier i de fire kvarterer viste oprindelig kongens og dronningens monogrammer, *Charlotte Amalie* mod øst, hvor hendes kommende enkesæde lå, *Gyldenløves Palæ*, som med hendes overtagelse i 1700 fik hendes navn, *Charlottenborg*.

Med hendes nærvær levede torvet op til sit navn, et kongeligt torv. Hun var en brav kvinde, som, da krigen igen truede i 1702, forblev på Charlottenborg og op-

Kort efter Frederiksstadens påbegyndelse i 1749 (se bind 6) blev Sophie Amalienborgs gamle eksercerplads forlagt til Kongens Nytorv. På få måneder blev hele Krinsen med blomsteranlæg sløjet med Christian 5.s rytterstatue som eneste minde om det smukke anlæg. Her ses torvet fra Store Kongensgade mod Gjethuset og det nylig opførte ældste Kgl. Teater. Stik efter J. J. Bruun 1756. – Bymuseet.

Bruun har også tegnet dette stik af Kongens Nytorv fra den modsatte side, men det øde indtryk er det samme. Her ser man ned mod det senere Thottske Palæ, Bredgade og Charlottenborg og Charlottenborgs portnerbolig og Gjethuset til højre. Kobberstik fra 1756. – Det kgl. Bibliotek.

Kronprins Frederik (6.)s bryllupsindtog med Marie Sophie Frederikke af Hessen i 1790. Det ældste Kgl. Teater er prydet med en tempeldekoration. I midten ses Hesten. – Maleri af C. A. Lorentzen på Fredensborg.

»Den rædsomste nat«, 4.-5. september 1807. Kongens Nytorv led dog kun ringe skade. Stik af J. F. Clemens efter maleri af C. A. Lorentzen. – Det kgl. Bibliotek.

muntrede de truede københavnere i den svagt befæstede by. Hun formanede borgerne til tapperhed og lod dem vide, at hun »udi i al paakommende Krigstilstand og Vanskelighed vilde leve og døe med dem«. Studenterne, som var kaldt til våben imod Carl 12., gik fra slottet til torvet for der at gøre enkedronningen deres opvartning. 200 mand med sløjfer i deres respektive faners farver har diverteret på Kongetorvet med spillemænd og trommeslagere i fuld mundering.

Frederik 6. og dronning Marie Sophie Frederikke på vej til Det kgl. Teater fra Amalienborg. I baggrunden ses det nuværende Hotel d'Angleterre og til højre Hovedvagten, som den tog sig ud omkring 1800. Maleri af C. A. Lorentzen fra 1820. – Rosenborg.

Frederik 4. gav som bekendt op over for svenskekongen, og København slap for krigen i denne omgang. Kongens Nye Torv lå herefter i en årrække i begyndelsen af 1700-tallet som en yndig oase uden for den beklumrede tætby, som blev ramt af pesten i 1711, og den undgik lykkeligt branden i 1728. Torvet må have virket som en kæmpestor plads, der hørte naturligere sammen med de nyanlagte kvarterer øst og nord for byen, som i generationer havde karakter af haveanlæg med enkelte bygninger stående ind imellem.

Bortset fra de første årtier efter anlæggelsen har torvet ikke siden fungeret som et egentligt handelstorv. Fra begyndelsen har det været tænkt byen til zir og kongehuset til ære.

Fattig-Holm har tegnet Kongens Nytorv omkring 1830. Man havde opstillet en kreds af sten med kæder omkring Hestens gamle stakit, men resultatet var fortsat en øde plads. – Nationalmuseet.

S. H. Petersen har udført dette kobberstik af torvet i 1832. Her set mod Østergade med Hotel d' Angleterre og Hovedvagten midtfor. – Det kgl. Bibliotek.

Maleri af C. O. Zeuthen fra 1852, der viser, at man foran det gamle Kgl. Teater med sten og kæder søgte at reservere plads for kørende trafik til teatret. – Teatermuseet.

Københavnsmaleren Chr. Bayer, der ofte optræder i dette værk, holdt af at gengive kendte personer på sine billeder, uanset om de havde været til stede, da han malede omgivelserne. Her har han i 1860 tegnet bl.a. prins Ferdinand i uniform, skuespillere fra Det kgl. Teater samt en deling af Hestgarden, der blev nedlagt i 1865. – Bymuseet.

Kanefart på Kongens Nytorv 1835 efter akvarel af N. Koch. »Fædrelandet« skrev i 1855: »Ville man gøre noget ved Kongens Nytorv, forekommer det os, at en stor trægruppe midt på torvet, der skjulte den klodse-

de, værdiløse statue og ydede vandrerer over torvet læ og skygge, var det eneste rigtige«. I baggrunden til højre Hotel du Nord og i forgrunden Hotel d'Angleterre. – Bymuseet.

Endnu omkring 1850erne er trafikken på Kongens Nytorv ingenlunde noget problem. De kørende og de gående trafikanter synes at enes godt. Midtfor ses blokken mellem Ny Adelgade og Gothersgade. Den blev nedrevet, da Store Nordiske Telegraf-Selskabs nuværende bygning blev opført (se side 75). Fattig-Holm ca. 1850. – Privateje.

Endnu et billede af den ydede kanefart rundt om Hesten på Kongens Nytorv. Til venstre ses den smukke, gamle gård, der brændte i 1893. Dernæst Det thottske Palæ og Kanneworffs Hus. Det er tegnet af Fattig-Holm ca. 1825 og stukket af hans far, Jens Holm. – Bymuseet.

(fortsat fra side 16)

- 1688:** Den franske billedhugger A. C. Lamoureux' rytterstatue af Christian 5. rejses den 24. november.
- 1688:** Krinsen anlægges uden om »Hesten«.
- 1711:** C. F. Krieger anlægger Krinsen i den form, der er vist på side 13.
- 1728:** Kongens Nytorv spares under byens brand.
- 1736:** Den nyoprettede »Kurantbank« får sit første sæde på Charlottenborg. Senere flyttes den til Børsen.
- 1744:** Københavns første musikselskab »Det musikalske Societet« dannes og giver koncerter på Charlottenborg.
- 1748:** Eigtveds Komediehus ved siden af Gjethuset åbnes. Kongen overdrager teateret til Magistraten, som bestyrer skuepladsen i 20 år (se bind 2).
- 1749:** Kongens Nytorv bliver gjort til eksercerplads og Krinsens sidste træer fjernes.
- 1750:** Der spilles teater på Charlottenborg.
- 1754:** Det kgl. Kunstakademi oprettes på Charlottenborg.
- 1769:** Første kunstudstilling på Charlottenborg.
- 1770:** Komediehuset på Kongens Nytorv overtages af staten og får navnet »Den kgl. danske Skueplads«. Guiseppe Sarti – den italienske musiker – opretter Det kgl. danske Kapel.
- 1772:** Komediehuset gives i enterprise til Guiseppe Sarti.
- 1773:** »Kierlighed uden Strømper« opføres første gang i Komediehuset.

(fortsættes side 26)

I mellemtiden var Kongens Nytorv blevet virkelig fashionabelt, ved at kronprinseparret i 1743 var rykket ind på Charlottenborg. Lige så irriteret borgerskabet var over Christian 6.s dronning *Sophie Magdalene* og hendes tyske slægt, lige så forhåbningsfuldt så københavnernes hen til ankomsten af kronprins Frederik (5.)s tilkommende, *Louise* af England. Hun viste sig også at være et elskeligt væsen, og illuminationer til hendes ære har prydet byens huse, også de fine bygninger, der kransede torvet. Her samlede folket sig for at hylde kronprinseparret, da prinsesserne blev født i 1745 og 1746, og her stod ved festlige lejligheder de borgerlige friskytter opstillet til parade. Den flotteste det år, 1749, hvor grundstenen til *Frederiksstaden* blev lagt (se bind 6).

Da havde Frederik 5. afløst sin fader på tronen, og hans livlighed og glædeslyst, som var i så stor modsætning til Christian 6.s pietistiske indstilling, prægede også byens liv.

Torvet har her midt i 1700-tallet været en livligt befærdet plads, hvor store, lukkede karosser skrumplende har bragt teatergæster til og fra skuespilhuset, adelsfolk gik på visitter i hinandens palæer, tjenestefolk færdedes i travl gang eller stod i sladrende klynger, og soldater skiftede vagt ved gardebygningen ud for den nuværende Hovedvagtsgade. De tre store kanoner, af folkeviddet døbt Abraham, Isak og Jacob, skabte en rimelig tryghedsfølelse og bidrog ved deres salutter til den almindelige gadelarm, der har været betragtelig.

Jomfru *Charlotte Dorothea Biehl* har kunnet følge det hele fra sine vinduer, og har i sine breve og erindringer levendegjort stemningen.

Kongens Nytorv blev teaterpladsen, endnu før den egentlige teaterbygning rejstes ved torvets sydøstlige side. Den unge engelske kronprinsesse nød underholdning af udenlandske teatertrupper i sit palæ, medens den jævne befolkning fornøjede sig med at se på »den stærke mand«, der havde opslået sin fjællebod på torvet. I Gjethuset spillede en tysk trup, endnu før teatret indrettedes i Lille Grønnegade, og tværs over torvet er vandret landets fineste iagttager af menneskers dårskab i den store lilleby, som København var. *Ludvig Holberg* har også her på torvet blandt godtfolk, fine folk og fremmede fundet en god del inspiration til de satiriske stykker, der snart blev opført på og nær ved Kongens Nytorv.

Det noble torv skæmmedes dog af, at soldaterne supplerede deres beskedne sold med kræmmeri. De solgte tøj og garn fra boder og skure, som var en slem torn i øj-

Projekt fra ca. 1840 til et centralt anlæg omkring Hesten. Først en snes år senere blev projektet realiseret i en lidt ændret form. – Det kgl. Bibliotek.

Dette fotografi fra ca. 1860 viser, at planen nu er gennemført. Pladsen har atter fået et centralt anlæg, men Krinsen er endnu ikke genoplivet. Fot. F. Hendriksen. – Bymuseet.

(fortsat fra side 24)

- 1774:** Harsdorff ombygger og udvider Komediehuset og indfører inskriptionen »Ei blot til Lyst«. En kgl. direktion udpeges.
- 1776:** Der gives koncerter i Gjethuset, efter at det er blevet ombygget til Kadetakademi.
- 1780:** Harsdorffs Palæ opføres ved siden af Charlottenborg.
- 1795:** Københavns brand skåner Kongens Nytorv fuldstændig.
- 1795:** Talлотteriet trækkes på Charlottenborg fra 1795-1818 (efter at Københavns Rådhus er brændt).
- 1795:** Hotel d'Angleterre flytter fra Vingårdstræde til Grams Gård, hvor hotellet fremdeles findes. Navnet havde hotellet i Vingårdstræde fået i 1791, fordi det husede »Den engelske Klub«. D'Angleterres nuværende ydre stammer fra 1873 og 1915.
- 1796:** Det holsteinske Palæ på Kongens Nytorv omdannes til »Hotel du Nord«, og bliver i 1879 begyndelsen til Magasin du Nord.
- 1802:** Fuldføres Erichsens Palæ.
- 1807:** Fra nu af er der årlige kunststillinger på selve det gamle Charlottenborg.
- 1816:** Der tilbydes varme bade på Hotel du Nord.
- 1840:** Tre år før Tivoli åbner, holder H. C. Lumbye koncerter på Hotel d'Angleterre.
- 1860:** Krinsen genindføres i mindre skala.
- 1864:** Udenrigsministeriet flytter fra Schacks Palæ på Amalienborg til Harsdorffs Palæ på Kongens Nytorv.

(fortsættes side 28)

nene på borgere og myndigheder. Træhesten, der stod uden for Hovedvagtens, har skullet tjene til skræk og advarsel.

På torvet var der også holdeplads for portechaises. For en mark i timen kunne man herfra lade sig transportere rundt i bærestol. Det kunne nok være nødvendigt på den tid, hvor alskens affald flød af sted i åbne render langs gaderne. Byen har i sommerens varme ikke været noget for sarte næser, og gaderne i øvrigt, trods brolægning, været plørede og snavsede. Kongens store nye torv ganske sikkert ligeså.

Træerne omkring statuen voksede godt til, og mellem 1740 og 1750 fældede man successivt rækkerne af træer, så kun en krans af sten, forbundet med jernkæder, nu stod tilbage omkring »Hesten«.

Det gav en dejlig, stor åben mønstringsplads som afløser for den tidligere mønstringsplads i Frederiksstadens, der blev bebygget med de fire Amalienborg-palæer (se bind 6).

Frilægningen, som også omfattede fjernelse af diverse træskure, vakte begejstring. »Hvor prægtig en Zirat denne Hovedstad har erhholdet udi den store Kongens Nytorv falder nu først ret i Øjnene, da denne magnifique Plads er blevet fuldkommen ryddelig, et Torv, som der næppe findes Mage til udi nogen Stad i Europa. Fornemmelig præsenterer sig Kong Christian 5.s kostbare *statua equestris*, der ogsaa nu hver Dag har mange Beskuere ligesom den nylig var bleven oprejst«.

Gjethusets placering har medvirket til at skabe liv på torvet, når støbningerne skulle transporteres fra og til. Det kulminerede i august 1768, da 200 matroser trak Saly's rytterstatue af Frederik 5. forbi rytterstatuen af Christian 5. til sin plads i Frederiksstadens. To konger hilste hinanden, og kanonsalutten, der bragede, må man tro kom fra Abraham, Isak og Jacob.

Byens brand i 1795 berørte ikke direkte torvet og dets omkringliggende bygninger, men dog indirekte, fordi nogle af den gamle bydels funktioner måtte flyttes. Kongens Nytorv blev nu midlertidigt handelstorv, en klar deklassering. Brandkatastrofen var kun en begyndelse, få år efter kom englændernes bombardement. I tiden inden havde der ellers været ret festligt på torvet med militærmusik hver morgen, fordi general *Peymann* havde slået sig ned på d'Angleterre. Generalen selv udtalte, at oboisterne blæste den dejligste harmoni-musik, han nogen sinde havde hørt. Han skulle få andet at tænke på.

Der plantes små træer i anlægget omkring »Hesten. Det bliver begyndelsen til en ny Krins. Trafikken er stadig beskeden. De mange mennesker til højre er samlet for at se vagtafløsningen foran Hovedvagten. Litografi efter tegning af A. Nay ca. 1865. – Det kgl. Bibliotek.

Kongens Nytorv set i 1860erne fra en anden side med de voksende træer på torvets midte. Der er fremdeles ikke tale om regulering af trafikken. Litografi efter tegning af A. Nay ca. 1865. – Det kgl. Bibliotek.

(fortsat fra side 26)

- 1872:** Gjethuset nedrives for at skaffe plads til det nuværende Kgl. Teater.
- 1873:** Hotel d'Angleterre nyder godt af den nye Hovedvagtsgade, der muliggør at bygge en ny hotelfløj i hele gadens længde. Selve hotellet ombygges samtidig totalt.
- 1874:** Hovedvagten nedrives og vagten flytter til Kastellet. Den populære daglige infanteriparade bortfalder.
- 1874:** Det nye Kgl. Teater indvies.
- 1875:** Holbergs statue afsløres foran Det kgl. Teater. Oeh-lenschlägers statue er hentet fra Sankt Annæ Plads året forud.
- 1883:** Charlottenborgs nye Kunststøttingsbygning tages i brug.
- 1890-94:** Tietgen opfører Store Nordiske Telegraf-Selskabs bygning på Kongens Nytorv.
- 1893:** Kongens Nytorv nr. 6 nedbrænder.
- 1894:** Magasin du Nord's nye stormagasin åbnes.
- 1898:** Henrik Ibsen fejres på Hotel d'Angleterre.
- 1915:** Stor brand på Hotel d'Angleterre.
- 1923:** Udenrigsministeriet flytter fra Harsdorffs Palæ til Det nye Christiansborg – og forbliver her til 1983.
- 1931:** Der spilles komedie i Stærekassen for første gang.
- 1941:** Tyskerne forbyder studenternes traditionelle løb om Hesten.
- 1946:** Professor E. Utzon-Franks genfremstilling i bronze af Lamoureux' sammen-sunkne blystatue af Christian 5. afsløres.

Grandmama, den søde frøken *Sophie Zinn*, har i sine »Bekiendelser« givet en levende skildring af, hvordan denne første terrorbombning af en civilbefolkning ramte Kongens Nytorv. »Vi besluttede at gaae til Kongens Nytorv, hvor vi boede. Min Søster Olsen lovede at vise os den korteste Vei, men da vi kom paa Gaden, begyndte Bomberne at falde igien. I den Forvirring dette foraarsagede, forfeilede vi vores Vei. Vi vadede igiennem Gaderne i Glas og Gruus. Endelig naaede vi da Müllers; men her turde vi ikke blive. En bombe havde om Natten sønderslaaet den Seng, vi havde lagt i«. Familien rykkede ind hos hendes broder, agent Zinn i Kvæsthusgade, men heller ikke dér var der sikkert, og Sophie, som i fire dage og nætter ikke havde været af tøjet for at passe børnene, medens mændene var på volden, skriver videre: »Lyset var næsten udbrændt, og dog var der ganske lyst i Værelset. Jeg gik til Vinduet og saae Pakhuset lige overfor min Broders Huus ildrødt af Luernes Skin. Nu løb jeg ganske forskrækket til Hiørnet af Gaden.

Det forekom mig, som om Ilden alt havde naaet Gothersgaden. Det blæste meget stærkt, og Lieutenant Dodt, som jeg mødte, sagde, at ifald Vinden vendte sig, inden Ilden blev dæmpet, vilde Nyhavn være i Fare«.

Det gik ikke så galt, og dagen efter fik englænderne flåden, som de havde krævet, og bombardementet var forbi. Men byen truedes med oprør. »En utallig Mængde Mennesker hvoriblandt 500 Tømmermænd med deres Øxer, havde forsamlet sig paa Kongens Nytorv og forlangte at vide Indholden af Capitulationen, og truede med at ødelægge den øvrige Deel af Byen, ifald Flaaden blev overleveret de Engelske. Garden til Hest, Husarerne, Rytterne og Bosniakkerne søgte forgieves at holde Styr paa dem. Denne Dag var næsten ligesaa skrækkelig som de andre. Fienden udenfor, Oprør inden i Byen, de brændende Ruiner, de mange ulykkelige Mennesker, som havde mistet deres Mænd, Koner eller Børn ved Bomberne, og deres Ejendom ved Ilden. Man kan ikke tænke sig større Elendighed!«

I 1821 besøgte en anden ung dame byen og skrev i sin dagbog om udsigten fra sit værelse på Hotel d'Angleterre ud over den »smukke, store Plads«. Hendes sammenligning af de to rytterstatuer faldt selvfølgelig ud til Amalienborg-statuens fordel, den af Christian 5. til hest »er af Bly og synker derfor sammen«. Støtten, skikkelsen af Avind, hjalp altså ikke, og det skulle blive en skavank, der først sent fandt sin løsning.

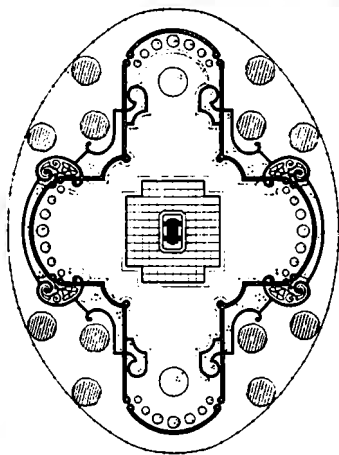
Stadsgartneren overanstrenger sig ikke omkring 1880. Anlægget omkring Hesten er temmelig vildtvoksende og virker meget tilfældigt, men brolægningen er perfekt. Hestesporvognen til Frederiksberg er klar til afgang. Fot. 1880. – Bymuseet.

Torvet i 1870. Hestesporvognene fra den nye passage i Holmens opfyldte kanal følger sporene over det brolagte torv til Bredgade. Foto af Riise. Kort efter blev teatret nedrevet (se bind 2). – Bymuseet.

I 1916 lykkedes det havearkitekten, Erik Erstad-Jørgensen, at genskabe bedene omkring Hesten, på en måde der var tydelig inspireret af dronning Charlotte Amalie-bedene i 1700-tallets begyndelse. – Fot. ca. 1930. Stadsingeniørens Arkiv.

Kongetorvet var blevet mere folkeligt. Fornemme hoteller omkransede det, men der har også været et leben af tjenestefolk og handlende. Galante folk spadserede til te og de nymodens kaffeselskaber, og portechaiserne var afløst af hestetrukne vogne. Deres kørsel over torvets brolægning har været alt andet end lydløs. Brolægningen, som nu var fra 1777, led også under trafikken, og i 1835 skred man til omlægning. I »Politivennen« håber man, at arbejdet vil blive ordentligt, og at man vil undlade at bruge sand, iblandet det gule ler, som ved »endog ringe Blæst forårsager en for Øine og Lunger saare skadelig Støv«. Imidlertid synes tidens arbejder at være udført med mere smag end tidligere, så skribenten mener nok at kunne forvente, at det smukke torv vil få en værdig og hensigtsmæssig brolægning.

Torvet følte efterhånden lidt bart. Arkitektursens i begyndelsen strenge, senere mere spinkle, klassicisme afløstes af romantikkens trang til afveksling, og det influerede også på pladskunsten. På Kongens Nytorv afløstes de jernkæder, der omringede rytterstatuen, af et jerngitter. Et cirkelrundt haveanlæg med græsplæne, træer og blomsterbede blev plantet, og udenom anlagdes en spadseresti, hvor promenerende godtfolk kunne se hinanden an. Pladsen blev også forsynet med belysning. Først

standere til gaslys, senere, i 1880, med elektriske gadelyster. Standerne stod på spadserestien rundt om statuen. Det var en stor forbedring, selv om København siden 1681 havde haft gadelygter, først med olie, senere med tranlys. De blev tændt, når solen gik ned, men ikke, hvis der var måneskin, og ikke i de lyse sommernætter. Formålet var naturligvis »at hindre den Røven og Overlast, som slemme Mennesker tilforn ved Aftenstid og ved Natтетid plejede at øve«.

Trafikken på torvet i begyndelsen af vort århundrede blev efterhånden »mægtig, særlig foranlediget ved Automobil-Driftens almindelige Indførelse og Sporvejsnettets voldsomme Udvidelse«. Det krævede naturligvis foranstaltninger til sikkerhed for fodgængerne, der stadig gik rundt på pladsen som deres vej nu faldt.

Lange overvejelser om torvets udseende resulterede i, at havearkitekt *E. Erstad-Jørgensen* i 1916 genskabte den gamle Krins med fire trægrupper og et blomsterparterre omkring Hesten. Han foreslog også, at denne genforlydtes, men den tanke bragte æsteterne op på barrikaderne. Hesten var god nok som den var og trængte ikke til fornyelse. Forslaget blev betragtet som et attentat, en formastelighed, der var at ligne med en forbrydelse. Hesten var blevet en antikvitæt, hvis patina ikke måtte rø-

Forrige side nederst:
Her er Erstad-Jørgensens tegning til det fornemme, ovale blomster- og græsfelt, suppleret med 4 × 3 maleriske træer, der dog ikke udgør en krins. Den anes bagved på billedet ovenfor.
– Stadsgartnerens Arkiv.

Krigs- og besættelsesårene bragte uorden i mange af stadsgartnerens anlæg. Det var altid lettest at bygge beskyttelsesrum inden for hans områder. Det gjaldt også Kongens Nytorv. Skiltet forkynder, at her er et tilflugtsrum. – Polfoto 1943.

Næste side:

Christian 5.s rytterstatue var rejst på det nyanlagte Kongens Nye Torv i 1688, og er således næsten 100 år ældre end Hesten på Amalienborg. Den var udført af den franske billedhugger Abraham César Lamoureux og bestilt af kongen selv. Som romersk feltherre rider majestæten over Misundelsen – Avind – symboliseret af en liggende mandsskikkelse, der med sit knæ meget belejligt støtter hestens bug. Ved kunstnerens død i 1692 var sokkelens allegoriske figurer endnu ikke færdige, men arbejdet blev afsluttet af Lamoureux' broder.

Statuen blev udført af forgyldt bly. Det bløde metal viste sig hurtigt at være uegnet. Hesten sank sammen, trods Misundelsens støttende knæ. Statuen måtte repareres flere gange bl.a. i 1777 og 1802. I 1946 blev selve den originale statue erstattet med en kopi i bronze, udført af billedhuggeren E. Utzon-Frank. Han havde naturligvis benyttet lejligheden til at rette hesten op på ny. Foto 1947. – Erik Hansen.

res. Det ville også være forkert at bruge så mange penge til sådan noget i tider med megen nød og elendighed. Endelig udtrykkes det håb, at det skulle lykkes »den offentlige Mening at afværge, at Byen bliver belemret med mere forgyldt Elendighed end højst nødvendigt«. Det lykkedes!

Derimod blev Krinsens yderste træækker genplantet, selv om bl. a. Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse advarede imod at gøre torvet, der dog havde et storstadsagtigt præg, til en plantage, der ville gøre pladsen provinsiel og småtskåren.

Erstad-Jørgensen forsvarede sig med, at han heller ikke ønskede nogen plantage, men derimod stramt klippede trækroner i en oval krans. Derved blev det.

I marts 1928 lød en faretruende overskrift i Berlingske Tidende. »Fare for, at Hesten paa Kongens Nytorv styrter sammen«. Den var da blevet besigtiget af en undersøgelseskomité, der – opskræmt af en kronik om ryttermonumentet og dets dårlige tilstand – skulle se på sagen. Det var bl. a. hofbronzestøber *Rasmussen*, billedhuggeren, professor *Utzon-Frank*, og gipsstøber *Ferdinandson*. Det var Utzon-Frank, der så faren for statuens endelige forfald, og han foreslog, at der skulle tages en gipsafstøbning og derefter støbes en ny skulptur i bronze. Problemet var at genetablere den oprindelige form på rytter og hest, for det bløde bly var helt deformeret. I tidens løb havde man restaureret monumentet, både i 1717, 1726, 1751 og i 1777, da det havde været ved at falde fuldstændig sammen, og derefter på ny i 1802 og senere. Og hver gang der var lappet på det, havde monumentet fået en overmaling.

Nu udtalte bronzestøberen, at efter at man på stedet havde foretaget en afstøbning i gips, måtte man rette hesten op og derefter genstøbe den i bronze. Et kæmpearbejde, og dyrt. Han foreslog, at de mange store selskaber og firmaer, der boede rundt om torvet, skulle prøve at rejse kapitalen. Det tog sin tid. Først ti år senere havde en selvbestaltet komité, bestående af tre gamle garderkammerater, fabrikant *Ditlev Duckert*, amtmand *K. Ulrich*, Hillerød, og Handelsbankens direktør *Hedegaard*, fået den fornødne sum indsamlet, og arbejdet gik i gang.

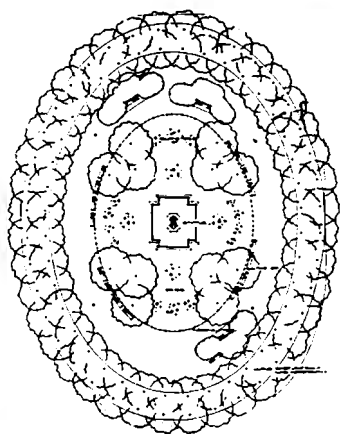
Så brød stormen løs. En avispolemik, der omtrent varede til julen 1939, startede i oktober med en kronik af professor *Wilh. Wanscher*, der leverede et flammende forsvaret for hestens kunstneriske kvaliteter og betvivlede, at dens tilstand skulle være så dårlig som hævdet. Hvis det var tilfældet, burde den dø i skønhed på sin sokkel. Hvis

Her er vore dages Krins, hvor man ved hyppig beskæring og klipning holder træerne som en tæt krans om det indre anlæg med frit voksende træer. – Polfoto 1970.

den skulle afstøbes, skulle det være i den autentiske skikkelse, »ikke som en forbedret Kopi. Restaureringer har vi nok af; det er altid Forfalskninger«. Utzon-Frank forsvarede sin bronzefæstøbning, og komiteen udtalte sig. Wanscher påkaldte ingeniørernes tekniske ekspertise, og *Paul Bergsøe* svarede og frarådede en restaurering. »Vi har et Ansvar for Eftertiden: at redde hvad der endnu reddes kan af Byens Ansigt, og den eneste Maade at bevare Hesten fra total Undergang er efter min Mening at rette op og støbe en ny i et bedre Materiale, medens det endnu kan gøres«. Wanscher gav ikke op, men betvivlede nu, at Utzon-Franks kunstneriske evner slog til. Dette fik kunstnerkollegerne *Bjerg*, *Henning* og *Rathsach* til at rykke ud med en støtteerklæring, hvorefter Wanscher endelig påkaldte *Det særlige Bygningssyn*, der havde ansvaret for fredede bygninger og monumenter. Endelig slog museumsdirektør *Leo Swane* koldt vand i blodet på de iltre herrer.

Det særlige Bygningssyn behandlede sagen i 1943. Hesten blev nystøbt efter Utzon-Franks gipsafstøbning, efter at den var rettet op. Det oprindelige monument blev,

Den nuværende tætte og veltrimmede Krins blev i 1916 plantet uden om Erstad-Jørgensens fine, centrale arrangement, som senere blev ødelagt af tilflugtsrummene. Tegning 1916. – Stadsgartnerens Arkiv.

efter en del palaver om den rette opbevaring, anbragt på Tøjhusmuseets magasin. Der står den endnu.

Københavnernes syntes, at trafikken på Kongetorvet blev voldsom, da bærestolene blev afløst af først de hestetrukne, siden af de motoriserede firhjulede. De skulle opleve torvet i dag i myldretiden. Det er hverken byen til zir eller til nogens ære. Midtertræerne er groet op, frit som i en plantage, og den klippede krans står som en automobilring omkring en grøn ø. Det hele omgives af et trafikalt inferno, der mildt sagt ikke kan være til glæde for nogen. Der har i de senere år været mange ideer til pladsens forbedring. Arkitekter har udarbejdet projekter, menigmand og forskønnelsesforening har givet deres besyv, og borgerrepræsentationen har debatteret. Bilismens styrke har lammet alle.

For ca. tyve år siden, i 1967, vedtog Folketinget et anlæg af en tunnelbane, med nedgange ved Det kgl. Teater og Magasin du Nord. Den plan er senere blevet opgivet.

Et projekt fra 1940 foreslog, at al parkering skulle foregå under jorden, medens torvet skulle reguleres som en stor oval plads med smalle kørebaner langs kanten som rundkørsel, der slusede trafikken fra og til de tilstødende gader. Det forslag er taget op igen i 1987.

Luftfoto af Kongens Nytorv, der viser, hvorledes den mere end 300-år gamle plads tager sig ud i dag. Nogen ideel trafikordning er det umuligt at tilvejebringe, for der er for langt mellem de fredløse gågængeres fire hjørneovergange. – Fot. 1975. Stadsingeniørens Arkiv.

KONGENS NYTORV

Ved gennemgangen af Kongens Nytorvs bebyggelse er det naturligt at starte med Erichsens Palæ ved indgangen til torvet fra Holmens Kanal. Palæet er imidlertid allerede beskrevet i bind 3, som omfatter Holmens Kanal mod bysiden. Her ses palæet i 1840'erne, da det var ca. 40 år gammelt og endnu fungerede som storkøbmands-domicil. Udsnit af litografi ca. 1840. – Bymuseet.

Samme motiv i snesjap 80 år senere, da palæet var blevet hovedsæde for Handelsbanken, og da samme bank efterhånden ejede og beslaglagde hele området bag palæet. Se i øvrigt »Bankland« i bind 3, side 227. Fot. ca. 1920. – Bymuseet.

Torvet bebygges

Det var klart for Christian 5. og hans råd, at til monumental pladskunst hørte en indramning med monumentale bygninger. Det vidste både Christian 4. og Frederik 3. også, men tiderne var hårde, så alle påbud og forordninger om bebyggelser var længe resultatløse. Kongens krav til helhed og kvalitet stod fast:

»Ingen må på bemeldte torv nogen hus eller bygning sætte, som ej i det mindste befindes i to stokke, d.v.s. etager, i højden, foruden kælder, og til gaden med en brandmur (grundmur) opført, og at det derhos iagttages, at samme huse, såvidt muligt er, på en manér og efter en bygningsmodel efter vores stadsbygmesters anledning bygges«.

Bygningerne rejstes så, ikke med overdreven hast, og en strøm af påbud, anordninger, trusler og løfter om privilegier viste tydeligt folks træghed med at flytte til de nye, øde bydele.

Kongens halvbroder, *Ulrik Frederik Gyldenløve*, måtte naturligvis gå i spidsen og viste da også det gode eksempel med sit barokpalæ på torvets østside. Stormændene i kongens nærhed fulgte nu trop, stærkt hjulpet af skattelettelser og andre begunstigelser.

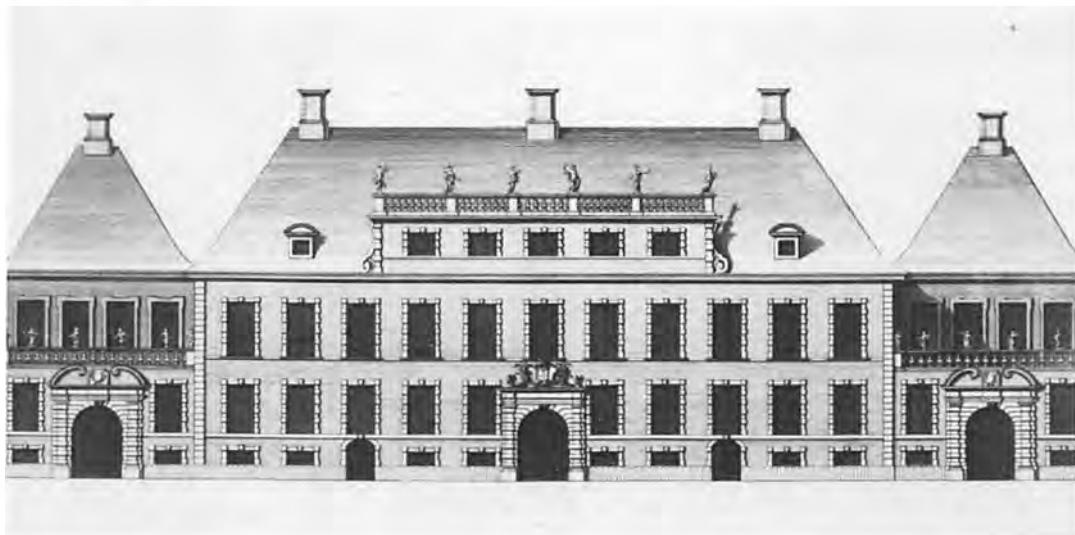
Den lille plads ved pladsen, den rektangulære firkant, der i syd afslutter Kongens Nytorv, markeres af agent *Erichsens* søjlebårne palæ. Søjler var ellers kun for de kongelige, og dette var et borgerhus, men det blev opført efter de moderne synspunkter i Frankrig, som jo her i slutningen af 1700-tallet håndhævede friheds- og lighedsidealene. *Harsdorff* var bygmesteren, og han var også arkitekten, da naboen, højesteretsassessor *Niels Hoftved*, byggede sit hus, dog af mere beskedne dimensioner, på hjørnet af Reverensgade, nuværende Laksegade, og Vingårdstræde.

Erichsens smukke hus krævede dog også af hjørnehuset en vis pragt, og byggesagen røber et dilemma, hvor myndighederne på den ene side gerne ville have et stort, flot hjørnehus med en pragtfacade imod Kongens Nytorv, men på den anden side ikke – af hensyn til lys og luft – ville acceptere højere bygning end 18 alen, fordi Reverensgade kun var 16 alen bred.

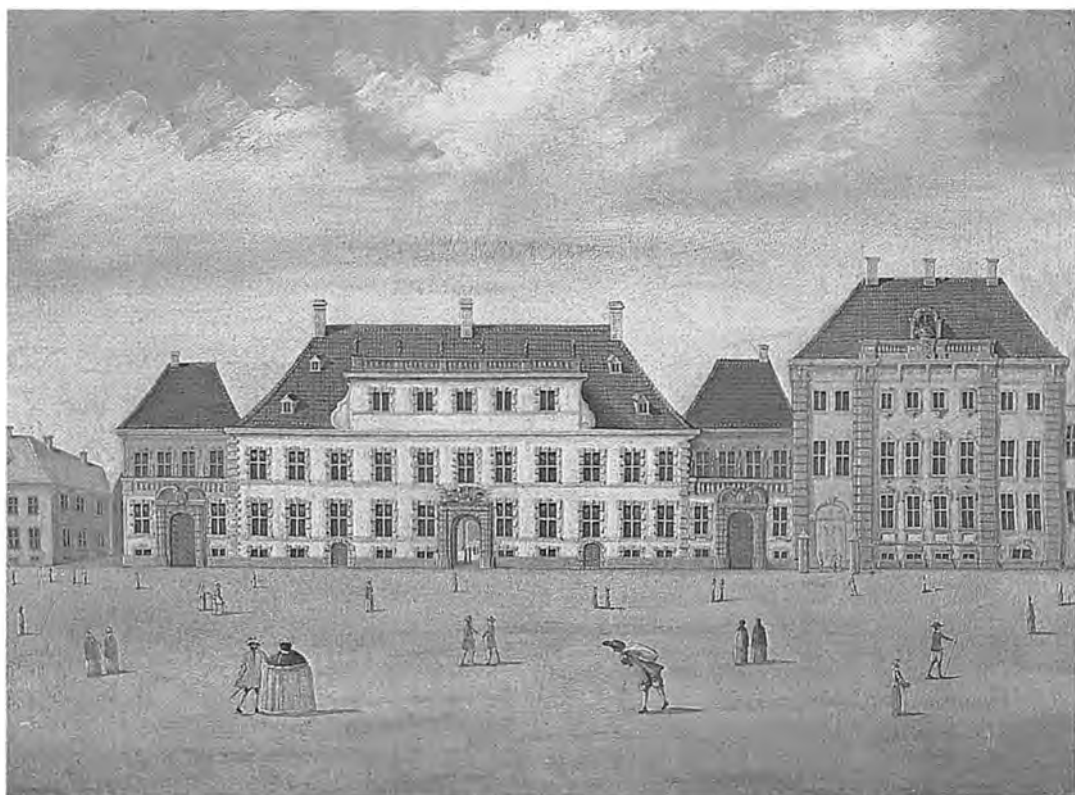
Harsdorffs tegning blev ikke fulgt; det ville ellers have været en bygning, der kunne leve op til de bedste hjørneløsninger i Rom, hvor man ikke giver køb på disse særlige krav til arkitekturen. Senere ombyggedes huset, fik

Christian Bielke (1645-94). Viceadmiral, yngre søn af til rigsadmiral Henrik Bielke, hvis datter han giftede sig med anden gang. Han startede sin maritime karriere i 1666 som løjtnant og blev fra 1669-72 chef for skibet »Havhesten« på en rejse til Tranquebar og Java med gaver til kongen af Bantam fra Frederik 3. I 1675 blev han chef for orlogsskibet »Christianus Quartus« under Cort Adeler og deltog med samme skib under Niels Juels kommando i Gotlands erobring og senere i slaget ved Øland. Herefter udnævntes han til viceadmiral. I 1677 deltog han – atter under Niels Juel – i slaget ved Møn og var ligeledes med ved slaget i Køge Bugt og ved landgangen på Rügen. Ved hjemkomsten blev han medlem af Admiralitetet. I 1687 så han sig i stand til at restaurere den gård på Kongens Nytorv, som senere blev ombygget af storkansler Holstein, og som siden 1894 har været erstattet af Magasin du Nord's nuværende hovedbygning. Han ejede Kærbygård, Basnæs og Edalgave. Han døde på sin gård på Kongens Nytorv, hvorfra han kunne se over til sin gamle chef og svigerfader i sit tredje ægteskab, Niels Juel, som næsten samtidig opførte sin gård på hjørnet af Bredgade. Men medens Niels Juels palæ står, blev Bielkes totalt ombygget allerede i 1721.

Storkansler U. A. Hølstien købte i 1721 palæet på Kongens Nytorv 13, hvor Magasin du Nord nu ligger. Palæet var restaureret i 1687 af Niels Juels svigersøn, viceadmiral Bielke. Hølstien ombyggede Bielkes Palæ og i Hafnia Hodierna kunne Thurah vise det i denne form med to karakteristiske tilbagetrukne pavilloner på hver side af hovedbygningen med de 11 fag. – Det kgl. Bibliotek.

Også Rach & Eegberg malede – i 1749 – Storkanslerens Palæ på Kongens Nytorv. Gaden til venstre er Vingårdstræde. Huset til højre – nr. 15 – var opført 1736-37 af tømmerhandler Søren Jørgensen, og gården tilhørte den kendte hofråd Joseph Hambro fra 1817-40. Den blev nedrevet 1892. – Nationalmuseet.

blandt andet en forhøjelse af selve hjørnet, som blev afsluttet med en kuppel, og *Hotel Tottenborg* blev indrettet i det smukke borgerhus.

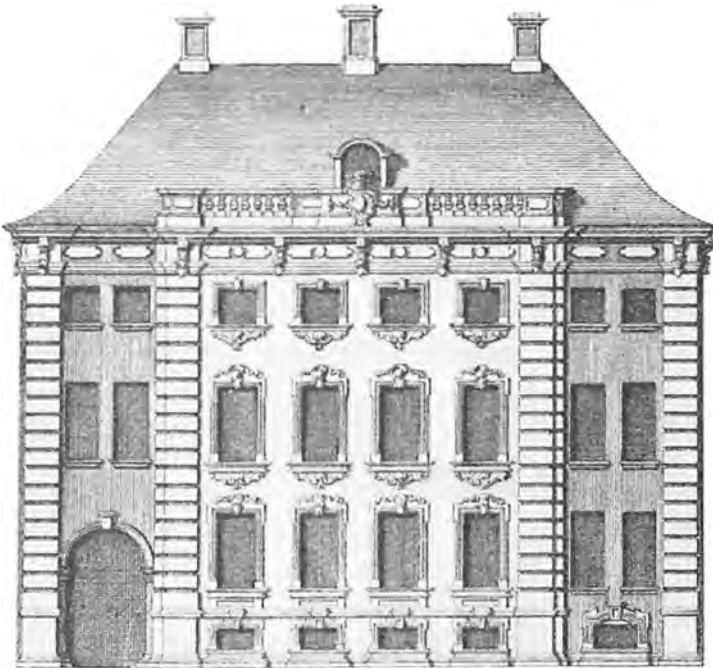
På den modsatte side af Vingårdstræde opførte *Henrik Bielke* sin adelsgård, formentlig engang i 1670erne. Bielke ledede admiralitetsadministrationen under den skånske krig og var storgodsejer både på Sjælland og i Norge. Som broderen *Jørgen* havde han fået sin uddannelse i udlandet, først ved universitetet i Padua senere hos prinsen af Oranien. Han synes at have været trofast mod Corfitz Ulfeldt og Leonora Christine, men var alligevel rigsråd og betroet mand hos Frederik 3. Det kan ikke have været en helt ubetydelig gård, han har haft ved Kongens Torv.

Ikke desto mindre ville svigersønnen *Christian Bielke*, som var søofficer under Niels Juel og med ved slaget i Køge bugt, gerne have gården moderniseret, da han og Henrik Bielkes datter, Marie Sophie, arvede den i 1683. Det år startede også *Niels Juels* store palæbyggeri på den modsatte side af torvet.

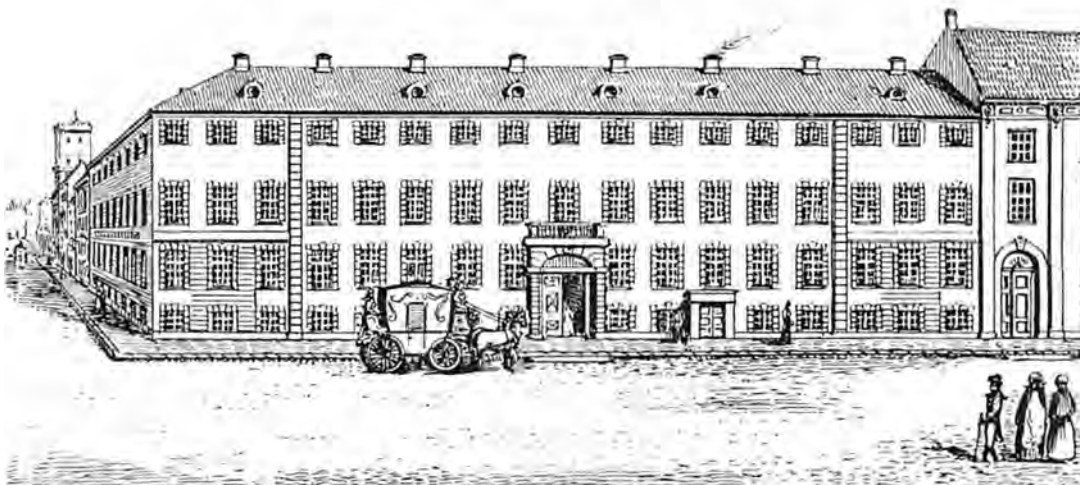
I 1687 fik Bielke blandt andet 14 års frihed for grundskat, motiveret med den store bekostning, han havde

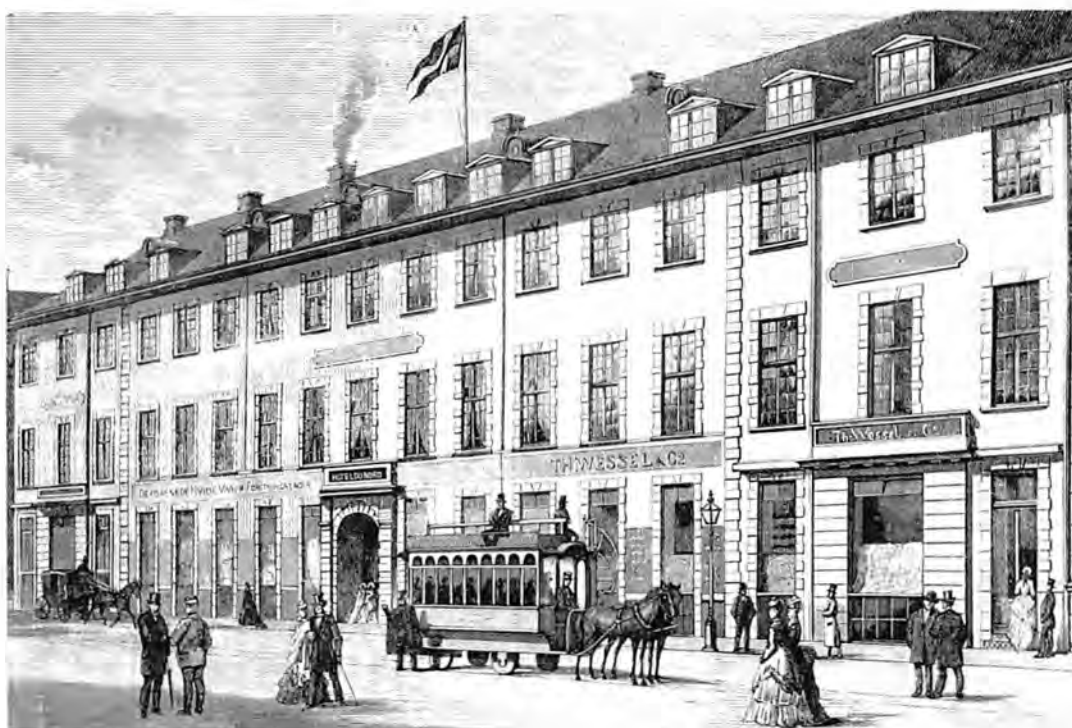
Ulrik Adolf Holstein (1664-1737). Lensgreve til Holsteinsborg 1725. Fra drengsårene nært knyttet til Frederik 4. Senere også slægtsmæssigt, idet Frederik 4.s venstrehånds-dronning, Anna Sophie Reventlow var halvsøster til lensgrevinde Holstein. 1719 storkansler. Ved kongens død 1730 var hans rolle totalt udspillet. I 1721 havde Holstein købt admiral Bielkes gård fra 1670erne på Kongens Nytorv, hvor Magasin du Nord ligger i dag. Han ombyggede det fornemt til storkanslerpalæ, ganske som Ahlefeldt havde gjort på den anden side af Østergade en generation tidligere. Lensgrevinde Holstein bevarer palæet til sin død 1757. Siden kaldtes gården altid Det holsteinske Palæ, som ikke må forveksles med Holsteins Palæ i Stormgade (bind 2). I 1796 købt palæet af traktør Ernst Møller, der ombyggede det til »Hotel du grand Nord«. Nu ændrede det helt udseende. I 1811 ejedes det af Constantin Brun. Fra 1871-92 udgjorde bygningen rammen om Wessel & Vets start, og i 1893 rejste Magasin du Nord's store forretningsejendom sig på storkanslerens grund.

Her ses Hambros Gård på Kongens Nytorv 15, som den er gengivet af Thurah. Den erhvervedes i 1817 af Frederik 6.s økonomiske rådgiver efter Statsbankerotten i 1813, hofråd Joseph Hambro, og han drev sin virksomhed her – med privatlejlighed på 1. sal – indtil han i 1840 rejste til England for at bistå sin søn, Carl Joachim, med Hambros Bank. – Det kgl. Bibliotek.

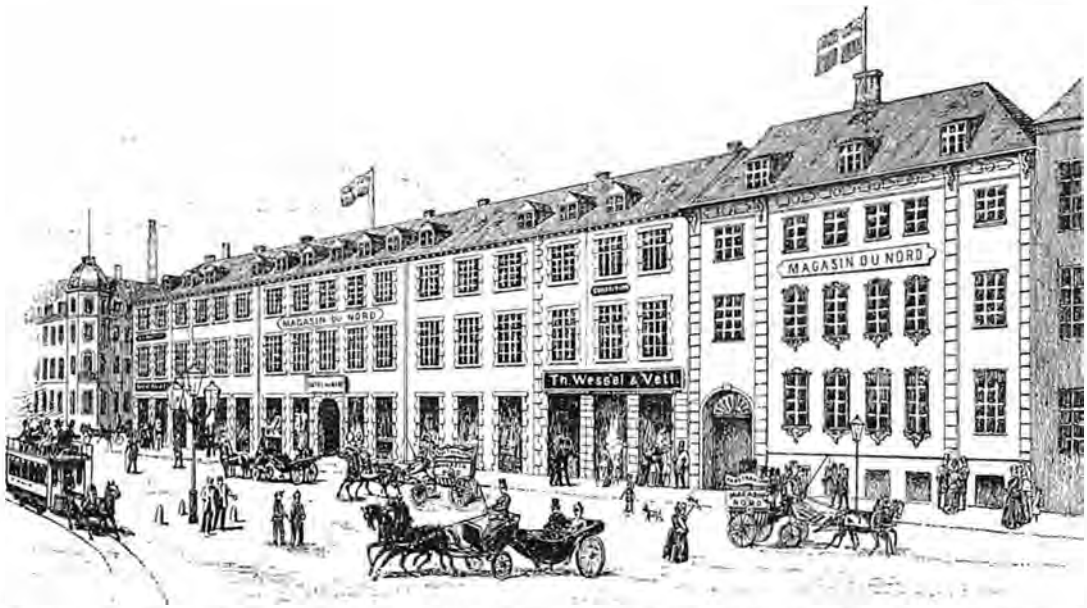

Det smukke holsteinske Palæ i nr. 13 gennemgik en meget borgerlig transformation i 1796-97. De to paviljoner indlemmedes i den lange bygning, der nu omfattede 17 fag, øget med endnu en etage under samme tag. Palæet var blevet til »Hotel du grand Nord«. Det var den nye hotelvært, traktør Ernst Møller fra »Vildmanden« i Østergade 15 (se bind 3), der havde gennemført ombygningen. Anonymt stik fra 1800-tallets begyndelse. – Magasins Arkiv.

I 1871 købte de to senere skabere af Magasin du Nord, Wessel og Vett, Ernst Møllers hotel og indrettede her fra 1872 deres hvidevareforretning. Illustreret Tidende viser i 1872/73 den hastigt ekspanderende forretning med holdeplads for hestesporvognen uden for den gamle hovedindgang til hotellet.

Reklame fra Wessel & Vett i 1880'erne, efter at firmaet i 1879 havde taget navn efter det gamle hotel og kaldt sig »Magasin du Nord«, sideordnet med Wessel & Vett. De havde også købt Hambros gamle 1736-tals gård (til højre) og anbragt et reklameskilt på den smukke gamle facade. Længst til venstre ses Hotel Tottenborg med kuppel. – Magasins Arkiv.

Fotografi fra 1880'erne, der til venstre viser Hambros Gård i sin sidste forfaldsperiode som kontorbygning for stormagasinet, og til højre ses konditor Stephan à Portas i 1851 opførte hus med konditori i stuen og restaurant på 1. sal. Da Magasins nuværende hovedbygning opførtes 1893-94 måtte Hambros Gård falde, men à Porta ville ikke sælge, og gården eksisterer derfor stadig. – Bymuseet.

Theodor Wessel (1842-1905). Den ene af Magasin du Nord's grundlægger. Toldassistentens fra Odense, uddannet i klædehandel i Svendborg og som 19-årig rejsende for det store tekstilfirma M. E. Grøn. Under et besøg på Verdensudstillingen i Paris 1867 modnes tanken om at etablere sig selv, og da han samme år mødte den ét år yngre **Emil Vett** (1843-1911), der havde samme planer, slog de sig sammen. I 1868 startede de hvidevarefirmaet Emil Vett & Co. i Århus. Vett passede butikken og Wessel tog et nyt indkøbsjob, for forretningen kunne endnu ikke bære to indehavere. I 1870 startede de en filial i Ålborg, og i 1872 erobrede de København, hvor de sikrede sig Hotel du Nord på Kongens Nytorv. I re-
(fortsættes side 44)

haft med sit byggeri, så på dette tidspunkt må huset have stået færdigt. Barokkens begreb om aksefasthed gennemførtes af Bielkes bygmester, som vi ikke kender. Palæet fik både en port midt i den elleve fag lange toetages hovedbygning, og to tilbagetrukne, lave sidepavilloner med balustrader og med port i facadelinien. Det vil sige, at der har været en lille gård eller forplads bag ved hver af de lave mure. Over en femfags midterkvist var der ligeledes en balustrade, prydet med store friskulpturer – på Juels Palæ var kvisten kun over de tre fag. Måske skyldes dog den hele nyindretning og ombygning, at Bielke i 1687 var blevet gift med søheltens purunge datter, *Vibeke Juul*. Hun solgte imidlertid i 1721 palæet til *Ulrik Adolf Holstein*, lensgreve til Holsteinsborg og svoger til Frederik 4., idet han var gift med dronning *Anna Sophies* entreprenante søster, *Christine Sophie Reventlow*. Parrets hjem var vel et palæ, men efter grevens reparation og istandsættelse, der ifølge hans egen udtalelse kostede næsten det samme som et helt nyt palæ, var det blevet et hjem, der sagtens kunne modtage de kongelige slægtninge.

I 1748 brændte palæet, men ifølge en brandtaksation fra 1783 tyder alt på, at genopbygningen trofast har fulgt den gamle bygnings karakter. Vi har i øvrigt også Thurahs udsagn om, at palæet bygges op igen, »næsten i alle Maader som det var tilforn«. Bag hovedbygningen lå stalde og nyttebygninger og en af udstrækning beskeden have.

I 1796-97 skiftede ejendommen status fra palæ til borgerligt ejet hotel, da den daværende ejer, konferensråd *Carsten Anker*, solgte ejendommen til traktør *Ernst Møller*.

Carsten Anker var blevet adlet i 1778 efter i tur og orden at have modtaget alle en enevældes udmærkelser for sit glimrende arbejde i økonomi- og kommercekollegiet. Som norsk født interesserede han sig for opelskning af den norske glasfabrikation, bjergværksdrift og tømmerhandel. Han var en af den senere Christian 8.s personlige rådgivere, og det var på hans ejendom *Eidsvold*, at Norge i 1814 erklæredes uafhængigt. Her samledes den grundlovgivende forsamling, og som god patriot accepterede Anker, der visseligt ikke var nogen demokrat, tidernes fremadskriden. Da var, som nævnt, almindelige hotelgæster for længst rykket ind i de til soveværelser ændrede gemakker, og palæet havde skiftet navn til *Hotel du grand Nord*.

I løbet af 1800-tallet skiftede hotellet ejere flere gange. Den bekendte konferensråd og storkøbmand, *Constantin*

Til Wessel & Vetts utrættelige fremstød i 1880'erne hørte også regelmæssig reklame i Illustreret Tidende. Københavnerne skulle lære forretningens store udbud at kende. Udvalg som i hvidevareafdelingen havde man ikke tidligere set i København. – Ill. Tidende 1888/89.

Også for herrer var der meget at vælge mellem, hvis man skulle have et nyt sæt tøj. Konfektion var ikke for alvor begyndt. Man valgte et stykke stof og fik tøjet håndsyet efter mål. – Ill. Tidende i 1880'erne.

(fortsat fra side 42)

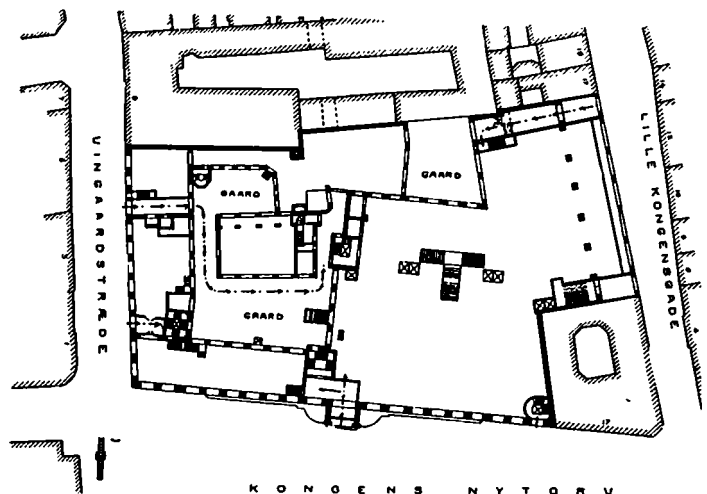
sten af deres liv var Wessel indkøberen og Vett sælgeren. I de følgende 20 år voksede forretningen så eksplosivt, at Magasins nuværende hovedbygning på Kongens Nytorv kunne opføres, og i de følgende, snart 100 år har de to grundlæggeres efterfølgere formået at sikre sig hele karreen bag hovedbygningen (se bind 3). Navnet ændredes i 1876 til Th. Wessel & Vett, men i 1879 lanceredes navnet Magasin du Nord, senere forkortet til Magasin. Vett udnævntes til gehejmetatsråd nogle måneder før sin død. Det er navnlig hans efterslægt, der har præget ledelsen helt op til vore dage.

Brun (se bind 6), ejede det en overgang og installerede her i 1816 de første varme bade i staden. I 1837 blev hyrekusk *Rasmus Jørgensen* ejer af hotellet (i øvrigt også af *Erichsens Palæ*). Måske har han startet den hos københavnerne så populære rute med omnibuskørsel, der hver formiddag og eftermiddag udgik fra Hotel du Nord og endte ved Tårnbæk Kro. I 1860 ophørte hotelvirksomheden, og på auktion blev ejendommen overtaget af ejerne af et stort møbelfirma, *Severin & Andreas Jensen*. Foruden deres eget firma rummede den fordums så prægtige bygning adskillige andre virksomheder.

I 1871 lejede *Th. Wessel & Co.* sig ind i Hotel du Nord og åbnede her i fire små rum i stueetagen en detailforretning med hvidevarer og dækketøj. Det var allerede dengang en blomstrende forretning med hovedsædet i Århus, hvor det hele eventyr var startet, og snart med filialer rundt i landet. Firmaet hed »De forenede Hvidevare Forretninger«, populært *Wessel & Vett* efter de to unge, driftige ejere, som på det tidspunkt ikke var tredive endnu.

Huset ejedes på det tidspunkt endnu af Brdr. Severin og Andreas Jensen, som imidlertid langsomt, men sikkert blev fortrængt til sidehuset af det hurtigt ekspanderende magasin. Det skiftede navn i 1879 navn til *Magasin du Nord*, dels af reverens for det gamle hotelnavn, som sikkert har haft en udmærket klang i københavnerens øren, dels fordi det var et perfekt navn, fransk og antydende modens land, og selvbevidst, Nordens Magasin, intet mindre.

Her er arkitekt Albert Jensens grundplan fra 1890 til Danmarks første stormagasin. Facaden var lagt an på at imponere. Gulvarealet var endnu ikke særlig stort bagud, navnlig ikke til venstre, hvor der lå en stor gård. Bemærk å Portas uindtagelige hjørne. Magasins udvidelser bagud i de næste 80 år er omtalt i bind 3. – Det kgl. Bibliotek.

I 1892-93 nedrev Wessel og Vett det gamle ombyggede hotel og Hambros fornemme gård og opførte efter tegning af arkitekt Albert Jensen & Henri Glæsel dette pragt-etablissement. Det skulle have strakt sig fra Vingårdstræde til Lille Kongensgade, men à Porta på hjørnet ville som nævnt ikke sælge. – Tegning fra 1890erne. Magasins Arkiv.

Efter forbillede fra de store franske stormagasiner var Albert Jensens imponerende bygning udstyret med en stor hal og en prægtig trappe til de øvre afdelinger. Denne tegning fra et af de første år var gengivet i en reklametryksag i 1890erne. – Magasins Arkiv.

Albert Jensen (1847-1913). Arkitekt, og i 1901 titulær professor, som arkitektonisk stod »europæeren«, Ferdinand Meldahl, nær i sit syn på anvendelse af historiske stilarter. Han bistod Meldahl med *Marmorkirken* 1875-94 (bind 6) og tegnede selv med Meldahls accept *Udstillingsbygningen ved Charlottenborg* 1880-83 (bind 2). 1881 afsløredes *Niels Juel-monumentet*, hvor Albert Jensen havde tegnet de arkitektoniske dele til Th. Steins figur (bind 2). Han ledede opførelsen af *Den russiske Kirke* 1881-83, tegnet af den russiske arkitekt D. J. Grimm til den lille grund i Bredgade (bind 6). 1890 projekterede han den prangende hjørneejendom, Sankt Annæ Plads 19 og Toldbodgade 25-27, oprindeligt rummende *Niels Brocks Handelsskole. Frilagerbygningen* på hjørnet af Amaliegade og Esplanaden opførtes 1893, men blev nedrevet, da A. P. Møller skulle bygge sit nye hovedsæde, der stod færdigt 1978. *DFDSs hovedbygning* på Sankt Annæ Plads 26-28 opførtes 1891 (alle bind 6). *Magasin du Nord's hovedsæde* på Kongens Nytorv byggedes 1893-94 i samarbejde med Henri Glæsel. Bygningen er vist her. *Hagemanns Kollegium* i Kristianiagade opførtes 1908 i palæstil (bind 10). Albert Jensen var far til arkitekt Ole Falkentorp.

Morsomt nok har *Herman Bang* som ung journalist i 1880 refereret et besøg i forretningen, hvor han navnlig er forskrækket over at se det kolossalt store antal vugger, der venter på landets fremtidige indvånere. Foruden af hvidevarerne fyldtes huset af sengeafdeling og af gulvtæpper i de mønstre, som nu i klunketiden dækkede borgerskabets stuegulve. Alene af gulvtæpper solgtes 200.000 kvadratalen om året. Empiretidens fine plankegulve, der var slidt hvide og blanke af det sand, stuepi-gen fejede med, og som højst prydedes af enekviste ved fine lejligheder, følte nu lige så nøgne og bare som Kongens Torv, der fik sit blomstermønster svarende til gulvtæpperne hos *Magasin du Nord*. Snart kunne man købe alt til klunkehjemmets indretning.

Den blomstrende forretnings udvidelser var selvfølgelig ikke gået sporeløst hen over Holsteins Palæ, som allerede i hotellets tid havde fået udfyldt rummet foran de oprindeligt tilbagetrukne pavilloner sammen med en overbygning på de flade terrasser. Bygningen var også blevet forhøjet med en mezzanin-etage i stedet for den lange kvist, der markerede husets midte. Derved fik taget en væsentlig lavere hældning. Facaden, som jo nu forekom meget længere, var stadig opdelt ved en markering af de tidligere hjørnerustika, og sideafsnittene fik refendfugning, men det var alligevel et helt andet hus. Nu kom de nymodens store spejlglasruder i, dog ikke større end at bygningens fagdeling blev respekteret, idet de rusticerende vinduesindramninger blot blev ført igennem. Der var ikke meget palæ tilbage af det hus, og som handels-hus var det heller ikke fremtrædende. Det manglede både tårn og kuppel.

Magasinet havde allerede bredt sig ind i det fornemme bankierhus ved siden af, uden at dette i ydre var ændret væsentligt. Thurah havde fundet bygningen værdig til afbildning i *Den danske Vitruvius*, skønt det kun var et borgerhus. Det var vel mindre af størrelse, men med en facadeudsmykning af palækarakter i fineste barok. Fra 1817 ejedes huset af *Joseph Hambro*, søn af en indvandret klædekræmmer fra Hamborg. Handelen har også ligget for den unge Joseph, der kun 20 år gammel etablerede sig som manufakturhandler, men snart erhvervede sig en solid virksomhed som bankier. Hans søn igen etablerede sig i London, og i 1848 solgte Joseph Hambro forretning og ejendom ved torvet til en anden bankforretning, *Smidl & le Maire*. Det var af dem, Wessel og Vett købte med udvidelse og derfor bygningens nedrivning for øje.

Magasins hovedbygning, som man kender den i vore dage. Udover talrige eksperimenter med hovedindgangen og udstillingsvinduerne har bygningen bevaret sit oprindelige, snart 100-årige præg. Fot. ca. 1940. – Bymuseet.

Udsigt mod Holmens Kanal fra Kongens Nytorv i 1950'erne. Erichsens Palæ er nu den ældste bygning i området. I baggrunden ses Hotel Kongen af Danmark, som faldt for den nye Nationalbank i 1960'erne. – Fot. fra Bymuseet.

Sven Bøgelund-Jensen (1898-1981). Direktør i Magasin du Nord 1932-50. Tillige direktør for det af faderen grundlagte køkkenudstyrsfirma Bøgelund-Jensen fra 1922 og medindehaver fra 1929. Gift første gang med et barnebarn af Emil Vett og således knyttet til Magasin du Nord, hvor han – sideordnet med A/S Bøgelund-Jensen – blev direktør i 1932. Samme år skabtes Magasin Torvet ved Bremerholms gennembrud, men han var alligevel ikke tilfreds med stormagasinet's kontakt med Strøget, og fra 1932-40 lod han stilfærdigt Magasin opkøbe *samtliche* ejendomme i Østergade fra Kongens Nytorv til Magasins Torv, foruden baghusene ud mod Lille Kongensgade. Det var hans hensigt her at opføre den kæmpebygning, der ses nederst til højre, og som var tegnet af arkitekterne Bent Helweg-Møller og Egil Fischer. Men den tyske besættelse standse hans dristige plan, og i 1950 droppede man projektet. Bøgelund-Jensen forlod skuffet sin stilling.

Aldrig: Det øverste luftfoto er taget i 1950 og viser i forgrunden Hotel d'Angleterres lange fløj fra 1873 langs Hovedvagtsgade. Bag denne karré ligger Østergade. Magasin ses ret utydeligt skråt over for Det kgl. Teater. På det nederste billede er indtegnet Sv. Bøgelund-Jensens aldrig gennemførte projekt om et nyt, tilbagetrukket Magasin-palads og foran dette hele Østergade-karreen nedrevet og genopført som moderne, overbygget stormagasin-bygning med facade også mod Lille Kongensgade. – Magasins Arkiv.

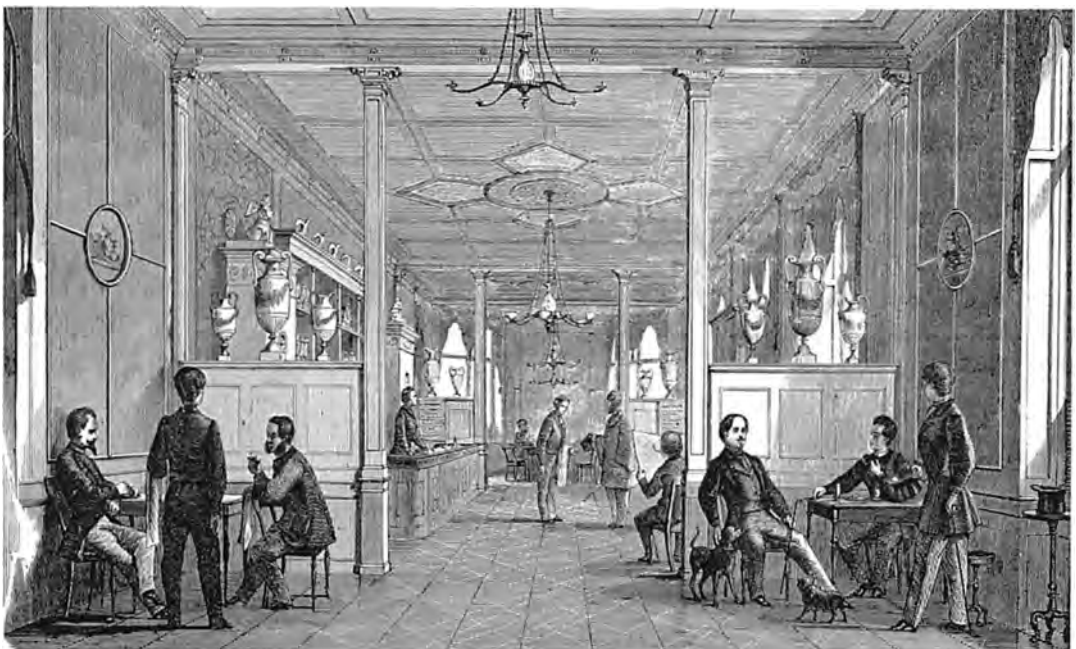

Allerede i 1881 fyldte magasinet begge ejendommene, og snart var også det areal for småt, og admiral Bielkes fine palæ blev sammen med Hambros barokbygning nedrevet.

I 1893-94 holdt pariserstilen for anden gang sit indtog på torvet. Hundrede år før var det *Harsdorff*, nu var det arkitekterne *Albert Jensen & Henri Glæsel*, der med Magasins nye bygning hjembragte den sidste mode fra den franske hovedstad.

Glæsel havde studeret på *École des beaux-Arts* i Paris, men blev i øvrigt ikke kendt som mere end en habil arkitekt. Han var slotsinventarieforvalter, da han sammen med den seks år ældre Albert Jensen blev arkitekt for *Wessel & Vett*. Albert Jensen havde praktikken i orden. Han havde sammen med Ferdinand Meldahl i næsten tyve år arbejdet med *Marmorkirkens* opførelse (se bind 6). Han kunne alt om spir og kupler. Og sådanne skulle der også opsættes på de store bygninger, der rejste sig som industri- og handelsherrernes monumenter. Magasin var ingen undtagelse. Hambros bygning blev fjernet, og grunden kom med i nybyggeriet, men *à Porta* ville ikke sælge, så denne restaurant fastsatte stormagasinet grænse. Facaden forekommer mægtig i dag, og den må have været overvældende, dengang den stod færdig og dermed satte et størrelsesforhold, som måtte influere på resten af torvets senere bebyggelse. Takten med et midt-

I hjørnejendommen Kongens Nytorv 17 og Lille Kongensgade 1 indrettede Jacob Mini i 1819 et kaffehus for »galante, anstændige og velklædte folk, der her kunne erholde kaffe, chokolade og likører«. I 1857 blev nr. 17 solgt til schweizeren *Stephan à Porta*, som rev Minis gamle hus ned og lod Tivoli-arkitekten *H. C. Stilling* opføre den nuværende ejendom, hvor han indrettede en café, der efter tidens opfattelse var utrolig elegant. Det er denne nye café, Illustreret Tidende har gengivet i årgang 1862/63. Disken til venstre, midt for indgangsdøren, vil genkendes på fotografiet på næste side. På 1. sal drev *Carl Neiiendam* i mange år en restaurant, »der forenede hjemmets hygge med selskabslivets elegance«.

Øverst på denne og næste side ses fotografier af Café à Porta's interiør, der står forbavsende velbevaret fra starten i 1857. Såvel vægdekorationer som belysning er bevaret. Det sidste medlem af slægten à Porta trak sig tilbage efter krigen og restauranten kom på italienske hænder, men interiøret forblev intakt. Fot. 1954. – Bymuseet.

À Porta's hus i nr. 17, som det så ud, da det opførtes 1857 efter H. C. Stillings tegning. Skråt afskåret hjørne med balkon på 1. sal. Her havde Pellmann, byens bedst kendte frisørmester, i en årække salon. Salonen havde også vinduer ud mod Lille Kongensgade. Fot. ca. 1940. – Bymuseet.

Næste side nederst:
Sådan ser à Porta's hus ud i dag. For at gøre Lille Kongensgade bredere indrettede Magasin en kolonnade til fortov på hele venstre side af gaden. For at nå frem til Kongens Nytorv, måtte à Porta's hus gennembrydes med en fortsættelse af kolonnaden, der forudsatte, at husets skrå hjørne måtte forsvinde. De tabte lokaler i stuen blev erstattet på 1. sal. – Fot. John Jedbo 1986.

Fordi Stephan à Porta i 1890 ikke ville sælge H. C. Stillings gamle, kønne hjørnehus til Wessel & Vett, da Magasins stormagasin skulle opføres, kan man næsten 100 år senere stadig glæde sig over den gamle restaurants 1800-tals interiører. Fot. 1954. – Bymuseet.

Huset på det modsatte hjørne udgøres af Lille Kongensgade 2 og Kongens Nytorv 19. Det er nu et af torvets ældste borgerhuse, opført 1767. Sammen med nr. 21 udgjorde det oprindeligt én stor præsentabel ejendom, som siden er blevet delt i to. Medens nr. 19 nogenlunde har bevaret sit oprindelige udseende, er nr. 21 kraftigt ombygget. Her har været vinstue i kælderens siden husets opførelse, og Ernst Hviid, der overtog den i dette århundrede, lægger stadig navn til den gamle kælder. Fot. ca. 1930. – Bymuseet.

Nr. 19 står stadig næsten urørt. Hviids kælder ser ud som for mere end 100 år siden, og på 1. sal har der været drevet værtshus siden husets opførelse. Da restauratør Fugmann omkring århundredskiftet overtog den, indrettede han den som hyggelig teaterrestaurant, og kaldte den »Grand Café«. Den eksisterede helt op til vore dage. Siden har den skiftet ejer flere gange. Fot. ca. 1915. – Bymuseet.

parti og to sidepartier blev gentaget fra det gamle palæ for at give rytme til en facade, der ellers ville blive alt for monoton, huset blev en etage højere og afsluttet som en fanfare fra Louvre med en kantet kuppel over midten og to telttage med flad afslutning over de to sidepartier. Det var – og er – flot. Indvendig dominerede det store centralrum med søjler og et overdådigt trappeanlæg, hvis senere fjernelse har gjort det store rum aldeles ligegyldigt. Magasin du Nord's senere udvidelser bagud mod Bremerholm er allerede omtalt i bind 3.

I 1819 fik en schweizer, *Jacob Mini*, tilladelse til at oprette et kaffehus for »galante folk«, indrettet på fransk og italiensk manér, hvor »anstændige og velklædte personer på alle tider af dagen kunne få te, kaffe, chokolade og fine likører«. Her, og i byens andre konditorier, indført fra Schweiz og Østrig, mødtes stamkunderne, guldalderbyens æsteter og skønånder, og diskuterede bøger, skuespil og kunst. Når *Søren Kierkegaard* havde spist hos Mini, kunne han få øjeblikke senere være i teatret. Det var også hos Mini, at han samtalede med den gamle »China-Captain« om delikate emner, får man indtryk af i hans dagbog.

Ovenpå boede *H. C. Andersen* en kort periode i sit omflyttende liv. Han lejede to værelser hos en kvindelig fotograf på tredje sal. Andersen fandt værelserne ganske

Grand Café i nr. 19 blev fra århundredskiftet et mødested for journalister og skuespillere, der ville spise godt og billigt. Den var indrettet med plysmøbler, søjler, glasloft og dekorative pottedplanter og havde tjenere med lange, hvide forklæder. Selskabslokalerne på 1. sal havde også sit eget publikum. Det er restauratør Fugmann, der ses til højre. Foto fra ca. 1925. – By-museet.

Vi er nu nået til hjørnet af Østergade, hvor man skimter nr. 2-12, som alle i dag er forsvundet eller stærkt ombygget. Bemærk tranlampe-belysningen. Gouache af Jes Bundsen 1788. – Bymuseet.

Omtrent samme motiv i brutal dagslys. Fotografiet er fra 1860'erne og giver endnu ikke meget indtryk af Københavns fornemste forretningsgade. Det præg kom først i 1870'erne og særlig stærkt i 1880'erne. Bemærk brolægningen og de smalle fortove. – Bymuseet.

nette, hvis de var »godt møblerede«. Han ønskede dog ikke at belemres med egne møbler, for »Tænk, hvor meget jeg da har at fløtte, naar jeg en Gang vil ud at aande Verdens Luft«. Navnlig indkøb af en seng havde voldt ham vanskeligheder, *dødsengen*, som han kaldte den, skulle jo holde livet ud, så dyr den var.

Andersen beskriver huset, hvorfra udsigten var prægtig. I stueetagen lå kafeen, først Mini, senere à Porta, på første sal var der restauration, på anden sal klub, på tredje sal en læge foruden Andersen selv, og ovenpå lå det fotografiske atelier. »Man ser altsaa, at jeg har Mad og Drikke nær ved, at jeg ikke kan savne Selskab, at jeg ikke dør uden Lægehjælp, og at Fotografen kan bevare mit Billede for Fremtiden, det er jo at være godt stillet«.

Som nævnt ville à Porta ikke sælge til Wessel & Vett, og huset med restauranten blev aldrig nedrevet.

Det modsatte hjørne af Kongens Nytorv og Lille Kongensgade, nuværende nr. 19, er sammen med nr. 21 opført som et dobbelthus i 1767. Før den tid vendte et langhus facaden mod Lille Kongensgade, gavlen altså imod torvet. Gårdspladsen var afskærmet med et plankeværk, som man jo skulle, og baghuset, som var i bindingsværk, vendte også gavlen mod torvet.

Nr. 21 var på Frederik 2.s tid en af byens ca. 130 adelsgårde, en fornem ni fag lang bygning i to etager over en høj kælder. Der var kvist over de tre midterste fag, og både den og de to gavle var svungne. I 1767 op-

Karreer på Kongens Nytorv mellem Lille Kongensgade og Østergade udgør nok torvets svageste profil. De to ejendomme til venstre – nr. 19-21 – udgjorde oprindeligt én stor, flot ejendom på 11 fag, men blev delt til to huse, og det højre fik en anden tagkonstruktion. Det skæmmede billedet. Og den smarte hjørnebygning fra 1902 ved Østergade var fra begyndelsen et fremmedelement på denne side af torvet. Fot. ca. 1950. – Bymuseet.

Nogen fornem portal til byens vigtigste gade har Strøget aldrig fået. Sådan så hjørnet ved Østergade ud i 1899, da den gamle gård i nr. 23 skulle nedrives, og da d'Angleterre endnu lignede et provinshotel. Tegning af J. L. Ridter 1899. – Bymuseet.

Udkørslen fra Østergade til Kongens Nytorv i vore dage. Til venstre: den nye forretningsejendom fra 1902 med en tobaksforretning, der nåede at blive meget gammel. Ovenover lå tidligere den eksklusive Café Continental. Til højre: Hotel d'Angleterre efter dets seneste, store ombygning. Fot. ca. 1960. – Bymuseet.

førte grovsmed *Michael Nietze* det nu stående hus over de to grunde som et 11 fag langt og tre etager højt forhus, med de syv midterste fag yderligere forhøjet til fire etager. I tidens løb blev bygningen ombygget flere gange, og i 1843 blev facadehelheden for de to huse brudt. I 1892 blev adskillelsen understreget, da *Vilh. Dahlerup*, en af Det kgl. Teaters bygmestre, gav nr. 21 en helt ny facade. I ejendommen boede i 1823 kongelig syngemester *Joh. Siboni* og senere digteren *Henrik Hertz*, tidens foretrukne skuespilforfatter. Begge d' herrer havde nem vej til arbejdet ved teatret tværs over torvet.

På hjørnet af Kongetorvet og Østergade lå *Hack Holgersens* store gård, som i 1680'erne blev købt af storkansler, lensgreve *Frederik Ahlefeldt*. Han udvidede ejendommen med et stykke af det gamle voldterræn og byggede ud imod torvet en stor moderne hovedbygning, 17 fag lang og to etager høj over kælder. Det moderne rakte dog ikke til en midterport, indgangen var, højst uregulært, placeret gennem en port til højre for selve bygningen. Et gammeldags renæssancetræk var også midtrisalittens tre karnapper, en på hver etage, der i stil helt brød med den barokke femfagskvist. Palæet ejedes af slægten Ahlefeldt i et halvt hundrede år, og foruden at være bolig for grevefamilien, når den ikke opholdt sig på Tranekær, blev her holdt Kunstakademiets møder, før dette rykkede ind på Charlottenborg. Palæet blev efter et mellemspil, hvor *Johan Abraham Lehn* var ejer, i 1731 overtaget af *Friedrich von Gram*. Han var af brandenburgsk adelslægt og blev i 1684 sendt til Danmark for at være jagtdreng hos sin onkel, der var gesandt. Han har skrevet en spændende historie om en færd til Jylland i 1702 for at bekæmpe de voksende og plagsomme ulveflokkede, men mest kendt er han for sin indsats i kampen mod sandflugten i Tisvilde. Han var en pligtosfyldende tjenestemand, og blev da også højt værdsat af kongen. I hans korte ejertid, han døde i 1741, blev palæet rammen om en livlig selskabelighed, og det er da også hans navn, det i en eftertid er blevet kendt under. Gram har formentlig renoveret palæet. I gavlkvisten står årstallet 1734 på Thurahs afbildning af facaden i Den danske Vitruvius. Det plejer at betyde, at en større ombygning har fundet sted, hvis ikke der er tale om en nybygning. Det kan have været *J. C. Krieger*, der var bygmesteren. Han var glad for guirlandeudsmykning, som den stadig ses på det lille gyldenløveske palæ på hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade. Krieger var desuden en mand med venerati-

Frederik Ahlefeldt (1623-86). Storkansler hos Christian 5. Fra 1659 ejer af Tranekær på Langeland, der var overdraget ham af Frederik 3. som godtgørelse for en gæld på 62.000 rdl. I 1662 erhvervede han yderligere Gråsten Slot. Fra 1671 ophøjet til lensgreve. I 1672 – efter Griffenfeldts fald – udnævnt til storkansler. Da Kongens Nytorv omkring 1670 havde taget form og Nyhavn var anlagt, var storkansleren blandt de første, der opførte sit københavnerpalæ ud mod torvet på det sted, hvor Hotel d'Angleterre ligger i dag. I løbet af et tiår rejstes tillige Gyldenløves Charlottenborg, admiral Bielkes Gård og i 1680'erne fulgte også admiral Niels Juels Gård. Ahlefeldts Palæ blev i 1731 købt af den tyskfødte, veltjente, tidligere amtmand Gram, som ombyggede gården fornemt. Omkring 1795 solgte slægten Gram gården, som nu blev omformet til hotel og fik navnet »Hotel d'Angleterre« i 1791. Bygningen forhøjedes en etage i 1800. I 1873 – samtidig med Hovedvagtsgades anlæggelse – omformes den gamle Ahlefeldtske Gård til det hotel, der stadig eksisterer, men som er ombygget talrige gange siden.

Friedrich von Gram (1664-1741). Amtmand i Kronborg og Frederiksborg amt. Født i Brandenburg og tilkaldt som 20-årig til Danmark af sin onkel, der var gesandt i Danmark. Han startede som ung jagtpage og var med til at bekæmpe ulveplagen i Jylland. Derefter blev han hofjægmester. Senere blev han amtmand i Nordsjælland, hvor han indlagde sig stor fortjeneste ved at bekæmpe sandflugten i Tibirke og Tisvilde. Her rejstes i 1738 en mindestøtte for hans lykkelige afslutning på dette arbejde. Han var allerede en gammel mand, da han i 1731 købte Ahlefeldts Gård på Kongens Nytorv, og han kom da også kun til at bo her de sidste ti år af sit liv, før han døde i 1741. Hans to sønner arvede palæet. Den ene blev hofmarskal, men den anden indskrev sig varigere i danmarkshistorien. Den senere gehejmekonferensråd, *Carl Chr. von Gram* (1703-80), blev nemlig forstmand og fik stor betydning for det danske forstvæsen. Det blev ham, der indkaldte den tyske forstmand *J. G. von Langen* og sammen med ham skabte grundlaget for en mere rationel drift af de nordsjællandske statsskove. Slægten Gram ejede gården på Kongens Nytorv til slutningen af 1700-tallet, og betegnelsen »Grams Palæ« har i eftertiden været mere anvendt end »Storkansler Ahlefeldts Palæ«.

on og forståelse for ældre tiders frembringelser, og det kunne forklare bevaringen af de i 1738 gammeldags karnapper.

Ved Friedrich von Grams død 1741 arvedes palæet af hans to sønner, Friedrich Carl, der var overhofmarskal og amtmand over Frederiksborg og Kronborg amter, og Carl Christian, der var forstmand og overjægmester. De var begge J. H. E. Bernstorffs ældste og næreste venner, og også i deres ejertid blev der ført stort hus i palæet i byen, som dog vistnok kun blev benyttet om vinteren, medens i hvert fald overjægmesteren i jagtsæsonen residerede på Jægersborg og ledede de kongelige jagter med Eremitageslottet som samlingspunkt.

I palæet i byen havde familien i 1743 som hjælp til den daglige husførelse: 3 sekretærer, 1 præceptor (huslærer), 1 françoise, 4 tjenere, 1 kusk, 2 staldkarle og 8 piger.

I 1795 blev gården overtaget af traktør *Gottfried Rau* for 48.000 rdl. Han forhøjede bygningen med en mezzanin-etage, fjernede midterkvist, karnapper og guirlander og indrettede *Hotel d'Angleterre*. Næppe nogen anden bygning i København har i tidens løb for kortere eller længere tid huset så mange kendte personligheder som dette hotel. Allerede fra begyndelsen var stedet fashionabelt, selv om der også blev plads til den mere beskedne *Café Knirsch* på hjørnet, ligesom den engelske klub flyttede herhen fra de tidligere lokaler i det også af Rau allerede ejede gæstgiveri, *d'Angleterre*, på hjørnet af Vingårdstræde og Reverensgade. Dets brand i 1795 var anledningen til, at Rau overtog gården på Kongens Nytorv. I 1840'erne spillede *H. C. Lumbye* sine koncerter på *d'Angleterre*, før han kom til Georg Carstensens Tivoli.

Da *A/S Det københavnske Byggeselskab* (se bind 4) gik i gang med omkalfatringen af hele kvarteret med anlæggelsen af Ny Østergade og Hovedvagtsgade, købte selskabet hotellet i 1873, lod det nedrive og genopbygge med *Vilh. Dahlerup & G.E.W. Møller* som arkitekter. Blandt selskabets byggematadorer var bl.a. *C.F. Tietgen* og brygger *J. C. Jacobsen*, og dennes søn *Carl* blev hotellets ejer fra 1898 til 1902.

Det blev et mærkeligt hus. Grundens form betingede den meget smalle hovedfløj imod torvet, medens en lang, ny sidefløj strakte sig ned langs den nyanlagte Hovedvagtsgade. Bag midterpartiet indrettedes den overdækkede palmehave, der med sit buede glastag, søjler og palmer i store baljer blev et elsket mødested for det bedre borgerskab.

Bygningskommissionen var ikke umiddelbart begejstret for planerne med den overdækkede gård, som ikke gav lys og luft, men byggeselskabets direktør *C. St. A. Bille* gjorde gældende, at det jo ikke drejede sig om en almindelig beboelsesejendom, men om et hotel. Desuden gjorde han opmærksom på, at de bedste hoteller i Europa alle havde lukkede glasgårde trods disse landes meget strengere bygge love, og »Et Hotel, som manglede denne glasdækkede Gaard, vilde ikke kunne gjøre Krav paa at kaldes af første Rang«. Byggetilladelsen faldt omgående, København ville gerne have et hotel af første rang. *Ferdinand Meldahl* gav selv en skitse til vinterhaven.

Selv om der havde været dekoration på Grams facade, var det nu noget helt andet. Dahlerup fulgte den parole om, at arkitektur er dekoration af konstruktionen, som den europæisk-orienterede del af arkitekterne fulgte. Et bygningsværk skulle appellere til følelserne, hensætte i en stemning, ikke kun være et sted at bo eller arbejde i, og selv om de tidligere bygge love havde forbudt alle fremspring fra facaden, blev det med den nye lov fra 1889 tilladt at bygge søjler, piller og karnapper som en del af den kunstneriske udsmykning. Den tyske arkitekt *Schinkel* gav tiden og dens arkitekter et ordentligt skud for boven, »Overforfinet udvendig dannelse, som mangler ethvert grundlag, smag efter tidens konventionelle skik og brug uden geni, bortskjænnelse af ethvert oprindeligt

Dette smukke palæ lå på Kongens Nytorv nr. 34 i godt 100 år, nemlig fra 1680erne, da storkansleren hos Christian 5., Frederik Ahlefeldt – første lensgreve på Tranekær – lod det opføre af ukendt arkitekt, og til traktør Gottfried Rau i 1790erne lod det ombygge til ukendelighed og forhøjede gården med en etage. I årene 1731-95 tilhørte gården slægten Gram, som er omtalt på forrige side. Af samme grund er bygningen ofte omtalt som Grams Palæ. Maleri af Rach & Eegberg fra 1749. – Nationalmuseet.

Her er det Ahlefeldt-Gramske Palæ, efter at det i 1790erne var ombygget til hotel og øget med en fuld etage. Til højre var der indgang til restaurationens have bag hotellet. Det var resterne af den prægtige ahlefeldtske have 100 år forinden. Navnet Hotel d'Angleterre var valgt i 1796. Det blev ikke noget vellidt navn efter 1801 og 1807. Tysk litografi af W. C. Krüger fra 1850erne. – Det kgl. Bibliotek.

På hjørnet af Østergade lå der i Hotel d'Angleterre Café Knirsch, som var et ret uprætentiøst traktørsted. Her har P. C. Klæstrup tegnet stedet, men har ikke kunnet dy sig for at lade Søren Kierkegaard gøre sin entré til venstre – Øregård.

Hotel d'Angleterre omkring 1870, da beplantningen omkring Hesten var ved at vokse til. Hotellet er endnu ret beskedent, men det konkurrerende Hotel du grand Nord er nu blevet til Magasin du Nord, så nu er hotellet næsten ene på torvet. – Bymuseet.

Hotel d'Angleterre med sin påfaldende smalle gavl ud mod Østergade med opgangen til Café Knirsch. Først i 1870'erne fik det sin sidefløj langs den nyanlagte Hovedvagtsgade (se bind 4). Foto fra 1860'erne. – Bymuseet.

Aldrig: Hotel d'Angleterre oplevede sin totalfornyelse i 1873-74, samtidig med at Hovedvagtsgade blev anlagt. Hotellet fik sin nye fløj i hele gadenes længde. Der blev tegnet mange udkast til hotellets nye facade. Her er en af dem, der *ikke* blev valgt. – Det kgl. Bibliotek.

Det var ingen ringere end Vilh. Dahlerup, der sammen med Georg Møller kom til at forestå Hotel d'Angleterres modernisering i 1873-74. Her ses den nye facade mod Kongens Nytorv efter ombygningen. Den nye Hovedvagtsgade, der fører til den nye Ny Østergade, ses til højre. – Ill. Tidende 1873/74.

sindelig og en raffineret omgaaen af alle samfundets love til fordel for egoistiske formål«.

Før den fornyede ombygning efter branden i 1915 var der butikker i hele stueetagen, nu blev der indrettet restaurant bag en søjlerække, der bar en balustrade ud for førstesalens hotelsuiter. Den lange facade blev tredelt i sin udsmykning med markeret midtparti, prydet af det oprindelige Gram-våben, medens de skråt afskårne hjørner blev afsluttet af segmentgavle.

Efter ombygningen blev hotellet beskrevet som et »Verdens-Hotel« med al tænkelig komfort, et hotel, der kunne måle sig med de bedste hoteller i udlandet. Arkitekterne var *Philip Smidth & Nicolai Hansen*.

Som nævnt har vel intet hus haft så mange celebre gæster igennem tiden som d'Angleterre. Nogle har været mindre velkomne. Den 8. april 1940 boede her således et tysk selskab af noble herrer, der nød hotellets komfort og i øvrigt den danske gæstfrihed. Den næste morgen blev personalet noget overrasket ved at se de høje herrer – nu i blanke støvler og grøn uniform – overtage hotellet som tysk hovedkvarter i et besat Danmark. I den anledning musiceredes igen på torvet, når værnemagtens orkester stillede op. Det tyske gæstespil satte dog ingen blivende spor. Det gjorde derimod englænderne. Et engelsk konsortium ejede d'Angleterre på et tidspunkt i begyndelsen af dette århundrede. Senere fik det igen engelske ejere.

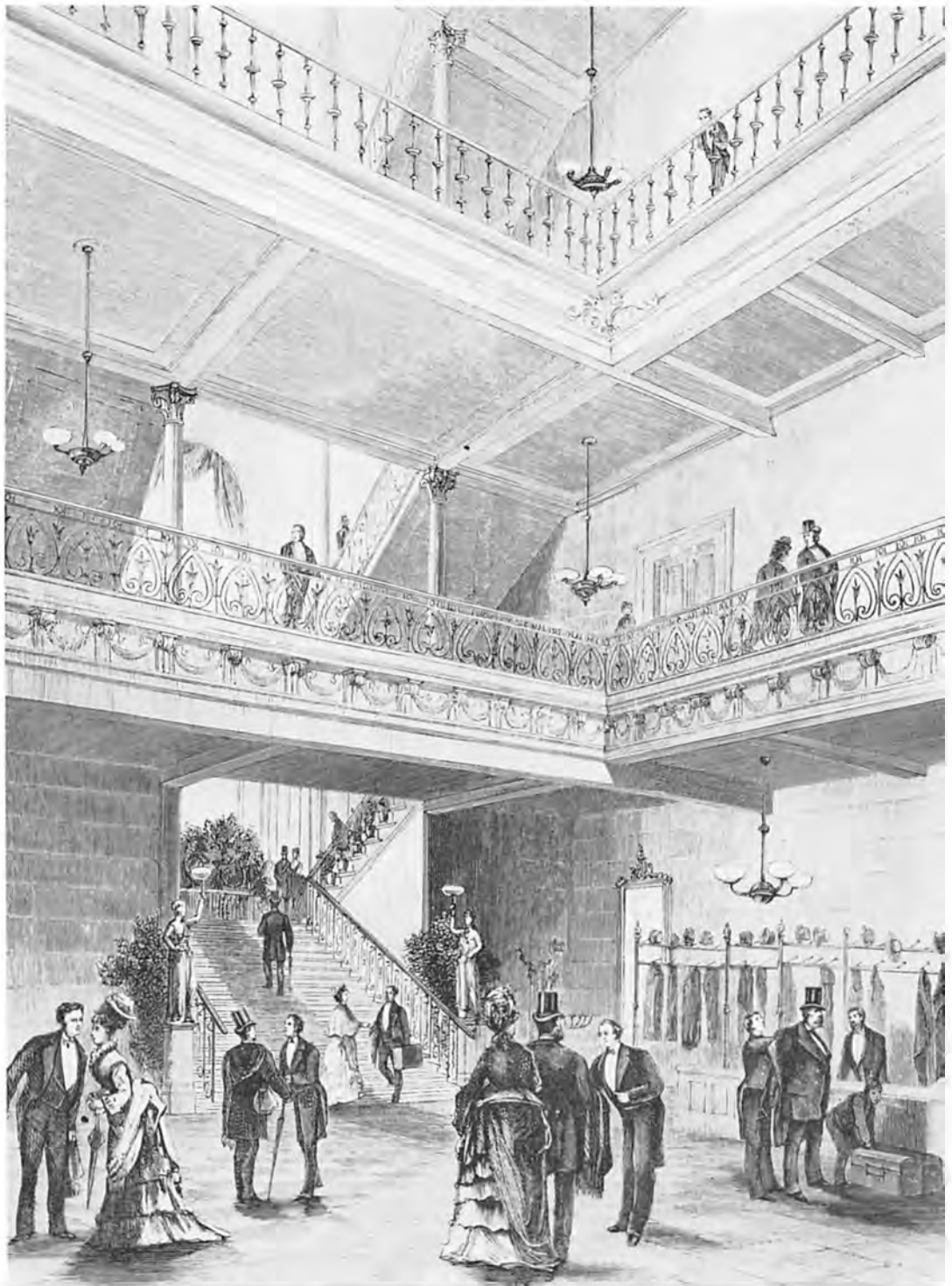
I 1870erne slog fortovsrestauranten an. Under store markiser blev gæsterne anbragt ved små borde, og her kunne man i sommermånederne nyde sin eftermiddagste, medens man interesseret fulgte de forbigående og trafikken på torvet. Tegning af Karel Sedivy 1880. – Det kgl. Bibliotek.

Forandringerne i Hotel d'Angleterre var lige så store indendørs. Efter meget besvær med myndighederne havde Dahlerup fået lov at overbygge den gamle have bag Grams Palæ og skabe vore dages »Palmehaven«, som i starten kaldtes Glassalen, fordi loftet vitterlig var et glastag over den gamle have, så at man nu sad i en overdækket glassal. – Ill. Tidende 1872/73.

Også restauranten fik en ansigtsløftning, som var helt i 1870ernes stil med søjler, stuk, palmer og magelige plysmøbler. Her er restauranten set fra hallen ned langs torvet mod hjørnet af Østergade. – Knud Gamborg i Ill. Tidende 1891/92.

Med en koldblodig foragt for pladsudnyttelse og en sikker fornemmelse for at imponere folk indrettede Dahlerup – der lige havde færdigbygget det nye Kgl. Teater på torvet – en imponant trappesopgang til første og anden sal. På tredje sal var der domestikløj, for hotellets drift krævede en stor stab. – Ill. Tidende 1874/75.

Der er ca. 85 år mellem dette billede og billedet nedenunder. Her ses Hotel d'Angleterres naboer mod nord, Hovedvagten og forretningskvarteret ved Gothersgade-hjørnet. Det er de bygninger, der er omtalt på de følgende sider. Fot. 1865. – Bymuseet.

Samme motiv som ovenfor 85 år senere. Hotel d'Angleterre er yderligere forhøjet én etage og pudset op af Nicolai Hansen og Philip Smidth efter en alvorlig brand 5. marts 1915, der navnlig raserede sidefløjen langs Hovedvagtsgade. 200 gæster måtte evakueres i nattens løb. Naboerne er nu Strygejernsbygningen fra den nye Hovedvagtsgade fra 1873 og Blichfeldts bygning for Store Nordiske Telegraf-Selskab. – Fot. ca. 1950. Bymuseet.

Hôtel d'Angleterre

KØBENHAVN

DANMARKS FØRSTE OG BEDST INDRETTEDE HOTEL

<i>Restaurant Louis XVI</i>	<i>Grill Room</i>
<i>Dinér à 4 Kr. 50 Øre</i>	<i>Dinér à 2 Kr. 50 Øre</i>
<i>Souper à 2 Kr. 50 Øre</i>	<i>Souper à 2 Kr.</i>

PALMEHAVEN

Københavnernes Rendez-vous til Te-Koncerterne Kl. 3-4^{1/2}, og efter Teatertid.

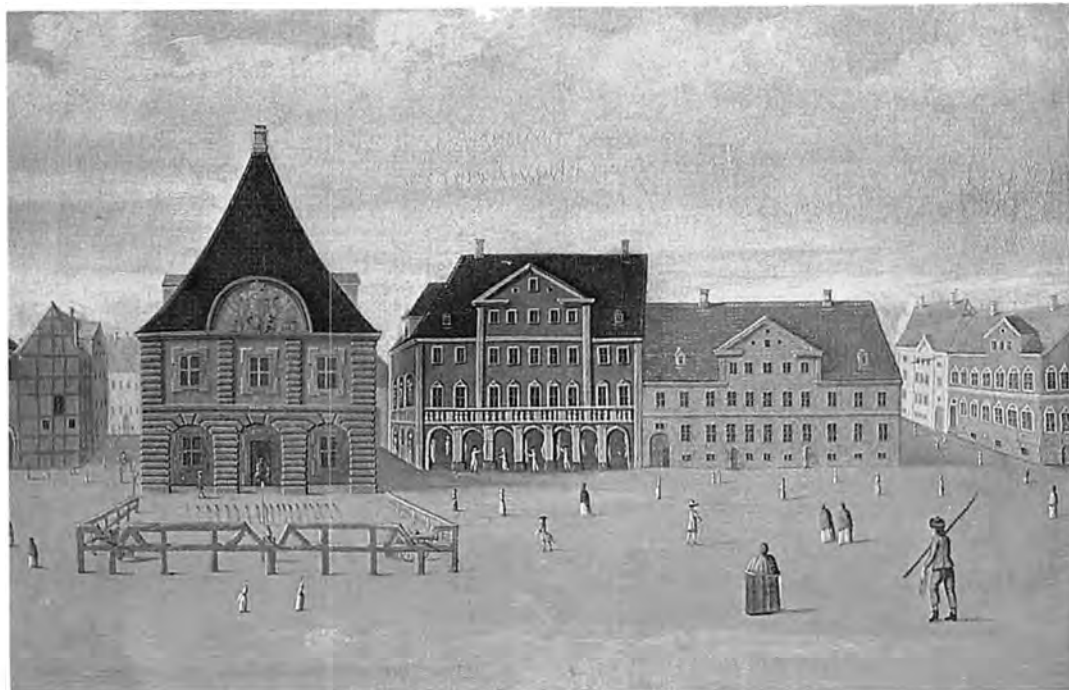
*Hr. Julian Olsens Orkester musicerer
hver Aften fra Kl. 6^{1/2}—12.*

□ ALFRED T. ANDERSEN
DIREKTOR

Annonce fra 1908 fra »Danmarks første og bedst indrettede Hotel« som var »Københavns Rendez-vous til Te-Koncerterne« hver eftermiddag og med orkestermusik om aftenen indtil midnat. I restauranten kostede dineren 4,50 kr, men i grillen kunne man få den for 2,50 kr. – Ugebladsannonce.

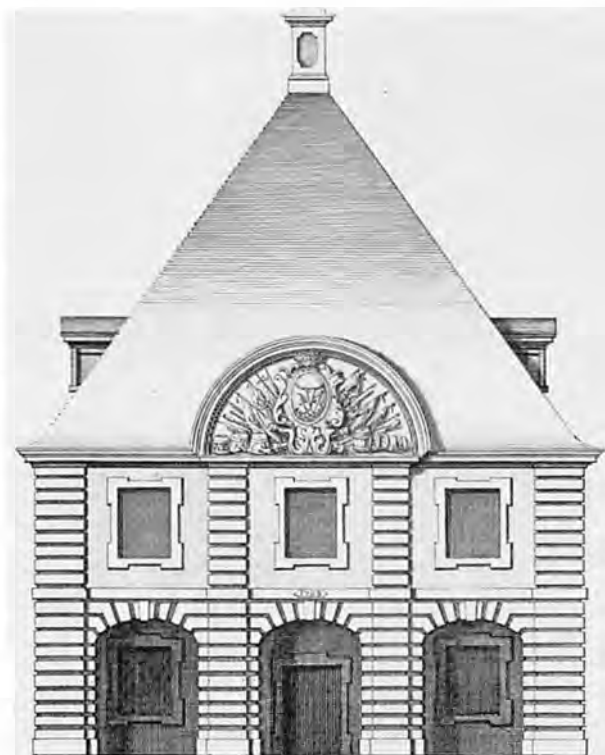

Før 1. verdenskrig var verden mere naïv og mere primitiv end i dag; til gengæld ganske hyggelig. Her drikker det bedre borgerskab te på d'Angleterres fortovsrestaurant, der har fået fast markise i 1913. – Bymuseet.

Kongens Nytorv mellem Ny Adelgade og Gothersgade i 1749. Her lå Hovedvagten (se nedenfor) og to smukke 1700-tals huse med gavlkviste. Foran Hovedvagten var der et rødt rækværk, bag hvilket vagtens tre kanoner stod. De kaldtes af folkeviddet Abraham, Isak og Jakob. Her stod også vagtens geværer opstillet. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

I sin *Hafnia Hodierna* fra 1746 viser Thurah naturligvis også den særprægede, lille hovedvagtbygning, som Frederik 4. havde ladet E. D. Häusser – det første Christiansborgs senere bygmester – opføre i 1723. Der var vagtlokale foruden og kontor og arrest på 1. sal. Bygmesteren placerede en sejrfronton til kongens ære, svarende til den der blev anbragt på »Den røde Bygning« i Slotsholmsgade. Byens hovedvagt var et led i fæstningsbyens militære apparat og bestod af en afdeling infanterister. Vagtkorpset havde således intet at gøre med Den kgl. Livgarde, der alene skulle bevogte kongens person. Bygningen fik en kvist påsat omkring 1800, og i 1830 lod Frederik 6. den forhøje med en etage. Da København ophørte med at være en fæstning i 1857, blev den lille vagt helt overflødig, men holdt dog stand, til den blev nedrevet i 1872-73. Så flyttede soldaterne til Kastellet. – Det kgl. Bibliotek.

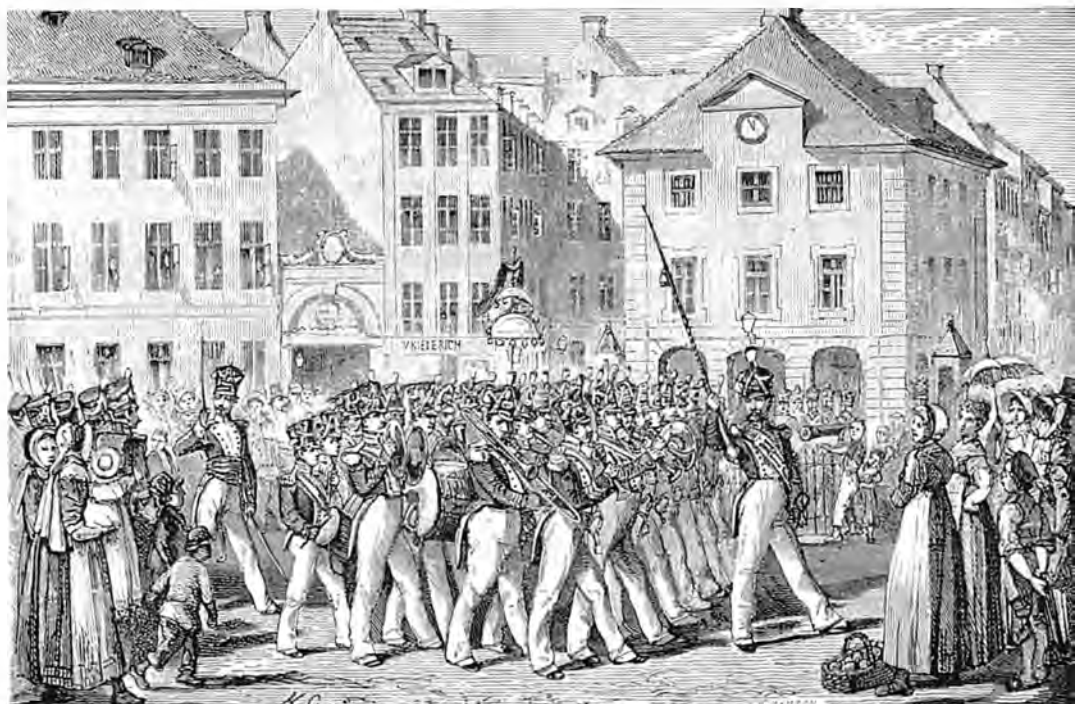

Hovedvagten

Häussers smukke, gamle *Hovedvagt* var blevet en anakronisme, et ubrugeligt levn fra en svunden tid, og da en lov om bygningsfredning ikke var vedtaget endnu, måtte den falde. Allerede ved Dahlerups ombygning af d'Angleterre viser forskellige projekter, at man kunne tænke sig at disponere over arealet. Da saneringen imidlertid fjernede Peder Madsens Gang og dens ringe boliger, opførte Det københavnske Byggeselskab en karré af storstadsbygninger ved forskellige arkitekter, men med Meldahl som selskabets ansvarlige kunstneriske konsulent, før han blev dets direktør. Hjørnebygningen imod torvet mellem den nye Hovedvagtsgade og den gamle Ny Adelgade er ganske imponerende med franske altaner og med fransk inspireret telttag, men ellers med samtidens ord »en tysk overdrivelse i stuk«.

Lejlighederne, der bød på 4-7 værelser, var typiske middelstandslejligheder. Stuerne lå *en suite* mod gaden, medens der ud mod gården var: soveværelser, køkken, køkkentrappe med klosettet bagved ud mod den lange gang. Endelig et pigekammer på $3 \times 4\frac{1}{2}$ alen. Her var plads til to senge samt en kakkellovn, noget uheldigt placeret ved vinduet. Dens rør gik gennem hele værelset og det bagved liggende spisekammer, der var placeret ved skorstenen. Det har ikke været gavnligt for

Hovedvagten mellem Hotel d'Angleterre og det forhøjede 1700-tals hus på hjørnet af Ny Adelgade. Vagten har fået sin kvist med byens første offentlige ur. Man aner plads til venstre for den fremtidige Hovedvagtsgade. Akvarel af C. W. Eckersberg 1807. – Kobberstiksamlingen.

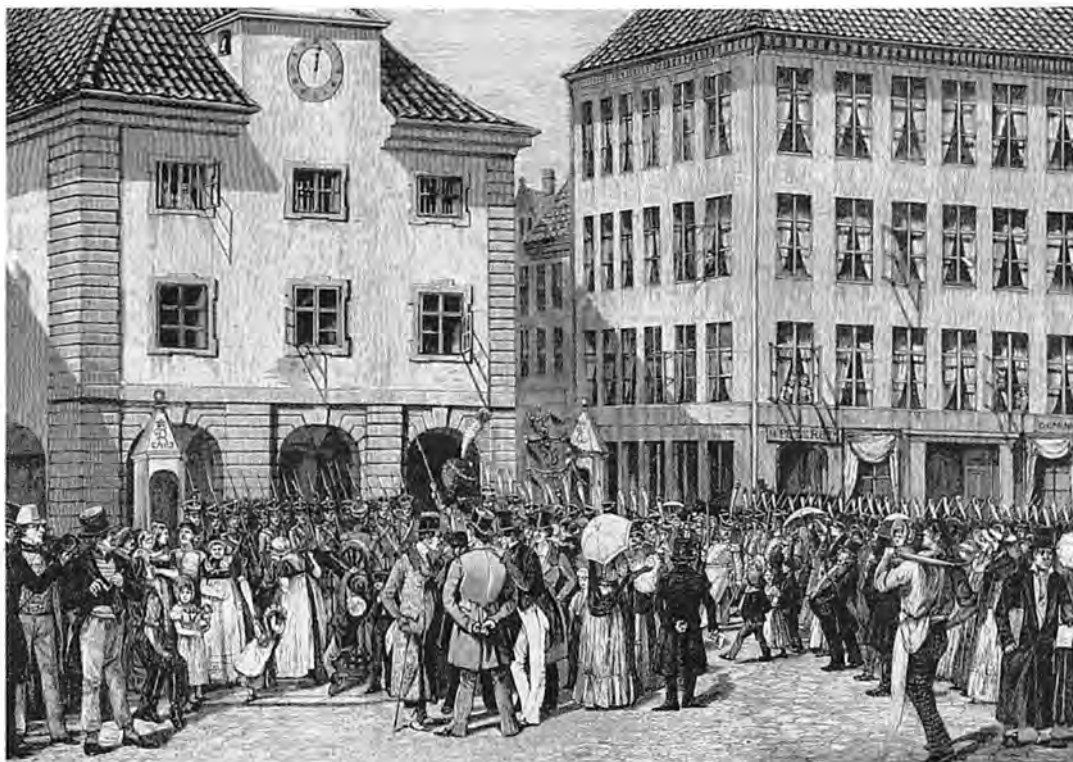

Her ankommer vagten med piber og trommer og svinger præcis kl. 12 ind foran den nu forhøjede vagtbygning. En daglig københavner-fornøjelse året rundt, her forevigt af Knud Gamborg omkring 1880, men tegnet som om det foregik i 1830'erne. – Bymuseet.

Reklamekort fra herreequiperings-firmaet Brdr. Andersen, som omkring 1870 var flyttet fra Grønnegade til Kongens Nytorv på hjørnet af Ny Adelgade. Til venstre Hovedvagten. Firmaet vil kunne genfindes i Østergade i bind 3. – Det kgl. Bibliotek.

Her en anden af Knud Gamborgs tegninger af en situation fra 1830'erne, men udført langt senere. Man vil blandt tilskuerne kunne genkende adskillige københavnske originaler. – Bymuseet.

Maleren Otto Bache sagde pænt farvel til Hovedvagten i 1873, da københavnerne mødte op i den sidste tid, der endnu var vagtparade på Kongens Nytorv. Her har maleren stået i Ny Adelgade og set på torvet med Hovedvagten på højre hånd. – Akvarel. Bymuseet.

Fritz Koch (1857-1905). Individualistisk arbejdende arkitekt, som i 1895 skabte de første københavnske telefonkiosker, af hvilke enkelte endnu er bevaret som »klenodier« fra Jugendtiden. Koch opførte første del af *Telefonhuset*, Nørregade 21-25, som efter hans død fortsattes af Jens Ingwersen (bind 4). I mange år var *Langelinie Pavillon* fra 1902 Kochs populæreste arbejde. Den blev schalburgeter i 1944 og senere erstattet med Nils og Eva Koppels nuværende bygning (bind 10). *Jernfabrikanternes Hus*, Nørre Voldgade 30, opførtes 1903 i samarbejde med Gotfred Tvede (bind 10). Tvede var også Kochs medarbejder – og efter 1905 enarkitekt – for *Kgl. Brandassurance* i den barokke hjørneejendom, Højbro Plads 10, ved Gammel Strand, 1905-06 (bind 3). Beskeden i størrelse, men arkitektonisk karakterfuldt, er *det lille pakkhus*, Larsbjørnsstræde 3, opført af Koch 1899 (bind 4). Kochs beboelseshus, *Lundsgade 4*, er bygget 1896 (bind 10).

madvarerne, men muliggjorde, at pigerne fik et vindue. Dette var ikke altid tilfældet.

Meldahl var her i landet den største fortaler for den franske stuk-renæssance; han ønskede relief i facaderne, så der blev skabt en lys- og skyggevirkning, og hjørnerne skulle danne en smukt pointeret afslutning. Det har de dog ganske vist altid skullet i ordentlig arkitektur.

Meldahl skrev fra Paris et både selvbevidst og på sin vis rørende brev til sin ven og tidligere konduktør, *Ludvig Fenger*, at han sagtens kunne blive fransk med liv og sjæl, om ellers hans helbred tillod det. Meldahl var inspireret af den franske *esprit*, vilje og evne til at udrette noget stort. Han satte heller ikke sit eget lys under en skæppe: »Jeg har en Idee om, at jeg kunde componere en passende Keiserborg op til en værdig Fuldendelse af Louvre og Tuilerierne, i Stedet for de uformede Masser, der nu staae.«

I 1876 stod alle kompleksets bygninger mod Hovedvagtsgade færdige. Det var kun tre år efter, at der i juni 1873 var opnået enighed med Finansministeriet om overtagelse af den gamle Hovedvagt for 35.000 rdl. I stedet for 29 gamle ejendomme stod nu 12 sammenhængende bygninger med 16 opgange (se bind 4). Arealet var i alt på 26.108 kvadratalen, hvoraf 5.402 var anvendt til gadeanlæg. Den samlede udgift for *Det københavnske Byggeselskab* var på ca. to mill. kroner, hvilket gav en kvadratmeterpris på omkring 77 kroner. Det var dyre boliger, men alligevel gik udlejningen af lejlighederne fint. Kun kneb det lidt med at få forretningerne udlejet, men det skyldtes, at kommunen, som havde ansvaret for brolægningen af gaderne, ikke blev færdig til tiden.

Vel var dette ingen »Kejserborg«, men en boligbebyggelse, der var passende for borgerskabet, hvis medlemmer også gjorde deres indkøb i områdets elegante strøgbutikker. Kvarteret var forvandlet, og byggeriet mod torvet flot markeret af den tårnagtige, spidse afslutning med ur under det stumpe teltag, som var prydet af det danske flag. Efter bygningens udseende at dømme kunne det såmænd sagtens have været det af Meldahl så højt elskede franske.

Der kom også søjler på den store bygning, som *Det Store Nordiske Telegraf-Selskab* lod opføre ved torvet i 1890-94 sammen med Privatbanken og med *Emil Blichfeldt* som arkitekt. Selskabet havde købt nr. 26, hvortil hovedkontoret var flyttet i 1878 fra den første indretning i Børsen. Ligesom naboen, nr. 28, var huset oprindeligt en smuk

I 1873 startede anlæggelsen af den nye Hovedvagtsgade, der skulle møde den nye tværgade, Ny Østergade (se bind 4). Ved at rive det lille nabohus til Hotel d'Angleterre ned var den nye gades forløb allerede afstukket, men Hovedvagten stod endnu en stakket stund. – Fot. 1871. Bymuseet.

Samme vue som vist ovenfor syv år senere. Hotel d'Angleterre ligger fortsat uantastet, men trekanten mellem den nye Hovedvagtsgade og den gamle Ny Adelgade er helt beslaglagt af Det københavnske Boligselskabs nye, ultramoderne, stadig eksisterende stukpalads, tegnet af H.C. Stilling under Ferdinand Meldahls overopsyn. Karreen er nærmere omtalt i bind 4. – Ill. Tidende 1878/79.

Emil Blichfeldt (1849-1908). Arkitekt. Et af de mindre dominerende navne i vor arkitekturhistorie, men han har dog tegnet en række iøjnefaldende, historicistisk inspirerede bygninger i det centrale København. Således opførte han 1890-94 for C. F. Tietgen *Store Nordiske Telegraf-Selskab*, Kongens Nytorv 26-28. (Den ses på næste side). I samarbejde med Richard Bergmann tegnede han 1890 *Tivolis hovedindgang* mod Vesterbrogade (bind 9). *Messens tårnprydede hus*, Købmagergade 42, på hjørnet af Klareboderne, er fra 1895 (bind 4). 1899-1900 blev *Palægade* skabt hen over Det thottske Palæts haver mellem Bredgade og Store Kongensgade. Blichfeldt og Gotfred Tvede stod for de to hjørneejendomme mod Bredgade (bind 6). Mere stilfærdig i udtrykket er Blichfeldt 1903 i *Hoffunktionærernes Stiftelse* i Upsalagade (bind 10). Endelig har han bygget ejendommen *Bredgade 78*, hjørnet af *Esplanaden*, og deltog tillige i konkurrencen om *Det nye Christiansborg* i 1887 (bind 1). 1897-98 opførte Blichfeldt den store ejendom, *Halmtorvet 12-16*, Istedgade 7 og Abel Cathrines Gade 24, der først var indrettet til hotel.

barokbygning i to etager med kvist over de fem midterste fag. I forrige århundrede var begge bygninger ændret til fire etager høje, klassicistiske boligejendomme for guldalderens samfundsstøtter. Der havde hundrede år før, i den tidligere *Gieses Gård*, været slagterboder i stueetagens buegange, ikke særlig nobelt ud til Kongetorvet. Endnu i 1807 ses på billeder de åbne buegange i den nu forhøjede bygning, men da var flæskeskropperne for længst væk, og i midten af århundredet var også stueetagen lukket, kun skimtes buestikkene i facaden.

Disse to bygninger faldt nu, da Store Nordiske måtte have mere plads. Selskabet var stiftet i 1869 ved sammenlægning af tre året før stiftede selskaber, Dansk-russisk, Dansk-norsk-engelsk og Dansk-britisk Telegraf-Selskab. Formålet var at nedlægge og bruge undersøiske telegrafkabler til international kommunikation, som skulle blive af så stor betydning. Det var selvfølgelig også Tietgen, der her var den fremragende initiativtager.

Det bedste, der kan siges om bygningen, er dens præcise placering i Nyhavns akse, ellers er der trods den store bygningskrop noget gnidret over facadens inddeling og dekoration, som ikke var det storslåede selskab værdig. På bygningens top troner *Stefan Sindings* store bronzestatue Elektra, en græsk sagnprinsesse, hvis navn betyder »den strålende«.

På hjørnet af Gothersgade og Store Kongensgade lå en gård med facaden imod Gothersgade, ni fag lang, to etager høj og med en kvist over de tre midterste fag, et borgerhus fra barokken af den type, som byen har været bebygget med overalt. Formentlig har det været et bindingsværkshus, som har fået sin overpudsning for at imødekomme myndighedernes krav om mur til gaden. Et bånd har dekoreret facaden mellem første og anden etage, og portgennemkørslen lå i det nordligste fag. På Rach & Eegbergs maleri (side 78) ses gavlen med indgang ad en høj, udvendig trappe, fordakninger over vinduerne og reliefudsmykning i gavltrekanten. Et stateligt hus, som stod endnu i 1840'erne. Da synede det imidlertid så meget mindre, fordi alle naboerne var skudt i vejret.

Formentlig i begyndelsen af 1840'erne blev gården nedrevet sammen med nabohuset og erstattet med den meget større hotelbygning, der rummede *Skandinavisk Hotel* imod Gothersgade og *Hotel Danmark* imod Store Kongensgade. Et teltpyramidetag afsluttede den femetasges bygnings hjørnefag og gjorde hjørnet til en pendant til hjørnebygningen ved Hovedvagtens. Virkningen for-

De to kønne huse på Rach & Egebørgs maleri side 68 endte med at komme til at se således ud efter 1800-tallets uundgåelige proportionsforvredne, men nyttige forhøjelser. Omkring 1890 forsvandt de på Tietgens foranledning. Anonym tegning fra 1850erne. – Bymuseet.

C. F. Tietgen ønskede en repræsentativ bygning til sit nye »Store Nordiske Telegraf-Selskab«, og samtidig ville han gerne have etableret en Kongens Nytorv-afdeling for Privatbanken i stuen. Arkitekt Emil Blichfeldt fik opgaven og opførte denne lidt prangende bygning 1890-94. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

skertsedes, da også denne bygning i 1898 blev erstattet af en ny hotelbygning, *Cosmopolite*, som også var på fem etager, men fik en bredere hjørneafskæring på tre fag og dermed markerende sit tilhørsforhold til det noble torv. Indgangen var dog i Store Kongensgade. Som i den tidligere bygning var der hyggelige småforretninger i stueetagen. Bygmesteren var arkitekt *Alf Evers*, som imidlertid ikke har sat sig større spor i bygningshistorien, heller ikke med denne bygning, som nu rummer et pengeinstitut.

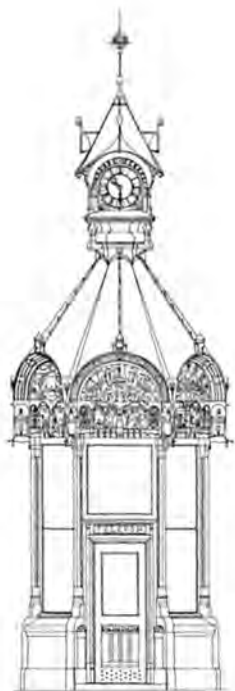
Genboen, det modsatte hjørne af Store Kongensgade, er fra 1738-39 og blev bygget for urtekræmmer *Pouel Mangaard Lyng*e. På *Rach & Eegbergs* nævnte maleri ses bygningen i sin fordums pragt med barok segmentfronton over de midterste fag. En tilsvarende afslutning havde facaden mod Store Kongensgade. Denne var ligesom torvesiden også opdelt med fine rustikalisener.

Da jomfru *Charlotte Dorothea Biehl* til sin store fortrydelse måtte rykke ud af sit hjem som nabo til Charlottenborg, fordi *Harsdorff* fik lov at bygge sin hjørneejendom her, flyttede den vrede dame tværs over torvet, først til dette hjørne, siden til nabohuset, hvor hun døde i 1788.

I midten af forrige århundrede blev bygningen forhøjet som de fleste af stadens huse for at imødekomme det stadigt voksende behov for boliger.

Bygningen står endnu, men uden sine buede frontoner, som blev fjernet ved forhøjelsen. Nabobygningerne derimod måtte falde i 1919-20, da *Københavns Diskontobank og Revisionsbank* med *Poul F. Holsøe* som arkitekt opførte den renfærdige, nyklassicistiske bygning i fem etager. Hvor man i det foregående har set, at noble adelspalæer og prunkløse borgerhuse langs torvets nordside blev erstattet af meget store, dominerende, ja i sammenligning pralende bygninger, så harmonerer *Holsøes* rødstenshus med det lyse sokkelparti, trods den større højde og bredde, fint med helheden uden at miste sin selvstændige værdi.

Det er tilsyneladende en svær opgave for arkitekter, dette at indpasse en enkelt bygning, så den ikke dominerer de allerede stående, samtidig med at den både afspejler sin egen tid og udstråler egen kvalitet. Det er lykkedes

Københavns første telefonkiosk blev opstillet på Kongens Nytorv. Den var tegnet af den unge lovende arkitekt *Fritz Koch*. Det var et privat aktieselskab, som oprettede en række af denne slags kiosker, der var åbne fra kl. 10 morgen til 8 aften, men desværre lukket om søndagen. – Tegning på Bymuseet.

På hjørnet af Gothersgade og Store Kongensgade – som et hjørne af Kongens Nytorv – lå i mange år Skandinavisk Hotel og Hotel Danmark med en halv snes fag i fem etager til begge gadesider. Tegning af J. L. Ridter 1895. – Bymuseet.

I 1898 opførte bygmester Alf Evers denne afløser til bygningen ovenfor. Det blev også et hotel under navnet Cosmopolite. Facaden fornedet er nu gennembrudt med en kolonnade (se side 117). – Fot. 1950. Bymuseet.

Hjørnet af Store Kongensgade – nr. 24 – og Kongens Nytorvs nordside i 1749. Huset på hjørnet ses her som et prægtigt barokhus opført 1738 som urtekræmmergård med fronton og højt tag. Huset eksisterer stadig og vil på næste opslag genkendes i en lidt mishandlet stand. Det hvide hus i midten er skomagemester Johan Voltens hus fra 1740'erne. Og i det sidste lave hus boede arkitekt Philip de Lange i en årrække. Kun det første hus står endnu. Maleri af Rach & Eegberg. – Nationalmuseet.

for *Poul F. Holsøe*. Han havde også en solid baggrund fra tegnestuevirksomhed hos *Magdahl-Nielsen*, *Storck*, *Hack Kampmann* og *Hans J. Holm*, alle sammen folk, der ikke gik på akkord i kravet om kvalitet, om end deres kunstneriske idérigdom, bortset fra *Kampmann*, måske kan diskuteres. *Holsøe* kom som stadsarkitekt i København i næsten tyve år til at præge byens udseende med en række boligkarreer, der smukt og enkelt videreførte det bedste af dansk byggetradition.

Bankbygningen erstattede to bygninger, hvor den ene, nr. 20, var en lille tofags bygning, bag hvis store vinduer *A. F. Bodecker* havde sin hattefabrikation.

I de tidligere banklokaler blev senere indrettet *Operakafeen*. Cafeerne spillede i mellemkrigsårene en stor rolle for københavnernes. Man valgte sig et stamsted, hvor man spiste godt, og hvor der meget ofte var levende musik.

I nr. 18 boede arkitekten *Philip de Lange* i et toetages gavlkvisthus, syv fag bredt. Det ville ikke være utænkeligt, at den glimrende bygmester selv havde opført huset. I 1767-68 erstattedes eller ombyggedes det radikalt af ejeren, brændevinsbrænder *Chr. Rasmussen Lihme*, der valgte *Hans Næss* som arkitekt. Bygningen blev nu i fire høje etager, opdelt i fem fag, hvoraf de to sidefag var brede. Den klassicistiske udsmykning var fornem med vaser

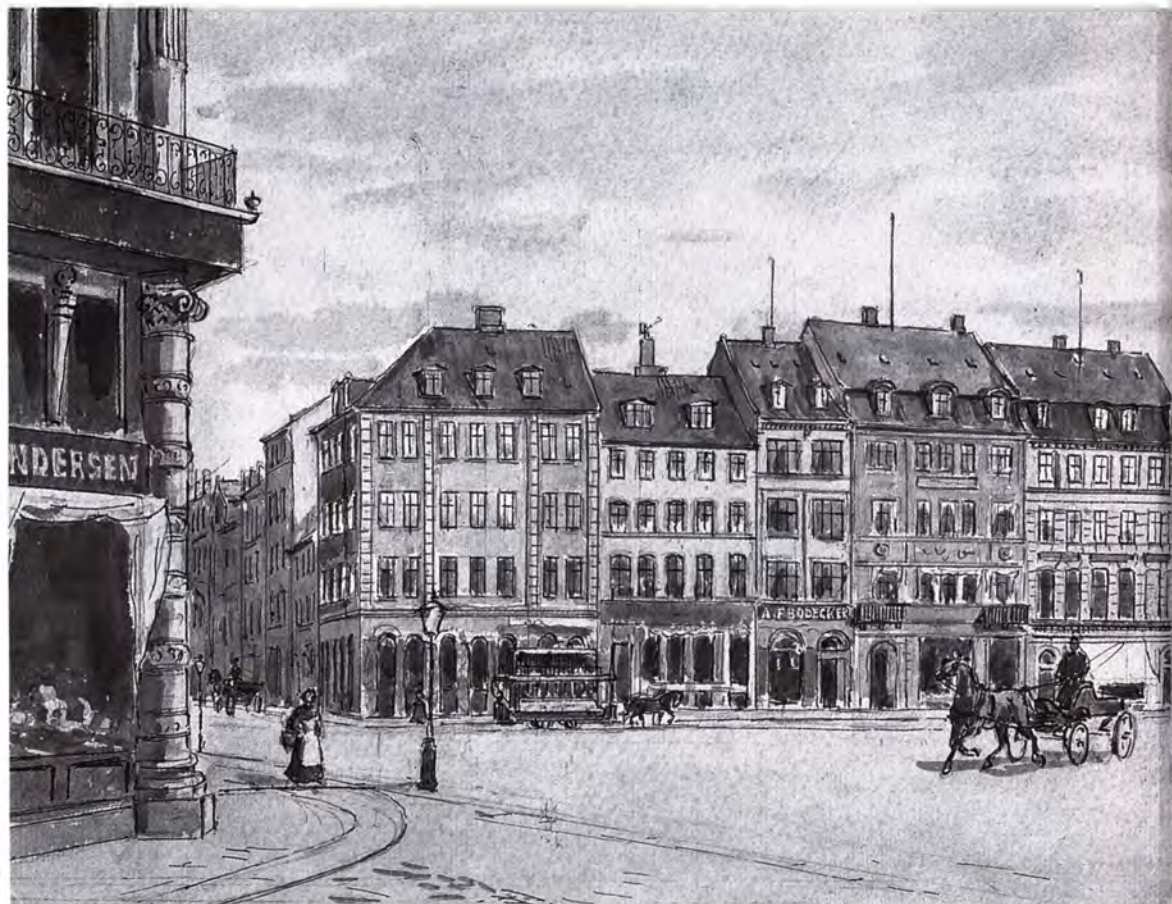
og skulpturer på taget, formentlig på en balustrade, og med portbuer, gesimser og sålbænke i sandsten, medens relieffer og medaljoner prydede facaden mellem etagerne.

Også det næste hus i rækken, nr. 16, var oprindeligt et treetages hus med kvist over de fire midterste fag. Det har været en fin stribe bygninger, før alle forhøjelser og ombygninger blev gennemført, især i forrige århundrede. Ejer og bygherre var i 1745 glarmester *Valentin Stackenschneider*. Forrige århundredes ombygning indebar en fuld etage i stedet for kvisten og oven på den en mansardetage. Bygningen blev nu indrettet til *Hotel d'Øresund*. Fransk skulle det være, selv om udtalen må have lydt morsom. Fra restaurantens store karnapvindue kunne de tilreisende følge vagtparaden og de forbigående, der tit var kendte mennesker i guldalderens kulturliv. Mange malere, litterater og teaterkunstnere boede ved torvet i bekvem nærhed af teatret og de nyere og fornemme kvarterer.

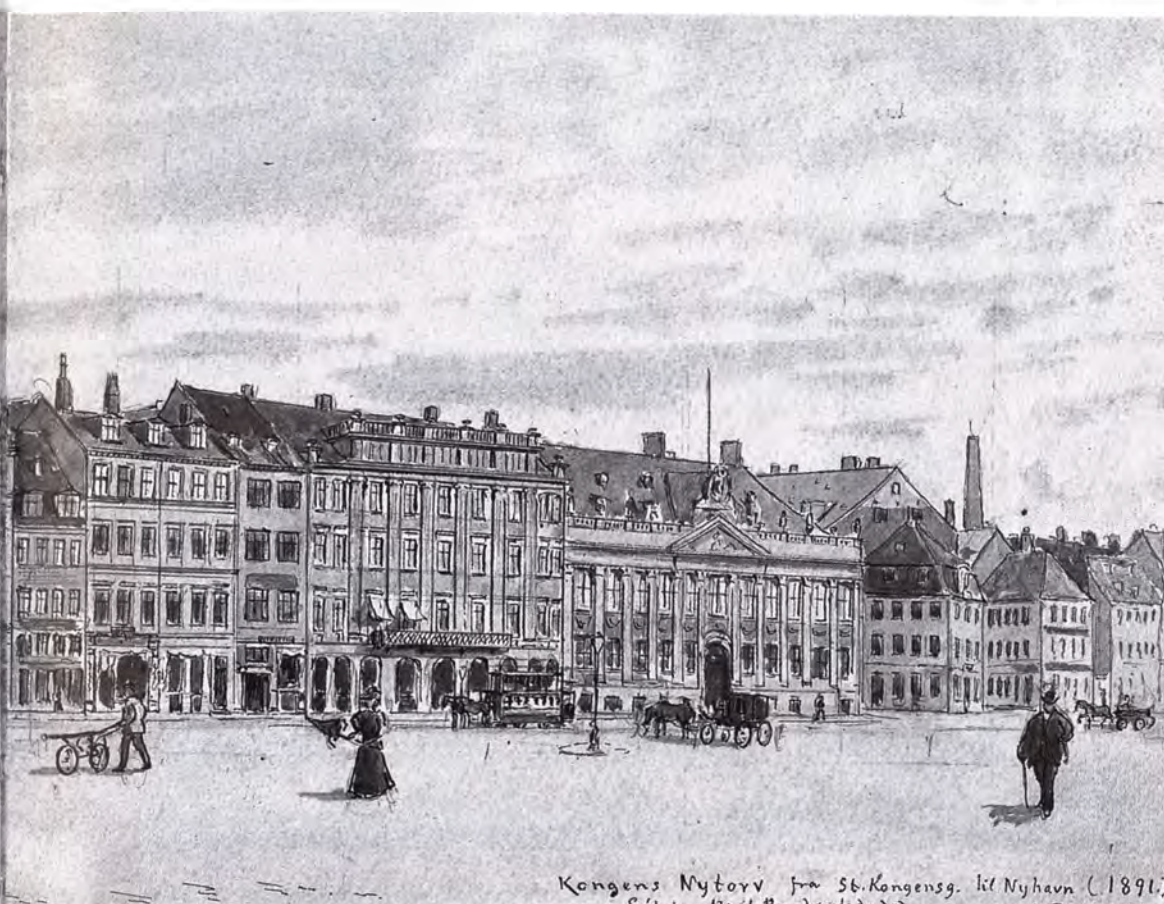
Vore dages Kongens Nytorv nr. 18, 16, 14 og 12 er her vist på et reklametryk fra ca. 1850. Nr. 18 har i 1767-68 erstattet gavlkvisthuset på forrige billede. Bygherren, brændevinsbrænder Chr. Rasmussen Lihme, skabte sig her et elegant hus med sandstensrelief og festoner på facaden og noget så uhørt som to altaner med franske døre. Huset står der stadig. Nr. 16 rummede tidligere *Hotel Øresund*, nr. 14, 12 og 10 er afløst af A. P. Møllers tidligere rederibygning, som nu hedder nr. 8. – By-museet.

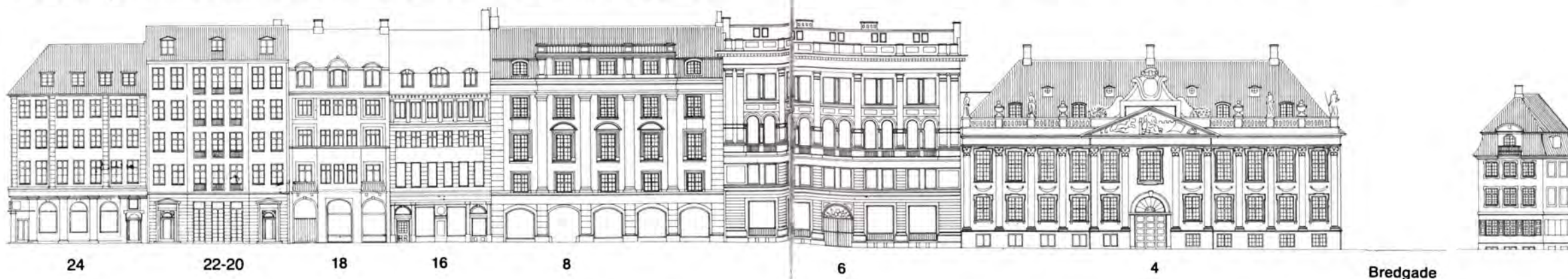

Kongens Nytorv mellem Store Kongensgade og Bredgade. Øverst en tegning af J. L. Ridter fra 1891 og nederst husene, tegnet som opstalter i 1930'erne. Gadebilledet strakte sig oprindeligt over nr. 24-4, men ved opbygning til større huse er enkelte numre gået tabt. De syv første huse er allerede omtalt på forrige opslag. Nr. 20-22 (se nederst) er opført 1919-20 i stedet for de to små huse, der før lå her (se øverst). Det nuværende nr. 8 blev opført 1910. Arkitekten var Fr. L. Levy. Det kostede nr. 14, 12 og 10 livet og blev senere ho-

Kongens Nytorv fra St. Kongensg. til Nyhavn (1891).
Sæt i Hæ. af Hovedvagtgade) J. L. Ridter

vedsæde for A. P. Møller. Det store, statelige nr. 6 var en fornem 1800-tals købmandsgård, som i 1880'erne tilhørte den velhavende grosserer Salomonsen, og som nedbrændte i 1893 (se næste side). Det sidste hus i rækken er Det thottske Palæ, der er omtalt på de følgende sider. Det lille hus på hjørnet af Bredgade og Nyhavn – Kanneworffs Hus – er omtalt i bind 6. – Tegning af J. L. Ridter på Bymuseet.

Samme husrække på Kongens Nytorv som vist på Ridters tegning ovenfor, men udført af akademi-elever omkring 1930. I 1893 var købmandsgården ved siden af Thotts Palæ nedbrændt og erstattet i 1896 af arkitekt Arntzens ofte kritiserede marmor-forsikringspalæ, og i 1910-12 havde arkitekt Fr. L. Levy nedrevet de

tre midterste huse for at opføre A. P. Møllers hovedsæde (om A. P. Møller i øvrigt, se bind 6). Endelig havde arkitekt Poul F. Holsæe i 1919 opført Københavns Diskontobank som andet hus fra venstre side – på bekostning af de to allerede nævnte ældre, smalle huse. – Opstalter fra Kunsthøgskolens Bibliotek.

I knagende frostvejr, den 23. februar 1893, brændte grosserer Salomonsens smukke ejendom på Kongens Nytorv. Ilden var opstået i den store, gamle lagerbygning bagved, og man havde håbet, at man kunne redde forhuset. Men det lykkedes ikke. Karel Sedivý har forevigtet den farlige brand, som kunne have bredt sig til palæet ved siden af. – Bymuseet.

Københavns Brandvæsen fik lejlighed til at prøve deres fornemme, nye udstyr, anskaffet ved flytningen fra Nikolaj kirketårn til den nye Hovedbrandstation ved Rådhuspladsen (se bind 9). Maleren Paul Fischer har stået i Bredgade og set slangen blive ført om hjørnet ved Det thottske Palæ. – Foto på Bymuseet.

De tre efterfølgende ejendomme blev nedrevet i 1910, og en stor forretningsejendom blev opført af arkitekt *Fr. L. Levy*. Levy demonstrerer med bygningen, hvor sikkert han føler sig hjemme i den danske byggetradition. Han var ud af en af de solide jødiske borgerfamilier, vi kender så godt fra »Indenfor Murene«, hans far var en velhavende grosserer og hans farbror den kendte nationalbankdirektør *Moritz Levy*. Det har måske ikke skadet den unge arkitekts karriere som bygmester for et bredt udsnit af trossamfundets medlemmer og for bankverdenen.

Frederik Levy blev arkitekt for bl. a. *Københavns Handelsbank*, hvor han restaurerede og ombyggede hovedsædet, *Erichsens Palæ*. Han fik herigennem førstehåndskendskab til *Harsdorffs* arkitektur, selv om måske især nabobygningen influerede på forretningsejendommen på torvet. Helt efter skemaet var nederste etage præget af rustica omkring forretningsvinduerne. Også hjørnerne var markeret med rustica, medens pilastre i stor orden holdt sammen på de tre næste etager, hvor beletagens tre midterste vinduer især er fremhævet ved segmentfrontoner. En kvist med balustrade afsluttede facadens midtparti.

Det var en moderne parafrase over facaden til huset ved siden af og var også i slægt med baronens oprindelige facade til hjørnepalæet. Levys rødstensbygning er et smukt eksempel på dansk nybarok.

Senere blev ejendommen hovedsæde for *A. P. Møllers rederi*.

Bygningen harmonerede fuldkomment med naboer, grosserer *Salomonsens* store købmandsgård, som desværre brændte i 1893. Denne bygning kunne være tegnet af *Harsdorff* eller en af hans talentfulde elever, måske murermester *Johan Martin Qvist*, der bl.a. har bygget *Ved Stranden nr. 14* (se bind 3, side 206). I midten af 1700-tallet var bygningen kun på to etager, men også efter forhøjelsen harmonerede den storartet med *Juels Palæ*, især det oprindelige, hvis facadeudtryk den fulgte. Grosserer *Peschier* boede her efter branden i 1795, medens *Harsdorff* opførte hans egen gård i *Holmens Kanal*, og senere, i midten af forrige århundrede, boede en smuk samling af vore guldaldermalere i huset: *Joh. Th. Lundbye*, *Jørgen Roed*, *P. C. Skougaard* og *Chr. Dalsgaard*. Malerkunsten blev i tresserne afløst af musikken ved koncertmester *H.S. Paulli*, hofballetmester *Aug. Bournonville* og *P. A. Heise*. Et helt igennem nobelt hus.

Da *Salomonsens* bygning brændte, stod det som et firetages hus med balustrade over midterfagene. Facaden

Marie (1865-1909). Franskfødt prinsesse af Orleans. Gift 1885 med *Christian 9.s* yngste søn, prins *Valdemar* (1858-1939). Kendt som den excentriske og velbegavede prinsesse i »Det gule Palæ« i *Amaliegade*, hvor hun og prins *Valdemar* boede fra 1885 til hendes død 1909. Det var hende, der stod bag krigsskibet »*Valkyrien*«s goodwill rejse for ØK til Østen i 1899-1900, og det var hende, der protegerede *H. N. Andersen*, ligesom hun senere introducerede ØKs bestyrelsesformand, *J. H. Deuntzer*, ved hove. Når hun har fundet en plads i dette værk, er det ikke alene, fordi hun vil ses i *Det gule Palæ* (bind 6) og som statue på *Langelinie* (bind 10), men også, fordi hun – impulsivt – assisterede ved den her omtalte brand med så stort mod, at *Københavns Brandvæsen* gjorde hende til brandmajor og skænkede hende en specielt komponeret brandmandsuniform.

To år efter branden opførte et datterselskab af det gamle engelske »Livsforssikringsselskab Standard af 1825« sin prangende, hvide bygning på grunden. Facaden var af norsk marmor. Huset var tegnet af den norske arkitekt Christian Arntzen (1852-1911), som senere opførte »Cityhus« på hjørnet af Ny Østergade, bedst kendt som »Breinings Hjørne«. I øvrigt ændrede selskabet senere navnet til »Skandinavia«, da det efter forsikringsloven ikke var tilladt at føre moderselskabets navn i Danmark. Fot. ca. 1896. Bymuseet.

ragede godt op over Juels Palæ, om end tagryggene nærmest flugtede. Seks pilastre sammenholdt de tre etager, der hvilede på underetagens rundbuede port- og vinduespartier. Huset var ni fag langt, og over indgangspartiet i midten var der en paradebalkon over tre fag. Det var et markant tab for torvets nordside, da bygningen brændte.

Den nævnte forordning fra 1672, udskrevet for at »forekomme den uordentlige Byggemaade udi de Bygninger, der paa Kongstorvet herefter vorder opsat«, var det første offentlige tiltag herhjemme til at indføre det arkitektoniske ordensbegreb, vi kalder barokken. På grundlag af den italienske renæssance, som især kom til landet via Holland, lærte man nu at komponere i helheder. Bygninger skulle ikke blot være symmetriske, de skulle overholde akser, såvel i facader som plan samt i placeringen i gadebilledet. Bypalæet afløste den maleriske, men uordentlige adelsgård med spir, trappetårn og karnapper. Inspirationen til det nye kom nu fra Frankrig, der kultiverede byens patricierbolig, samlede rummene logisk og overskueligt, undgik de lange gange og anbragte bekvemme og flot konstruerede, brede trapper, som man kunne skride nedad, behørigt beundret. Barokkens kendetegn er storhed, det passede fint til den forholdsvis

Her ses Kongens Nytorv mod nord med husene fra nr. 20-6. A. P. Møllers rederi holdt til i nr. 8 midt i billedet fra starten i 1912 og flyttede først, da den store, nye rederibygning stod færdig på Esplanaden 50 i 1970'erne. – Fot. 1950. Bymuseet.

Af de ældste hestetrukne sporvogne fra før skinnernes tid er der bevaret ganske få, som somme tider kommer frem ved festlige lejligheder. Her er to af dem foran Det thottske Palæ, fotograferet omkring 1913. – Bymuseet.

Niels Juel (1629-97). Admiral. Søhelten fra slaget ved Køge Bugt. Bygherre og første ejer af den nuværende Franske Ambassade på hjørnet af Kongens Nytorv og Bredgade.

Anlæggelsen af Kongens Nytorv fandt sted under Svenskekrigene, og det kneb med både penge og byggelyst. I 1681 bemærkede en schweizisk rejsende, at han kun havde set to bygninger i København, der var værd at lægge mærke til. Det var Sophie Amalienborg og Charlottenborg.

Fra 1683-86 opførte den 54-årige Niels Juel – 6 år efter ledelsen af slaget ved Køge Bugt, men stadig landets mest beundrede folkehelt – sit palæ på det nævnte hjørne. Han var efterhånden en meget velhavende mand, for kongen havde skænket ham Tåsinge med Valdemars Slot og flere andre godser. Juel opførte sit palæ som en vinkelbygning med gård og have bagud. Om arkitektens identitet hersker der tvivl. Ægteparret Juel flyttede ind 1686 og her døde han 1697. Admiralens enke solgte palæet til Christian 5.s efterladte elskerinde, Sophie Amalie Moth, hvis efterslægt, Danneskiold-Samsøerne, ejede det til 1754. 1760-1930 var det kendt som Det thottske Palæ, og siden 1930 har det været Den Franske Ambassade.

snævre kreds af personer, der fylkedes om kongens person og hof. De skabte en boligkultur, der på godt og ondt og med kun få ændringer holdt sig i små to hundrede år.

Efter branden blev ejendommen overtaget af et forsikringsselskab, *Standard*, og en norsk arkitekt *Christian Arntzen* opførte i 1895 et skrummel af en hvid marmorbygning med søjler. Den fik en ublid bedømmelse i »Turisttidende« i 1915 af den unge cand.mag. *Vilh. Lorenzen*. »... Kongens Nytorv rummer et af de aller mest afskrækkende eksempler i Nordeuropa på mislykket Forsøg paa at skabe 'stor' Arkitektur. Det er Standards Bygning, klitret klods op ad det stilfulde, diskrete Thotts Palæ. Denne Tegnebrætsfacade mangler, trods det, at den er holdt i stort Maal, al virkelig monumental Inddeling og Holdning. Den er tilmed holdt i Uskylds hvide Farve og stikker paa grelleste Maade af mod alt, hvad der ellers tiltrækker sig Opmærksomhed paa den Plads. Og værre end det! Den trækker magnetisk Blikket til sig ved sin udfordrende Væremaade, saa den næsten er bleven Pladsens 'Hovedbygning' til denne Side«.

Det thottske Palæ

En af de første, der efter *Ulrik Frederik Gyldenløve* fulgte opfordringen til at bygge ved Kongens Nye Torv, var søhelten, admiral *Niels Juel*, som over en årrække havde købt grunde ved hjørnet af Norgesgade, den nuværende Bredgade. I 1683-86 opførte han en vinkelgård i to etager med en kvist med balustrade over de tre midterste fag mod torvet. Herfra kunne admiralen i sin kikkert følge skibene ude i sundet. Som påskønnelse fik han toldfrihed for sine materialer og slap for grundskat i tyve år. Desuden blev han fri for at have soldater indkvarteret, en stor byrde, både økonomisk og på anden måde irriterende. Alt på grund af den store bekostning, han havde haft af sin nybyggede gård i grundmur. Hovedfløjen var på ti fag plus et bredere portfag i midten. Pilastre i stor orden, dvs. over to etager, støttede den brede gesims. De stod lyse imod den mørkerødkalkede facade med hvidt optrukne fuger. Det var et hollandsk hus, der havde sine rødder i Italien. Endnu i Juels tid blev det kalket ensfarvet lysegråt.

Han døde i palæet i 1697, og hans enke solgte ejendommen til Christian 5.s maitresse, *Sophie Amalie Moth*, som overdrog den til sin søn med kongen, den 23-årige

Rach & Eegberg malede Det thottske Palæ i 1749. Det var opført af en ukendt arkitekt for Niels Juel, som boede her fra 1686 og til sin død 1697. I starten havde huset været en stor barokbygning med balustrade over en 3-fags midterkvist, men i løbet af 1700-tallet fik det den her viste midterkvist.

Da slægten Thott erhvervede ejendommen i 1760, fik gården dette udseende. Det var Jardin, der i 1763-64 gjorde barokgården til en Louis Seize-bygning, og sådan har den set ud siden. Kobberstik af I. Haas 1763 i Pontoppidans Atlas. – Det ggl. Bibliotek.

Det thottske Palæ på Kongens Nytorv nr. 4, som det ser ud i vore dage efter en renovering af facaden 1985. Familien Thott ejede det nu 300-årige palæ til 1930, da det solgtes til den franske stat som fremtidig fransk ambassade. – Fot. Hans Jørgen Ørlev 1986.

Endnu i midten af forrige århundrede havde familien Thott stalde og vognporte i den forreste gård bag palæet. En port førte ind til endnu en gård, som forsvandt, da Palægade blev anlagt i 1902 (se bind 6). Husene til venstre er bagsiden af Bredgades laveste numre. Dagen før, prinsesse Margrethe blev gift med prins Henrik i 1966, var forreste gård omdannet til telt, og den franske ambassadør modtog her 400 gæster til bal. Maleri af F. Vermehren 1845. – Hirschsprungs Samling.

Christian Gyldenløve, greve af Samsø. Kongens Nytorv har været et rigtigt familiested på den tid. Niels Juels datter Vibeke blev gift Bielke og boede i palæet ved torvets vestside. Christian Gyldenløve var først gift med sin lille halvkusine, datter af Ulrik Frederik Gyldenløve, i hvis palæ Christian var opdraget. Da hun døde som syttenårig, blev han i 1701 gift med Jens Juels unge enke, Dorthe Krag, Niels Juels svigerinde. To år efter blev grev Christian imidlertid angrebet af småkopper, medens han var på rejse sammen med sin halvbroder, Frederik 4., og han døde, ikke tredive år gammel. Forinden havde han nået at regulere sit palæ ved at opføre en sidefløj i vest og sammenføje denne med fløjen imod Bredgade med en buet mur, der lukkede gårdsrummet og adskilte det fra haven bagved.

I haven blev opført en bygning af ejeren fra 1760, gehejmestatsminister *Otto Thott* til Gavnø, der var en passioneret kunst- og bogsamler. Han købte palæet efter enkegrevinde Anna Sophie Schack til Schackenborg. Thott moderniserede huset gennemgribende. Den franske arkitekt *N.-H. Jardin*, der var indkaldt for at bygge Frederikskirken, erstattede belvederen med en trekantfronton med relieffer og kronet af våben og overflødhedshorn. Han forsynede pilastrene med korintiske kapitæler, facaden med guirlander og opsatte en balustrade smykket med sandstensvaser og allegoriske skulpturer. Facaden imod torvet viste et helt moderne fransk hotel; siden imod Bredgade beholdt sin noget tungere barokudsmykning. Den runde mur blev forhøjet, og den tidligere nævnte bygning i haven, tre etager høj, blev indrettet til rustkammer, mønt- og naturaliekabinet foruden til kunstsamlingen og biblioteket, der rummede 60.000 bøger, de fleste sjældne folianter og manuskripter. Den lærde samler blev en selvfølgelig præses for Videnskabernes Selskab og patron for Universitetet. På bygningens tag var der en altanbygning, der kunne bruges til astronomisk observatorium, fortæller samtiden.

Da den belæste og kunstforstandige Otto Thott døde barnløs i 1785, blev landets største, private malerisamling og et bibliotek på nu over 138.000 bind spredt. Slægten Reedtz-Thott besad palæet indtil 1930, da det blev solgt til den franske stat. Det er stadig Den franske Ambassade, der ejer og bruger det markante hjørnepalæ. For et par år siden blev det malet rosa, en farve, der hverken klæder facadens elegante klassicisme eller sidelængens lidt tungere barok. Huset er simpelt hen blevet for delikat.

Otto Thott (1703-85). Ejer af Gavnø. Gehejmestatsminister, præses i Videnskabernes Selskab og patron for Universitetet, bog- og malerisamler. Det blev den mand, der som ny ejer af Niels Juels Gård efter 1760 kom til at give den gamle bygning sit nuværende ydre, men også overlod den sit navn, for bygningen har siden aldrig heddet andet end Det thottske Palæ. Thott købte ejendommen af enkegrevinde Schack, der lige havde opført sit nye palæ på Amalienborg Slotsplads. Han lod Jardin ombygge barokgården til det nuværende palæ, som han beboede i 25 år indtil sin død. I haven bagved lod han opføre et bibliotek til sin bogsamling, som ved hans død som 82-årig olding omfattede ca. 138.000 bind, indsamlet, siden hans første bogsamling var brændt ved bybranden 1728. Både bogsamlingen og hans malerier – landets største samling – blev solgt ved en række auktioner efter hans død. Det kgl. Bibliotek erhvervede billigt omkring halvdelen. Biblioteket blev ombygget til stalde m.v. i 1899. Palæet forblev i slægtens eje til 1930, men fra 1910 udlejet til skiftende ambassader. I 1930 købte den franske regering palæet til sin ambassade, og til dette formål har bygningen tjent siden.

Gothersgade, set fra Kongens Nytorv. Ingen tænker i dag på, at denne stærkt befærdede, i flere omgange udvidede færdselsåre, er den gamle nordgrænse for det middelalderlige København, og at Christian 4.s vold med voldgrave stod her indtil 1640'erne. Det skal vi høre mere om på side 134, når beskrivelsen af vore dages Gothersgade er afsluttet. Her ses den venstre side af gaden med de ulige numre. Midt i billedet til venstre ses først hjørnet af Grønnegade og dernæst anes hjørnet af Store Regnegade. Efter voldenes sløjning omkring 1870 blev Gothersgade forlænget til søerne. Derved blev den en af byens længste og mest lige gader. Fot. ca. 1960 – Bymuseet.

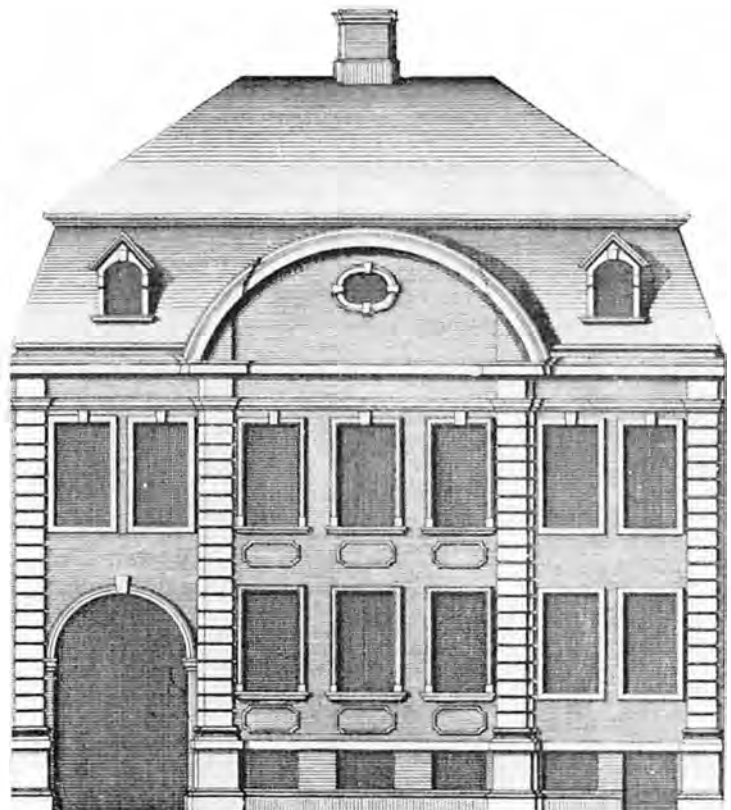
Gothersgade langs Gammelbyen

På et langt stykke af den gamle, nu opfyldte stadsgrav, blev i 1650-55 udstukket en lige gadestrækning fra *Det nye Torv* og ud forbi *Rosenborg Have* til den nye *Øster Voldgade*. Naturligvis blev gaden døbt *Kongensgade*, men allerede i 1664 officielt betegnet *Gothersgade*. Københavns gader udmærkede sig ikke ved renlighed, men værst synes dog denne lange grænsegade mellem *det gamle* og *det nye København* at have været. Gravens opfyldning havde taget sin tid, og folk havde naturligvis hældt alskens affald i de vandfyldte huller, så helt op til slutningen af århundredet havde området ligget som et mere eller mindre ubebygget morads, hvor dog gaderne inden for volden, *Grønnegade*, *Regnegade*, *Møntergade*, *Slippen* og *Brøndstræde*, var ført helt ud til den nye gade. I januar 1680 skrev stadens kæmner til politimesteren og beklagede gadens tilstand, kun siden imod kongens plankeværk mod *Rosenborg* var – som naturligt måtte være – brolagt. Tilsyneladende var det beboerne af de nærliggende *Nye Boder*, som smed deres skarn der, og »godtfolk, som boede i gaden, fik kun

Gammelt reklametryk af Gothersgade 1-9 med Kongens Nytorv i baggrunden, tegnet omkring 1850. Flere af de gamle huse er i slutningen af 1800-tallet blevet erstattet af de nuværende på forrige side. I nr. 9-11 har Wilhelm Hansen haft til huse gennem flere generationer. – Bymuseet.

På den første strækning af gaden lå i 1700-tallet dette fornemme palæ, som i dag kun kendes fra Laurids de Thurahs beskrivelse og kobberstik i Hafnia Hodierna. Det var inden gaderne havde fået numre. I dag kan hele den lange Gothersgade ikke fremmane andre palæer end Baron Boltens Gård i nr. 8, og det er så ombygget og mis-handlet, at det ikke er til at kende igen. – Det kgl. Bibliotek.

Gothersgade 21, oprindelig opført omkring 1700 som toetages bindingsværkshus, men i 1770 helt ombygget og samtidig forhøjet til tre etager med ny faginddeling som vist her: fire fag til Grønnegade med hejsekvist og syv fag til Gothersgade med et stort midtervindue, og en lille frontispice. Endnu i 1850'erne, da denne reklametegning for P. R. Schmidts Enkes forretning blev udsendt, lignede huset et kønt, om end mishandlet Louis Seize-hus. – Det kgl. Bibliotek.

hånsord, banden og trusler fra disse kanaler, når de protesterede mod svineriet«. Det var, her i begyndelsen, ikke nogen synderlig anset del af byen.

Vi skal nok op omkring begyndelsen af 1700-tallet, før der har været et rimeligt regulært gadebillede med rækker af de karakteristiske barokhuse med midterkvist, og sikkert for de flestes vedkommende opført i bindingsværk. Måske var de blevet pudset, fordi bindingsværksfacader efter branden i 1728 blev forbudt. Resens elevrede kort fra 1676 viser rækker af disse bygninger, men det er formentlig tegnet netop sådan for at tækkes majestæten ønsker om et prægtigt bybillede.

Grundstykkerne blev solgt i betragtelige størrelser. *Ove Giedde* blev f.eks. allerede i 1647 bevilget hele strækningen af graven og volden ved Østerport grænsende til Det nye Torv, den nye gade, som altså allerede da må være på tegnebrættet, og en vej, der var lagt fra *Den gamle Mønt* (se bind 4) over graven, nuværende *Grønnegade*. Her fik han lov at anlægge haver og damme, fiskedamme, formentlig en udnyttelse af den tidligere grav.

Det første hus på venstre hånd fra torvet, i dag nr. 3 og 5, var en lang bindingsværksbygning på 12 fag og i to

etager. Den blev i 1764 opdelt i to ejendomme og fik facaden grundmuret med en frontispice over midterfagene. Som befolkningspresset på byen steg op igennem århundredet, blev først én og siden yderligere én etage sat på, så de to bygninger ca. 1800 var på fire fulde etager. Det blev stort set bygningshistorien for alle gadens bygninger, hvor især husvildeproblematikken efter byens anden store brand i 1795 tvang dem i vejret. I mange af ejendommene her på gadens første strækning kan spor af det oprindelige hus stadig anes. Nr. 9 og 11 skiller sig ud. Det første er et gammelt hus, der dog skjuler sig bag en kraftig ombygning i 1880'erne, og naboen er en nyopførelse fra 1916, hvor de to ejendomme blev slået sammen. Det var det blomstrende musikforlag *Wilh. Hansen*, der i 1879 var flyttet ind i nr. 11 fra den beskedne start i en kælder ved Kongens Nytorv. Her kom guldalderens musikelskere og -udøvere, og ved sammenlægninger med andre musikforlag udvidedes forretningen efterhånden stærkt til den omfattende virksomhed, den er i dag, stadig i familiens eje.

Her er samme hus som på forrige side. Den seneste ombygning blev foretaget i 1904, da huset fik et mansardtag med en meget forloren Louis Seize-fronton. Den kønne dørfatning blev skrælet af og stueetagen indrettedes fra kælderbutikker til stuebutikker med en lav stueetage ovenover. Billedet her er fra 1918, hvor mansardtaget er skæmmet med et ateliervindue. Huset står stadig, men det er ikke blevet kønner. – By-museet.

På det næste hjørne i Gothersgade, nemlig Store Regnegade, lå indtil 1902 dette gamle og ganske maleriske toetages hjørnehus med gavlkviste og med oprindelig 10 fag til Gothersgade og 11 fag til Store Regnegade. Det var opført omkring 1683 af bartskeerer Nicolas Boye og havde undgået branden i 1728 og var relativt godt bevaret efter godt 200 års slid. Men ned skulle det. J. L. Ridter mødte pligtskyldigst op og tegnede det gamle hus umiddelbart før nedrivningen 1902. Nedenfor ses erstatningen. – Bymuseet.

Her ses erstatningen for 1600-tals gården ovenfor. Det blev det utroligt provinsielle hjørnehus med et lille billigt tårn med kuppel og en åben passage i Store Regnegade, for at man kan komme ind i en diminutiv gård. Huset ville i en konkurrence om urimeligt grimme og upraktiske huse i København være sikker på en præmie. – Fot. ca. 1918. Bymuseet.

På det modsatte hjørne af Store Regnegade og Gothersgade ligger denne hjørnekarré nr. 33-37 i Gothersgade. Litografi efter tegning af J. L. Ridter 1887. – Bymuseet.

Samme hjørne set 30 år senere, da reklame på facaderne omkring 1. verdenskrig var den store mode. Nu har hjørneejendommen i alle tilfælde helt mistet ansigt. – Fot. 1915. Bymuseet.

Snedkermester Mathias Ortmanns stadig eksisterende gård i Gothersgade 41 er det mest maleriske af disse tre borgerhuse, som ses længst til venstre. Her tilvirkede 1700-tallets kendteste møbelsnedker sine senere berømte kommoder og skabe. Både hans og de to nabohuse var opført kort efter brandkatastrofen 1728 og var alle typiske »ildebrandshuse«. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

Det kan være lidt svært at genkende Ortmanns prægtige snedkergård fra 1733 i nr. 41, for dens facade har skæmmet sig stærkt, siden huset blev forhøjet med en etage i 1835. Samtidig forsvandt også både gavkvisten og vinduesfatningerne. Med fotoatelier på taget og store butiksvinduer har huset helt mistet sin karakter. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

De næste tre bygninger er alle fra første halvdel af 1700-tallet, nr. 13 og 15 er de ældste, men alle tre er i midten af forrige århundrede ændret og har fået klassicistiske facadeudtryk. Hjørnehuset til Grønnegade er fra 1827, bygget af en hørkræmmer, men det modsatte hjørnehus er ældre, formentlig opført ca. 1700 som et 11 fag langt bindingsværkshus med facaden langs Gothersgade. Oprindeligt var huset i to etager, men i slutningen af århundredet blev bygningen forhøjet med to etager og grundmuret både i facaden og i gavlen imod Grønnegade. Her var også den til lager og forretning så praktiske hejsekvist, medens portal og lav trekantsfronton markerede den fornemme indgang til skotøjsmagasinet *P. R. Schmidts Enke*.

Bygningen står endnu i noget forandret skikkelse efter en større ombygning ca. 1904; en rigtig istandsættelse kunne såmænd gøre det til et skikkeligt hus igen.

Naboen er fra sidste halvdel af 1600-tallet, et seksfags bindingsværkshus i to etager, der gennemgik den sædvanlige forhøjelse og ombygning efter moden. Både dette hus og det næste i rækken ejedes i 1790'erne af arkitekt

Er end Ortmanns Gård ødelagt til gaden, frembyder selve gårdspladsen fremdeles et stort og overraskende syn. Her er hans bindingsværksbygninger til værksted og lager bevaret og sat smukt i stand. Gården fører i vore dage også ud til Ny Østergades øvre del ved Christian IX's Gade. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Kik ned ad Gothersgade ved Christian IX's Gade-hjørnet lige over for Kronprinsessegade. – Nordfoto 1960erne.

Endnu et billede med Eugen Jørgensens store Christian IX's Gades bebyggelse fra 1908 (se bind 4). Man ser det modsatte hjørne af gaden med Gammel Mønt for enden. – Fot. 1930. Hassing.

Også hjørnet ved Møntergade domineres af Christian IX's Gades bebyggelse. Her med Rudolf Tegnerts »Forårsrengøringsfrise« over arkitekt Eugen Jørgensens 1908-hjørnebygning i Christian IX's Gade. – Fot. 1970. Bymuseet.

Her er en række 1700-tals huse på strækningen Møntergade-Landemærket, som måtte falde sammen med Brøndstrædernes sløjfning. Husene kan skimtes igen på næste billede. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

Typiske bygninger i Gothersgade 73-81 på strækningen mellem Møntergade og Landemærket, der faldt omkring 1906 for at skaffe plads til Møntergården, Belysningsvæsnet og Gutenberghus (se bind 4). – Fot. 1909. Bymuseet.

Fotografen står i Kronprinsessegade og ser over mod Møntergade på samme hjørne som vist ovenfor, der på højre side i 1916 har fået Møntergården og lidt tidligere også Belysningsvæsnets ejendom (se bind 4). – Nordfoto 1986.

Det forsvundne store Brøndstræde (bind 4) førte indtil 1910 ud i Gothersgade, hvor Belysningsvæsnets kæmpe-ejendom samme år påbegyndtes. Fot. 1908. – Bymuseet.

Den første af de tre mastodonter i den nye ende af Gothersgade blev Belysningsvæsnets store firlængede ejendom med de nye gader Sjøleboderne og Lønporten (se bind 4). – Fot. 1912. Bymuseet.

Her er samme strækning af Gothersgade mellem Møntergade og Landemærket som vist på side 100, men blot set i modsat retning. Alt blev nedrevet omkring 1908 som et led i Brøndstrædernes sanering. – Fot. 1900. Bymuseet.

Da Belysningsvæsnets ejendom stod færdig, havde Gutenberghus endnu ikke bygget 2. sektion ud til Gothersgade. Her er man i gang omkring 1924. Muren til højre er Gutenberghus' 1. sektion mod Vognmagergade (se bind 4). Bemærk, at Brøndkuranstalten endnu ligger lige overfor. – Fot. 1924. Bymuseet.

Andreas Kirkerup, som angiveligt skulle have ombygget begge bygningerne. Dertil kan kun siges, at deres udseende ikke er nogle fuldgyldige repræsentanter for arkitektens kunst.

I 1733, på det tidspunkt hvor byen har lignet en stor byggeplads efter branden, opførte snedker *Mathias Ortmann* et smukt syvfags hus i Gothersgade, nu nr. 41. Han var søn af en skånsk snedker, Niels Ortmann, der vides at have arbejdet for Frederik 4.s broder prins Carl. Allerede fra 1726 findes den unge Mathias' navn i de kongelige regnskaber, og senere blev han især beskæftiget med snedkerarbejde i Hirschholm Slot for Christian 6.s dronning, Sophie Magdalene. Ortmann blev sit fags oldermann og havde et af landets største snedkerværksteder. Endnu i vore dage sælges nogle få tilbageværende Ortmann-møbler, fortrinsvis kommoder, til svimlende priser. Han blev en rig mand, og hans enke fortsatte efter hans død i 1757 forretningen i ejendommen i Gothersgade, som hun først solgte i 1772. Flere af sønnerne blev selvstændige snedkere, og én af dem slog sig også ned i Gothersgade.

Nr. 41 blev opført som et grundmuret hus i to fulde etager og en mezzanin-etage. Desuden var der kælder samt en trefagskvist over midterfagene. Alle vinduer var smukt indrammet, formentlig med sandsten, ikke ganske

I 1928 stod arkitekt Alf Cock-Clausens nye halvdel af Gutenberghus færdig med tårnprydet facade ud mod Gothersgade. Den nye sektion var sammenbygget med Bernhard Inge-manns ældste del, som var færdigbygget allerede i 1914 (se bind 4). Den smalle Gothersgade var ingen god adresse i 1920'erne. Gutenberghus har, trods facaden mod Gothersgade, altid fastholdt, at man bor i Vognmagergade. Gaden til højre er Landemærket, som Gutenberghus sammen med andre bygherrer senere har gjort uigenkendelig med nybyggeri (se bind 4). Foto 1926. – Gutenberghus Arkiv.

Det store, smukke hus på hjørnet af Gothersgade 87 og Landemærket 57 er opført før 1750. Naboet nr. 89 har oprindeligt hørt med, så huset omfattede i starten 13 fag til Gothersgade. Også nr. 91 og 93 er gode, ældre huse. Ved den omfattende restaurering af de sidste syv ejendomme i Landemærket (se bind 4) er hjørnet her blevet det smukke i den fjerne ende af Gothersgade. Fot. 1970. – Bymuseet.

Hjørnehuset ovenfor blev først pudset og malet i 1878. Før den tid stod det med murstensfacade som på dette genremaleri, hvor lygtetænderen er ved at pudse tranlygten. Snedkeren i kælderens har en stol hængende som reklame på muren. Maleri af D. Blunck ca. 1835. – Privat-eje.

almindeligt for borgerhuse, og klart markerende rigdom. Ved husets forhøjelse i 1835 forsvandt kvisten. Senere blev facaden malet, vinduesindramningerne blev nedtaget, og den underste etage blev indrettet til butikker. Det lidt magre facadeudtryk afslører ikke barokhuset, men gårdinteriøret gør. Her står stadig side- og baglænger i det kraftige egebindingsværk, solidt håndværksmæssigt udført, der røber velstand fra en tidsperiode, hvor der ellers var knaphed.

I 1908 begyndte kommunen en sanering af byens dårligste kvarterer (se bind 4). En lov blev vedtaget den 27. maj, som gav kommunen mulighed for at låne penge af finansministeren, og hensigten var, foruden at forbedre boligstandarden, at afhjælpe arbejdsløsheden, der var hård, især inden for byggefagene. Man gjorde gældende, at området mellem *Møntergade*, *Vognmagergade*, *Landemærket* og *Gothersgade*, hvor også lå de to *Brøndstræder*, rummede mange, små lejligheder, hvis beboere meget let kunne finde en ny og bedre bolig i de mange ledige lejligheder i forstæderne, og herved frigjorte grunde i det nævnte byområde kunne derefter bebygges med større lejligheder til forretningsfolk, der gerne ville bo i nærheden af deres forretninger. Selv om man ikke regnede med at kunne opnå strømpriser i dette kvarter, ville det være rimeligt at forudsætte, at man kunne opnå gode priser som ejendomsbesidder. Et flertal af kommunalbestyrelsen bemyndigede herefter Magistraten at låne 4 millioner og købe ejendommene, 62 matrikler, i alt 29.000 kvadrataalen, hvoraf godt 20.000 efter gadeanlæggelser ville kunne bebygges med nye, større ejendomme. På april og oktober flyttedagene i 1909 og 1910 blev lejlighederne tømt, og nedbrydningen kunne begynde. Man kan forestille sig situationen.

På de gamle billeder røber de meget smalle vinduespiller, at bygningerne har været bindingsværk. Enkelte havde bevaret gavlkvisten, som har været et gennemgående træk, de fleste var forhøjet til fire og fem etager og med pudsede, klassicistiske facader.

Brøndstræde-kvarteret, som det kaldtes, var ilde anset på grund af den store overbefolkning og den megen usundhed. En tyfus-epidemi i 1901 viste, hvor slemt det stod til med hygiejnen. En kredslægerrapport beretter f.eks. om en lejlighed, der afvekslende tjente som hønsehus og menneskebolig, alt efter hvad der i øjeblikket var mest behov for.

En hel karré måtte nu vige for *Belysningsvæsnets* kæmpestore, firfløjede anlæg i *Sjaleboderne*, der vender ryggen til

Reformert Kirke i årstal

- 1685:** Det nantiske Edikt i Frankrig sender en bølge af huegenot-flygtninge til bl.a. Danmark. Da Christian 5.s dronning er reformert, får de samme år lov at udøve deres tro i Danmark.
- 1689:** Reformert Kirke indvies i Gothersgade, opført på en grund, kongen har skænket. Den er tegnet af den hollandske arkitekt Henrich Brockam.
- 1728:** Kirken nedbrænder ved den store bybrand.
- 1731:** Kirken står genopbygget i sin oprindelige form.
- 1780:** Kirken får afslag på at ophænge en klokke i sit lille spir. Kun lutherske kirker må have klokke.

Nabo til Reformert Kirke – se næste opslag – var børneasylets lille hus i Gothersgade 107. Det endte som alderdomshjem og blev nedrevet 1901. – Tegning på Bymuseet.

Her er asylet igen, med den tysk-reformerte menigheds præstegård i midten og præstens have ved siden af, gemt bag en mur og et offentligt sprøjtehus. – Tegning fra ca. 1870 på Bymuseet.

Gothersgade. København havde tilsyneladende allerede dengang nutidige problemer: gamle boligbygninger, godt forsømte i årenes løb, bliver erstattet af moderne administrationsbygninger, der bedre kan forrente de dyre grunde og derved igen medvirke til at hæve grundpriserne endnu mere.

Huset på hjørnet af *Landemærket*, der i gamle dage kaldtes *Slippen*, er formentlig opført i 1730'erne som et typisk gavlkvisthus ligesom hele striben af karreens bygninger. Hjørnehuset har været ganske anset med 13 fag mod Gothersgade, hvor de fire nordligste senere i århundredet blev skilt fra. I 1833 boede maleren *Wilk. Marstrand* her, og selv om han i *Vejviseren* benævnte sig med det lidt finere, portrætmaler, har han her i kvarteret utvivlsomt fundet mange af de motiver, der gjorde ham så elsket som genre-maler, ofte med skildringer af fattigfolks dagligdag. De boede i forhusenes kælderlejligheder, i mellembygningerne og i baghusene. Familierne var børnerige, og nøden var stor. En velgørende institution som *De reformertes Asyl for smaa Børn* i nr. 107 havde sit behov.

Borgerskabet boede selvfølgelig i forhusene, der efter byens anden brand og englændernes bombardement alle blev forhøjet, af behov, og fik facader med klassicistisk udsmykning, refendfugning, gesimser og lys oliemaling i

J. L. Ridter møder som sædvanlig, når der er ændringer i sigte vedrørende gadebilledet. Den tysk-reformerte menigheds præstegård er allerede i 1886 ofret til fordel for den tyske menigheds store, nye hus – nr. 109 – yderst til højre. Det var tegnet af arkitekt Ludvig Knudsen og eksisterer fremdeles. Men turen er også kommet til nedrivning af asylhuset i nr. 107 og nabohuset nr. 105. – Tegning fra 1901 på Bymuseet.

Dette bomærke stammer fra vognmand Peter Sørensen, som lod det opsætte på sit hus i 1774. Han boede i den nederste ende af Gothersgade. Stenen er nu indmuret i KFUMs bygning. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Reformert Kirke i Gothersgade ved hjørnet af Rosenborggade opførtes i 1687-89 af den tysk-hollandske arkitekt Henrich Brockam. Den lille menighed af reformerte flygtninge fra Frankrig og tysktalende reformerte fra Genève samlede 3.000 rdl. ind, men Christian 5.s reformerte dronning Sophie Amalie lagde 10.000 rdl. på bordet. Uden hendes velvilje var kirken næppe blevet opført. Den nedbrændte i 1728, men genopførtes uændret af menigheden. Maleri af Rach & Egberg fra 1749, da den genopførte kirke var ca. 20 år gammel. – Nationalmuseet

Således så kirken ud omkring 1900. Den har det særpræg, at indgangen er anbragt i langsiden, og at alter og prædikestol er placeret midtfor på den modsatte side, så at menigheden sidder »på langs« i stedet for »på tværs«. Fot. 1905. – Bymuseet.

Ca. 150 år efter, at Rach & Eegberg havde malet deres billede af Reformert Kirke i Gothersgade 111, så den således ud. Denne tegning af J. L. Ridter er fra 1901, og få år efter afløstes stakittet omkring den nu nedlagte kirkegård af det nuværende smukke gitterværk. Husene til højre er næsten alle opført i midten af 1700-tallet, men kun det nærmeste på hjørnet af Gothersgade er sparet. – Bymuseet.

stedet for barokkens blankmur eller ofte rødkalkede mure, som nu var umoderne.

I Gothersgade boede mange skuespillere og kunstnere, men desuden var der et stærkt islæt af udlændinge takket være de reformertes samlingspunkt i gadens kirke, som er omtalt nedenfor. Den tyske koloni var talstærk og dannede en tæt sammensluttet kreds i Frederik 4.s København. Den åbnedes dog for danske kunstnere og kulturpersonligheder, som netop boede i kvarteret, komponisten Weyse f.eks. Ellers var den franske del af menigheden dominerende og bestod især af fremtrædende forretningsfolk.

Den tyske del af menigheden opførte en stor etageejendom i 1886. Hele herligheden i den for tiden karakteristiske blandingsstil med rokokodetaljer på facaden og med østerlandske karnapper kostede ca. 20.000 kr. Bygningen erstattede den præstebolig, som i 1696 med økonomisk støtte fra dronningen blev opført til menighedens tyske præst. Den gamle bygning var opført efter tegning af den hollandske, eller måske tyske, stenhugger og i »bygningskunst meget erfarne diakon *Henrich Brockam*«.

Arkitekt på det nye hus var *Ludvig Knudsen*, på den tid bygningsinspektør i Københavns 4. distrikt og desuden en stærkt benyttet kirke- og missionshusarkitekt. Menigheden har været glad for hans arbejde, for i 1889 fik han

Den længste fløj af KFUM-komplekset, som er klinet ind mellem Gothersgade, Rosenborggade, Tornebuskegade og Nørrevold, udgøres af Gothersgade 115. Den blev opført af arkitekt J. F. Kofoed i 1900 i tidens mere bastante stilart. Fot. ca. 1910. – Bymuseet.

Forrige side øverst: Hjørnet af Gothersgade 113 og Rosenborggade 19. Skønt Rosenborggades ulige numre efterhånden er raseret, har hjørnejendommen nr. 19 som nævnt fået lov at stå. Den er opført 1766, men blev omkring 1890 moderniseret forneden. Fot. ca. 1898. – Bymuseet.

Forrige side nederst: Her ser man, hvordan KFUMs høje hovedindgang nu har erobret hjørnet ved Tornebuskegade. Se i øvrigt bind 4. Fot. ca. 1920. – Bymuseet.

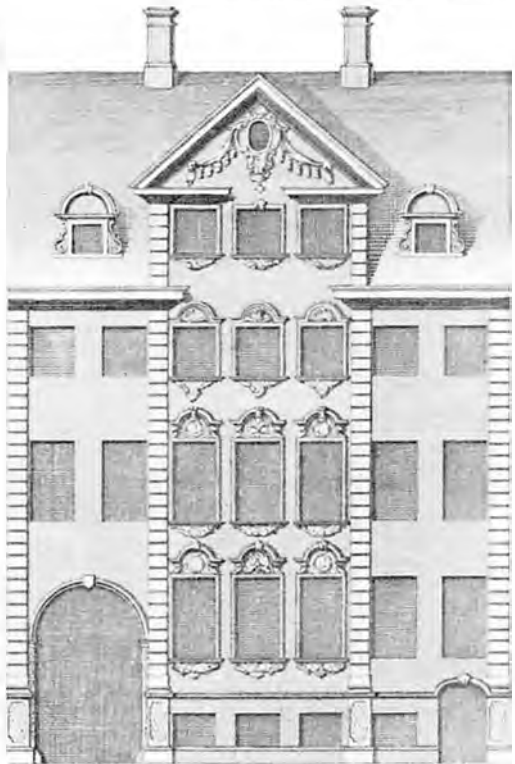
Henrik Bolten (1734-90). Baron, vinhandler, godsejer og skibsreder. Han var født i Bremen som søn af en kusk og kom i 1750'erne »i yderlig fattigdom« til København. I 1763 blev han vintappersvend og fik borgerskab som vintapper kort efter. Allerede i 1767 var han i stand til at købe ejendommen »Weltkuglen« i Gothersgade 8 og her opføre den stadig eksisterende »Baron Boltens Gård«. I de følgende år – ikke mindst under den nordamerikanske frihedskrig – indbragte hans internationale vinhandel ham umådelige rigdomme. I denne periode lod han vinen laste på egne skibe. Som enkemand to gange giftede han sig rigt tredje gang i 1783 og erhvervede samtidig sin barontitel efter at have skænket Fødselsstiftelsen 40.000 rdl. Samtidig tilkøbte han sig Sorgenfri Slot som sommerbolig. På højden af sin løbebane var han samme år på randen af en fallit, men fik offentlig hjælp til at ride stormen af. Efter flere nye godsanskaffelser brød hans økonomi endelig sammen i 1785, og denne gang fik han ingen hjælp. Alt blev solgt, også gården i Gothersgade, men han lejede dog kvisten her og levede nøjsomt i sin gamle gård til sin død 1790.

opgaven med at restaurere den fornemme nabobygning, *Reformert Kirke*.

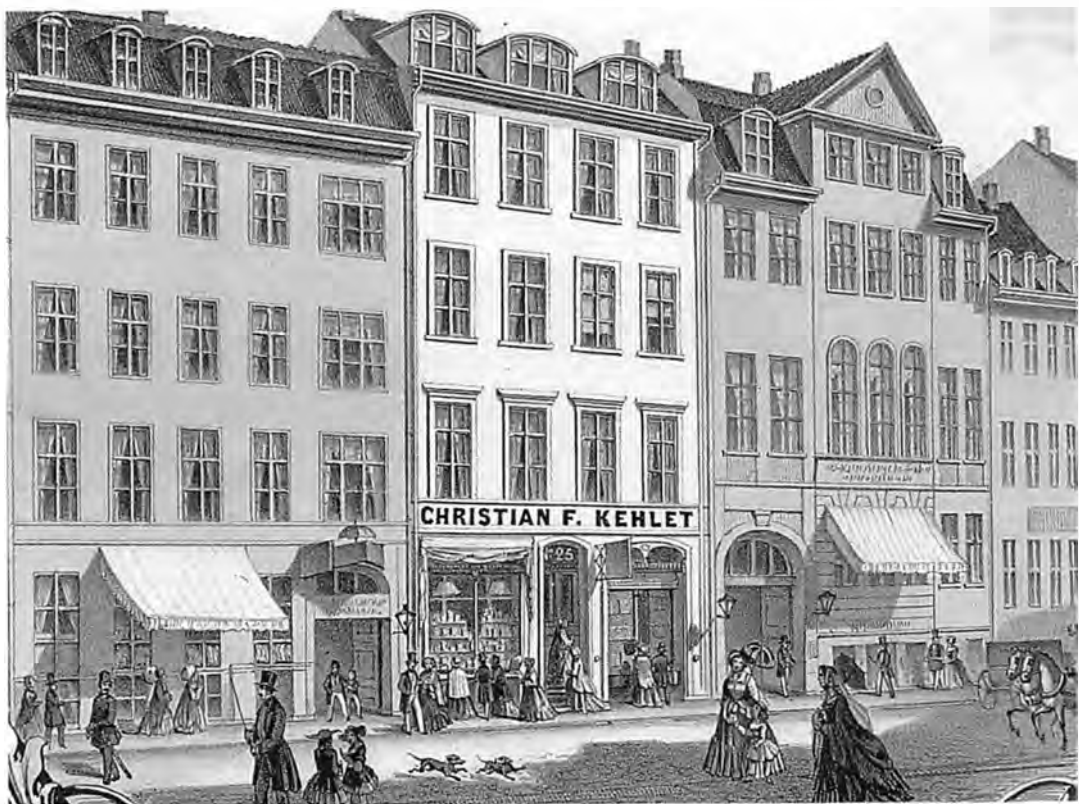
Kongen, Christian 5., havde i 1685 givet de herboende reformerte hollændere, tyskere og franskmænd ret til at udøve deres religion frit og i eget gudshus. Allerede få år efter stod bygningen under tag. Kirken blev opført i de hårdtbrændte mørkerøde teglsten, der kaldes hollandske mopper, og den er da formentlig også tegnet af den nævnte stenhugger Brockam. Bestillingen lød på en enkel tempelbygning uden ornamentter, og den blev bygget for indsamlede penge blandt menighedens medlemmer. Facaden er dog smykket med lyse sandstenspilastre i stor orden, og over den pragtfulde portal ses menighedens beskytteres, Christian 5. og dronning Charlotte Amalie, navnetræk i en cartouche.

Bygningen er en sand repræsentant for den hollandske barokstil. Kirkerummet afviger fra de traditionelle lutherske ved, at alteret med prædikestolen sammenkomponeret er placeret midt for langvæggen over for indgangen. Ved bybranden i 1728 brændte tagværk med rytterspiret, og kirken udbrændte, men murene var intakte. Præsteboligen forsvandt derimod ved branden. Kirken blev restaureret i 1731 og har i de efterfølgende 250 år tjent sit formål for en svindende menighed. Den er i de seneste år igen blevet gennemgribende restaureret med *Jens Chr. Varming* som arkitekt, og har igen et af hovedstadens mest betagende kirkerum. I 1650'erne havde hofdestillerer *Niels Holst*, som vi nedenfor skal høre mere om, etableret sig med mange grunderhvervelser bl.a. karreen ved Gothersgade og Rosenborggade, en grund, som mestendels lå i den gamle grav, og altså ikke var så ligetil at bebygge. Med løfte om 20 års skattefrihed gik det imidlertid nok, og Niels Holst endte med at besidde hele arealet fra Gothersgade til Frederiksborggade mellem Nørrevold og Rosenborggade. Her ud for stod han stormnatten den 11. februar 1659 sammen med sine fire karle på den nye vold og forsvarede sin by imod svenskerne. Efter belejringens ophør fik han sand og sten som »behøves til en Bro fra Vores Lønport til Porten paa Vores Lysthauge«, dvs. til brolægning af Gothersgade fra Nørrevold til Rosenborggade. Den 6 m brede gade indgik to år efter i den nyanlagte Gothersgade. Mod Rosenborggade opførte Holst en stor bryggergård og stutteri holdt han også, men hvad der præcist har ligget bag plankeværket mod Gothersgade er ikke kendt; det har formentlig været en urtehave. Destillereren døde i 1676 som en holden mand.

Kobberstik fra omkring 1770, der viser, hvordan Baron Boltens Gård tog sig ud som nyopført i 1767, med sine yndefulde vinduesindfatninger og ranker på gavlkvisten. – Bymuseet.

Bygningen står endnu, men eftertiden har sandelig ikke været god ved »Baron Boltens Gård«. Allerede i 1850'erne, da dette reklamekort blev udsendt af Kehlet i nr. 10, kan man se, at facaden var aspiilet og kvistene var gjort store og uskønne. 1700-tals arkitekter havde næppe heller kunnet forestille sig en markise på den fornemme facade. Men det skulle blive værre endnu. – Bymuseet.

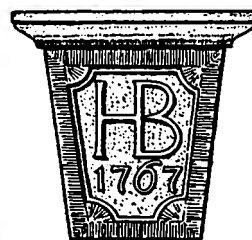
Sådan så Baron Boltens Gård i nr. 8 omkring 1950 med forhøjet kælderbutik. Der var billedskærerværksted på første sal i baronens tidligere, fornemme lejlighed. – Bymuseet.

I 1800-tallet var de bygninger, der var opført mellem hjørnehuset til Rosenborggade og Nørrevold, i et halvt århundrede lejet ud til prostituerede. Husene blev nedrevet i 1898, og den store grund, som strakte sig bag om hjørnegrunden ud til Rosenborggade, blev bebygget med den nu stående solide rødstensbygning af Kristelig Forening for unge Mænd.

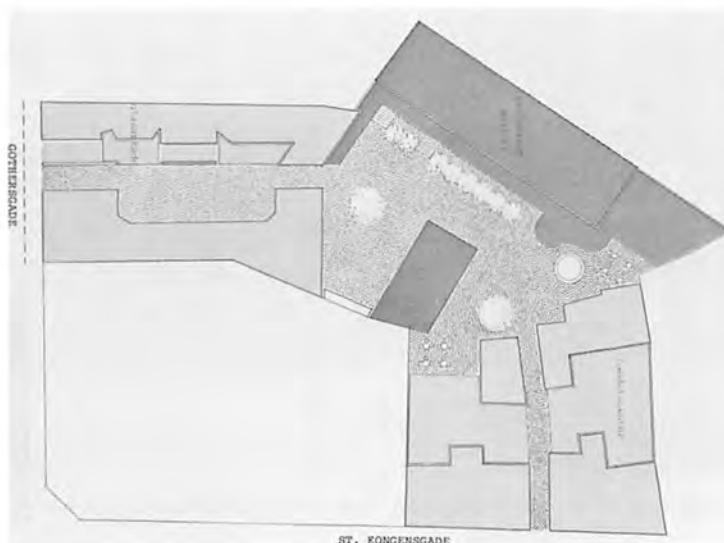
Gothersgade, lige numre

Lige efter hjørnet af det nye torv og langs vejen til Rosenborg lå før branden i 1728 fribrygger Friederich Lohmanns gård, der formentlig har været gæstgivergård. Den hed *Weltkuglen*. Ud mod gaden lå simple træbygninger, medens bindingsværksbygninger i en og to etager lå bagest på grunden og som sidebygninger langs naboskel. Gården afspejlede den meget gamle byggeskik, der var herskende i middelalderen, at hovedhuset lå tilbagetrukket med gårdsplads og portbygning foran sig.

I 1740 ejedes gården af hofkøkkeninspektør Nelling, og der har stadig været udskænkning, men samtidig var der nu lejeboliger, små etværelseslejligheder med køkken og kammer. Troligt indrettet for at klare byens store boligproblemer efter branden. Arkitekt C. F. Harsdorffs fader havde sin skole i en sal i hovedhuset i 1748-54. Det har været et tifags langt bindingsværkshus i to etager over en stenkælder og med midterkviste over de fire fag til hver side. Her havde Harsdorff en firfags sal med brystpaneler og bemalet lærred på væggene.

Bolten opførte sin gård i 1767 på en grund, hvor der tidligere havde ligget en gæstgivergård kaldet »Weltkuglen«. Over porten anbragte han den stadig eksisterende slutsten med sine initialer. Stenen er det sidste minde om husets ejer i gårdens glansperiode.

Baron Boltens Gård har fristet mange til at spekulere over anvendelsesmulighederne i vore dage. På planen her kommer man ind fra Gothersgade til venstre og ender i en stor hjørnegård, hvorfra der – bag om det gamle Hotel Cosmopolite – er udgang også til Store Kongensgade. Galleri Asbæk har senest været med i planerne om et stort udstillingscenter. – Tegning i Dagspressen.

Baron Boltens Gård, som er opført for vintapper Henrik Boltens 1767-69 som forhus til et stort gårdkompleks med lagerplads til vinhandleren. Den er ældre end forhuset. Her er den første gård. Fot. 1947. – Bymuseet.

Her er endnu et billede fra den store gård med bindingsværksfacader. Kun et stenkast fra Kongens Nytorv. Fot. 1947. – Bymuseet.

Hvordan gør man en gade bredere, når enkelte huse, som f.eks. Baron Boltens Gård er fredede? Man borer en arkade gennem samtlige fredede og ikke-fredede huse! Fot. ca. 1950. – Bymuseet.

Det er det, der er sket her i 1955. Når 3/4 af Gothersgade har kunnet udvides ved at skære i Kongens Have, må man jo trylle lidt med den mest genstridige del. Men sagen er ikke afsluttet. Der ligger stadig hindringer i vejen. Fot. 1955. – Bymuseet.

Ved hjørnet af Borgergade fik Gothersgade i nr. 10 i 1943-44 sit første, nye hus i mange år. Det var Værksteds- og Industrihuset tegnet af arkitekt Thorvald Dreyer som det allerførste led i Borgergades sanering. Huset var – efter stadsingeniørens forskrift – rykket tilbage fra kørebanen til den fremtidige byggeplan, som man optimistisk vedtog, men som man i nabohuset nr. 8 altså samtidig klarede med en arkade, og som man på hjørnet af Kronprinsessegade – se senere – endnu har været ude af stand til at klare. Fot. 1947. – Bymuseet.

Gården ejedes da af en øltapper og var bemærkelsesværdig på grund af et smukt haveanlæg med lindetræer, et lysthus i midten og to meget lange keglebaner ned langs siderne. Den næste ejer var vognmand og byggede i gården en stald til sine køreheste. Den stald står endnu. Men der har formentlig stadig været udskænkning, måske ved øltapper Andreas Møller, der boede i hovedhuset. I betragtning af de solide barokhuse, der ifølge Thurahs beskrivelse gjorde byen smuk og moderne, har de gamle forbygninger imod Gothersgade sikkert irriteret bystyret, oven i købet boede borgmester Christian Fædder i et solidt hus ved siden af, så da *Henrik Bolten* i 1767 søgte om toldfrihed for byggematerialer, anbefaledes det på det varmeste af Magistraten. Han fik det da også. Bolten var i vinbranchen. Fra 1752, netop indvandret fra Bremen som syttenårig, var han vintappersvend i den kongelige kælder. Han må have været godt bekendt med Weltkuglen. Han ville imidlertid videre end kun kældersvend, om end kongelig, og en halv snes år senere har han egen vintappergård, borgerskab, og bliver medlem af laugget. Han slog sig på storhandel med Vestindien, og det første han opførte i Gothersgade var da også et stort pakhuis, 18 fag langt i to etager, tværs over den sirlige have. Først derefter opførtes det grundmurede forhus,

der som ønsket udfyldte hullet i gadevæggen. Bolten var nyrig og ambitiøs, og huset demonstrerede dette, smykket med klassicistiske detaljer, men gammeldags i sin form med trefags gavlkvist over midterfagene. Ingen af tidens arkitekter, Jardin-eleverne, kan tænkes at ville have bygget sådan, medmindre en stærk bygherre har insisteret. Tømrermester og bygmester *Johan Boye Junge* har været nævnt som bygningens arkitekt, mest fordi han var skydebroder med Bolten og i øvrigt købte sin vin hos ham. Der var trævaser på gavltrekanten og på gesimsen af det treetages hus, »Ziirater« i trekanten og på midterpartiet mellem første og anden sal. Det hele var lidt pralende, pudsigt, men net. Bolten havde udskænkning i gæstestuen i den høje kælder under forhuset. Ned ad to bremersandsten trappetrin gik man ind i en vinkælder, hvor man i begyndelsen af 1800-tallet udskænkede byens bedste, originale aftapning af hvid portvin.

Husets udsmykning forsvandt i forrige århundrede, men det overgreb var beskedent sammenlignet med, hvad vor tid har budt det gamle gadehus, der fik fjernet netop denne underetage og blev sat på »styler«. Nu ligger på bordet et projekt, der skal gøre den gamle vintapper- og handelsgård til et kulturhus af international klasse. Kunsthandlerne *Patricia* og *Jacob Asbæk* har fået kommunens godkendelse af planerne, udarbejdet af arkitekt *Palle Leif Hansen*. Det er planlagt færdigt i 1990, i skrivende stund er det ikke muligt at vide, om det må henhøre under København – aldrig.

Ligesom det havde taget sin tid at få den venstre side af Gothersgade bebygget, lå hele den østre side af volden ned til et sted mellem Adelgade og Borberggade, begrænset først af et stakitværk, så af en mur og fra 1785 af blandt andet Gardens Eksercerhus.

Her ved det vestlige hjørne af Kongens Have blev ud mod Gothersgade i 1609-10 bygget en, måske to, bygninger, hvor Christian 4.s berømte apoteker og hofdestillere, *Peter Payngk*, skulle bo og arbejde, dør om dør med urtegårdsmændene Robert. *Hans Wegner* var snedker og leverede både vindueskarme og to nye, store skabe, det ene med ikke mindre end 72 skuffer. (Også i vore dage et nobelt snedkernavn). I bygningen blev brygget forskellige eliksirer og krydrede vine og akvavitæ til kongens lyst og imod alskens dårlighed. I mere end et halvt århundrede er rentemesterregnskaberne nu fulde af poster, der beretter om produktion i destillerhuset. Datidens rige måltider og forrygende drikkevaner har nok gjort dagen derpå

Thorvald Dreyer (1895-1980).

Arkitekt med en omfattende virksomhed midt i vort århundrede inden for industri-, forretnings- og boligbyggeriet. I den indre by har han sammen med Jens Nielsen 1933 opført etagehuskomplekset *Voldgården* i Langebrogade 17-19 (bind 7). *Værksted- og Industrihuset* i Gothersgade 10, samt Borberggade 2-14 og Landgreven 7 opførtes 1943-44 (se side 355). Endvidere *Buen*, den store forretningsejendom ved Frihedsstøtten på Vesterbrogade 6d og 6e, opført 1951-54 i samarbejde med Ib Lunding (bind 9). 1959-60 opførte Dreyer sammen med Eske Kristensen boligbebyggelsen *Borggården* mellem Borberggade 27 og Adelgade 52-54. Den tredje fløj mod Sølvgade er kun i én etage og rummer en Brugsforretningsbutik (se side 359). I sine sidste år var Dreyer arkitekt for den store boligbebyggelse på *Bodenhoffs Plads* samtidig med, at Bodenhoffs gamle pakhus ombyggedes til boliger (bind 7).

Det modsatte hjørne af Gothersgade og Borgergade omkring 1940. Man ser strækningen med nr. 20-30. Sådan så der ud, lige inden Borgergade-kvarterets sanering startede omkring 1942. De nærmeste huse blev nedrevet og hvad skete der så? (se nedenfor). – Bymuseet.

Der skete ingenting, udover at Borgergade kunne gøres bredere. Sådan henligger hjørnet fremdeles som nabo til Elektricitetsværket, der nu beslaglægger en øget del af Borgergades ulige numre. Det er Gothersgade til venstre med Store Regnegade ved det lyse hjørne. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Gothersgade 32-38 set fra Store Regnegade. Efter Borbergades og Adelgades sanering er dette stykke af Gothersgade det sidste, der kan minde om profilerne i de to forsvundne gader. Det er dels huse, der ofte er forhøjet i flere omgange, og enkelte, der har fået lov til at ligge uændret. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Det gamle hus på hjørnet af Adelgade, som stammer fra forrige århundrede og efterhånden er forhøjet til fem etager, er kendt for sin isenkram, som har ligget her i over 100 år. Det er en af de få bygninger i Adelgade, der endnu er skånet. – Fot. John Jedbo 1987.

På det modsatte hjørne af Adelgade lå indtil 1970 dette hus, der udgjorde gadens nr. 44, efterfulgt af syv 17- og 1800-tals huse op til Kronprinsessegades hjørne. Kun de tre sidste står endnu. Se næste side. Fot. ca. 1930rne. – Bymuseet.

Reklamekort fra 1860'erne, der viser næsten samme strækning som forrige billede med indgang til Kongens Have yderst til venstre.

Samme vue i vore dage. I forgrunden det høje isenkræmmerhus på hjørnet af den ikke synlige Adelgade. Derefter arkitekt Ortmanns tilbagetrukne nye ejendom fra 1970. Tilbage står tre huse, som hindrer gadens fortsatte udvidelse. – Fot. John Jedbo 1987.

Nærbillede af arkitekt Henning Ortmanns store hjørnekompleks i Gothersgade 52, opført i 1970. Til højre ser man ned ad den sanerede Adelgade. Fot. 1973. – Politiken.

Et kikk baglæns på Gothersgades lige numre fra Kronprinsessegade til Adelgade. Udover den fornemme, fredede hjørneejendom i forgrunden er der efterhånden kun to ældre huse – nr. 56 og 54 – tilbage på denne strækning. Om hjørnet i øvrigt, se næste side. Fot. ca. 1975. – Bymuseet.

»Hovedvande« eller mavemixturer nødige. En af Peter Payngks efterfølgere er kendt, fordi han især havde kongens gunst, og fordi han var et stridbart gemyt, der nøje beskrev sine rettigheder i forskellige trakasserier, der er overleveret i arkiverne. Han hed *Niels Holst* og boede i begyndelsen også i det 45 m lange destillerhus, der lå med gavlen ud imod Gothersgade, omtrent hvor nu indgangen til Eksercerpladsen er. I bygningen arbejdede apoteker, gartner og botaniker side om side, arbejdsindholdet var ikke så forskelligt. Niels Holst fik et fint forhold til både Christian 4. og til Frederik 3., der flere gange bevilgede lønforhøjelse, en gang til at leje folk til at plukke de til eliksiren nødvendige urter i marken, en anden gang til støtte og underhold af de mange små børn. Som vi tidligere har hørt, endte Holst som en holden mand, trods børneflokket.

Eksercerhusets opførelse skabte misfornøjelse hos københavnerne, som måtte se Kongens Have beskåret kort tid efter, at den netop var gjort offentlig tilgængelig. I huset er foregået en streng opdragelse, og en skildring fra 1806 fortæller om de ulykkelige ofre for spidsrodsstraffen, der eksekveredes herinde, og at deres skrig trods piber og trommer hørtes langt ud i haven og på gaden gennem de åbne vinduer.

Ejendommen på tre etager på hjørnet af Gothersgade/Kronprinsessegade blev opført med fem fag mod Gothersgade og syv mod Kronprinsessegade i 1801 som det første hus i den nye gade (se nærmere side 228). Bygherren var skibsbygmester Lars Larsen fra Larsens Plads (se bind 6). Det er fredet som Kronprinsessegades øvrige huse. Det smukke hus gjorde det umuligt at udvide Gothersgade her videre ind mod Kongens Nytorv. Vi har lige set, at den nye ejendom på hjørnet af Adelgade er trukket tilbage med henblik på senere øget gadeudvidelse – men det kan jo godt tage nogle menneskealdre endnu. Helt inde ved Kongens Nytorv har man bødet på den smalle gade med en arkade mod gaden under de gamle huse. Fot. ca. 1950. – Bymuseet.

Ved anlæggelsen af Kronprinsessegade i 1802 skabte arkitekt Peter Meyn det smukke, åbne gitter mod haven langs den nye gade (se side 234). Han etablerede også den nye hjørneindgang til Kongens Have, som ses her, flankeret af en »boutik« på hver side. Indgangen her kaldtes Kongeporten, men skønt haven var åben for enhver hele dagen, holdtes denne port lukket, fordi man ikke ville se parken anvendt som en skrå genvej til Østerbro. Det ville slide for meget på haven. I løbet af de få måneder, Viggo Hørup var trafikminister efter systemskiftet 1901, resolverede han, at porten skulle åbnes for den uønskede trafik. Det fik han ros for. Politiken kaldte nu Kongeporten for »Hørups Port« og i 1908 opstilledes C. F. Willumsens statue af ham inden for porten. – Tegning på Det kgl. Bibliotek.

I henved halvandet hundrede år afgrænsede det lange militærhus gaden. Det blev i ny og næ også anvendt til civile formål som fester og udstillinger. Også valg til rigsdagen blev afholdt her, hvor da nogle af provisorietidens drabelige valgslag fandt sted. *Rosenborg Brøndkuranstalt* åbnedes i 1834, tegnet af *Jørgen Hansen Koch* som en lang lav, mod gaden lukket bygning, der åbnede sig med en vinduesrække imod haven. Borgerkabets kurvandsdrikeri taler om en ganske anden kulturhistorisk tradition end den, der lå bag nabohuset, destillerbygningen.

Efter hjørneporten, der blev opført, da Kronprinsessegade blev anlagt, byggede brandvæsenet en static fungerede indtil 1892, hvor den blev til depot. Det var en lav bygning med plads til et par sprøjtevogne, som i tilfælde af brand måtte trækkes af brandmændene. De, der ofte var skomagere, sad i vagtstuen og reparerede sko, når der ikke var ildebrande. Bygningen blev revet ned omkring århundredskiftet, da den nye hovedbrandstation var bygget ved Vester Voldgade.

Gothersgade kunne ikke i længden klare trafikpresset med biler og sporvogne, og i 1927-30 blev gadebredden øget ved, at man nedrev bebyggelsen langs haven. Hjørneporten med pavilloner blev nedrevet og genopført nogle meter længere tilbage, ligesom et stykke blev taget af garderkasernen i havens anden ende. Det var desuden tanken, at Kronprinsessegade nr. 4 skulle nedrives og hjørnehuset rulles tilbage. Det skete aldrig.

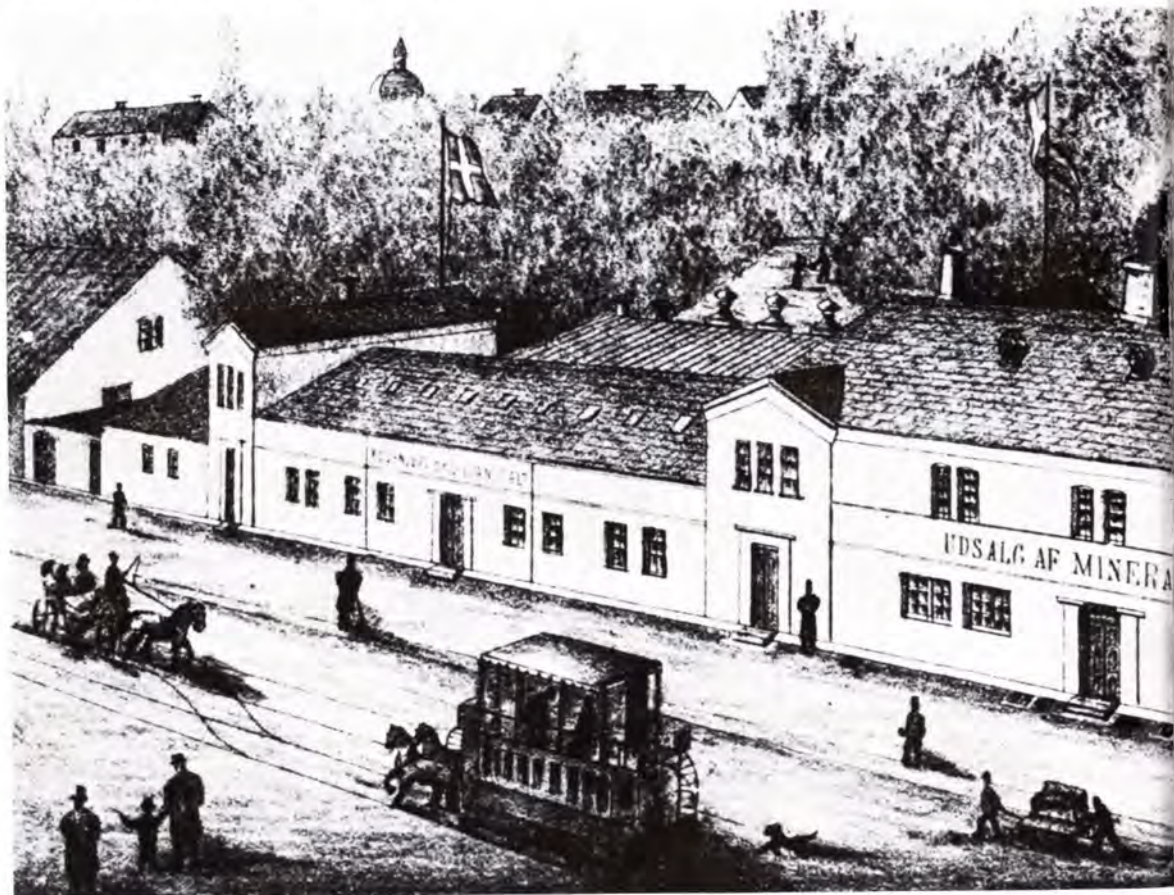

J. L. Ridter har tegnet Kongeporten i 1885, da man mellem Brøndkuranstalten og porten havde fået klemt et lille, grimt deponhus for brandvæsenet ind i gadebilledet. Det var en utrolig unænsom måde at udnytte pladsen på. – Bymuseet.

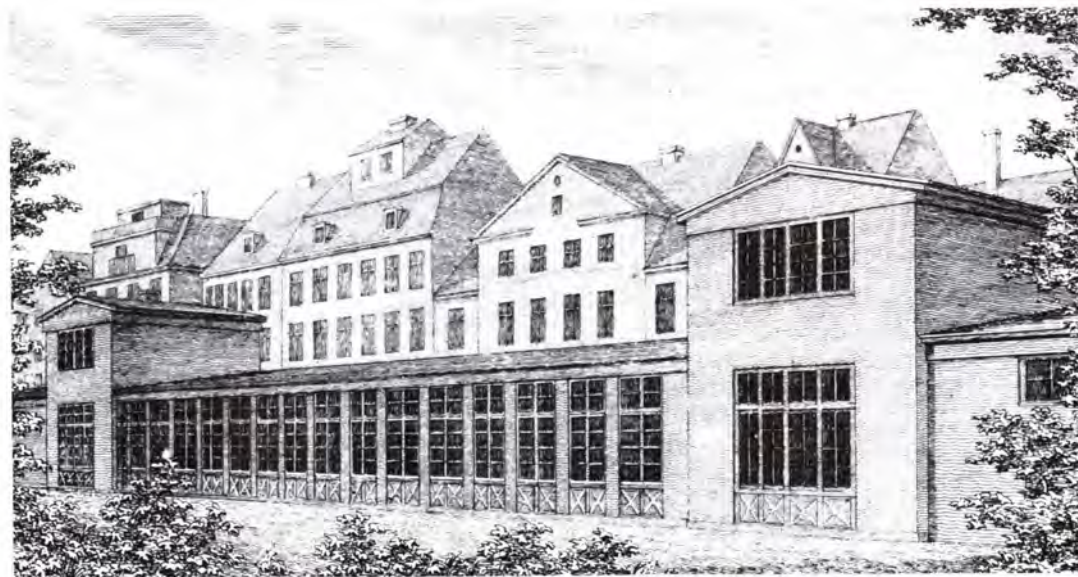

Samme vue 25 år senere, da Gothersgade efterhånden fremtrådte så smal, nedslidt og mishandlet, at den var en torn i øjet på enhver stadsarkitekt eller -ingeniør. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

I 1785-86 havde kronprins Frederik (6.) frivilligt skamferet sin kongelige lysthave ved at lade Orangeriet ombygge til kaserne, lade Parterrehaven udlægge som Eksercerplads og det 136 m lange Eksercerhus opføre langs haven ud mod Gothersgade. I sine sidste leveår imødekom landsfaderen også ønsket om at etablere en »Brøndkuranstalt« på Kongens Haves grund i fortsættelse af Eksercerhuset. Det ville give byen en international profil med en sådan kuranstalt. Den opførtes 1831-33 og eksisterede i et lille 100 år, indtil huset blev nedrevet 1929 ved Gothersgades udvidelse. Litografi fra 1880'erne. – Bymuseet.

Her ses Brøndkuranstalten fra havesiden mod Gothersgade. Dens økonomiske grundlag var et stort salg af Rosenborg Mineralvand på flasker. Fabrikken eksisterede længe efter Kuranstaltens nedrivning. Stik fra ca. 1850. – Bymuseet.

Vittighedstegning fra 1890. Kurgæster får deres mineralvand, før de går motionstur i Kongens Have. Se også billedet på side 210. – Det kgl. Bibliotek.

Bag den fjerneste ende af Gothersgade, nærmest Nørrevold, lå Eksercerpladsen fra 1785 gemt bag en høj mur i hele pladsens bredde og hen til Eksercerhuset. På modsatte side ses Reformert Kirkes lille anlæg ved hjørnet af Rosenborggade. – Fot. ca. 1905. – Bymuseet.

Det lange Eksercerhus langs Kongens Have med de højt placerede, små vinduer til gaden var ingen skønhedsåbenbaring, og gaden var så smal, at sporvognene måtte køre i den ene kørebane og den øvrige trafik måtte klare sig med den anden. Det er Landemærket til venstre. – Fot. 1916. Bymuseet.

Ved Gothersgades udvidelse 1927-30 inddrog man den plads, bebyggelsen langs haven havde beslaglagt, og skabte en moderne, bred gade med åbent gitter til park og plads, sådan som Peter Meyn i 1809 havde gjort langs Kronprinsessegade. – Fot. ca. 1940. Hassing.

Når man betragter Gothersgade fra hjørnet af Møntergade og Kronprinsessegade i vore dage, markerer Kongens Have sig nu som en sammenhængende park helt op til Nørrevold. Til venstre Møntergården og Belysningsvæsnets ejendom. – Fot. ca. 1970. Bymuseet.

Kik ned ad den smalle Gothersgade omkring 1925, da Gutenberghus-tårnet havde givet den gamle gade en ny profil. Til venstre det gamle Eksercerhus og i kørebanen et tydeligt bevis for den uholdbare trafiksituation. – Bymuseet.

Da den høje mur foran Eksercerpladsen var nedrevet, blev den afløst af et åbent stakit med sandstenspiller, svarende til anlægget i den anden ende af gaden. Samtidig blev porten til Eksercerpladsen flyttet hen i akse mellem »Det lange tårn« på Rosenborg og Rosenborggade, således at der atter blev mening i denne gamle gades navn. – Fot. 1935. Bymuseet.

Inden vi forlader Gothersgades gamle del (forlængelsen ud til søerne følger i bind 10), skal vi se, hvordan man klarede gadeudvidelsen ved Nørrevold. Her er første situation i 1902, da gaden endnu var smal. – Bymuseet.

Omtrent samme vue efter at man – meget diskret – havde kappet to fag af Frederik 6.s gamle garderkaserne og retableret facaden mod Gothersgade så godt som nogen plastikkirurg kunne have gjort det. Fot. 1947. – Bymuseet.

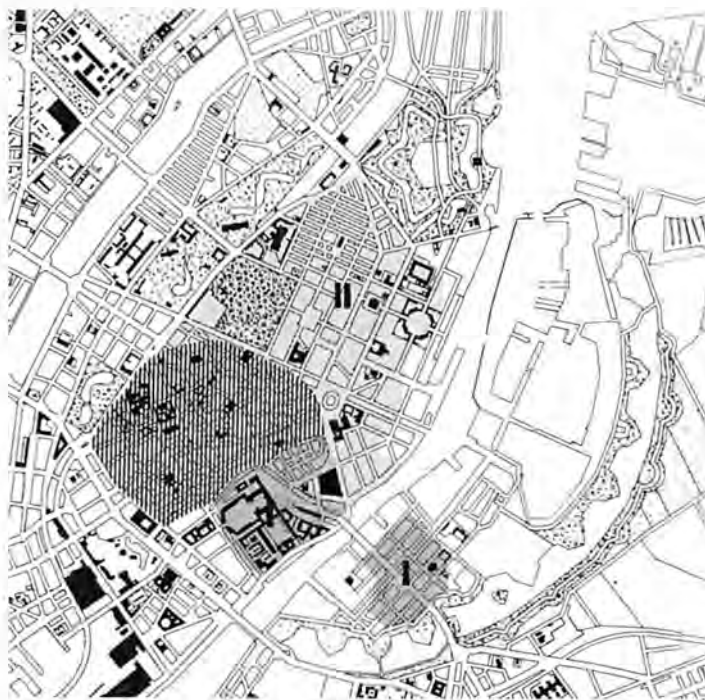

Christian 4. (1577-1648). Konge fra 1588 til sin død. Af samtlige konger siden middelalderen har ingen andre betydet så meget for hovedstadens udvikling og udvidelse som Christian 4. Og han har yderligere haft det held, at adskillige af hans bygningsværker er bevaret endnu i vore dage. Ethvert barn ved, at han er ansvarlig for *Rosenborg* (1606-34), for *Børsen* (1609-24), for *Rundetårn med Trinitatis Kirke*, som påbegyndtes 1637. Han har også skabt det nu meget mishandlede *Nyboder* fra 1630'erne, og ligeledes, hvad der er tilbage af den oprindelige *Regensen* 1623. Endelig må også *Tøjhuset* og *Proviantgården* ved den gamle *Tøjhushavn* nævnes. Den kolossale kirke *Sankt Annæ Rotunda*, som han påbegyndte 1640, blev dog aldrig fuldført. Men alligevel er hans betydeligste indsats i Københavns historie byens to store udvidelser i hans tid. Først anlæggelsen af *Christianshavn* i 1618, og derefter planlægningen af *Ny-København*, som han aldrig fik set færdigbygget, men som endelig udførtes i 1660'erne under hans søn Frederik 3.

Ny-København

Christian 4. var en moderne monark, oplyst og internationalt orienteret, og fuldt bekendt med byers betydning som handelscentre og dermed væsentlige for landets økonomi. Kongens bestræbelser gik da også ud på at styrke København som residensstad af et lidt prægtigere format, og dertil behøvedes så vist en kraftig modernisering. Samtidig skulle handelen styrkes, og de ufredelige tider nødvendiggjorde også, at fæstningsværkerne skulle forbedres.

Det har været sådanne grunde, majestæten havde til sine planer for byens udvidelse mod nord og øst, for befolkningstallet havde holdt sig nogenlunde ensartet igennem 1600-tallet, måske lidt opadgående til omkring 30.000 mennesker, og selv om disse boede tæt inden for de gamle volde, var middelalderbyen stadig en lav, åben by, set med vore øjne, hvor større ekspansion ikke var

Dette kort kan give et indtryk af Christian 4.s nævnte imponerende bidrag til Københavns vækst. Først anlæggelsen af *Christianshavn* i 1618 og derefter – da *Rosenborg* og *Nyboder* allerede var opført nord for Københavns skraverede område – anlæggelsen af den nye *Østervold* op til det senere *Kastel*, hvorved hele »*Ny-København*« (gråt område) skabte en fordobling af byen. – Efter *Gyldendals Københavns Historie*, bind 2.

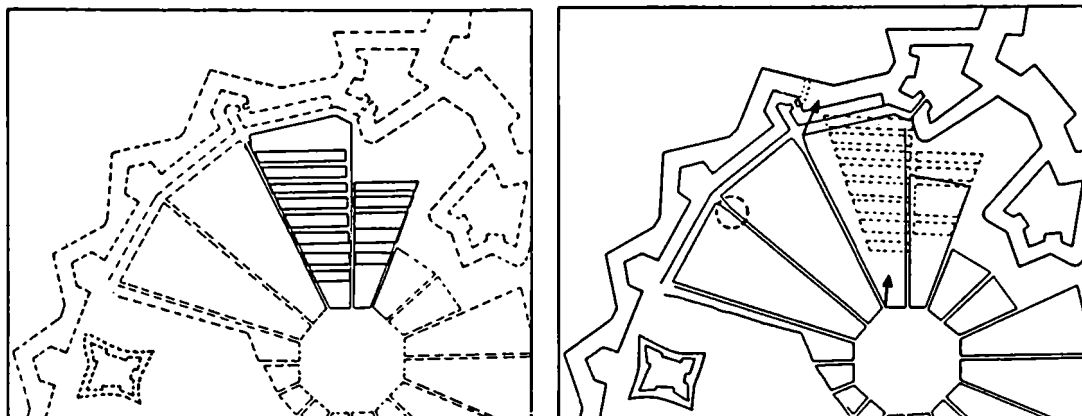
nødvendig. Nej, København skulle gøres til en stor, flot, moderne og driftig handelsby som f.eks. kongens forbillede, Amsterdam, opdelt i store grundstykker og bebygget med store købmandsgårde.

Kongen selv nåede ikke at se sine planer for et nyt København virkeliggjort.

De første planer er fra 1625-27 og viser en *fordobling* af byens areal med et radiært strålende gadenet ud fra en stor, ottekantet plads, beskyttet af den nye Østervold, helt op til Sankt Annæ Skanse, senere Kastellet. Ringgader forbandt hovedvejene i denne stort tænkte renæssanceplan, som dog blev fraveget ca. 1640, skønt *de nye boder* for søfolkene faktisk blev begyndt opført efter oktogonens plan.

Da Frederik 3. kom til, approberede han i 1649 en helt ny plan for kvarteret. Et lige så omfattende og ambitiøst projekt, men med gaderne anlagt efter et rudemønster. *Axel Urup*, der var skånsk adelsmand, officer og militæringeniør, havde siden 1647 ledet befæstningsarbejderne omkring København, altså under Christian 4., men om denne har medvirket til de ændrede planer er ikke klart. Han ville imidlertid have bifaldet i hvert fald det kanalsystem, som indgik i Urups plan, og som med en tværka-

Christian 4. med sin ingeniør beskuer stolt den nyopførte sommerresidens Rosenborg Slot, bygget 1606-34 på en række grunde nord for den middelalderlige Østervold på et område, kongen havde erhvervet kort forinden. I 1627 afstak han byens nye Østervold-linje, hvorved Rosenborg blev indlemmet i stadens område, og den sløjfede vold omdannedes til Gothersgade. Maleri tilskrevet Karel van Mander ca. 1639. – Rosenborg Slot.

Aldrig: Med Københavns nye Østervold ført op til Sankt Annæ Skanse – senere Kastellet – gjaldt det for Christian 4. om at planlægge Ny-København inden for dette nye område som en moderne bydel. 1600-tallets ideal var byen med radiale gader fra et centrum. Gaderne skulle nå ud til bastionerne. Her har kongen i 1620'erne arbejdet med muligheden for at placere Ny-Københavns første egentlige bebyggelse, Nyboder. Da de skrå gader blev opgivet, var Nyboder allerede opført. – »Fra Bispetid til Borgertid«.

nal trak havneanlægget helt op til Nyboder. Det var i virkeligheden et enormt kajanlæg, helt i overensstemmelse med Christian 4.s ønsker om byen som havne- og handelsby.

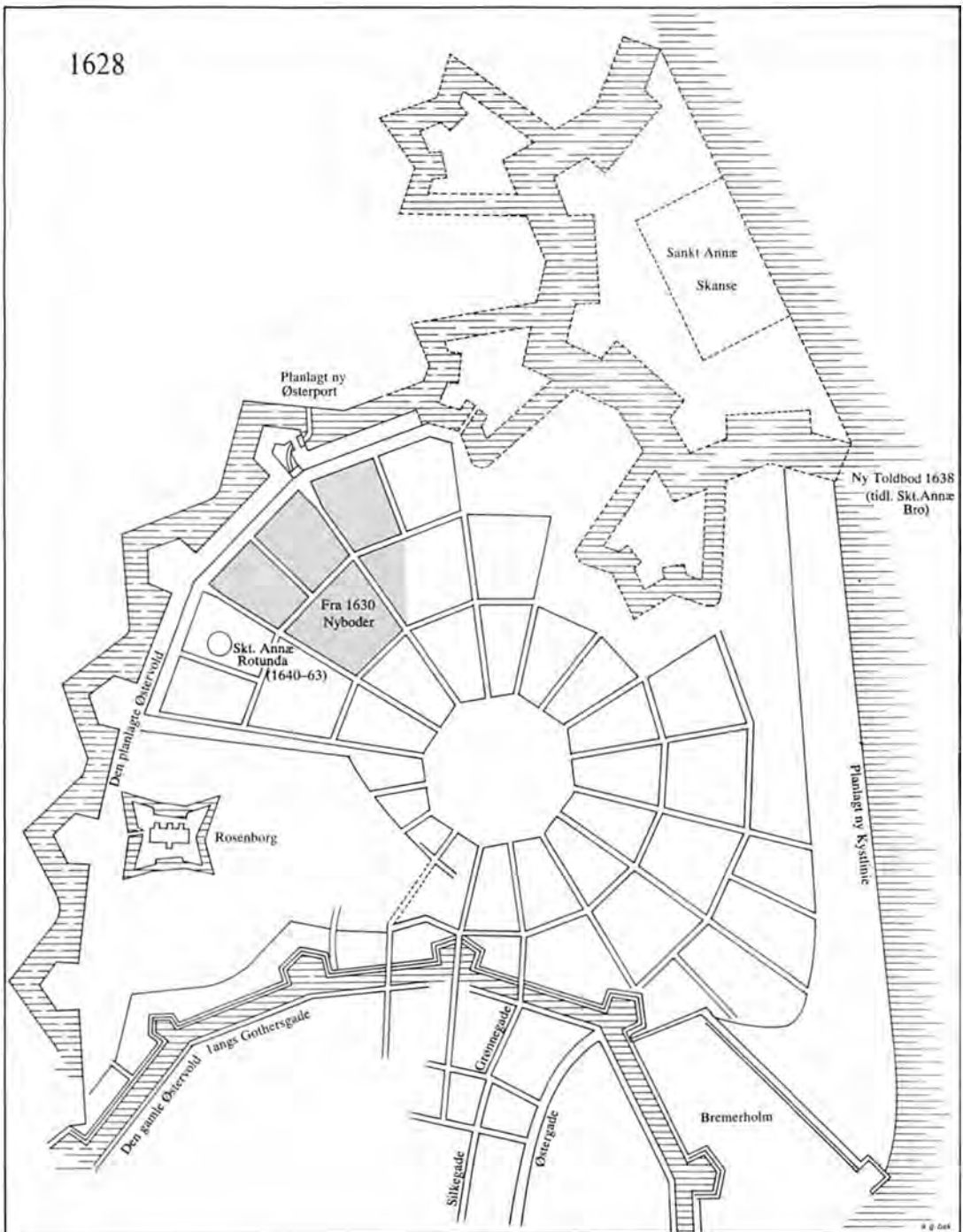
Desuden var det meste af området, hvor den nye by skulle anlægges, fugtigt og sumpet, så et afvandingsystem har været praktisk.

Bebyggelsesplanen er klar og konsekvent, men den mangler centrale pladser. Handelspladserne er anbragt nord for byen og kirkepladsen med den nye, runde kirke lagt imod vest ved den nye vold, så manglen på en pragtplads midt i planen kan kun forklares ved, at den centrale plads skulle være Kongens Nye Torv. Den beslutning sammenbinder den nye bydel med den gamle.

Man bestræbte sig på at opfylde planen, og det var et omfattende arbejde, som indebar ekspropriationer mod erstatning af allerede afsatte og i nogle tilfælde bebyggede grundstykker. Ejerne fik herefter besked om inden tre år at forsyne deres ejendom med »en forsvarlig købstadsbygning«. Der blev lovet forskellige privilegier, og ikke mindst de ejere, der fik grunde langs kanalerne, blev lovet begunstigelser til gengæld for deres møje med opfyldninger og inddæmninger. Det gik langsomt. Københavnerne var vrantne, og pengemidlerne var små. Gang på gang tabte kongen tålmodigheden og udskrev instrukser og forordninger til at opfylde planens lige gadenet. Det ses også, at den moderne bebyggelsesmåde søges gennemført; alle bygninger skal opføres ud til gaden, ikke som tidligere placeret tilbage på grunden, og skikken med at bygge udhuse, ja, skure ud til gaden endsige ud på fortovene, var strengt forbudt. Det var et klart ønske, inspireret af renæssancens og barokkens idealer om orden og skønhed, at gader blev lukkede rumforløb, af-

1628

Aldrig: Christian 4. kendte radialt anlagte, befæstede byer i Europa fra talrige kobberstik i 1500-tallets slutning. De var alle opbygget som edderkoppespind med byens centrale plads i midten. Her er en retegning af en af kongens skitser til et sådant anlæg i Ny-København. Men planen kunne ikke gennemføres, for det var umuligt at forbinde det nye gadenet med gaderne i den middelalderlige bykerne syd for den gamle vold. Gaderne mod øst førte heller ingen steder hen. Efter kongens død 1648 blev planen skrinlagt. – Kort af Arne Gaarn Bak 1986.

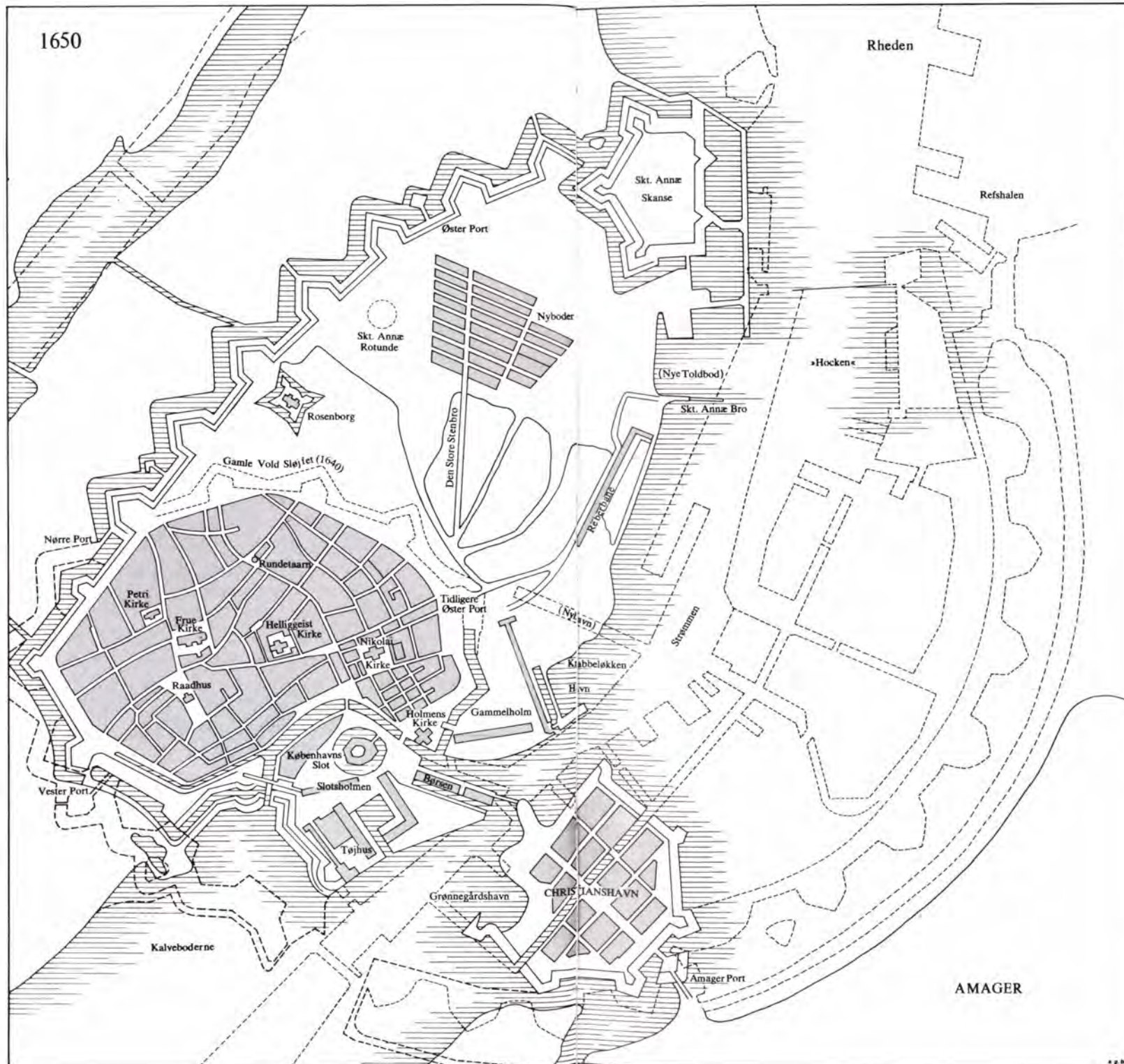

Dette oversigtskort fra omkring 1650 viser med grå raster dels, hvad der faktisk eksisterede af bebygget by ved Christian 4.s død, nemlig *Middelalderbyen*, forbundet med *Slotsholmen* samt *Christianshavn* fra 1618 og endvidere *Rosenborg* fra ca. 1606 og *Nyboder* fra 1630.

Men kortet viser tillige til venstre Christian 4.s imponerende *Østervold*, hvis 6 nordligste nye bastioner nåede op til hans nye fæstningsværk, *Sankt Annæ Skanse*, som stod færdig før hans død 1648. Syd for skansen havde han i 1628 anlagt sin nye *Toldbod*. Den gamle nordvold uden om Middelalderbyen (angivet med stipling) forsvandt også i løbet af Christian 4.s sidste år, men udnyttelsen af det indvundne *Ny-København* og fæstningsringens fuldførelse fandt først sted i hans søns og sønnesøns regeringstid. I den gamle konges tid var udgangen fra *Ny-København* placeret nord for »den store stenbro«, der fulgte den senere *Adelgade* gennem *Nyboder* op til den flere gange senere omplacerede nye *Østerport*. Christian 4.s eneste bidrag til *Ny-Københavns* begyndelse – udover *Toldboden* – skulle blive den aldrig fuldførte kirke ved *Nyboder*, *Sankt Annæ Rotunda*, angivet med en stiplede cirkel, vest for *Nyboder*.

I Frederik 3.s tid (1648-70) efter *Stormen på København* i 1659 opførtes *Kastellet* til afløsning af *Sankt Annæ Skanse*, og Frederik 3. kom også til at lægge navn til den nye, udtørrede halvø *Frederiksholm*, som anlagdes ved *Kalveboderne* omkring 1670, sydvest for *Slotsholmen* bag den forlængede vold.

Det blev i Christian 5.s regeringstid (1670-99), at byens store fæstningsanlæg kunne afsluttes som en ring omkring 1600-tallets klassiske fæstningsby. Først benyttede Christian 5. det åbne område uden for den gamle, nedbrudte *Østerport* til at

anlægge *Kongens Nytorv* og lade *Nyhavn* grave for at skaffe den nye plads forbindelse med havnen. Dernæst opførte han fra ca. 1680-95 det imponerende (stiplede) »*Nye Werck*« mod øst, som med i alt 12 bastioner (heraf dog tre gamle og tre nye på *Christianshavns* sydvest side) skulle lukke fæstningsringen omkring den danske hovedstad. »*Nye Werck*« (som er nærmere omtalt i bind 8) skabte mod nord – over for Christian 4.s *Toldbod* på »*Hocken*« – plads for flådens nye base, »*Flådens Leje*«, som i 1690 stod færdig med det første spæde tilløb til et nyt skibsværft »*Nyholm*«, til aflastning af *Bremerholm* på bysiden, som nu tog navneforandring til »*Gammelholm*«. Omkring Christian 5.s død 1699 lå »*Nye Werck*« som en yderramme om en stor åben indsø, der først i løbet af 1700-tallet blev udbygget til alle sider (se bind 6-7 og 8). Mod nord beskyttedes indsejlingen af *Kastellet* og den nordligste bastion i *Nye Werck*, *Quintus*. Mod syd blev *Nye Werck* som nævnt også udvidet vest for *Christianshavn*, således at man i 1690 kunne forbinde *Frederiksholms* yderste bastion *Rysensteen* med *Christianshavns* vestligste bastion *Kalvebod* ved at opføre den første, smalle og helt militære *Langebrogade* (antydning på kortet ved stipling over det nuværende sejløb).

Det er værd at bemærke, at medens hele fæstningsværkets *Vester-, Nørre- og Østervold* på *Sjællandssiden* sløjfede i slutningen af forrige århundrede, står samtlige *Nye Wercks* bastioner på den østlige side omkring *Christianshavn* og *Nyholm* så godt som urørte. Medens voldene næsten kvalte hovedstadens ekspansion på *Sjællandssiden*, var der ingen nye arealer at indlemme på østsiden.

Axel Urup (1601-71). Dansk rigsråd og general. Af gammel, skånsk adel, som uddøde med ham. Skønt lille og spinkel af vækst, gjorde han sig som 20-årig smukt gældende i udenlandsk krigstjeneste. Han gik i dansk tjeneste hos Christian 4. under Trediveårskrigen og fortsatte hos Frederik 3. under Svenskekrigene, altid anerkendt som en modig kriger og en fortrinlig fortifikationsingeniør. Hans rolle i københavnsk historie startede, da Christian 4. i sit næstsidste leveår 1647 gjorde ham til generalinspektør for de nye fæstningsværker, med den opgave at planlægge bebyggelsen af *Ny-København*. Frederik 3.s supplerende ordre fra 1650 lød: »Gaderne at udstykke og – så vidt mulig – også gennemføre«. Urup fik ret frie hænder til at ekspropriere gårde og andet, som måtte ligge i vejen for hans foreslåede gadenet. Der blev lovet lettelser for nybyggere, som ville bygge og anlægge fortøve efter Urups vinkelrette gadenet, men endnu i 1650'erne under Svenskekrigene gik det forstemmende langsomt med byggeriet, og Urup måtte på ny gøre krigstjeneste og deltage i forsvar af volden 1659. Det blev Henrik Rüse, der som Kastellet's bygmester i 1660'erne kom til at gøre Urups planer færdige, men Urup tjente loyalt sin Frederik 3. til hans død og overlevede kun sin konge med et enkelt år.

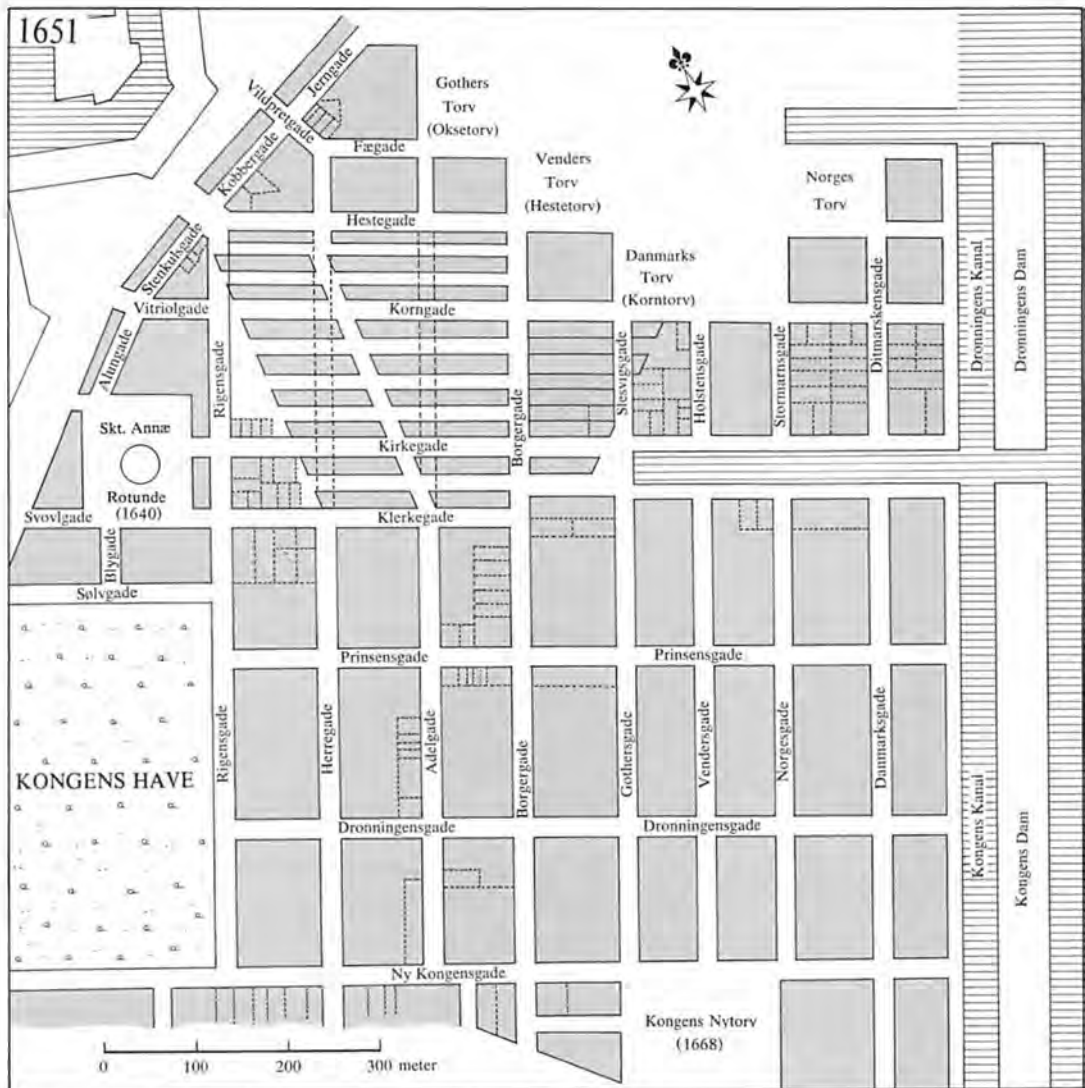
nu på planen, omtrent hvor Fredericiagade løber, men planens væsentligste ændring er i virkeligheden, at ideen med bydelen som havne- og handelscentrum gled ud, måske på grund af den stærke dronnings ønske om et lystslot på den nuværende Amalienborg Slotsplads (se bind 6). Kanalen fik sin endelige erstatning ca. ti år senere med etableringen af Nyhavn.

En anden af Christian 4.s grandiose planer, der blev opgivet, var Sankt Annæ Rotunda, den kæmpestore rundkirke, kongen havde planlagt opført. Den var tænkt placeret nær den nye vold for enden af den nuværende Fredericiagade og altså som et point de vue, når man kom sejlene op i den nye bydel. Arbejdet på »trinde Sankt Anna« som kirken hed i folkemunde, begyndte i 1640 efter tegninger, som er tilskrevet *Hans van Steenwinckel d. Y.*, men da han døde i 1639, måtte arbejdet sandsynligvis igangsættes af hans efterfølger i embedet som generalbygmester, *Leonhard Blasius*.

Kirken var planlagt som en tolvkant, 100 alen i diameter og 25¹/₂ alen op til gesimsen, hvorover et hvælv blev båret af 47 fritstående søjler, anbragt i tre kredse uden om hinanden. De svære ydermure måtte støttes af 24 kraftige stræbepiller, og alle mellemrummene var gennembrudt af høje, buede dørpartier. Det var en mærkelig bygning, som savner sin lige, men som må være stærkt inspireret af maleriers afbildning af templet i Jerusalem. Kirken nåede op i gesimshøjde, så blev arbejdet afbrudt, formentlig på grund af kongens død, og fordi forsvarshensyn nu blev større end behovet for arkitektoniske pragtudfoldelser. Noget af det »København – aldrig«, som virkelig er at beklage.

En eftertid agter sjældent på det umiddelbart foregående, og at planen med den trinde Sankt Anna blev opgivet har formentlig passet Henrik Rüse udmærket. Den vindskibelige mand, der blev adlet von Rysenstein i 1664, købte, billigt må man tro, grunden med ruinen i 1662. Byggematerialerne anvendte han til at opføre sin egen store gård, Østergaard, med hovedbygning, stalde og vognskure. Hele herligheden solgte han i 1677 tilbage til Kronen. Da Frederik 3. døde i 1670, har Ny-København været færdigplanlagt og gaderne udstykket, men bydelen blev uden plads, kirke og kanal, endsige en havn, og den har på det tidspunkt langt fra været færdigbygget. Men der har været brede gader, hvoraf nogle var bredere end andre og dermed bestemt som hovedgader. Det afspejler sansen for hygiejne og for ønsket om bedre trafikforhold for de tunge, hestetrukne karosser. Man øn-

Aldrig: Hvis nogen undrer sig over et gadenavn som Sølvgade, klares begreberne, når man ser, hvad Axel Urup omkring Christian 4.s død ville have døbt gaderne i Ny-København, nord for vor tids Gothersgade. Omkring Sankt Annæ Rotunda ville han have anlagt et industri-kvarter med Sølvgade, Svovlgade, Alungade, Vitriolgade, Stenkulsgade, Kobbergade og Jerngade. I praksis blev altså kun Sølvgade en realitet. Rigensgade skulle oprindeligt have heddet Rügensgade, og Gothersgade skulle have heddet Ny Kongensgade. Dronningens Tværgade skulle blot have heddet Dronningensgade, og Prinsensgade blev i praksis kun til en lille stump, der forsvandt i 1942. De lodrette gader skulle ret logisk have heddet Herregade, Adelgade, Borgergade, Gothersgade, Vendersgade, Norgesgade og Danmarksgade. Fra Rotundaen skulle have udgået Klerkegade og Kirkegade. Den viste kanal skulle have lettet bybilledet til højre, og hvor Kastellet med Grønningen nu breder sig øverst til venstre, skulle der have været anlagt en række småtorve og gader med navne fra Hertugdømmerne: Slesvigsgade, Holsteinsgade, Stormahsgade og Ditmarskensgade. Nordligst skulle der anlægges følgende gader: Fægade, Hestegade, Korngade og Vildpretgade. – Kort af Arne Gaarn Bak 1986, efter skitse fra 1651 på Det kgl. Bibliotek.

Erik Dahlberg (1625-1703). Svensk generalkvartermester hos svenskekongen Karl 10. Gustav under krigen mod Danmark 1657-59. Dahlberg kom fra beskedne kår og blev faderløs i firårsalderen. Med mageløse anlæg for matematik og tegning, kombineret med et særdeles charmerende væsen og en god fysik, tjente han sig op og gjorde en efter svenske forhold ret enestående militær karriere ved skiftende kongers side. Det var ham, der planlagde den svenske hærs march over isen fra Jylland til Sjælland i 1658. Når det drejer sig om Københavns historie, er hans mest overraskende indsats hans *spionkort* over den danske hovedstad, udarbejdet i den korte fredperiode mellem Freden i Roskilde 1657 og krigens fornyede udbrud kort efter. På næste side ses et udsnit af dette kort, tegnet i København i sommeren 1658. Selv om svenskernes storm på København i februar 1659 mislykkedes, var angrebet nøje planlagt efter Dahlbergs informationer. I den berømte bog om Karl 10. Gustavs krige, udgivet på latin 1696 af Samuel Pufendorff i Tyskland, kan Dahlbergs spionkort ses i kobberstukket gengivelse. Dahlbergs mest varige indsats i Sverige blev dog hans »Suecia antiqua et hodierna«, et modstykke til Peder Resens »Atlas Danicus«, men langt bedre og mere omfattende.

skede at bygge tæt og bymæssigt. Haverne måtte f.eks. ikke være bredere end forhusenes bredde. Her var ingen sans for landlige køkkenhaver med plads til husdyrhold, næh, Enevælden ønskede storbyforhold for sin residensstad med smukke bygninger, der var byen til zir. Resens kort fra 1674 viser en tæt bebyggelse af fortrinsvis gavlhuse, rotunden er afløst af Østergaard, men kanalen findes endnu. Kortet er typisk for Resen, en blanding af virkelighed og fantasi (se side 146).

Rosenborg Slot

På terrænet nord for den gamle Østervolds nordligste spids skulle den unge Christian 4.s ladegård have sin plads, og i forbindelse med ladegården en lysthave med et lysthus, hvor kongen både kunne rekreere sig i den friske luft og om muligt overnatte, såfremt tilsynet med de nyerhvervede grunde gjorde hans tilstedeværelse nødvendig.

Men sådan en ladegård kunne også få *forsvarsmæssig* betydning som et fremskudt fæstningsværk i lighed med de værker, der senere blev anlagt endnu længere borte fra byen, og hvor søer, dæmninger og åløb kunne indgå som led i byens forsvar.

Gennem utallige af kongens breve får vi indtryk af godsejeren, der sad på mange tønder hartkorn, og som gennem hele sit liv var dybt fortrolig med husdyrhold og afgrøder. Den foretagsomme monark har sikkert følt det som en tiltrængt rekreation, at han kunne nyde de landlige glæder så tæt ved byen og ikke behøvede at tage den lange rejse enten til Kronborg eller Frederiksborg.

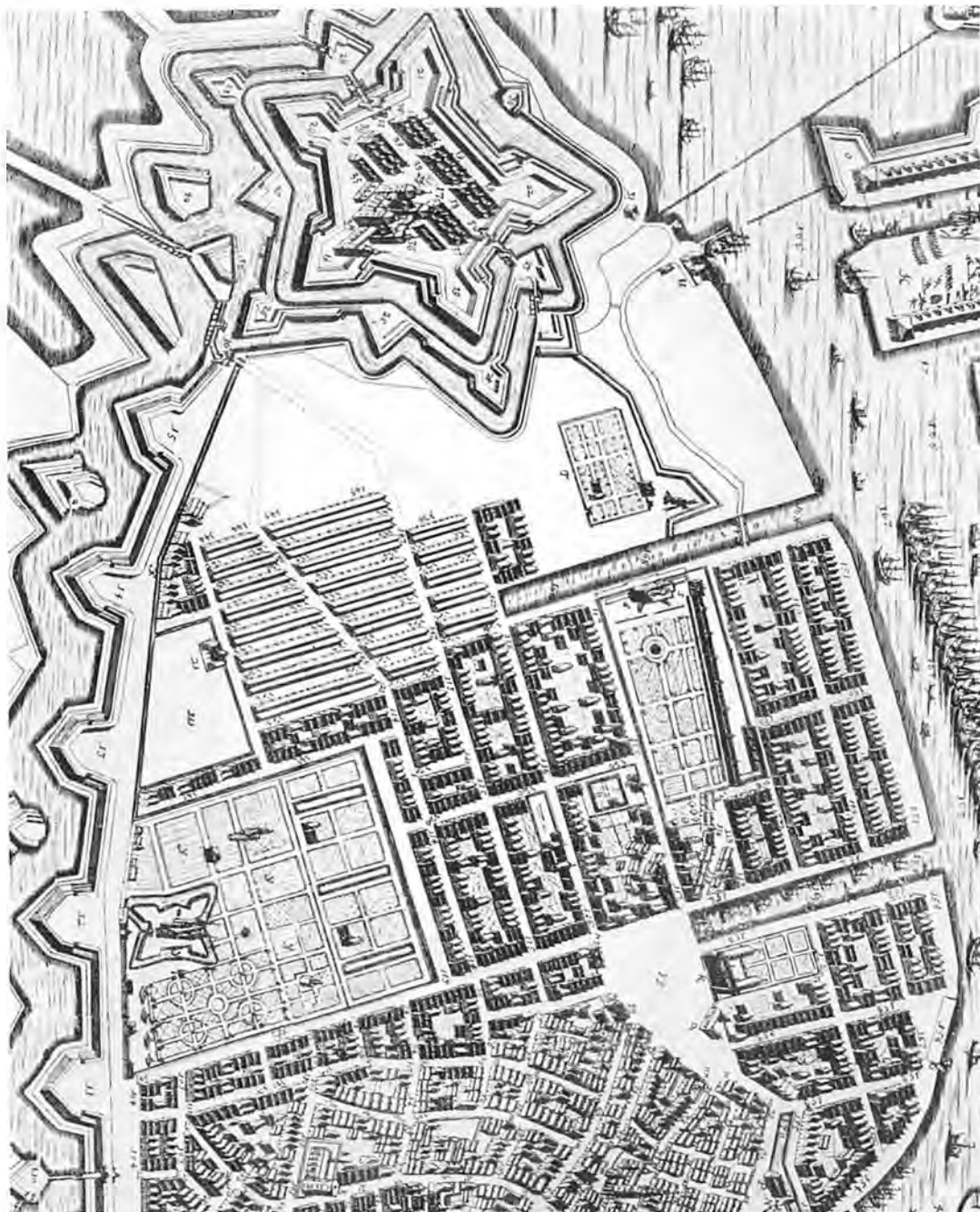
Det er dog, som om kongen hurtigt tabte interessen for ladegården, for i 1613 blev arbejdet med den opgivet – men med så langt større iver kastede han sig over sin nye have og de bygninger, som var nødvendige for havens pasning, og det lysthus, som var bestemt til ham selv.

Det areal, som kongen inddrog til sin lysthave, var beskedent i forhold til hans samlede grundkøb. Et landsted i en park i nærheden af byen var alt, hvad kongen ønskede, og det fik han! Det senere *Rosenborg* skulle snart blive et strålende centrum i hans *Ny-København*. Det har hastet lige meget for den unge, foretagsomme konge med at få såvel sin have som sit »lysthus« gjort anvendeligt – så det er ikke uden grund, at eftertiden altid har følt, at *Rosenborg Slot* og *Kongens Have* – (havens oprindelige navn), er uløseligt knyttet til hinanden. Allerede en måned ef-

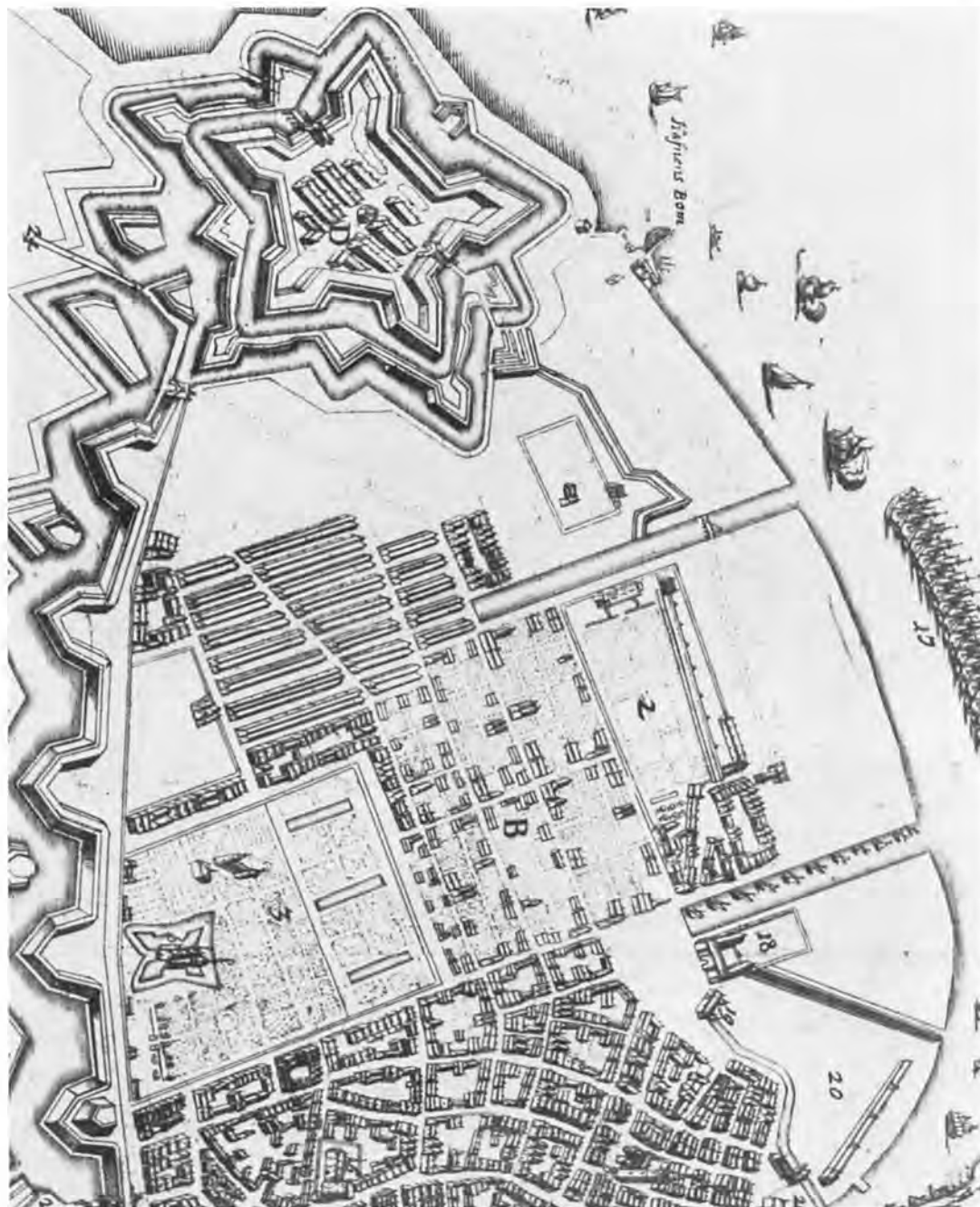

Dahlbergs håndtegnede spionkort, som han hjembragte til Karl 10. Gustav i sommeren 1658. Den dristige svensker kunne ikke alene vise hele voldsystemet omkring Ny-København og udformningen af Sankt Annæ Skanse, som den dengang så ud, før Rüse to år senere skabte vore dages Kastellet på stedet. Han kunne også vise hele Axel Urups planlagte gadesystem i Ny-København. Svenskerne vidste således nøjagtig, hvor de bedste angrebspunkter ville være. Kun de københavnske borgeres heltemed forhindrede en katastrofe. Tegning af Arne Gaarn Bak efter skitse af Dahlberg. – Det kgl. Bibliotek.

På dette og det næste kort kan man se Peder Resens to højt forskellige gengivelser af begyndelsen til Ny-Københavns udbygning. Kortet ovenfor er et udsnit af hans berømte, store, eleverede paradekort fra 1674, hvor han for at glæde sin høje monark, Christian 5. med optimistiske fremtidsvisioner gengav ikke bare det planlagte Borgergade-kvarter som fuldt udbygget, men tillige – 75 år før Frederiksstadens grundlæggelse mellem Bredgade og Ny Toldbodgade – dristede sig til at vise en aldrig gennemført bebyggelse à la Borgergade-kvarteret. Og ikke nok med det! Bremerholm, som faktisk først blev bebygget i 1870'erne, havde han 200 år forinden foregrebet som en tænkt, tæt bebygget ny bydel på sit 1674-kort. – Det kgl. Bibliotek.

Det var sandelig ikke fordi Peder Resen, der levede 1625-80 (se bind I, s.27), ikke vidste, hvorledes den kongelige residensstad i realiteten tog sig ud i 1670erne. I hans atlas fra 1677 findes der nemlig tillige et troværdigt, lille kort, af hvilket her vises et udsnit af samme område som på forrige side. Her ser man dels, at det i 1677 endnu gik ret langsomt med at udbygge Borgergade-kvarteret, at Frederiksstadens område ud over Sophie Amalienborg med tilhørende park var ubebygget nord for Strandstræderne, at Bremerholm-området endnu stod uforandret siden kong Hans' dage, og at området syd for Kastellet ligeledes henlå som en særdeles jomfruelig grund. På dette område havde paradekortet dog heller ikke forsøgt sig med visioner udover at angive kanalen til Nyboder, som aldrig gennemførtes. – Det kgl. Bibliotek.

Her en tidlig gengivelse af Rosenborg i nærbillede. Det er tegnet af den hollandske kunstner, J. H. Triboldt, der gæster København omkring 1673, og som også ved samme lejlighed tegnede Københavns Slot (se bind 1). Bemærk den ældste indgangsform til slottet med de to høje trapper, der førte direkte til 2. sal. Bemærk også den for længst forsvundne pavillon til højre. – Efter foto på Det kgl. Bibliotek.

ter, at kongen havde sat sit navn på skødet, kunne arbejdet begynde. Det var i 1606.

Meget tidligt befandt kongen sig vel i de landlige omgivelser, og inden året var omme efter erhvervelsen var hans første lysthus under tag. I 1624 kalder kongen sit største landhus for *Rosenborg*.

Vi ved, at kongen påbegyndte både »*Det blaa Lysthus*« og *Rosenborg*, da haven blev gravet. Ofte omtaler han »det store hus i haven«, og det kan simpelt hen ikke være »*Det blaa Lysthus*«, som havde sin plads, hvor *Herkulespavillonen* ligger i dag – og vel at mærke med de samme, beskedne dimensioner som denne. Ingen vil vel kalde et hus på størrelse med *Herkulespavillonen* for »det nye, store hus i haven«, selv om det overdimensionerede tårn godt kan forvirre en.

På Johannes van Wijcks prospekt af København fra 1611 ses i midten af billedet et renæssancehus, der med sit høje trappetårn syner af noget. Det lille slot ligger i baggrunden – altså uden for den egentlige bykerne – og det fremgår klart, at omgivelserne er landlige.

Den mangeårige leder af *Rosenborg-samlingerne*, *H. C. Bering-Liisberg*, fastslår frimodigt i sin bog om *Rosenborg* fra 1914, at det må være »*Det blaa Lysthus*«,

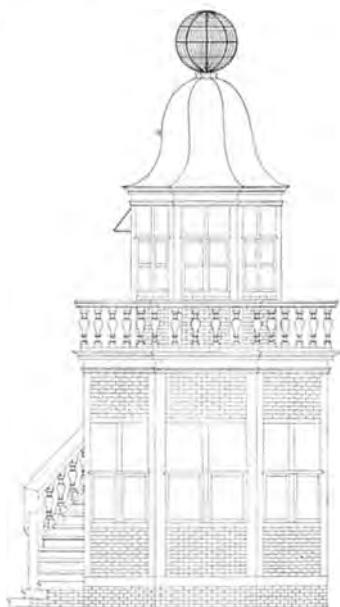

Rosenborg Have var allerede i Christian 4.s tid udstyret med skulpturer af højst forskellig art. Næsten alle figurerne er senere forsvundet, men endnu kan man for enden af Kavalergangen se den gamle figurgruppe »Hesten og Løven«, som er udført i København 1617-19 af Peter Husum. Den blev først placeret foran slottet i Glückstadt, men kom i 1640 til Rosenborg, og her har den stået siden. Fot. 1950. – Bymuseet.

Endnu en af Christian 4.s løver, som stadig kan ses i Kongens Have. Fot. 1970. – Rosenborgs Arkiv.

Christian 4.s »trinde lysthus« i Kongens Have lå i »Krum-springet«. Det er for længst forsvundet, men der eksisterede endnu et lignende lysthus i haven, »Labyrinten«, og af dette har Kunstakademiets Bibliotek bevaret denne bygning.

den første hovedbygning til ladegården, en teori han har overtaget fra den for længst afdøde forsker *F. R. Friis*.

Imidlertid kom Bering-Liisberg senere i tvivl, medens hans bog var i trykken, for han erklærede i sit forord, at han nødsagedes til at gøre en korrektion af sin teori – »idet han havde begaaet en Fejlslutning paa Grund af manglende Kendskab«. Denne manglende viden kom for dagen, da nogle varmerør skulle indlægges, og man fandt da, at vestfacadens søndre halvdel bestod af to murværker – et indre og et ydre – hvoraf det fremgik, at det indre var den oprindelige facademur, uden om hvilken den nye var muret op.

Dette fik *Wilhelm Wanscher* i samarbejde med den daværende kgl. bygningsinspektør, arkitekten *Johs. Magdahl-Nielsen*, til grundigt at undersøge Rosenborgs spegede bygningshistorie, og Wanscher fastslog uden betænkning i sin bog om Rosenborg fra 1930, at huset på van Wijcks stik kun kan være det første Rosenborg og ikke »Det blaae Lysthus«, som tidligere antaget.

I dag forekommer det os forbløffende, at et så helstøbt hus som Rosenborg er bygget i flere etaper og over en periode, der strakte sig fra 1606 til 1634. Slottet forekommer så afbalanceret og harmonisk, som var det bygget i et samlet forløb. Men det er langt fra tilfældet. Det første Rosenborg har kun været et beskedent hus, kun halvt så langt som det nuværende og kun i to stokværk.

Christian 4.s »Blaae Lysthus« blev i 1671 ombygget til en eremitage. Her kunne Christian 5. og hans familie spise uforstyrret i salen på 1. etage. Bag bygningen ses fiskedammen langs Sølgade. Lysthuset blev senere ombygget til Herkulespavillonen, der også er omtalt i dette afsnit. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

Allerede i 1613-15 blev Rosenborg gjort dobbelt så langt – men stadig kun i to stokværk. Dog blev karnappen på facaden ændret til et tårn. Et par år senere føjes endnu en etage på huset, som derved fik sin nuværende højde og endnu et tårn søjedes til østfacaden – dog således, at ingen af de to tårne fik trappesforbindelse med de øvrige stokværk. Adgangen skete ad en vindeltrappe i forbindelse med det store tårn mod Gothersgade. Først så sent som i 1633-34 opførtes det ottekantede trappe-tårn mellem de to tårne på østfacaden, men adgangen til slottet skete helt op til midten af 1700-tallet ad en udvendig dobbelttrappe, som først blev fjernet ved slottets restaurering i Frederik 5.s regeringstid. Denne dobbelttrappe, der som en stump vinkel rejste sig mellem de to tårne, førte kun op til anden etage. Skulle man i stuen, måtte man anvende den lille, ydmyge dør, som stadig giver adgang til Rosenborg.

Ved den ovennævnte restaurering fjernedes også det udsigtsgalleri, som kongen havde bygget hen over tagrygningen, og Rosenborg fik omsider den skikkelse, som det lille lystslot har haft siden.

Trods senere radikale ændringer i haven har slottet undgået de store forandringer. Rosenborg står i vore dage som Christian 4.s værk. Det er ham, der har sat sit præg på såvel det ydre som på interiørerne, selv om både Frederik 3. ajourførte visse af gemakkerne efter modens krav, og navnlig Frederik 4. gennemførte omfattende ændringer i det indre.

Orangeriet i Rosenborg Have. Midterpartiet i den viste lange bygning var »Pavillonnen med de fire forgyldte knapper«, opført af Christian 5. På hver side opførtes senere kongens orangerier. Disse huse blev af overlandbygmester J. C. Krieger bygget sammen til den lange bygning, der ses her, og som målte næsten 300 m. Denne lange bygning hed nu Laurierhuset. Den midterste pavillon havde to etager. I 1785-86 var bygningens tid ude; den blev delvis nedrevet og transformeret til Den kgl. Livgardes kaserne. Maleri af Rach & Eegberg 1749. – Nationalmuseet.

Christian 4.s Vinterstue, som faktisk står uforandret fra hans egen tid for 350 år siden. Den lå for den ene ende af slottet, med vinduer til tre sider. Der sidder over 100 indfældede malerier i rummet, udført af hollandske malere. Men koldt må der have været om vinteren, selv med den store kamin. Og mørkt må der også have været i det slet oplyste rum. Af hensyn til brandfaren er der den dag i dag ikke elektrisk lys i Rosenborg. Derfor er åbningstiderne om vinteren også ret korte. Fot. ca. 1940. – Bymuseet.

Træder man ind i Vinterstuen, ser man, at kaminerne bærer årstallet 1615. Vi er således i det første, lave Rosenborg, da slottet stod rede til indflytning. Selv om loftet siden er ændret, bærer stuen umiskendelige træk af bygherrens glæde ved kunst og fornemmelse for rummets indretning. 75 nederlandske malerier er indfattet i et prægtigt panelværk – vel nok det bedst bevarede rum fra slottets opførelse. I Vinterstuen og den lille Skrivestue i tårnet er der udelukkende minder om Christian 4. At gå igennem det forholdsvis lille hus i vore dage er som at gå gennem den oldenborgske kongerække fra den dag, da de første mursten blev lagt, og til slægten uddøde i 1863 med Frederik 7.

Tidligt blev Rosenborg det slot, hvor kongernes personlige skatte blev opbevaret. Frederik 3. lagde grunden til de samlinger, som i midten af forrige århundrede blev offentlig tilgængelige. Christian 5. udvidede det med regalerne og dragterne. At dragterne kom til, skyldes formentlig, at Christian 5. ønskede at bevare farfaderens blodplettede klæder fra slaget på Kolberg Heide – et

minde, som Christian 4. selv havde hæget om. Ikke underligt, at nutidens skolebørn straks søger hen til den montre, der viser den sønderskudte hue og den blodvædede kniplingskrave og de ørenringe, han lod forarbejde til *Vibeke Kruse* af de metalsplinter, som havde knust hans ene øje.

Jævnligt møder vi den praktiske konges ideer på vor vej gennem det lille landhus. Fra sovegemakket er der i døren ind til Vinterstuen et lille hul. Men hullet er ikke vandret, så derved blev det muligt for kongen at se, hvem der søgte ham i audiens – men den audienssøgende kunne ikke se kongen – hvis han da overhovedet opdagede hullet i den mørke dør. Bag panelerne sad de ofte omtalte rør, hvorigennem musikken lød, når kongen modtog sine gæster – og det har moret ham, når de undrende har lyttet til *John Dowlands* sprøde toner. WC og badeværelse – alt har der været, selv om Frederik 4. ændrede det sidste til en beskeden havestue med direkte udgang til den lille have på slottets vestside.

Langsomt bevæger man sig op gennem huset. Hvert rum har sit præg. Gyldenlæder-betrukne vægge – gobeli-

Her er et af de mindre rum i slottet. Der var gjort meget ud af vægge, gulv og loft fra starten, men de tre næste generationer efter Christian 4. – Frederik 3., Christian 5. og Frederik 4. – var flinke til at fortsætte forbedringerne af indendørs-arkitekturen. Loftet i dette rum stammer eksempelvis fra Christian 5.s tid og skuffemøblet langs væggen er fra Frederik 4.s tid. Fot. ca. 1940. – Bymuseet.

Helt tilbage til Christian 4.s tid blev de uerstattelige kronregalier opbevaret på Rosenborg. I tidligere tid var de anbragt bag glas i den her viste obelisk, som ved berøring øjeblikkelig sank ned i gulvet ved hjælp af lemmen, den stod på. Samtidig sattes alarmen i gang. Fot. ca. 1940. – Bymuseet.

Her ses lemmen under obelirken med kronregalierne. Hver nat sænkede man de store kostbarheder ned i kælderhvelvet under slottet. I dag har kronregalierne eget lokale i en velbeskyttet bunker under den sydøstlige bastion. Fot. 1940. – Bymuseet.

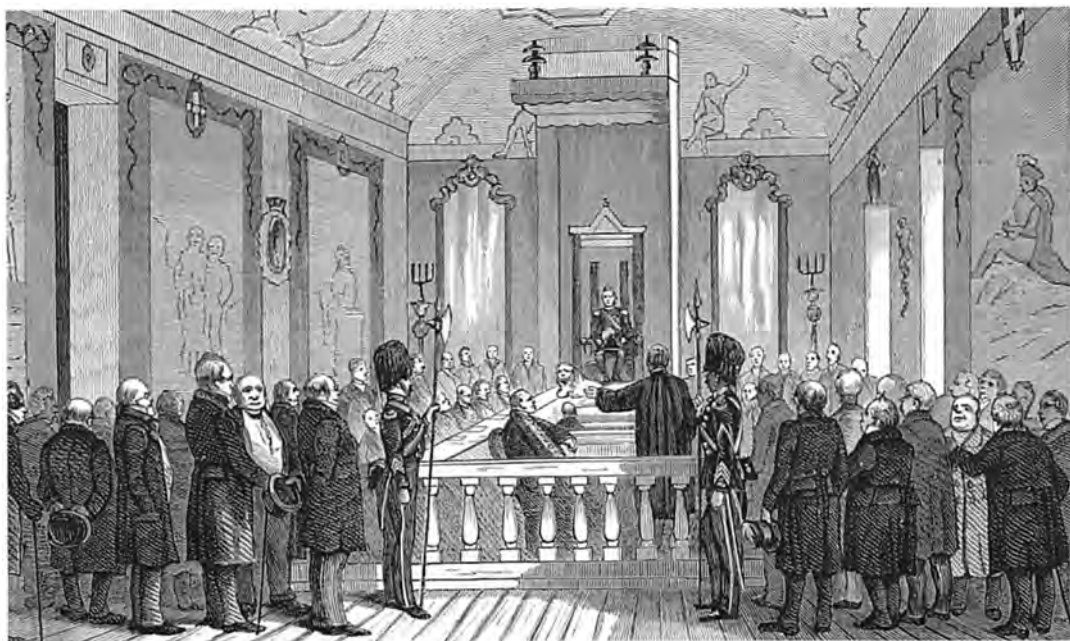

Fra 1690erne og op til 1920 var Rosenborgs Riddersal prydet med de 12 prægtige gobeliner med motiver fra Christian 5.s krig mod Sverige 1675-79. De var vævet til den lange sal og anbragt med seks på hver side mellem vinduerne. Fot. ca. 1900. – Rosenborg.

I 1920 berøvede man Rosenborg ni af de bedst restaurerede gobeliner («tapeter») for at anbringe dem i det nyopførte Christiansborgs Riddersal (se bind 1, side 173). Det var et stort tab for det lille slot, og det ødelagde salens pompøse barokindtryk. Fot. ca. 1940. – Bymuseet.

Rosenborgs rolle som kongelig sommerresidens var ved at være udspillet efter Frederik 4.s død i 1730, og selv han havde været en sjælden gæst. I Struensee-tiden afholdtes de sidste, store baller på slottet. Efter den første Christiansborg-brand 1794 var arveprinsens familie indkvarteret her i nogle døgn. I dagene omkring slaget på Rheden havde man bragt den stakkels Christian 7. af vejen ved at anbringe ham her. Hvad skulle man dog nu bruge slottet til? I en periode drøftede man i ramme alvor at ombygge det til Landkadetakademi, og i en kort periode før Grundloven lånte Højesteret det til sin årlige åbningsceremoni. Det er den situation, man ser her med Christian 8. for enden af salen. Også Klasselotteriet, der altid havde haft officiel bevågenhed, blev trukket i det vægning, der blev kaldt »Rosen«, op til 1833. Fra samme år var det klart, at slottet skulle blive et offentligt museum, og da Rosenborg efter Grundlovens vedtagelse i 1849 blev statsejendom, var formen for vore dages museum løst. – Det kgl. Bibliotek.

ner indkøbt i Nederlandene af Christian 5. – Frederik 4.s sal med dybtgrønne vævninger fra Audenarde i Belgien og kunstgenstande købt på kongens rejse til Italien. Et lille hus fyldt til tagryggen med kongelige kostbarheder, der ved skæbnens gunst er bevaret gennem mere end tre århundreder.

Den lange Riddersal – der strækker sig gennem hele husets længde – var det sidste rum, man indrettede. Da slottet blev forhøjet, anlagdes salen hen over alle de andre. Først i 1624 var den fuldendt, og først fra det år kalder kongen slottet for Rosenborg.

»Derfra gik vi op i en stor sal, som er i højden af huset og er udstyret med smukke malerier, der forestiller hele menneskelivet og figurer støbt i gips. Denne sal er hvælvet foroven og uden søjler og den har to kaminer af marmor«.

Ikke underligt, hvis den lange sal har gjort indtryk på *Prinsen af Anhalt*, som besøgte Rosenborg i 1623, hvor det imponerende rum var ved at være fuldendt. Kongen kaldte det altid »den lange sal«. Det er først senere tiders romantikere, der har kaldt det *Riddersalen*. Et rum, der var velegnet til større audienser og strålende hoffester. Men af det oprindelige udstyr er i dag kun de to marmorkaminer i salens ende, bestilt af kongen i Amsterdam. De malerier, som tidligere prydede væggene, blev i

Illustreret Tidende var i 1880'erne optaget af at vise sine læsere, hvorledes man havde indrettet det dengang 250-årige gamle slot til museum for offentligheden. Her er Riddersalen endnu en gang – endnu med de originale gobeliner. – Ill. Tidende 1884/85 efter tegning af F. C. Lund 1862.

Ideen med Rosenborg-museet var at skabe en kronologisk samling vedrørende alle Oldenborgere efter Christian 4. – helst med ét værelse til hver af kongerne. Her er Christian 4.s egen store stue for enden af slottet. – Ill. Tidende 1884/85 efter tegning af F. C. Lund.

Hvis man ser godt efter på van Wijcks panorama af København fra 1611, kan man i baggrunden ane Rosenborg Slot. Det er ikke noget tydeligt billede, der her vises i forstørret udsnit, men det er i alle tilfælde den første gengivelse, man kender af slottet, der knapt nok var færdigt på dette tidspunkt. – Det kgl. Bibliotek.

Næste side øverst:
Den lille skitse af ingeniør Otto Heider viser det ældste kort, man kender af Rosenborg Have. Det er fra 1649 og gengiver slot og have uden omgivelser, da hele anlægget kun var en snes år gammelt. Den senere Gothersgade til venstre bugter sig lidt overraskende, men forklaringen ses nedenfor. – Det kgl. Bibliotek.

Christian 5.s regeringstid erstattet med gobeliner, der forestillede hans store sejre i de skånske krige i 1670erne.

Den største ændring i salen skete som nævnt i Frederik 4.s tid. Det oprindelige loft – formentligt et bjælkeloft – blev erstattet af det tøndeformede stukloft, i hvis midte ses det mægtige rigsvåben omgivet af elefant- og dannebrogordenens insignier – og hele salen er omgivet af de vigtigste begivenheder i Danmarks historie, udført af indkaldte stukkatører. Et enestående rum i dansk barokarkitektur – med de store søvløver, der vogter rigets trone. Det var godt, at 1800-tallets planer om at ombygge Rosenborg til brug for et *Landkadetakademi* aldrig blev realiseret. Det må være nok, at *Højesteret* nu og da benyttede den lange sal til den højtidelige åbningsceremoni, og at *Klasselotteriet* i en årrække blev trukket i »Rosen«, et forgemak, som i dag præges af møbler og malerier fra Frederik 5.s tid.

Rosenborg i 1600-tallet

Kongens lysthuse og have blev tidligt en uadskillelig enhed. Få år før sin død lod kongen sin ingeniør, *Otto Heider*, udarbejde en plan over haven – men da den er dateret 5. maj 1649, altså godt et år efter kongens død, har han næppe set den færdige rentegning.

Rosenborg havde på denne plan for længst fundet sin form. Fra haven fører en bro – *Grønnebroen* – over voldgraven til bastionen. Umiddelbart neden for slottet har der været en lille prydhave – »ein kleiner Lustgarten« – som ses på planen. Ladegården var revet ned, og Porthuset mod Østervold har formentlig været forbundet med bastionen med en S-formet bro, hvortil man fik adgang ad den vindebro, som kongen fra sin Vinterstue selv kunne hæve og sænke.

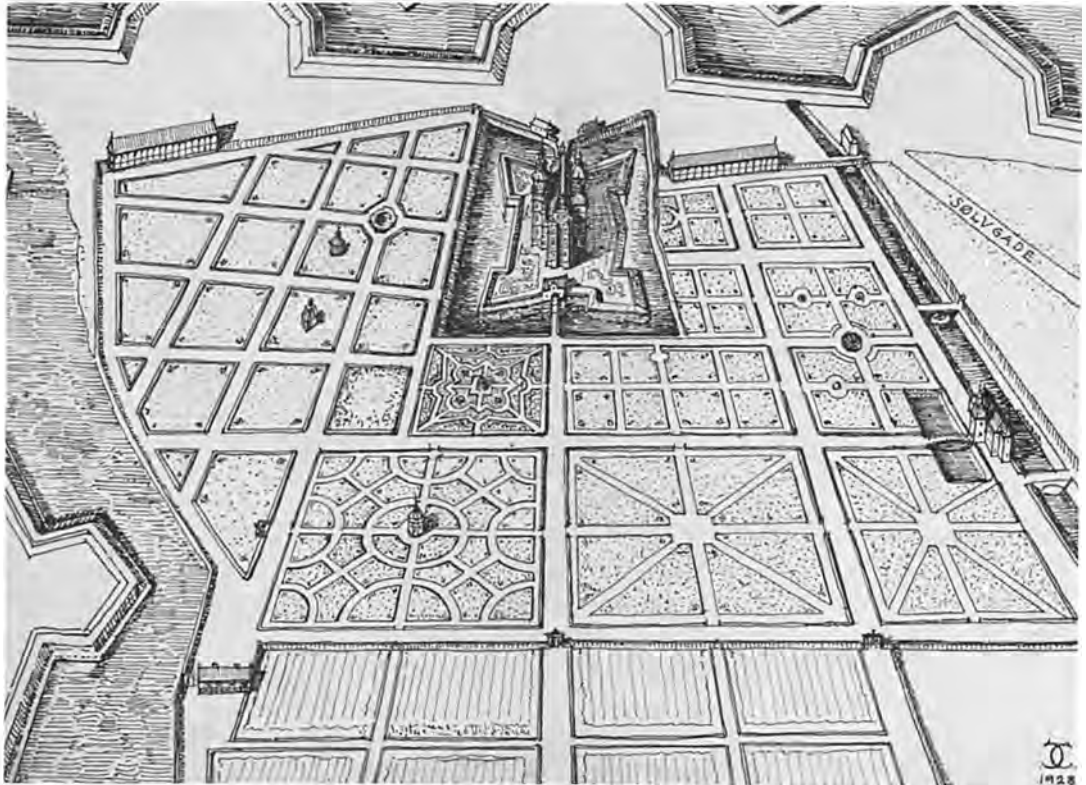
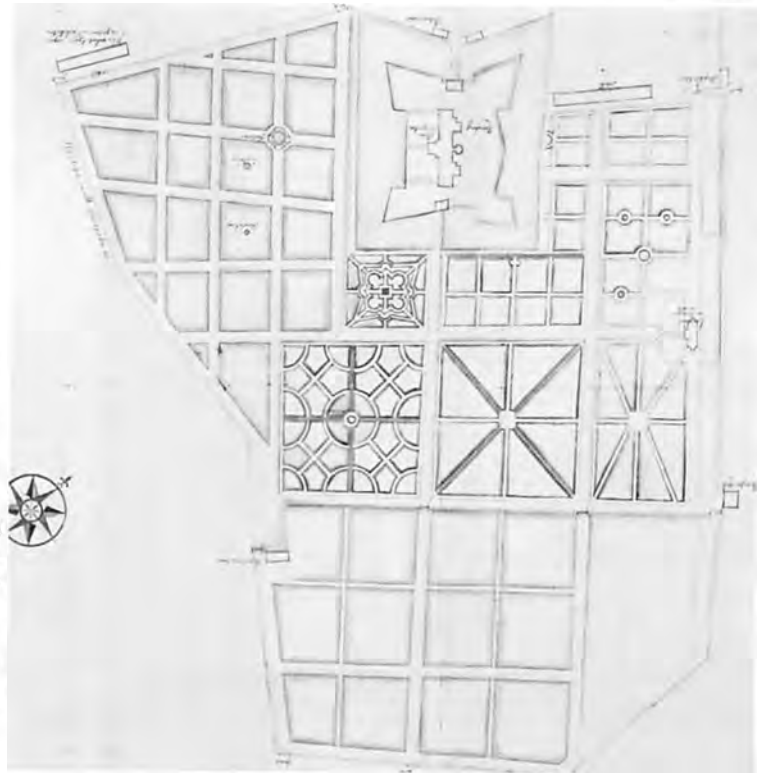
Men som det tydeligt fremgår af Heiders tegning, var haven inddelt i sirlige felter, hvor »*Krumspringet*« lå mellem de to parallelle alleer, *Kavalergangen* og *Damegangen*, der fra starten løb gennem haven fra vest mod øst. *Krumspringet* var et busket med snoede, halvcirkelformede gange, i hvis centrum det »trinde lysthus« havde sin plads.

For enden af *Kavalergangen* lå et andet lysthus – »*Das blaue Haus genannt*«. Umiddelbart bag dette hus – som senere blev til *Herkulespavillon* – lå den fiskepark, som oprindeligt var opdelt i tre bassiner, og som blev tilkastet i 1880erne. Op gennem tiden havde den udviklet

Nedenfor:

Kortet ovenfor får bedre mening, når haven forsynes med omgivelser. Kortet er nemlig tegnet inden for det korte årsmål, Christian 4.s nye Østervold stod nyopført (øverst) på strækningen mod Kastellet, men inden den gamle vold uden om »Gammel-København« (til venstre) var sløjfet. Rosenborgs senere Parterrehave til venstre er endnu meget stor, for den snorlige Gothersgade er endnu ikke anlagt. Tegning af Charles Christensen 1928. – Nationalmuseet.

Nærbillede af Rosenborg Slot, set fra Parterrehaven med »det lange tårn« midtfor, og det store 1700-tals haveanlæg, samlet omkring det springvand, der var installeret af Ole Rømer. Anonymt stik fra ca. 1730. – Det kgl. Bibliotek.

sig til en ildelugtende, mudret kanal. Mod syd endte haven i en spids, som først forsvandt, da Københavns gamle voldlinie med tilhørende stadsgrav sløjfedes i midten af 1600-tallet. Den rette linie, som ses på Thurahs plan fra 1746, fulgte den nyanlagte *Gothersgade*, og haven fik derved sin mere regelmæssige form. Rundt om den stod der et hegn med en række indgange til haven.

Krumspringet har uden tvivl været et af de centrale punkter i haven. Ved siden af dette lå regelrette havepartier med gange, der løb sammen i en midterlysning, og mod sydvest endnu et lysthus. Mod den senere anlagte Kronprinsessegade (se side 223) var haven lagt ud som frugt- og urtehave.

Christian 4.s have var først og fremmest en nyttehave. I begyndelsen var friske grøntsager det vigtigste. Men asparges og kålhoveder i lige rækker har ikke været nok for den pragtelskende konge, der gerne ville vise sin have frem til fremmede fyrster og gesandter. Frugttræer blev indkøbt i store mængder – figen og valnøddetræer plantes med omhu, og allerede det første år vinranker, som haven senere skulle blive så berømt for.

Lige uden for haven lå *vaskerhuset* og den lange *staldbygning* langs Østervold. I det modsatte hjørne af vaskerhuset havde *Vandkunsten* sin plads uden for hegnet, men klods op ad en af de porte, som førte ind i haven. At

vandtilførsel til have og slot var en nødvendighed, siger sig selv – og allerede straks efter, at kongen har afgrænset sin nye have, tales der om brønde – og ofte kunstfærdigt udført til pryde og nytte for haven. Kobber indkøbes til vandledninger, og der akkorderes med stenhuggere om brøndenes udsmykning.

Midt på den langt senere *Eksercerplads* rejstes en fontæne – langt festligere end den gamle vandkunst uden for haven. At det har været et anseligt trykvandsanlæg, må vi formode, for på Heiders plan over haven optager den lige så megen plads som det blå lysthus for enden af Kavalergangen.

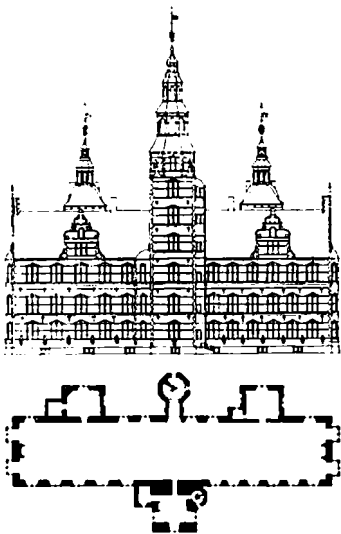
Gartneren var gemt mere af vejen end *apotekeren* og *destillereren*. Selv om den sidste havde bolig og værksted uden for den egentlige have, var hans hus væsentligt større end gartnerboligen, et bindingsværkshus, der var flyttet fra Københavns Slot til haven allerede et par år efter dens anlæggelse.

Apotekeren har nok været en mindst lige så nyttig person som urtegårdsmændene, selv om den sidste havde adskillige folk under sig og havde ansvaret for, at ingen måtte kigge i »Hans Majestæts sedler, breve eller sådant som på bordet kan blive liggende«, og som havde opsyn med, at ingen kom i de indre gemakker.

I 1609 kom *Peter Payngk* til København og fik ansættelse som destillerer hos kongen. Hølkemiker var vel det, der kom bestillingen nærmest, og dagligt stod han, der

Nu er Rosenborg, der før lå »uden for byen«, blevet indlemmet som en central del af Ny-København. Det skyldes Christian 4.s nyanlagte Østervold, som her ses til venstre som en fortsættelse af den langt ældre Nørrevold. Den gamle vold, der fulgte vore dages Gothersgade, er sløjft, og den nye vold lægger sig uden om Rosenborg og drejer herfra op til Kastellet. Her ses fra venstre Rosenborg med Reformert Kirke på den anden side af Gothersgade. Dernæst følger Rundetårn og Sankt Petri Kirke. I baggrunden det første Christiansborg og helt til højre Frue Kirkes spir, som i 1700-tallet var byens højeste. Bemærk landskabet i forgrunden; sådan har Ny-København inden for voldene også taget sig ud, da Christian 4. i 1620'erne begynde at tænke på byens udvidelse med sin nye bydel mod nord. Udsnit af kobberstik fra 1764 i Danske Atlas. – Det kgl. Bibliotek.

Snit og grundplan af Rosenborg Slot, som trods sine tre etager er en meget lille bygning, domineret af tre dekorative tårne og et trappetårn. – Efter Dansk Arkitektur.

også var læge, bøjet over sine destilleroevne og stødte i mortere de urter, som apotekeren – der havde helsebringende krydderier som muskat, anis og kardemomme i sine bede – jævnligt leverede ham til kongens velbefindende. Ofte måtte han levere *aqua vitae* og livgivende miksturer af enhver art til kongen, der ved soldeture gjorde alt, hvad han kunne for at sætte sit helbred over styr.

Den navnkundigste af havens embedsmænd var dog *Otto Sperling*, der i 1638 blev udnævnt til Kgl. Botanicus og som skulle have »flittig indseende med haven...«.

Sperling var en grundig og flittig mand, der var højt i gunst hos sin kongelige arbejdsgiver. I 1642 udgav han et katalog, der omtaler alle planterne i »Regis viridarium Hafniense«, og det var over 1.400. Men meget klogere på havens plan blev eftertiden ikke af hans grundige katalog, for det fortalte intet om, *hvor* planterne stod.

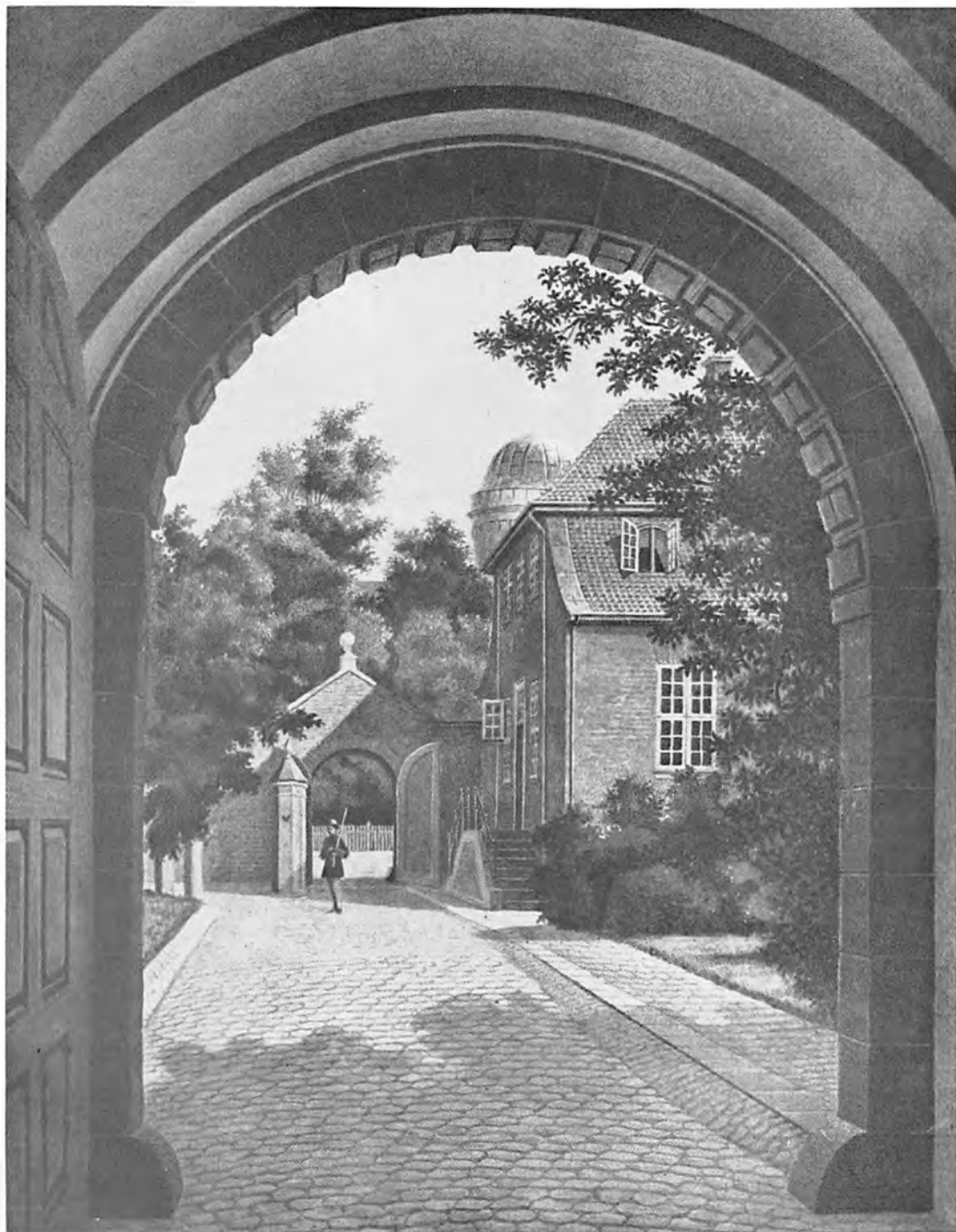
Velkendt er det, at Sperlings venskab med *Corfitz Ulfeldt* (se bind 4) og *Leonora Christine* blev skæbnesvangert for den navnkundige læge, som døde i Blåtårn efter at have siddet fængslet i 17 år.

Kongen modtog jævnligt besøg i haven. Fremmede sendebude og fyrster, som han havde budt indenfor. Han lagde vægt på, at have og huse var i en stand, »så vi ikke får skam deraf«. Den franske gesandt, greve *Claude des Mesmes d'Avaux* hilste ærbødigt på kongen i haven. Nok så vigtigt er det, at i hans følge var sekretæren, *Charles Ogier*, der nidkært noterede, hvad han oplevede ved mødet:

»Kongen af Danmark lod vide gennem Ulfeldt, at vor gesandt kunne træffe ham i haven efter middag, om det passede gesandten at komme derud. Derfor begav han sig med fire af os til haven klokken to, hvor Christian og Hans Ulrik modtog ham ved indgangen. Kongen, der spadserede alene, gik lige hen imod gesandten, og denne hilste ham med en dyb bøjning, og han blev genhilst af kongen, som på sin side bøjede sig. Derpå begyndte gesandten sin tiltale på italiensk, idet han sagde, at han var overordentlig glad og lykkelig på denne dag, da der gaves ham lejlighed til at tale så bekvemt med kongen. Kongen besvarede disse ord på latin og derefter talte begge fortsat latin«.

Større indtryk på den flittige sekretær gjorde havens bygninger, hvor gesandten blev ført fra den ene til den anden, og hvor alle kongens spidsfindige snurrepiberier imponerede ham. Men det var også meningen! Undren- de så han, hvordan kongen fra sin stue på slottet kunne

Udsigt gennem porten i Rosenborgs slotsforvalterbolig (opført 1610) ud mod porten – nr. 4 på Østervold. Det har været vejen til slottet, siden det blev opført. Til højre ligger kommandantboligen, opført 1760-62 af murermester Jacob Fortling. Den blev senere direktørbolig for museet, men er nu indlemmet i museets kontor- og udstillingsaktiviteter. I baggrunden Observatoriet, der opførtes 1871 på en rest af Rosenborg Bastion i det sløjfede voldområde bag Rosenborg (se bind 10). Tegning fra ca. 1900 af professor C. V. Nielsen. – Bymuseet.

Hovedindgangen til slottet sker – uforandret siden slottets opførelse – fra Øster Voldgade 4, hvor porten fra gaden fører ind til slotsforvalterbygningen, der er næsten lige så gammel som selve slottet. Som kortet på næste side viser, lå indgangen lige over Rosenborg Bastion. Billedet er tegnet 1890 fra Botanisk Have. Bemærk den nybeplantede Øster Voldgade. – By-museet.

hæve og sænke en vindebro, som lå temmelig langt borte. Kæder og vinder satte sig i gang ved et tryk på en fjeder. Han hørte også musik fra nogle usynlige rør bag panelet, når musikere uset af de fremmede havde taget opstilling i rummet under kongens værelse.

Kun fra en lidt ubehjælpelig plan fra 1663 får vi en idé om, hvordan det famøse »blaae Lysthus« har set ud. Langt bedre kender vi huset, efter at *Lambert van Haven* havde bygget det om for Christian 5., og *Thurah* har gengivet og beskrevet det i sin *Hafnia Hodierna*. Og dog er der træk, der går igen fra Christian 4.s hus. Som nævnt lå det blå lysthus for enden af Kavalergangen bag et lille vandbassin, over hvilket der var adgang til lysthuset ad en vindebro, som kongen selv kunne hejse op og ned ved hjælp af en nøgle. I midten et tårn og to store, buede åbninger i siderne, som går igen i *Lambert van Havens* hus. Midtertårnet blev fjernet, og over de åbne sideporte kom der lave tårne med pyramideformet tag.

Men først i Christian 5.s tid kom huset rigtigt i brug. Der kunne de høje herskaber spise *en eremitage* – dvs. i ensomhed og uforstyrret af tjenende ånder. Til gengæld havde de mere end nok at gøre med at forberede tallet i

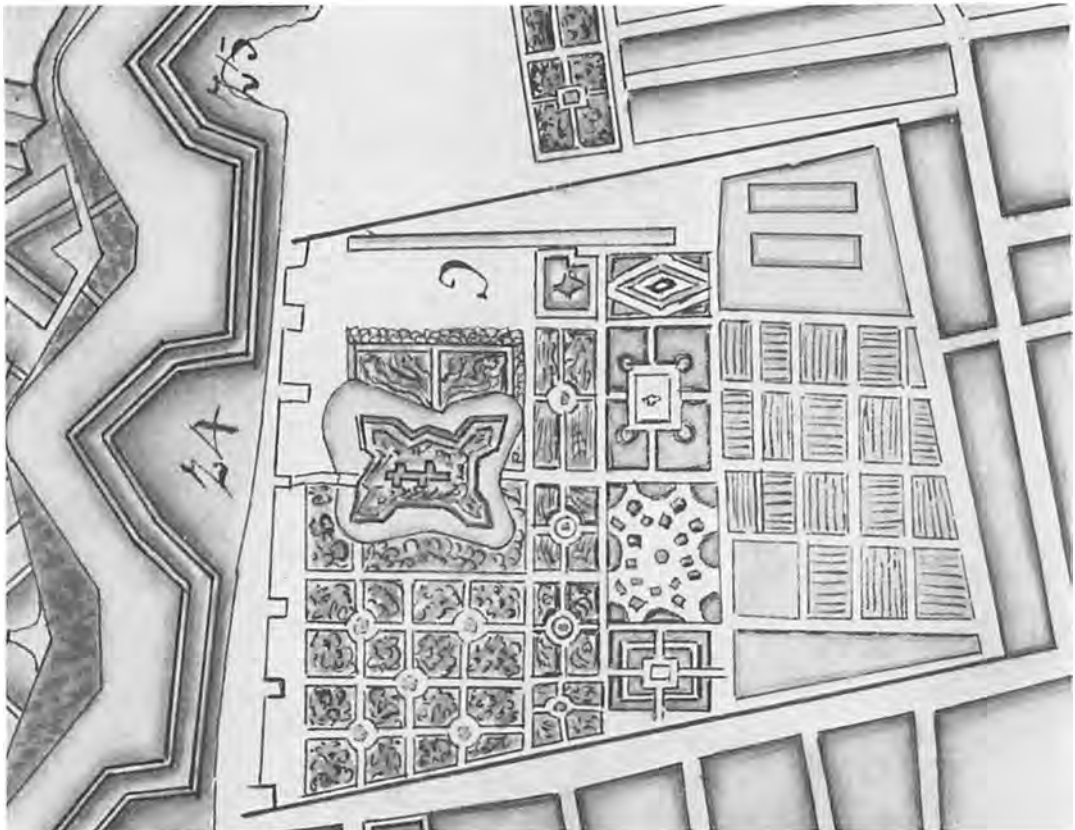

stueetagen og hejse det tildækkede bord op på første sal til den sultne monark og hans dronning. Når man ved, hvor megen plads en »sådan kunstig maschine« optager, har der næppe været ret meget albuerum i det beskedne hus. Dog har der ifølge Thurah »næst spisesalen været kabinetter med en del skønne malerier, mest en miniature, hvor forestillinger i besynderlighed forlyste deres øjne, som dyrker cupid«.

Det »trinde lysthus« i Krumspringet var ottekantet som lysthuset i Labyrinten. Det første ved vi ikke meget om – og i 1793 faldt det sammen af ælde, og de brøstfældige rester blev fjernet. Det har dog sikkert lignet lysthuset i Labyrinten, og til det findes der en tegning i Kunstakademiets bibliotek. En trappe snor sig omkring huset og fører op til en balustrade. Til alle sider er vinduer, og i det hvælvede loft er der en åbning i midten, der fører op til en voliére, og huset ender med et cirkelrundt fuglebur til mindre, tropiske fugle. Vist har kongen moret sig.

Til en kongelig park hører skulpturer, og dem har det vrimlet med i Kongens Have. På det punkt var grundlæggerens smag ingen undtagelse.

Rosenborg Have med omgivelser efter tegning fra 1704. Den nye Østervold er uændret, men den gamle vold syd for haven er afløst af den snorlige Gothersgade, der foreløbig ender ved volden og først forlænges til søerne 175 år senere. Nord for haven er Sølgade anlagt, men Sølgades Kaserne kommer først et halvt århundrede senere. Haven er nøje opdelt i pryd- og nyttehave med den senere Eksercerplads som den smukkeste del. – De kgl. Lysthavers Arkiv.

Erindrer De?

Erindrer De? det var i Kongens
Have,
jeg mødte Dem den første dag i
maj.
Jeg vendte om, og som en yd-
myg slave
i afstand tro jeg fulgte Deres vej.
Med en veninde gik De under
løvet,
som hang i knopper over grønne
sti,
hvor hyacinthen bøjed sig be-
drøvet,
fordi de gik så hurtigt den forbi.

Og da jeg ud på gaden monne
træde,
jeg i mit fjed bestandig skimted
Dem,
De fulgte mig til store Kirke-
stræde,
her gik jeg op, her, så De, var
mit hjem.
Men før jeg glemte, hvad der
var passeret,
De kom herind i stuen, hvor vi
bo.
»Er ikke her et værelse møble-
ret«?
Så spurgte De, og onkel svarte:
»Jo«.

Og uden omsvøb blev accorden
sluttet;
jeg sang triumf, thi alt var gå't
så godt.
Jeg flytted ind i kamret på mi-
nuttet,
og denne bolig syntes mig et
slot.
Her har jeg daglig skuet Dem,
Sophie!
Det første indtryk her jeg næret
har.
Og skjønndt jeg tav, ej kunne jeg
fortie,
hvad ej på læben, men i hjertet
var.

J. L. Heiberg, 1836

Hesten og Løven, som i vore dage fjæler sig i en afkrog af haven og helt meningsløst flankeres af de to ringrender-søjler, er nok havens ældste skulptur og bestilt af Christian 4. som en fri kopi af den gruppe, der stadig står på Capitol i Rom. Kongen har kendt den fra et kobberstik, så det har ikke været svært at bestille »en hest af metal, som strider med en løve«, og i 1617 gik billedhuggeren *Peter Husum* i gang med arbejdet.

Den færdige gruppe stod oprindeligt foran slottet i Glückstadt. Først i 1640 opstilledes den i nærheden af Kavalergangen i Skulpturalleen – som førte op imod »Det blaae Lysthus«.

Er *Hesten og Løven* i dag gemt af vejen – og noget stort kunstværk er det ikke – står de pudsige løver ved Grønnebroen langt bedre. Engang stod de i Christian 4.s pragthave sammen med ringrender-søjlerne, men da Frederik 6. inddrog havens fornemste parterre til *Eksercerplads* i 1786, blev meget hjemløst. Også søjlerne, der måske har stået på *Tyge Brahes* Stjerneborg på Hven. Det er tænkeligt, da alt efter den berømte astronom skulle ud-slettes, og fra samtlige stik fra Stjerneborg ses to søjler – der symboliserer øst og vest – nøjagtig magen til søjlerne i Kongens Have.

Gennem mere end 100 år var havens og slottets skæbne knyttet til de danske konger og deres interesse i at re- kreere sig i Christian 4.s Rosenborg. Frederik 3. følte sig dog nok mindst knyttet til stedet. Dels havde han travlt med at forsvare sig mod svenskerne, dels klæbede faderens noget fortumlede privatliv til Rosenborg, og det ønskede sønnen og navnlig hans dronning stærkt at for- trænge.

Christian 5. var langt fra så smålig – men udover at han lod Lambert van Haven ombygge »Det blaae Lysthus« til en mere tidssvarende bygning, foretog kongen ikke de store ændringer i farfaderens have. Han følte sig endda så nært knyttet til haven, at han fejrede sin 30-års bryllupsdag i pavillonon med »de fire forgyldte knap- per«, som han havde ladet opføre ud mod Østervold og som senere kom til at udgøre midtpunktet i den lange *Orangeribygning*, som Frederik 4. lod opføre. Herfra var der vid udsigt over det pragtfulde parterre, som han lod overlandbygmester *Johan Cornelius Krieger* udarbejde og anlægge på den nuværende Eksercerplads.

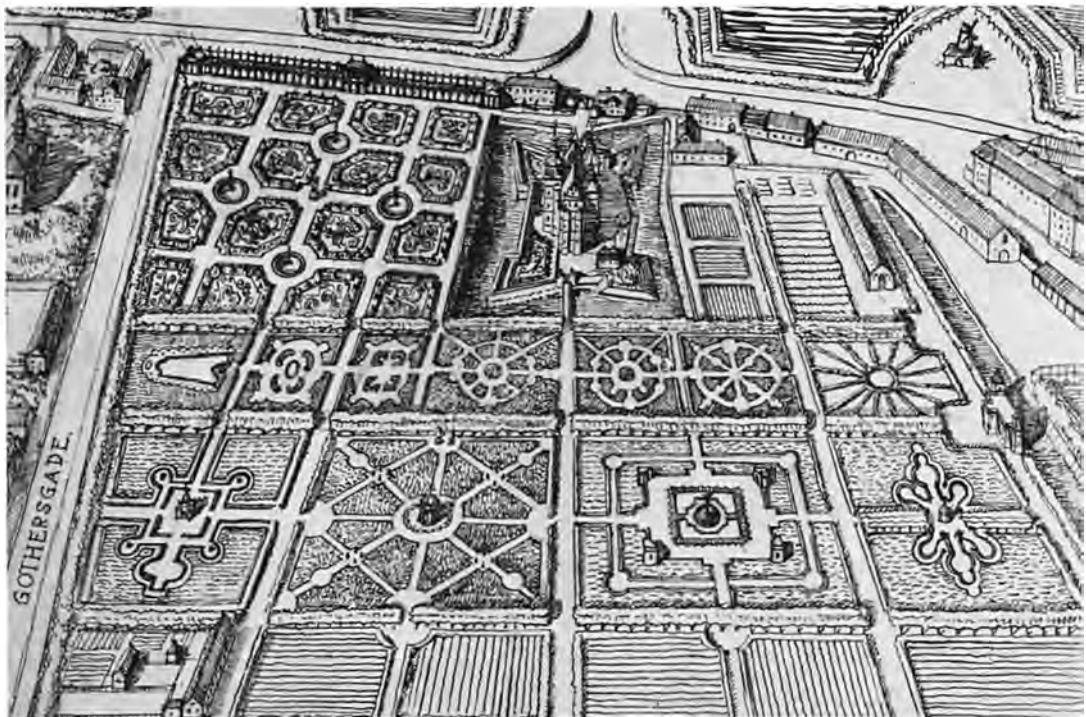
Rosenborg i 1700-tallet

Heiders plan fra 1649 (se side 159) gav os nøglen til forståelsen af Christian 4.s renæssancehave. Planen, der ses nedenfor, viser os de omfattende ændringer, der skete i Frederik 4.s og Christian 6.s tid.

Planen viser med al tydelighed, at renæssancehaven blev ændret til en barokhave – og mester for arbejdet var uden tvivl overlandbygmester Johan Cornelius Krieger. Og det er formentlig hans plan, indklæbet i Frederik 5.s atlas – en art scrapbog – der viser os den væsentlige ændring, der skete i 1730, og som Thurah med sine kommentarer gengiver i sin Vitruvius 1746.

Navnlig lægger man mærke til, at urtehaven fra Christian 4.s tid blev nedlagt og erstattet med en prægtig have med broderimønstre og kongens og dronningens spejlmonogrammer i klippet buksbom. Ringrendersøjlerne er fjernet og de snorlige gange løber vinkelret på hinanden, tre i hver retning, og hvor de skærer hinanden, fire fontæner. De store marmorkugler, der i dag kanter den brede plæne, der som et grønt tæppe fører op mod slottets sydfacade, blev anbragt på postamenter, og de to løver, der nu flankerer Grønnebroen, erstattede

Sådan så Rosenborg Have ud i 1759, da den endnu var royal pragthave, og da slottet endnu beboedes nu og da af kongefamilien om sommeren. Man må jo ikke glemme, at Frederik 4. havde fået Frederiksberg Slot opført 1721 og satte megen pris på at bo dér. Rosenborg som kongeligt sommerslot var på retur, men haven blomstrede stadig. Bemærk Parterrehaven i øverste venstre hjørne, som 25 år senere af Frederik 6. med et pennestrøg overlodes Livgarden til Eksercerplads, og Laurierhuset, som samtidig ombyggedes til kaserne for Livgarden, som den har den dag i dag. Bemærk også den lange fiskedam bag Sølvgade til højre og i forgrunden den urtehave, som Frederik 6. med endnu et pennestrøg i 1795 forærede københavnernes en god bid af for at kunne anlægge Kronprinsessegade. I baggrunden Øster Voldgade, klemte inde af Christian 4.s volde fra 1640'erne. Sølvgade ses i højre hjørne. Tegning af Charles Christensen 1928. – Nationalmuseet.

Rosenborg set fra Reformert Kirke ca. 1740. Foran slottets bastioner og voldgrav ses Parterrehaven med klippede træer og buske. Haven blev i 1786 brutalt ændret til Eksercerplads for Livgarden. Til venstre Laurierhuset, som i dag er Livgardens Kaserne. Til højre for slottet ses den senere nedrevne køkkenbygning og til venstre den stadig eksisterende slotsforvalterbygning, samt den ældste kommandantbolig. I baggrunden til venstre ses Østervold. Gouache af J. J. Bruun. – Rosenborg.

ringrendersøjlerne, som ret beset ikke havde nogen mening eller funktion i en urtehøve.

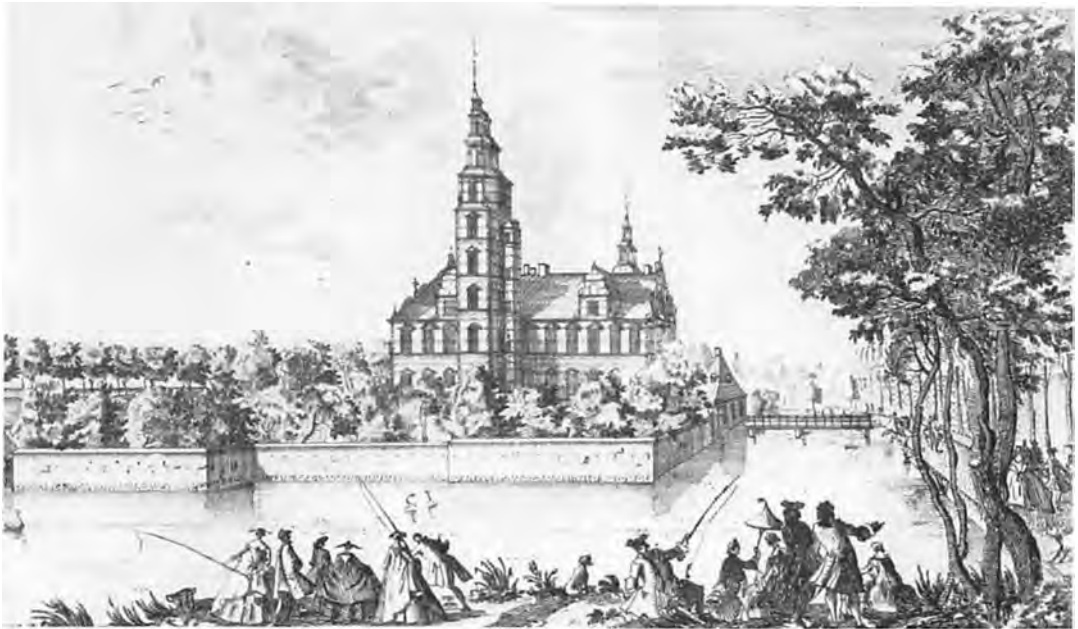
Tyngdepunktet i haven flyttes fra Eremitagen. Krumspringet er bevaret, men Labyrinten forsvandt, og det egentlige er nu den nye have foran Christian 5.s pavillon med »de fire forgyldte knapper«. Dybtgrønne takstræer, klippet i pyramideform, kanter de 16 pyntelige bede. Udsigten har været storslået, men den har krævet en kostelig indfatning. Også den er Krieger mester for. Som arkitekt og navnlig havearkitekt havde han rige erfaringer både fra Fredensborg, Frederiksborg og Clausholm.

Den bygning, som i dag er *Livgardens Kaserne*, var først et prægtigt *Orangeri*, så *Laurierhuset*, for til sidst at ende udelukkende til glæde for militæret. Vist har vi mistet meget, og der skal mere end god fantasi til at stable et mageløst haveanlæg på benene på den flade græsplæne, der i vore dage er forbeholdt Garden og i turistsæsonen et larmende tattoo.

Et så storslået anlæg kan hverken udtænkes endsige komme til udførelse på få år. Begyndelsen var gjort med Christian 5.s nye lysthus, og samtidig begyndte man ombygningen af de drivhuse, som lå langs Østervold. Arbejdet fortsattes under Frederik 4., og i 1709 stod Orangeribygningen færdig. Gradvis forfaldt lysthusene i haven, og alle børnene i »Skulpturalleen« tabte både arme og

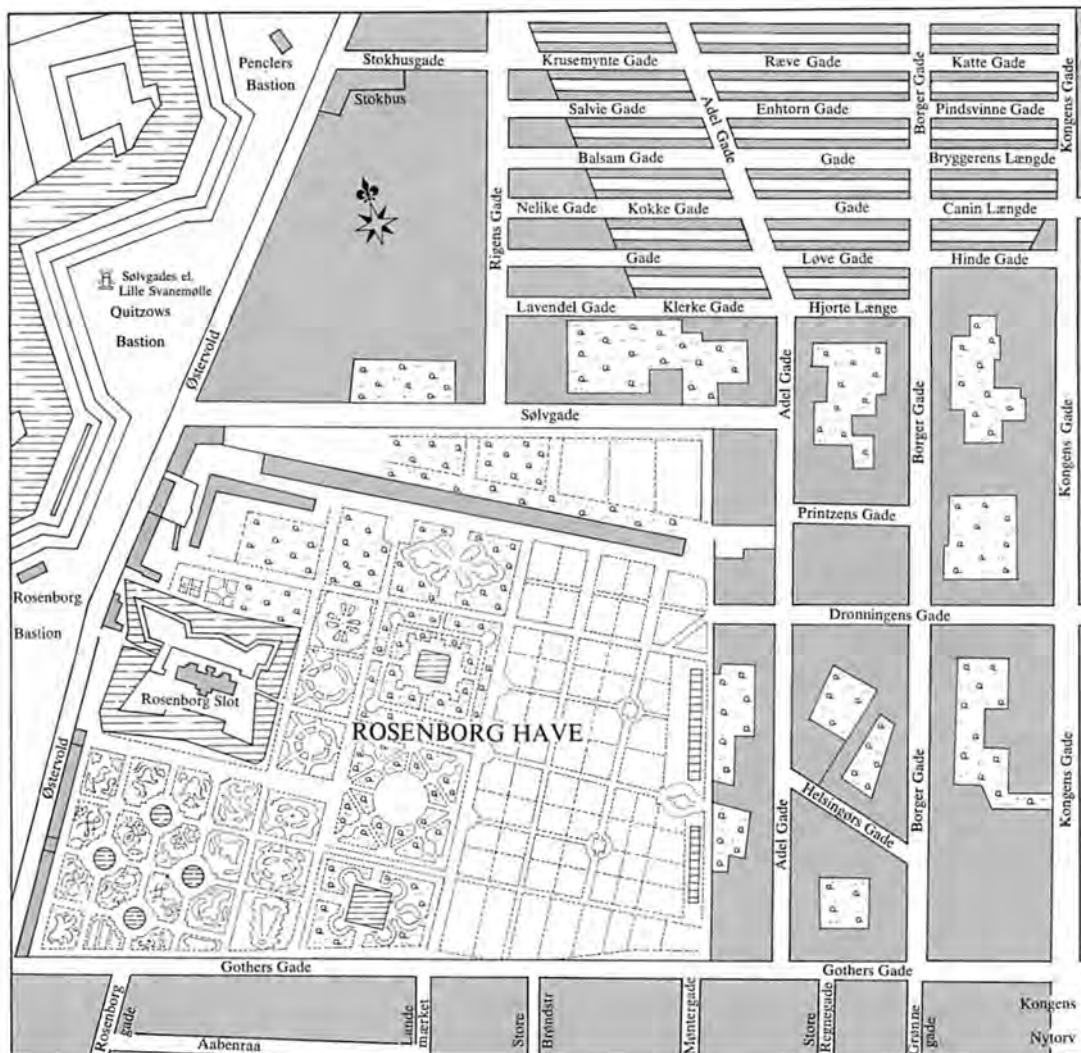

Den schweiziske kobberstikker la Roque, der gæstede København omkring 1745, er yndefuld, men overdri-
 ver altid. Voldgraven omkring Rosenborg har aldrig været så bred som vist, og har næppe heller budt by-
 ens elegante herrer og damer på større fiskemuligheder. Bemærk, at voldgraven skilte Parterrehaven fra
 slottets skanse indtil 1786. Da Eksercerpladsen blev anlagt, kastedes en del af voldgraven til. Broen til højre
 fører til Rosenborg Have. – Kobberstiksamlingen.

Her er la Roque igen med et stik fra 1746 af Parterrehaven foran Rosenborg på Gothersgade-siden. Kunst-
 neren har stået med ryggen til Urtehaven med Reformert Kirke på venstre hånd og set mod Laurierhuset
 og Østervold med slottet på højre hånd. – Kobberstiksamlingen.

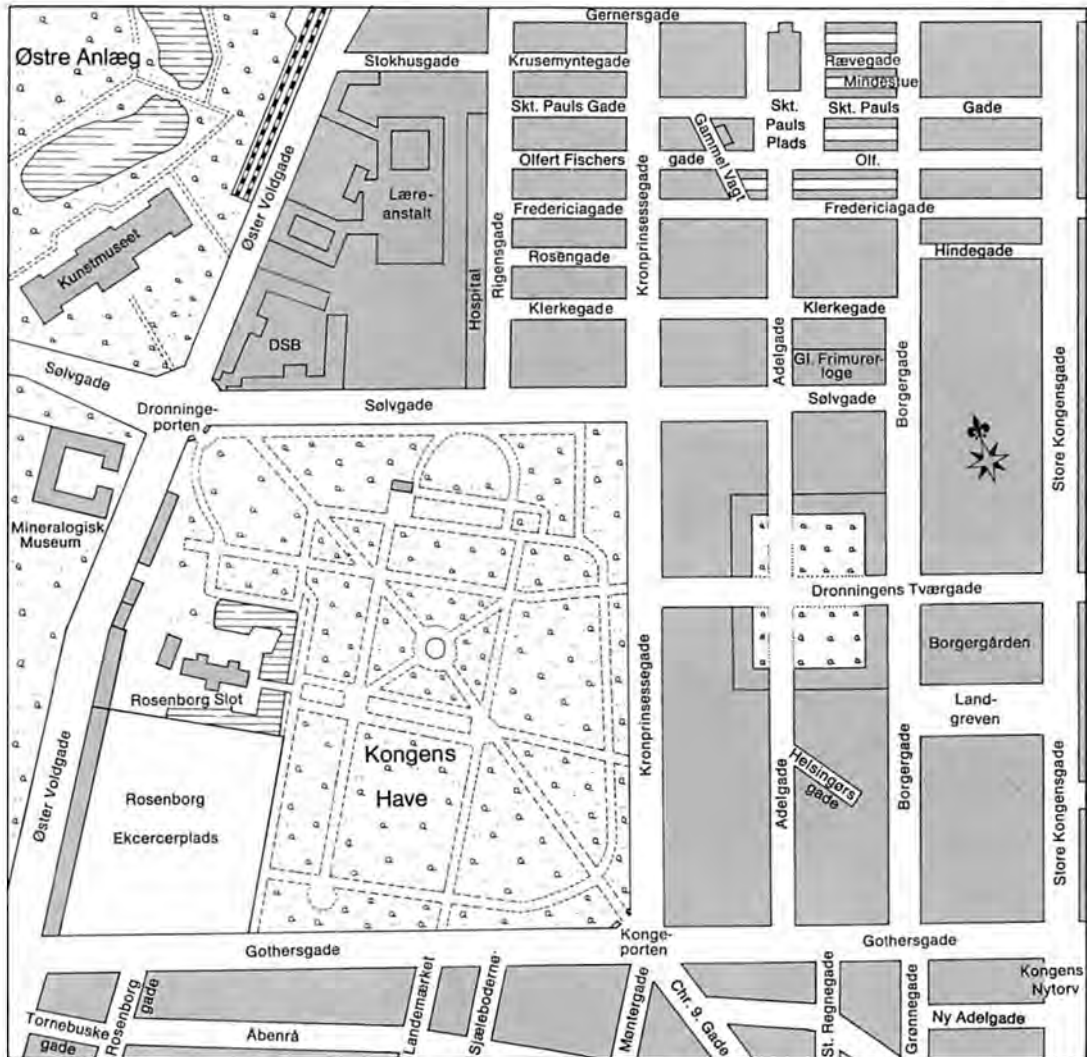

Kort over dette binds sydlige område i 1757, da Rosenborg Have var henved 150 år gammel. Parterrehaven eksisterer stadig; den forsvinder først i 1786, da den bliver Eksercerplads. Den lange fiskedam skiler stadig park fra den nordlige del af Urtehaven. Den østre del af parken er ikke længere så fornemt beplantet. Det er her, Frederik (6.) i 1795 afstår plads til Kronprinsessegade. – Tegning efter Chr. Gedde af Arne Gaarn Bak 1986.

ben. Men i Parterrehaven havde hoffet fået rigelig erstatning for forfaldet i havens øvrige partier, og en fransk gæst, *de Vrigny*, er helt stakåndet af betagelse og udtaler: »Haven må anses for en meget smuk spadseregang, og der er næppe nogen stad, som har en sådan inden for sine volde, idet den udgør en femtedel af byen... Det prægtige orangerie, som har meget stor udstrækning ved muren mod nordvest ud til volden, er dækket med et tag af røde kobberplader, der siges at have kostet over 60.000 daler. Det kan tages af og sættes på igen efter behag«.

Frederik 4. satte stærkt præg på slottet og haven. Han indrettede det indre, så det blev beboeligt for byherrens oldebørn og søgte i det hele at ændre både interiører og det ydre, så det lille, røde renæssanceslot tillempedes ef-

ter tidens smag. Han elskede som bekendt Italien – men det lykkedes ham nu ikke at få Rosenborg til at ligne en italiensk villa, selv om han lod hele slottet overmale med en gråhvid stenkulør.

Han må have følt, at Rosenborg var værd at vise frem, for her modtog han zar *Peter den Store* 1716, og fra de gondoler, som kongen havde fået som gave i Venedig, beundrede de høje herskaber fra fiskeparken bag Eremitagen den *Vandkarrusel*, der blev opført til zarens ære. Det har sikkert pint majestæten, at hans fornemme gæst skulle få øjnene op for den jævne borgerlighed, der herskede i Ny-København uden for det kongelige domæne. Adelgades baghaver var ikke noget at vise frem. Men også det var der råd for; store skærme med solbeskinnede landskaber – den russiske dobbeltørn og zarens eget portræt blafrede

Samme område i vore dage. Rosenborg Have har siden 1806 opgivet den stive barokform og er samtidig blevet en mere sammenhængende park, fordi al nyttehavervirksomhed blev opgivet i 1909. Østervold er sløjfet og bygningerne på hjørnet af Solvgade er nedrevet og Dronningeporten med den diagonale vej til Kongeporten er etableret. De store ændringer i Borgergade-kvarteret i 1942-60 er omtalt nedenfor og ligeledes anlæggelsen af Kronprinsessegade og dens senere forlængelse. – Kort af Arne Gaarn Bak 1986.

I 1773 ombyggede C. F. Harsdorff Christian 5.s Eremitage til den stadig eksisterende Herkulespavillon. Wiedewelt havde kort forinden kasseret en del skulpturer i haven, men en gammel Herkulesfigur af florentineren Giovanni Baratta havde dog fundet nåde for hans øjne, og nu opførte Harsdorff den nye pavillon, hvor Herkules blev anbragt i midten mellem Orpheus og Eurydike. Dermed fik pavillonen sit navn. Stik af G. L. Lahde efter tegning af C. W. Eckersberg 1809. – Det kgl. Bibliotek.

Her er pavillonen i nærbillede. Den har kun ét stort vindue til havesiden, men på bagsiden er der vinduer til begge etager, og takket være en sidebygning på bagsiden er pavillonen ganske rummelig. I perioder har den været brugt som atelier for kunstnere. Akvarel af Fattig-Holm ca. 1830. – Bymuseet.

Sådan tager pavillonen sig ud i vore dage. Den står påfaldende urørt, men smukt istandsat. Man kan komme op på det flade tag gennem en lem fra 1. sal. Der er en fortrinlig udsigt over haven herfra; navnlig ud over den nyeste, lave del langs Sølvgade. Fot. 1950. – Bymuseet.

i vinden og skjulte snildt håndværkerhaverne i det umiddelbare nabolag.

Men det nye, prægtige anlæg var ikke den eneste forbedring, der skete i haven. Krumspringet blev ændret, men den lille kvadrat mellem Damegangen og Kavalergangen var stadig udstyret med sirlige gange, tegnet i geometriske mønstre og belagt med gult sand, og dagligt var mange urtegårdsmænd beskæftiget med arbejdet i haven, så intet generede et kongeligt øje.

Mest kneb det med at bevare eller erstatte havens mange skulpturer, der som nævnt var i en jammerlig forfatning. Alene i Kavalergangen var der 77, lavet af kridtsten eller gips og uegnede til at modstå det nordiske klima. Også tyveknægte gjorde, hvad de kunne for at befri haven for alt, som sikkert var af tvivlsom værdi. At vi mistede bemalede buster og kælne blybørn er vel til at bære. Derimod må man dybt beklage, at den dydsirede Christian 6. lod Bathseba »synderhugge udi småstykker«, fordi damen foruden at være Bathseba også fungerede som springvand, der sendte sine tynde stråler ud af alle tænkelige åbninger – og det var for stærkt for majestæten.

Under indtryk af de mange tyverier lod kongen *David Elias Häusser* opføre den lange mur langs Sølvgade og

Lige så original Herkulespavillonens forside er, lige så overraskende pauver er den forfaldne bindingsværks-bagside. Bygningen har i perioder været bolig for ældre funktionærer, og en kort tid i 1700-tallet endog været brugt som restaurant. I dag fungerer den som kontor og tilholdssted for bl.a. Folkedansforeningen. Fot. ca. 1890. – By-museet.

Vi er tilbage til tiden omkring Herkulespavillonens opførelse. Netop i Struensee-perioden omkring 1770 var haven blevet københavnerens foretrukne promenadeplass. I hovedalleen – Kavalergangen – mødtes både den københavnske overklasse og byens demimonde i skøn forening. Haven var for datidens København, hvad Strøget blev 100 år senere. Den unge kobberstikker, Georg Christian Schule,

mod Gothersgade, endvidere ni »eiserne Durchsichten« mellem murede piller. Kun ud mod Adelgades baghave herskede der stadig uklarhed. Haven var fremdeles kongernes domæne, og da Frederik 5. mistede sin folkekære og elskede dronning Louise, plejer kongen sin kortvarige sorg i havens ensomme gange og udsteder et øjeblikkeligt forbud mod støj og højkrøstet leg i Adelgades haver.

Gradvis forfaldt haven fra 1700-tallets midte. Kongehuset havde med undtagelse af få kortere ophold på Rosenborg efterhånden hverken brug for have eller slot.

I 1771 dekreterede Struensee haven åben til »publici

fornoyelse«. Kun visse partier i nærheden af slottet var stadig kongehusets eget private domæne.

Søgte hoffet nu stort set bort fra haven, tog borgerskabet til gengæld parken til sig – og det satte snart sine tydelige spor. Københavnerne satte hinanden stævne i haven, men det var ingenlunde kun elegante *elegantiers*, der mødtes under de klippede lindetræer. Da Struensee gav tilladelse til et værtshus, som skænkede pomeranslikør til de kjoleklædte herrer, gik det galt. Værtshusholderen, som kom fra Mecklenburg, hed *Joh. Jac. Gabel*, og havde en køn datter, der hed Esther. Det vidste Struensee, og

har i 1785 stået midt i Kavalergangen og kikket mod Herkulespavillon. De klippede hække præger endnu havebilledet, og det myldrede med elegante herrer og smukt klædte damer, som dog ifølge samtidens annaler ikke alle hørte til Guds frommeste børn. – Kobberstiksamlingen.

Maleri fra ca. 1780, der viser en tidligere port til Rosenborg Have fra Gothersgade, over for nr. 47. Den lå her inden opførelsen af både Eksercerhuset og Brøndkuranstalten. I Struensee-tiden var haven blevet mødested for alle honette folk. Parykker, trekantede hatte og hvide bukser dominerede billedet. – Bymuseet.

faderen kom snart i grevens gunst. Haven blev demokratiseret. Vi skal næppe tro de kobberstik, der blev stukket af schweizeren *la Rocque* (1720-60), der fremmaner et idealiseret billede af slot og have. Hos ham er det forfinede rokokodukker, der færdes i Frederik 5.s pragthave og ikke jævne danskere. Så er der mere saft og kraft og navnlig sandhed i *G. C. Schules* stik af det københavnske borgerskab, der i »myldretiden« har sat hinanden stævne i Kavalergangen (se side 174).

Marmorkuglerne blev væltet ned af postamenterne, og halsen på *Le Clercs* yndefulde svane – der stod i det runde bassin midt i haven – blev af vandaler brækket midt over. Statuer blev oversmurt, og Struensee fik et par uhøviske ord med på vejen. Ungdommen vidste meget om, hvad greven foretog sig med landets dronning.

»Kongens Have var i Struensees tid et udsigeligt gement forsamlingssted med mange liderligheder offentligt«.

Nu var det på tide, at der ryddedes op i haven. Danmark havde i 1753 fået et Kunstakademi med professorer både i bygningskunst og billedhuggerkunst, og saglig bistand blev indkaldt. Professorerne *C. F. Harsdorff* og *Johannes Wiedewelt* gennemgik stykke for stykke alt inventaret, som var det et pulterkammer, de skulle rydde op i,

og meget lidt fandt nåde for deres kritiske blik. Det var kun godt!

De ligegyldige »positurbørn« kasseredes. »Ikkun fostre af kunsten og vanskabninger, som ikke kan fornøje nogen skønsom spektator, og nøjere kendere anser sådant ikkuns med væmmelse.« Mere præcist kunne det næppe siges.

Hesten og Løven skulle dog bevares. Stor kunst var det ikke, men uden en vis pietet for gruppen var ingen af smagsdommerne. Også løverne skulle bevares, men flyttes, selv om de ikke »må eksamineres i nærheden«. De to ringrendersøjler skulle stedse pryde haven, og den lille dreng på ryggen af svanen, der sender sin tynde springvandssøjle op mod de klippede lindetræer i rundingen, skulle omgående restaureres. Men endnu en figur vakte i høj grad både Wiedewelts og Harsdorffs interesse, og de var rørende enige om, at netop nedennævnte figur fortjente en fornem placering.

I 1709 havde Frederik 4. været i Italien og købt en marmorgruppe af *Herkules*, der strider med en løve. Den var udført i 1706 af den florentinske billedhugger, *Giovanni Baratta*, og havde længe stået over for slottet ved siden af Hesten og Løven. Men hvor den sidste gruppe stod godt, var placeringen og styrkeprøven mellem kraftkarlen Herkules og løven underligt umotiveret. Den faldt

Rosenborg Slot malet i 1780 fra Parterrehaven. Maleren har stået helt oppe ved rækværket ud mod voldgraven omkring slottet og set over på den lille ø, som Rosenborg oprindeligt lå på. Det var den del af voldgraven, man kastede til seks år senere, da Eksercerpladsen blev oprettet. I dag er slottets område afgrænset fra pladsen med en lav mur samt den genetablerede voldgrav. Billedet er malet i den periode, slottet var kalket gråhvidt. Sådan så det ud i omkring 100 år. Tiden favoriserede ikke renæssancens røde mursten. Maleri fra 1780. – Bymuseet.

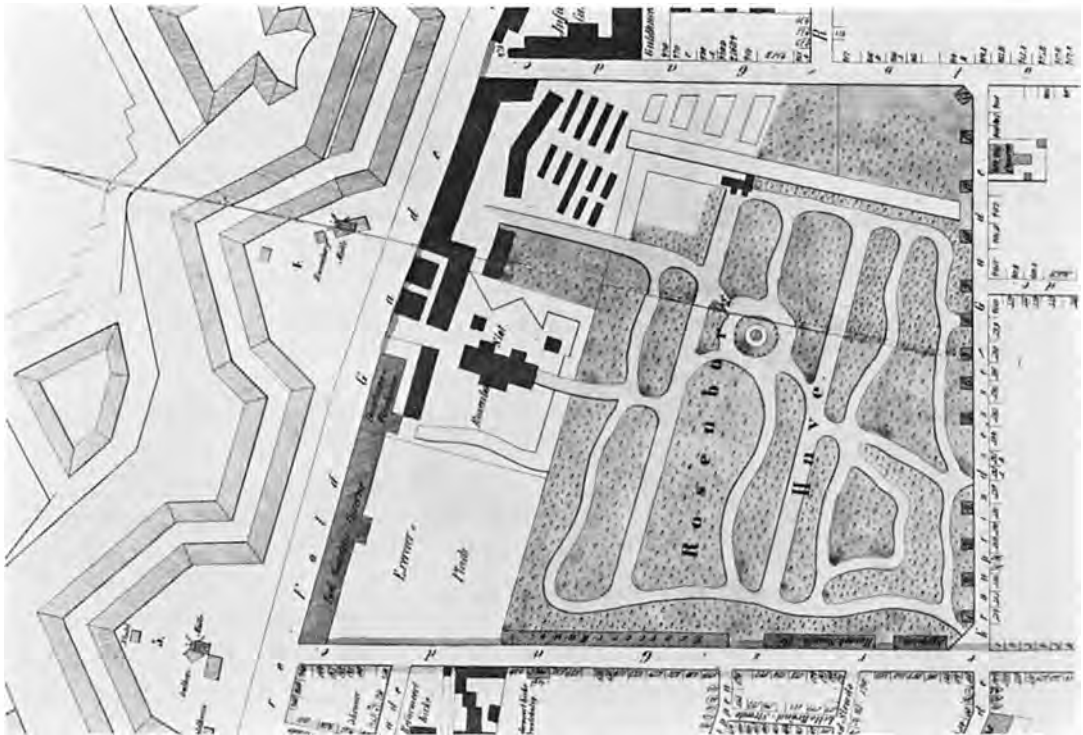

Romantisk billede af Rosenborg 1817, set fra nord over voldgraven mod hovedindgangen i det lille midtertårn og med en af Østervolds møller til højre, hvor man også aner indgangen fra Øster Voldgade. Man er vant til at se Rosenborg som en rød bygning med grå sandsten, for sådan så den ud, da den blev opført. Men allerede under Frederik 4. blev hele bygningen hvidkalket og bevarede sin hvide skikkelse i et længere åremål. Koloreret stik af S. L. Lange. – Frederiksborgmuseet.

simpelt hen igennem og havde ingen mening uden en rigtig baggrund.

Professorerne blev hurtigt enige om, at den gamle Eremitage, som var forfalden og stod til nedrivning, kunne bruges, og Harsdorff indgav nu en idé til en lykkelig løsning til Herkulespavillonen. De pyramideformede hatte på de gamle tårne forsvandt og derefter selve tårnene. Sidepartierne blev fremhævet ved en dyb firkantet niche, der blev hugget ind i midten af bygningen, og mellem de to toskanske søjler fik Herkules og Løven sin plads. I de fremtrædende sidepartier blev der hugget to nicher, i hvilke *Orpheus* og *Eurydike* blev anbragt. Også disse var udført af Baratta og indkøbt af Frederik 4. Wiedewelt hentede dem frem af glemslen fra den nedlagte Amalienborg Have (se bind 6). Oven over de trekantsformede frontoner i facaden anbragtes relieffer af *Daphne* og *Omphale*. Selve taget, der var fladt, blev kronet af en balustrade. Af det gamle blå lysthus – Eremitagen – blev der ikke meget tilbage, men det er tankevækkende, at det ikke har været større end Herkulespavillonen. Ingen ville kalde Harsdorffs hus for en stor bygning.

Værtshusholder Gabel lukkede ved det liv, der om sommeren levedes i haven. Han arrangerede fyrværkeri for at understrege celebre begivenheder i kongehuset, og da Caroline Mathilde nedkom med Louisa Augusta – la petite Struensee – lød paukeslag og trompetfanfarer gennem haven, så det gav genlyd mod det snart mennesketomme Rosenborg.

Plan over Kongens Have 1827. Selve Østervold ligger endnu langs Øster Voldgade, og Gothersgade ender endnu ved volden. Området langs Østervold er så tæt bebygget, at Rosenborg voldgrav mod Østervold allerede er blevet sløjdet i 1700-tallet. Broen over voldgraven havde længe været gebrækkelig. Der er masser af drivhuse bag det tæt bebyggede hjørne til Sølvgade (se bind 10). Garderkasernen og Eksercerpladsen fra 1785-86 står urørt. Men den stive franske 1700-tals have er vejet for den engelske »naturlige« landskabshave. En forandring som Frederiksborg Have også oplevede samtidig. – De kgl. Lysthavers Arkiv.

Den »naturlige« have. Kongens Have set fra Kongeporten med nyanlagte Kronprinsessegade med »bouterne« til højre. Nu skal havens veje sno sig på uberegnelig vis, men den nye bevoksning er endnu spød, og det meste er så nyt endnu, at man har lavet rækværker om bedene. Anonym gouache fra ca. 1825. – Nationalmuseet.

På dette billede, der er tegnet fra en af bastionerne på Østervold, ser man særlig godt den gamle slotsforvalterbolig, hvis midterste port oprindeligt førte til en vindebro, der gik over voldgraven omkring slottet. Slotsforvalterboligen er næsten lige så gammel som slottet (1610), og står stadig omtrent urørt. Den har været embedsbolig næsten helt op til vore dage. Fløjen til højre har endnu en lille have på en af voldgravsbastionerne mod Eksercerpladsen. I baggrunden anes Reformert Kirke. Litografi af A. Burmeister fra ca. 1865. – Bymuseet.

Eksercerpladsen

Frederik 6. havde ikke megen sans for Kongens Have og hans forfædres Rosenborg. Den lille albino-hvide landsfader foretrak så langt at lade sig se i admiralsuniformen, omgivet af sin familie i chaluppen på kanalerne i Frederiksberg Have.

I hans regeringstid var skæbnen ublid mod haven – og kongen lyttede hellere til sine generaler end til sine statsmænd. Trods lille og spinkel af statur følte Frederik 6. sig alle dage som en helhjertet militær.

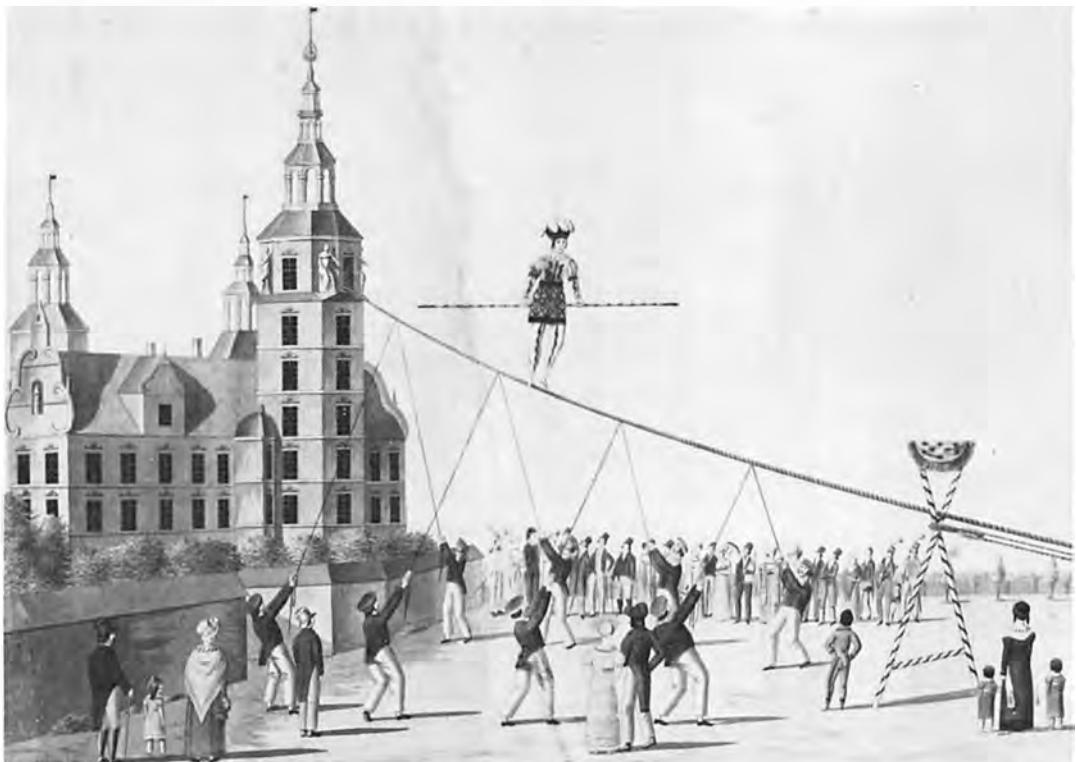
I 1780erne havde generalerne gjort anslag mod haven. *Sølvades Kaserne*, der var opført i årene 1765-69, viste sig meget hurtigt at være for lille, så hvorfor ikke ombygge *Laurierhusene* til kaserne og nedlægge den helt nytteløse, stive og umoderne have foran slottet, der strakte sig helt ud til Gothersgade. Man kunne omdanne den til eksercerplads! Se, det var snak, som den unge kronprins kunne forstå. Der var tidligere ekserceret på Kongens Nytorv og bag Sofie Amalienborgs have, og nu kunne en ny plads – og tilmed den rummeligste – tages i brug. General *von Huth* vandt – og overhofmarskal *Numsen* vred sine hænder og talte forgæves borgernes sag. Lysthaven og Christian 5.s pragtbyggeri var dødsdømt. Gradvis havde forfaldet holdt sit indtog i enevoldskongernes Rosenborg.

Slotsforvalterens køer græssede sindigt uden for slottet, og i »Rosen« gav kongen tilladelse til, at *Klasselotteriet* kunne trækkes – og det blev lige til 1833 en årlig tilbagevendende begivenhed.

Det hører dog til kongens kreditside, at det var ham, der gav tilladelse til, at et stykke af haven ved kongelig resolution af 11. september 1795 blev overdraget til hovedstaden for at afhjælpe den bolignød, der var opstået ved byens store brand i 1795, og høfligt opkaldes den nye gade efter Frederik (6.)s gemalinde, kronprinsesse Marie. I dag vil ingen benægte, at Kronprinsessegade blev en værdig og nobel genbo til Kongens Have. Det blev dog langt fra de nødstedte fra ildebranden, der rykkede ind i gaden. Den fine husrække blev befolket af adel og det velstillede bourgeois. Men det kunne Frederik 6. ikke forudse. Se i øvrigt side 223.

Men militæret var godt tilfreds med den nye Eksercerplads, hvor al fordums pragt nu sløredes af støv, og hvor kommandoråb snerredes mod de værnepligtige, så det kunne høres over det meste af haven. Københavnerne har været mere end misfornøjede, da udsigten til Rosenborg fra Gothersgade helt forsvandt. Et langt, kedsommeligt *Eksercerhus*, udelukkende anvendt til militære for-

Den 6. og den 12. juni 1827 optrådte den hollandske linedanser Christian Roat på Eksercerpladsen. Et tov på 150 m var udspændt fra det øverste vindue i Rosenborgs højeste tårn og ned mod et pælestativ på pladsen. Første forestilling, som Frederik 6. med familie overværede sammen med 5-6.000 tilskuere, forløb upåklageligt, men da Roat gentog forestillingen ugen efter, brast tovet og han styrtede ned fra stor højde og døde kort efter af sine kvæstelser. Billedet er i øvrigt det tidligste, man kender til Eksercerpladsen, der var oprettet 1786. Samtidigt koloreret træsnit af den første opvisning for kongen på Det kgl. Bibliotek.

Her er Livgardens Kaserne langs Eksercerpladsen foran Rosenborg, set fra et hus i Gothersgade ind over muren. Pladsen skråner fremdeles fra kaserne ned mod et lavere niveau på den slidte, græsbevoksede plads. Den kgl. Livgarde har naturligvis altid været stolt over denne enestående indkvartering, som intet andet regiment kan opvise magen til, og det er forståeligt, at man med næb og klør har holdt fast i både kaserne og pladsen igennem nu 200 år. I baggrunden ses møller på Østervold og Sølvgades Kaserne. Anonym tegning fra 1850'erne. – Bymuseet.

mål, rejste sig mod Gothersgade, videreført af en høj mur helt op til Østervold.

Men Eksercerpladsen kunne dog også anvendes til mere fredelige formål. Den var velegnet til københavnerbegivenheder, der krævede plads. Nok har der lugtet indklemmt af svedige soldaterkroppe og af den slatne svaiber, der fjernede det værste støv. Men når Livgarden fejrede sit 200-års jubilæum i 1858, var der fest, og garderne svang deres piger til tonerne af Lumbyes valsetakter.

Men også til andre jubilæer åbnede Eksercerpladsen gæstfrit sine døre – og i provisorie-årenes drabelige valgtummel genlød den ofte af ophidsede tilråb.

Der var også forslag om at anvende Eksercerhuset til vinterpromenade – oplyst af gadelygter – og for forlystelser, der kun bestod i at promenerere, måtte der erlægges en beskeden entré. Det blev dog aldrig til noget, og i slutningen af 1920'erne blev Eksercerhuset revet ned og fik følge af den mere formålstjenlige Rosenborg Brøndkuranstalt, da Gothersgade skulle udvides.

Men Eksercerpladsen viste sig senere velegnet til københavnerbegivenheder, der kunne samle mange hundrede tilskuere, når de dumdristige folk stod op i deres balloner eller udenlandske akrobater viste deres halsbrækkende kunst på den plads, som således blev forløberen for løjtnant *Georg Carstensen*'s kunstnerplæne i Tivoli. Jævnligt var den rammen om halsbrækkende begivenheder, overvåget af selveste kongehuset, hoffet og borger-

Her ses Eksercerpladsen atter fra et højt hus i Gøttersgade, men denne gang får man den mur med, som afskar pladsen fra nysgerrige blikke. Porten til kasernen lå dengang helt henne ved Nørrevold-hjørnet. Muren forsvandt 1929-30, da Gøttersgade udvides. De to yderste fag af kasernen måtte nedrives ved samme lejlighed. Akvarel af Fattig-Holm 1853. – Bymuseet.

Livgardens Kaserne i 1880 med telte på Eksercerpladsen. Farvelitografi fra serien »Erindring fra dansk Soldaterliv«.

Rosenborg Eksercerhus langs Gothersgade var opført under general Peymanns overopsyn i 1787, året efter Eksercerpladsens anlæggelse. Huset, der flugtede med muren foran Eksercerpladsen, var 136 m langt og 14 m bredt. Det havde små, højtstående vinduer mod gaden, men større vinduer mod haven. Eksercerhuset tilhørte – ligesom Eksercerpladsen – ikke udelukkende Livgarden. Andre københavnske regiment fra f.eks. Sølvgades Kaserne, Kronprinsessegade Kaserne og Kastellet kunne også benytte det, og det var også udgangspunkt for Hovedvagtens daglige vagtparade til Kongens Nytorv. Ligeledes var det til rådighed for de frivillige korps, f.eks. Kongens Livjægere og senere Akademisk Skyttekorps. På dette billede ses huset anvendt til den brutale, militære spidsrodsafstraffelse, som dog blev afskaffet i 1836. Tegningen er en rekonstruktion, der skyldes P. C. Klæstrup i 1860'erne. Hans vinduesplacering er ukorrekt. – By-museet.

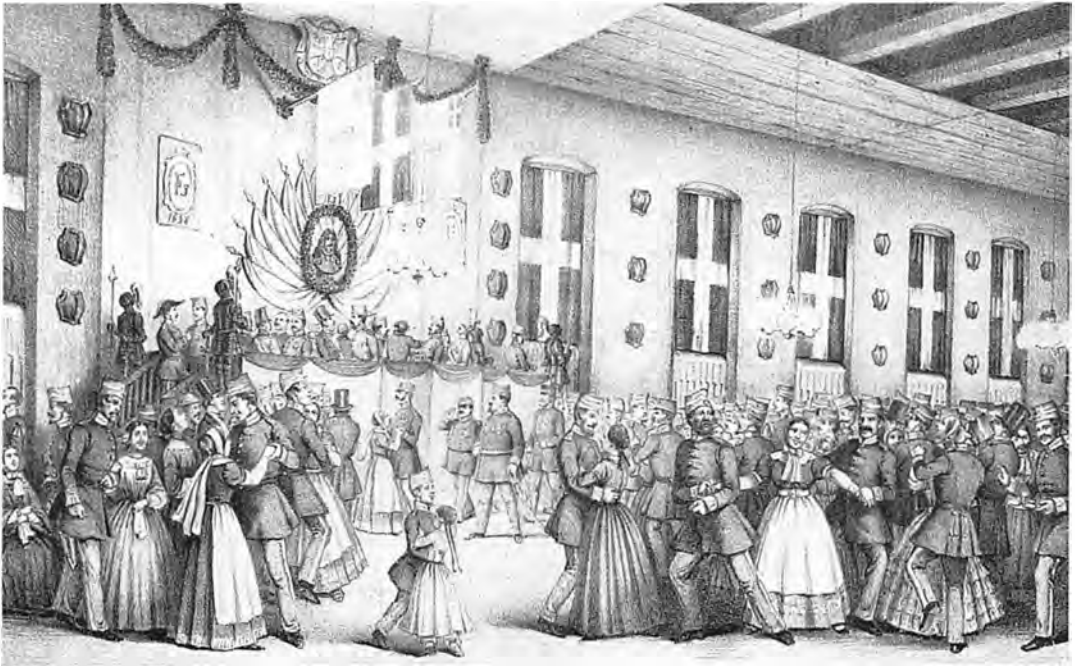
skabet. Militæret kunne jo ikke altid løbe rundt og eksercere.

Europa var gået ind i ballonalderen, og rygtet om brødrene *Montgolfiers* himmelstræbende eksperimenter nåede til Danmark. Kirkerne affolkedes og Børsen gik i stå, når de dumdristige gik til vejrs i deres »airostatisk globi«. Pladsen var som skabt til disse vovehalse. Men når forsøgene mislykkedes, følte folk sig snydt og ville have pengene tilbage. Hurtigt blev man træt af de hjemlige fuskere, der lovede mere end de kunne holde. Nej, lad de erfarne folk komme til. Professor Robertson fra Belgien kom fra den store verden og svævede på europæisk berømmelse og fyldte snart pladsen med et forventningsfuldt publikum. Alt gik i stå, Klasselotteriets trækning måtte udsættes. Alle glandede op i luften af lutter betagelse, og professoren landede uskadt i præstegårdshaven i Ledøje i Smørumovre sogn.

Fra Spanien kom en sælsom mand, der nedsvælgede glødende bly og med velbehag spiste karbonade i en ovn, der var opvarmet til 160 grader, og samtiden og videnskaben undrede sig over denne »uforbrændelige spaniol«, der efter sin succes, der har fået selveste *H. C. Ørsted* til at måbe, atter kunne drage videre rundt i verden.

Det kunne linedanseren *Roat* derimod ikke. Han kom fra Holland og var en uforfærdet akrobat. Nu skulle han

Livgarden var indstiftet af Frederik 3. i 1658, kort før Stormen på København. I 1858 fejrede den sit 200-års jubilæum, der afsluttedes med et bal i Eksercerhuset. Under musiktribunen med Frederik 3.s billede ses Frederik 7. og prins Ferdinand. Stik efter tegning af P. C. Klæstrup. – Bymuseet.

Så stort et rum som Eksercerhuset lod sig anvende til mange formål, undertiden også civile. Her afholder den 11. danske Landmandsforsamling sin festmiddag i 1869. – Tegning af Otto Bache i Ill. Tidende samme år.

Ernst Peymann (1735-1823). Ingeniørofficer og arkitekt. Under Københavns bombardement 1807 var han øverstbefalende i København. Han opførte 1785-86 *Livgardens Kaserne* ved Rosenborg Slot med delvis benyttelse af murværk fra Orangebygningen, der tidligere lå på dette sted (dette bind). Han tegnede også to pakhuse, som senere sammenbyggedes til det store *Komtørringsmagasin* i Toldbodgade, og som i dag huser Admiral Hotel. Peymann forestod også i 1780'erne anlæggelsen af de tre alleer uden for byens porte (se bind 9 og 10).

Da Den kgl. Livgarde i 1986 kunne fejre sit 200-års jubilæum for indkvarteringen på Rosenborg Kaserne, udsendte Postvæsenet dette særprægede frimærke, hvor kasernen i baggrunden for en gang skyld var vigtigere end de populære blå bukser i forgrunden. – Postens Filateli.

vide sin ypperste kunst. Han ville gå fra Rosenborgs højeste tårn til Eksercerpladsen på sin line – og naturligvis uden sikkerhedsnet. Manden måtte være gal. Det gik imidlertid godt, og i sin guldindvirkede dragt udbragte han kongens skål i champagne, og hele byen talte om hollænderen Roat. Men da han ville gentage eksperimentet, gik det galt. Linen sprak og Roat styrtede til jorden. »Ich sterbe«, var hans sidste ord, og det gjorde han så.

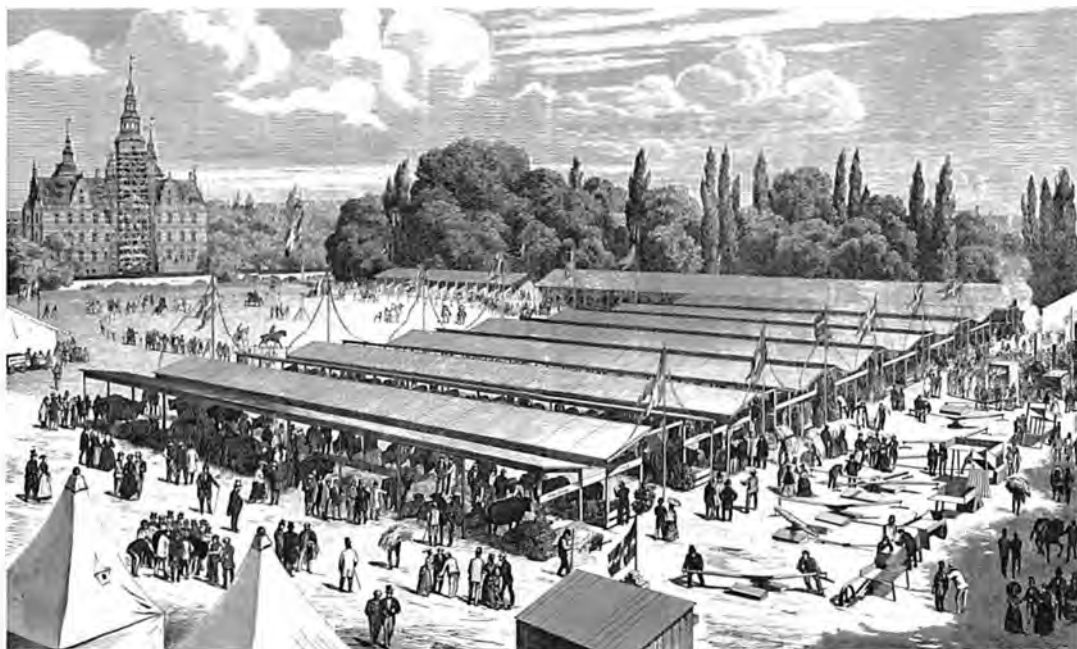
*»Ak for en ringe Priis, en ussel Penge,
den stakkels Roat offrede sit Liv.
Den milde Gave selv, hvortil de trænge
ej trøste kan hans arme Børn og Viv.*

Men gøglerne blev hurtigt glemt. Haven og Eksercerpladsen var velegnet til nationale manifestationer, og dem skulle der komme rigeligt af i de kommende år. Christian 8. udleverede regimentsfaner fra pladsen, og Frederik 7. sendte kort efter soldaterne af sted. Mange segnede på Isted Hede og bag Fredericias volde, og de skulle hædres. Alle ønskede at vise nationalt sindelag. Komiteer nedsattes, og der samledes penge ind til de stakkels enker. Mindetavler over faldne sømmedes fast i havens gamle træer, og kongen indfandt sig i haven, og overalt, hvor han kom frem, istemte studenterne og ungdommen nationale sange.

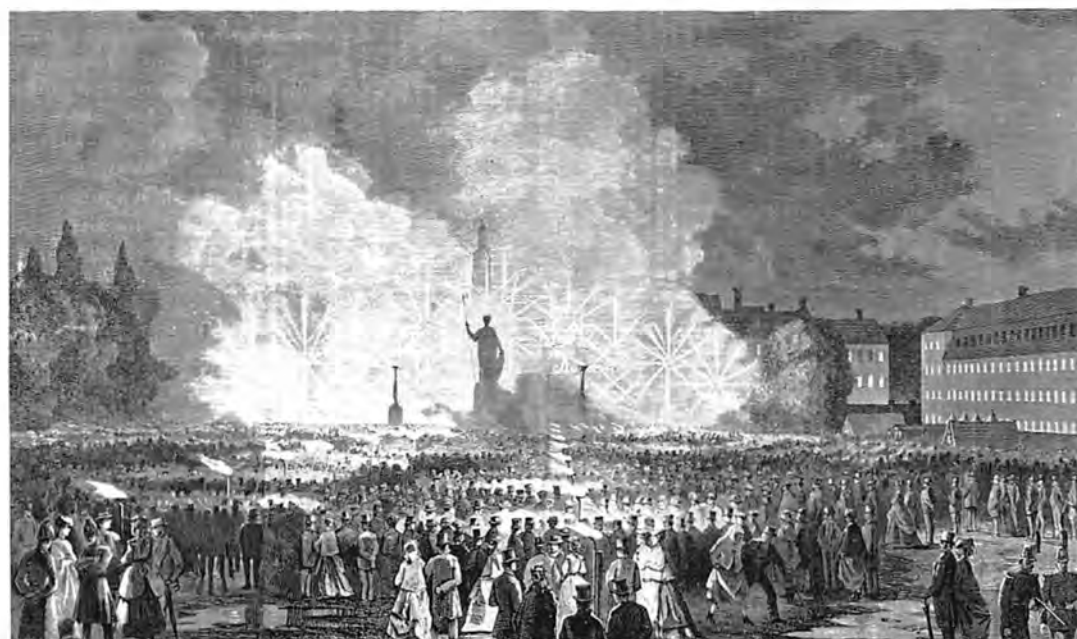
Museumsplaner

Rigtig ro om Eksercerpladsen blev der først i slutningen af forrige århundrede. Med opførelsen af *Statens Museum for Kunst* i Østre Anlæg og *Nationalmuseets* udbygning og forbliven i Prinsens Palæ, kunne Eksercerpladsen fremover trygt tjene som paradeplads for Livgarden. Militæret havde endnu en gang sejret over kulturen. Men forud var gået en hidsig diskussion – og med projekter af vore førende arkitekter. Den store Bygningskommission havde i 1883 villet placere Nationalmuseet på Eksercerpladsen, og da C. F. Hansens Christiansborg brændte året efter, skulle både *Nationalmuseet* og *Den Kongelige Malerisamling* have været anbragt i Kongens Have. Tidens kendteste arkitekt, *Ferdinand Meldahl*, fremlagde i 1884-85 sit forslag til en placering af begge samlinger på begge sider af Sølvgade, såvel i Kongens Have som i Botanisk Have og Østre Anlæg. Det tjener Meldahl til ære, at han i sit projekt tog al mulig hensyn til Rosenborg og de gamle alleer i haven, men fandt dog, at den samlede placering i Kongens Have var den, der burde foretræk-

Over for Danmarks største erhverv, landbruget, viste Livgarden sig endog umådelig gæstfri, da man i sommeren 1869 under den 11. danske Landmandsforsamling stillede både Eksercerplads og hus og endog noget af Kongens Have til rådighed for mødet og det dermed forbundne dyrskue. Her ses de 14 interimistiske halvtagsbygninger, der var opført til heste og kvæg samt maskiner. De var anbragt nær ved Gothersgade, således at der blev plads til en opvisningsbane bagved. – Tegning af Otto Bache i Ill. Tidende 1868/69.

Det siger sig selv, at Eksercerpladsen også var et velegnet sted til at arrangere fyrværkeri. Her arrangerer Københavns kommune festfyrværkeri den 11. august 1869 i anledning af kronprins Frederiks (8.) og kronprinsesse Lovisas formæling. I baggrunden anes Rosenborg. – Tegning af Bernhard Olsen i Ill. Tidende 1868/69.

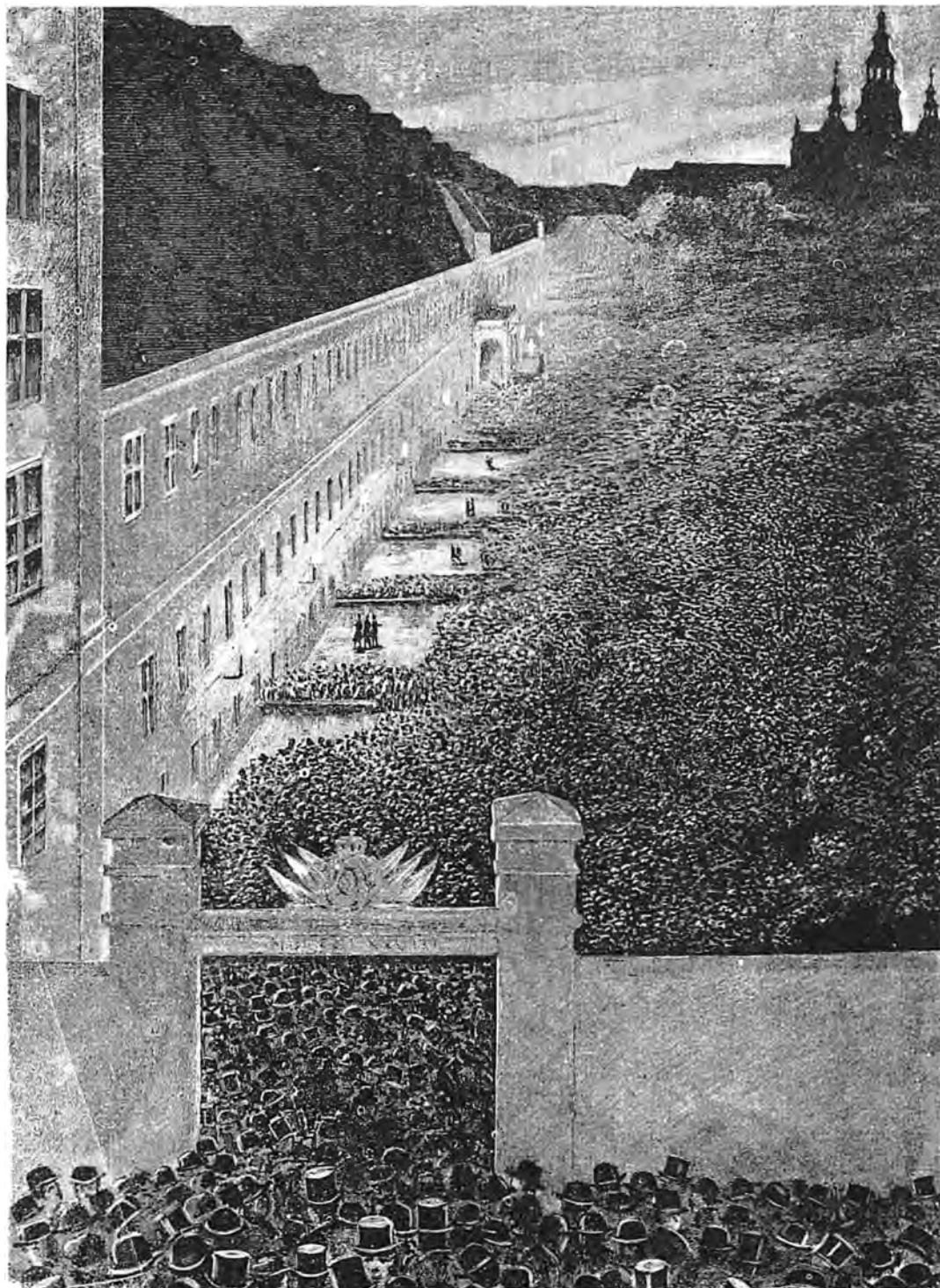

Kongens Have lod sig også bruge til valg møder med flammende talere. Dette xylografi er fra 1876, men skikken med udendørs talere holdt sig i mange år. Se side 207. – III. Tidende.

Det politiske liv i København var meget intenst i tiden omkring provisorieårene, og Eksercerpladsen med kasernen var centrum på de store valgdage i den indre by. Her deles der valgpropaganda ud foran porten i Gothersgade. Tegning af Alfred Schmidt fra 1889 i III. Tidende. – Det kgl. Bibliotek.

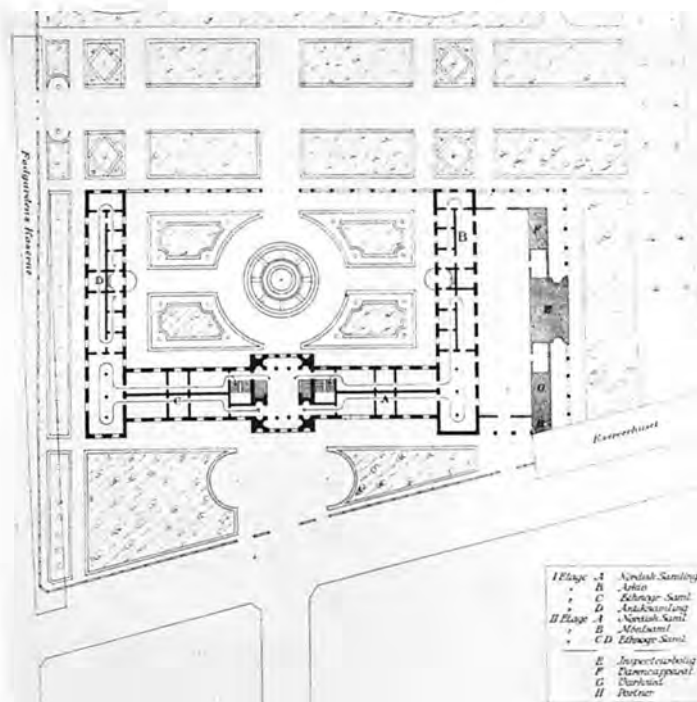

Ved folketingsvalgene i slutningen af 1800-tallet benyttede man Livgardens Kaserne som afstemningslokale for en af valgkredsene i København. Denne tegning af afstemningen i 1884 er hentet fra Illustreret Tidende samme år. Tegneren Alfred Schmidt har stået i et hus på den modsatte side af Gothersgade og kikket ind over muren mod porten ind til pladsen.

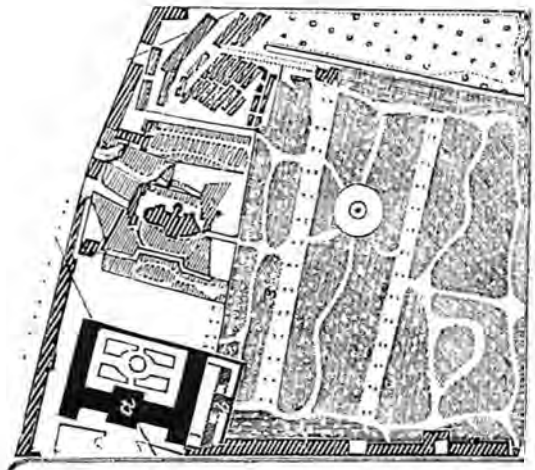
Aldrig: I 1859 resolverede Frederik 7., at Eksercerpladsen skulle gives tilbage til Rosenborg Have, som havde måttet afgive den i 1785. Men krigsministeren var stærkere end den folkekære konge. Pladsen blev ikke afgivet! Nationalmuseets direktør, J. J. A. Worsaae, der aldrig havde været glad for Prinsens Palæ, som han havde fået tildelt i 1854, havde lige nået at gøre sig håb om at kunne ombygge den lange gardernekaserne til museum, selv om han vidste, at det ikke var den bedste løsning. Først i 1879 kom han igen forgæves med denne forholdsvis moderate plan, som på ny forudsatte, at garderne opgav deres plads, og at en helt ny, trefløjet toetages nationalmuseumsbygning blev opført langs den bevarede kasernebygning, uden at beskære havearealet. Plan fra 1879. – Kunstakademiet's Bibliotek.

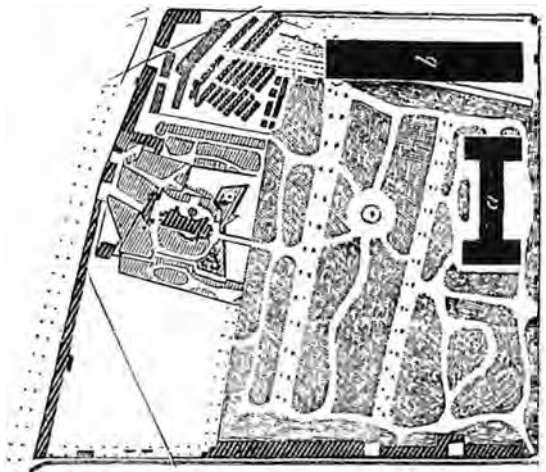
Aldrig: Straks efter det andet Christiansborg var brændt i 1884, var Statens Kunstsamling blevet husvild, og samtidig var Prinsens Palæ mere overfyldt end nogen sinde. Nu fik man pludselig brug for to museer, og kunne man ikke få Eksercerpladsen, måtte man prøve at skaffe plads i selve Kongens Have. F.eks. med et nationalmuseum langs Gothersgade og et kunstmuseum langs Sølvgade. Nu, når det nye voldkvarter kom i orden, var der jo nye parker nok. Når Botanisk Have allerede var etableret over for Kongens Have og Østre Anlæg var under udformning, kunne Kongens Have efter Meldahls her gengivne idealplan nok afgive plads til *begge* museer, hvis man nedrev Kasernen og Eksercerhuset og før eller senere gav Rosenborg Eksercerpladsen tilbage. – Ill. Tidende 1884/85.

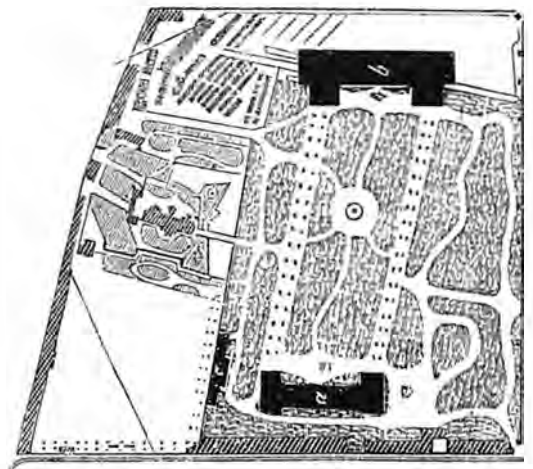
Aldrig: Her er en skematisk oversigt over forløbet af den hårde kamp om museumspladser i 1870-80erne. Først Worsaaes let modificerede forslag på forrige side øverst. Han forudsatte, at man fik Eksercerpladsen tilbage, men til gengæld lod kasernen ligge urørt og tillige reetablerede lidt af den gamle have bag hans nye, trefløjede Nationalmuseum. – Plan 1879.

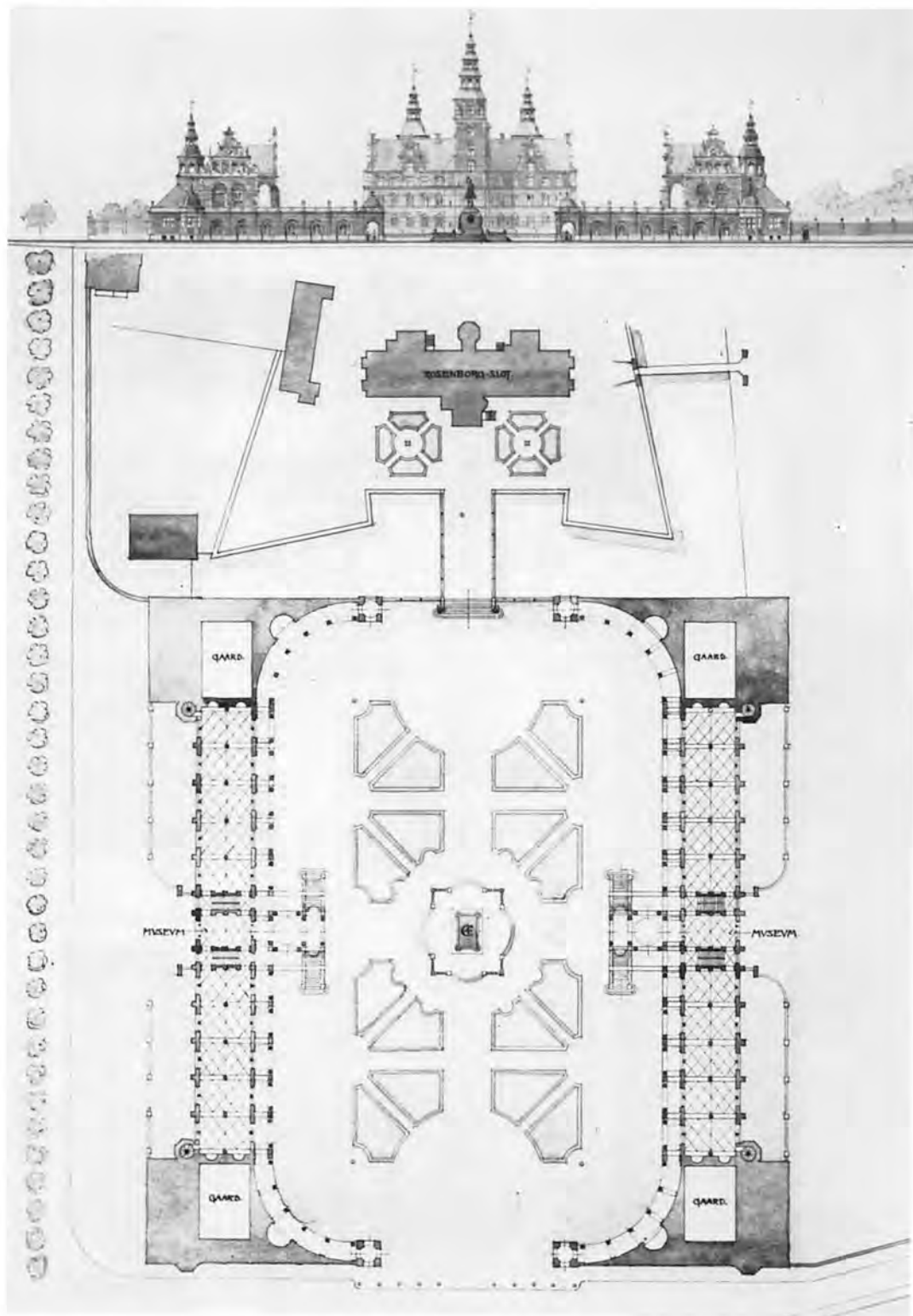
Aldrig: Da det tilsyneladende ikke gik at fravriste Forsvarsministeriet den meget benyttede Eksercerplads, og da Christiansborg nu lige var brændt, luskede man først en tid med planer om at gemme de to nye museer i Kongens Haves mindst vigtige hjørne, hvor der hidtil havde ligget den efterhånden noget forsømt køkkenhave. – Plan 1885.

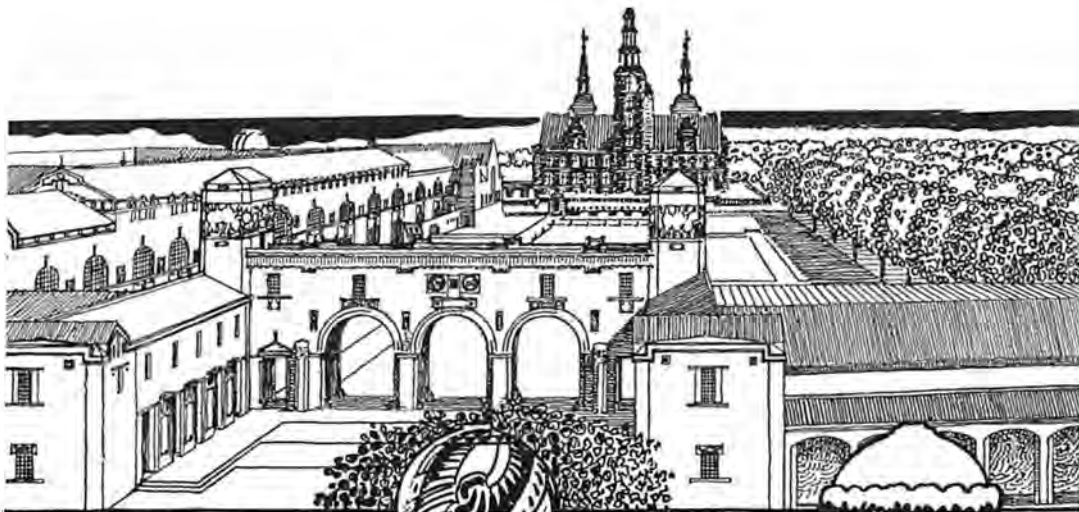

Aldrig: Her er Meldahls variation af samme tanke som ovenfor. Den ligner hans idealplan nederst på forrige side. Også her var køkkenhaven i fare ved Kunstmuseets placering. Det var anbragt tværs over den lange fiskedam. Men Nationalmuseet var rykket ned og gemt bag Eksercerhuset og Brøndkuranstalten. Heldigvis lod ingen af planerne sig gennemføre. Kunstmuseet endte ved Østervold i 1895, men planen om det nye Nationalmuseum blev ved med at spøge, indtil arkitekt Mogens Clemmensen i 1920'erne løste sagen med udbygningen af Prinsens Palæ (se bind 2). – Plan 1885.

kes. »Fortjener Østre Anlægs maleriske bakkede terræn ikke fuldt så meget hensyn som anlæggene i Kongens Have?«, spurgte Meldahl i Illustreret Tidende.

Rosenborg i 1800-tallet

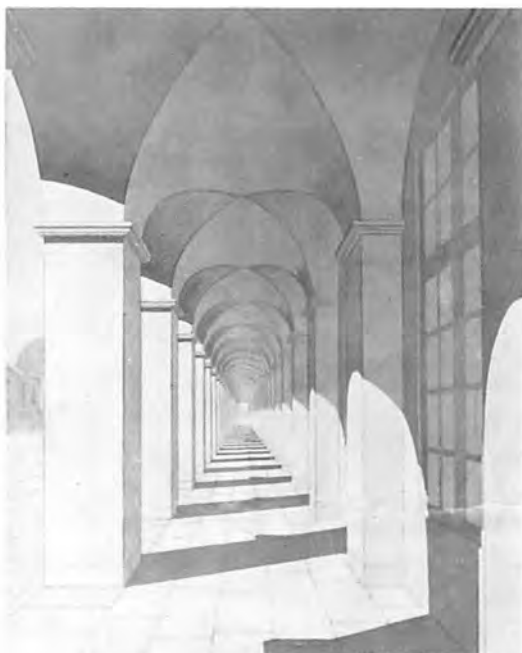
Gradvis ændrede haven sig. Det fornemme forlod den. Uskyldsrene promenader og ånden fra de heibergske vaudeviller blev afløst af skandaler, når mørket faldt på, og matroserne fra Holmen råbte ukvemsord til kvartets skøger. De tilrejsende undrede sig, og haven mistede snart sin betydning for dem, der var søgt til »den skønne Blomsterhaug, hvor man fordem midt i Kjøbenhavn kunne finde en sand Himmel på Jorden«, og de uheldige udgyder deres sorg i »Nyeste Skilderier af Kjøbenhavn«. »Jeg gik nu hen til Samsons Støtte. Men som det er gaaet hele Haugen, synes det ogsaa at være gaaet

Aldrig: De gamle planer fra 1880'erne om et Nationalmuseum på Rosenborg Eksercerplads blev ved med at spøge, indtil løsningen på Frederiksholm omsider blev fundet. Her er det Stærkassens senere arkitekt, Holger Jacobsen, der i 1918 fremsætter et nyt og ret moderat forslag. Han har helt fjernet Kasernen og opført en dobbelt museumsbygning. Til venstre en forsonende portal med Rosenborg i centrum og administrationsbygning til højre. Af Kongens Have har han næsten intet taget. Yderligere har han ladet den tilbagetrukne indgang danne en lille åben plads, der er gentaget på den modsatte side af gaden (uden for tegningen) foran Reformert Kirke. – Arkitekten 1918.

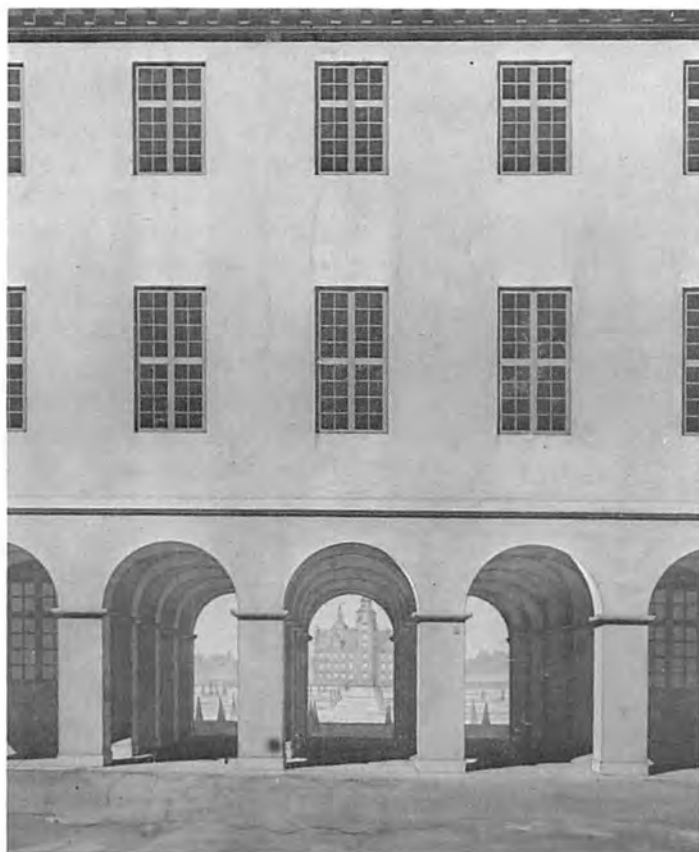
Forrige side:

Aldrig: Stadig under pres af den nervøse stemning i regeringen efter Christiansborg Slots brand, med den deraf følgende pladssnød for rigsdag, højesteret og museer, indkaldte man i 1885 den berømte, danske 71-årige arkitekt Theophilus Hansen fra Wien, som ikke bare påtog sig at tegne to udkast til et nyt Christiansborg, men også sammen med Meldahl at lave endnu et forslag til et stort *Nationalmuseum* på hele Eksercerpladsen. Man havde omsider erkendt, at det ville være utænkeligt at ødelægge selve Kongens Have med museumsbygninger. I tillid til at selve *Kunstmuseums-planen* kunne løses på Østervold – som den faktisk blev – mødte de to kendte arkitekter med denne Nationalmuseums-plan, der atter beslaglagde hele Eksercerpladsen, ryddet for Kaserne, Eksercerhus, Brøndkuranstalt samt muren mod Gothersgade. De foreslog en rytterstatue af Christian 4. midt på pladsen. Man påstod, at planen var lavet uden kontakt med Worsaae og hans museumsfolk, og at Theophilus Hansen end ikke havde besøgt Nationalmuseet, før tegningen blev til. Den blev pure afvist som uacceptabel på alle måder, og det var navnlig synd for den gamle Theophilus Hansen, for det gik ligesådan med hans plan til et nyt Christiansborg (se bind 1). – Tegning på Kunstakademiets Bibliotek.

Aldrig: Sidste angreb på Kongens Have i forbindelse med Nationalmuseets planer fremkom i 1921, da arkitekt Hans Henrik Koch (1873-1922) fremsatte forslag til en lang, smal museumsbygning på *hele* strækningen langs Gothersgade fra Livgardens Kaserne og ned til Kongeporten ved Kronprinsessegade. I betragtning af, at bygningen skulle erstatte et stykke af Eksercerpladsmuren, hele Eksercerhuset, Brøndkuranstalten og den lille brandstation, var planen ikke så umulig som flere af de tidligere. En arkade skulle ligge langs Gothersgade for at gøre bygningen ét fag dybere. Det var faktisk en sådan løsning, Mogens Clemmensen valgte nogle år senere med sin kolonnade i Stormgade, da Nationalmuseet omsider opførtes her (se bind 2). – Tegninger på Kunstakademiets Bibliotek.

ham. Han ligner snarere en Martyr, der er blevet hudflettet. Tre Smaadrenge rede på Løven. Det stakkels Dyr har, uden at have begaaet den mindste Brøde, mistet Tungen. I Stedet for denne rækker det et stykke Jern frem. Det er som om det ville sige: Det er en Jernalder, der behandler mig saaledes! Jeg gik nu videre for at se de to romerske Kejsere og det murede Lysthus, som Christian den Store med Egenhaand havde opført. Men her var hverken romerske Kejsere eller noget muret Lysthus at se mere. Alting var som pustet bort. Alt dette bedrøvede mig inderligt og fremlokkede Taarer af mine Øjne«.

Den sørgmodige vandringsmand har åbenbart ikke moret sig nær så godt som den flanør, der ved aftenstide begav sig til Kavalergangen, for han tilstår åbent og ærligt, at denne gang jo »Just ikke altid besøges alene af Cavalierer. Hvad der her foregaaer, og hvad der underhandles om, det hverken kan eller bør der tales om paa Print, nok er det, at den kyske Maane er Vidne dertil«.

Opsynsmændene mishandlede af pøblen, medens overklassen nød de nye boliger i den fornemme Kronprinsessegade, og i »den senere Tid er det næsten blevet en vedtagen Skik, hver Aften at følge et Fruentimmer ud af Haugen, og undertiden at Pøblen og raaber Hurra efter hende. Rigtignok kunne der maaske indvendes, at de Fruentimmere som saaledes forfølges er Skjøger. Men endog en offentlig Skjøge har saalænge Loven ikke paa-tale hendes Opsørsel, ligesaavel som enhver Anden gjøre Fordring paa offentlig Sikkerhed, og hvo indestaa desuden for, at et saadant forfulgt Kvindemenneske er en Skjøge?» Nej, hvem ved?

Med udgangen af oktober slog man hvert år de nye, fine gitterporte i, for først at åbne dem ved 1. konfirmationsdag om foråret. »Endnu langt ned i tiden var det skik og brug, at de konfirmander på selve konfirmationsdagen, eller den følgende dag, indfandt sig på konditoriet i haven, hvor de nød allehånde forfriskninger, ja endog berusede sig. De tumlede sig da skrigende omkring i gangene, drengene rev shawlerne af pigerne, jage efter dem og omfavnede dem. De klagede over, at det var noget *poite* af chokolade, man fik i pavillonerne, men roste pomerantz-snapsen som prægtig«.

Kongefamilien havde ikke længere brug for haven. Det blev kun til kortvarige ophold for enkelte medlemmer, da kongefamilien blev hjemløs ved Christiansborgs brand 1794. Da englænderne i 1801 åbnede ild mod den danske

Hans Henrik Koch (1873-1922). Arkitekt, som var medarbejder hos Hans J. Holm, Martin Nyrop og H. Wenck, inden han knyttede sig til arkitekten Carl Petersen, først som medarbejder, bl.a. ved Fåborg Museum, senere 1919-22 som kompagnon. Udover samarbejdets enkelte, smukke villaer på Frederiksberg tegnede Koch alene et bemærkelsesværdigt forslag til et nyt *Nationalmuseum i Gothersgade* på Rosenborg Eksercerplads 1921 (se side 194). Kochs betydning for sin samtids arkitektur var hans store interesse for C. F. Hansen, som i årtier havde været uglest af historicismens arkitekter. Sammen med Carl Petersen rejste han kampagnen for en intakt bevarelse af C. F. Hansens tårn på Frue Kirke, som brygger Carl Jacobsen ville skænke et spir svarende til Thurahs i 1807 nedbrændte (bind 4). Koch vil også blive husket for sit legetøj, Syvklodsspillet, og for sit juleark med dyr, fisk og fugle, som kunne klippes og foldes til op-hængning på træet – alt skabt med fantasi ud fra en sjælden geometrisk og stereometrisk bevægelse. Også som samler af ældre, danske arkitekturtegninger, som ellers ville være gået tabt, fik Koch betydning, inden han døde, før han var fyldt 50.

Endnu et billede af Rosenborg i slottets hvidkalkede periode. Tegneren har stået i det senere gartneri-område og set mod rækværket langs den østre voldgrav. Den selvstændige køkkenbygning i forgrunden blev nedrevet i 1859. Litografi fra ca. 1850. – Bymuseet.

I forrige århundrede voksede Rosenborgs voldgrav til og lignede et vildnis. Sammenlign luftfotografiet på side 222. Fot. ca. 1880. – Bymuseet.

Her har tegneren stået længere inde i Kongens Have, som siden 1820 var blevet forandret fra en stiv, fransk have til en naturlig park med snoede gange. Litografi fra ca. 1860. – Bymuseet.

Sådan så 1700-tallets lange fiskedam ud i de sidste år, den eksisterede. Den lå – som kortet side 170 viser – mellem den egentlige have og frugt- og urtehaven, og den var efterhånden ikke særlig appetitlig. Endnu en gang i 1800-tallet var den blevet udsuget og rent vand med ny fiskeyngel tilvejebragt. Fot. ca. 1885. – Hassing.

Rosenborg set mod bagsiden af Herkulespavillonen. Maleren har stået i parkens nyttehaveafdeling. Her udfoldede der sig allerede i begyndelsen af forrige århundrede et broget liv med gartnervirksomhed for enden af den senere udtørrede fiskedam. Maleri af R. A. Holm i 1825. – Bymuseet.

Da Laurierhuset blev ombygget til Livgardens Kaserne i 1785-86, blev mange gamle laurbærtræer i første omgang hjemløse, men fandt dog snart plads i gartneriets væksthuse. De kunne jo ikke tåle det danske friluftsklima om vinteren. Laurbærtræer kan blive meget gamle. Dette træ, fotograferet omkring 1920 i Rosenborg gartneri, stammede formentlig fra det sene 1700-tal. – Fot. på Bymuseet.

Kongens Have set »fra bagsiden«, dvs. fra frugthaven på den anden side af fiskedammen, der løber langs de høje træer. Til højre gartnerihuse og den lave bebyggelse ved hjørnet til Sølvgade. Slottet anes i billedets venstre side. Anonymt maleri fra 1850. – Øregård.

Midt i forrige århundrede var den øverste ende af fiskedammen op mod Østervold blevet stensat på nyttehavens side, medens træerne stadig voksede frit på parksiden. I baggrunden gartneribygninger. Anonym tegning fra 1852. – Det kgl. Bibliotek.

Det er fra gavlene, man rigtig ser, hvor lille Rosenborg Slot er. Det er tårnene, der giver bygningen format. Fra gavlen mod øst fører en lille bro stadig over voldgraven til Kongens Have, og det er her, Christian 4.s små løver stadig ligger. Fotos fra ca. 1940 og 1970. – Rosenborg.

flåde på Rheden, bragte man den sindsforvirrede Christian 7. i sikkerhed på Rosenborg.

Tilbagegangen startede med beværtningen, hvor værtshusholder *Gabel* fik bevilling til at sælge pomeranslikør til byens ungdom. Længe varede det ikke, før hans efterfølger, *Firmenich*, kastede sine øjne på Herkulespaviljonen. Hvorfor skulle den ikke benyttes? Schweiziske sukkerbagere viste nu, hvad de formåede, og fra det flade tag over den stridende Herkules jodlede tyrolerne inden længe deres hjemlands sange ud i den nordiske sommeraften.

Det var godt, at løjtnant *Georg Carstensen* i 1839 dukkede op i Damegangen. Med ham kom der system og orden i underholdningen i haven. Han arrangerede fester og illuminerede haven i anledning af kronprins Frederiks (7.) og prinsesse Marianes bryllup 1841, og under ledelse af den endnu ukendte *H. C. Lumbye* lød nu tonerne af populære wienervalse i haven. Det var meget bedre end *Firmenichs* jodlende tyrolere i læderbukser.

Men dette muntre liv var kun en sommerforlystelse. Om vinteren hvilede haven, og i det mørkeste hjørne mistede Christian 4.s hest et bagben og Løven sin hale. I 1837 støbtes der en hel ny bronzesvane over *Le Clercs* gamle. Det var ikke just kavalerer, der ved aftenstide

promenerede i Kavalergangen. Haven mister sin magt over dem, der så ofte var søgt til »den skønne Blomsterhaug, hvor man fordem midt i Kjøbenhavn kunne finde en sand Himmel på Jorden«.

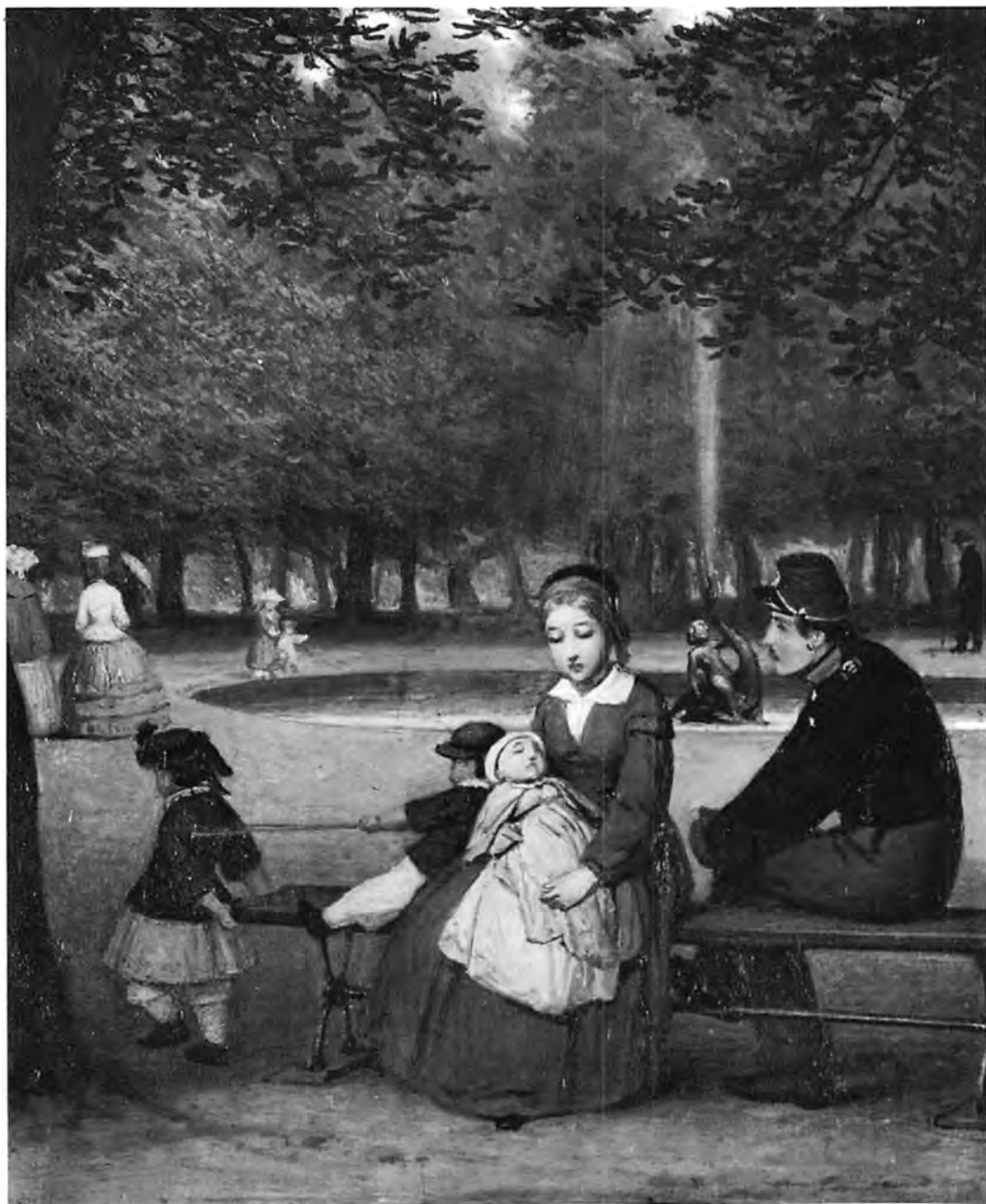
Allerede i 1820 havde man lagt haven om i engelsk stil. Nu var dét moderne, og både Krumspringet og de sirlige, regelrette anlæg hørte nu fortiden til. Man trak snoede havegange mellem de gamle træer – og der blev ofte gået mange unødvendige skridt for at komme igennem haven – for ét var man enige om: Haven var en park og ikke en gennemgang for fortravlede borgere. De måtte kun gå ind ad *Porten i Kronprinsessegade* og ud gennem *Slotsforvalterboligen* i Øster Voldgade eller omvendt.

Folket følte, at haven var deres, og da den overgik til statsejendom i 1849, fejredes det ved en storstilet høstfest, hvor indtægten ubeskåret gik til de efterladte krigsenker. I Herkulespavillonen fremvistes nationale ta-

Plan over Kongens Have 1880, da den »naturlige« have i engelsk parkstil omsider havde fundet sin form. Men trods al snoet og vredet »natur« stod 1700-tallets to alleer – Kavalergangen og Damegangen – fremdeles, og Svanespringvandet præsidere stadig i parkens midte ved den nye, diagonale vej. Langs Gothersgade holder bebyggelsen stand endnu, men synger – ligesom gartnerierne og fiskedammen øverst til venstre – på sidste vers. – Det kgl. Bibliotek.

»Erindrer De, det var i Kongens Have« ... Biedermeiersk stemningsmaleri af Edvard Lehmann fra 1850'erne. En amme opvartes af en soldat ved springvandet midt i haven. Det lille springvand med drengen på

bleauer, der overværedes af tavse voksne, medens ungdommen muntrede sig i luftgynger og karruseller uden at bekymre sig om de forhadte præjsere.

I *Brøndsalen* langs Gothersgade – hvor velnærede middagsherrer kunne genvinde sundheden ved at drikke det livgivende kurvand – var der bazar, og i 1867 holdtes

den store fest til fordel for de fordrevne slesvigere. Her var en model af Bissens løve fra krigergraven i Flensborg opstillet for enden af Kavalergangen.

Efter 50-års mindefesten for Treårskrigen i 1898 – som varede i fem dage – var der næppe et græsstrå tilbage. En endeløs række af veteraner fra 1848 sled hårdt på plæne og havegange efter den storstilede parade på Eksercerpladsen, og Christian 9. kastede glans over festen med en kort – meget kort – tale i anledning af 50-års jubilæet.

Soldater fra kasernen holder stævnmøder med tjenestepiger fra borgerskabet i Kronprinsessegade – og drenge på ryggen af svanen er det foretrukne mødested.

Men ikke alt er heibergsk idyl. I »Politivennen« læser vi om »sletklædte personer der pillede utøj af sig i haven – og bænken og statuen ved Herkulespavillonen blev besmurt med uanstændige og utilbørlige ord«.

Men et nifoldigt leve for majestæten skulle stadig med regelmæssige mellemrum lyde fra Eksercerpladsen. Nu gjaldt det ikke Grundlovens giver eller Christian 9., der fejrede sit sølvbryllup med et besøg i haven. Nu var det det danske *Landhusholdningsselskab*, der fejrede sit 100-års jubilæum med et storstilet dyrskue, hvor næsten tusind dyr fra både Sverige og Danmark bedømtes af kyndige landboere, og hvor lensgreve *Holstein-Ledreborg* udbragte det obligate leve for majestæten. Og når pladsen var

svanen, der sprøjter vandet lige op i luften, var blevet opstillet i 1837, udført af billedhuggeren H. E. Freund efter en ældre udgave. Det eksisterer endnu, men i en fornyet udgave fra 1914. – Privateje.

Havde Rosenborg Have i 1700-tallet været overklassens foretrukne promenade-område, blev den i løbet af 1800-tallet børnenes bedste legeplads i den indre by. Rosenborg var jo for længst ophørt med at være kongeligt sommerslot, og navnet *Rosenborg Have* blev i stadig stigende grad i folkemunde ændret til *Kongens Have*, selv om kongen nu kun sjældent viste sig i de gamle omgivelser. – Xylografi i Ill. Tidende 1878/79.

I Struensee-tiden omkring 1770 begyndte man restaurationsvirksomhed i haven. Den første restauratør, J. J. Gabel, var protegeret af Struensee selv. I en periode var der også et lille værtshus i Herkulespavillonen. Først da Kronprinsessegade var anlagt, var der en praktisk restauratør, der startede i en af de små »boutiker« og bag denne – inde i haven – fik lov at opføre den første regulære restaurant, som endnu under 1. verdenskrig fremtrådte som en tillæmpet udgave af Herkulespavillonen. – Fot. ca. 1900. Bymuseet.

Maleren Alfred Broge har omkring århundredskiftet malet dette billede af haven bag den tidligere direktørbolig ved Rosenborg Have med et af de gamle drivhuse ved siden af. Huset havde indgang fra Østervold. – Bymuseet.

Her er et hjørne af slottets køkkenhave, ligeledes fra århundredskiftet. Det er set op mod muren mod Sølvgade og det er den senere nedrevne ejendom ved Rigensgade-hjørnet, der ses midt i billedet. Anonymt maleri fra ca. 1900. – Bymuseet.

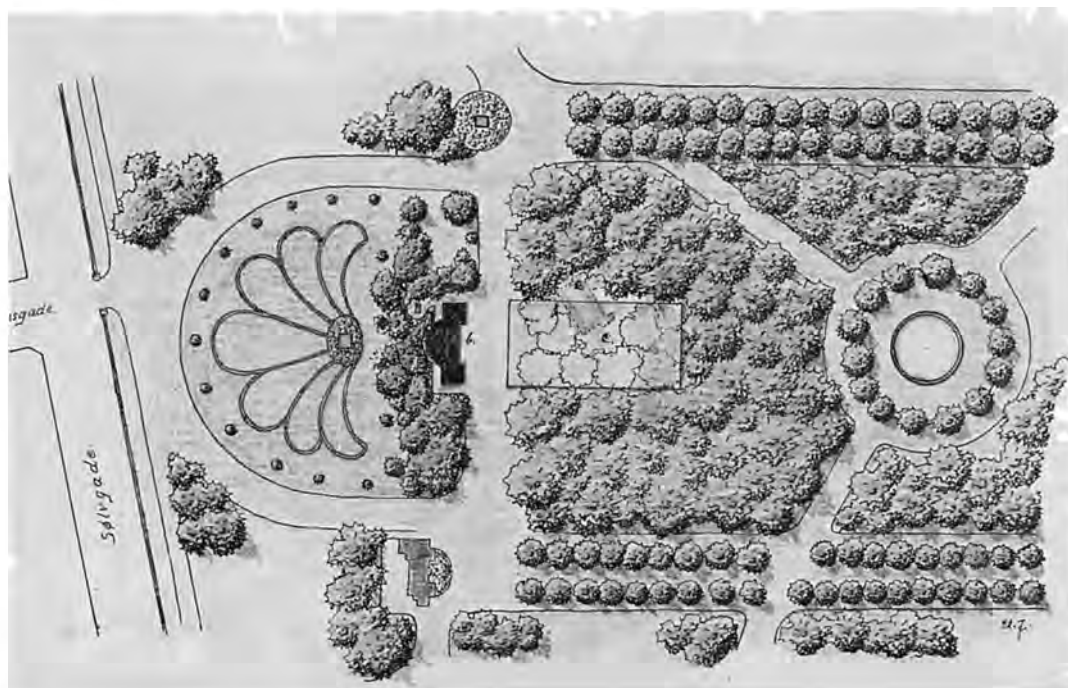

De små huse med fyrkedler til drivhusene, skure til værktøj og enkelte mindre boliger til faste medarbejdere satte et meget primitivt præg på det nordvestlige hjørne af Kongens Have helt op til 1909. – Fot. ca. 1900. Bymuseet.

Forrige side nederst:
I vore dage er kravene til komfort steget. Således ser »Restaurant Kongens Have« ud i dag, set fra havesiden. Der er tillige udendørs servering i sommermånederne på endnu et stykke af haven. I baggrunden anes Kronprinsessegades smukke husrække. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Aldrig: Musik i haven har spillet en stor rolle i årene før og efter århundredskiftet. Her er et forslag fra 1915 til en musiktribune, anbragt nær Sølvgade, med en lille tilhørerplads gemt i buskadsset ved springvandet. – De kgl. Lysthavers Arkiv.

Endnu i 1930 fandtes den faste musiktribune i havens nordlige del mod Sølvgade, men da socialdemokraterne altid havde fundet det naturligere at samles i Fælledparken end i de gamle, enevældige kongers park, døde først de politiske møder ud, og radioen gjorde det senere af med musikken. – Fot. 1929. Bymuseet.

Fra de store koncerter i Kongens Have. Her dirigerer Tivolis kapelmester Fr. Schnedler-Petersen i 1920'erne en folkekoncert i haven. – Bymuseet.

Vælgermøde i Kongens Have med statsminister Th. Zahle på talerstolen. Fra at være enevældskongernes eksklusive park i 16- og 1700-tallet blev Kongens Have i løbet af 1800-tallet mere og mere folkelig. Frederik 6. og hans efterfølgere boede her jo aldrig. De foretrak de nyere slotte længere uden for byen. Efter Grundlovens vedtagelse var haven som tidligere nævnt blevet statseje og Rosenborg blevet offentligt museum. Det nette ved ordningen var dog, at kongehuset fortsat afgiftsfrit fik frugt og grønsager fra parkens nyttehaver. Det varede lige til 1909, da denne ordning måtte betragtes som forældet, og man foretrak at inddrage gartneriet langs Sølgade i parkanlægget. Fot. 1913. – Bymuseet.

Næste side:

For enden af Damegangen med ryggen til Sølvgade står H. C. Andersens statue. Den blev afsløret i 1880 – 5 år efter digterens død – og var udført af August Saabye. H. C. Andersen kendte dog meget vel til planen om statuen, som var baseret på en pengeindsamling til formålet. Efter Andersens ønske nåede Saabye at fjerne et utal af børn på sin model. Den rørende forestilling om den gamle digter, der elskede at omgive sig med børn, havde nemlig ikke noget med virkeligheden at gøre. Andersen ville ikke have børn bag sig, ikke have dem anbragt på ryggen og ej heller, som han lidt kejtet udtrykte sig, »have dem anbragt i skrævet«. Det endte derfor med, at der slet ikke kom børn med på statuen. På soklen er der placeret bronzerelieffer fra eventyrerne »Den grimme ælling« og »Storkene«. Statuen af H. C. Andersen i Kongens have blev i øvrigt ikke Byens eneste af den gamle digter. Da Vester Boulevard i 1955 fik navneforandring til H. C. Andersens Boulevard, rejstes 80 år efter hans død en ny statue af digteren ved hjørnet af Rådhuset (se bind 9). – Fot. Inga Aistrup ca. 1970.

rømmet for tyre og hingste, fik medlemmer af *Dansk Bicycle-klub* i 1883 »lov til om søndagen at voltigere på deres høje maskiner inden for de skærmende mure«.

Fra nationale mindefester var der ikke så langt til *politiske vælgermøder* – og også til det formål var haven anvendelig. Politikere skreg sig hæse fra talerstolen, og borgerne lyttede andægtigt til repræsentanter for skiftende partier. Men som politisk tumleplads var pladsens levetid kun kortvarig. Fælledparken blev foretrukket af socialdemokraterne, og de var de stærkeste. Valgmøder med socialistisk agitation skulle ikke holdes i skyggen af et kongeslot.

Med interesse, men ikke uden ærgrelse, fulgte *H. C. Andersen* billedhugger *Saabys* udkast til hans monument i haven. Jonas Collin holdtes ajour. »Det kogte i mit blod – og jeg talte da klart og tydeligt ud af posen«. Andersen var nemlig misfornøjet med udkastet, for der var børn alle vegne – på skødet og på ryggen – og hvordan kan man læse op, når »man har børn på skødet eller i skrævet?« Andersen fik sin vilje. Ingen børn – kun en løftet følsom hånd og i den anden bogen med eventyr, som snart var kendt ude i hele verden. Nu leger børn bag hans ryg, og det ville have glædet den stakkels Andersen – der altid måtte gå så meget igennem.

»Hvad jeg i begyndelsen ikke turde tro, det synes nu at lykkes med indsamlingen, dagligt kommer bidrag! Om jeg imidlertid oplever den fest at se støtten afsløres er en anden sag«, skriver H. C. Andersen kort før sin død til grevinde Frijs.

Musiklivet i haven var vigtigt. En gul og mægtig musiktribune – anbragt mellem springvandet og H. C. Andersen – samlede hver søndag et delvis lyttende, delvis sladreende publikum til harmonikoncerter, der fortrinsvis blev udøvet af mørkkledte messingblæsere. Britta Polka og Ameliavals og andre af H. C. Lumbyes mest populære numre stod altid på programmet, og når musikerne ikke var midt i en følsom strofe, dulmet af de rundpulede hatte foran messinghornet, talte de åbenlyst sammen, og efter de første numre indtog de uden blusel de medbragte øller. Horn blev tømt for kindernes indhold, som, blandet med lidt bajersk øl, fandt vej til det støvede gulv gennem valdhornets sindrige irgange. Disse koncerter blev altid påhørt stående – men heller ikke her glemte man det nationale. Fantasier og fædrelandssange, akkompagneret nynnende af mødre med barnevogne og kvarterets tjenestepiger, der i søndagsfreden mødte op med rekrutter fra Sølvgades Kaserne.

Brøndkuranstalten fra 1833, som var tegnet af arkitekt Jørgen Hansen Koch, ses her fra havesiden i et af dens sidste år før nedrivningen. Vinduerne oplyser den lange »kurgang«, hvor gæsterne daglig indtog det ordinerede kvantum mineralvand i forårssæsonen for at bringe deres indre funktioner i orden efter vinterens mange middagsselskaber. Det var en anelse mondænt at komme her, i alt fald i de første år. Mineralvandsnydelse var kommet på mode i Tyskland i slutningen af 1700-tallet, og store kuranstalter var åbnet på steder, hvor man mente at have særlig gunstigt vand til formålet. I København importerede man dog fortrinsvis fremmede salte og fremstillede mineralvandet selv. Under morgenvandringen i haven var der ofte musik fra en nyoprettet musiktribune. I baggrunden ses Gutenberghus' nu fuldendte bygning. Fot. ca. 1925. – Bymuseet.

Rosenborg i vort århundrede

H. C. Andersen passer fint i Kongens Have – bedre end *Viggo Hørup* – den opbragte radikaler, der med knyttede hænder holder en af sine flammende brandtaler til de stilfærdige forbigående. Willumsens monument over Hørup er nok et af havens bedste – måske det bedste – men det blev sat op netop her i 1908, fordi Hørup som trafikminister havde fået åbnet Kongeporten ved hjørnet af Gothersgade i 1901. I næsten hundrede år havde den været lukket, men gang på gang blev der fremsat krav om, at »Porten ved Gothersgade maatte vord den almindelige Indgang til Haven«. Hørup var en beslutsom herre og åbnede porten – men det fik gennemgribende konsekvenser for haven.

Kongens Have blev en diagonal genvej fra bro-kvartererne til City – og det var netop det, man havde villet undgå. Hørup kom således i sin korte tid som trafikminister fra systemskiftet 1901 til sin død 1902 til på afgørende måde at præge havens fremtid, for ved at åbne porten ved Gothersgade krævedes der ligesom også en port i det modsatte hjørne af haven. I 1913 blev diagonaltrafikken fra Dronningeporten vis-a-vis Sølvgedes Kaserne en realitet.

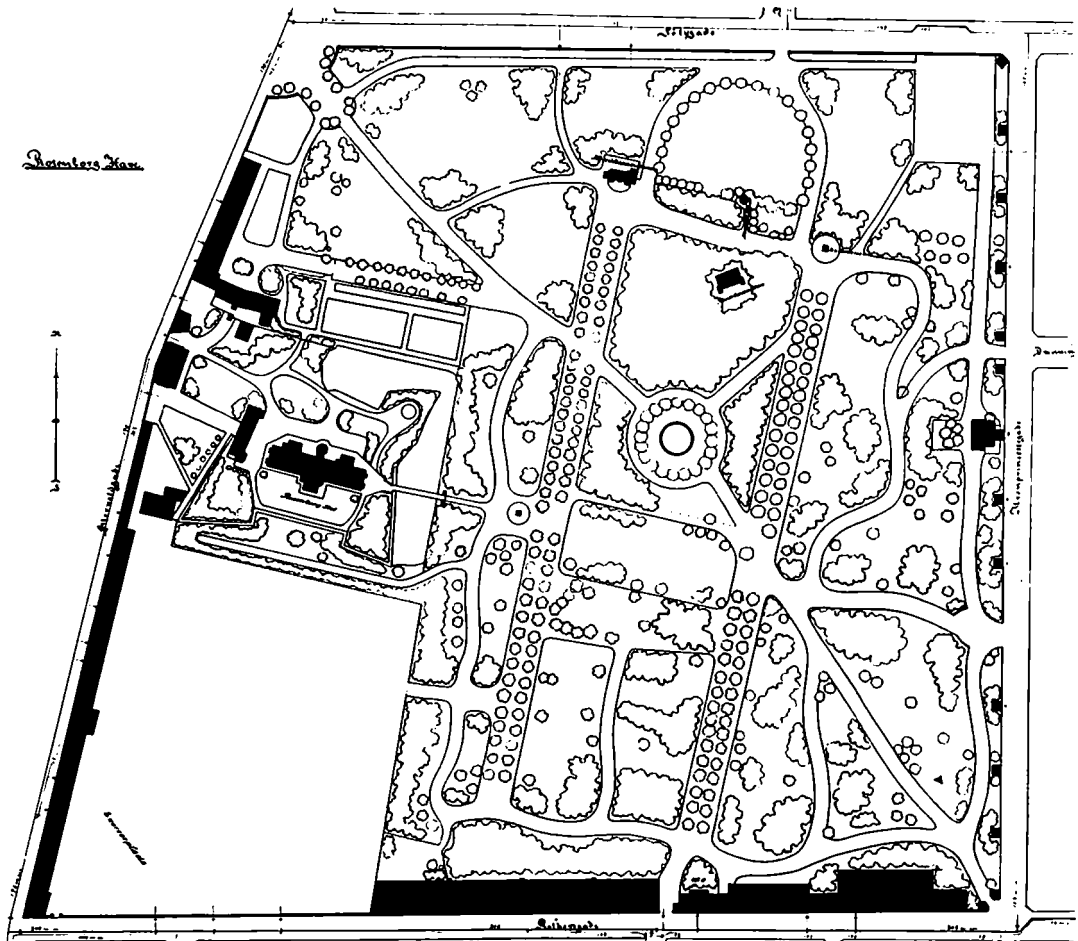

Vinterdag i Kongens Have, set fra Kongeporten ved Gothersgade og Kronprinsessegade. Til højre J. F. Willumsens statue af Viggo Hørup som politisk agitator, opstillet i 1908 på Dagbladet Politikens foranledning, og de forløbne 80 år rost og forkæret fra mange sider. Under besættelsen blev den først malet rød, senere sprængt i luften, men genopstillet. I 1984 mindedes Politiken 100-års dagen for Hørups start af avisen. Fot. ca. 1920. – Bymuseet.

Centrum i haven er fremdeles springvandet, som ligger midtvejs langs den diagonale vej gennem parken. Fot. ca. 1960. – Bymuseet.

Plan over Rosenborg Have fra 1909 efter gartneriets nedlæggelse, Dronningeportens opførelse og hele den nordlige del udlagt som åben park. Springvandet med Drengen og Svanen ligger stadig i havens centrum og Herkulespavillonen og H. C. Andersen er på plads for enden af de to lange alleer. Diagonalvejen gennem haven fra Kongeporten til Dronningeporten, som Hørup fik åbnet i 1901 for daglig gående trafik, fungerer stadig. Den lille koncertribune nord for centrum er endnu ikke nedrevet. Langs Gothersgade ligger fremdeles på havesiden såvel Eksercerhuset som både Brøndkuranstalten og Brandstationsdepotet. – De kgl. Lysthavers Arkiv.

Arkitekt *Helge Bojsen-Møller* tegnede Dronningeporten, som svarer bedre til Dahlerups kunstmuseum end til Meyns stilsfærdige indgangsporte. Men ikke nok med, at haven blev en genvej for de fortravlede borgere. De kongelige driverier, der netop lå i det hjørne, hvor Dronningeporten blev opført, havde navnlig under *Peter Lindegaards* ledelse opnået europæisk berømmelse, og nu måtte hans livsværk og alt, hvad hans efterfølgere i over 100 år havde skabt, jævnes med jorden.

Lindegaard var kommet til haven i 1785 – og havde virket som slotsgartner til 1832. Han havde indkøbt vinstokke, og hans navn var blevet kendt blandt haveinteresserede ude i Europa. Han havde i 1826 udgivet et skrift om vinstokkens dyrkning »såvel i drivkasser som i fri luft«, og han havde hersket over væksthuse ved væksthuse og udstillet sine frugter på internationale havebrugsudstillinger. At have tjent under Peter Lindegaard var næsten et adgangstegn til de største udstillinger i havekunsten. Da hans grav på Assistens kirkegård hjemfaldt, sik-

rede man sig *H. E. Friends* smukke gravsten over ham. Den står i dag ved slotsgartnerens bolig på vej ud mod Øster Voldgade.

Lindegaard havde givet sin kærlighed til havebrug videre til svigersønnen *Jens Peter Pedersen*. Han indførte helt nye opvarmingsmetoder af de store drivhuse, og kastede sig over noget nyt herhjemme: dyrkning af tomater. Men også blomsterne fremelskede han med iver og held og bragte fra sit orkidéhus jævnligt den sjældne blomst til hoffet for at pryde stuerne ved de kongelige fester.

Men trods dygtige gartnere var driverierne en dårlig forretning. Når leverancerne til hoffet blev undtaget, kostede driverierne 16.000 kr. årligt – og da Christian 9. døde i 1906, blev det klart, at de måtte afvikles. Driften blev dog opretholdt indtil 1909, men så var det også slut, og planterne blev bortsolgt ved offentlig auktion. Måske trøstede man sig med, at når drivhusene blev nedlagt, og de optog megen plads, så fik byens borgere erstatning for den del af haven, som de havde mistet, da militæret opførte det lange Eksercerhus langs Gothersgade, som lukkede for synet ind til haven.

Illustreret Tidende holdt sig ikke tilbage og slog begivenheden stort op: »Atter skal et stykke København forsvinde... Nu er turen kommet til de kongelige driverier i Rosenborg Have og øksen ligger allerede ved træernes fod. Til februar 1909 vil den blive ført, driveriernes dage er omme... Begrebet Kongens Have har altså uigenkaldeligt fået sit dødsstød... Nu nedlægges de kongelige driverier, og de viger pladsen bl.a. for at skabe en passage fra hjørnet af Kronprinsessegade til hjørnet af Boulevarden og Sølvgade. Arkitekt Bojsen-Møllers murersvende kan trygt gå i gang med at opføre Dronningeporten – og trække den diagonal, der vil skære haven midt over«.

Aldrig: Her har havearkitekt C. Th. Sørensen omkring 1925 fremsat en radikal plan til en næsten total fornyelse af Kongens Have. Planen, der er set fra hjørnet Østervold og Sølvgade, opdeler området i fem sektioner omgivet af levende bevoksning på alle fire sider. De eneste bevarede bygninger – udover slottet – er de gamle bygninger langs Østervold. Øverst den gamle have, nederst den nyere del. Til højre den tidligere urtehave som åben plads og bag denne Eksercerpladsen gemt bedst muligt bag træbevoksning, dog uden at ødelægge synet af slottet fra Gothersgade. Dronningeporten fra 1909 er også væk. – De kgl. Lysthavers Arkiv.

C. Th. Sørensen P. Wald

Nedenfor:
Hjørnet af vore dages kryds ved Sølvgade og Øster Voldgade så således ud, da Østervold – med sin promenadeopgang fra gaden – endnu stod. Dengang gemte Rosenberg Have sig ved Sølvgade-hjørnet bag en række lave gartnerhuse lige over for Sølvgades Kaserne. De gamle huse blev revet ned omkring 1909 og erstattet af Dronningeporten, som ses på billedet på næste side. I øvrigt stod den sidste ende af Østervold længere end nogen anden del af det gamle forsvarsanlæg (se bind 10). Formentlig kopi efter Fattig-Holm, tegnet ca. 1850. – Øregård.

Ved havens omlægning i 1820 havde den helt mistet sit oprindelige præg. Det landskabelige er den altovervejende faktor i den engelske havestil, og til et sådant krav var haven ganske enkelt for lille. Gennem tiden var den blevet beskåret. Først inddrog militæret pragthaven – en god bid af havens areal. Men den senere bebyggelse ud

mod Gothersgade med depotbygningen, Brøndkuranstalt og Eksercerhus havde heller ikke gjort haven ligefrem rummeligere.
Mange planer til ændringer og artikler i fagblade har gennem årene bekræftet, at haven har voldt problemer. Hvad var egentlig havens funktion? Det syntes indlysen-

Helt op til 1909 – 3 år efter Christian 9.s død – vedblev gartneriet i Rosenberg Have at levere grønsager og frugt til kongehuset, uanset at haven var blevet statejendom efter Grundlovens vedtagelse i 1849. Således tegnede J. L. Ridter gartneriet omkring 1900. Passagen i midten følger den tilkastede fiskedam. Sølvgade ses til venstre. – Bymuseet.

I 1910 var gartneriets gamle hjørnebygninger langs Østervold nedrevet (se bind 10), og da gartneriet nu var indlemmet i parkanlægget i Kongens Have, opførtes en ny hjørneport som det diagonale modstykke til Kongeporten på hjørnet af Gothersgade og Kronprinsessegade. Arkitekten var Helge Bojsen-Møller (1874-1946). Den nye port fik naturligvis navnet Dronningeporten. Fot. ca. 1920. – Bymuseet.

Den nye del af Kongens Have, som åbnedes i 1910 efter gartneriets sløjfning, har altid haft karakter af åben park, som præsenterer slottet fra nordsiden på det smukkeste. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1985.

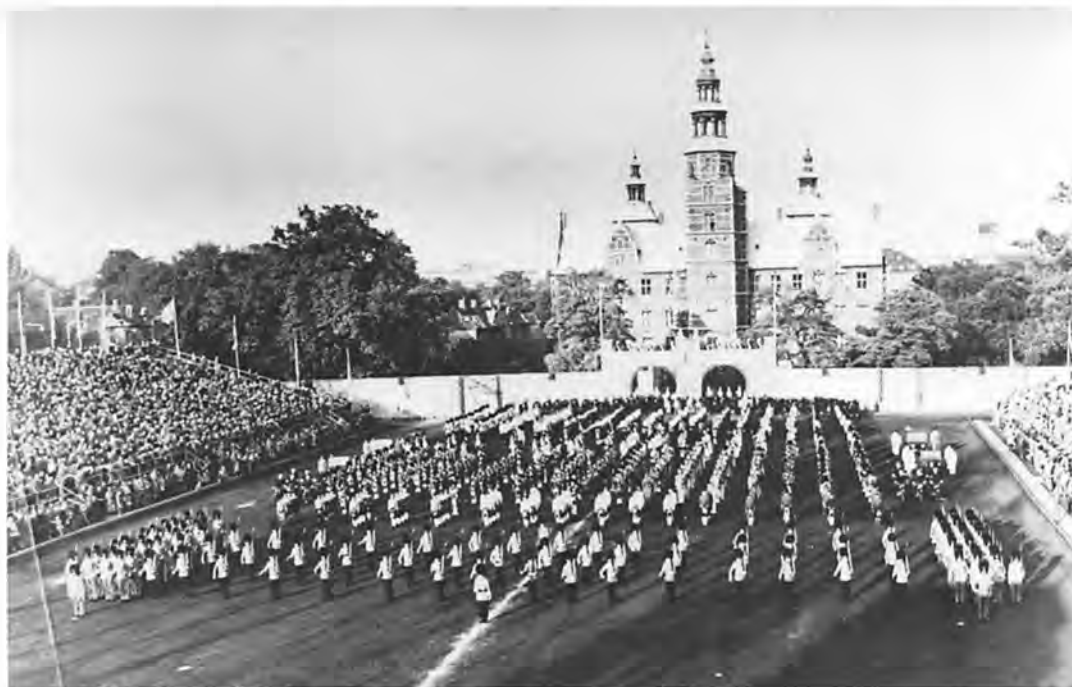

Her er vejen i haven bag muren langs Sølvgade. Det var dette område, nord for fiskedammen, som Ferdinand Meldahl i 1884 gerne havde set udlagt til Stagens Museum for Kunst, men dette museum fandt i stedet sin plads i Østre Anlæg på det modsatte hjørne af Øster Voldgade. Fot. 1960. – Bymuseet.

Christian 10. var uddannet ved Livgarden. Da han i 1912 blev konge, aflagde han med sin stab til hest et inspektionsbesøg på Eksercerpladsen, hvor Garden var opstillet til venstre, medens Garderhusarerne til hest på geled ses til højre. Samtidigt maleri af Erik Henningsen. – Livgardens Museum.

Endnu i vore dage anvendes Eksercerpladsen til forskellige opvisninger af fortrinsvis militært tilsnit. Her er et af de engelske tatoos, som efter krigen skabte en hel ny tradition på pladsen. Foto fra 1964. – Pressefoto.

Slottets naboskab til Eksercerpladsen har skiftende slotsgartnere siden 1785 søgt at kamuffere så nænsomt som muligt. Her ser man den lave mur, der adskiller haven fra pladsen foran slottet. Den blev opført efter Eksercerpladsens endelige færdiggørelse. Fot. 1950erne. – Rosenborgs Arkiv.

Aldrig: Engang imellem må en slotsgartner have luft for sin misfornøjelse med de herskende tilstande og vise, hvordan han gerne vil have sin park til at se

de, at den stigende fodgængertrafik fra bro-kvartererne mod City skulle afpasses med det rekreative, men her lå vanskelighederne. Som et gennemgangsled for fortravlede mennesker indtager Kongens Have fremdeles en særstilling.

Allerede i 1931 tog *Steen Eiler Rasmussen* i en stor artikel i *Arkitekten* hele spørgsmålet op til behandling, før myndighederne i 1932 lod havearkitekt *J. P. Andersen* forestå en omlægning. Han advarer mod en stiv og formalistisk plan, fordi netop en sådan vil komme i konflikt med havens funktion, hvor en stadig strøm af mennesker vil færdes mellem de to porte. Han slog til lyd for store plæner med enkelte træer, og at busketter og overflødige træer fjernes. Nu gjaldt det om at få sol på de grønne plæner, som naturligvis skulle være åbne for publikum. *Steen Eiler Rasmussen* konkluderer: »I England kan man overhovedet ikke tænke sig et offentligt lystanlæg, hvor man ikke har lov til at gå i græsset, og der er næppe nogen fornuftig grund til, at det skal være anderledes i København«.

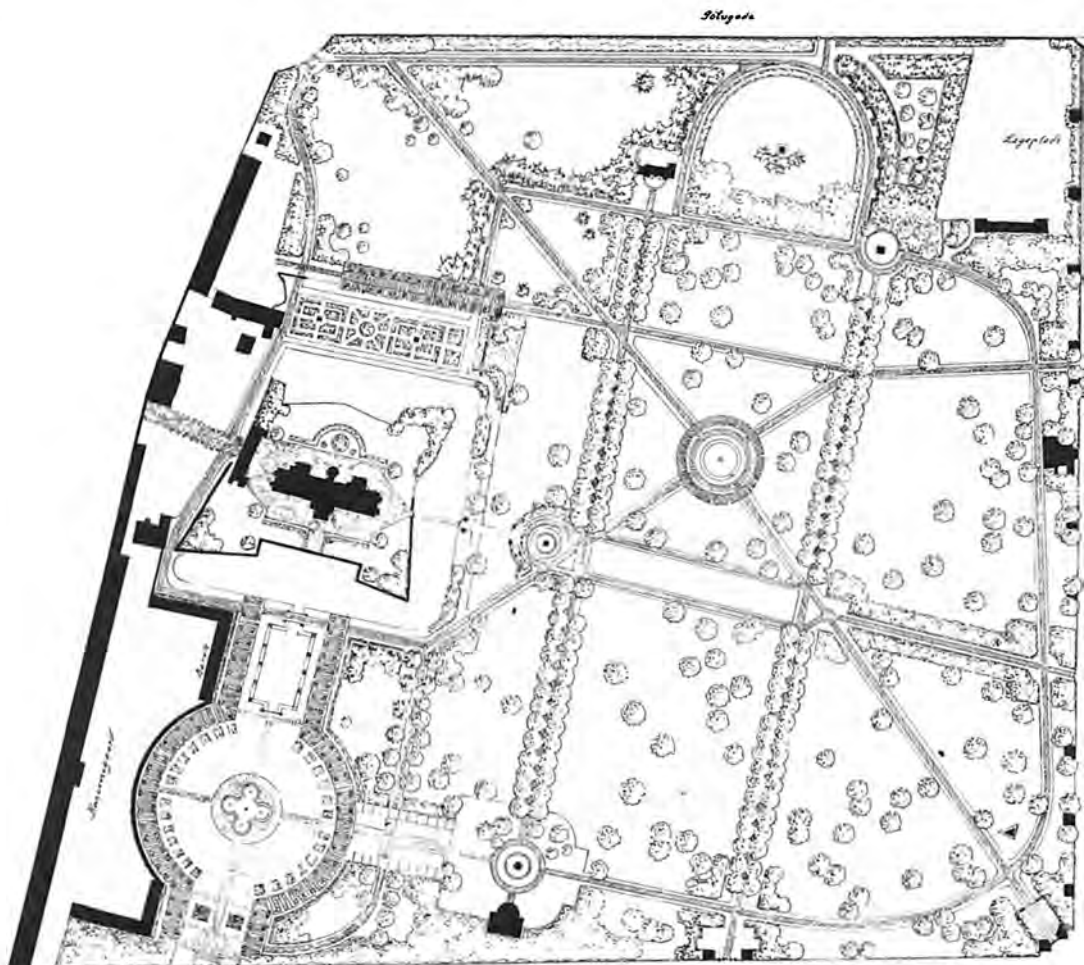

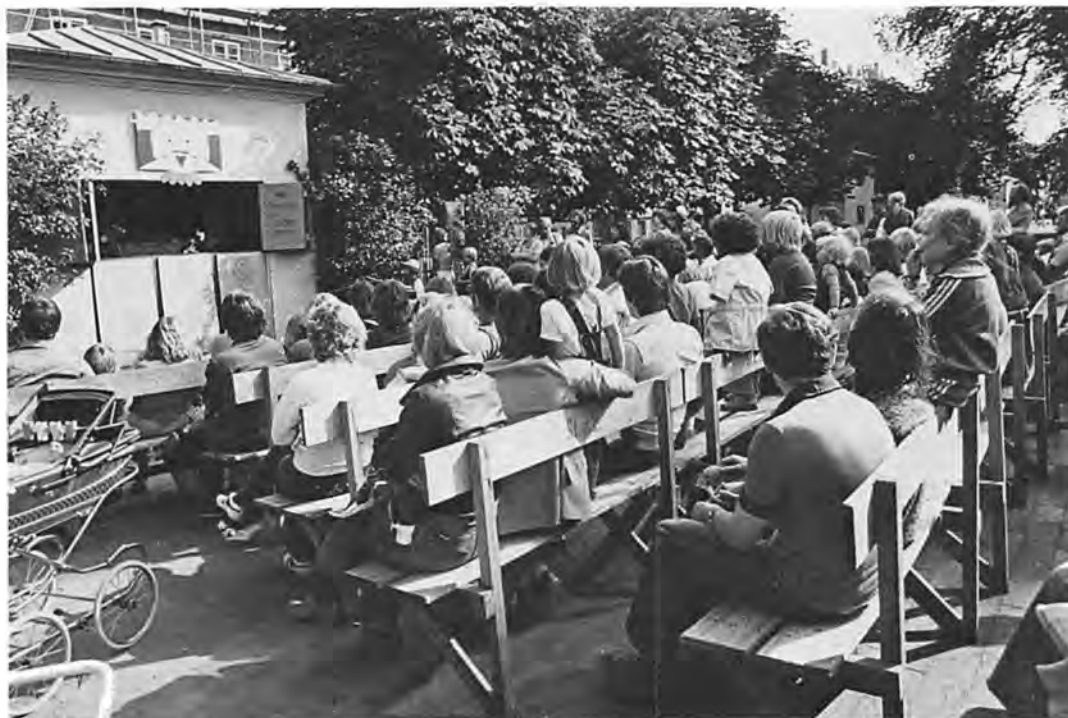
Nu kunne ingen forudsige, at stormfaldet i 1960'erne, som fældede mange tusinde træer i store dele af landet, også skulle rydde godt ud i Kongens Have. Det gav luft i haven og navnlig gav det det lys på plænerne, som Steen Eiler Rasmussen havde slået til lyd for. Haven ændrede sig til en stor engelsk »green« midt i byen, hvor plænerne blev åbnet – og navnlig benyttet – af offentligheden.

Det var, som om en sur og hengemt atmosfære, der tidligere havde hersket i haven, med et befriende stormvejr pludselig var blæst væk. Kongens Have ændrede atter karakter; fra at være en have, hvor man enten promenerede eller hastede igennem, blev det også til en have, hvor man slog sig ned i græsset og pakkede madkurven ud. En park midt i byen, velegnet til spil, sport og lediggang.

Rosenhaven mellem husgangen og slottet, hvor roser og andre blomster overvåges af statuen af dronning *Caroline Amalie*, og det lange staudebed langs med muren i

ud. Her er et forslag fra en konkurrence 1930! Først og fremmest Eksercerpladsen tilbagegivet og gjort til en opulent entré til slottet og som samtidig gemmer Garderkasernen diskret af vejen. Dernæst voldgravene restitueret helt på tre af de fire ledder. Alleerne bevaret med Herkulespavillonen og H. C. Andersen-statuen, men en koncertribune i den modsatte ende af Kavalergangen. Endvidere en regulering af indgangen fra Dronningens Tværgade. Springvandet stadig centrum i haven, men diagonalvejen trukket skarpere op. Desuden endnu et flot, ovalt anlæg øverst ved siden af en legeplads. – Plan af J. P. Andersen i De kgl. Lysthavers Arkiv.

På hjørnet af Sølvgade og Kronprinsessegade er der indrettet børnehave i den gamle kongelige park. Her overværer børnene en Mester Jakel-forestilling på legepladsen ved siden af. Fot. 1970. – Pressefoto.

Dette syn ville det have forbavset Christian 4. at se i sin park. Han ville have troet, at her lå faldne på en slagmark. Men billedet viser sommer og søndag på plænen langs Sølvgade i 1970'erne. – Pressefoto.

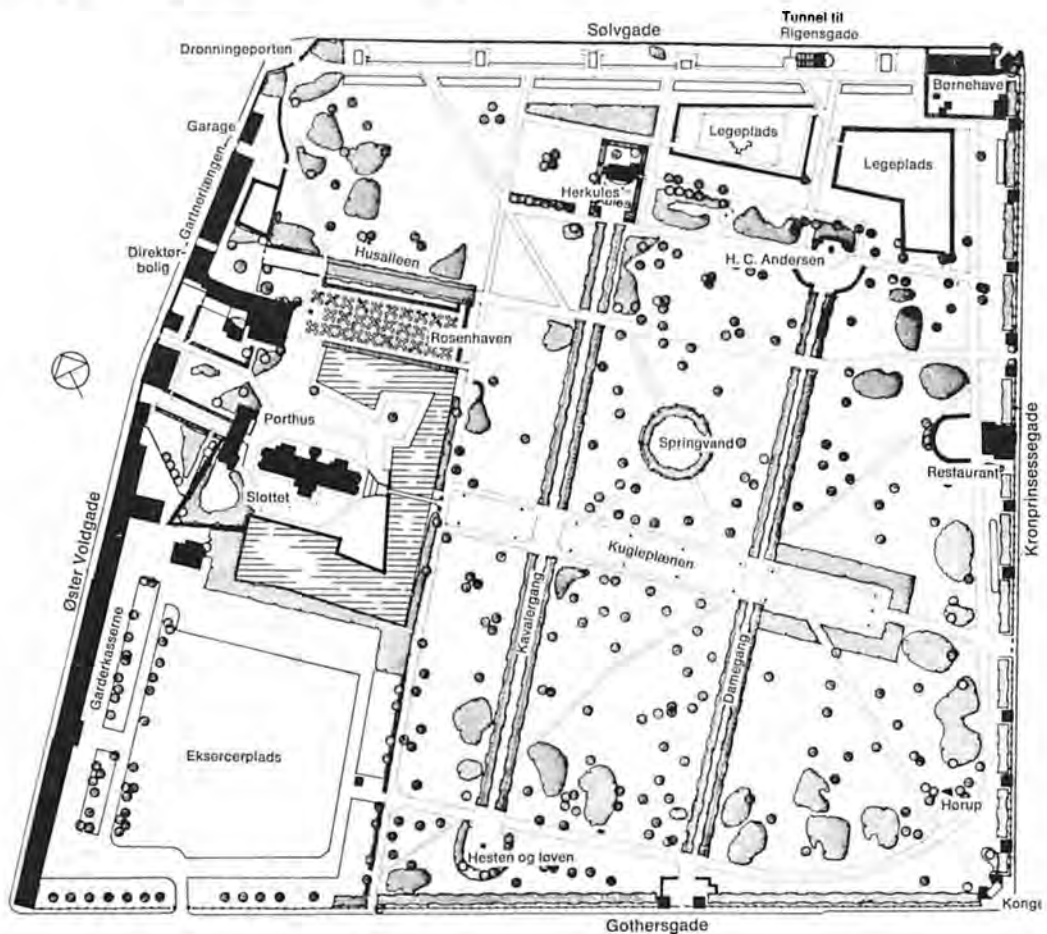
Sølvgade er stort set de partier i haven, hvor man fra forår til efterår kan glæde sig over årstidens blomster. De blomstrende rododendrons midt i haven har kun en kortere levetid end de bestandigt vekslende stauder langs muren.

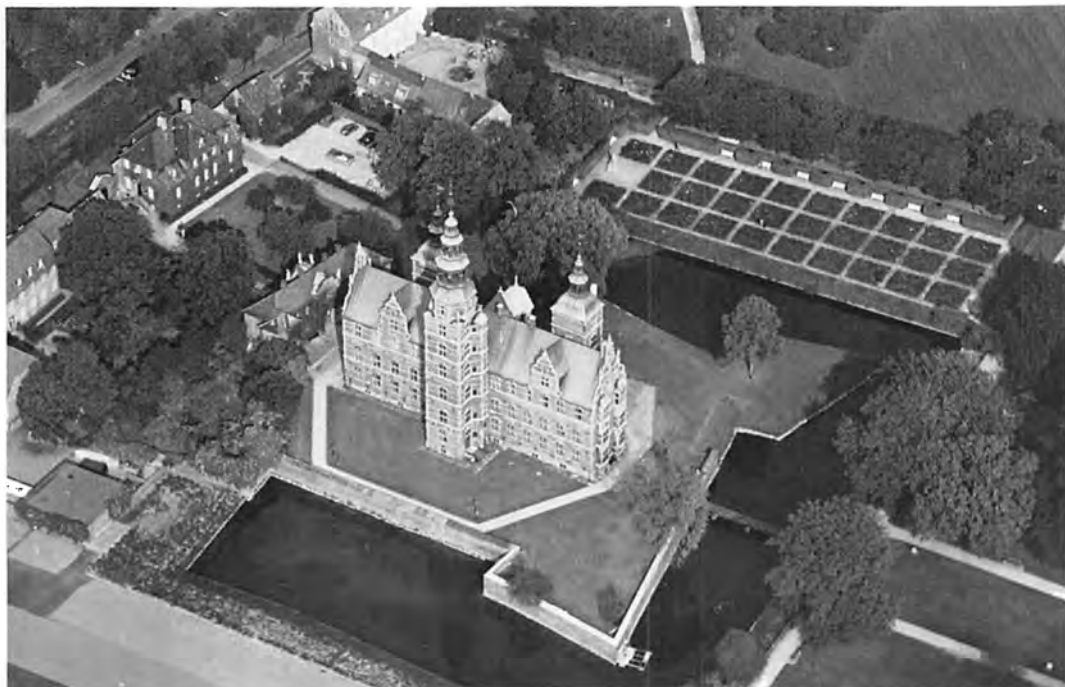
Styrken i haven ligger i de store åbne plæner, flittigt benyttet af kvarterets beboere, der forståeligt nok foretrækker søndagsfreden i haven fremfor trængslen i Nordsjælland. Hvad den gennem et par århundreder satte til i kunstnerisk kvalitet, vandt den til gengæld i løbet af nogle årtier i folkelig styrke, og ved lemfældige omlægninger rejste den sig efter krigen efter 1920'ernes og -30'ernes forfald.

De skæmmende bygninger langs Gothersgade forsvandt omsider i 1920'erne, og der kom et gitter – i slægt med Meyns – der gav et frit indblik i haven.

Alle snigløb gennem årene er undgået. Der blev aldrig anlagt noget *Kunstmuseum*, hvor driverierne havde haft deres plads, og heller ikke et *Skulpturmuseum*, som

Plan over Kongens Have i vore dage. Planen svarer, som man vil se, nøje til luftfotografiet på næste side. Eksercerpladsen er det efter 200 års forløb aldrig lykkedes slotsgartnerne at få tilbage. Den tilkastede søndre del af slotsgraven er reetableret 1981 i forbindelse med anlæggelsen af slottets underjordiske skatkammer til kronjuvelerne. På den sydvestlige bastion har tjeneboligen i slotsforvalterens længe en herlig lille have. Gartneriets gamle område er nu det meget åbne parkanlæg langs muren til Sølvgade, og den yderste trekant i det nordøstlige hjørne er reserveret børnehaven og legeplads. De to gamle 1700-tals alleer er i princippet bevaret. – De kgl. Lysthavers Arkiv.

Luftbillede af Rosenborg og slottets omgivelser i vore dage. En mur langs den genetablerede, sydlige voldgrav afgrænser stadig slottet fra Eksercerpladsen. Langs Østervold ses kommandantboligen og lige foran slottet den gamle slotsforvalterbolig, gennem hvilken en port fører til slotsgården. Enkelte gartneribygninger er bevaret langs Østervold, men hjørnet til Sølvgade er frilagt (se også bind 10). – Foto 1982 fra Stadsingeniørens Arkiv.

Det er de fire tårne – tre på forsiden og »Det lange tårn« på bagsiden – der får Rosenborg til at se ret aneligt ud, men selve bygningen er jo påfaldende lille. Der er ikke mere end en halv snes regulære rum i slottet, og det er nok denne overkommelighed, der har gjort museet med de kongelige samlinger til et af landets mest publikumsvenlige. Billedet her er set fra den nye Parterrehave foran slottet. – Fot. 1975 fra Rosenborgs Arkiv.

foreslået af *Carl Brummer*. *Bernhard Olsens* bondegårde – begyndelsen til Frilandsmuseet – blev heldigvis flyttet til Lyngby, og *Rudolph Tegnens* danserindebrønd kom til Helsingør. En af Meyns pavilloner tjener om sommeren som marionetteater og Eksercerpladsen udlånes af garderne til – heldigvis kortvarige – tattoo-parader.

Kongens Have er i sjælden grad blevet folkeeje, hvor man igen kan fornemme, at slot og have hører sammen.

I den skikkelse, den har fået gennem utallige ændringer, har den næppe været smukkere og mere populær end netop i vore dage.

Kronprinsessegade

En af de gader, som figurerede på Urups plan, men som ikke blev anlagt, hed *Herregade*. Den skulle have ligget vest for *Adelgade*. Derfor blev Rosenborg Have udstrakt helt til de små private haver bag Adelgades vestlige side, hvor slotshaven var afsluttet med kanaler og køkkenhave.

Efter byens anden brand i 1795 var man i bekneb for midler til erstatningerne til de ejendomsbesiddere i den brandhærgede by, der måtte afgive grundstykker til gadeudvidelser og nye torve. Det var affødt af ønsket om bredere adskillelse mellem den gamle bydels snævre bebyggelse. Det var logisk at lede efter ubebygget areal, men måske har et kvikt hovede i Magistraten også vidst, at der engang havde figureret en ekstra gade på en gammel plan. I hvert fald accepterede Frederik (6.), at af Kongens Haves areal skulle afgives en 89 alen bred strækning på 627 alen, dvs. fra Gothersgade til Sølvgade, således at der kunne anlægges en ny gade, 20 alen bred og med grundstykker, der imod øst strakte sig hen til Adelgade-husenes baghaver. Dronningens Tværgade blev forlænget op til den nye havegrænse. Den nedsatte erstatningskommission fik i 1799 udarbejdet et kort over arealet, tegnet af stadskonduktør *J. H. Rawert*, som samtidig spurgte, om ikke gaden burde være 3 alen bredere. Men stadsbygmester *Peter Meyn* var tilsyneladende ikke enig. Derimod ønskede han »brækkede Hjørner«. Og sådan blev det.

Kronprins Frederik (6.), som var den egentlige giver, godkendte de fastsatte priser på grundene, som var dyrest ved gadehjørner og i øvrigt på strækningen fra Gothersgade til Dronningens Tværgade. Grundene blev nu solgt ved auktion i første omgang. Rawerts fornuftige

Aldrig: Det har i årenes løb ikke skortet på forslag til nye indretninger i haven. Her er et forslag fra århundredskiftet til et 8 m højt ur, opstillet på én af alleerne i haven. – Det kgl. Bibliotek.

Frederik 6. (1766-1839).

Dansk konge fra 1808 til sin død. I Københavns topografiske historie er han allerede som kronprins på godt og ondt knyttet til Rosenborg og Rosenborg Have, som ikke interesserede ham ret meget, fordi han foretrak at tilbringe sommeren på Frederiksberg Slot. Som militærbejstret, regerende kronprins havde han i 1785 indvilliget i at afstå Rosenborgs smukke Parterrehave foran slottet ud mod Gothersgade – den smukkeste del af hele haveanlægget – til Livgarden, som savnede en eksercerplads, og som samtidig kunne få Christian 5.s gamle Laurierhus som fremtidigt hovedkvarter. Det har Livgarden glædet sig over i over 200 år, men De kgl. Lysthavers senere slotsgartnere har i samme årsmål forgæves forsøgt at generhverve bygningen og pladsen. På Frederik (6.)s kreditside må derimod noteres, at de 89 alen, han afstod langs østsiden af parken op imod Adelgades haver og baghuse, var en gestus, man stadig må glæde sig over den dag i dag. Det var en gave i 1795 til borgerne i den ildhærgede by, og af denne gave opstod Kronprinsessegade (se næste side). Det andet Christiansborg (bind 1), som C. F. Hansen fik færdiggjort i 1828, var vel også skabt på Frederik 6.s initiativ, men han boede der aldrig.

tanker om, at brandlidte skulle tilgodeses, og Meyns uegennyttige ideer om at opføre boliger for fattige familier blev ikke realiseret. Erstatningsfonden skønnede, at der ved auktion ville kunne indbringes knap 105.000 rdl. for grundene. Da salget blev opgjort i 1805, var der indkommet knap 86.000 rdl. Det var ikke helt den succes, man havde forestillet sig.

Gartner *Lindgaard* fik nu besked på at rydde køkkenurter og buske, (det meste af det kongelige aspargesbed måtte ofres), og nogle store gamle kastanjetræer måtte fjernes sammen med den gamle mur. Denne blev midlertidigt erstattet med et plankeværk, medens Peter Meyn arbejdede på et forslag til en permanent afgrænsning. Han var nødt til at vælge en løsning af en vis tyngde som modvægt til den modsatte sides høje bygningsrække, og han fortæller selv, at han, for at give sit 644 alen lange gitterværk »den fornødne Størke«, har anbragt 16 stk. *boutiquer*. De ville, foruden at give den nævnte styrke og pynte i gadebilledet, også ved en vis lejeindtægt styrke den offentlige, slunkne kasse.

De modeller og forbilleder for smukt borgerligt byggeri, som *Harsdorff* havde anvist, især med sit eget hus på Kongens Nytorv, blev der god brug for efter branden, og mønsteret blev selvfølgelig også forbillede for mange af de huse, der blev opført i Kronprinsessegade. Også fordi mange blev bygget af og for adskillige af Harsdorffs egne elever, *Rawert*, *Hallander*, *Qvist* og entreprenørfamilien *Blom* m.fl. De var alle dygtige, også til at tjene penge. Kronprinsessegade-husene byggede de i flere tilfælde for egen regning, dvs. til sig selv, og videresolgte dem først efter opførelsen, hvilket ikke mere var svært. Fra begyndelsen var gaden en nobel adresse. Hjørnebygningen til Gothersgade blev opført som en af de første til den hovedrige skibsreder *Lars Larsen* (Larsens Plads (se bind 6)). Hans københavnske domicil har uden al tvivl været et prægtigt hus, også indretningsmæssigt, og han boede der til sin død i 1844. Hovedindgangen lå i midterfaget ud mod den nye gade, og facaden var udstyret med hele det klassicistiske formsprog, balustre og konsoller under vinduerne i beletagen, fordakninger over. Midterpartierne blev tilbagetrukne, prydet med blændinger, og de to nederste etager sammenbundne ved fugning *à refend*. En kraftig gesims har kronet facaderne. Huset, som var bygget på voldgravens opfyldte og dermed gyngende grund, har i årenes løb sat sig påfaldende; alligevel er det stadig et fint hus. Da den tidligere nævnte udvidelse af Gothersgade kom på tale, og huset dermed stod i vejen, var der

Indtil branden 1795 stødte haverne bag husene i Adelgade ud til et rækværk, der skilte dem fra Kongens Have (se til venstre). Så skænkede Frederik 6. i 1795 staden de yderste 89 alen af Kongens Have for ved salg af grundene at skaffe penge til byens brandlidte. Derved opstod i tiden 1802-12 en af Københavns smukkeste gader (se til højre). – Kort af Arne Gaarn Bak 1986.

da heller ikke tvivl om, at det skulle bevares, kun rykkes tilbage.

Derimod var der ingen veneration over for nabobygningen, som var nyopført af *Gotfred Tvede* i 1913 i nybarok, og som på udmærket vis søjer sig ind i husrækken. Men i 1929 og igen i 1961 overvejede Magistraten at fjerne dette hus og rulle Lars Larsens ældre, og dermed i antikvarisk henseende værdifuldere og fredede bygning tilbage.

Kronprinsessegade, som den hed officielt, blev døbt og åbnet for færdslen i 1804, og da var der kun opført fem, om end meget smukke bygninger i løbet af de fem år siden udstykningen. Man havde også haft problemer med navnet. *Havegade* eller *Gavegade* var foreslået, eller *Bondegade* i konsekvens af Adel og Borger. I folkemunde blev det til Prinsessegade.

I 1806 stod 23 ejendomme bebygget, 16 gårde og 7 huse. Samtiden var især begejstret for dem, oberst *Andreas Hallander* havde opført. Han var tømrermester og én af den gruppe store håndværksmestre, der ved genopbygningen af byen gjorde den til Det klassiske København. De kendte alle hinanden. Var venner og kom sam-

men i skydeselskaber og loger, gjorde tjeneste i det borgerlige artilleri og brandkorps og giftede sig med hinandens døtre og enker. De var solide, holdne folk, der i deres unge dage havde fulgt *Harsdorffs* og *Hans Næss'* undervisning på Akademiet, vundet sølv- og guldmedaljer, og i det hele taget kunnet deres metier. Deres bygninger står endnu, fredede efter bygningsfredningsloven, og hvor de er vel vedligeholdt, er de så smukke, som da de blev opført for det bedre borgerskab.

Murermester *Johan Martin Qvist* satte især sit præg på gadebilledet, idet han opførte hele rækken fra nr. 6 til nr. 18 i løbet af de fem år fra 1803 til 1807. Qvist var fuldt uddannet arkitekt fra Kunstakademiet, elev af *Harsdorff*, havde haft *Næss* som lærer og vundet to sølv- og en guldmedalje i studierne. Han byggede storslået, når lejlighed gaves (Ved Stranden 18, se bind 3) og rumligt set helt fremragende til sig selv (Snaregade 10, se bind 3).

I Kronprinsessegade har Qvist i et par tilfælde haft bygherrer, der har haft deres egen mening om deres huse. Der var imidlertid fastsat bestemte regler for bygningernes højde, gesims- og vindueshøjder, og alene det-

Andreas Hallander (ca. 1755-1828). Arkitekt, som blev en af H. C. Harsdorffs gode elever på Kunstakademiet. Efter Københavns brand 1795 fik han store opgaver, hvor hans uddannelse kom ham til gode. Han var med til at præge den nyanlagte *Kronprinsessegade* i årene 1805-08, hvor han tegnede nr. 20 og 46A i 1805-06 sammen med J. H. Rawert og alene nr. 22-24 fra 1807-08 (dette bind). 1790-91 opførte han *Amaliegade 45* (bind 6) og i 1797 *Kompagnistræde 18* og *Rådhusstræde 1. Højbro Plads 19* tegnede han 1798; det er det smukke hjørnehus med kanelrede pilastre ud mod kanalen (alle bind 3). Endelig opførte han også *Bredgade 38* i 1801-02 (bind 6).

Opstalter af den smukke husrække i Kronprinsessegade nr. 2-38, dvs. fra Gothersgade til Dronningens Tværgade. Akademiets elever, der har tegnet husrækken, har dog koldblodigt lavet et hul, hvor nr. 4 ligger, for arkitekt *Gotfred Tvedes* hus fra 1913 er et fremmedelement i gaden. Alle øvrige huse blev opført på forholdsvis få år. Da gaden i 1804 blev åbnet for færdsel, stod fem huse færdige, to år senere var 23 opført og de sidste fulgte inden 1812. Bygmestrene var tidens bedste, først og fremmest *Hallander*, *Rawert* og *Thomas Blom*. Nr. 30, som rummer *Davids Samling*, er et af *Rawerts* bidrag. – Kunstakademiets Bibliotek.

Et af de tidligste billeder af den nye Kronprinsessegade mellem Adelgade og Rosenborg Have. Allerede i 1804 havde stadsbygmester Peter Meyn opført sit smukke tre alen høje jerngitter med stenpiller langs hele gaden, afbrudt af 14 »boutiquer«, som var indføjjet med regelmæssige mellemrum langs hele gaden ned til Sølvgade. De skulle ikke blot være til zir, men også indbringe en årlig husleje. Der havde været forskellige forslag om den nye gades navn. Bygmester Rawert havde foreslået »Havegade« eller – på grund af majestæten gestus – »Gavegade«, men Magistraten besluttede sig for »Kronprinsessegade«. Den fik formentlig navn i 1804 efter kronprins Frederik (6.)s gemalinde, kronprinsesse Marie Sofie Frederikke. Akvarel af Jes Bundsen 1804. – Hamburger Kunsthalle.

te forlener naturligvis husrækken med et helhedspræg. Nr. 6 skiller, og skilte, sig ud. Fra begyndelsen var det en etage lavere, men blev forhøjet i forrige århundrede. Til gengæld har det nu mistet sin tagrejsning, hvad der ser helt forrykt ud på det sted. Hvor har stadsarkitekten haft sine øjne? I nr. 14 og 16 demonstreres endnu den fornemmere anden etage, førstesalen, ved den særlige vinduesudsmykning, et levn fra dengang bygninger var enfamiliehuse med herskabets beboelse på beletagen. Men etagehøjden er på demokratisk vis ens, nu hvor der er lejeboliger i husene, om end de fineste folk boede i de fineste etager.

Det næste hus i rækken, nr. 20, er opført af Andreas Hallander sammen med stadskonduktør J. H. Rawert. På de følgende to bygninger arbejdede Hallander sammen med murermester A. C. Wilken, medens Rawert herefter i 1805-07 var arkitekt på de næste tre ejendomme, nr. 26-30. Hans eget offentlige embede gjorde, at han måtte have tilladelse til at bygge sit eget hus og ikke være grund- og byggespekulant ligesom de andre driftige håndværkerkolleger, der havde sikret sig grunde i den nye gade. Spekulant var nemlig den benævnelse, vi i vore dage ville bruge.

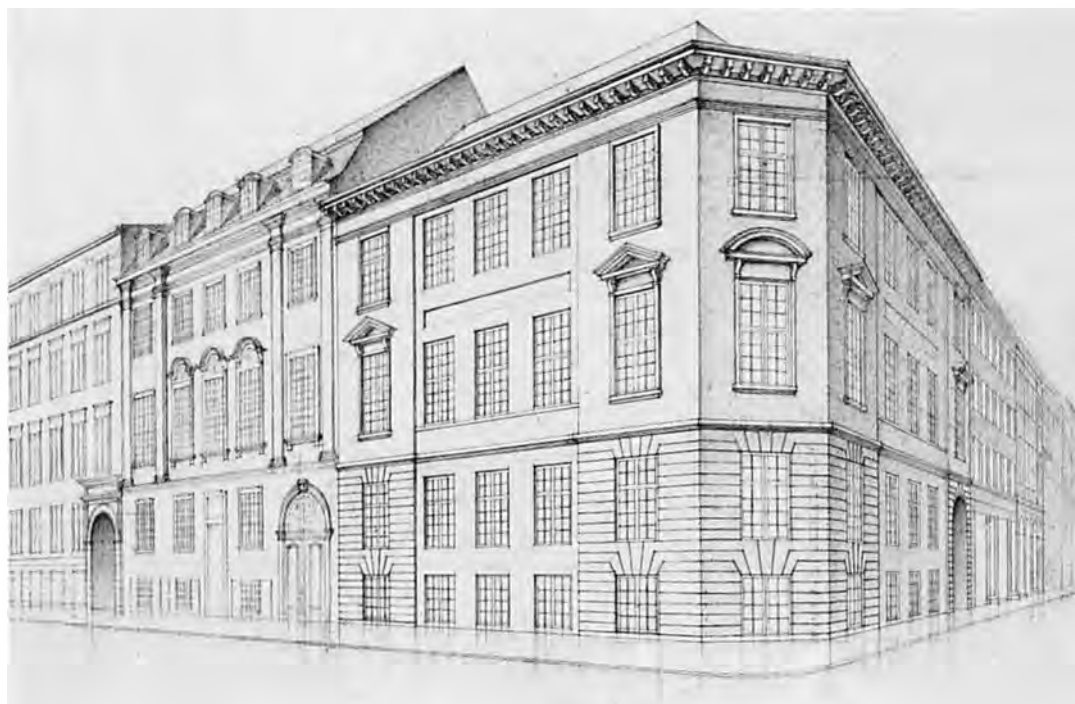
Rawert var i virkeligheden ingeniørofficer som nogle af sine store arkitektforgængere, og desuden professor i matematik, dertil en glimrende byplanlægger, som det ses af hans planer for byens genopbygning. Nr. 26 røber

en lille bygningsdetalje, som er særegen for Rawert. Porten er placeret, som det nu er almindeligt, fordi det er så praktisk, i et yderfag, og det modsatte yderfag er markeret som pendant ved en buet blænding omkring kælder- og stueetagens vinduer. Nr. 30 er stilmæssigt det enkleste hus, efter en senere fjernelse af forrige århundredes udsmykning af facaden, men nutidig funktion har mishandlet taget, det skal Rawert ikke lastes for. Han byggede huset for sin svoger, kommandørkaptajn J. C. Krieger.

Som nogle af de første købere til gadens nyudstukne grunde står *Enken Blom og hendes 4 Sønner*. Det drejer sig om en grund, der blev den sydligste hjørnegrund, da Dronningens Tværgade blev ført igennem til den nye gade.

Her lå før dette skete et traktørsted, eller en ølhave, formentlig som vi i dag kender det i de små familiehaver langs Pile Allé. I almindelig omtale hed den aldrig andet end »Sorte Christians Krøg«, og det udviklede sig til en slags stedsbetegnelse, næsten som et gadenavn. Christian var formentlig identisk med urtegårdsmand *Christian Ditlev Hector*, der i 1718 overtog det dér beliggende gavluhus på 17 fag og i to etager med sidehus og et 9 fags tværhus. Mod den blinde Dronningens Tværgade var et plankeværk, og fra gården kom man gennem en port ind i den store gartnerhave, der 174 alen lang strakte sig som

I vore dage har man fredet alle ejendommene i gadens oprindelige udstrækning: Gothersgade-Sølvgade, men inden fredningen skete, havde ejeren af nr. 4 (der ses i midten) allerede i 1913 ladet arkitekt Gotfred Tvede, der bedre end de fleste andre arkitekter vidste, hvordan et palæ skulle tage sig ud, præstere »en flot sag«, men huset virkede lidt pyntet mellem de øvrige strengt ny-klassicistiske huse. Tegning formentlig af Gotfred Tvede. – Det kgl. Bibliotek.

J. H. Rawert (1751-1823).

Norskfødt arkitekt, der skaffede sig en militæruddannelse, inden han gik ind på Akademiet og fik Harsdorff som lærer. 1790-1823 var han stadskonduktør i København, men opretholdt samtidig en omfattende arkitektvirksomhed og udfoldede sig tillige som byggespekulant. Københavns brand 1795 gav ham store muligheder og opgaver både med byplansager og opførelse af enkelte bygninger. Han opførte de smukke huse *Sankt Annæ Plads* 5 i 1795 og nr. 11 i 1801 (bind 6). *Wildersgades Kaserne* byggedes i 1802 (bind 7). *Kronprinsessegade* nr. 26 og nr. 28 opførtes i 1805-06 og i samarbejde med Hallander nr. 20 og 46A også i 1805-06 (se side 227).

nabo til Kongens Have hen imod Gothersgade. Hvornår gartneriet er blevet til en ølhavne vides ikke, men Christian benævnes som øltapper i 1736.

I øvrigt var havens officielle navn *Fredensborg Have*, og den kongelige haves administration var ikke spor begejstret for naboskabet. Man får en fornemmelse af, at det har været larmende.

Ved ejendommens salg til kapunstopper og øltapper *Anthoni Rose* i 1749 oplyses, at der bor 14 familier foruden ejeren selv. Senere ejere har forstået at komme på bedre fod med den kongelige nabo, i hvert fald etableres en låge i plankeværket, så Kongens Haves spadserende nemt kunne komme ind og få en forfriskning.

I 1790 blev ejendommen vurderet og bestod da af et 17 fags hus i mur og bindingsværk, et 10 fags grundmuret hus med gavli i bindingsværk, gårdsplads med plankeværk om og port til haven, der også var indhegnet. I haven stod foruden valnød-, kastanie- og frugttræer også syv lysthuse, hvoraf et var i mur og bindingsværk. Bag ved denne have endnu et, formentlig det egentlige gartneri, hvorfra kunne købes: »Frisk og got udenlandsker Hauge-Frøe, adskillige Sorter Frugt-Træer, smukke Sorter Papiir-Tapetzerier og gr. Lærred til Betræk, alt for billigste Priser«. Folketællingen havde et par år i forvejen oplyst, at der i alt boede 46 personer.

Selve haven blev opslugt af Rawerts gård, nr. 28, og af Kriegers gård, nr. 30, resten af husrækken står, hvor baghuse og gårdspladsen lå, medens Dronningens Tværgade 55 er opført, hvor forhuset tidligere stod.

Bloms Enke og Sønner var et entreprenørfirma, bestående af moderen og fire sønner, der alle med 2-3 års mellemrum fra 1785-93 var blevet mureruddannet hos Johan Martin Qvist. Man må tro, at de også har frekventeret Akademiet, hvor, takket være Struensees vidsyn, bygningshåndværkere vederlagsfrit kunne modtage undervisning for at højne kvaliteten af deres arbejde, og for at forbedre tidens »fordærvede Smag«. Barokkens og rokokkens stilelementer var ikke længere acceptable. Den selvbevidste enkefru Blom hed Birthe, og hendes deltagelse i firmanavnet kan have dækket over det økonomiske ansvar, for grunden til firmaet blev lagt ved et lån, hun optog i den ejendom, hvor de boede også efter mandens død i 1792, hvor den yngste søn endnu ikke var udlært. For lånesummen startede byggevirksomheden i Sankt Peders Stræde (se bind 4), og for fortjenesten her fortsattes i 1802 med købet af hjørnegrunden ved Sorte Christians Krog. Dette blev fremgangsmåden. De købte grunde, bebyggede og belånte dem og videresolgte, man

Kronprinsessegade igen. Fattig-Holm har i 1820 stået midt i gaden med nr. 32-38 på højre hånd og med Dronningens Tværgades udløb midt i billedet. Den sidste ende af gaden fra Dronningens Tværgade og ned til Sølvgade nr. 40-50 er gennemgående af knap så høj en kvalitet som de allerede omtalte. Gaden endte vinkelret på Sølvgade, og Sølvgade endte til højre i Adelgade, så Kronprinsessegade kunne oprindeligt glæde sig over meget ringe færdsel. – Bymuseet.

Kronprinsessegade 28-18, set af Fattig-Holm fra Kongens Have i 1830. Parken var omlagt 1820 til engelsk naturhave, dog forsynet med interimistiske rækværker for at beskytte de nysåede plæner. – Bymuseet.

Kronprinsessegade endnu en gang, set omkring 1840 fra Gothersgade-hjørnet mod Sølvgade. Den smukke hjørnejendom nr. 2 havde nu fået kælderbutik. Et par infanterister fra byens befæstningsstyrke er på vej til Hovedvagten på Kongens Nytorv. Privatfolk som ryttere hørte endnu med i dagliglivets gadebillede. Bemærk den lukkede Kongeport, der spærrede for uønsket diagonal passage gennem haven som en genvej til Østervold. Den blev først åbnet 1901. J. L. Ridter, formentlig efter ældre forlæg. – Bymuseet.

må tro med god fortjeneste. Det var også en nødvendighed, at de selv var bygherrer, for de var ikke mestre, og kun mestre måtte arbejde for fremmede. Foruden hjørnehuset byggede de de tre sølgende huse ned ad Dronningens Tværgade, nr. 57, 59 og 61. Forretningen gik strygende, og bebyggelsen fortsatte på det modsatte hjørne med fire ejendomme til Kronprinsessegade og to, nr. 56 og 58, mod Dronningens Tværgade i 1807-08.

På den tid døde den ældste broder, og kort efter udrådte den næstældste af firmaet. Han døde i 1811. Tilbage var moderen og de to yngste, Thomas og Ole, som i hhv. 1809 og 1811 var blevet selvstændige mestre og optaget i lauet. Da var firmaet blevet opløst i 1809, tilsyneladende på grund af kraftige divergenser de to brødre imellem. Thomas Blom har været firmaets hovedkraft, og alene opførte han i årene herefter 11 andre ejendomme rundt om i byen, bl.a. i Sølvgade. Han boede sammen med sin moder i Kronprinsessegade 40, til hun døde, og var i øvrigt så stolt af sin virksomhed der, at vuet fra Kongens Have ned gennem Dronningens Tværgade blev valgt som motivet for hans skydeskive, da han blev skydebroder i 1835.

Han døde i 1841, agtet og æret og overhoved for en slægt af bygmestre. En søn, *Julius Andreas*, blev tømrermester og stod bl.a. for tømmerkonstruktionen i Mar-

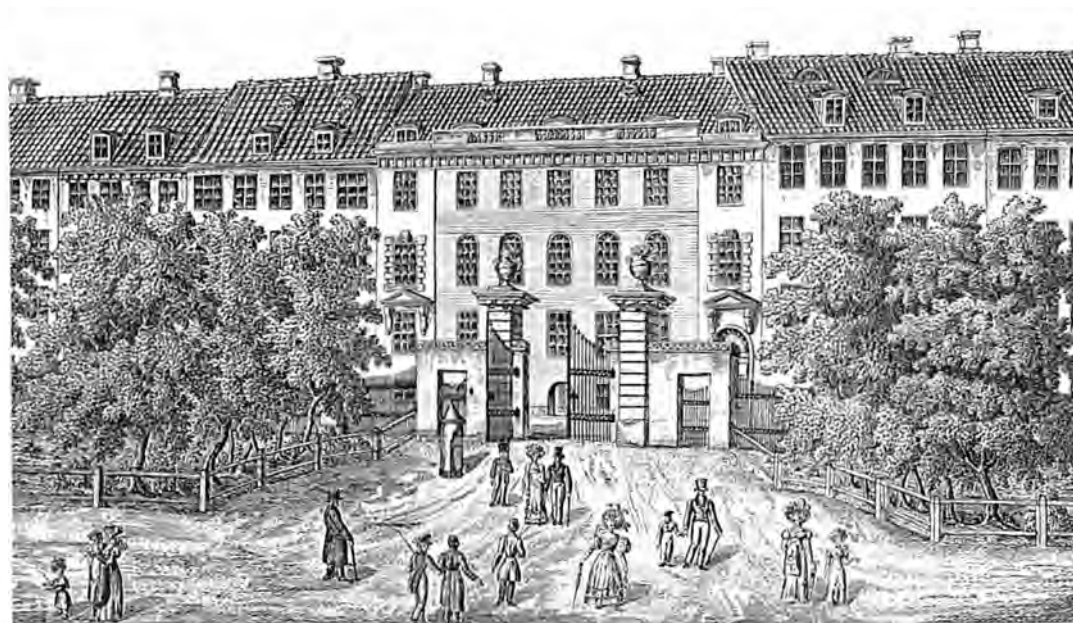

Fattig-Holm har tegnet adskillige tegninger af Kronprinsessegade. Her boede et velhavende klientel, der gerne brugte hans tegninger som julekort. Begge disse billeder er tegnet fra samme sted ud for nr. 18. Det øverste er fra ca. 1860, det nederste fra 1848. – Begge privateje.

Her er stadsbygmester Peter Meyns tegning fra omkring 1800 til porten i Kronprinsessegade med sandstensokler, der var passet ind i gadens lange jerngitter med stenspiller. Der var en stor port i midten, der kunne åbnes ved større lejligheder og ellers to nemme låger til daglig brug. – Efter foto på Det kgl. Bibliotek.

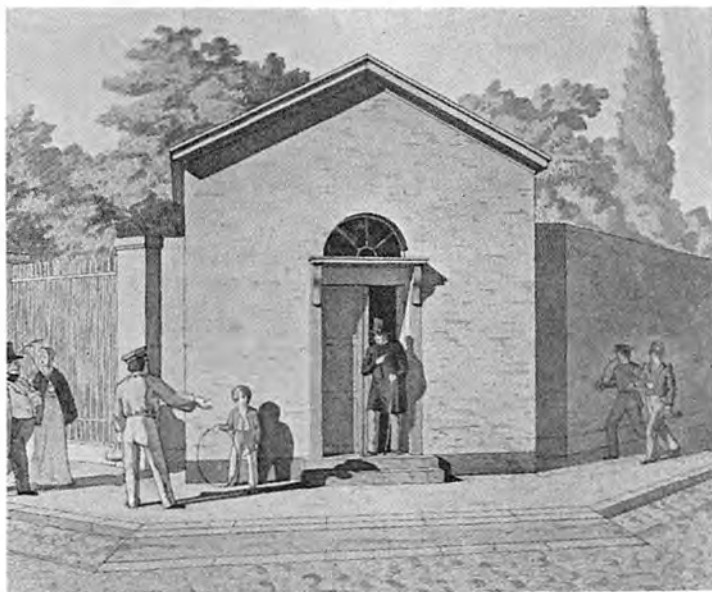

Kronprinsessegade nr. 16-24, efter stik fra ca. 1820, da haven var omlagt til naturpark med rækværker til at beskytte nybeplantningen. Nr. 20 for midten af porten var opført af Andreas Hallander i 1805-06 og var et af gadens smukkeste. Husets attika øverst langs taget er dog senere fjernet. Kobberstik af uanvgiven kunstner. – Bymuseet.

Nærbillede af Meyns port i Kronprinsessegade. Det er Christian 8.s lillebroder, prins Ferdinand, der står i uniform til venstre. Unge jøder holdt af at færdes i haven på sabatten og de første varsler om jødefejden 1819 fremkom på opslag i haven. – Maleri fra 1830erne af Edv. Lehmann. Bymuseet.

Det havde været planen at lave en pendant til Kongeporten i gaden anden ende, men med Meyns port midt i gaden og en lille smutindgang over for Dronningens Tværgade var der adgang nok, så Meyn anbragte endnu en »boutique« på hjørnet af Sølvgade. Senere er der i øvrigt også blevet indgang fra gaden til Kongens Have via restauranten. Tegning af J. Exner fra 1840erne. – Bymuseet.

Vinterdag i nyere tid ved Meyns port i Kronprinsessegade. Beplantningen er nu i visse tilfælde ca. 90 år gammel, plantet samtidig med Rosenborg Haves ændring fra stiv, fransk have til engelsk naturpark. Gadebilledet er forbausende uændret efter små 200 års forløb. A. T. Henriksen ca. 1910. – Bymuseet.

Her er én af Meyns 14 »boutiquer«. De skulle indbringe 4-500 rdl. årligt, men blev ikke så stor en succes som ventet. Den første blev udlejet til en konditor i 1804, og den næste gik til en strømpehandler. Endnu i den første snes år var kun halvdelen udlejet. Grundene til trægheden var tvende. Det var små butikker uden varme og uden andre bekvemmeligheder af nogen art, og man ville ikke udleje til værtshuse eller madvareforretninger. Senere forsøgte man at trække kunstnere til sig. I vore dage holder en del kunsthåndværkere til i butikkerne. Enkelte er blevet indrettet med to – etager. – Fot. ca. 1930. Bymuseet.

morkirkens kuppel. Han endte som etatsråd og boede de sidste fyrré år af sit liv, fra 1861-1900, i Kronprinsessegade nr. 30, få skridt fra, hvor firmaets opblomstring begyndte i Sorte Christians Krog.

Hans enke ejede ejendommen i Kronprinsessegade til 1912, og arvingerne solgte først i 1916. Året efter blev ejendommen overtaget af højesteretssagfører *C. L. David*, hvis oldefar, *Joseph Nathan David*, i øvrigt i 1810 havde købt ejendommen af Krieger og ejet den til 1830.

Det var *C. L. David*, der ændrede tagets udformning for at få tagrummene indrettet til sin fremragende samling af islamisk og europæisk keramik og porcelæn, sølv, malerier og møbelkunst. Samlingen var anbragt på anden sal og i loftsetagen. David fik arkitekt *Carl Petersen* til at forestå loftets udformning, og han, der få år i forvejen havde bygget Faaborg Museum, brugte erfaringerne herfra i rummenes udformning og i gulvbelægningernes mønstre. Selv siges han ikke at have været ganske tilfreds med resultatet, og han døde kort tid efter. Herefter henvendte David sig til *Kaare Klint*, der indrettede keramiksalen i sidehusets loftsetage, hvis form han respekterede og beklædte med oregon pine til en foret æske omkring et kosteligt indhold.

I 1945 oprettedes en selvejende institution omkring et fond og selve samlingen, alt skænket af David. Samlin-

Snevejrdsdag langs butikkerne eller pavillonerne i Kronprinsessegade, hvor Meyns fine gitterværk langs gaden 100 år efter opstillingen blev forbillede for, hvordan Kongens Have mod Gothersgade burde indhegnes, da Eksercerpladsens mur, Eksercerhuset, Brøndkuranstalten og Brandvæsnets depot omsider var revet ned i 1920'erne (se side 131). Tegning af *J. Hansen* ca. 1910. – Bymuseet.

Davids Samling er indrettet af hrs. Chr. David i nr. 30. Møbel- og kunstindustrisamlingen fremtræder i meget naturlige omgivelser. – Fot. Woldby. 1975.

gen blev åbnet for publikum, og er i dag gadens største attraktion.

Peter Meyn havde været en af Harsdorffs mest begavede elever, og han har hos læremesteren i 1790 sikkert set et interessant forslag til en butiksgade, en sammenhængende række småbutikker med en søjlegang, så kunderne kunne gå tørskoet. Meyn kan have haft en sådan i tankerne, da Kronprinsessegade skulle anlægges, men han kunne selvfølgelig også have hentet inspirationen fra Rom, Firenze eller fra Paris, hvor Pont Neuf netop havde fået butikspavilloner.

Peter Meyns tegninger til Kronprinsessegades afgrænsning imod Rosenborg Have forelagdes Rentekammeret i marts 1802. Han havde foreslået en indkørsel komponeret sammen med to pavilloner ud for Dronningens Tværgade, »som en af Stadens reele Gader, der vilde give et smukt Syn for Enden af denne Gade«. Havens gartner Lindegaard mente imidlertid, at indkørslen skulle følge havens allésystem, og afslutte en allé, selv om porten derved kom til at ligge midt i gadelængden. Gartnerens synspunkt vandt; hensynet til haveanlægget fandtes væsentligere end hensynet til den omliggende bebyggelse. Det blev så til 14 butikker, gitterværk med sandstenssøjler og to porte, én ud for Gothersgade-hjørnet og én ud for alleen. Det var ikke nogen heldig løsning. En plan om at beplante gaden med en træække ud for pavillonerne blev opgivet efter henstilling fra gadens ejere. Man gjorde gældende, at et firspand ville have svært ved at svinge ind i portene. Desuden spoleredes den smukke udsigt.

Pavillonerne blev monumental kunst i beskeden størrelse, men som butikker var de nærmest uegnede. I døren var der glaser, og ellers var der et buet vindue ovenover. Indvendig var der et rum uden skillevægge, som også fik beskedent lys fra vinduer i bagsidens døre. Senere blev rummene delt op efter behov, også i to etager, så der kunne være både butik og beboelse, og et par af dem har da også fungeret som hjem for børnerige familier. I midten af forrige århundrede isattes de første af de store butiksvinduer, og snart havde de alle fået denne praktiske, men for bygningernes arkitektur uheldige, ændring.

Soldaternes indkvarteringsproblemer var ikke løst med opførelsen af Sølvgade Kaserne (se side 251), og allerede i 1803 blev et grundstykke ved Kronprinsessegade solgt under hånden og for kun 1 rdl. pr. kvadratalen, for-

Christian David (1878-1960). Sønneson af finansminister C. N. David. Højesteretssagfører. Kunstsamler. Skaber af »Davids Samling«. Unge David ville helst have været historiker, men indså, at sagførervirksomhed nok var mere indbringende, og det viste sig at være rigtigt. Han gik sagførervejen, og i 1920 blev han højesteretssagfører. Men selv om han var en blændende procedør, foretrak han i de første år stiltfærdig konsulentvirksomhed. Men så kom Landmandsbankens krak 1922-23, og David blev Emil Glückstadts forsvarer (se bind 6). Efter denne kæmpeindsats så man ham hyppigt som procedør, og samtidig indtrådte han snart i en lang række store virksomheders bestyrelser. Men det er som museumsmand, han hører til i dette bind. Han samlede kunst og kunstindustri hele sit liv, og efter at have genkøbt sin oldfaders fornemme hus i Kronprinsessegade nr. 30 modnes den tanke hos ham – der var ugift – at efterlade sin omfattende samling af møbler, sølvtøj, porcelæn og sin persisk keramik til et offentligt museum, indrettet i det smukke hus, hvor store dele af samlingen kunne ses i naturlige omgivelser. I 1945 oprettedes den selvejende institution *C. L. Davids Fond*, og samlingen blev åbnet i 1948 i forbindelse med hans 70-års dag.

Kronprinsessegade 36 er det sidste hus før hjørnehuset ved Dronningens Tværgade. Her boede komponisten Weyse i de sidste 16 år af sit liv. Han døde 1842. I øvrigt er det opløstende at studere Vejviseren for at se, hvem der har boet i Kronprinsessegade i forrige århundrede. Det er Københavns mest repræsentative navne fra L. N. Hvidt til C. F. Tietgen. – Fot. 1930. Bymuseet.

Kronprinsessegade set fra hjørnet af Dronningens Tværgade ned mod Gothersgade. Altanen på hjørneejendommen ville have været utænkelig, da den opførtes i 1805. Den er først påklisset i dette århundrede. Dronningens Tværgade var – til Kronprinsessegade oprettedes – en *cul de sac*, som endte i plankeværket ind til Kongens Have. Dog var der en lille uofficiel låge til haven, idet den sene 1700-tals beværter, Sorte Christian, her havde et spisested, som gik under navnet Sorte Christians Krog, og hans gæster skulle gerne kunne gå fra haven til værts-huset. I vore dage er der en indgang til haven ud for Dronningens Tværgade, men nogen flot forbindelse med haven har denne den eneste sidegade til Kronprinsessegade aldrig fået. Fot. 1962. – Det særlige Bygnings-syns Arkiv.

Et kikk ned ad Kronprinsessegade fra Sølvgade mod Gothersgade i vore dage. Her ser man gadestrækningen mellem Dronningens Tværgade og Sølvgade, som ofte er mindre interessant end de tidligere viste. Her ses nr. 38-50. – Fot. 1960. By-museet.

Gadestrækningen nr. 26-36, set mod Sølvgade i vore dage. Den kedelige tendens med at opsætte altaner er heldigvis sjælden i gaden. Balkonen her er opsat omkring 1890. Fot. 1960. – Fredningsstyrelsen.

Ved anlæggelsen af Kronprinsessegade i 1800-tallets begyndelse gik den kun til Sølvgade. Sølvgade fortsatte dengang også kun til Adelgade, der var den næste gade til højre. – Fot. ca. 1920. Bymuseet.

I 1931 besluttede man at forbinde den »fine« del af Kronprinsessegade med det klondyke, Meldahl havde skabt allerede i 1860'erne i det sydlige Nyboder med »Kronprinsessegades delvise forlængelse«. Det drejede sig i 1931 kun om én blok mellem Sølvgade og Klerkegade. Men lad os lige først gøre Sølvgade færdig. Fot. ca. 1932. – Bymuseet.

di bygningen var til »Kongelig Tjeneste«, til murerme-
ster Philip Lange, søn af den berømte arkitekt Philip de
Lange. Bygningsanlægget, forhus og sidehus blev T-for-
met med smukt udformede portpiller på hver side af for-
huset. Det var beregnet til kaserne for *Det Siellandske In-
fanterie Regiment*, men blev snart for lille, hvorefter Ra-
wert og Hallander for samme billige pris købte grund-
stykket ved siden af og byggede en udvidelse, der stod
klar i 1805. De almindelige grundkøbere havde måttet af
med 2 rdl. og 2 sk. pr. alen.

Sølvgade

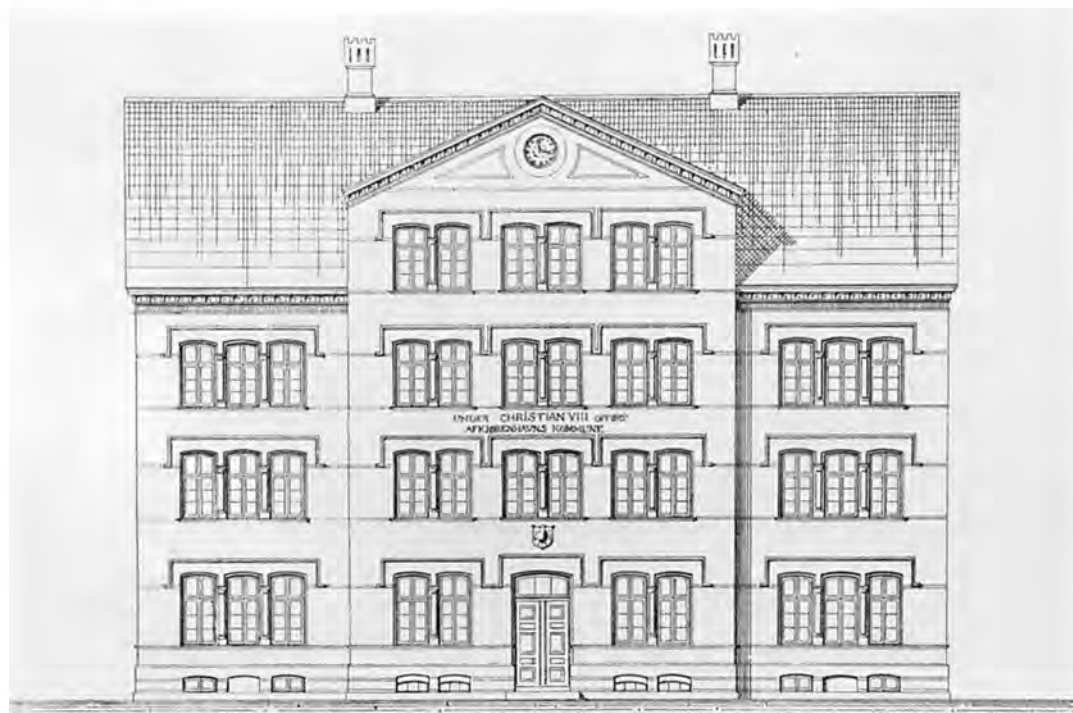
Det varede mange år, før kvarteret mellem Kongens
Have og Kongens Nye Boder fik det bymæssige præg,
som Christian 4. havde tænkt sig. Kvarteret beholdt sit
landlige præg med en »vidtbegreben Plads« i forbindelse
med den tidligere nævnte gård, som Rüse byggede til sig
selv.

Her lå en teglgård, og omkring Rotunden blev anlagt
en kirkegård, der i øvrigt også blev brugt som eksercer-
plads, når det blæste for meget ude på Grønland, som

Sølvgade set fra hjørnet af
Kronprinsessegade op mod
Østervold. Længere gik gaden
af gode grunde ikke, før Øster-
vold blev sløjft. Sølvgades for-
længelse via Sølvtorvet, Fre-
densgade og Fredensbro hører
førrige århundrede til. Her er
gaden fotograferet omkring
1920, med den lange mur mod
Rosenborg Have til venstre og
den lange husrække fra midten
af 17-1800-tallet til højre. Spor-
vogne kan ikke svinge 90°. Det
ses tydeligt af sporføringen, for
Kronprinsessegade førte i ældre
tid linie 9 til Kongens Nytorv ad
denne vej. Bag åbningen i hus-
rækken ligger Sølvgades Skole.
– Bymuseet.

Sølvgades Fri- og Betalingskole er opført af P. C. Hagemann 1847 og er stadig i brug. »Den ligner et palæ«, sagde Christian 8. ved indvielsen. Men det gør den ikke mere. – Tegning på Det kgl. Bibliotek.

Sådan så hjørnet Sølvgade 24-Rigensgade 2-8 ud indtil 1920'erne. Her lå langs Rigensgade den her viste maleriske tidlige 1700-tals ejendom som genbo til den militære tøjfabrik, der senere blev Garnisonssygehus. På hjørnet havde der i mange år ligget Café Morgenstjernen. De to huse blev nedrevet omkring 1920. – Fot. 1919. Bymuseet.

Forrige side nederst:
Sølvgades Skole ligger fornemt tilbagetrukket bag gitterværket, så at skolegården vender ud mod gaden. Derefter ses Sølvgade 18-24. Sølvgade betragtes stadig som et attraktivt boligkvarter, takket være udsigten over Rosenberg Have. – Fot. 1950. Bymuseet.

I 1926 opførte arkitekt Emanuel Monberg denne firetagede firkantede klump i stedet for. Den fik fem fag til Sølvgade og syv fag til Rigensgade, og det var vel typisk for den almindelige smag i 1920'erne, at man prisbelønnede dette hus. Fot. 1947. – Hassing.

Der er i det indre København en vis konkurrence i de ældre gader om, hvem der kan fremvise de mindste huse. Her er formentlig byens smalleste hus. Det ligger i Sølvgade nr. 32 og er bygget med 1 fag i 2 etager. Huset kan i øvrigt genses på næste side øverst, midt i husrækken. – Fot. ca. 1949. Bymuseet.

græsningsareal for dronningens kører, og såmænd også som losseplads, selv om det var strengt forbudt.

Gaderne omkring Rotunden skulle have haft navne efter mineralerne, men kun Sølvgade blev en realitet (se kortet side 143). Grundene, der var udstukket herude, var af anelig størrelse. En af dem optog arealet for de nuværende nr. 14-22 og strakte sig ud til Klerkegade. Her indrettede den forhenværende mundkok, *Otto Statius Baden*, en stor forlystelseshave med keglebane, skydebane og beværtning, med lysthuse til enhver bekvemme magelighed, hvor man for en billig penge kunne trakteres med mad, øl eller vin, og hvor selv standspersoner med fornøjelse kunne komme. At indrette skydebane herude havde hævdt, allerede på Christian 4.s tid skød *Danske Kompagni*, det endnu eksisterende *Kgl. Skydeselskab*, til papegøjen herude. Det var ikke ufarligt med skydebaner i beboet område, endnu i 1715 blev en intetanende borgermand skudt af en uheldig skytte, hvis kugle gik igennem havens plankeværk.

Badens have har været flot, for han fik fritagelse for skatter og indkvartering både i sin og i sin kones levetid.

Grunden øst for, de nuværende nr. 8-10, ejedes i 1600-tallet af apotekere, der her har haft urtehave til apotekerens brug. Mod vest var hele arealet fra Rigensgade til volden én stor grund, som i generationer ejedes af bryggere og købmænd. Først i midten af 1700-tallet kom der gang i bebyggelsen. En plan om at tage et stykke af Kongens Haves nordlige side til bebyggelse blev ikke til noget. Der var stakit omkring haven, men det gav kæltringe for let lejlighed til at stjæle forgyldte kugler og positurbørn i bly, så i 1737 besluttede man at bygge en mur, som generalbygmester *Elias David Häusser* gav tegning til. Den blev imidlertid først færdig i 1745.

Badens have, *Stadses Have* som den hed i folkemunde, var i tidens løb blevet opdelt, og her byggedes efter kongelig resolution af 21. juli 1845 den ene af de to betalings-skoler, der skulle opføres for kommunens børn af mindrebedemlede, Østre Betalingskole.

P. C. Hagemann var arkitekt for bygningen, opført i gule sten med striber af røde sten, engelsk-gotiske »øjebryn« over vinduerne og anden mønstermuring til pynt. Skolen rummede 15 skoleværelser, en festsal og en gymnastiksal. Kongen, Christian 8., mente, da han så den, at den lignede et palæ og ikke en skole for børn. Skolen var en kæmpe stor forbedring i en tid, hvor undervisning af fattigfolks unger fandt sted rundt omkring i private hjem hos lærerne eller i lejede lokaler.

Her er Sølvgade 38-26 set fra Rosenborg Have. De fem høje huse er ikke særlig gamle, alle opført mellem 1814-53, men deres lejligheder er eftertragtede på grund af deres smukke udsigt over Kongens Have. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Sølgades Kaserne, som siden 1927 har huset DSBs administration, er en fornem bygning, opført af N.-H. Jardin under ledelse af kaptajn C. C. Pflueg i 1765-71 som den første statsejede kaserne i København for det dengang hvervede danske og norske livregiment. Den bestod oprindeligt af to lige store sidefløje, som først i 1853-55 blev forbundet med en tilbygget fløj mod gården. Her er højre fløj på 21 fag set fra taget af Herkulespavillonen. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

Sølvgade 38-20 set fra hjørnet af Østervold ind mod Borgergade-kvarteret. Sølvgades Kaserne anes længst til venstre. Det er Rigensgade, der skiller nr. 26 fra nr. 24. Alle disse tolv private beboelsesejendomme har muren til Rosenborg Have som genbo. Fot. ca. 1925. – Bymuseet.

Næste side:

Sølvgades mest iøjnefaldende hus er »Jacob Holmblads Gård« i nr. 38. De to frontispicer skyldes, at huset er opført i to omgange sidst i 1700-tallet. Derved blev det faktisk til to spejlvendte huse med to indgange. Helt op til 1898 drev familien Holmblad deres omfattende farverivirksomhed her med stadig udvidet plads bag det pyntelige forhus. Slægtsnavnet blev videreført i firmaet Sadolin & Holmblad. – Fot. 1947. Bymuseet.

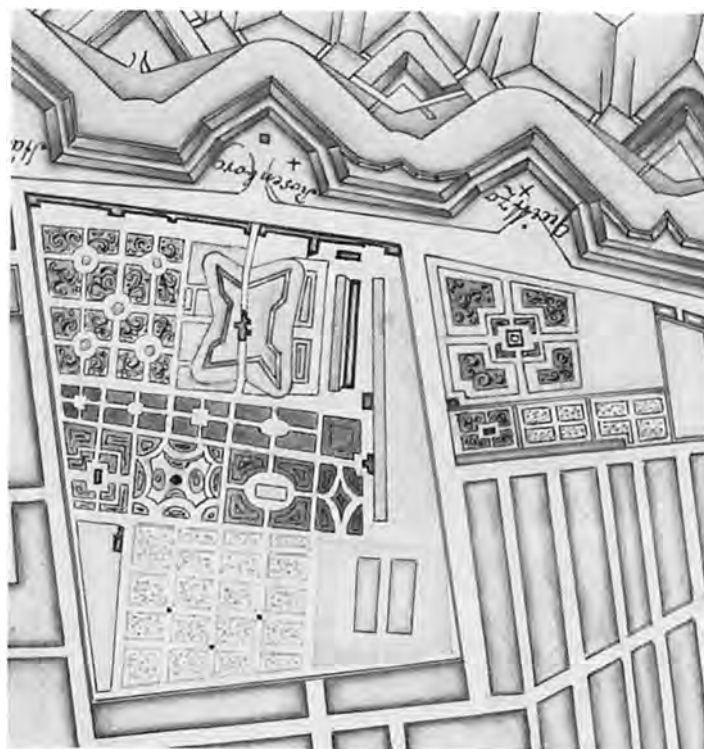
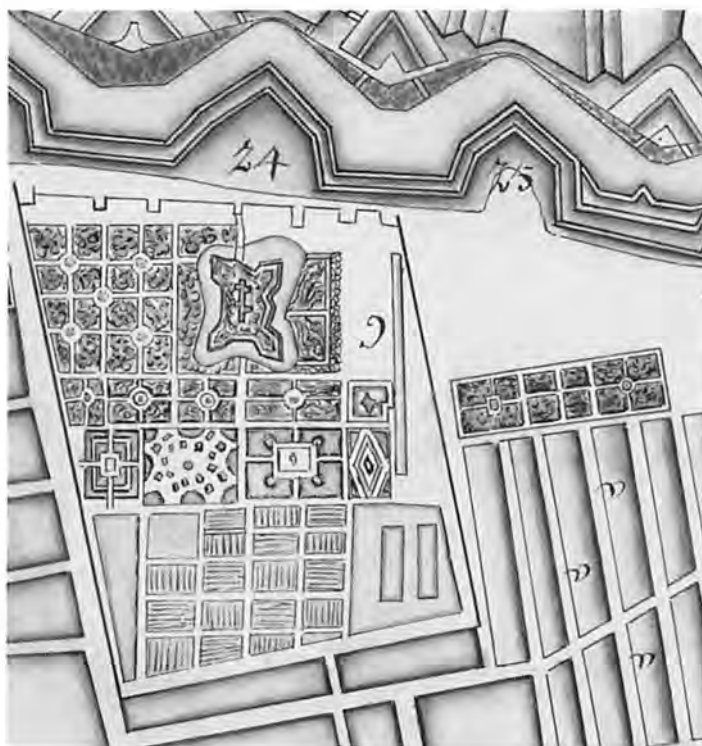
Vest for skolen lå en bygning fra begyndelsen af 1700-tallet med renoveret facade fra 1827. Den fritstående østgavl blev i nyere tid dekoreret af Henry Heerup, en af de mange såkaldte mælkegavle, der reklamerede for et af vore landbrugsprodukter. Naboerne mod vest blev opført i 1830 og 1832 af den tidligere omtalte Thomas Blom. Statelige etagehuse, bygget med de lejlighedsplaner, der var så typiske for hovedstaden, stuerne til gaden, spisestuen i hjørnet af sidelængen ind i gården, hvor så sovekamre lå på række langs en alenlang gang, der endte i køkkenet.

Hjørnegrunden mod Rigensgade var allerede udstykket og bebygget i 1689. Bygningen blev nedrevet i 1926 og en etageejendom med samme antal etager som Bloms skikkelige huse blev opført i meget større højde, på grund af væsentlig større loftshøjde i de enkelte etager. Arkitekt var *E. Monberg* og huset fik en pris af kommunen som godt byggeri. Ikke desto mindre var det sammen med hele karreens bebyggelse truet af totalsanering i 1970'erne. Denne plan blev dog senere ændret, så husene, hvoraf mange i mellemtiden er blevet fredet efter bygningsfredningsloven, kunne blive stående.

Disse to håndtegnede kort fra henholdsvis 1704 og 1720 viser ikke bare Kongens Haves tydelige opdeling mellem pryd- og nyttehave, men tillige nyttehavens grænse – nederst på kortene – mod bagsiden af Adelgade. Her var kun et plankeværk til at markere grænsen. Man aner også Dronningens Tværgade, der krydser Adelgade og ender blindt ved plankeværket, hvor beværtningen Sorte Christians Krog senere i 1700-tallet opstod. Endelig viser kortene tillige, hvorledes Sølvgade til højre for haven begynder at tage form langs den åbne trekant oven for Nyboder. Trekanten er afgrænset mod Nyboder af Rigensgade. Endnu i 1700-tallets begyndelse var trekanten næsten urørt, men på kortet fra 1720 er der anlagt flere private lysthaver på det meste af området. Det er her, Frederik 5. i 1760'erne lod Sølvgades Kaserne opføre (se næste side). (Det nederste kort er vendt op og ned for at passe til det øverste). – De kgl. Lysthavers Arkiv.

Et lille rokokohus med brudt tag og to tofagsgavle over et par risalitter bryder gaderækken af klassicistiske bygninger. Det er opført i 1776 som et dobbelthus for den svenskfødte farver *Jacob Holmblad*. Ejendommen bestod af både for-, side- og pakhus og rummede hans nystartede manufakturfarveri, startet for et rentefrit statslån på 5.000 rdl. Det blev begyndelsen til storfirmaet *Sadolin & Holmblad*.

Ved opførelsen af mange af byens større ejendomme har man bemærket, at en af præmierne for godt byggeri var fritagelse for indkvarteringspligten, som har hvilet utroligt tyngende på borgerne. Både når den var faktisk, så man havde soldater i logi for 1 skilling pr. mand i døgn, og når man var så velstående, at man kunne betale sig fra besværet. På tider, hvor der florerede smitsomme sygdomme, var folk, ikke uforståeligt, særlig uvillige til at tage imod syge soldater, og det blev nødvendigt at indrette småhospitalet rundt om i byen.

I begyndelsen af 1760erne var situationen umulig, og der blev nedsat en kommission til at planlægge, hvordan garnisonen skulle ordnes kvartervis og indkvarteres. Der blev stillet krav om bekvemme, tørre og tætte sovsteder med rene senge, hvor lagener blev skiftet hver måned.

Den spidse grund lige over for Rosenborg Have havde i 1700-tallets begyndelse været anvendt til private haver (se kortene på forrige side), men i 1760erne blev de udset til at huse Sølvgades Kaserne. Arkitekten, den franskfødte N.-H. Jardin, der kort forinden havde tegnet den aldrig fuldførte Marmorkirken, og omtrent samtidig udstyret det første Christiansborg med den prægtige Ridderisal, blev udset til opgaven og opførte de to lange kasernefløje langs henholdsvis Østervold og Sølvgade, som mødes i den her viste spidse vinkel med den pompøse indgang. Kasernen stod færdig i 1771. Bygherren var i 1765 Frederik 5. og udformningen var en hyldest til monarken. Det kronede relief over porten blev udført af Saly, som samtidig arbejdede på rytterstatuen på Amalienborg. Man må sige, at DSB overtog en fornem bygning i 1927. – Fot. ca. 1910. Bymuseet.

Kaffepause i kasernegården under sikringsstyrken. Allerede da var forholdene forældede ganske som på de senere opførte kaserne på Christianshavn, i Kronprinsessegade og ved Grønningen. Fot. ca. 1917. – Bymuseet.

Sjællandske Divisions stab overleverer her ved en parade med Christian 10.s deltagelse kasernen til DSB. Fot. 1927. – Bymuseet.

Folks protester, der gik på, at sådan boede man ikke engang selv, taler deres tydelige sprog om boligforholdene. Og rene lagener brugte man »ikkuns hver sjette eller otte Uge« i det gode borgerskab.

Byggeaktiviteterne i midten af 1700-tallet afspejles i, at 1/5 af byens grundejere var fritaget for indkvartering, medens den indkomne indkvarteringskat, som altså hvilede tungt på den øvrige del af befolkningen, beløb sig til ca. 40.000 rdl. Tanken om særlige barakker eller kaserne måtte forekomme indlysende, og havde da også vist sin duelighed med den i 1756 opførte »Gardergaard« i Vestergade (se bind 4).

Københavns Magistrat skulle nu stå som byherre for en ny kaserne på hjørnet af Sølvgade og volden på Sankt Annæ kirkegård nær ved det sted, Rotunden havde stået. Byen gjorde vrøvl over, at det var den, som skulle bære byrden og ikke staten, og enden på kævlet blev, at militæretaten selv påtog sig at opføre og vedligeholde kaserne, mod at byen erlagde en årlig indkvarteringskat. Byen skulle afstå grunden gratis og skaffe billige byggematerialer, men når kaserne var bygget, skulle der ikke være indkvarteringsbyrder, så længe garnisonen ikke oversteg 16.000 mand infanteri og 160 mand rytteri.

Kaserne stod færdig i 1771, opført af *Nicolas-Henri Jardin*, den franske arkitekt, der i 1754 var kaldt til landet for at give tegninger til Frederikskirken. At skulle opføre en sådan kaserne var set med danske øjne en helt ny opgave, idet der ikke fandtes hjemlige fortilfælde. Jardin har formentlig fundet oplæg i sit hjemland. De voluminøse bygninger har – på grund af de store mansardtage – en barok karakter. Anlægget er således overraskende som et værk af den arkitekt, der førte den franske klassicisme til landet. Selve byggeriet blev forestået af en af etatens dygtige fortifikationsofficerer, C. C. Pflueg, og bygninger opført i gule Flensborgsten. Kaserne består af to F-formede fløje, der vender mod hinanden således, at planen danner Frederik 5.s spejlmonogram. Ideen med en sådan udformning var ikke original. Der fandtes på dette tidspunkt mønsterbøger, hvori bogstav-formede grundplaner kunne ses. En anden indkaldt franskmand, skaberen af Frederik 5.s rytterstatue, *Jacques-François-Joseph Saly* gjorde udkastet til det kronede relief over porten. Fra 1775-1785 blev bygningerne brugt af kommunen som almindeligt hospital, men derefter blev der igen kaserne, indtil Statsbanerne rykkede ind i 1927. Etaten råder stadig over den senere udvidede bygning.

Francesco G. Borri (Borrus) (1627-95). Berygtet international læge og alkymist med jesuitruddannelse. Han kom på sin evige flugt fra folk, han i tidens løb havde bedraget, via Hamborg til København i 1667, hvor Frederik 3. tog ham i sin tjeneste som guldmager og tildelte ham et laboratorium i Rosenborg Have. To fremtrædende danske læger *Ole Borch* og *Thomas Bartholin* havde allerede truffet ham i Amsterdam, hvor de først havde betragtet ham som en charlatan, men hvor de dog til slut havde accepteret ham, dels på grund af en vellykket øjenoperation på en gås, som de havde overværet, og dels på grund af hans indsmigrende og charmerende væsen. I 1669 flyttede han fra Rosenborg Have til pladsen, hvor Sankt Annæ Rotunda nylig var nedrevet og medbragte hertil med stort flyttebesvær sin guldbrænderovn. Over ovnen byggedes en ejendommelig bygning, som senere – gennem 100 år – tjente som officerslazaret. Bygningen kendtes som »Guldhuset ved Rigensgade«, men der findes ingen billeder af den. Her arbejdede han med at prøve på at forvandle norsk Kongsberg-sølv til guld. Den elegante, upålidelige mand pådrog sig i København – som på alle hans tidligere opholdssteder – talrige sjen-
(fortsættes)

der, og så snart Frederik 3. i 1670 var død, forlod han skyndsomt landet. I Mähren blev han omgående arresteret, og via Wien endte han i Engelsborg-fængslet i Rom. Her fik den svenske dronning *Christina* dog hans fængselsophold formildet, for også hende havde han gjort indtryk på i sin bedste tid. Kronprins Frederik (4.) besøgte ham i fængslet på sin Italiensrejse i 1692, tre år før den 68-årige eventyrers død.

Adelgade og nabogaden, Borgergade og deres to små forbindelsesgader var i starten et højt respektabelt håndværker-kvarter, men led meget i 17-1800-tallet ved byens overbefolkning med dertil hørende overbebyggelse med alt for mange baghuse og forhøjelse af for mange forhuse. Da saneringen af hele kvarteret startede i 1942, var bydelen næppe så ildeberygtet, som f.eks. Holmensgade, Peter Madsens Gang og Brøndstræderne havde været, men til gengæld nedslidt i et omfang, som de mange fotografier af de nu forsvundne gadeprofiler på de følgende sider vil bekræfte. I øvrigt vil det til nærlæsning lønne sig at studere kortene på side 360-61.

Borgergade-kvarteret

Først i 1677 overførtes hele Ny-København eller, som det nu hed, *Sankt Annæ kvarter* fra den udenbys til den indenbys Jordebog og indlemmedes dermed i byen. Der har været rod i grundskyldsregnskaberne, får vi oplyst, på grund af de store forandringer, der skete herude i disse år. Det har virkelig været en omvæltningernes tid, hvor et område, der kun var bebygget med bedsteborgerne og enkelte adeliges landsteder og haver i landlige omgivelser, blev ændret til et bykvarter. Der har ligget blegepladser, teglgård og svovlhus, haver og marker. I gaden ved Mønten (Helsingørsgade) havde købmand *Jens Pedersen Graahede* og møntmester *Gotfried Krøyer* huse og haver. Der har i Kastellet's opførelsesperiode ikke været megen trafik ud af området ad Helsingørsvejen, for *Østerport* var lukket på grund af ombygning, og hyrden måtte drive sine kreaturer fra fælleden om ad Nørreport. Da *Østerport* i 1676 omsider blev åbnet, var den rustet til, og låse og hængsler måtte smøres med olie for 2 daler og 1 mark.

På den tid var der også ansat to gadefogeder i det nye kvarter, fordi det var så stort. De skulle for 30 slettedaler om året have opsyn med, at gaderne blev holdt rene. Kongevejen nordpå har ikke gået gennem dette kvarter, selv om, »den store stenbro« dog førte mod Helsingør. Den var blevet anlagt i 1621 som forbindelse mellem Nyboder og Bremerholm, og den svarede til sit navn, flere hundrede læs kampesten var gået til dens brolægning. Gaden har formentlig været tænkt som en større færd-

selsåre, da gaderne var planlagt radiære, en algade, alfarvej, som vi har dem i de fleste danske byer. Da gadenettet blev kvadreret, blev kun en stump af det skrå tilbage ude ved Nyboder. Og algaden blev til Adelgade, et helt andet indhold af navnet, der nu skulle svare til Borgere og Klerke, Konger, Dronninger, Prinser og Prinsesser.

Adelgade, ulige numre

Adelgade blev bebygget som andre nyanlagte gader, der ikke skulle være noget særligt, med en blanding af boder, huse og gårde, købmandsgårde eller brændevinsgårde. Dem var der mange af, alene i Adelgade var der i 1728 ikke færre end 17. Husene var fra begyndelsen bygget som enfamiliehuse, et par etager over kælderen, oftest en stenkælder, ligesom husene kunne være grundmurede. Boderne, sjældent mere end tre fag brede, medmindre det var en rækkebebyggelse som Nyboder, var almindeligvis lejevåninger i en, højst to etager, og uden kælder. Lave småhuse placeret ud til baggaderne, hvorimod ejers store hus lå modsat på grunden ud til et finere strøg. Det var spinkelt byggeri, oftest i bindingsværk og beboet af fattigfolk med mange børn og uden midler eller interesse i at vedligeholde endsige forbedre deres, af andre ejede, boliger. Sådanne bygninger måtte blive nedslidte.

En beskrivelse fra 1682 nævner en vis hr. *Merlings* hus, som må have ligget omtrent på hjørnet af Store Kongensgade og Kongens Nytorv: »Fra fornævnte Merlings

Adelgade nr. 3-111 (ulige numre)

På Adelgades »Rosenborg-side« på strækningen fra Gothersgade til Klerkegade lå før saneringen en række på 56 små ejendomme, kun brudt af Dronningens Tværgade og Sølvgade. De lå på gadesiden med de ulige nr. 3-111, og der blev tegnet opstalter af hvert enkelt hus, før nedrivningen fandt sted. Rækken starter nederst på denne side og fortsætter på næste opslag. Der mangler kun nr. 31-37 vis à vis Helsingørsgade og nr. 95 på hjørnet af Sølvgade, som var revet ned før saneringen. Desuden mangler enkelte 1800-tals huse, som ikke var opmålingen værd. Adelgade fortsætter i vore dage fra nr. 111 op til Sankt Pauls Plads foran kirken, men af de allersidste numre op til 117 savnes også opstalter af alle senere 1800-tals huse. De ældste af de viste huse stammede fra Ny-Københavns anlæggelse i 1670-1700, men de var næsten alle ombyggede eller forhøjede. Opstalterne blev tegnet under arkitekt H. H. Engqvists ledelse for Bymuseets regning. De har ikke tidligere været offentliggjort. – Bymuseet.

På dette opslag fortsætter de forsvundne huse med ulige numre i Adelgade fra nr. 39 til nr. 61 på hjørnet af Dronningens Tværgade, og i de nederste striber videre fra det modsatte hjørne af Dronningens Tværgade nr. 63 til nr. 93, som lå ved hjørnet af Sølvgade. Derefter endnu 7 huse – nr. 99-111 – til hjørnet fra Klerkegade. De første to huse – nr. 95-97 – på Sølvgade-hjørnet mangler. Naturligvis var der adskillige bevaringsværdige huse imellem – f. eks. nr. 77 – men det var umuligt at lade sådanne små huse blive stående. – Bymuseet.

39 41 43 45 47 49 51 53 55 57 59 61

63 65a 65b 67 69 71 73 75 77 79 81 83 85 87

89 91 93

99 101 103 105 107 109 111

Hjørnet af Adelgade og Gothersgade. Herfra startede den vestligste af de tre gamle gader i Ny-København: Adelgade, Borgergade og Store Kongensgade. Hjørnebygningen, der ses her, var et af de mange ofre for saneringen. Den blev nedrevet i 1960'erne, og erstatningen for denne og nabohuset er allerede vist på side 123, opført af arkitekt Henning Ortmann. Fot. 1960. – Bymuseet.

hus løb skrå til og ned igennem de ny Skipperboder en ganske ubebygget havegade med idel haver. Atter fra samme hus løb en gade langs med Hans kongelige Majestæts Have, hvilken med ringe huse på den ene side var bebygget som endnu er at se, og havde alt dette navn af Sankt Annæ. Udenfor, runden omkring dette, så og de ny Boders grund var en ganske øde og overgroet mark, hvilken da intet navn havde«. Den med ringe huse bebyggede gade har været den nuværende Gothersgade. Det er unægteligt noget andet end Resens kort fra 1674, der viser Adelgade smukt bebygget med rækker af fortrinsvis gavlhuse. Kortet var kun et paradennummer, der skulle vise hans Majestæt, hvad kvarteret virkelig kunne blive til (se side 147). De bygninger, der efterhånden blev opført, har hverken været værre eller bedre end dem, der blev opført langs andre af en bys sidegader. Og de blev beboet af godtfolk, håndværkere, handlende, og op igennem 1800-tallet af en god del skuespillere. Der er ingen tvivl om, at *Ny-København* især har været det kvarter, som har huset den befolkningstilvækst, som skete på Christi-

an 5.s tid; det ses blandt andet af tilmeldte nyfødte. Mødens der i 1660erne, under og efter Svenskekrigene, blev døbt ca. 4 børn årligt, og i 1670erne ca. 8, så døbt i 1680erne 138 børn årligt alene i Trinitatis sogn. Herefter går det langsommere, indtil pesten i 1710-12 brat gjorde sine voldsomme indhug.

Det har været en stor skam, at Christian 4.s og Frederiks 3.s tanker om en *havn* herude ikke kom til udførelse, det ville have betydet en stor forbedring for hele kvartret og også for kvaliteten af husene i de mindre gader. For i 1670erne og 80erne voksede landets handelsflåde enormt, og byens stapelrettigheder betød meget for Københavns blomstring. I 1728 fik hovedstaden eneret på handel med salt, vin, brændevin og tobak, som altså hele landet skulle hente i København. Det giver en logisk forklaring på, hvorfor der alene i Adelgade lå 17 brænderigårde.

Gadens huse fik alle i løbet af forrige århundrede den forhøjelse som resten af byen inden for de snærende volde. Men endnu på de gamle fotografier aflæses let, hvilke bygninger der har været af de tre nævnte kategorier, nr. 69 f.eks. (afbildet side 265), har været en typisk lille bod uden kælder, og ligeledes ses på rækkerne i opmålings-tegninger (side 254), at nr. 5, 9, 11 og 21 uden tvivl har været ganske beskedne lejevåninger, hvor de smalle vinduespiller røber, at husene har været opført i bindingsværk.

De bygninger, vi kalder huse, havde kælder og kunne være lidt bredere, fra 3 til 7 fag og i to etager, måske med en kvist over hele bredden, så det fra gaden lignede et gavlhus. Fra begyndelsen var det enfamiliehuse med erhverv – handel eller håndværk i stueetagen og med familien boende på den fine første sal, en stump sidelænge kunne rumme køkken og en ydmyg soveplads for den tjenestepige, som selv i beskedne familier var en selvfølge.

Gårdene var de største bygninger, fra opførelsen med plads til erhverv og til mange mennesker. Efterhånden som etage blev sat på etage i løbet af 1800-tallet, skiftede bygningerne karakter, der blev plads til mange lejligheder og dermed mange familier, og de store grundarealer gav plads til både side- og baghuse. Sådan et eksempel har vi side 267.

Byens to brande berørte ikke gaden bortset fra, at den gode udsigt til Kongens Have blev spoleret, og i stedet fik man indblik i Kronprinsessegades baghuse og -gårde. Vi tror gerne, at denne gades opførelse har været en in-

Henning Ortmann (1901-76). Arkitekt, som i 1930erne arbejdede hos Emanuel Monberg, med hvem han senere samarbejdede om en række bebyggelser i københavnsområdet. I Københavns indre by har Ortmann alene stået for forretningsbygningen *Adelgården* på hjørnet af Gothersgade 52 og Adelgade 1-3. Huset fra 1970 har skullet følge de daværende regler om facadetilbagetrækning fra den eksisterende husrække i Gothersgade. Bygningen virker, ikke mindst af denne grund, som et fremmedlegeme i forhold til gadens ældre bebyggelse (s. 123). Ortmanns kendteste arbejde, det tidligere Havemanns Magasin på Vesterbrogade, udførtes 1939 i samarbejde med V. Berner Nielsen, men bygningen falder uden for dette værks rammer.

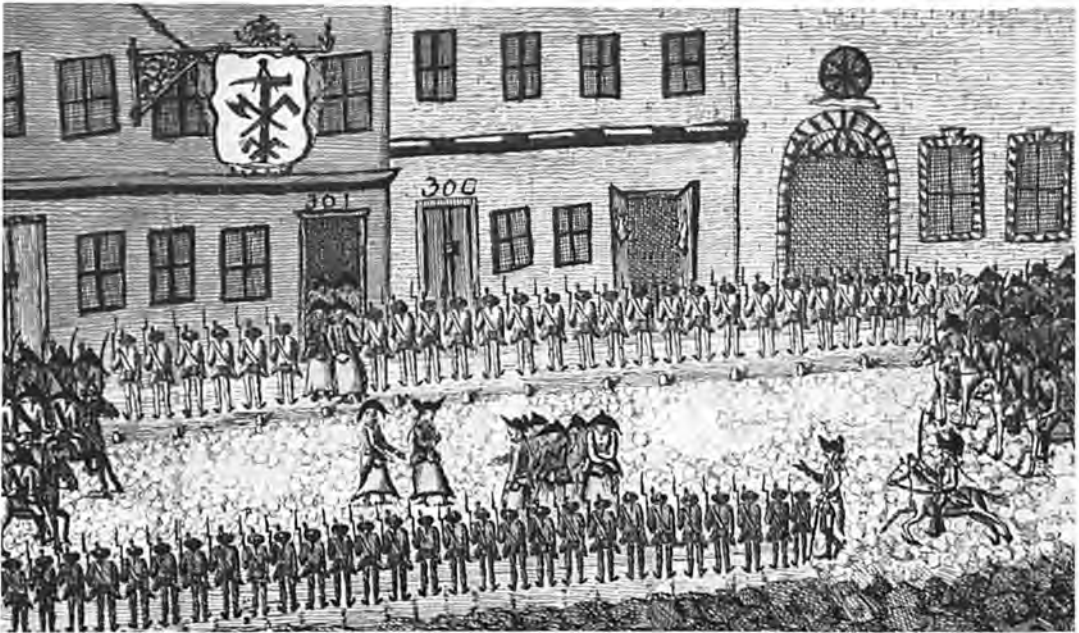

Selv om opstalterne på de forrige sider er instruktive, giver de ikke atmosfæren i den gamle Adelgade på samme måde som fotografier og tegninger. Her er Adelgade set fra hjørnet af Gothersgade med hjørnehuset nr. 1 til venstre og den gamle Isenkram- og Værktøjshandel til højre. Man aner ned ad gaden husene fra nr. 1-17. – Fot. Tobias Faber 1941.

Et stykke længere nede på de ulige numres side. Huset til venstre er nr. 15, og man ser ned mod hjørnet ved Dronningens Tværgade. I baggrunden Sankt Pauls Kirke, som siden 1872 har dannet afslutningen på Adelgade. – Fot. Tobias Faber 1941.

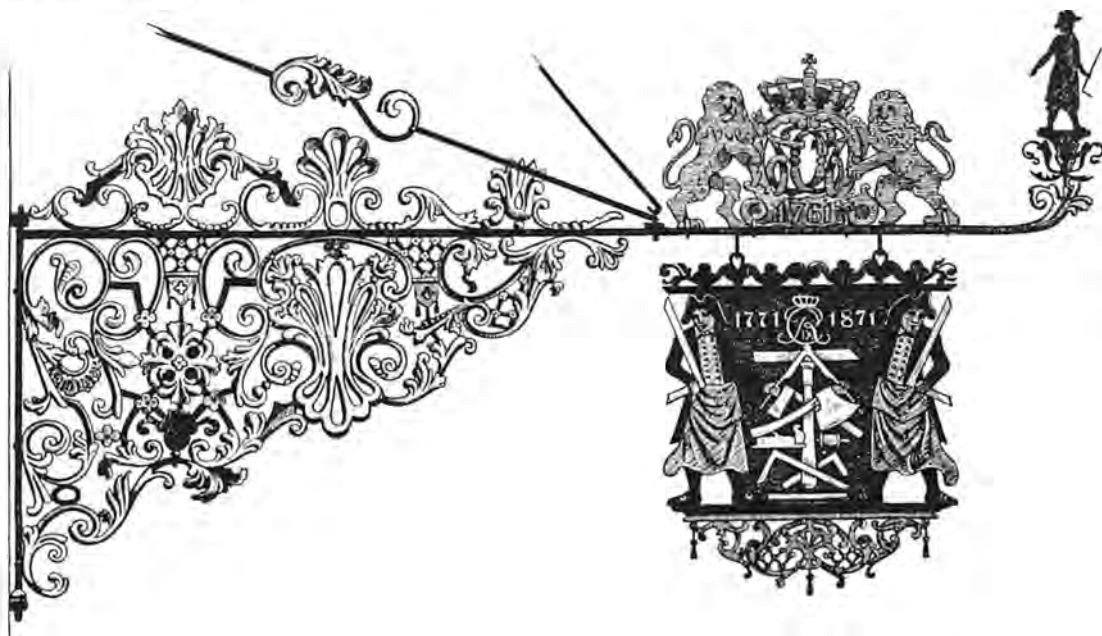

spiration for nybygningen af Adelgade nr. 27, hvor der på et bånd på facaden mellem første og anden sal stod, at huset var »Opbygget af samtlige Tømmer Svende Anno 1800«. Det har været gode år for håndværkere. De byggede et smukt 7 fags hus i fire etager, grundmuret med refendfugning i underste etage og ellers kun en beskeden dekoration med sålbænke under nogle af vinduerne, foruden det nævnte indskriftsbånd. Sådanne bygninger skabte det klassiske København, og er dansk mådehold, når det er finest. Ikke underligt, at tømmervendene var stolte. Det smukke smedjærnslaugsskilt, der ragede godt ud over gaden, ville, også i vore dage, være en pryd for ethvert kvarter.

I 1794 havde bygningens forgænger været rammen om dramatiske begivenheder. Svendene havde købt ejendommen, en tidligere gæstgivergård, der nu fungerede som laugshus og i øvrigt som det naturlige mødested for svendene, der jo ofte var udlændinge. Ejendommen hed, og var, en *Tømmerkro*. Det år var der uro og strejke blandt tømmervendene, som var ophidsede over, at murervendene fik 8 skilling mere i dagløn end de gjorde. Den 9. juli indfandt en deputation sig hos Magistraten og forlangte, at mestrene blev pålagt at afskaffe denne uretfærdighed. Samtidig skete den lille hændelse, som så ofte får et bæger til at flyde over. *Andreas Hallander*, som var en af byens store entreprenører, også før han byggede i Kron-

Adelgade nr. 27 var i 1700-tallet et af gadens velkendte håndværkerhuse. Københavnske tømmervendene havde erhvervet gården i 1771 og opretholdt den som organisationshus i 171 år. De var flyttet ind med optog, faner, skilte og klingende spil, men på grund af den tyske besættelse foregik fraslytningen i 1942 – ved saneringens begyndelse – ret ubemærket. I 1771 havde gården haft stor have bagved, som stødte op til Kongens Have. Her i Adelgade ses en af de første organiserede arbejdsnedlæggelser, som foregik 1794. Militæret rykkede ud og anholdt de formastelige tømmervendene, der havde demonstreret mod en uret over for et par udenlandske kolleger. Se i øvrigt bogens tekst. Træsnit fra 1794. – Det kgl. Bibliotek.

Tømrersvende havde et af byens flotteste skilte udhængt fra facaden på deres gård i nr. 27. Den ældste del af skiltet stammer nok fra det tidlige 1700-tal, da de havde boet til leje i Tornebuskegade. Den kronede del bærer Christian 7.s monogram og er formentlig påmonteret ved indflytningen i Adelgade. Selve skiltet blev fornyet i 1872, da de havde holdt til i Adelgade i godt 100 år. – Tegning i »Gamle københavnske Skilte og Bømærker«.

Tømrerhuset i Adelgade 27 i husets senere dage. Gennem porten var man oprindelig kommet ind til den store have, der stødte op til Kongens Have. Det var jo først omkring 1800, at Kronprinsessegade blev oprettet, hvorved de største haver i gaden fremtidig kom til at støde op til den nye gades baggårde. Fot. ca. 1918. – Bymuseet.

Aftenstemning i Adelgade i 1890'erne. Til venstre Tømrersvendenes Hus og i baggrunden gades afslutning med den i 1872 opførte Sankt Pauls Kirke som det nye punktum for den gamle gade. Radering af Tom Petersen. – Kobberstiksamlingen.

Her er Adelgade set mod Gøttersgade med nr. 29-43 på den viste, vestlige side. Det er i øvrigt nogle af de numre, der mangler i opstalterne på side 255-57 bl. a. den lille asylskole i nr. 37, som var opført i 1905. – Fot. Tobias Faber 1941.

Vi er omsider nået det sted, hvor Adelgade krydses af Dronningens Tværgade med Adelgade nr. 61 nærmest og nr. 63 i det høje hus på modsatte hjørne. Dronningens Tværgade, der var umådelig fornem ved sit udspring i Bredgade over for Schimmelmans Palæ (Odd-Fellow Palæet) og også sluttede smukt ved Kongens Have, havde dog sit mest forfaldne afsnit omkring Adel- og Borgergade (se i øvrigt side 381). – Fot. Tobias Faber 1941.

Det lille hus i Adelgade 69 kunne give en fornemmelse af, hvordan mange af gadens ydmygeste huse oprindeligt havde set ud, før man begyndte at bygge etage på etage for at skaffe plads til den øgede befolkning. – Fot. 1947. Hassing.

Julie Weber Sødring (1823-94). Født i København som datter af kgl. skuespiller *Christen Niemann Rosenkilde*. Hendes far opdagede hurtigt et talent for komik hos den lille datter. Hun gjorde sig ikke i typiske ungpigeroller, men blev den fremragende fremstiller af koner og borgerlige madammer i Holbergs komedier. Forbillederne for den elskelige Gedske Klokkers og den hyggelige kobbersmedemadam eller måske den naragtige Magdelone har Julie Sødring nemt kunnet finde i det lille København inden for murene.

prinsessegade, havde nægtet at modtage opsigelsen fra tre tyske tømrersvende. Han havde hårdt brug for dem og hævdede, at de først kunne sige op til mortensdag. Politiretten, hvortil sagen blev indbragt, gav den ene tilladelse til at rejse, fordi hans far var død, men de andre blev idømt seks dages vand og brød, hvorefter de skulle genoptage arbejdet hos mester Hallander.

Samme dag dommen faldt nedlagde næsten alle tømrersvende i byen arbejdet, og det ville ikke blive genoptaget, før de to var sat fri igen. Oldermændene og et par talsmænd, der forsøgte at bevæge kronprinsen, Frederik (6.), for deres sag, blev puttet i kachotten og idømt forbedringshus. Svendene samledes så i Tømmerkroen i Adelgade, hvor politimester og præst forgæves forsøgte at tale gemytterne til ro. Den offentlige mening støttede svendene, og Adelgade var myldrende fyldt med sympatisører. Øvrigheden, som i virkeligheden var bange for, at den beskedne sag om 8 skilling om dagen skulle udvikle sig til parisiske tilstande, satte politi og 200 soldater ind for at fængsle de ulydige, men ellers fredsommelige tømrersvende, og efter en formelig belejring af Tømmerkroen blev de omkring 200 syndere ført til Kastellet, hvor 122 af de standhaftige blev idømt 4 måneder i jern.

Den strenge dom blev kongemagten for meget, og den blev ændret til landsforvisning af alle de demonstrerende. Samme dag i august blev et par hundrede danske og udenlandske tømrersvende sendt hjem efter deres habengut og i tre kanonbåde med eskorte sejlet til Nordtyskland. Denne bagatel-sag, så tåbeligt håndteret af øvrigheden, fik alle andre håndværkssvende på barrikaderne, men det slag udkæmpedes ikke i Adelgade. Og seks år senere byggede tømrerne deres smukke, nye hus.

En utrolig sød beretning om Adelgade og omliggende gader er senere i århundredet skrevet af skuespillerinden *Julie Sødring*, født *Rosenkilde* (1823-94). Hun boede de første elleve år af sit liv i nr. 77 med sine forældre, sin mor, tante og tre søskende, i alt 8 personer plus en pige. Familien Rosenkilde boede i forhusets stueetage, hvortil der var adgang fra gården. Ejeren boede på førstesalen og var en islandsk grosserer. Andensalen, som lå i den brede gavlkvist, er kendt fra litteraturhistorien, for her boede kattuntrykker Hansen, hvis datter var forlovet med *Chr. Winther*, der netop kom som ven af huset hos familien Rosenkilde. I kælderen var der mælkehandel, og i porten stod en Amagerkone og solgte blomster og grøntsager.

Blandt de fornemmere huse på Adelgades vestside, man kunne have ønsket at se bevaret, var det nedrevne nr. 77, som stammede fra 1704, og som således hørte til den ældre del af Ny-Københavns bebyggelse. H. H. Engqvist har rekonstrueret dette hus og markeret nabohuset nr. 75, som opførtes samtidig. Man kom ind fra Adelgade 77 i højre side af tegningen, og der var have ud mod Kongens Have bag bagbygningen med vognporten.

Her ses nr. 77 fra 1704, som det så ud kort før nedrivningen, efter at bindingsværket var blevet pudset, og der var anbragt et lille kvistvindue på taget. – Fot. Tobias Faber 1941.

Her er gården bag nr. 77 i Adelgade, som den tog sig ud før nedrivningen. Til venstre forhuset, set fra gården med porten ud til Adelgade. Det var et nedslidt hus, men det kunne sagtens have været renoveret. – Til højre baghuset set fra gården. Den ene vognport er blevet til rigtig port til anden baggård og baghuset er forhøjet med én etage. Fot. 1941. – Bymuseet.

Hjemmet var fattigt, men storartet hyggeligt og besøgt af guldalderens kunstnere. Den lille Julie har haft et skarpt blik og en god hukommelse, og hun beretter smukt om bygningers indretning, om fattigfolks nød og om jødeprogromer. Selv havde hun et godt hjem, og oplevede også meget ved kvarteret som noget positivt.

»Foran Plankeværket ind til 'Den grønne Træsko' stod Vandposten, omkring hvilken jeg hele Sommeren igennem saæde Ærter. Gennem Mellembygningen, der indeholdt lutter Værksteder, kom man gennem en bred Port ind i Baggaarden – mit Paradis paa Jorden. Men det er ogsaa utroligt, hvad denne Baggaard indeholdt af Herligheder. Til højre Moders Brændeskur og Dueslag, hvis Beboere var saa tamme, at de fløj om vore Hoveder og satte sig paa vore hænder; under Mellembygningen Vadskekældereren, til venstre den blaa Kippe og Manglen, begge hørende til det i Ejendommen værende Kattunstrykkeri. Baggaarden adskiltes ved et højt Plankeværk fra Kronprinsessegades Kaserne, hvorfra Sergentenen Madam Linke smed Pærer ned til os. Bag Plankeværket stod et Lindetræ; gennem Sprækkerne kunde jeg se dets lyse Blade, og navnlig om Foraaret fristede de mig stærkt. Jeg krøb op med Fare for at komme hovedkuls ned paa den anden Side og vendte stolt tilbage til

Moder med en lille Kvist i Haanden. Hvad her var for en Legeplads for Børn kan man uden stor Fantasi tænke sig«.

Ejendommen var opført i 1704 som en trefløjet gård af tømrermester *Nicolai Olsen*, som selv boede i side- og baghus, medens forhuset blev lejet ud. Han byggede også i udlejningsøjemed nabobygningen, nr. 75. Der har til ejendommen været en stor have ned mod Kongens Have. At kvarteret på det tidspunkt har været honnet, ses af lejerlisten, som i 1720'erne nævner en grevinde, en overhofmester, en konferensråd og en kaptajn. Rummene i forhuset har da også været smukt udsmykket med bl.a. dekorerede lofter (nu i Bymuseet).

Julie Sødrings erindringer udkom i 1894, og på det tidspunkt hun skrev dem, mente hun, at kvarteret vel stadig var et oplagssted for fattigdom og elendighed, men dog bedre end i hendes barndom. Det skyldtes først og fremmest mere orden og renlighed i gaderne. Dengang hun var barn, var snavset og stanken ulidelig, og rendestenene, ungernes legesteder, var, når »Brændevinsmanden var paa Spil, rivende Strømme af varmt Vand, der indhyllede Gaden i Damp«. Hun erindrer evindelige husspektakler i naboejendommen, der var fyldt med fattigfolk. – Der var noget at rydde op i.

Det var nu nok ønsket om større grundudnyttelse, der erstattede nogle af gadens gamle huse allerede i

Adelgades lange gadeside med hus ved hus er her nået op til Sølvgade-hjørnet, som havde nr. 93. I det fjerne ses Gothersgade. Hjørnehusene var normalt gadens største og mest solide. Således også nr. 93, som var en stor barok-koloss fra 1700-tallets første halvdel. Den faldt i 1950'erne sammen med alle de øvrige huse. – Fot. Tobias Faber 1941.

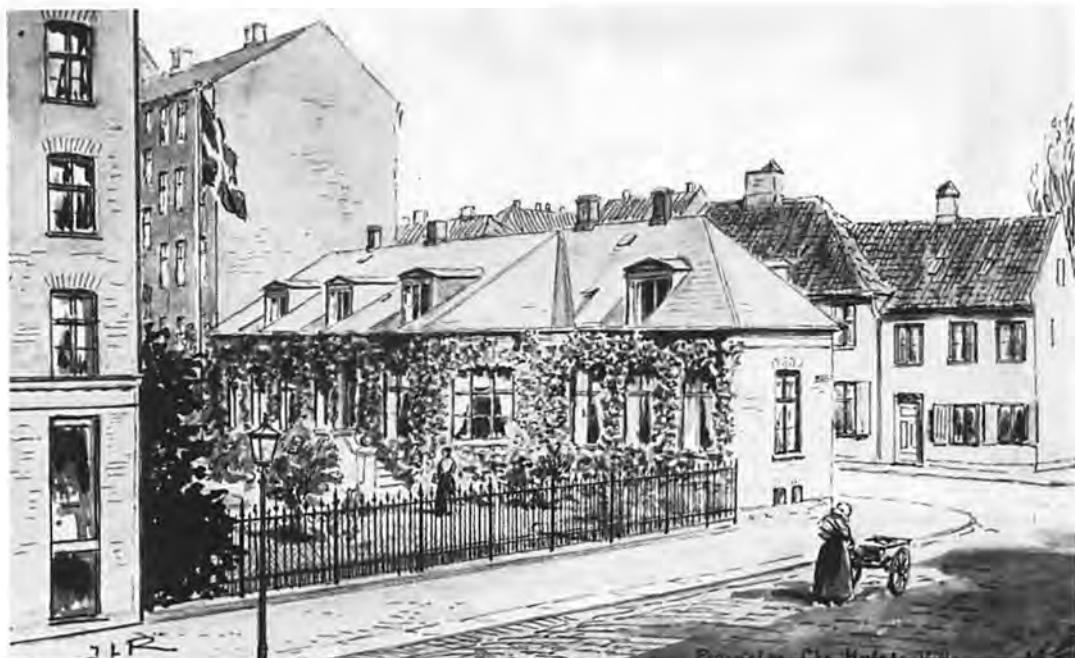
Det modsatte hjørne af Adelgade og Sølvgade så således ud, da J. L. Ridter tegnede dette billede i 1899. Så tidligt blev nemlig det maleriske hjørnehus nr. 95 og det næste hus, nr. 97 nedrevet og erstattet med den bygning, der ses nedenfor. Husrækken slutter med nr. 111 ved Klerkegade og med nr. 117 ved Fredericia-gade. – Bymuseet.

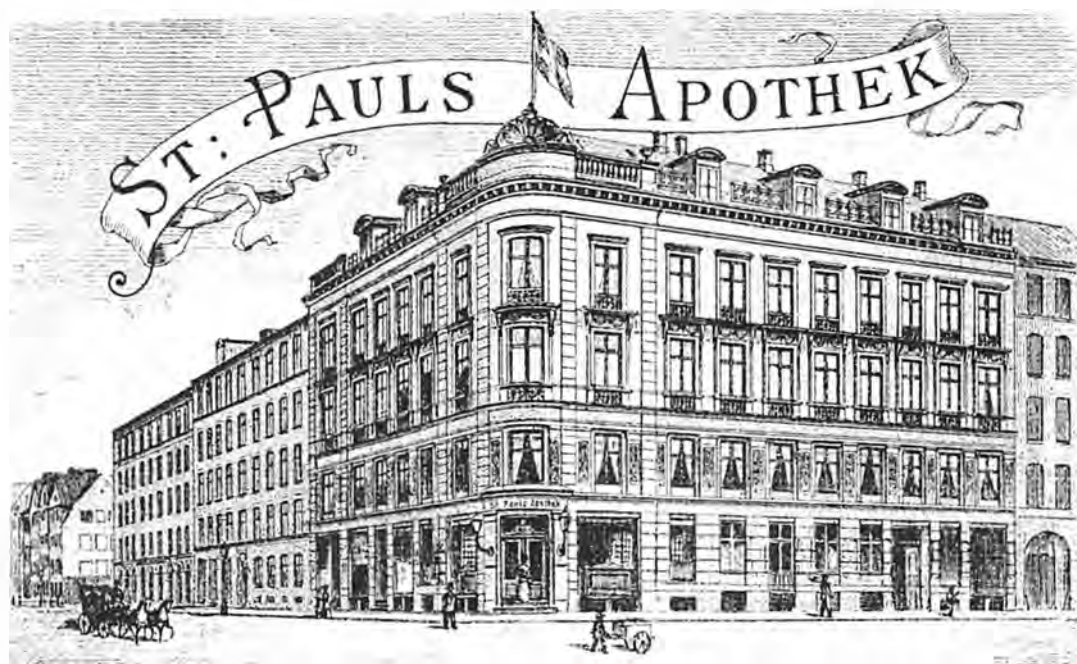
Oppe omkring kirken blev der flere ændringer. Området her hørte jo med til den del af det sydligste Nyboder, hvor kapitalistiske kræfter var sluppet løs i 1850'erne, da det begyndte at lønne sig at opføre spekulationsbyggeri. Huset her, som stadig eksisterer på hjørnet af Sølvgade og Adelgade, blev dog først opført omkring 1900. Fot. 1950'erne. – Bymuseet.

På sidste hjørne af Adelgade før kirkepladsen foran Sankt Pauls Kirke lå endnu omkring 1875 langs Fredericiagade proprietær Christian Holsts villa med tilhørende have. Den var opført i 1869, men skulle ikke ligge der længe. – Tegning af J. L. Ridter 1876.

Det lille hus med haven var for fristende for 1870ernes byggespekulanter; det blev revet ned i 1876, da det kun var 16 år gammelt og omgående erstattet af dette hjørnehus, hvor Sankt Pauls Apotek kunne åbnes på hjørnet i 1877. Huset står endnu, men apoteket er ophørt. Til venstre Adelgade med Klerkegades hjørne. Fra en apotekerkuvert i 1880'erne. – Bymuseet.

Der opstod problemer med apotekets oprettelse. *Farmaceuternes Medhjælperforening* søgte i 1874 om oprettelse af 23 nye apoteker, heraf 5 i København, og det ene skulle ligge i Sankt Annæ Vester kvarter. Sundhedskollegiet gik imod forslaget, men et par år efter skrev ministeriet til kollegiet, at man, efter at have indhentet supplerende udtalelser fra diverse autoriteter, besluttede at oprette et apotek »i Ny Kronprinsessegade eller i hvert Fald i Nærheden deraf«. Apoteket åbnede i september 1877 i en nyopført bygning på hjørnet af Adelgade og Fredericia-gade; det fik navnet *Sankt Pauls Apotek* og blev i *Ny pharm. Tidende* beskrevet som »særdeles smukt og hensigtsmæssigt indrettet«.

Den første apoteker, *L. T. T. Schjødt*, var den første formand for den nystartede *Farmaceuternes Medhjælperforening*, som havde ivret for at få apoteket oprettet.

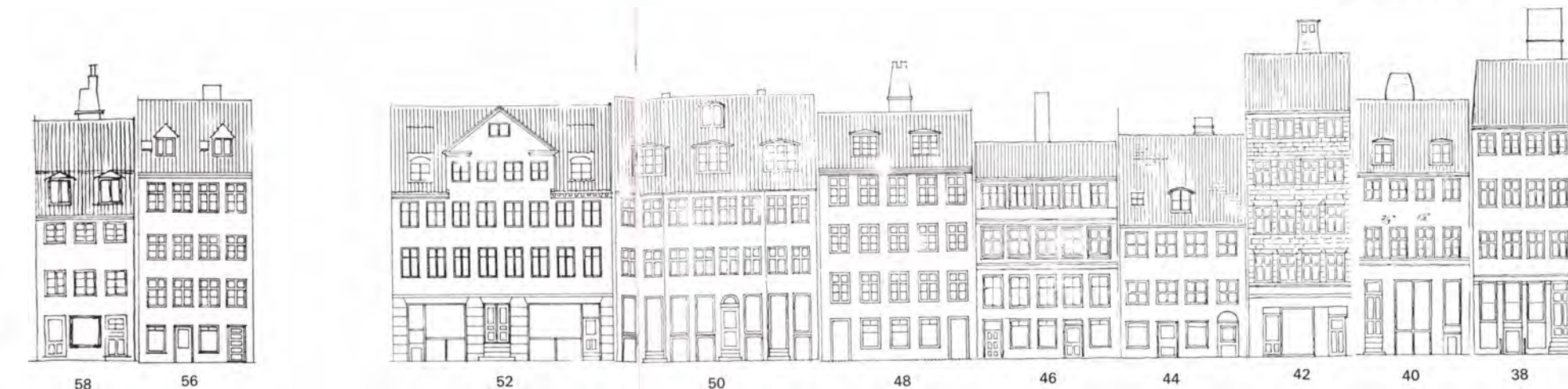
Hans efterfølger fra 1888, *N. D. Aamund Møller*, blev ikke nogen pryd for standen. Han fik i 1896 frataget sin bevilling, fordi han blev dømt for seks forseelser; bl. a. overtrædelse på det groveste af de forpligtelser, som påhvilede ham til overholdelse af orden og renlighed i apoteket. Når man husker de gammeldags officiner, er det forklarligt, at de blev totalt moderniserede bl. a. af hensyn til orden og renlighed. Alligevel er det en skam, at disse smukke og karakteristiske interiører næsten alle er ødelagte i sterilitetens navn. Den rengøring kunne nok have været gennemført alligevel.

Her er Adelgades afslutning foran Sankt Pauls Kirke (se nærmere side 419). Sådan skulle Adelgade for fremtiden ende, da kirken stod færdig i 1872. Før var Adelgade ført skråt gennem Nyboder, forbi Nyboders gamle vagt og ud til Østervold, men dette stykke var sløjfet i 1870'erne og i stedet blev den nyere parallelgade, Kronprinsessegade, ført igennem som en snorlige gade parallel med Borgergade (se side 431). Det er Sankt Pauls Apotek til venstre og de sydligste stumper af den ældre Nyboder-bebyggelse. Fot. 1970'erne. – Bymuseet,

**Adelgade 38-58 og 70-102
(lige numre)**

Her følger opstalter af den modsatte side af Adelgade med de lige numre (som nødvendigvis begynder fra højre side på tegningerne). Denne sides tegninger er ikke så komplet som de ulige numres side var. Således mangler alle de laveste numre fra nr. 2 ved Gothersgade og helt op til nr. 38, lige efter »Det skarpe Hjørne« ved Helsingørgade (se side 281). Denne strækning var nemlig blevet nedrevet, før akademi-eleverne påbegyndte deres øvelsesopgaver. Men fra nr. 38 og op til Dronningens Tværgade er rækken komplet, dog at huse fra 1800-tallet er udeladt som »uinteressante«. Nr. 60-68 mellem Dronningens Tværgade og Prinsensgade savnes også, men fra Prinsensgade til Klerkegade er rækken næsten komplet. Til gengæld kan en del af de manglende bygninger ses på fotografier og tegninger på de følgende sider, således at man kan få et komplet billede også af denne længst forsvundne side af Adelgade. – Bymuseet.

Adelgade, lige numre

Hvor der tidligere havde ligget store haver på Adelgades østside, rykkede industrien ind, medens rækker af småhuse lå ud langs gaden. Således også på vestsiden af Adelgade, hvor *Gothersgades Elektricitetsværk* i 1890-92 blev anlagt på den store grund bag Gothersgade nr. 30 og Adelgade nr. 10, medens bygningerne imod gaden blev stående. Så i stedet for et grønt, åbent område i et tæt beboet kvarter anlagde det offentlige en industrivirksomhed. Det blev naturligvis en gøgeunge, for elektricitet blev hurtigt en nødvendighed. I 1895 tilkøbtes naboejen-

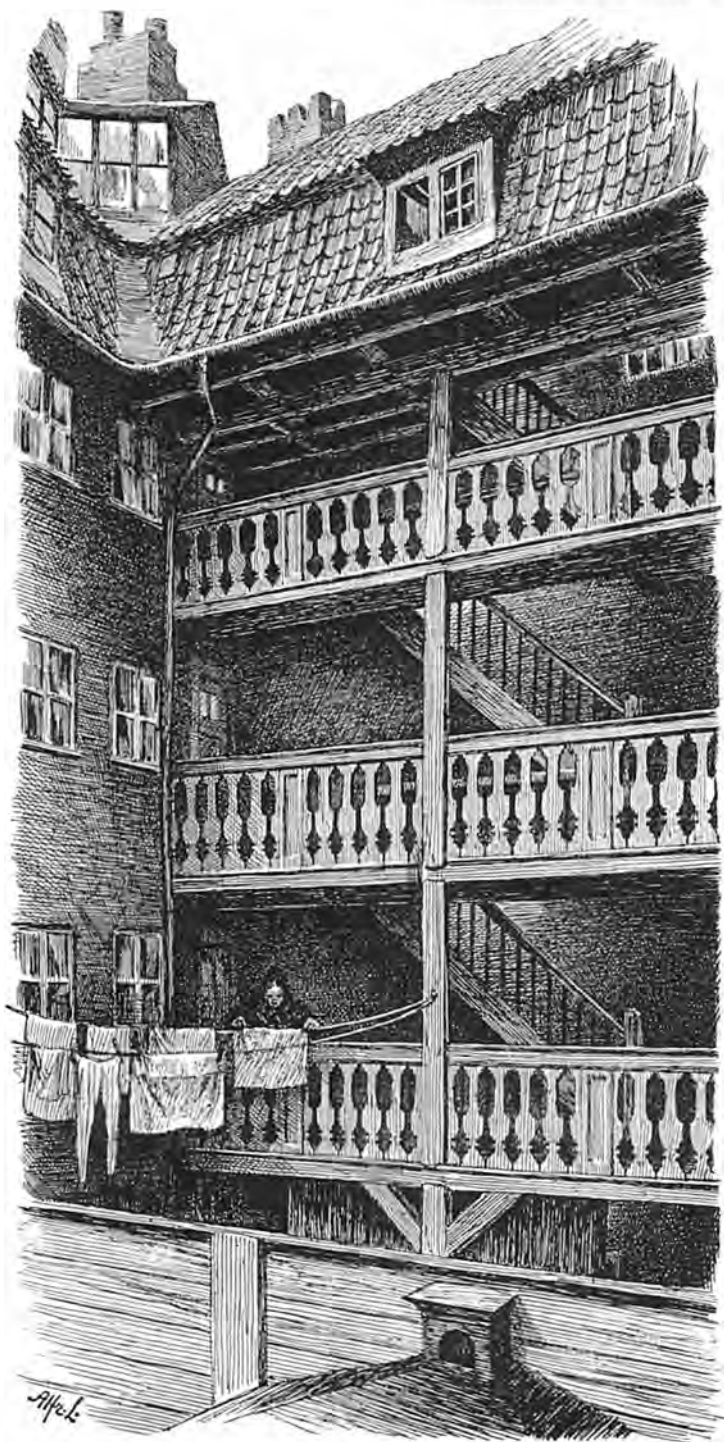

Her starter vi atter op ad Adelgade fra hjørnet af Gothersgade, men denne gang på den modsatte side af gaden med de lige numre. Det er den bevarede store isenkræmmerbygning i nr. 2 forrest til højre, og derefter nr. 6 og 8 med et 1800-tals hus som nr. 10. Det er bl.a. disse første huse, der savnes i opstalterne på forrige side. – Fot. Tobias Faber 1941.

Adelgades sænkede, sociale niveau i sidste fase afspejlede sig festligt hos gadens marskandisere. Alt kunne sælges, gerne fra gaden, der på visse strækninger fremtrådte som et rent loppe-marked. Fot. ca. 1960. – Bymuseet.

Kort før »Det skarpe Hjørne« ved Helsingørgade lå Adelgade 22. Fra gaden adskilte huset sig ikke fra de øvrige, men i gården kunne man se en åben svalegang med trappe til de øvrige etager. Det var et hus fra tidligt 1700-tal, der var som skabt til kulisse til en Holberg-komedie. – Tegning af Alfred Larsen 1881.

Adelgade set fra Gothersgade med Sankt Pauls Kirke for enden og gadens lige numre midtfor. Det er en tegning fra 1902 af J. L. Ridter og viser, hvordan der rundt i gader i 1800-tallet voksede huse op til afløsning af de helt udtjente fra 16- og 1700-tallet. Både nr. 10 til højre og nr. 16 længere nede ad gaden er huse af denne art. Dog står nr. 10 endnu sammen med de gamle huse nr. 6 og 8. – Bymuseet.

Her er Sukkerfabrikkens hjørne ved Helsingørsgade. Fabrikken havde nr. 34 i Adelgade og derefter fortsatte numrene ned til Dronningens Tværgade, hvor karreen sluttede med nr. 58. Man må forestille sig Sankt Pauls Kirke for enden af gaden, selv om den er svær at få øje på. – Fot. Tobias Faber 1941.

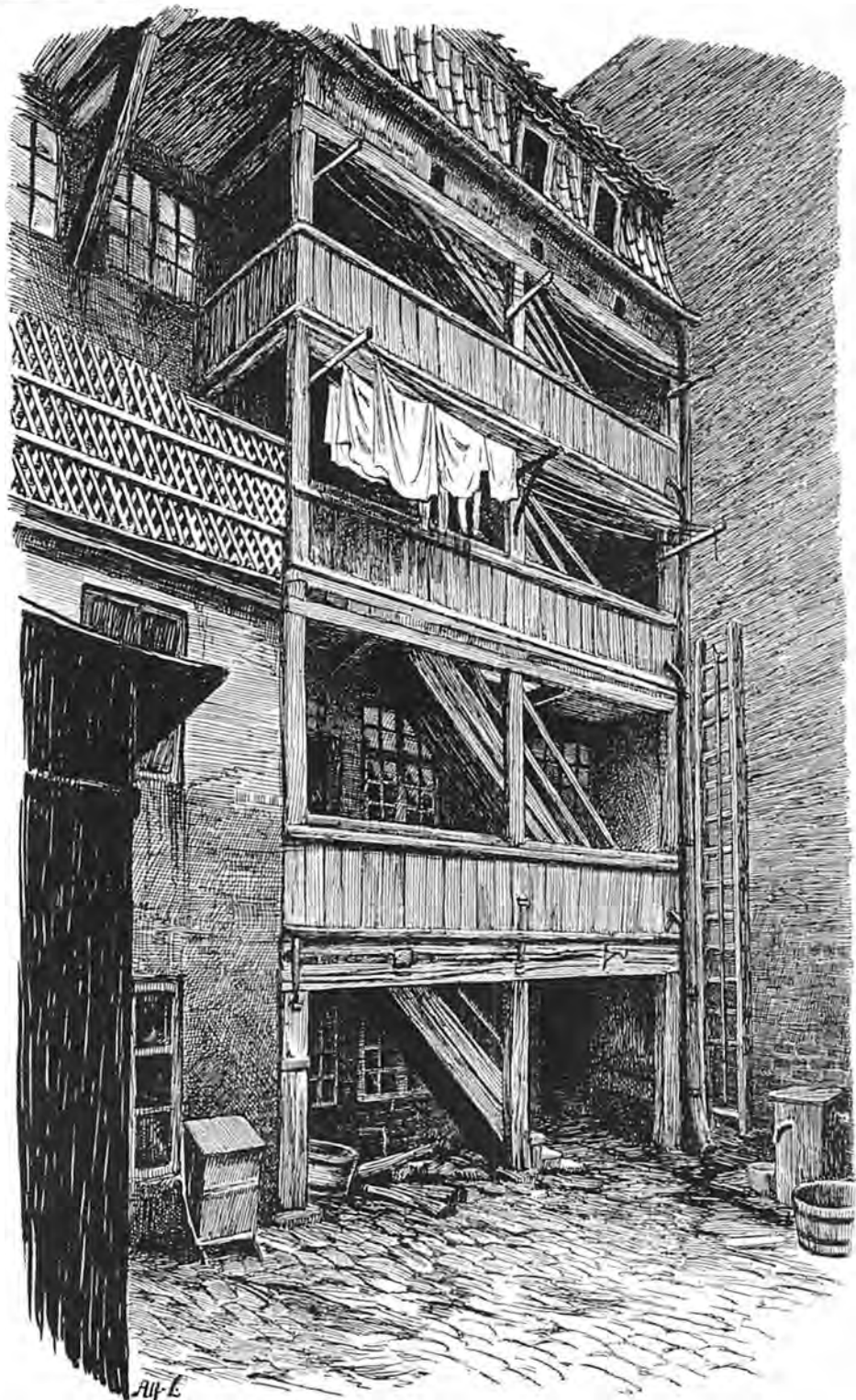

Det mest maleriske hjørne i Adelgade lå midtvejs mellem Gothersgade og Dronningens Tværgade, hvor Helsingørsgade på skrå løber ned til Borgergade. Den skrå gadeføring her var en sidste hilsen fra Christian 4.s nævnte radialgade-system, som gav en stump vinkel ved indgangen til Sukkerfabrikken (til venstre) og en meget spids vinkel til det festlige hus »Det skarpe Hjørne« i nr. 32 på den modsatte side. Det er således Helsingørsgade, man ser nedad til venstre og Adelgade, der har Gothersgade i bunden til højre. Fot. ca. 1910. – Bymuseet.

Sukkerfabrikkens brand
I februar 1912 blev Sukkerfabrikken på hjørnet af Adelgade og Helsingørsgade totalt ødelagt ved en voldsom brand. Den fandt sted under så hård en frostperiode, at vandet frøs til is i brandslangerne. Brandtomten lignede et krystalpalads med istapper overalt, da branden omsider var slukket. Branden opskræmte befolkningen i hele den brandfarlige bydel, der havde undgået de store brande i 1728 og 1795. De omkringliggende huse blev evakueret. Branden fremkaldte den første saneringsplan, og den er omtalt på side 328.

Også i gården til nr. 26, som lå endnu nærmere »Det skarpe Hjørne«, var der svalegang med trapper op til sidesøjene. Man spildte nødtigt plads i det smalle forhus til trapper. – Tegning af Alfred Larsen 1884.

»Det skarpe Hjørne« ved Adelgade og Helsingørsgade blev også tegnet af Alfred Larsen i nærbillede i 1884. Det havde oprindeligt været værtshus, i 1880'erne var det en herreekviperingsforretning og endte så på ny som café. I dag indgår det skarpe hjørne i Elektricitetsværksskarreen mellem Adelgade og Borgergade. – Det kgl. Bibliotek.

Kik ned ad Adelgade mod Sankt Pauls Kirke med Dronningens Tværgade-krydset omtrent midt i billedet. Det »moderne« hus fra 1800-tallet, nr. 10 til højre, er typisk for den fornyelse af gadebilledet, der nu og da fandt sted i forrige århundrede. Huset længst til højre er nr. 34 og 1870-huset har nr. 36 og har afløst et ældre toctages hus. Numrene fortsætter til hjørnet, og nr. 60 danner hjørnet ved Dronningens Tværgade. Fot. ca. 1910. – Bymuseet.

dommene, og i 1900-01 Borbergade 15, Adelgade 12 a og b og Helsingørgade 5, medens nr. 3 var erhvervet ved forrige udvidelse. I 1902-04 blev der bygget et annek, og ved den lejlighed røg alle forhusene. Det var selvfølgelig også helt utilstrækkeligt, og mindre end tyve år efter opførte produktionen, og anlægget overgik til at være omformerstation. Den præger unægtelig kvarteret.

En af de bygninger, der måtte falde på grund af elværket, var en af gadesidens ældste ejendomme, som lå på hjørnet af Helsingørgade og helt berettiget blev kaldt »*Det skarpe Hjørne*«. Bygningen var fra 1680erne, opført i bindingsværk uden kælder og i to etager med brudt tag. Bygherren var hestgarder *Jens Knudsen*. Senere blev der foruden beboelsen også indrettet værtshus, og herefter har der skiftevis været urtebod og værtshuse, før bygningen blev nedtaget sidst i trediverne for at give mere plads til elværket.

Overfor, på det modsatte hjørne, lå *Sukkerraffinaderiet* i Helsingørgade. Landets sukkerindustri var en af de fabriktioner, som allerede Christian 4. søgte at opjælle i merkantilismens tid. Det gik, som så meget, op og ned. Blomstrede med erhvervelsen af De Vestindiske Øer og gik helt i stå under og efter krigen i 1807 og 14. Senere i 1800-tallet lykkedes det at gennemføre forsøg med sukkerproduktion med runkelroer som råmateriale.

Først da *Tietgen* i 1872 overtog raffinaderiet, der lige var slået sammen med sukkerfabrikken *Phoenix*, og ved sammenlægning skabte *De Danske Sukkerfabrikker*, blev denne produktion en succes. Hjørnehuset må være fra denne tid. En solid bygning i blankmur, hvor selve hjørneløsningen er klaret elegant med en runding som en halvcirkel, fri af de to længer ned langs hver gadeside. Stueetagen blev kraftigt markeret af store, rundbuede vinduer helt til sokkelen, men også i resten af huset var isat store vinduer, der røber fabrikation, ikke beboelse.

I 1912 brændte raffinaderiet ved en storbrand, der naturligvis skabte panik i det tætbefolkede og meget brandfarlige område. Trappesforholdene var f.eks. ikke blevet moderniseret, og der var derfor stadig en meget stor mængde udvendige trætrapper, svaler, på husenes bagsider. I årenes løb var de ganske vist blevet lukket, men almindeligvis med træbeklædning, som måske værnede mod kulden, men kun ville gøre ondt værre i brandsituationer. Ingen kom imidlertid noget til. Sukkerproduktionsbygningerne blev ikke genopført, fordi raffinaderiet flyttedes til hovedfabrikken på Christianshavn.

Dette billede viser faktisk ganske samme vue som forrige billede, men det er fotograferet i 1947, da saneringen var i fuld gang igen efter krigen. De to huse til højre er de samme som på forrige billede, men derefter stikker Dronningegården sin lange arm ud mod Adelgade som den sydlige fløj omkring den fremtidige, åbne plads langs Dronningens Tværgade. Den smukke, hvide hjørnebygning ved Dronningens Tværgade-hjørnet må også væk, for ellers kommer den til at ligge midt på det fremtidige torv (se side 345 og kort på side 361). – Fot. Hassing.

Adelgades lige numre endnu en gang. Nu er vi ved krydset, hvor Dronningens Tværgade nr. 47 skærer Adelgade. Jo nærmere man kommer kirken, jo flere 1800-tals bygninger dukker der op. Midt i billedet ligger et par stykker. En gade, grundlagt i 1670erne, kan ikke altid vente på fornyelse i 250 år! Fot. ca. 1925. – Bymuseet.

I Adelgade nr. 36 blev der i 1869 indrettet en badeanstalt med varme bade. Hygiejnen var så småt ved at vinde gehør. Det var også kun seksten år siden, at koleraen havde raset, og alene blandt Adelgades ca. 5.000 beboere døde der 331. Da var det oprindeligt respektable håndværkerkvarter for længst blevet til et fattigkvarter. Tværtimod hvad man skulle forestille sig, er det udstykningen af de meget store grundarealer, der har været medvirkende til deklasseringen af Adelgade og Borgergade, som i udpræget grad blev baggader til de mere noble forretningsgader. Noget sådant starter en ond cirkel, grundværdien falder, og det appellerer til etablering af industri og håndværk. Det naboskab har sjældent appel til bedsteborgere, men fattigfolk tager til takke, og uheldige elementer følger med. Kvarteret blev et markedskvarter for brugt tøj og alskens skrammel, og tyvekoster fandt her let afsætning.

Et regulært aftentorv var etableret i den nordligste ende af gaden. Det påtales allerede i 1805 i »Politivennen«, den nidkært samfundsrevsende avis, der skrev, at et ambulansalg fandt sted i Adelgade, hvor sælgerne var gamle kællinger, køberne matroser, bønderkarle, arbejdsfolk og tjenestepiger, der her kunne købe sko for 1 skilling og kjoler for 4 mark. Det fortæller også noget om tidens aflønninger. I mørket kunne man ofte ikke se,

hvad det købte var værd, tranlamperne blev jo ikke tændt i måneskin, og tit viste varerne sig at være stjålne. Skønt det var ulovligt, lå markedet her endnu i 1810, så enten har myndighederne lukket øjnene eller simpelt hen givet op.

På hjørnet af Prinsensgade, i nr. 68, lå en stor ejendom, hvor man kunne få logi, og som uvist hvorfor hed »Tordenskyen«. Her kunne lejes et værelse for 4 mark for en uge. Fru Sødring beskriver ejendommens kælderforretning, kartoffelkælderen, hvor baljer stod uden for på fortovet med varme, kogte kartofler til et beskedent, hurtigt måltid, og hvor gadens unger tiltuskede sig kartoffelkager, hvis der ikke var råd til andre lækkerier. Gaden har haft et rigt handelsliv med fødevarer til de 5.000 mennesker. Fru Sødring nævner også spækhøkerens fra »Pommerinken«. De var holdne folk, der kørte Holstenervogn forspændt med to tykke heste.

Kvarteret har langt op i vort århundrede kunnet fremvise en rigdom af gamle fine bygningsdetaljer, som ville være seværdigheder i dag, hvis de var bevaret. Svalerne var, som tidligere nævnt, netop i dette kvarter rigt repræsenteret. De var naturligvis en praktisk foranstaltning,

Nærbillede af hjørnejendommen Adelgade 60, som den så ud kort før nedrivningen i 1950'erne, da den skulle give plads til Christiansgårds store, åbne plads. Der hersker opbrudsstemning i det 200 år gamle hus. Fot. ca. 1950. – By-museet.

Fra hjørnet af Prinsensgade og op til Klerkegade og Fredericiagade, lige før man nåede kirkepladsen, frembød Adelgade 70-108 en tæt opmarch af 22 smalle huse, hvoraf mange var tidlige 1700-tals bygninger. Fot. 1947. – Bymuseet.

Adelgade var som nævnt en storartet markskandiser-gade. Her den kendte forretning »Tordenskyen« i nr. 68 med alle slags varer til billige priser. Fot. 1928. - Bymuseet.

Adelgade 78 var ved nedrivningen i 1950'erne et meget nedslidt hus, men som det vil ses af stenen på side 291, havde det oprindeligt smukke, tidlige 1700-tals gavlhus med midtrisalit på tre fag og store vinduer på begge sider været brændevinsbrænderi. Brænderiet var oprettet 1694 og skiltet anes også på fotografiet. Fot. 1920. – Bymuseet.

Før nedrivningen lod Bymuseet en række tomme interiører og trappegange fotografere. Her var ofte tale om et malerisk forfald, men billederne bekræfter, at mange af husene ikke længere var egnede til beboelse. Fot. 1941. – Bymuseet.

Fra Bymuseets fotografi-serie af trapper og interiører i de kondemnerede huse i Borbergade-kvarteret. – Fot. 1942.

Fra Bymuseets fotografi-serie af gårdpartier i de kondemnerede ejendomme i Borgergade-kvarteret. – Fot. 1942.

Øvre ende af Adelgades lige numre, 84-90, set fra Sølvgade. Indtil 1950 gik Sølvgade ikke længere end til Adelgade, men i vore dage fortsætter Sølvgade gennem den lange, nedrevne blok midtfor og videre til Borgergade (se side 360-61). Fot. 1925. – Bymuseet.

Et af de sidste gadehjørner før kirken er Klerkegade ved nr. 102. Den store bygning er den gamle Frimurerloge, der fremdeles ligger i Klerkegade mellem Adel- og Borgergade. Fot. 1956. – Stadsingeniørens Arkiv.

fordi de pladskrævende trapper var lagt uden på husene. Det gøres også i moderne byggeri, men nu i stål og beton. Først i 1700-tallets begyndelse blev de ligeløbede, italienske, indvendige trapper almindelige, ofte anbragt i selvstændige trappehuse. Og gaden var præget af gavlkvisthusene, som ligeledes var funktionelle. I århundreder var gavlen en festlig og magtfuld afslutning på husets midte. Den gav desuden rumudnyttelse af i hvert fald en del af loftsetagen.

Johan Cornelius Krieger tegnede mønstertegninger til gavlkvisthusene efter branden i 1728, og et sådant ses i beskeden udgave i nr. 78 med fine indramninger omkring vinduerne i midterfagene, som er lidt fremhævet i forhold til sidefagene. Det hus ville have været fredningsværdigt, om det havde stået i dag.

Borgergade, ulige numre

Borgergade var fra 1630 en af de gamle gader, som på Christian 4.s tid førte ud til de nye boder. På Frederik 3.s plan fra 1650 ses imidlertid, at det var tanken, at både *Adelgade* og *Borgergade* skulle løbe som to parallelle gader fra den nuværende *Gothersgade* til et firkantet torv i den anden ende ved *Grønland*. Dette skulle hedde *Gothers Torv* og være oksetorv, kvægtorv, og fra torvet skulle en lille forbindende gade, *Fægade*, føre hen til *Borbergades* udmunding. Pladsanlægget blev, som så meget andet i den gode plan, ikke til noget, men *Borbergade* fik sit lange forløb og endte i øst ved *Nyboder*.

Borbergades første grundstykker nærmest byen var store og adskiltes af *Helsingørgade*. Christian 5. ville egentlig have fulgt sin farfars plan og forlænget denne gades skrå forløb til *Store Kongensgade*. Men som det jo sker, kunne han ikke komme om ved en borger, der allerede her før 1689 havde opført et hus helt efter love og regler for bebyggelsens udformning i *Ny-København*, og han var ikke til sinds at flytte sig, heller ikke for en konges ønske.

Der er ingen tvivl om, at gaden har været ganske almindelig borgerlig i hele 1700-tallet, og ikke særlig tæt bebygget, som det ses på *Geddes* troværdige kort fra 1757 med lave huse og med åbne haver. Men det har været en typisk baggade til den livligere strøggade, *Store Kongensgade*, der fra 1750 blev nabogade til de finere folk i *Frederiksstad*. Også *Borbergade* blev forskånet for de store bybrande og blev heller ikke ødelagt af englænder-

I *Adelgade* 66 opsatte ejeren i 1700-tallet dette skilt med den vagtsomme trane med en kugle i kloen. (Hvis den skulle falde i søvn, taber den kuglen og vågner straks). Huset har formentlig været kaldt *Tranen*. Ejeren var øltapper. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Brændevinsbrænder *Poul Esbjørnsen* havde opsat dette skilt på sit smukke hus i *Adelgade* 78, hvor han boede 1748-58 (se side 287). – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Også i *Adelgade* 102 boede der en brændevinsbrænder, som i 1769 opsatte dette skilt. Han angav selv sit navn på stenen: *Peder Bentsen*. Han boede i huset fra 1742. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

5

7

9

13

17

23

25

27

29

31

33

35

37

39

41

43

45

47

Borberggade 5-67 (ulige numre)

Af Adelgades og Borbergades i alt fire lange gadesider med henholdsvis ulige og lige numre er opstalterne fra Borbergades ulige numre de mest ukomplette. Det første stykke fra Gothersgade til Helsingørsgade (nr. 5-19) er kun tegnet sporadisk. Det følgende afsnit fra Helsingørsgade til Dronningens Tværgade er derimod komplet. I afsnittet fra Dronningens Tværgade til Prinsensgade mangler hjørnehuset nr. 49. Derefter ophører tegningen ved nr. 67, skønt rækken fortsætter til Klerkegade og her slutter med nr. 87 som genbo til den gamle Frimurerloge. Gaden fortsætter ganske vist endnu 500 m op gennem Nyboder, men dette afsnit er behandlet under Nyboder. – Kolorerede opstalter på Bymuseet.

51

53

55

57

59

61

63

63a

65

67

Adelgade kontra Borgergade

Begge gader blev anlagt samtidigt i 1660'erne, da Ny-København nord for Gothersgade kort før Christian 4.s død var indlemmet i hovedstaden, og Stormen på København afværget. Adelgade, der lå nærmest Rosenborg og havde sine haver bag den vestlige side af gaden direkte op til Kongens Have, var vel i starten den foretrukne. Den var også lidt bredere end Borgergade. Det var nok også den, der endnu ved saneringen kunne fremvise de interessanteste, gamle bygninger. Adelgades haver mod Kongens Have blev dog slemt amputerede, da Kronprinsessegade omkring 1800 blev klemmt ind på en stribe af Kongens Have, hvorved Adelgades haver nu fik Kronprinsessegades baggårde som genboer. Men Adelgade blev fra omkring 1870 også amputeret på anden måde. Gaden havde oprindeligt fortsat på *skrå* gennem Nyboder. Skrå gader var en pestilens for Ferdinand Meldahl, som sløjfede dette forløb og afsluttede gaden med den nye, i 1872-77 opførte Sankt Pauls Kirke. Derfor er Adelgade i vore dage kun 0,8 km lang, hvorimod Borgergade, der fra starten fulgte en lodret radial i Christian 4.s gadesystem og kom til at gå snorlige gennem Nyboder, er blevet bevaret i sin fulde længde, og er 1,3 km lang.

Husskilt fra Borgergade 3, hvor der formentlig engang har ligget et værtshus ved navn »Havhesten«. Her er skiltet. – Tegning af Peter Linde.

nes bomber. Tidens deklassering af gaden er helt københavnernes eget værk. Borgerhusets forfald fra familiebolig og håndværkerens hus med bolig og værksted i samme ejendom, til de overfyldte lejekaserner med tætpakkede side- og baghuse, aflæstes fint her i kvarteret. Gadens endeligt får et særligt kapitel lidt længere fremme. Medvirkende til forslumningen er først og fremmest den voldsomme overbefolkning. I løbet af fem år i 1850'erne forøgedes gadens beboertal med ca. 450 mennesker, men at noget sådant finder sted i bestemte kvarterer og gadestrøg skyldes naturligvis en række andre økonomiske, politiske og sociale faktorer. Det er en skrue uden ende og med nedadgående gevind.

Mærkeligt nok har gaden fra begyndelsen været smal, 16 alen imod de andre gaders 20 alen (Adelgade) og 24 alen (Store Kongensgade og Gothersgade). Det kunne tyde på, at Borgergade har beholdt sin gamle bredde, fordi der tidligt var bebyggelser langs den. Rådstueskriver *Arent Bernlsen* har skrevet om København i 1656, at den indvortes var fuld af herlige, anselige bygninger, som ejes af et stort formuende borgerskab. Om ham ved vi, at han selv var en af dem. Han kom fra Bergen og tjente en formue ved proviantering før og økonomisk støtte til Christian 4. under dennes sidste krigsførelse. Desuden var han teglværksejer både i Halland og i Brønshøj. Han leverede sten til og byggede selv nogle af husene i Borgergade-Adelgade, herlige og anselige, må vi tro.

Da hushøjden jo i tidens løb fulgte det bebyggelsesmønster, vi kender fra de andre kvarterer, har gadens smalhed i særlig grad bidraget til en mangel på lys og luft, men samtidig har stueetagerne mange butikker, især levnedsmiddelbutikker, givet gaden en ganske særlig karakter af »lilleby«. Trods byggemyndighedernes mange forordninger har Borgergades huse været opført i bindingsværk, og for skams skyld dog overpudset til gadesiden i tidens løb. Den soliditet, som trods gentagne forhøjelser har bevaret bygningerne til omtrent for fyrré år siden, skyldes måske netop denne byggemåde. Det klassiske København, som opstod af asken efter brande og bombardement, gjorde Ny-København til »Gammel-København«. Som Holberg sagde allerede efter 1728: »Fast heele den gamle Stad afbrændte, og af dens Aske udspirede de herlige og alamodiske Bygninger, som havde gjort den gamle Stad til den nye og den nye til den gamle igjen«.

En af de gamle bindingsværksgårde, nr. 25, tilhørte i 1659 Frederik 3.s livlæge *Peter Bulche*. På grunden lå desuden en stor have og seks lejevåninger, beliggende ud mod Helsingørgade. Han stammede fra Mark Brandenburg og var allerede livlæge for Christian 4., men var først bosat i Flensborg, hvorfra han kom til København, da Frederik 3. blev konge. Han var en stor og fornem mand, hans bolig har været ham værdig. Efter ham blev gården møntmesterbolig for Gotfrid Krueger i 1671. Selve *Mønten* lå på hjørnegrunden ved siden af. *Møntmestergården* fulgte embedets indehaver, indtil den nye Mønt bag Charlottenborg (se bind 2) blev opført i 1750. En rekonstruktionstegning, udført ved bygningens nedrivning i 1944, viser et 16 fag langt bindingsværkshus i to etager med karnap på midten, flankeret af to trefagskviste. På bagsiden løb en svale og desuden var tilbygget en sidelænge, og ca. 1728 et trappehus på midten. Det har været et festligt, rødkalket hus med hvidt optrukne fuger og grønmaledede bjælkeender. Indvendigt har der været bemalede lofter med bl.a. store, eksotiske, flyvende fugle, og væggene har været dekoreret med kalkmalerier. Den daglige beboelse lå i stueetagen, førstesalens 11 fag lange sal og et andet, 5 fag langt, værelse, har været til festlige lejligheder. Senere er de store rum, tre meter høje, blevet opdelt og dekoreret med farvestrålende malerier og tape-

Borgergades laveste ulige numre, 1-19, set fra hjørnet af den skrå Helsingørgade. Det er Gøtthersgade og Grønnegade-hjørnet, der skimtes i baggrunden. I denne karré var man i 1892 begyndt at anlægge Københavns første elektricitetsværk. Det var startet i Gøtthersgade 30, men arbejdede sig bagud inde i karréens midte og langs Borgergade, hvor det fik indgangsporte både fra Adelgade og Borgergade. I vore dage – efter saneringen – dominerer Elektricitetsværket hele karréen. Se billedet side 349. Fot. 1930. – Bymuseet.

J. L. Ridter har tegnet Borgergade 13-19 op mod hjørnet af Helsingørgade i 1901. Elektricitetsværket, der lå gemt midt i karreen, skulle have en stor indkørsel til kulforsyningsvognene. Så rev man det relativt nylig renoverede nr. 15 ned og etablerede en lille portbygning, der ses nedenfor. – Bymuseet.

Her er samme gadestrækning, efter at den lille operation var overstået. Resten af husene fik lov at ligge uantastede. I vore dag gemmer Elektricitetsværket sig ikke længere bag gamle huses facader (se billedet side 349). Fot. 1918. – Bymuseet.

ter i skiftende tiders mode. Det har været repræsentative gemakker, og en overgang boede da også den russiske gesandt med familie og tjenestefolk, i alt 17 personer, i ejendommen, som blev kendt som »Den muschovitesche Residens«. I stenkælderen var der i 1768, da ejendommen tilhørte hofmuremester *Heinrich Brandemann*, køkken, vaskekælder og 4 kamre, medens beboelsen ovenover har fået gipsede lofter og panelerede vægge med malede tapeter. Det var stadig, nu mere end hundrede år gammelt, et stadshus. Brandemann var muremesteren, som bl.a. opførte Det kgl. Skydeselskabs bygning på Vesterbro. Selv boede han i Borgergade-husets stueetaage, medens i nogle perioder førstesalen var lejet ud til stadskonduktør Rawert.

En senere ejer indrettede ejendommen til garveri i begyndelsen af 1800-tallet. Det var loftsetagen, der blev ændret og fik isat en lang fabrikskvist i tagets hele længde for at skaffe lys til arbejdet. Der har været mange svende beskæftiget, og den gode garvermester *Lüchtenberg* har haft svært ved at holde justits, læser vi i et af skilingsbladene i 1833, hvor en anonym forfatter beklager sig over den behandling, han har fået af en af de stoute karle. I slutningen af århundredet handlede der med kakkelovne. Smedemester J. E. Bjerring var flyttet ind al-

Indmuret bagerskilt i facaden på Borgergade 27. – Efter Peter Linde.

Når man senere ser billeder af de nedslidte huse i Borgergade kort før saneringen, skal man erindre, at mange af husene i starten havde været smukt udstyret. Her er eksempelvis trappegangen i nr. 23 med fornemt smedejernsgelænder. Fot. 1942. – By-museet.

Borgergade set mod Gothersgade med strækningen fra nr. 21 ved hjørnet af Helsingørsgade op til nr. 27. I midten – i nr. 25 – lå et af gadens mest interessante huse, kaldet Møntmestergården, som er vist i nærbilledet nedenfor. Her boede kongens møntmester, indtil Mønten i 1750 flyttede til Gammelholm (se bind 2). Fot. 1940. – Bymuseet.

Møntmestergården var opført omkring 1690 som bindingsværksgård med udhæng over nederste etage og var således en af gadens ældste gårde. Den havde oprindeligt en stueetage i bindingsværk med to gavlkviste mod gården og med svalegang i sideløjen mod gården. Men i løbet af 1700-tallet var den ombygget flere gange. Kvisten blev således erstattet med en række tilbagetrukne »fabriksvinduer«, som eksempelvis også findes på Gyldendals Hus i Klareboderne. Man drøftede indgående tanken om at flytte gården til »Den gamle By i Århus«, men planen måtte opgives; det blev for kostbart at rekonstruere den der. Den blev nedrevet i 1944. – Tegning fra Steffen Linvald »To huse«, 1980.

lerede i 1855, og 1874 averterede firmaet med, at gamle brændeovne kunne »forandres til at brænde Kul og Cokes i«.

Her i slutningen af århundredet er ejendommens de-route i fuld gang med for stor udnyttelse til for mange familier, fortrinsvis håndværkere, og med et spisekøkken indrettet i kælderen, hvor kvarterets arbejdere kunne få et billigt måltid mad. Det var et regulært spisested og ikke en af kvarterets utallige beværtninger, hvis billige snaps forsured tilværelsen for de mange koner, der lønningdage modtog deres drukne mænd. Spisehusene og for så vidt også beværtningerne gav imidlertid arbejderne mulighed for et samvær, som også havde sin værdi, og som for den fattige betød lige så meget, som de velhavedes foreninger og selskabelige klubber betød for den rige. Klejnsmedefirmaet Bjerrings Eftf. synes at have været et stabilt element, der vedblev at have sit udsalg, nu af støbegods, medens indehaveren også selv boede i huset, indtil virksomheden flyttede til Sankt Annæ Øster kvarter, da saneringen af Borbergade gik i gang i 1940'erne. På den tid havde kvarteret et så ilde ry, at det var forbudt besættelsesmagts soldater at gå, endstige opholde sig, i de gader efter mørkets frembrud.

Kik fra Dronningens Tværgade ned ad Borbergade med Borbergade 64 til venstre og Dronningens Tværgade 33 til højre. I vore dage danner dette hjørne indkørslen til pladsen i Dronningegården, flankeret af de to hjørnebygningers høje, tredelte fløje (se side 344). – Tegning af J. L. Ridter 1903.

Mønt, slået på Mønten i Borbergade 1726. – Efter Peter Linde.

SANERINGSKVARTERET

Borgergade 57 ved hjørnet af den lille Prinsensgade, der forbandt Adelgade og Borgergade. Som sædvanlig var hjørneejendommen fornemt udstyret med gavl og gavlkvist. – Fot. Tobias Faber 1941.

Modsatte hjørne i Borgergade ved Prinsensgade. Det store hjørnehus var nr. 59. Saneringen er så småt begyndt. Nr. 63 er allerede nedrevet. I baggrunden fortoner Nyboder sig. – Fot. Tobias Faber 1941.

Borgergade set ned mod den gamle Frimurerloge ved Klerkegade. Her vises nr. 75-67. I forbindelse med saneringen blev Borgergade gjort betydelig bredere, men kun ned til Frimurerlogen, som man ikke nænnede at nedrive. Derfor rager logen altid frem på moderne billeder (se side 352). – Fot. Tobias Faber 1941.

Næsten samme strækning som på forrige side, men set den modsatte vej. Hullet i midten er det nedrevne nr. 63, men nr. 65 og 67 står der endnu. I vore dage ligger Borberggades udvidede kørebane på de forsvundne bygningers fortove. – Fot. Tobias Faber 1941.

Borberggade 67, som er vist ovenfor til højre, havde som så mange af de andre huse, tæt beboet baggård. Her er denne ejendoms gårdinteriør fotograferet i 1914. Allerede dengang var gaden fattig og nedslidt og foruroligende børnerig. – Bymuseet.

Øvre ende af Borgergade omkring 1800 som delvis rekonstruktion fra forrige århundrede. Det er Dronningens Tværgade i forgrunden med de to hjørnehuse, som stod helt op til saneringen i 1941-60. Næste gade er den lille, korte Prinsensgade, der forbandt Borgergade med Adelgade. Længere nede begynder Nyboders huse at marchere frem på række. Det varede jo helt til 1860, før den sydlige ende af Nyboder omkring Klerkegade og Fredericiagade blev ødelagt. I baggrunden knejser Kastelsmøllen ved Grønningen. Tegning af L. Both. – Det kgl. Bibliotek.

Borgergade, lige numre

På gadens østside lå Sankt Nikolaj kirkegård, en af byens småkirkegårde, der lå som memento mori midt i en karré med omliggende beboelseshuse. Dens officielle navn var *Nicolai Kirkes Assistsenskirkegaard Landgreven*, og indgangen var fra Borgergade nr. 14.

Det var pesten i 1711, der var den direkte anledning til oprettelsen af en række assistenskirkegårde, fordi gravpladserne i og omkring kirkerne efterhånden var fyldt op, så op til fem kister blev nedsat i samme grav.

Efter at Borgergade var anlagt, blev nogle grunde i 1669 skødet til kaptajn i Borgerskabet, *Jens Pedersen Graahede*, som her indrettede beværtnings- og forlystelseshave ligesom den, han i forvejen havde i Sølvgade. Og som sådan fungerede haven, der hed *Landgreven af Hessen*, med

Næste side:

Her er omtrent samme vue som på forrige side, som tegneren Tom Petersen har forevigtet i sin radering fra 1909. Kunstneren har stået lidt nærmere Nyboder med den gamle Frimurerloge fra 1868 på venstre hånd på hjørnet af Klerkegade og med Nyboder-husene lige bagved. I vore dage er Borgergade gjort bredere fra Gothersgade til Klerkegade. Da man ikke har villet nedrive Frimurerlogen, rager den i vore dage langt ud i Borgergade (se side 353). – Kobberstiksamlingen.

En række fotografier, taget de sidste år før saneringen, der viser baggårde, bagtrapper, gennemgange og trappegange i de nu længst nedrevne Borgergade- og Adelgade-ejendomme. – Bymuseet.

Næste side:

Ved grænsen for Nyboders sydligste, gule sømandslænger lå dette fantastiske hus endnu i slutningen af forrige århundrede. Det var et 1600-tals bindingsværkshus med overfald i hver etage og meget spidse gavle ud mod begge sider. For at skaffe lidt vægplads i de lave stuer var de fleste vinduer i siden blændet. Huset lå på hjørnet af Borgergade og Kaningade (Fredericiagade), og må have hørt blandt gadens ældste huse. Det udgjorde sammen med to nabo-huse afslutningen på den særprægede længe, der i 1600-1700-tallet lå mellem Kaningade (Fredericiagade) og Bryggerens Længe (Olfert Fischers Gade), og var det sidste hus i Borgergade, før den lange strækning gennem Nyboder begyndte. Grundplanen for Bryggerens Længe kan ses på kortet side 388. Huset blev nedrevet i 1890'erne og erstattet med en beboelsesejendom. Tegning fra ca. 1880. – Øregård.

Borbergade 2-126 (lige numre)

Opstalterne til Borbergades lige numre, 2-126, ses på dette og det næste opslag. Det vil sige ca. 0,8 km huse fra Gothersgade til Hindegade. De omfatter en række på 63 ejendomme, der kun er brudt ét sted, nemlig af Dronningens Tværgade nederst på dette opslag. Ikke et eneste af husene blev skånet ved saneringen. Opmåling 1842, arkitekt Ole Wennerberg. – Bymuseet.

Borberggade 78-126

På dette opslag gengives de to lange, ubrudte rækker af huse på den forsvundne, gamle Borberggades østlige side med de lige numre. De er tegnet af Akademi-elever i 1941-42 og er, ligesom opstalterne fra Adelgade, tegnet for Bymuseets regning og opbevares også der, skønt alle andre opstalter må søges i Kunstakademiets Bibliotek.

spil- og frugthave, pirketavl, lejevåning og porthus, indtil Nikolaj Kirke købte det godt 6.000 kvadratalen store areal og indviede det til de døde, fortrinsvis de fattige døde. Det blev en mærkelig forestilling. Det virker, som om kvarterets beboere ikke rigtig kunne glemme kirkegårdens fortid, og i de godt halvtreds år, den stod, var der ustandselig klager over, at man dårligt nok kunne komme frem med ligene, fordi de omkringboende fyldte op med vasketøj og andet.

Kaptajn i Søetaten *Leegaard*, som boede i nr. 32, indgav en rørende begæring om fortsat at måtte benytte sin låge til kirkegården: »saasom aleene hans Hustru hvert Halvaar tørrer lidet Klæde derinde, og han for sin Person undertiden forlyster sig med at ryge en Pibe Tobak

der i det Grønne«. Den kunne heller ikke kirkeværgen stå for, så han fik tilladelsen, og idyllen kunne fortsætte.

Det viste sig, at det var et gode, hvis man skulle sælge sit hus, at der var låge til kirkegården. Her kunne man have sin brændestabel stående, spille kegler og blege sit tøj, og selv om nogle få fandt det skammeligt sådan at besudle Guds Ager, også rent faktisk med hundes efterladenskaber og alskens skarn, var det svært at få lågerne lukket. I 1753 var man på Raadstuen imidlertid blevet så træt af kævlet fra henholdsvis de sørgende efterladte og fra kvarterets beboere, at alle de sidste blev kaldt op og måtte afgive løfte om, at de inden 14 dage ville tilmure vinduer og døre til kirkegården. Intet mindre. Kun en enkelt gang blev der givet dispensation til en syg østindi-

Ligesom ved gennemgangen af Adelgade er opstalterne på de følgende sider suppleret med fotografier fra Borberggades østside med de lige numre. Også disse billeder er for en stor dels vedkommende fotograferet af professor Tobias Faber, der som elev på Akademiet i 1941 gennemfotograferede saneringskvarteret, umiddelbart før nedrivningen begyndte.

Her er samme side af Borbergade med numrene fra 4 og op til hjørnet af Dronningens Tværgades hjørneejendom nr. 64. Alle husene vil genkendes fra opstalterne side 306-309. Fot. 1941. – Bymuseet.

Borbergade 14. Fot. 1918. – Hassing.

Forrige side:
Borbergades lige numre begyndte ved hjørnet af Gothersgade og løb ad en af byens længste gader godt en kilometer op til Store Kongsgades forlængelse, det sidste stykke gennem Nyboder. Her set i fugleperspektiv fra nr. 2 helt ned mod hjørnet af Dronningens Tværgade, som er den eneste tværgade på denne side på hele strækningen op til Hinddegade. Hjørnet af denne gade havde nr. 126. Fot. ca. 1930. – Hassing.

Borgergade med nr. 32 til højre og nr. 60 i billedets anden side. Det afsnit af gaden understreger gadens udvikling fra lav »rækkehusbebyggelse«, men tilbygget og forhøjet til helt forregnede, små skyskraber på fire etagers højde. Udenomsbekvemmelighederne kunne i det lange løb ikke tilfredsstillende det stadig øgede beboerantal. 30-40 beboere pr. hus var ikke usædvanligt allerede i forrige århundredes slutning. Fot. 1915. – Bymuseet.

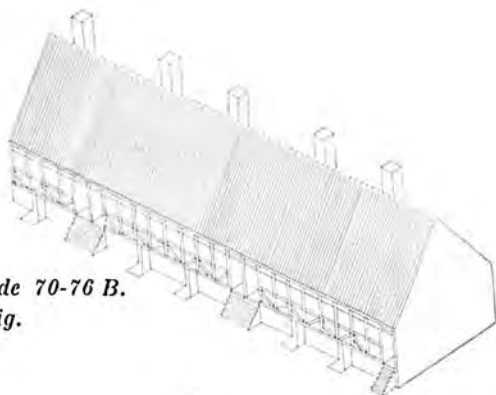

enfarer, der ved her »at spadsere kan faa nogen Motion til at erlange hans Helbred«.

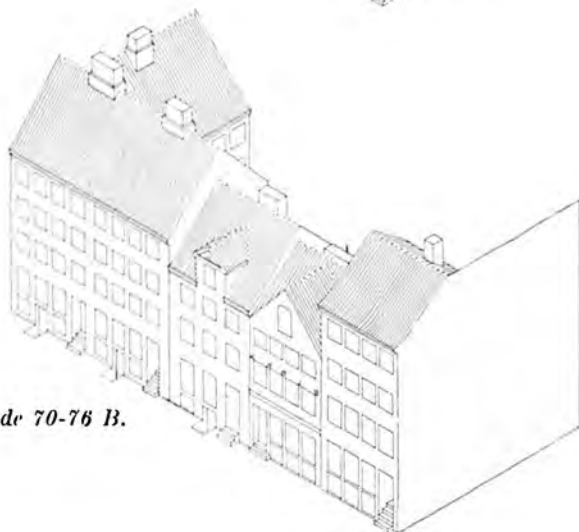
Kirkegården blev nedlagt i november 1760, og grunden udstykket til de omkringboende på betingelse af, at arealerne ikke blev bebygget i tyve år. Også de små ejendomme ud mod Borberggade fik således forøget deres arealer.

Husrækken bestod i de næste små to hundrede år af 3-4 fag brede gavlv- og gavlvkivsthus af den type, der i dag pryder Gråbrødretorv. Den under Gothersgade nævnte moderne bygning, Værksted- og Industrihuset, der blev opført ved arkitekt *Thorvald Dreyer* i 1943-44, rummer nu de også i gamle dage for kvarteret så karakteristiske virksomheder. Men bygningens facade i kilometerstil skaber just ikke den samme afveksling i gadebilledet.

I bygningen er der imidlertid indrettet en offentlig badeanstalt, og hermed fortsættes en af gadens sociale institutioner, en fortsættelse af de *Hambroske Bade- og Vadskeanstalter*.

*Borberggade 70-76 B.
Oprindelig.*

*Borberggade 70-76 B.
1940.*

I Borberggade nr. 100 har disse to sandstenstavler været anbragt omkring midten af 1700-tallet, formentlig opsat af en værtshusejer. Den øverste gengiver Akershus uden for Kristiania, og den nederste gengiver »Det udødelige håb«. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Arkitekt H. H. Engqvist har rekonstrueret den typiske udvikling for ejendomme i en af volde indelukket by. Vel at mærke, når udviklingen får lov at foregå uforstyrret igennem et par århundreder. Her har han valgt fire ejendomme i Borberggade, nr. 70-76, som vil kunne kendes igen i deres endelige form på opstalterne på side 308. De har formentlig alle ved opførelsen 1670-1700 været lave »rækkehuse«, som er forhøjede på forskellige tidspunkter og efter skiftende, arkitektoniske moderetninger. Det store nr. 76 har også senere fået en betragtelig sidefløj.

Gennemgående trafik var Borgergade ikke plaget af – den gik ad Store Kongensgade og Bredgade – men til gengæld var der umådelig megen lokal til- og frakørsel fra de mange håndværkere, der prægede gaden. Fot. ca. 1930. – Bymuseet.

I gader som Borgergade og Adelgade med hver ca. 3.000 beboere prægede flyttevogne det daglige gadebillede. De, der ikke havde indbo nok til en flyttevogn, klarede sig med en trækvogn. Fot. 1935. – Bymuseet.

Antikvitethandlere i den indre by bag Strøget savnes i vore dage med de rige jagtmarker på »fund«, som kunne gøres i Borbergade, hvor marskandiserforretninger lå på række og oftest med en del af varerne på gaden. Fot. omkring 1960. – Bymuseet.

Saneringskvarteret var nedslidt og fattigt, men der var en særlig atmosfære af ægte folkeliv i det gamle kvarter, indtil bulldozerne fik gjort ende på det. Fot. 1940. – Bymuseet.

Hjørnet af Borgergade og Dronningens Tværgade med Borgergade til venstre, set mod Nyboder med de smukke gavlhuse i Dronningens Tværgade, som alle måtte vige for Dronningegården og dens åbne plads. Fot. 1918. – Bymuseet.

Diverse sundhedsforanstaltninger kunne nok være nødvendige. Det var slet ikke sundt at leve i storbyen. Man kunne vel vænne sig til stanken fra de åbne rendestene, og man kunne vel også skabe modstandskraft imod de bakterier, der trivedes i griseriet. Fluer yngede livligt og blev kun af og til viftet bort fra slagternes kød i de åbne boder. Men det er klart, at smitsomme sygdomme havde gode kår. Pesten var overstået og koleraen ligeledes, men kopper eksisterede stadig og var dødelig for både børn og voksne.

De smukke gavl- og gavlvisthuse stod på rad og række. Ensartede som typehuse, men forskellige i gadebilledet som en husrække i Amsterdam. Typen var gammel og skabt for at afhjælpe bolignøden efter branden i 1728 i en fart, men også for at skabe rimelig ensartethed i gadebilledet. *Johan Cornelius Krieger* tegnede tre typer borgerhuse i forskellig størrelse: »Berechnungen und Dessesins auf drei differente grundmauerte Gebäude«.

Tegningerne var til fri afbenyttelse for grundejere og håndværksmestre. De omfattede kun forhusene.

Det ville have været fornuftigt, hvis man dengang havde pålagt grundene nogle restriktioner, der forhindrede den alt for intense udnyttelse, som senere dømte alle bygningerne til nedrivning. I dag ved vi, at forhusene, som trods nogle forhøjelser i årenes løb stadig gav et

Næste side:

De lige numres side af Borgergade, øverst set i retning mod Gothersgade og nederst den modsatte vej mod Nyboder. Øverst fra venstre nr. 2-60 og nederst fra nr. 70-ca. 102.

Håndværkerhjem gennem flere hundrede år, ombyggede og forhøjede i én uendelighed efter økonomi og behov. Fot. 1915 og 1941. – Bymuseet.

Typisk gårdinteriør i Borbergades håndværkerboliger. Gården i nr. 104 er hårdt udnyttet, og bag- og sidehuse fra en tilsvarende ejendom i Store Kongens gade. – Fot. Tobias Faber 1941.

Saneringen er i gang. De lige numre fra nr. 104 og baglæns til nr. 86 står endnu mellem Prinsensgade og Klerkegade, men siden med de ulige numre i forgrunden er allerede revet ned. Fra højre rykker den nye bebyggelse ind. – Pressefoto fra 1950'erne.

glimrende gadebillede, kunne være moderniseret og istandsat til menneskeværdige boliger, medens der skulle have været ryddet grundigt ud på grundene, så uhumskhederne forsvandt. Fattigdommen og nøden, som til fulde demonstreredes ved de mange marskandiseres salg af personlige effekter, burde være løst på anden måde.

Mange kunstnere har boet kortere eller længere tid i Borbergade, og vor allestedsboende *H. C. Andersens* navn er da også knyttet til gaden, om end flygtigt. I nr. 34 lå det snedkerværksted, hvor den unge dreng, netop kommet fra Odense, søgte en læreplads, som det var blevet ham anbefalet hjemmefra. De lystige svende på værkste-

det drillede den lange, generte provindsdrenge, og deres spas var så rå, at han på stedet besluttede at gå sin vej. Han gik direkte til *Siboni* og sang og deklamerede for ham, *Weyse* og *Baggesen*, og derefter blev den grimme ælting til en svane.

Nabohuset, nr. 36, har bevidnet en lige så flot karriere, for her boede i 1830erne figurantinde *Louise Rasmussen*, der modtog besøg af bogtrykker *Carl Berling* og deres fælles ven, prins Frederik (7.) i den lille toværelses lejlighed med kammer, hvor der også var plads til bedstemoderen. Louise blev senere *grevinde Danner*, gift med Frederik 7., selv om hun i mellemtiden havde født en søn med *Berling*.

Helsingørsgade

Helsingørsgades nedslidte bindingsværkshuse, alle forhøjet til tre-fire etager, beboedes i forrige århundrede af fattigfolk, godt sammenstuede. Myndighederne havde hjulpet til ved i 1802 at fritage lejligheder på under 27 kvadratmeter for arealskat, og man regnede med, at det areal, bestående af stue, et kammer og køkken, var, hvad en skikkelig familie kunne klare. Men man glemte at regne med familiernes størrelse.

I 1880erne var de første socialdemokrater indvalgt i Folketinget, og de ivrede meget for en sanering af det tæt befolkede kvarter, men talte i provisorietiden helt for døde øren. De redegjorde for deres tanker om, at staten med billige lån kunne støtte kommunen i nedbrydning af de usunde boliger og opførelse af bedre lejeboliger til arbejdere.

Men tværtimod de udmærkede bestræbelser så blev usselheden i *Helsingørsgade* øget, fordi man ved at sanere *Brøndstræde-kvarteret* i 1908, hvor der ikke blev bygget arbejderboliger, fik flyttet de fattigste, de prostituerede og de asociale elementer til *Helsingørsgade* og omliggende gader, for det var de eneste steder, hvor de stakkels mennesker havde råd til et beskedent hummer, eller det var måske det eneste sted, de overhovedet havde mulighed for at finde et sted at bo. For i virkeligheden var lejerne nemlig høje nok, alt for høje pr. kvadratmeter i forhold til lejernes indtjening. Lejeindtægten gav en høj forrentning af husenes kapitalværdi.

Af kvarterets knap 6.000 beboere boede de to tredjedele i baghuse og i de ældste og dårligste bygninger. Desuden var der ca. 400 damer, der fandt kunder til at kunne opretholde livet ved kvindens såkaldte ældste erhverv.

I *Borgergade* nr. 56 boede den tyskfødt blytækker *Joachim Guderding* fra 1723-49. Han har opsat dette bomærke i 1727. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Helsingørsgade, den besynderlige skrå gade, der gik fra Borgergade 19 til Adelgade 32, var et 1600-tals levn: et lille stykke vej – amputeret i begge ender – der indicerede, at hvis vejen havde været gennemført efter Christian 4.s planer, havde det været den korteste vej fra København til Helsingør. Gaden bestod af gamle huse af samme type som i nabogaden, kun stak Sukkerfabrikkens store, skumle 1800-tals bygning på hjørnet af Adelgade af fra det øvrige gadebillede. Her er gaden set fra Adelgade mod Borgergade. Fot. ca. 1915. Bymuseet.

Næste side:

Helsingørsgade set samme vej, men med udsigt til den modsatte gadeside. I forgrunden til højre ses »Det skarpe Hjørne«. Midtfor ses Borgergade. Fot. Riise 1898. – Bymuseet.

Men den sidste tredjedel af beboerne var bedsteborgere i forhusene, som var trætte af deres kvarters ilde omdømme, så en kreds af disse bedrestillede grundejere og lejere stiftede *Foreningen Sankt Annæ Øster og Sankt Anna Vester kvarter*.

Der blev i 1910 af denne forening fremlagt en plan til sanering, ombygning eller nedrivning af 37 ejendomme i og omkring Prinsensgade, som var den mest belastede del af kvarteret. Der måtte blive tale om støtte fra både stat og kommune, for hvis planen skulle gennemføres, ville det blive nødvendigt at kunne ekspropriere. Dette ville være et slag imod den private ejendomsret. Planen blev da heller ikke til noget, selv om Sukkerfabrikkens brand for det første påpegede den umådelige brandfare i de gamle boligkvarterer, for det andet ved Sukkerfabrikkens flytning til Christianshavn frigjorde nogle arealer, der kunne bebygges med nyt. Det skete også, men først da el-værket skulle udvide, og i øvrigt da den store sanering gik i gang i 1942, da forsvandt både Helsingørsgade og Prinsensgade. Hvor beboerne forsvandt hen vides ikke.

Prinsensgade

Otte matrikler på den søndre side og ti på den nordre dannede *Prinsensgade* fra Borgergade til Adelgade, således som den ses på Geddes kort. Grundene har formentlig været udstykket meget tidligt efter planen fra 1649, og

Prinsensgade – den anden korte forbindelse mellem Adelgade og Borberggade – er her set fra Adelgade mod Borberggade. Bebyggelsen svarede nøje til huse- ne i de to større gader. Fot. ca. 1910. – Bymuseet.

Næste side:

Her er Prinsensgade set i samme retning, men i kortere perspektiv. Åbne vinduer gav altid lidt luft i de smalle gader. Fot. 1898. – Bymuseet.

derfor har den korte stump gade overlevet de senere tiders ændringer af planen. De bygningsopmålinger, der af arkitekt H. H. Engqvist blev udført ved gadens total- sanering, viser den sædvanlige blanding af boder, huse og gårde; de fleste opført i den solide bindingsværkskonstruktion, der i adskillige hundrede år kunne klare husets forhøjelser. Gadebilledet har været både afvekslende og smukt, om det blot havde været velvedligeholdt. Et par af bygningerne skilte sig ud. I nr. 4, der havde en dejlig skiltetavle med en hest, der læsker sig ved en høj tønd, havde brændevinsbrænder *Christen Antonsen Brøndum* sit brænderi. Han var ældre halvbror til *Anders Brøndum*, der drev samme virksomhed i Store Kongensgade. Christen var født i Brøndum i 1777, men kom som ung til storby- en, hvor han allerede i 1809 stod som ejer af ejendommen i Prinsensgade. Han var fremragende dygtig inden for faget og blev af øvrigheden beskikket til at give undervisning til den i 1812 indførte brændevinsbrænderek- samen.

Ved nedrivningen af gadens bygninger lærte man også, at interiørerne ikke alle steder har været så ringe endda. En jævn femfags bygning over for brænderigår- den havde på anden sal et rum med udskåret panelværk, brystpaneler med indfældet lærred på sidevæggene, og med indfældede skabe og alkover.

I Klerkegade nr. 3 opførte Niels Hansen Bynck i 1778 et hus, hvorfra denne slutsten stammer. Der er ingen oplysning om, hvad de tre kroner symboliserer. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

I Klerkegade nr. 29 boede i 1700-tallet en række brændevinsbrændere, men skiltet symboliserer dog nok snarere husets navn, f.eks. »Den hvide Svane«. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Klerkegade

Den industri, som afløste de gamle håndværkere, glemte at sørge for boliger til sine arbejdere. Det havde dog me-ster ofte gjort, var sengestedet end beskedent. Nu måtte fattigfolk klare sig på udlejernes betingelser. Der blev in-tet overskud til forbedring af boligen, og slet ikke, hvis sygdom, død og sorg gjorde flasken til den eneste trøst. Enkelte klartseende søgte tidligt at afhjælpe elendighe-den, og admiral *Jørgen Balthazar Winterfeldt* var i begyn-delsen af 1800-tallet helt klar over, at rimelige boligfor-hold også skabte en rimelig arbejdsindsats. Desuden var den franske revolutionstid jo ikke så fjern og lighedstan-kerne ikke helt manet i jorden. Winterfeldt søgte at af-hjælpe forholdene ved i 1804 at udgive en »Plan til Huses Opbyggelse for ganske uformuende Familier, som ei høre under Fattigvæsenet samt Forklaring over Bevægs-aarsagerne dertil og Forslag om Anvendelsen af det, der i Husleie maatte indkomme«. Han forestillede sig, at der skulle indsamles 46-47.000 rdl., og for dem kunne der bygges seks dobbelthuse, tre ud til hver gadeside og med en stor gård imellem. Han gav også en meget enkel teg-ning til en sådan længe på fire etager, opdelt i tre med hver to døre i de yderste fag. Lejlighederne skulle være de enkle, vi har kendt siden 1600-tallet, tofagsstue mod gaden, kammer og køkken/forstue mod gården. Den barnløse admiral stiftede et fond, og i 1838 blev hans pla-ner virkeliggjort med opførelsen af først et forhus imod Klerkegade, nr. 25-29, medens parallelbygningen blev opført i gården af en anden filantrop som *Den treschowske Stiftelse* (se bind 7).

Murermester *Lülthans* forholdt sig nogenlunde trofast til den gamle skitse fra 1804. Og begge de lange, grågule bygninger, nu istandsat og moderniseret med de små lej-ligheder sammenlagt to og to, ligger der endnu og funge-rer fint, næsten som de var tænkt for halvandethundrede år siden omkring et smukt gårdsrum fuldt af blomstren-de rosenbuske. Admiral Winterfeldts ideer viste sig at være bærende, og bygningerne er i dag som en fin ekspo-nent for den jævne danske klassicisme en pryd for kvar-teret.

I den anden ende af Klerkegade præges gaden helt af en imponant bygning, som ikke ville virke afstikkende i Rom. Den rummede *Frimurerlogen*, som har haft en helt anden form for udøvende næstekærlighed end den win-terfeldtske.

Klerkegade er Borbergades sidste sidegade før Nyboder. Den løber parallelt med Sølgade, men ender faktisk i Borbergade med den gamle Frimurerloge som sin sidste bygning på venstre hånd. Her har Paul Fischer i 1927 stået nær ved Adelgade-krydset og malet udsigten ned ad Klerkegade mod Borbergade. Man kan ikke se den tilbagetrukne Frimurerloge til venstre, men Marmorkirkens store kuppel tegner sig i disen. – Privateje.

Den mest iøjnefaldende bygning i Klerkegade er fremdeles Frimurerlogen, opført af arkitekt F. V. Tvede i 1867-68 og i funktion som loge indtil 1920, da den nuværende Frimurerloge på Blegdamsvej stod færdig. Logen er tillige afbildet side 421 og omtalt nedenfor. Den bruges nu som anneks til Københavns Universitet, og man har trods alt ikke nænnet at nedrive den. Derfor kan Borgergades nordligste ende ikke udvides. – Tegning fra Ill. Tidende 1890.

Vilhelm Tvede (1826-91).

Senklassicistisk arkitekt. Far til Gotfred Tvede. 1863-64 var han medarbejder hos Herholdt ved opførelsen af *Københavns anden Banegård* (bind 9). Selv opførte han 1868 *Frimurerlogen* i Klerkegade 2, fuldført med N. H. Nebelongs interiører (dette bind). Logebygningen blev forladt 1927 til fordel for det nye hovedsæde på Blegdamsvej. Bygningen anvendes nu af Københavns Universitet. 1873-74 byggede Tvede »*De engelske Huse*» i Toldbodgade 71-87 på Det classenske Fideikommis' havegrund med indgang også fra den knækkede Toldbodgade (bind 6).

Frimureri er verdensomspændende og har til formål at virke for menneskehedens fremgang ved at fremme brodersind og broderånd mellem mennesker og vise det i gerning ved at hjælpe i nød. Det må have været den helt rigtige placering for det københavnske hovedsæde, hvor der virkelig har været noget at tage fat på.

Ordenen var indført i København af den russiske gesandtskabssekretær G. O. V. Münnich i 1743, og de tre loger, der stiftedes i løbet af en snes år, blev forenede under navnet *Zorobal til Nordstjernen*. I årene derefter spredtes interessen, og også rundt i landet oprettedes loger. Frimurerlogen blev bygget i Klerkegade i 1867-68 efter tegning af arkitekt F. V. Tvede, medens det var J. H. Nebelong, der stod for interiørrernes meget specielle udsmykning.

Nu er bygningen helt ombygget i det indre, og den benyttes af Københavns Universitets musikhistoriske institut.

Lidt længere oppe ad Klerkegade, i nr. 10, ligger en anden ordensbygning. Mindre ganske vist, men i dansk socialhistorie et vigtigt minde. Det er den velgørende orden *Kjæden*. Den går langt tilbage som et hemmeligt, filantropisk selskab, men fornyedes i 1774. I 1811 gjorde ordenen blindesagen til en mærkesag sammen med bespisningen om vinteren af fattige. Ordenen grundlagde et *Asyl for blinde*, som åbnede med 12 elever, der undervistes af ordenens medlemmer i et lejet lokale. Staten gav et tilskud, og allerede året efter flyttede instituttet til egen bygning i Niels Hemmingsens Gade (se bind 4). Fra dagskole blev instituttet til kostskole med plads til 24 elever, og det udvikledes til Blindeinstituttet på Kastelsvej (se bind 10), som ordenen byggede i 1858. I Klerkegade opførtes i 1869 den bygning, som stadig rummer logesalen. Ordensherrerne har bl. a. talt Christian 8. og Frederik 7., i øvrigt kan både kvinder og mænd være medlemmer, og for øjeblikket er stormesteren en kvinde.

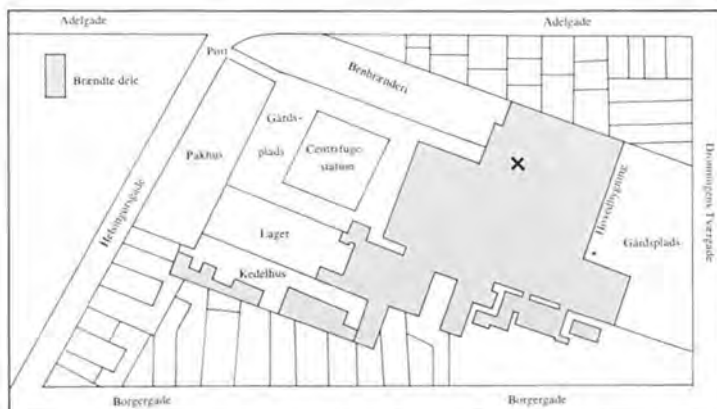
Bygningen er opført året efter Frimurerlogen, men unægtelig i en helt anden stil. Festlig med de mange lyse bygningsdetaljer imod det røde murværk og streng i sin lukkethed, hvor de mere højtidelige lokaler ligger bag den korsprydede, vinduesløse facade.

I 1867-69 opførte F. V. Tvede endnu en logebygning i Klerkegade, kun et par huse fra hans gamle Frimurerloge. Den nye bygherre var Ordenslogen »Kjæden«, der var grundlagt i 1774, og som hidtil havde haft til huse i Niels Hemmingsens Gade (se bind 4). Det særprægede hus, der stadig fungerer som loge, indeholder en stor mødesal og en stor ordenssal med udsmykninger delvis medbragt fra Niels Hemmingsens Gade. Bygningen er udvidet i 1886 for at kunne varetage sit oprindelige smukke formål: Blindeforsorgen. På dette område arbejder logebrødre og -søstre fremdeles, selv om forsorgen nu i princippet er et offentligt anliggende. Fot. 1974. – Kjædens Arkiv.

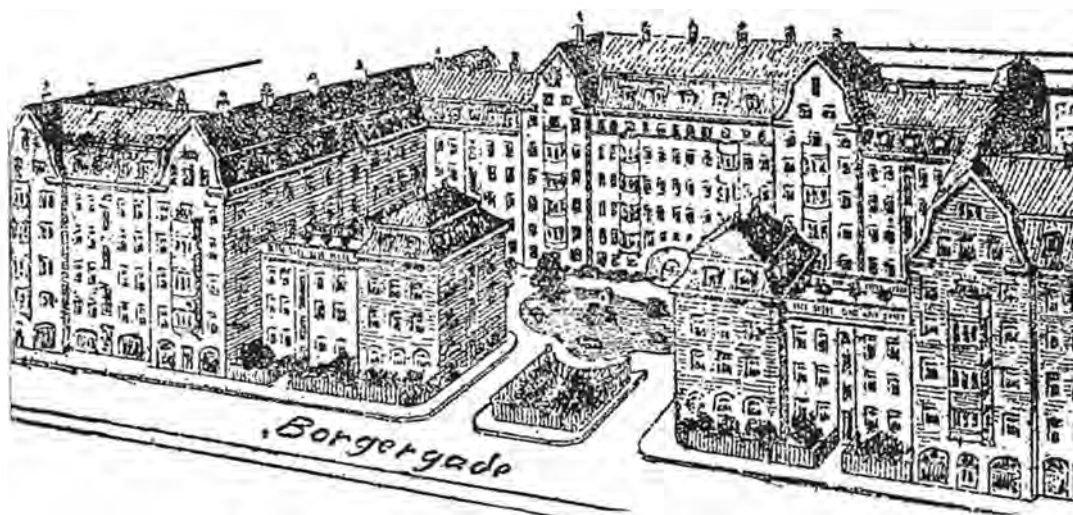
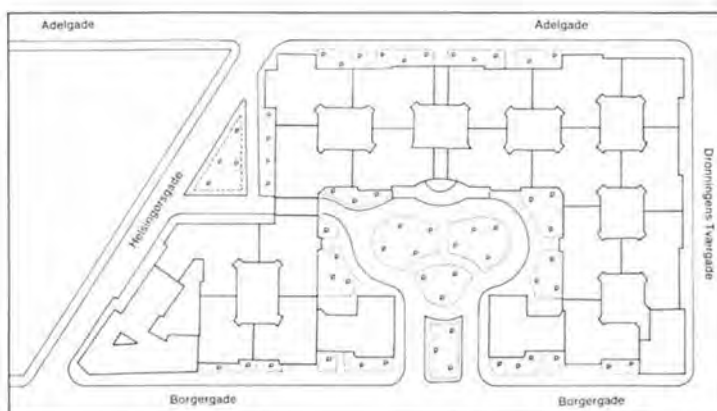

SANERINGSKVARTERET

Aldrig: Lige siden saneringen af Brøndstræderne i 1908 (bind 4) havde man drøftet at sanere Borgergade-kvarteret, men denne opgave var af betydeligt større omfang. En impuls fik man, da Sukkerfabrikken mellem Adelgades, Borgergades og Helsingørgades skarpe hjørne brændte i februar 1912. Det øverste kort viser hele fabrikken. Det mørkegrå område angiver, hvad der nedbrændte totalt ved den for kvarteret så farlige brand.

En forening af beboere fremsatte endnu samme år – 1912 – en plan til hele karreens ombygning: Sukkerfabrikken skulle flyttes og et smukt, nyt boligkvarter skulle opstå. – Kort af Arne Gaarn Bak.

Aldrig: Her er en tegning af den foreslåede boligkarré i arkitektonisk »1912-stil« – sådan som man kunne tænke sig at opføre den viste karré i det senere, helt sanerede Borgergade-kvarter. Planen vakte opsigt, men 1. verdenskrig bremsede alt initiativ. – Samtidig tegning efter avstryk.

Saneringsplaner

I Dronningens Tværgade lå »Herberg for Hjemløse«, og det var en af de direkte årsager til, at kravet om »Fjernelse af disse lidet tiltalende Menneskeboliger« igen blev rejst.

Og i årenes løb var i sandhed Borgergade-kvarterets boliger blevet lidet tiltalende. Allerede i 1912, da Sukkerhuset brændte, blev der udfærdiget en skitse til en ny og smukkere bebyggelse i tidens stil. Et trelænget anlæg i nybarok med seks etager imod Adelgade og en åben, lavere pavillonbebyggelse mod Borgergade. Her blev virkelig forsøgt at skjule de små kår under et stateligt ydre. Samtidig var grunden med de seksetages bygninger udnyttet til grænsen af byggeloven.

Projektet blev drøftet både i borgerrepræsentationen og i Rigsdagen, men så kom 1. verdenskrig, og det var ikke ønskværdigt med nedrivninger.

Den 23. juni 1916 blev der afholdt et fællesmøde mellem foreningen »Sankt Annæ Vester og Øster kvarter« og formændene for 13 af byens andre foreninger, bl. a. *Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse*, samt med deltagelse af politikere fra både stat og kommune. Emnet for de intense drøftelser var saneringen af *Adelgade-Borgergade-kvarteret* – eller *Prinsensgade-kvarteret*, som man dengang kaldte det.

Man vedtog enstemmigt en resolution, der henstillede til stat og kommune at støtte ombygningsplanerne samt at nedsætte en komité, og det skete. Den bestod af 20 medlemmer, og der blev så – i 1919 – udskrevet en konkurrence om en bebyggelsesplan for kvarteret. Man skrev i konkurrencebetingelserne, at formålet var at bevare »den Borgerstand, Næringsdrivende og Forretningsfolk, der har sin naturlige Rod i Kvarteret«. Man tænkte sig således opretholdt en blanding af butikker og værksteder sammen med beboelse. Der indkom 17 projekter, hvoraf tre blev præmieret, og arkitekterne *Knud Christiansen* og *Steen Eiler Rasmussen* vandt førsteprisen.

Dommerudvalget bemærkede, at projektet hævdede sig over de andre både i arkitektonisk og i praktisk henseende. Samtidig med, at adskillige af de gamle ejendomme er bevarede, og stedets gammel-københavnske lokaltone ikke er brudt, er den nye bebyggelse moderne og virker monumental med de høje porte og rotunden i karreen nord for Helsingørsgade, som blev åbnet i en pladسدannelse. De to unge arkitekter havde opretholdt både *Prinsensgade* og *Helsingørsgade*, og *Sølvgade* stoppede ved

Steen Eiler Rasmussen (f. 1898). Arkitekt, byplanlægger og gennem 30 år professor i bygningskunst ved Kunstakademiet. Fra 1932-38 ansat i Københavns kommunes byplanafdeling. Alsidig kulturpersonlighed, der har gjort sig gældende som bygningsarkitekt, byplanlægger og pædagog inden for arkitektur, brugskunst m.m. Han har en klar, ligefrem og let forståelig fremstillingsmåde såvel i tale som på skrift og skattes som en af sin tids fineste essayister. Steen Eiler Rasmussen har i adskillige tilfælde taget del i debatten om Københavns udvikling. I 1940'erne angreb han sammen med bl.a. *Harald Langberg* (se bind 4) stadsingeniør *Olaf Forchhammer* (se bind 3) for at ville løse en række af Københavns væsentlige problemer ved at omforme den gamle bysgaden og bygge større huse. Hans kritik af den kommunale planlægning sammenfattede han i bogen »København 1950«, hvori han bl.a. søger at påvise, at City, byens erhvervscentrum, rykker mod vest på den anden side af Rådhuspladsen. Denne tendens mente han, planlægningen burde understøtte til gavn for bevaringen af den gamle bykerne. Han har siden da – bl.a. i sin bog »København« fra 1969 – ofte kritiseret det københavnske bystyre for dets mangel på visioner og for den efter hans mening tilfældige
(fortsættes)

(fortsat)

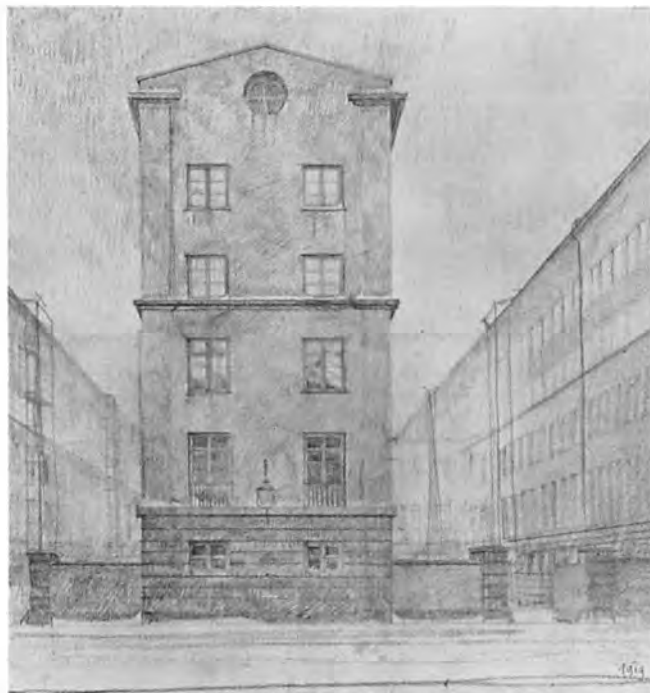
planlægning, der truer med at ødelægge byens særpræg. I 1942 blev han den drivende kraft i det firmandsudvalg, som borgerrepræsentationen nedsatte til at planlægge den nye bebyggelse af Adelgade-Borgergade-kvarteret. Firmandsudvalgets mangeartede problemer i forholdet til kommunen er indgående beskrevet i bogen »København« fra 1969 og afspejles i dette bind's tekst. I såvel dagbladsartikler som i bogen »Omkring Christiania« (1976) har han tilkendegivet en meget positiv holdning til den omdiskuterede »fristad«. Københavns kommune har i 1967 tildelt ham – denne bystyrets skarpeste kritiker – hædersbevisningen »Absalon« (en bronzestatuetten), der uddeles som påskønnelse af en særlig fortjenstfuld indsats for byen København. Som udøvende arkitekt er han inden for dette værks rammer repræsenteret med en enkelt bygning, nemlig *Åbenrå 20*, opført 1961.

Adelgade. Projektet indeholdt en stor værksteds-karré mellem Prinsensgade og Klerkegade med lejligheder i forhusene og værkstedsbygninger som tre lange længer i fem etager i gården med gavlene mod Prinsensgade. Disse var markeret effektivt med hjørnepilastre og en fornem vinduesrytme. De blev forbundet med lave mure. De lange facader måtte fremstå i kilometerstil, men projektet i sin helhed ville have givet et afvekslende og slut-tet bybillede.

Efter denne indsats, først og fremmest fra lokalområdets og arkitekternes side, skete der ikke mere den næste snes år.

Den private komité, som gerne havde villet højne kvarteret både menneskeligt og arkitektonisk, havde efter krigen lige så lidt held med konkurrence-projekterne, som strandede på økonomi og manglende ekspropriationsbestemmelser.

Forskellige arkitekter arbejdede med kvarterets æstetiske muligheder. Mangelen på pladskunst opfordrede til visioner herom, som den *Carl Brummer* fremlagde i 1932, hvor Christian 4.s rotunda og den romerske baroks storladne rundinger inspirerede til et parkeringshus lagt i midten af en skråakse fra Kongens Nytorv til det nordøstlige hjørne af Kongens Have. Den plan var Magistra-

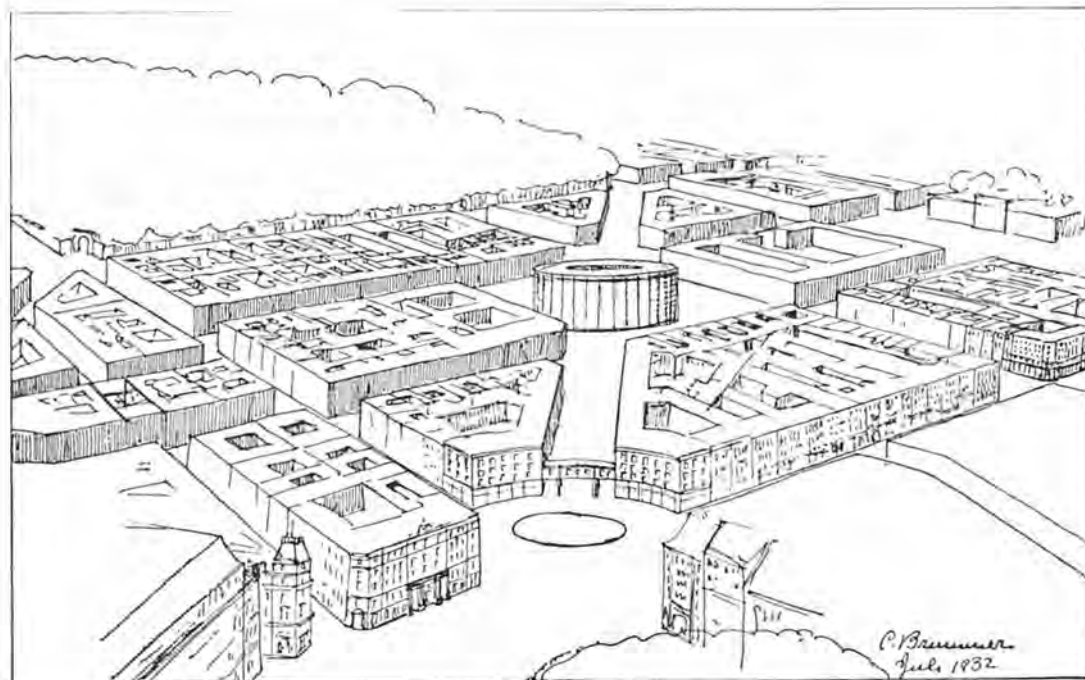
Aldrig: Konkurrence om sanering af Prinsensgade-kvarteret 1919. Konkurrence-området lå mellem Adelgade, Klerkegade, Borgergade og Helsingørgade. Initiativet til konkurrencen var privat-idealistisk og sigtede mod at vække myndighedernes interesse for en medvirken til fornyelse af bebyggelsen. Vinderprojektet var udarbejdet af arkitekterne Knud Christiansen (27 år) og Steen Eiler Rasmussen (21 år). I den største af områdets karreer – mellem Prinsensgade, Adelgade, Klerkegade og Borgergade – skulle placeres tre lange bagbygninger til fortsættelsen af kvarterets talrige værksteder. Tegningen viser et kik ind i en af de lange, smalle erhvervs-gårde. – Kunstakademiets Bibliotek.

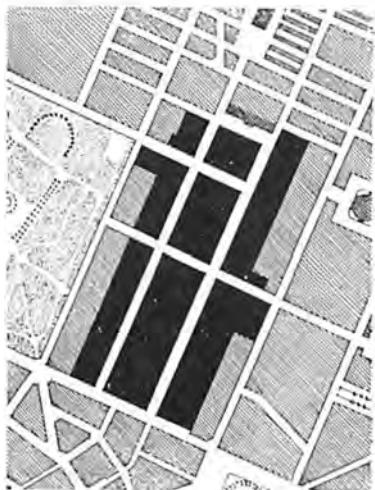

ten ikke glad for – mest på grund af færdselsmæssigt uheldige forhold. To år senere kom stadsingeniøren med et forslag til en plan om gadeudvidelser, og herunder til ekspropriationsbestemmelser, der måtte give muligheder for nybebyggelser. *Helsingørgade* og *Prinsensgade* skulle nedlægges, *Adelgade* udvides til 15 m, *Borgergade* og den inderste ende af *Gothersgade* til 20 m og *Sølvgade* skulle forlænges til *Borgergade*.

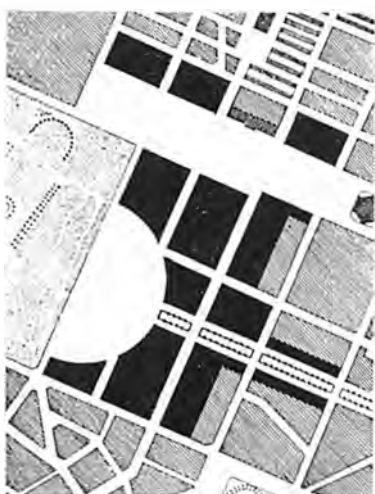
I 1936 blev planen forelagt borgerrepræsentationen, således at *Borbergades* udvidelse skulle ske med nedrivninger og nybebyggelse på begge sider, men senere stilledes forslag om en gadebredde på 25 m, og kun nybebyggelse på vestsiden. Samtidig skulle der skabes en 40 m bred pladsdannelse, en slags forlængelse af *Sankt Annæ Plads*, mellem *Store Kongensgade* og *Borbergade*. Det var tanken, at kvarteret skulle være et forretningskvarter, og den foreslåede gadeplan skulle, foruden at lette trafikpresset, binde det tættere sammen med *Frederiksstaden* og med *Kongens Nytorv-området*. Nu var der yderligere sket det, at et udvalg var nedsat af regeringen til udarbejdelse af en lov om sanering, og undersøgelsen af *Adelgade/Borbergade-kvarterets* forhold var et vægtigt bidrag til betænkningen. Det viste sig nemlig, at godt halvdelen af det bebyggede areal blev brugt til erhverv,

Aldrig: Allerede i 1932 var arkitekt Carl Brummer dukket op med dette dristige forslag til at sanere hele *Borbergade-kvarteret*. Han bibeholdt principielt både *Borbergade* og *Adelgade*, men ryddede kvarterets centrum til fordel for én kæmpe-mæssig garage-rotunde, som synes inspireret af *Christian 4.s* aldrig fuldførte *Sankt Annæ Rotunda*. Fra *Kongens Nytorv* foreslog han anlagt en ny bred, skrå gade, som førte helt til *Sølvgade*. Foran *Frimurerlogen* ville han anlægge et torv. Brummers plan var nærmest en reminder til *Magistraten*. Han havde næppe selv forestillet sig, at planen var realisabel. – *By-museet*.

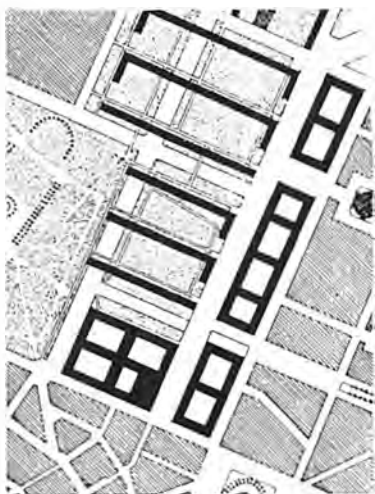

Aldrig: I 1935 fremkom Magistratens eget første forslag til saneringsgennemførelsen. Det var utrolig uopfindsomt og lovede ikke godt for den foreslåede fornyelse af bydelen. Man nøjedes med at sløje de to små sidegader, Helsingørgade og Prinsensgade, som begge forbandt Borberggade med Adelgade, og forestillede sig den forlængelse af Sølvgade til Borberggade, som faktisk blev gennemført på et tidligt stadi af saneringen. På dette tidspunkt var Kronprinsessegade allerede forlænget til Østervold.

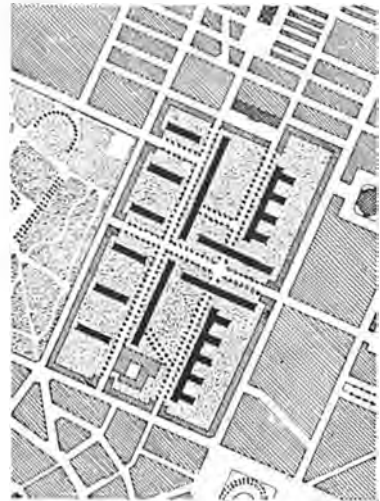
Aldrig: Magistratens uopfindsomme forslag fremkaldte protester, diskussioner og nye forslag. Ét af dem var fra professor Vilh. Wanscher, som ville have lys og luft i det gamle kvarter og etableret kontakt med både Sankt Annæ Plads og Frederikskirken. Med Wanschers håndfasthed blev Kronprinsessegade ryddet for at skabe en ny »crescent« over for Kongens Have, som han forbandt med en forlængelse af Sankt Annæ Plads. Området bag Frederikskirken udlagde han som en bred, åben plads helt hen til Rigensgade. Forslaget er fra 1941.

Aldrig: Her er Erik Holsts meget dristige forslag som sammenligningsgrundlag med de øvrige. Han havde nøje respekteret kommunens krav om opdeling mellem bolig- og forretningsbebyggelse, men ligesom professor Vilh. Wanscher havde han totalt udslettet Kronprinsessegade og var tillige den eneste, der også udraderede resterne af Nyboder. Et så radikalt forslag var naturligvis ikke gennemførligt, allerede af økonomiske grunde, men detaljer fra de her viste seks forslag kom dog til at præge den endelige, lidet imponerende, samlede plan for saneringen. Forslaget opnåede Akademiets mindre guldmedalje i 1940.

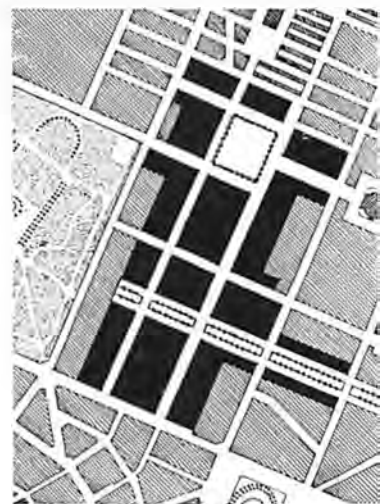
Aldrig: Arkitekterne Orla Dietz og P. S. Overgaard, som ellers ikke optræder i nærværende værk, fremsatte i 1942 dette forslag, der lidt traditionelt indordner sig under det eksisterende gadenet med den eksisterende randbebyggelse i Store Kongensgade og Kronprinsessegade og heller ikke turde røre ved kommunens elektricitetsværk. Til gengæld blev der plads til 12 store og små, lige og kamtakkede blokke i et parklignende område. De østlige til kontor og industri, de vestlige til beboelse. Adelgade er opretholdt, Borgergade kun delvis, begge som veje i parkanlægget. Mod nord stod Frimurerlogen intakt.

Aldrig: I 1941 fremkom arkitekten og byplanlæggeren Egil Fischer med denne plan, som opererede med nye, skrå gader. Den sydlige skrågade skulle gå til Sankt Annæ Plads, som foresloges forlænget fra Bredgade via Borgergade til Adelgade. Den nordre skrågade skulle forbinde Sølvgade med Esplanaden med Rosenborg Slot som udsigtspunkt. Frederiksgade bag Frederikskirken skulle føres igennem til Borgergade. Fischer var mere interesseret i gadeføringen end i selve bygningsfornyelsen.

Aldrig: Den megen debat og de mange nye planer fik Magistraten til at begynde forfra, denne gang forstærket med stadsingeniør og stadsarkitekt. De fremkom med dette forslag i 1941. Man havde da lært lidt af de selvstændige arkitekters mange forslag. Nu ville man således gerne føre Sankt Annæ Plads igennem til bagsiden af husene i den fredede Kronprinsessegade – strækningen vest for Borgergade faldt dog væk i den endelige vedtagne plan. Man ville stadig føre Sølvgade igennem til Borgergade, men nu tillige skabe en ny plads ved Sølvgade, »Christian 10.s Plads«, og her engang anbringe Christian 10.s rytterstatue, som Utzon Frank arbejdede med. Pladsen skulle forbindes med Frederiksgade og blive en pendant til Amalienborg Slotsplads. På side 334 ses en model af disse forbedringer. Magistratens saneringsplan og tilhørende gadeplan vedtoges af Borgerrepræsentationen i 1942.

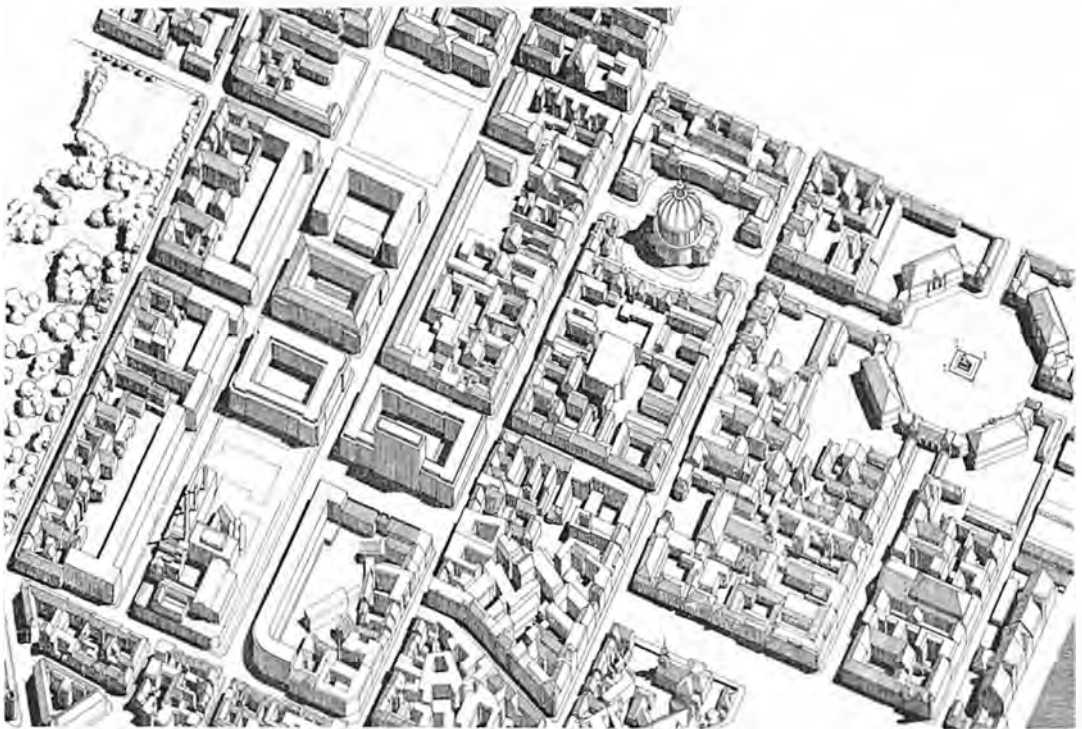

Magistratens forslag nr. 2 fra 1941, strammet op ved inspiration fra de mange private forslag og den lange avisdebat. Modellen er set fra den urørte Kronprinsessegade mod Kongens Have i forgrunden. Langs Adelgade var der høj bebyggelse til begge sider med Elektricitetsværket i en selvstændig, udvidet blok mod Gothersgade. Sankt Annæ Plads var ført igennem helt til baghusene af Kronprinsessegade (en håbløs afslutning). De to skyskrabere var anbragt ved gennembrydningen fra Store Kongensgade til Borbergsgade (vore dages Landgreven). Den venstre skyskraber var en del af det planlagte Sankt Annæ Palæ. De fire kvadratiske karreer i midten skulle senere blive til Christiansgården, Dronningegården, Prinsessegården og Kongegården. De to første adskilt fra hinanden af Dronningens Tværgade. Den åbne plads øverst til venstre er den planlagte Christian 10.s Plads (med rytterstatue). Pladsen er forbundet med et nyt Frederiksgade-afsnit til Frederikskirken. – Fot. 1941.

Her er kommunens plan 2 fra 1941 vist som eleveret kort, og allerede udstyret med visse modifikationer. Man havde nu delvis droppet forbindelsen mellem Frederikskirken og Christian 10.s Plads, men pladsen var dog opretholdt på planen. Den blev først opgivet i 1950'erne. Den ene skyskraber i Sankt Annæ Plads' forlængelse er forsvundet. På den modsatte side er den bevaret, men den blev heller ikke til noget. Man er nu usikker over for det kostbare gennembrud, som Sankt Annæ Plads' forlængelse ville skabe i Bredgade (og derved er den senere gennemførte Landgreven blevet en meningsløs torso). Planens eneste succes, Christiansgården, Dronningegården, Prinsessegården og Kongegården, er endnu ikke udfundet af saneringens tre eneste fantasirige arkitekter, Kay Fisker, C. F. Møller og Eske Kristensen. Man aner allerede et trist resultat. – Offentlig tegning 1941.

og diskussionen om kvarterets skæbne blussede op igen, men nu med et nyt moment i sagen, *arbejdsløsheden*. Loven om boligtilsyn – og sanering – af usunde bydele, der gav kommuner ret til ekspropriation af forældet bebyggelse og til statsstøtte, blev, trods nogen modstand, vedtaget i 1939. Grundejere kaldte loven for »det alvorligste Angreb, der nogen sinde i det civiliserede Europa er rettet mod den private Ejendomsret«, men Magistraten besluttede at nedsætte en kommission til udarbejdelse af saneringsplaner i København. *Stadsingeniørens gadeplan for Borgergade-området blev vedtaget*, et program for nedrivning og genopførelser blev lagt, og et firkants udvalg blev udpeget, for borgerrepræsentationen havde udtalt, at den lagde vægt på, at kvarteret efter saneringen kom til at fremtræde som en *samlet harmonisk bebyggelse*, og derfor mente man, at de forskellige bygherrens projekter burde

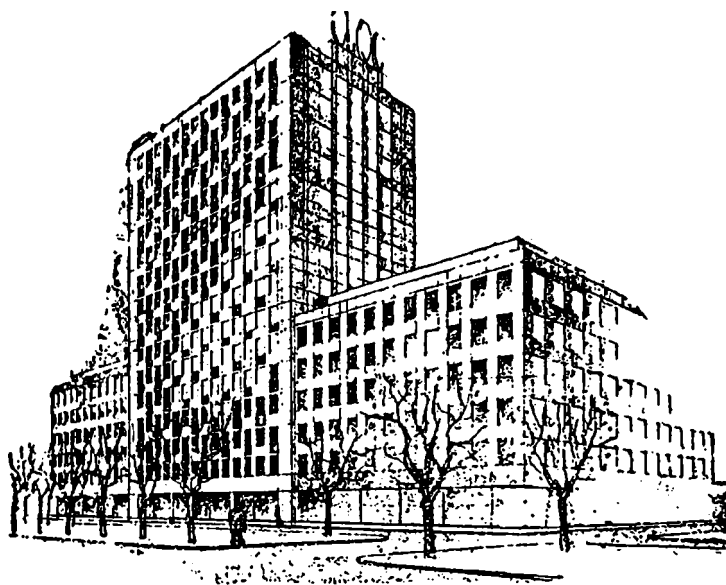
Førrige side nederst:
Inspireret af andre arkitektforslag var kommunen i sin nye plan gået ind på tanken om en kontakt med Marmorkirken ad Frederiksgade med en Christian 10.s Plads som pendant til Amalienborg Slotsplads, forbundet over Store Kongensgade med en forlængelse af Frederiksgade. Den lange blok i baggrunden skulle afløse den gamle Frimurerloge. I forgrunden, som er vist blank, må man forestille sig Sølvgadehus langs Sølvgades forlængelse. – Fot. 1941.

gennemgås af stadsarkitekt *Poul Holsøe*, stadsbygmester *Svend Møller* og arkitekterne *Povl Baumann* og *Steen Eiler Rasmussen*, med sidstnævnte som formand. Det var selvfølgelig på forhånd en håbløs opgave.

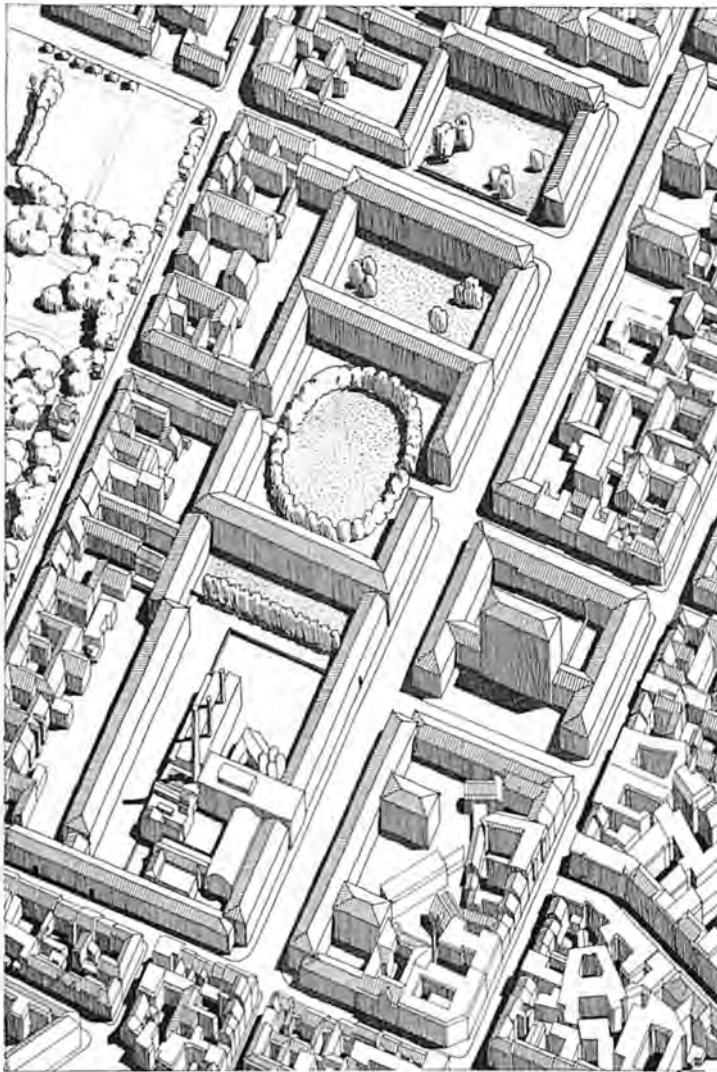
I det forløbne tiår havde der i arkitektkredse bølget en til tider hidsig debat, om danskerne kunne bo i de højhuse, som de byggetekniske landvindinger nu gjorde mulige. *Betonen* var begyndt sin sejrsgang og skulle i overensstemmelse med arkitektidealene, formuleret af *le Corbusier*, være et redskab for samfundet i kampen for en lykkeligere menneskehed. I 1939 blev den københavnske bygge-lov ændret, så funktionalismens byggeteknik og i øvrigt højhusbyggeri blev tilladt. Altaner blev en selvfølge, og gaderum blev opløst, fordi solens retning blev bestemmende for bygningers placering, men krisetider var ikke befordrende for arbejdskraftsbesparende teknik, *murstenen* var dansk, velkendt og solid, og desuden kom krigen og udelukkede brug af f. eks. importeret jern til højhuskonstruktioner.

Et guldmedaljeprojekt fra 1940 af arkitekt *Erik Holst* skitserede ellers Borgergade-kvarteret som en international metropol med 13-14 etages bygninger og motorgade, der førte under dem. Hele kvarteret til og med Rigensgades østside, og inklusive Kronprinsessegade og Nyboder, blev i denne plan raseret og erstattet med store karrébebyggelser. Hvor dygtigt tænkt og i overensstemmelse med tidens idealer den plan end var, så var den i dette kvarter uden realistisk mulighed for gennemførelse.

Aldrig: En af Magistratens mere iøjnefaldende detaljer i planen fra 1941 var arkitekt Ole Falckentorps tegning til Sankt Annæ Palæ, tænkt som et stort, nyt hotel med kontorer i de lavere fløje. Det magre resultat af denne plan kan ses på side 356. – Avis-tegning fra 1943.

Holst foreslog i øvrigt også Sankt Annæ Plads forlænget op til Kongens Have, og den idé fangede (se nedenfor).

Akademisk Arkitektforening havde ønsket en offentlig arkitektkonkurrence om planlægning og bebyggelse af Borgergade-kvarteret, men med nogle få rettelser, som at både Sølvgades og Borgergades bredde skulle være 25 m, vedtog borgerrepræsentationen i februar 1942 den plan, som var foreslået. Det var i det hele en utrolig sag, hvor mange synspunkter tørnede sammen: samfundets krav til afvikling af uacceptable boligforhold, privatøkonomiske krav fra grundejerside, trafikafvikling og almindelige, byplanmæssige dispositioner, arbejdsløshedsbekæmpelse, synspunkter om æstetik for en ny bydel og endelig et beskedent indlæg om bevaring af de bygnings-

Aldrig: I hele 1941 kæmpede Akademisk Arkitektforening for at få en offentlig konkurrence, men Magistraten havde travlt. Det gjaldt om at skabe beskæftigelse under besættelsen, og man var allerede langt med kontakter med private bygherrer, der ønskede at komme i gang. Den 26. februar 1942 godkendte borgerrepræsentationen planen med løfte om, at boligbebyggelsen skulle indeholde mange, små lejligheder. Man vedtog planen uden at vide, om Sankt Annæ Plads kunne føres igennem, og uden at vide, om Christian 10.s Plads kunne forbindes med Frederiksgade.

Men man nedsatte til gengæld – som svar på al kritik – et udvalg, der skulle »arbejde for harmoni« i den kommende bebyggelse. Udvalget bestod af Steen Eiler Rasmussen og Povl Baumann som private arkitekter, suppleret med stadsarkitekt og stadsbygmester. Udvalget fik kun fire uger, men efter 17 møder fremkom den her viste plan, hvis hovedkrav var:

1. Sløjf Adelgade for at skabe en lukket plads omkring Dronningegårdskomplekset og gøre Sølvgadehus større.

2. Opgiv Christian 10.s Plads, som arkitektonisk aldrig kan blive et værdigt modstykke til Amalienborg, og bebyg i stedet pladsen nænsomt.

3. Opgiv tillige forbindelsen med Frederikskirken.

4. Opgiv Sankt Annæ Plads' forlængelse mellem Bredgade og Store Kongensgade.

5. Gruppér industri-, kontor- og boligbebyggelse hensigtsmæssigt.

Forslaget var i realiteten alene de to private arkitekters. Skønt afvist af borgerrepræsentationen som *helhedsplan*, blev mange detaljer alligevel gennemført ved kvarterets genopbygning.

Efter at have set Steen Eiler Rasmussens og Povl Baumanns løsning på forrige side gik kommunen i gang efter sin endelige plan, der tog sig således ud. Et lyspunkt var stadig væk Fiskers og Kristensens Dronningegårds-kompleks, som dog skæmmedes af den bevarede Adelgade. Ellers var resten af programmet utrolig uopfindsomt. Sankt Annæ Passage havde man opgivet, og torsoen mellem Store Kongensgade og Borgergade måtte derfor neutralt døbes »Landgreven«. Falkentorps palæ blev også kun en kedsommelig torso, for uden forbindelse med Bredgade var Landgreven jo bare en ligegyldig sidegade, som ingen steder førte hen. Den åbne Christian 10.s Plads øverst på tegningen blev til slut bebygget med en af saneringens mest bastante bygninger. – Firmandsudvalgets optegning 1942.

Fotografi fra saneringens første år i besættelsestiden. Byggematerialerne var knappe og genbrug derfor højest aktuelt. Bemærk, hvorledes de gamle sten stables og alt træværk sorteres. Skærvebunken i midten kan anvendes til vejbelægning. – Fot. 1942. Bymuseet.

Næste side:

Adelgade i hele sin triste udstrækning fra Gothersgade til Nyboder, fotograferet 1986. Er det mærkværdigt, at Steen Eiler Rasmussen gerne havde set denne gade helt sløjft? – Fot. Hans Jørgen Ørslev.

kulturelle værdier. For det kunne jo rent faktisk lade sig gøre at rense gårdsrum for irregulær bebyggelse, skure o. lign., fjerne baghuse og sikre de bedste af forhusene ved en istandsættelse, eventuelt sammenlægning af lejligheder og regulering af omgivelserne. Dette synspunkt blev fremført af kunsthandler *Ole Haslund*, medens *Foreningen til gamle Bygningers Bevarelse* koncentrerede sig om at redde Kronprinsessegades helhed mod den påtænkte gennemrydning ved Sankt Annæ Plads-forlængelsen. Man måtte kunne nøjes med en port i husrækken. *Chr. Elling*, professor i kunsthistorie, vendte sig også mod denne gades ødelæggelse, »Kronprinsessegade må ikke splittes«, men mente i øvrigt, at nu måtte landets bedste arkitekter frem på arenaen. Arkitektforeningen krævede en konkurrence, pressen pegede på værdien af en konkurrence og beklagede kommunens tilsidesættelse af sagkundskaben, en »kreds af kendte mænd« støttede dette ønske over for kommunalbestyrelsen, og formanden for saneringsudvalget beklagede, at man ikke i tide havde taget spørgsmålet om en konkurrence op. Borgerrepræsentationen mente, at denne idé havde mødt modstand i Magistratens 4. afdeling, som sendte bolden videre til overborgmesteren. Saneringsudvalget modsatte sig tanken om en

Sidesløjene omkring Dronningegårds-kompleksets plads er sammenhængende blokke, men naturligvis brudt på et akavet sted af den overflødige Adelgade, som Steen Eiler Rasmussen ville have sløjft, men som kommunen krævede opretholdt. Pladsen ville have vundet ved, at det her viste »hul« i bebyggelsen var blevet lukket. I baggrunden Sankt Pauls Kirke i Nyboder. – Polfoto omkring 1960.

konkurrence, nedsatte det tidligere nævnte sagkyndige udvalg, og så gik sagen sin gang efter den i 1942 vedtagne plan og økonomiske beregninger, der viste det forsvarlige i – selv i den vanskelige krigstid – at nedrive det gamle kvarter og genopbygge et nyt med en også i æstetisk henseende, som det hed, fuldt forsvarlig bebyggelse. Den 26. juni 1942 begyndte nedrivningen af de gamle huse, Borgergade nr. 30-34 var de første der forsvandt i skyer af kalkstøv.

Nybyggeriet

Et halvt år forinden havde kommunen bedt fire arkitekter om i samarbejde at projektere den boligbebyggelse, der skulle erstatte de dødsdømte gamle huse. De fire var *Kay Fisker, C. F. Møller, Eske Kristensen og Jørn W. Lund*, den sidstnævnte trak sig senere tilbage. De tre habile arkitekter udarbejdede alternative bebyggelsesplaner, medens diskussionen bølgede i borgerrepræsentationen, i fagkredse og i pressen.

Det gamle bybillede bestod af lukkede karreer af forskellige bygninger, opført samlet efter samme tradition eller enkeltvis udskiftet efter tidens krav til en anden stil eller slitagens ubønhørlige behov. Men det var stadig enkelthuse, der stående tæt sammen dannede sluttede facader til gaderne, men oftest opløstes bagud i et slemt rode-ri til små gårdsrum med baghuse, værksteder, skure og retirader.

Langsomt erkendtes lysets og luftens betydning for sundheden, og de åbne bebyggelser, som først opførtes i forstæderne, skulle også indføres i byerne, nu hvor chancen for større sammenhængende bebyggelser var til stede. Det skabte, hvor man holdt sig til sammenhængende karrébebyggelse, store gård/havearealer, som med beplantning blev venlige og tiltalende for beboerne. Gadevæggene og dermed gaderummene holdtes intakte, om end det synsmæssige blev mindre afvekslende med de lange, ens facader. Anderledes, hvor man søgte at opløse gaderummet med fritliggende boligblokke, placeret efter solretningen, således at så mange lejligheder som muligt kunne få glæde af lyset.

Andre praktiske landvindinger ændrede boligkarreerne. Fælles varmeanlæg gjorde brænderummene overflø-dige og skabte plads i kældre til skarnbøtter og cykler. Den imponerende hovedtrappe og den mere ydmyge køkkentrappe blev erstattet af en enkelt, brandsikker trappe, som sammen med altaner, der kunne være red-

C. F. Møller (f. 1898). Arkitekt, hvis hovedvirksomhed har ligget i Århus, hvor han blandt tallose betydningsfulde byggerier har stået for opførelsen af Århus Universitet, hvis første bygninger blev opført i samarbejde med Kay Fisker. Inden da havde C. F. Møller også i samarbejde med Fisker forestået store boligbebyggelser i København. Inden for dette værks rammer blev »Vestersøhus« i Vestersøgade fra 1935-39 et foregangsværk inden for dansk boligbyggeri (bind 9). Ved opførelsen af første del af bebyggelsen omkring »squaren« ved Dronningens Tværgade i 1943 var C. F. Møllers kompagnoner *Kay Fisker* og *Svenn Eske Kristensen*. Det blev til *Christiansgården* og *Dronningegården* (dette bind). I 1943 ophørte C. F. Møllers samarbejde med Kay Fisker. C. F. Møller var 1953 til 1968 kgl. bygningsinspektør og 1965-68 Århus Arkitektskoles første rektor.

Lad os nærmere betragte saneringens bedste resultat med Kay Fiskers, C. F. Møllers og Eske Kristensens fine løsning af dobbeltanlægget omkring Dronningens Tværgade fra Borgergade næsten frem til Kongens Have i Kronprinsessegade. På pladsens langsider valgte de – for at bryde ensformigheden – 2×3 dybe gavlhuse i hver af pladsens langsider, med de foreskrevne små lejligheder til begge sider og forbundet to- og to af mellembygninger. Her ses den færdige, beplantede plads med Dronningens Tværgade i midten, set mod Kongens Have og således med den overflødige Adelgade lige bag træerne. – Polfoto 1978.

ningsmulighed ved ildebrand, skabte bedre lejlighedsplaner, og elevatorer gjorde det rimeligt at bo højere end på femte sal. Små værksteder i kældre, bag- og sidehuse forsvandt, og grønne plæner – måske med legeredskaber – blev børnenes opholdssteder. Pænere ja, men nok kedeligere.

Sådan var forholdene, da saneringskvarteret skulle planlægges og bebygges. De tre arkitekter tegnede i overensstemmelse med den af kommunen vedtagne gadeplan et projekt til en boligbebyggelse på vestsiden af Adelgade fra Dronningens Tværgade først til Gothersgade, senere hen til Sølvgade, men samtidig udarbejdede de fem forskellige forslag til bebyggelsesplaner, i overensstemmelse med tidens strømninger også på selve byplanområdet, hvor man adskilte kvarteret i et boligområde i den nordlige del, et forretningsstrøg mellem Store Kongensgade og Borgergade og et industrikvarter ned mod Gothersgade, hvor Belysningsvæsnet fortsat skulle forblive og oven i købet udvides.

Et af projekterne lagde otte 14-etages boligblokke i fire grupper à to længer mellem Adelgade og Store Kongensgade, man udvidede altså arealet i forhold til det af kommunen udstukne. Et andet af forslagene placerede seks H-formede blokke mellem Store Kongensgade og Kongens Have og med Sankt Annæ Plads ført helt igennem til haven. Det ville skabe en sammenhæng mellem det

Her er et nærbillede af Dronningens Tværgade, som skærer pladsen i to lige store dele: sydfor Christiansgården og Dronningegården, nordfor Kongegården og Prinsessegården. – Polfoto 1978.

Pladsen er brolagt og beplantet med 30 trægrupper, der inddeler parkeringspladserne. Pladsen kaldes nu undertiden og uden grund Christian 10.s Plads. – Polfoto 1984.

Hans Henrik Engqvist, arkitekt, født 1912, har en væsentlig del af æren for, at Adelgade-Borgergade-kvarteret dog blev undersøgt, før bulldozerne gik i gang, idet hans elever fra Kunstakademiet foretog opmålinger under hans ledelse. Engqvist var i mere end 40 år en skattet lærer ved Akademiet, om end det varede år, før man rigtig forstod betydningen af det bygnings-arkæologiske undersøgelsesarbejde, der for Engqvist var – og er – den eneste korrekte måde at starte en restaurering af ældre bygninger på. Som forsker har han især arbejdet med boligtypers udvikling og skrevet grundlæggende bøger og artikler herom. En viden er her fremlagt, som også er kommet dette værk til gode. Læseren vil i øvrigt møde Engqvist på ny i bind 7 (Strandgade på Christianshavn).

åbne, grønne areal imellem højhusene og parken, men det ville sandelig ødelægge det helstøbte gadebillede i Kronprinsessegade foruden det fuldstændige brud med karakteren af den lilleby, som Ny-København var. Selv set i sammenhæng med *Ole Falkentorps* industripalæ var det ikke et storbycentrum, snarere et moderne forstads-kvarter placeret inden for voldene.

Som arkitekterne havde forudset, var det alligevel for radikalt for københavnernes. Overborgmesteren udvirkede, at firmandsudvalget, som det kaldtes, med Steen Eiler Rasmussen som formand, skulle fortsætte arbejdet med at harmonere den kommende bebyggelse med det af kvarteret, der skulle blive stående. Det har ikke været nemt med arkitektstanden på den ene side, og bygherrer, der allerede var tilsagt byggearealer, på den anden og endelig de stakkels beboere i midten. Hvor mon de kom hen?

Foruden at opgive enhver tanke om Sankt Annæ Plads' forlængelse, forsvandt også stadsarkitektens idé om en ny plads ved Sølvgades udmunding; det blev til et, ikke ringe, gårdareal i stedet, lukket af et supermarked.

Derimod skabtes en slags plads i midten af den bebyggelse, der rejste sig omkring Dronningens Tværgade.

Kay Fisker havde her tænkt sig et anlæg inspireret af *Place des Vøges* i Paris. Et lukket rum, også for Adelgades gennemførelse, omgivet af ensartede bygningsenheder, der med opdeltede facader og selvstændige tagformer giver et enestående homogent og tillige afvekslende indtryk. Det ville have været en stor gevinst for det københavnske anlæg, hvis dette projekt med enkeltbygninger med hver sit afvalmede tag var gennemført, men det blev opgivet, fordi hjørneløsningerne var for vanskelige. Så det blev gavlmotivet, der kom til at give de store bygninger en vis rytme, medens langsiderne mod syd og nord blev mildt sagt mindre interessante. Og alle sagens mange kokke forhindrede den indlysende forpligtelse, hver generation har til at skabe noget bedre, hvis man kasserer det bestående. Kommunen havde den tiltalende opfattelse, at den nye bebyggelse også skulle være for kvarterets oprindelige beboere, hvorfor lejlighederne fortrinsvis skulle være små. Resultatet blev – med de dengang nødvendige højere huslejer – en befolkningsudskiftning, og en i virkeligheden lige så stor udnyttelsesgrad af kvarteret som før, hvis ikke større.

Firmandsudvalget fastsatte boligblokkens gesimshøjde og taghældning samt etageantal, som blev fastsat til 8, men derimod ikke materialevalg eller bygningsdetaljer.

Øvre ende af vore dages Adelgade med Sankt Pauls Kirke for enden. Til højre Sølvgadehus, som blev nabo til Prinsessegården. Til højre for kirken ses den bevarede Frimurerloge. Til venstre ældre Sølvgades bebyggelse. – Fot. Hans Jørgen Ørsløv 1985.

Adelgade efter saneringen, her set fra Klerkegade ned mod Gothersgade. Fra denne side og oppe fra denne ende af gaden ser den ikke så trøstesløs ud som ved Gothersgade. I forgrunden ses på begge sider af Adelgade boligbebyggelsen Borgergården, opført 1960-61 med Eske Kristensen som arkitekt. – Fot. John Jedbo 1986.

Elektricitetsværket fra 1892 ved hjørnet af Gothersgade og Borgergade. Det havde oprindeligt været gemt bag randbebyggelsen, men trængte nu stærkt til udvidelse og beslaglagde i saneringsplanen en hel, stor karré, hvori Helsingørgade næsten forsvandt, idet kun en lille del er bevaret som indkørsel til værket. – Fot. 1942. Bymuseet.

Som nævnt gjorde krigssituationen det kun muligt at bygge i mursten og endda kun i røde sten med dekorative detaljer i gule. De lukkede altaners murpiller er sammen med tværskillerummene bærende led og samtidig det dekorative element i bebyggelsen, som fra starten blev populær i befolkningen, trods de dengang høje huslejer. En treværelers lejlighed kostede ca. 500 kr. om måneden, en af ca. samme størrelse i det nedrevne havde kostet mindre end en tiendedel.

Det tog lang tid, før der var fundet erstatningsboliger til de mange, der måtte ud af kvarteret, og efterkrigstidens praktiske problemer, først og fremmest mangel på materialer, satte arbejdet i stå, så først i 1952 blev planer igen fremlagt for totalsaneringens videreførelse, og to år efter gik man i gang igen. I midten af 1960'erne var man færdig, og et stort område i en gammel bydel var ændret til ukendelighed.

Thorvald Dreyers værkstedsbygning har vel en vis holdning, men *Ole Falkentorps* fragment af Sankt Annæ storhotelbygning er nedslående kedelig, *Christiansgården*, *Kongegården*, *Prinsessegården* og *Dronningegården* har monumentalitet i facaderne med gavlmotivet. *Sølvgadehus* ser utrolig ud på sine stylder, der skulle til for at opnå den

Her er det færdige resultat af Elektricitetsværkets udbygning. Det har aldrig været nogen pryd for gaden i de små 100 år, det har ligget her, og er det endnu mindre i dag. Men det er en nyttig institution. – Fot. John Jedbo 1987.

Næste side:

Her er Borgergade under anlæggelse med sin nye 25 m brede og med parkeringspladser i midten. I baggrunden det udvidede Elektricitetsværk ud mod Gothersgade. Til højre Texacos bygning opført 1967 af Naur Klint og typisk for den nye bebyggelse i gaden. – Fot. 1970. Politiken.

Den første bygning i den sanerede Borgergade blev arkitekt Thorvald Dreyers såkaldte »Værksted- og Industrihus« i nr. 2-14, som ses her. Det har også facade mod Gothersgade 12-14 og Landgreven 7. Det opførtes 1943-44, og byggeriet var præget af vanskelighederne ved at skaffe byggematerialer. – Fot. 1947. Hassing.

meningsløse gadeudvidelse af Sølvgade, og brugsforeningens bygnings gårdsrum er som nævnt ikke ueffent. Resten af den moderne bebyggelse bør sjæle sig under anonymitetens nådefulde slør. Man fik mange gode boliger, hvilket var absolut påkrævet. *Edvard Heibergs* helt rimelige krav: 2 værelser straks, i den engagerede bog han skrev i 1930'erne var – 30 år senere – opfyldt. Staten havde hjulpet til med lån til nybyggeriet, og kommunen fik mulighed for at yde huslejetilskud, hvis man ikke selv magtede sin nye genhusningsleje. En mængde af kvarterets gamle bygninger var bestemt uacceptable som boliger. Alligevel kan nok voves den påstand, at hvis det havde været i dag, var saneringen ikke gennemført som totalsanering.

Et enkelt værdifuldt hus, *Møntergården* i Borgergade 25, ligger nu nedpakket et sted for at blive genopført som museumsstykke. Enkelte fragmenter af gipsdekorationer og bemalet eller udskåret panelværk er bevaret, takket være en dygtig museumsmand, og ligger i Nationalmuseets arkiv. Det er, hvad der blev tilbage.

En række bygninger af stor kulturel værdi burde og kunne have været istandsat, og nødvendigt nybyggeri være gennemført med respekt for kvarterets særlige ka-

Et kikk ned ad vore dages Borgergade, set fra krydset ved Dronningens Tværgade, hvor man har Dronningegårdens firdelte gavlfloj mod gaden på venstre hånd og Gundlach-Pedersens hjørnebygning fra 1943 og to 1970er nybygninger på højre hånd. Det er Borgergade 24 og 26, der blev opført af arkitekt Henning Meyer. Gaden er blevet en stærkt trafikeret gennemkørselsåre til Sølvgade, hvorimod den smalle fortsættelse gennem Nyboder kun er lidt befærdet. I billedets baggrund ser man den forlængede Sølvgades nye udløb i Borgergade og bag dette den gamle, uopslidelige Frimurerlogi i Klerkegade. I gadens nu næsten ansigtsløse profil gør den dog stadig god fyldest. – Stadsingeniørens Arkiv.

Førrige side nederst: Etape fra Borbergades udvidelse i 1950erne. Dronningegården til venstre er færdig, og det triste Sankt Annæ Palæ til højre er også afsluttet. Men på Dronningens Tværgades modsatte side er nedrivningen endnu ikke begyndt. Her skal alt nedrives helt ned til Frimurerlogen i Klerkegade. Fot. ca. 1950. – Stadsingeniørens Arkiv.

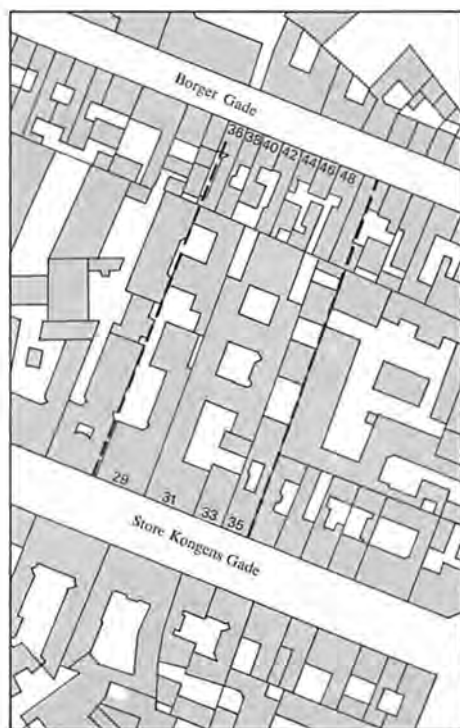
Borgergade er nu udvidet fra Gothersgade til Klerkegade, men her kan man ikke fortsætte udvidelsen på grund af Nyboder. Derfor drejer den største del af trafikken allerede ved Sølvgade. Fot. 1970. – Stadsingeniørens Arkiv.

Nye beboelsesejendomme i den øvre ende af Borgergade, opført omkring 1960. – Fot. Stadsingeniørens Arkiv.

rakter. Så kunne et spændende kulturhistorisk og arkitektonisk interessant og menneskeligt attraktivt kvarter være bevaret midt i storbyen til glæde for både beboere og besøgende. Der er ikke her tale om den ofte nævnte nostalgi, længsel efter gamle dage, kun en konstatering af, at vi med denne sanering har tabt nogle værdier, som vi aldrig får igen. Som det er i dag, har vi fået et bymiljø med utvivlsomt gode boliger, men med pauvre udenomsfaciliteter, endda altanlivet må være betænkeligt i den benzinose luft. Gademiljøet er oplevelsesfattigt, og trafikken i de grimt anlagte brede gader er uacceptabel. Man gjorde en by fortræd.

Tanken om at skabe en boulevard helt fra havnen ved Kvæsthusbroen til Kongens Have var jo god nok, i hvert

Anlæggelsen af Landgreven muliggjorde opførelsen af Ole Falkentorps storslået tænkte Hotel Sankt Annæ Palæ (se side 336), men da Sankt Annæ Plads aldrig blev ført igennem til Store Kongensgade, gik hotellet i sin mor igen, og man nøjedes med den triste, grå kontorbygningsskarré, som ses til højre i dette billede af Borgergade fra 1958. – Stadsingeniørens Arkiv.

Forrige side nederst:

»Landgreven«, som anlagdes i 1941 som en bred forbindelsesgade mellem Borgergade og Store Kongensgade, var tænkt som et led i den storstilede plan om at føre Sankt Annæ Plads igennem fra Bredgade til bagsiden af husene i Kronprinsessegade. Man ville naturligvis helst have været helt frem til Kongens Have, men husene i Kronprinsessegade var fredede og måtte ikke røres. Derfor var planen allerede fra starten ikke god. Man vidste heller ikke, om det ville være muligt at komme igennem fra Bredgade. Det ville koste nr. 31 og 33 (Bruun Rasmussen), og det er to af Bredgades smukkeste huse. Alligevel anlagde man »Landgreven«, som fik sit navn, da man havde opgivet at ødelægge Bredgades profil. Samtidig opgav man også det sidste afsnit fra Borgergade til Adelgade og det sidste stykke ind til bagsiden af Kronprinsessegade. Så stod man med Landgreven som en torso, og det gør man endnu. De to kort viser, hvad man måtte nedrive for at skabe torsoen, som først efter 25 års forløb har fået en slags facade til venstre. – Kort af Arne Gaarn Bak 1986.

Fotografi af vore dages Landgreven, taget op mod Borgergade. Den blev anlagt i imponerende bredde til lidens nytte og fik Sankt Annæ Palæ's tunge kontorbygning på højre hånd. I billedets baggrund ser det ud, som om den fortsætter efter den opgivne plan til Adelgade, men det er ikke tilfældet. Billedet er taget, inden Texaco havde opført sin store ejendom i Borgergade ved siden af Dronningegården. – Fot. 1960. Stadsingeniørens Arkiv.

Næste side:

Den sydlige del af Landgreven bar i mange år tydeligt præg af at være skabt af en bulldozer, der skulle arbejde sig igennem gammel bebyggelse mellem Store Kongensgade og Borgergade. Efter at Bikuben overtog ejendommene, er nye facader blevet skabt og vanskelige ar blevet afpudset. Endelig har også maleren Ole Schwalbe bidraget med festlige dekorationer. Fot. 1985. – Marianne Grøndahl.

fald på papiret! Den endelige, amputerede plan med at skabe en slags plads ved *Landgreven* var måske også prisværdig ud fra bestræbelserne for at give byen endnu en grøn rasteplads midt i en tætbebygget bydel. Anderledes betænkeligt bliver det, når pladskunsten ikke bliver til kunst, men kun et dække over et parkeringsanlæg, hvor bilerne naturnødvendigt skal til og fra. Et par strimler træer anbragt efter en lineal om et græs-arrangement og blomster i baljer er langt fra den *square*, londonerne betragter som så selvfølgelig i deres storby. Gadevæggene omkring en plads bør også spille med, og på det punkt er Landgreven i starten ilde stedt. Sankt Annæ Palæ og Texacos administrationsbygning giver kun få oplevelser. Store Kongensgades østside er mere afvekslende, og det positive kom først i begyndelsen af 1980'erne, da *Bikuben* blev ejer af ejendommen langs Landgrevens sydside. Her stod i mange år bagmure og brandgavle blotlagte efter gadegennembruddet. Med Bikubens overtagelse skabtes ved arkitekt *Hans Munk Hansen* en helhed i bagfacader. Gesimsen blev ført om hjørnet fra Store Kongensgade, så tagene fik en naturlig afslutning. Vinduer blev isat, og maleren *Ole Schwalbe* malede i 1984 en farveglad gavldækoration, der på en tidløs måde giver nye oplevelser til den, der hviler et øjeblik på en bænk i den benzinomstattede grønning. Bygningerne rummer nu Sparekassens administrationskontorer.

Her er den forlængede Sølvgade set fra Borgergade med Sølvtorvet længst tilbage i billedet. Det er »forlængelsen«, man ser i forgrunden med Sølvgadehus mellem Borgergade og Adelgade til venstre og med den opgivne og nu bebyggede Christian 10.s Plads til højre. – Fot. 1978. Nordfoto.

Hvad man end vil mene om ideen med en Christian 10.s Plads langs Sølvgades forlængelse, kunne man vel næppe have fået et tristere resultat end dette, hvis planen var gennemført. Her er hjørnet af Sølvgade til højre og Adelgade til venstre. – Fot. 1978. Nordfoto.

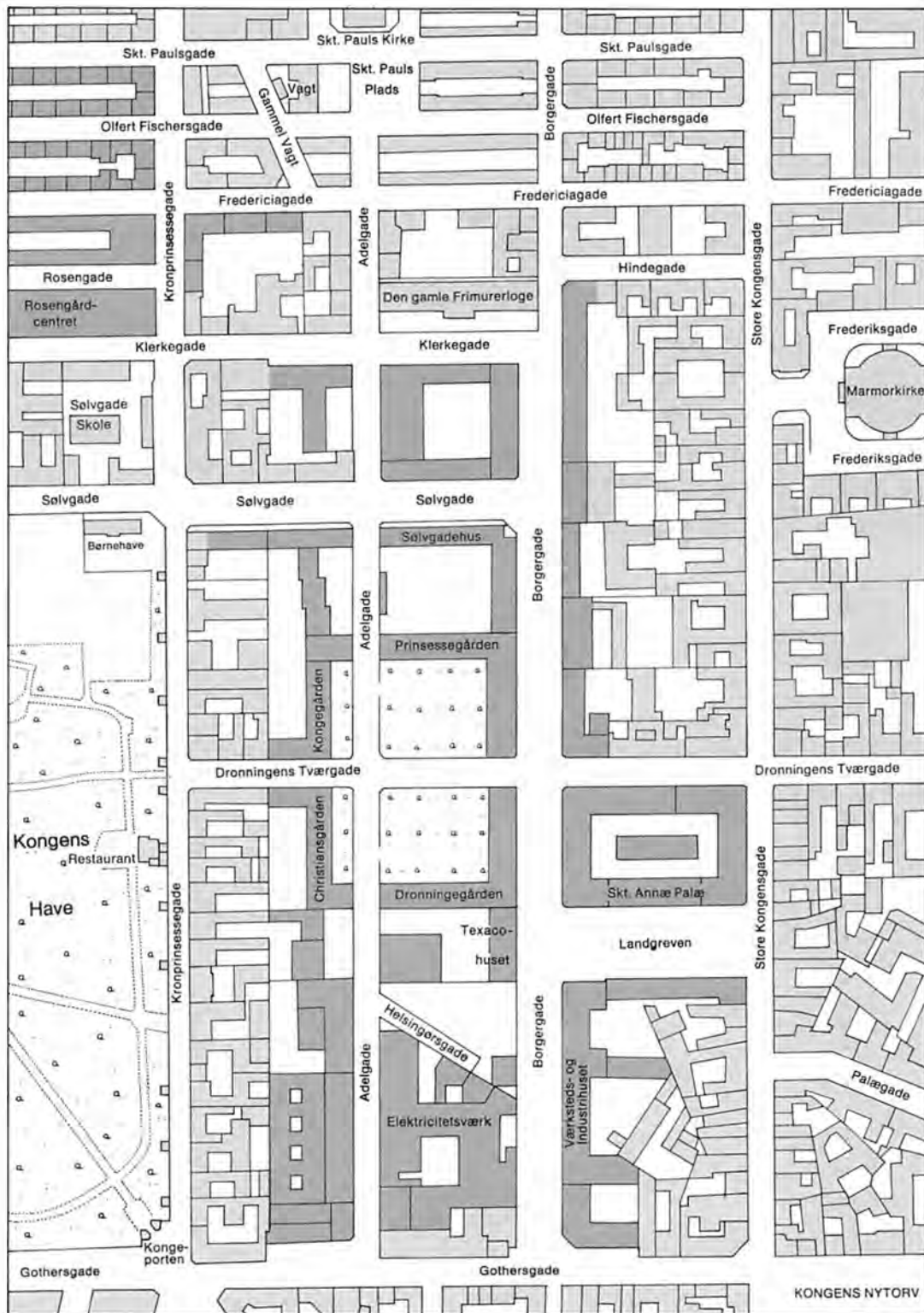
Arkitekterne Eske Kristensen og Thorvald Dreyer opførte omkring 1959-60 dette kompleks på Cristian 10.s Plads som en firlænget bygning med en lav butiksfloj mod Borgergade til højre og Sølvgade 27 til venstre. Bygningen kaldes Borgergården. – Fot. 1978. Nordfoto.

Saneringsområdet 1940

Samme område 1988

Den udvidede og forlængede Sølvgade, set fra Kronprinsessegade-hjørnet mod Borgergade. Til højre et moderne betonhus hen til Adelgade. Til venstre Sølgades gamle bebyggelse mellem Kronprinsessegade og Adelgade. Derefter den gennembrudte etape med ny bebyggelse på begge sider (se forrige side). I baggrunden Borgergade med ny bebyggelse. Sølgades forlængelse har skabt bekvem forbindelse mellem centrum og Østerbro, men køn er den ikke blevet. Fot. 1976. – Politiken.

Dronningens Tværgade, ulige numre

Som de fornemste gader i Ny-København havde man vel tænkt sig dels *Ny Kongensgade* og dels *Dronningensgade*, som dog senere blev til *Store Kongensgade* og *Dronningens Tværgade*, fordi den nuværende Bredgade hed Dronningens Bredgade, før den blev til *Norgesgade*. De to Dronningegader skulle kunne kendes fra hinanden. Den fornemme del af gaden var i 1600-tallets slutning ikke, som man måske skulle tro, den del, der lå nærmest Kongens Have, som jo ganske vist mod øst kun var køkkenhave. Nej, Frederik 3.s dronning Sophie Amalie havde med *sit* haveanlæg vendt billedet, så det var i den anden ende af gaden, de store ejendomme lå (se bind 6).

Hele strækningen mellem Bredgade og Store Kongensgade var på sydsiden optaget af en stor renaissancegård med spir og trappetårn. Senere i århundredet ejedes den af den mecklenburgske officer *Samuel Christoph von Plessen*. Hovedbygningen lå med front mod Bredgade, og havemuren strakte sig ned langs Dronningens Tværgade.

Von Plessen gjorde en nydelig karriere inden for livgarden til hest, som han blev chef for i 1682. Da denne

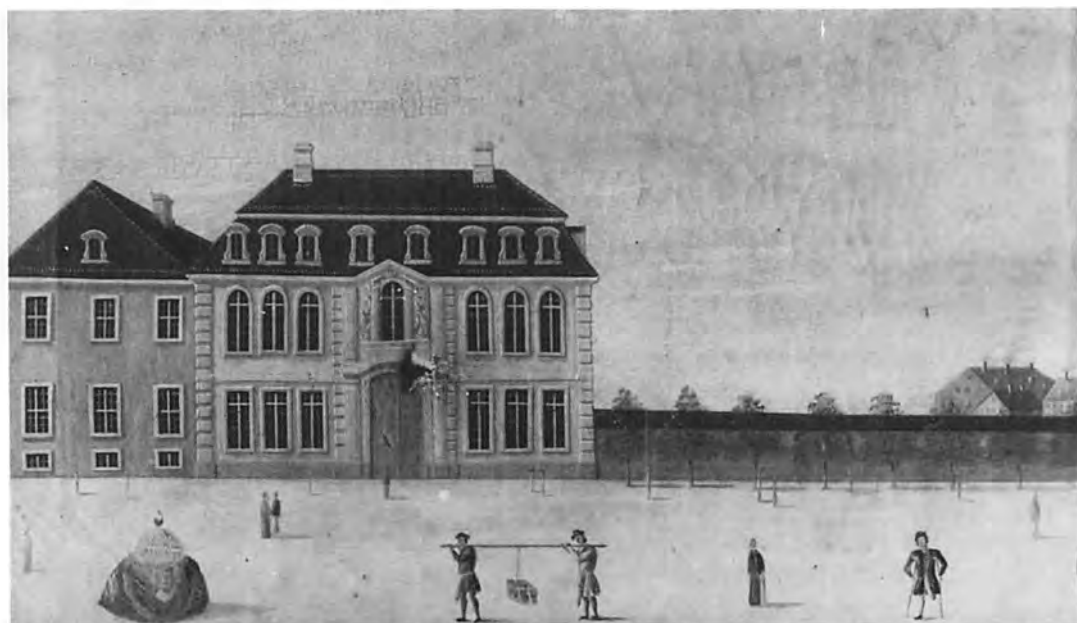

enhed blev forlagt til Møn, blev han amtmand over øen og forpagtede Stege og Elmelunde ladegårde, men skønt han mestendels opholdt sig i København, blev han almindelig forhadet på Møn, som han ved sine udsugelser nærmest bragte på fallittens rand. Han var ven med Christian 5., så først i 1697 kom garden bort fra øen. Plessen mistede sit amtmandskab og blev sendt til Haag som gesandt. Ved kongens død i 1699 blev Plessen sat for en kommissionsdomstol, der skulle undersøge hans økonomiske dispositioner. Han sad i husarrest, frataget titler og æresbevisninger, til sin død i 1704, hvorefter hans danske ejendomme, og heriblandt gården i Bredgade, blev konfiskeret.

Troligt er det ham, der i slutningen af 1600-tallet har bygget det barokhus, hvis afvalmede gavl ses på maleriet af Rach & Eegberg (se side 364). I stil adskiller det sig ikke fra andre af tidens mere nøgterne palæer, selv om det kan have fået en let retouche, f. eks. vinduesindramningerne og kvisten, da den næste ejer opførte en moderne barokbygning ved siden af, og med hovedindgang fra *Tværgaden*, som gaden også blev kaldt.

Det var en pyntelig bygning, som i sirlighed kunne måle sig med hofkonditorens hus i Nybrogade (se bind 3). De to bygninger er stilmæssigt tæt på hinanden, og i så tilfælde kunne vi pege på *Philip de Lange* som arkitekt. Detaljer som kvaderpilastrene og det sammenkomponerede dør/vinduesparti i midten har de to bygninger til fælles, ligesom det fine svaj i dørens fordakning.

Bygherren var *Jean Henri Huguetan*, greve af Gyldensteen, en fransk reformert, opdraget i Holland, rig både ved egne spekulationer og gennem giftermål, i 1714 dansk kammerherre, året efter ejer af et gods ved Rendsborg og i 1717 dansk greve. Grevskabet tilkøbtes på Fyn. Han var ven med storkansler U. A. Holstein, som var svoger til Frederik 4. og til genboen i Dronningens Tværgade, grev *Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig*, idet alle de tre, høje herrer var gift med døtrene af storkansler *Conrad Reventlow* fra Clausholm. Den franske, borgerligt fødte og i økonomisk henseende overordentlig velbegavede Gyldensteen har været i fint selskab, og det er formentlig også grunden til familiens behov for en større og mere repræsentativ bolig. For selv om den reventlowske stjerne unægtelig blegnede ved Frederik 4.s død og Anna Sophies forvisning til Clausholm, havde Gyldensteen også Christian 6.s tillid. Gyldensteen gav råd, da *Kurantbanken* blev oprettet i 1736. Det var den, der senere blev til *Den danske Nationalbank*.

Malerparret Rach & Eegberg malede i 1739 de to ejendomme ved hjørnet af Bredgade. De er set fra Dronningens Tværgade, og de lå lige over for vore dages Håndværkerforening. Det venstre hus var opført af generalløjtnant Christoph von Plessen i 1680 og var erhvervet af den indvandrede, senere greve Jean Henri Gyldensteen, som i 1740 moderniserede den næste bygning i den store have, der nåede helt op til Store Kongensgade. – Nationalmuseet.

I 1837 blev de to ejendomme bygget sammen til én, og allerede 1847 omdøbtes den til Hotel Phønix, som blev regnet for et af byens bedste hoteller. »Land og Folk« erhvervede bygningen i 1940'erne og siden har den ført en lidt omtumlet tilværelse. Litografi ca. 1860. – Bymuseet.

Den uægte søn, som Gyldensteen havde fået som 22-årig med en modehandlerinde, hed *Jean Henri Desmercières* og arvede både landstedet Rustenborg i Lyngby og palæet i Dronningens Tværgade (Bredgade). Han var finansgeni som sin far og giftede sig med komtesse Elisabeth Sophie Friis fra Frijsenborg. Han tog livligt del i det franskreformerte menighedsarbejde og blev først 89 år gammel naturaliseret som dansk adelsmand. Hans enke ejede palæet i Ny-København til 1793; da var den florisante tid, som parret har været en selvfølgelig del af, ved at ebbe ud, og byggestilen en anden. Det klassiske København kom snart under opførelse efter branden, og stilen kom også til at præge Dronningens Tværgade, da Desmercières' store havegrund skulle udnyttes og bebygges. Allerede i 1793-94 var ejendommen overtaget af et par entreprenører, *Hans Ondrup* og *A. Giedde*, der opdelte arealet ned til hjørnet i tre langstrakte grunde. Selve den lille palæbygning blev ombygget, og på havegrunden opførtes forhuse med sammenhængende sidehuse på alle tre grunde. Alle fire ejendomme fik facader, som mesteren Harsdorff havde givet forbilleder til. Autorskabet er almindeligvis givet til Ondrup, som var muremester med mange svende og medlemskab af laug, selv om han mest er kendt som stukkatør og porcelænsmaler. Trods ejendomsbyggeri og stor murerforretning endte han alligevel, formentlig på grund af sygdom, med for-gæves at søge genansættelse som dekorationsmaler, »brogedmaler« ved Den Kgl. Porcelainsfabrik. Bygningerne, han opførte, var sobre med gode detaljer og sammenkomponerede med samme vinduesflugt, ens rundbuer over portene og symmetriske murblændinger. *Borte à la grecque*, vinduesfordakninger og balustre under vinduerne markerer den fine beletage. Facader sammenkomponerede til helheder lå i tiden. Harsdorff havde foreslået et projekt for en Amaliegade-bebyggelse i 1780, og *Johan Boye Junge* forsøgte sig året efter med en bebyggelse langs Nørrevold, unægtelig lidt mindre pompøs. Ondrup gjorde det ikke dårligt, og den gode adresse, som efter slotsbranden kunne lukrere på kongefamiliens nærhed, tiltrak da også i hele guldalderen det absolut bedre borgerskab.

I nr. 7 indrettedes vort første *Nationalmuseum*, idet en del af det gamle Kunstskammer fik til huse her. Her boede også den i museal sammenhæng legendariske *Chr. J. Thomsen*, der, som barn af det velhavende borgerskab, allerede tidligt havde »smagt Sødmen af Kunst og Videnskab«.

Det første afsnit af Dronningens Tværgade er helt op til vore dage regnet for et af byens fornemme boligkvarterer, understreget af Det schimmelmannske Palæts behændige placering for enden af gaden. Hjørneejendommen Hotel Phønix er omtalt på forrige opslag. Numrene 3, 5, 7 og 9 er alle 3-etages patricierhuse på fem fag, opført mellem 1793-1800. Nr. 5, som havde H. Ondrup som arkitekt, betragtes som det fornemste og er fredet, men Ondrup har også opført nr. 7 og 9, som siden er ombygget til forretning i stueetagen. Tegning af Fattig-Holm ca. 1825. – Bymuseet.

Med udstykningen af Desmercières' store have startede en uundgåelig borgerliggørelse af den fine ende af Dronningens Tværgade, selv om husene fik meget smukt indvendigt udstyr og helt klart var beregnet for fine folk.

Overalt i forhuset til nr. 9 var væggene betrukket med lærred over panelværk, lofterne var gipsede, og førstesalen, belægen, var dekoreret med rigt stukatur. I 1798 vides baronesse *Iselin* at have boet i huset, men på samme tid var kælderen lejet ud til en kaffeskænker, der foruden sin café også handlede med pibehoveder. Samtidig har der været en slags kostskole, idet de to ejere, *Marie* og *Elisabeth Elking*, havde ti logerende piger mellem 9 og 17 år boende, efter navnene at dømme børn af velstående forældre.

Mønstret med adelige eller i hvert fald fornemme lejere på førstesalen og beskedne folk i kælderen fulgte dette hus som de fleste andre på de gode adresser i det klassiske København. På kvisten boede kunstnerne. I nr. 9 har logeret både portrætmaler *C. A. Jensen*, *Carl Bloch* og *Jørgen Storck*, søn af arkitekten *H. B. Storck*.

Der har i det hele taget været fuldt hus, selv om ejendommen absolut hørte til de noble. I 1834 var 37 personer tilmeldt adressen.

Ved århundredskiftet ejedes gården af en tapetserer, og baghusets første sal udlejedes til *Dannerstiftelsens* forløber: *Nødlidende Kvinders Kontor*.

Efterhånden prægedes ejendommen af håndværk og industri, og i 1941 blev den overtaget af *J. E. Bjerrings Eft.*, der flyttede hertil fra Møntmestergården i Borgergade (se side 298).

I 1837 var der i det ombyggede desmercièreske palæ med store omkostninger indrettet et hotel, *Stadt Hamburg*, som senere blev udvidet med naboen, det lille rokokopalæ, som også var hotel, *Det Svenske Hotel*. I midten af århundredet blev de to sammenlagt af et aktieselskab under navnet *Phønix*, og som fuglen af samme navn rejste sig et stort hotel, som under restauratør *Carl Neiiendam* i slutningen af århundredet blev kongeligt hofhotel; kongehusets gæster blev indlogeret her, når der ikke var plads på Amalienborg. Af så høj standard var hotellet.

Efter 2. verdenskrig var Hotel Phønix' glanstid forbi. Bag den i vore dage kedsommelige, gråpudsede facade organiseres nu *Danmarks kommunistiske Parti* og dagbladet *Land og Folk* udgives her. Det ville ikke have moret Monsieur Huguetan.

Samme fornemme side af Dronningens Tværgade på det korte stykke mellem Bredgade og Store Kongensgade. På hjørnet af sidstnævnte ligger Dronningens Tværgade 11, som er den store hjørnejendom, der også vender ud mod Store Kongensgade og her har nr. 56. Den startede i 1754 som en toetages bindingsværksgård med ni fag til Dronningens Tværgade og fem fag til Store Kongensgade, men blev forhøjet med tre etager i 1846, hvorved det blev en noget uformelig kolos. Det kønne hus på det modsatte hjørne af Store Kongensgade blev nedrevet 1899 og afløst af den hjørnebygning, der ses på næste side. Tegning af J. L. Ridter 1898. – Bymuseet.

Husene med ulige numre mellem Store Kongensgade og Borgergade 15-23 var mere almindelige. De forsvandt i flere tempi, og i dag er hele strækningen beslaglagt af bagsiden af den store karré, Sankt Annæ Palæ, der har facade mod Landgreven på den modsatte side. – Tegning på Bymuseet.

Her er strækningen med ulige numre fra Store Kongensgade til Borgergade. Hjørnejendommen nr. 15 opførtes i 1899, men blev sammen med de tre sidste små huse, der ses ovenfor, nedrevet under saneringen af Borgergade og anlæggelsen af Landgreven. Fot. 1950'erne. – Bymuseet.

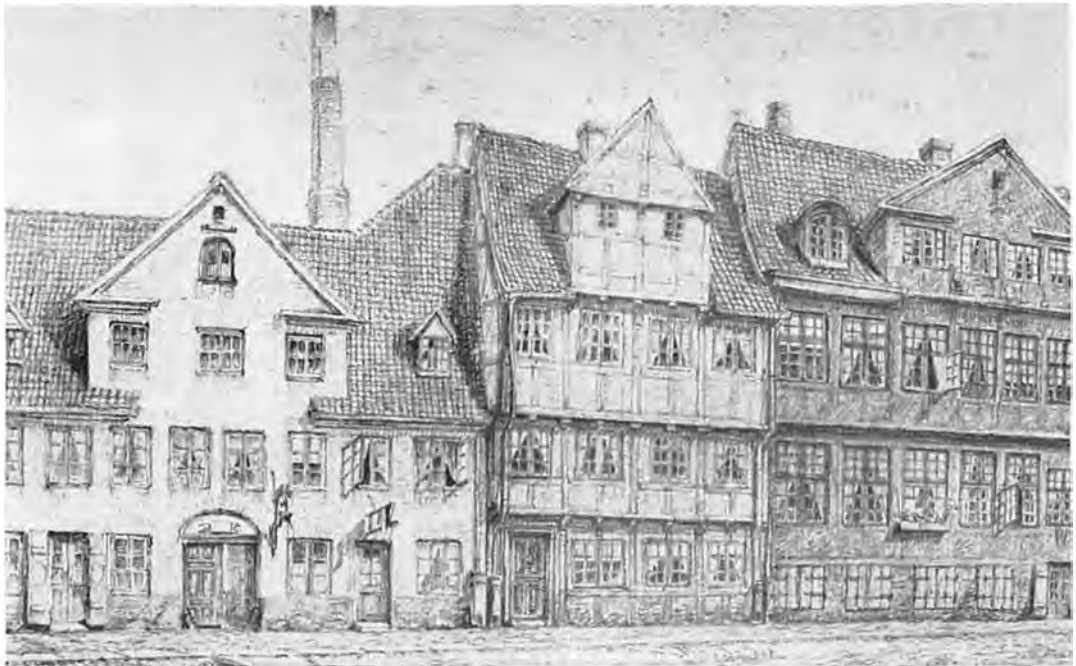

Et sikkert tegn på, at Christian 4. havde helt specielle intentioner med hensyn til Ny-Københavns rolle som søfartsby var, at *Admiralgården* blev opført ved Ny Kongensgade (se side 469) og med haven liggende hen mod Tværgaden. Denne var klart afsat på den approberede plan fra 1649, men ses ikke på Resens kort fra 1677; gården derimod er formentlig vist som et af husene opført langs vejen ud af byen mod nord, »den store stenbro«. Det var en statelig bygning. Kongen har med den officielle bygning demonstreret, at han mente det alvorligt med sin bebyggelsesplan, og sandt nok har de trængt indstillede borgere også behøvet lidt inspiration for at flytte ud i det øde og mudrede område.

Det var, som det erindres fra planen side 143, oprindeligt meningen, at alle fire tværgader i den nye bydel skulle være ført helt ud til vandet. Det ville have skabt en helt anden by og er en virkelig interessant plan om et København, som aldrig blev skabt. Christian 4.s store personlige evner har ofte været diskuteret især ved hans 400-års jubilæum 1988. Der er ingen tvivl om, at han først og

Bag nr. 19 – langt ind i karreens midte, og omgivet af baghuse fra både Store Kongensgade og Borgergade – lå Collins have i forrige århundrede som en overraskende idyl. Samme sted i dag ligger Sankt Annæ Palæts lukkede gård. Maleri af F. Petzholdt 1838. – Bymuseet.

Vi er stadig i Dronningens Tværgade på sydsiden med de ulige numre. På det sidste stykke før Borgergade lå disse tre gårde, nr. 25, 27 og 29. Det var alle tidlige 1700-tals huse fra gadens fornemme tid. – Pennetegning fra ca. 1880. Øregård.

Nærbillede af Dronningens Tværgade nr. 29, fotograferet kort før århundredskiftet, da huset endnu var ret velholdt. – Bymuseet.

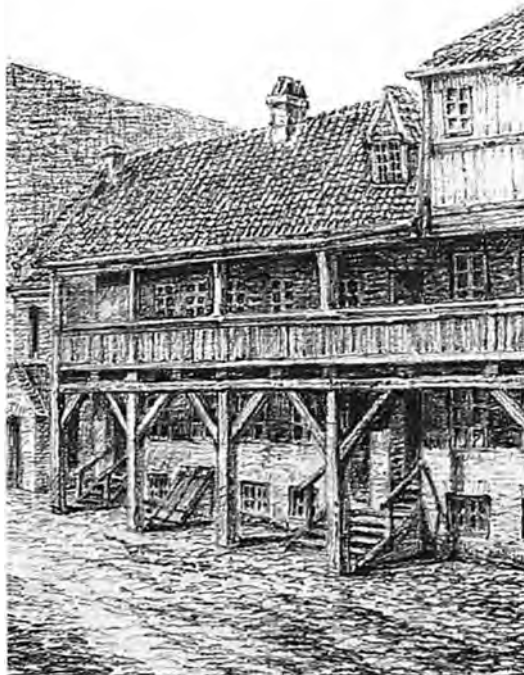
Næste side øverst: Gadebillede i Dronningens Tværgade ved hjørnet af Borgergade, da alle de smukke gamle huse endnu lå her. Fot. 1902. – Bymuseet.

Og så er her til slut saneringens resultat omkring samme hjørne. Til venstre bagsiden – nr. 25-31 – af Sankt Annæ Palæ, Falkentorps store firlængede kontorkoloss, der fik hovedindgang fra Landgreven, og på den anden side af Borgergade Dronningegårdens mere vellykkede, nye anlæg. For enden af gaden ses Kongens Have. – Fot. 1947. Hassing.

I Dronningens Tværgade nr. 39 – mellem Borgergade og Adelgade – lå Abel Cathrines Stiftelse i over 200 år. Den velgørende institution var stiftet i 1676 af enken efter proviantskriver Hans Hansen, som havde tjent mange penge på sin virksomhed under Frederik 3. Det var det gamle gård-interiør i stiftelsen, der var det interessanteste. Der var i 1770 plads til 24 »lemmer«. Til venstre på det højre billede ses kirken. Det hele blev nedrevet sidst i forrige århundrede, og stiftelsen blev flyttet til Vesterbro. Deres gårdsplads er i dag en del af pladsen i Dronningegården. – Tegninger i Ill. Tidende 1884.

fremmest var genial som byplanlægger, og det ville have været et meget spændende kvarter, hvis de oprindelige tanker var gennemført. Imidlertid blev Dronningens Tværgade den eneste af slagsen, og endda kun fra Bredgade. Til gengæld fik vi senere *Frederiksstaden* (se bind 6).

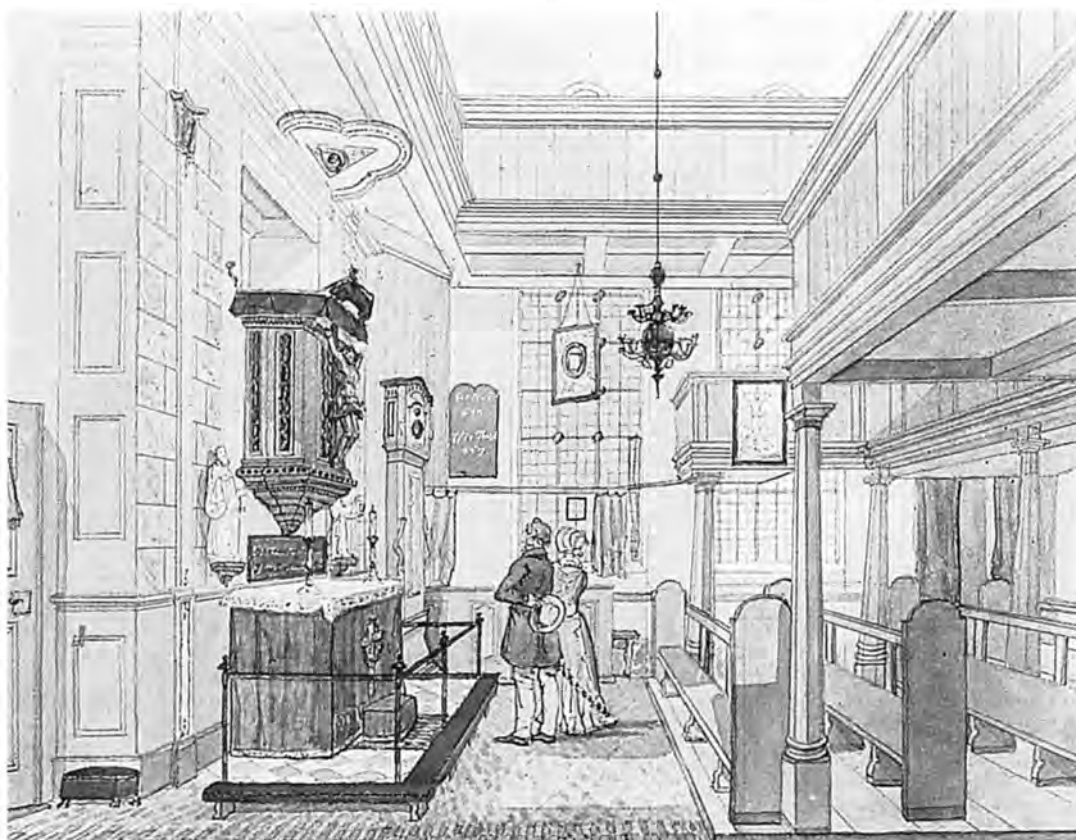
Af Admiralgårdens havegrund blev allerede i 1600-tallet udstykket parceller mod Dronningens Tværgade, som blev bebygget med statelige bindingsværkshuse med kviste over vinduesfagene.

Admiralgården ejedes senere af *Ulrik Frederik Gyldenløve*, der jo i høj grad gjorde sin pligt med at forskønne hele kvarteret, og senere igen af kvarterets planlægger, *Henrik Rüse*.

En stump af det gamle haveareal lå i mange år som en romantisk guldalderhave bag ejendommen, der senere blev nr. 19. Fra 1777 ejedes den af en tømrmester og det var også den følgende ejer, som gav gården sit navn: den tybjerse. *Henrik Tybjerg* blev svigerfar til *Edvard Collin*, som sammen med sin kone *Henriette* (kaldet *Jette*), *H. C. Andersens* gode venner, boede i det store treetages hus, som tømrmesteren lod opføre i haven. *Jette Collin* var et af guldaldertidens hjertevarme mennesker, hvis døre altid stod åbne for både fattig og fin. Hun blev en

frue i det bedre borgerskab, men glemte aldrig, at hendes far, den rige tømrermester, var begyndt som karl, da han som fattig var kommet fra landet til storbyen.

Nr. 29 var et prægtigt hus. En stor gård, otte fags bindingsværk med kvist over de fire midterste, og to buede kviste til siderne. Førstesalen kragede ud over stueetasen, og tavlene i bindingsværket havde mønstermurværk. Et sidehus var ligeledes i bindingsværk, og en lukket svale på bagsiden i forhuset har skabt et brandfarligt, men smukt og bygningshistorisk interessant gårdmiljø. Huset ville være blevet fredet i vore dage, og mærkeligt er det, at man ikke gjorde det i 1918, da bygningsfredningsloven blev vedtaget. Men man var tilbageholdende med at frede bindingsværksbygningerne, for, som det hed, »dem var der så mange af«.

I hjørnehuset, nr. 31, flyttede H. C. Andersen ind, da han kom hjem fra sin rejse til Holland og England. I de to værelser på anden sal skrev han flere af sine eventyr, blandt andet Historien om en moder, bevæget af, at vennerne Edvard og Jette Collin, der jo boede lidt længere nede ad gaden, havde mistet en lille pige.

Abel Cathrines Stiftelse i Dronningens Tværgade 39 havde oprindeligt kun en lille bedesal, men i 1751 fik den sin egen kirke. Den brændte i 1857, så inventaret måtte fornyes, men Fattig-Holm havde dog tegnet den lille kirkes indre med plads til de 24 lemmer, før branden ødelagde interiøret. Ved nedrivningen havde man tænkt sig, at Sukkerfabrikken, der lå i Helsingørgade i samme karré, skulle udvides, men det blev aldrig til noget. I dag udgør stiftelsens grund det sydøstlige hjørne af den store åbne plads i Dronningegården. – Efter foto i Kunstakademiets Bibliotek.

Nu er vi nået til Dronningens Tværgade nr. 47, på hjørnet af Adelgade. Her lå dette imponerende 1700-tals hjørnehus, hvis grund i dag er et stykke af den store åbne plads. Hjørnehuset faldt således som alle andre huse under kvarterets 100 procents fornyelse. Fot. ca. 1940. – Bymuseet.

Hjørnehuset var på syv fag mod Store Kongensgade med en stor kvist over de tre midterste fag, otte mod Tværgaden. Husene blev nedrevet i 1944 for at give plads til Sant Annæ Palæet, der skulle fylde hele karreen ud.

Dronningens Tværgade 33, hjørnet af Borgergade, blev opført i 1796 som et grundmuret hjørnehus i fire etager. Her boede i 1847 kgl. skuespiller *J. H. Phister*.

Nr. 39 rummede *Abel Cathrines Stiftelse*. Det var oprindeligt en af de for 1600-tallet typiske boderækker af seks små våninger. Der hørte egentlig agerjord til, men det blev frasolgt i 1722, medens man i 1726 på den resterende grund udvidede stiftelsen med en enetages sidesløj. Senere blev bygningerne igen udvidet og forhøjet, og der blev i 1751 bygget en kirke, som brændte i 1857. Fra en tegning af Fattig-Holm (s. 373) kendes imidlertid interiøret med prædikestolen over alteret og pulpiturer på hver side af indgangen, der lå i langsiden. Der var i 1770 plads til 24 »lemmer«, og stiftelsen eksisterede her, til den i 1886 blev flyttet ud til en nybygning på Vesterbro.

Stiftelsen var opkaldt efter dronning Sophie Amalies fortrolige kammerjomfru, også kendt fra Leonora Christines Jammers-Minde. Hun blev gift med kongens proviantskriver, *Hans Hansen*, og det har under Svenskekrig-

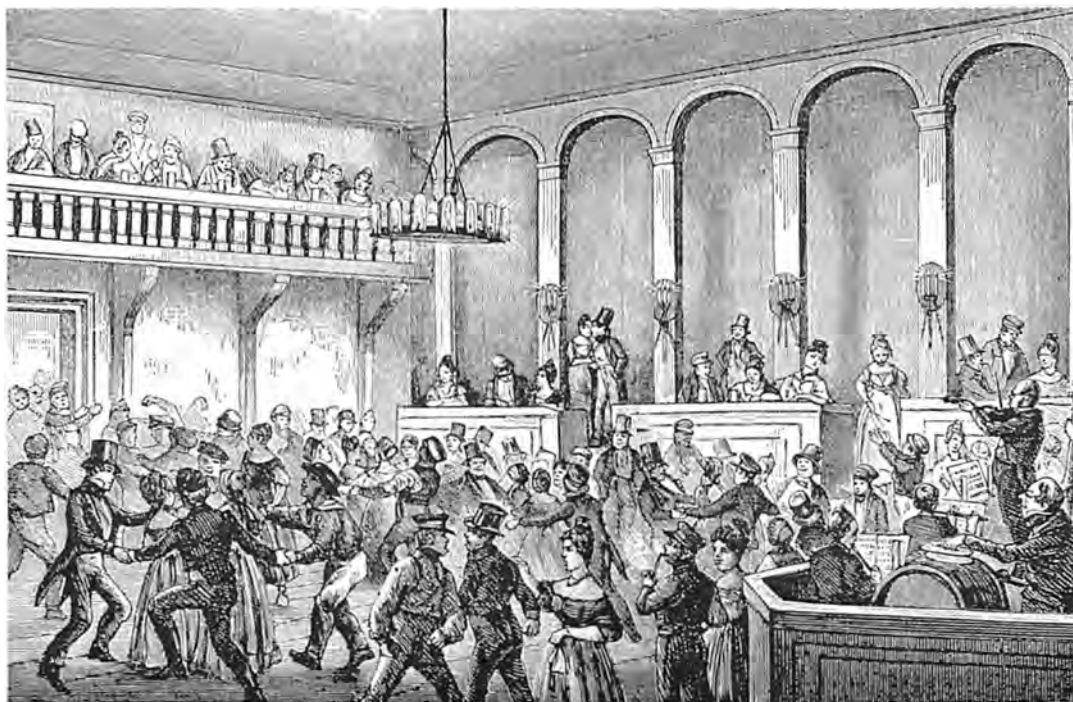

gene været en givtig bestilling. For 1.000 rdl. opførtes bygningerne, og stiftelsen blev tillagt en betydelig kapital af 20.000 rdl.

I Christian 5.s sidste år omkring 1697 havde der været tale om at bygge en *Garnisonskirke* på hjørnet af Adelgade og Dronningens Tværgade, en anden af de gode ideer, der forblev på tegnebrættet, og som kunne have bidraget til at højne kvarteret. Det var et projekt til en kirke af type som Kastelskirken, i hollandsk barok og uden tårn. Den kom til at stå ved Sankt Annæ Plads i stedet (se bind 6).

Den tidligere beskrevne traktørhave (se side 229) blev jo sløjft, da Kronprinsessegades husrække blev opført omkring 1810, men i hovedbygningen, som lå ud til Dronningens Tværgade, blev indrettet en dansebod af de mere ydmyge, der som et »Tøjlesløshedens Forsamlingssted« bidrog slemt til kvarterets dårlige omdømme. Da den gamle bygning efter en brand i 1850 blev erstattet af en ny, blev heri indrettet en dansesalon, *Kæden*, som tværtimod sin berygtede forgænger nærmest blev fashionable. Danseetablisementet, en stor sal med et omløbende galleri, eksisterede under navnet *Florida*, til bygningen faldt ved saneringen. Efterhånden eksisterer den slags dansesteder vist kun i London.

I Dronningens Tværgade 55 lå i mange år dansesalonen »Kæden«. Ejendommen havde gamle traditioner at leve op til, for her havde tidligere været bekvæmhed og ølhave, og her havde »Sorte Christian« været vært i 1700-tallet, da gaden endnu endte blindt ved rækværket til Kongens Have. Kædens historie er mangelfuldt oplyst, men den eksisterede i alle fald i 1850, da Klæstrup tegnede den som vist her. Endnu små 100 år senere var den stadig i funktion i moderniseret udgave. Den lå nær hjørnet ved Adelgade, hvilket område i dag indgår i Christiansgården. – Bymuseet.

Palæet med de mange navne, Gyldenløves lille Palæ, Danne-skiold-Laurvigs Palæ, Moltkes Palæ og i vore dage Håndværkerforeningen, er beskrevet under Bredgade-afsnittet. Her ses Dronningens Tværgade-fløjen i vore dage. De færreste vil tænke på, at de sidste syv fag er bygget på i 1877-78 (se tagryggen, hvor nyt og gammelt mødes). Arkitekt Zeltner opførte denne del af palæet for greve Moltke for at skaffe plads til hans malerisamling, der dog blev solgt ved auktion i 1931. Samtidig købte Håndværkerforeningen palæet. Bag palæet lå en meget stor have, der oprindeligt nåede helt ned til vore dages Marmorkirke. Den sidste rest blev sløjft, da garageanlægget på næste side blev anlagt. – Fot. John Jedbo 1987.

Dronningens Tværgade, lige numre

Omtrent samtidig med von Plessen har den agtbare og fornemme accisekontrolleur, *Jørgen Henriksen Gosebruch*, opført sit store borgerhus på Tværgadens modsatte hjørne. Man fornemmer den foretagsomme embedsmand, der må have tjent godt på sit embede, og dertil ønsker at tækkes sin konge ved at efterkomme hans bud om byggeri i den nye bydel. Husets historie læses i bind 6, om end det med den næste ejer og bygherre, *Ulrik Frederik Gyldenløve*, fik indgang fra Dronningens Tværgade. Bygningen blev nedbrudt og genopført for den fyrstelige ejer i 1702 med *Ernst Brandenburger* som arkitekt.

Gyldenløve kom ikke selv til at bo i palæet, som gik i arv til hans søn, grev Ferdinand Anton Danne-skiold-Laurvig, som da kun var 16 år. Langs Tværgaden lå en dejlig have bag lave mure. Palæet blev kraftigt udvidet ned langs Bredgade, men først i slutningens af forrige århundrede blev fløjen mod Dronningens Tværgade opført i 7 fag, den som i dag rummer hovedindgangen. Facaden

Vi er atter tilbage i Dronningens Tværgades øvre ende ved Bredgade for at følge gadens lige numre. Her er gadens huse ved siden af Håndværkerforeningen. Garden er på vej til Amalienborg. Fot. 1960. – Nordfoto.

Grundene er kostbare i den indre by, og der er kun få benzintanke. Men med et behændigt angreb på den sidste stump af den gamle have bag Moltkes Palæ lykkedes det i 1930'erne at få opført både benzintank og et stærkt tiltrængt parkeringshus i Palægade 4. Parkeringshuset, som var det første i byen, var tegnet af arkitekt O. Gundlach-Pedersen. Tietgens og Meldahls kuppel på Marmorkirken virker overraskende som baggrundstaffage. Fot. ca. 1950. – Stadsingeniørens Arkiv.

Tidligste fotografi af Dronningens Tværgade. Det er taget 1865, og fotografen har stået og set mod Kongens Have. Gadekrydset nærmest er Store Kongensgade, længere nede skimtes krydsene ved Borgergade og Adelgade. I baggrunden anes træerne i Kongens Have. Gaden er brolagt. Det er H. C. Andersens København, med dybe, forstoppede rendestene, hvor den tapre tinsoldat kunne sejle ubesværet. – Bymuseet.

blev trofast udført i samme stil som den, *J. C. Krieger* havde brugt, da han moderniserede palæet i begyndelsen af 1700-tallet, hvor han bl. a. smykkede vinduerne med svære fordakninger og tunge guirlander, holdt i elefant-snabler. Kun er 1880-dekorationen i cement, den oprindelige er hugget i sandsten.

Nabobygningerne nr. 4 og 6 er opført i 1839 af murer-mester *J. H. Lütthans*, som på det tidspunkt ejede hjørne-palæet. Han var en af tidens overordentlig velhavende entreprenører, som også havde landsted i Skodsborg. Han åbnede gæstfrit sit hus for tidens kunstnere, *Thorvaldsen* kom der meget, og *Christian Winther* giftede sig med den smukke Julie, en af husets fem døtre.

Den have, som endnu i begyndelsen af vort århundrede lå som en lille oase bag de klassicistiske forhuse, blev grundigt spoleret, da et 5-etages stort parkeringshus blev opført i 1932 som byens første og i mange år eneste af slagsen. Arkitekten var *O. Gundlach-Pedersen*, som løste sin opgave på udmærket vis og opførte en streng funkis-bygning i jernbeton. Det blev en nyttig bygning, men byttet var alligevel dårligt, selv om de på taget parkerede biler har byens bedste udsigt til Marmorkirkens kuppel.

På det tidspunkt havde også siden med gadens lige numre gennemgået den samme dérouté som resten af

Samme vue ca. 80 år senere. Enkelte af de gamle huse eksisterer endnu, men de fleste er udskiftet. Begge hjørnehuse ved Store Kongensgade er nye. Bankbygningen endda først fra 1930'erne. Fot. 1947. – Hassing.

Vi nærmer os enden af Dronningens Tværgade. Billedet er taget ved krydset til Adelgade. I baggrunden ses Schimmelmans Palæ i Bredgade. Billedet er fra omkring 1910, og linie 10's sporvognsskinner gør allerede god fyldest. – Bymuseet.

kvartret. Femetages murstenshuse fra omkring århundredskiftet havde rejst sig imellem de få lave, nedslidte 1700-tals bygninger og nogle enkelte fra klassicismens tid. City-dannelsen i øvrigt, som var en del af helhedsplanen, kom i fuld gang, i 1947 understøttet af Gundlach-Pedersens store kontor- og forretningsejendom på hjørnet af Borgergade.

I midten af 1880'erne var arbejdsløsheden blevet anslået til at være mindst 15%, og fattigdommen var stor. Boligmæssigt har der været talt meget om sammenstuvningen i brokvarterernes trøstesløse baghuse og gårdmiljøer, men også i de ældste bydele udvikledes der proletarkvarterer, hvor det bedre borgerskab nødtigt satte deres ben. Sådanne kvarterer som det *Pelle Erobreren* slog sig ned i, da han kom til storbyen. Gårdspladser på 3 m² i bunden af fir-femetages ejendomme, rendestene midt i gaden, der optog spildevand fra husholdninger og udskyl af gødning fra de køer, der stod på førstesalen i de mange brændevinsgårde. Sådanne forhold lå ofte nær de bedrestillede store boliger. Peder Madsens Gang lige bag d'Angleterre, Christianshavns baggader bag de rige

Forrige side øverst:

Hjørnet af Dronningens Tværgade og Borgergade med det smukke hjørnehus og de gamle gavlkvisthuse ved siden af. Samme hjørne ses også på side 316. Fot. ca. 1920. – Bymuseet.

Forrige side nederst:

Sådan kender man unægtelig bedre hjørnet ovenfor i vore dage. Den store hjørneejendom blev opført i 1947 af arkitekt O. Gundlach-Pedersen. Fot. 1947. – Hassing.

I Dronningens Tværgade 54 – hvor Kongegården senere opførtes – lå denne triste, grå bygning med det smukke sociale formål at være en senere udgave af »Pjaltensborg« i Rosenborggade. »Herberg for Hjemløse« var oprettet i 1895 i denne ældre beboelseejendom. Hjemmet var baseret på privat godgørelse. Fot. ca. 1895. – Bymuseet.

købmandsgårde. Palæer i den ene ende af Dronningens Tværgade, *Herberg for Hjemløse* i den anden.

En behjertet komité havde i 1894-95 indsamlet 300.000 kr. til køb af ejendommen nr. 54, og til naboernes store misfornøjelse blev det 5-etages hus nu ombygget til at rumme ulykkelige, der ikke havde anden mulighed for en bolig. I stuen blev der indrettet kontor, baderum og vaskeri. Førstesalen var beregnet til spise- og opholdsstuer, men de kunne også efter behov omdannes til ekstra sovesale. Disse, med ti senge i hver, lå på anden, tredje og fjerde sal, og her kunne 240 mennesker få en seng for en nat for 15 øre. Gaden har i sandhed rummet et bredt udsnit af befolkningen.

I vore dage er denne ende af Dronningens Tværgade blevet den mest fashionable. Kongens Haves popularitet har, sammen med den bevidst planlagte erhvervsudnyttelse af Store Kongensgade og Bredgade-kvarteret, medført, at de boliger, der er tilbage i den vestlige ende af Dronningens Tværgade, er attraktive ejerlejligheder i fredede bygninger, medens i øvrigt nyttige funktioner som garageanlæg, avisrotation, supermarked, bank og

I husets tre øverste etager var der sengepladser til 240 personer, og nedenunder var der spisesal og kontorer. Man kunne få en seng for 15 øre pr. nat. Tegning af Knud Gamborg. – Ill. Tidende 1896.

Herbergets spisesal bød på to retter middagsmad for 15 øre og en rundtenom brød – så tyk man ville have den – med smør for 3 øre. Samme pris for kaffe, the eller mælk. Hjemmet blev nedlagt efter 1. verdenskrig, og med socialreformerne i 1933 ophørte denne form for privat godgørelse. Tegning fra 1915. – Bymuseet.

Dronningens Tværgades 1700-tals huse nr. 44-50 lige før hjørnet af Adelgade. Kongegårdens fløj er allerede rejst, men de fire små huse i forgrunden må væk, for de ligger på det store kompleks' fremtidige åbne plads, og de bliver da også nedrevet i 1950'erne. Derimod forbliver den nederste »fine« ende af gaden ved Kronprinsessegade og Kongens Have intakt. Se næste side. Fot. 1950'erne. – Hassing.

postkontor eftertrykkeligt har overdøvet det noble i gaden modsatte ende.

Omvendt er den folkelige *Sorte Christians Krog* nu erstattet af en restaurant med stjernetildelt fransk mad, hvis priser sikrer et absolut ufolkeligt publikum.

I naboejendommen har vor folkekære Christian 4. lagt navn til et nyindrettet hotel, og resten af bebyggelsen skyldes som tidligere nævnt den effektive, men også solide entreprenørfamilie Blom.

Fugning à réfend sammenbinder stue- og førsteetagen, afsluttet af en enkel cordongesims og enkelte vinduesfordakninger, er facadeudtrykket det enklest mulige. Det var imod en sådan stil, at reaktionen satte ind med romantikkens, og senere historicismens, brogede detaljrigdom i forrige århundredes anden halvdel.

Næste side nederst:

Før Kronprinsessegade blev anlagt i 1802, endte Dronningens Tværgade blindt foran det plankeværk, der afgrænsede Kongens Have. Langs hver side af Dronningens Tværgade på sidste ende af Adelgade kunne man se baghaverne, ligeledes afskærmet af plankeværk. Her lå også et værtshus, som blev forløber for Restaurant Kongens Have. Da Kronprinsessegade blev opført, blev Adelgades gamle haver ændret til baggårde i den nye gade, og siderne langs haverne bebygget samtidig med den nye gade. Derfor er den sidste ende af Dronningens Tværgade samtidig med – og lige så smuk – som Kronprinsessegade. Her ses nr. 57-61 og hjørnehuset Kronprinsessegade nr. 38. – Fot. John Jedbo 1987.

De sidste huse i Dronningens Tværgade nær hjørnet af Kronprinsessegade ses her. Det er nr. 54-58 og hjørneejendommen i Kronprinsessegade nr. 40. De to midterste huse er opført omkring 1800, hvorimod huset længst til højre er af nyere dato. – Fot. John Jedbo 1987.

Indtil sløjfningen af Østervold lå den nordlige del af Nyboder trygt gemt bag byens fæstningsanlæg. Det meste af den åbne trekant Grønland var sidst i 1700-tallet bebygget med de nyeste stokke af boder, men Grønlandsgade var stadig farbar forbi artilleri-magasinerne og op til Østerport, som dog ikke kan ses på tegningen. Det er Dronningens Mølle, der ses på Rosenkrantz' Bastion. Nyboder rummede allerede i 1724 600 huse, dvs. lejligheder. Heraf var en fjerdedel reserveret Holmens faste håndværkere og Holmens Kompagni. De øvrige 450 var tildelt matroser, alle med familie. Hver lejlighed var på 40 m² + loftsrum. Omkring 1800, da Nyboder var udvidet mod nord i 1760 og 1790, var antallet af familier oppe på 800 med 4-5 personer i hver familie, altså ca. 3.500-4.000 indbyggere. Da bydelen beslaglagde 18 tdr. land allerede i starten, var den ikke tætbebygget, men alligevel overbefolket. Tegning af F. Carsten Henriksen 1845. – Bymuseet.

Nyboder

På Christian 4.s tid, og i øvrigt lang tid derefter, var soldater og søfolk indkvarteret hos borgerne, sikkert til lige stor plage for begge parter. Det var økonomisk en tung byrde for værtsfolkene. Som man også kan forstå, var det en klar begunstiggelse at slippe for indkvarteringspligt, hvis man byggede, som kongen ønskede det. Men det har heller ikke været den store fornøjelse for de unge mennesker at logere under oftest meget primitive forhold.

Det er næsten en selvfølge, at den betænksomme og husholderiske Christian 4. løste problemet for »Flådens faste Stok« ved i 1631 at foreslå Rigsrådet, at søfolkene i land skulle have rimelige logementer – også fordi det var praktisk at have dem samlet i påkommende tilfælde, når flåden skulle bemandedes. Den 7. januar 1631 skrev han således, at det var nødvendigt at »tænke paa middel, at man kan accommodere Søfolckid bedre med besoldningen och lossomenter«. Det var simpelt hen for besværligt at bringe søfolkene til veje, når flåden skulle udrustes. Kongen fortæller, at Norges kyster lå øde hen formedelst den årlige udskrivning af søfolk. Allerede i juli var opførelsen af boderne i gang, og med afbrydelser fortsattes byggeriet de følgende år ved private entreprenører. En enkelt længe i Enhjørningsgade (Sankt Pauls Gade) synes dog opført direkte for kongen af en murermester *Jørgen Thimian* i 1635. Men den 9. januar 1636 blev det over-

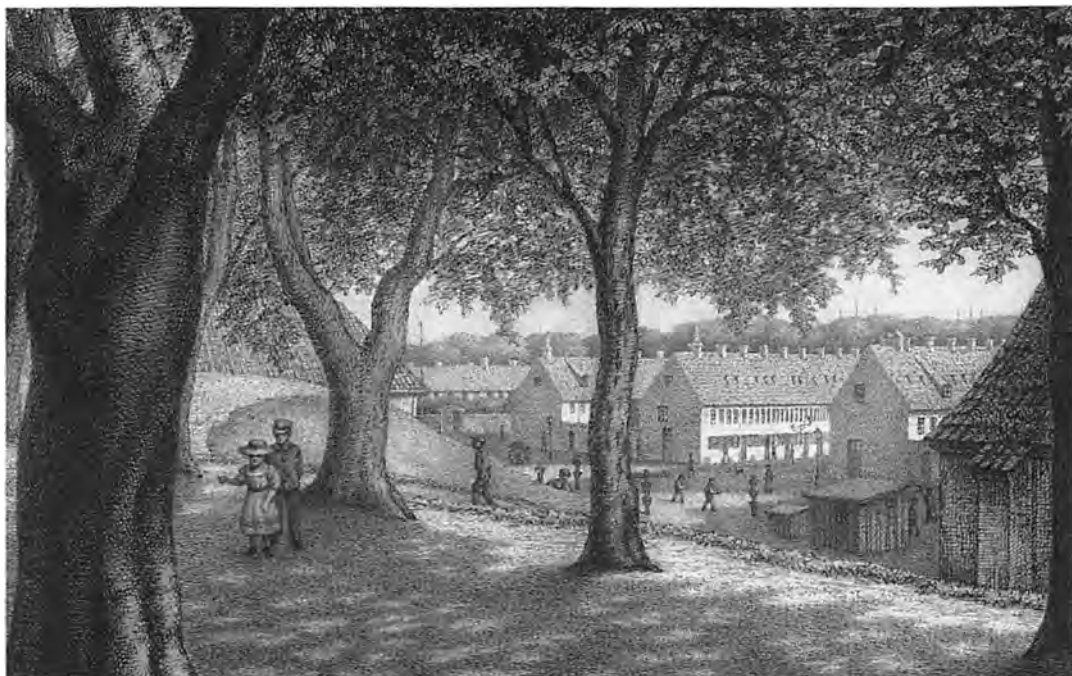
draget tolder *Villum Mortensen, Jørgen Andersen* i Helsingør og *Jacob Madsen* på Christianshavn i løbet af sommeren at opføre 100 boliger, og for dem skal de have den samme betaling, som »tommis Voldmeiister«, dvs. *Thomas Hansen, voldmester*, fik for at bygge boliger og anlægge gader og gårde. Det har for kongen været selvfølgeligt at opføre de nye *bådsmandsboder*, som de blev kaldt i modsætning til de ældre skipperboder inde ved Holmens Kanal, ude i den planlagte, nye havnebydel og ved den nye Østerport og -vold.

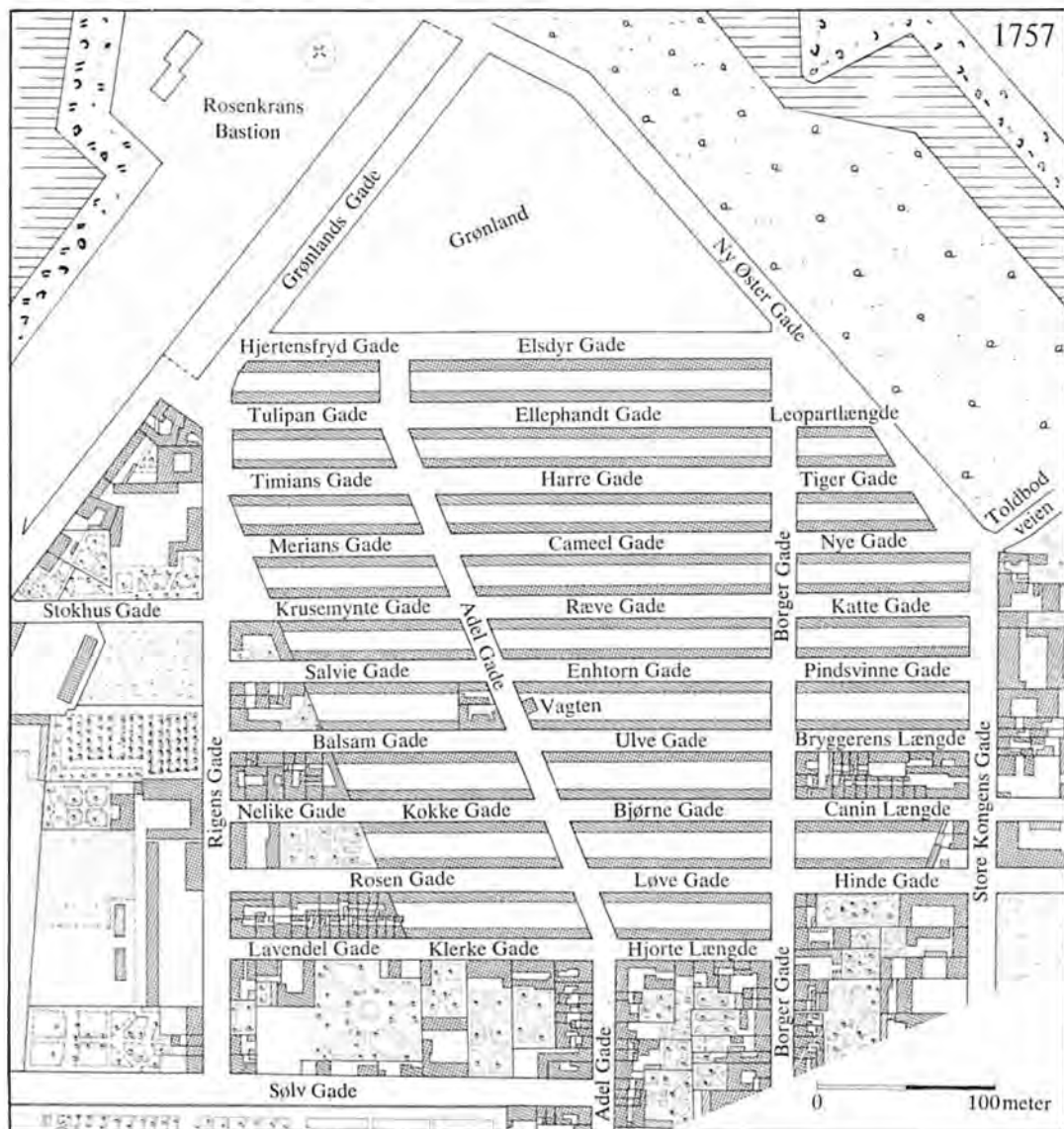
Oprindeligt skulle bebyggelsen hedde *Sankt Annæ By* efter den gamle bro ved sundet, men meget hurtigt kaldtes de lave stokke det mere mundrette *Nyboder*.

Finansieringen sikredes ved, at hvert skib, der lossede og lastede, skulle betale en afgift til byggeriet, og som i alle andre sager, store og små, fulgte kongen med i, hvordan opførelsen skred frem. Hans breve afslører, hvordan han ved selvsyn opdager fejl og mangler, både ved materialerne og ved håndværkernes arbejde. I juni 1636 var kongen, sikkert ikke første gang, ude ved byggeriet og opdagede, at kalken ikke blev slået, men kun rørt og lå i hele stykker i baljerne. Det skal gøres ordentligt, »ellers bliiffuer der Skaarn aff aldt ded der gørris«.

Året efter har kongen igen været på byggepladsen og fundet, at byggeriets kvalitet var for ringe. Han beordrer

Selve Østervold, som afgrænsede Nyboder mod nordøst, var åben for trafik på voldenes flade, bevoksede højderyg. Det var fortrinsvis her, man i 1800-tallet »gik på Volden« Store Bededagsaften. Her er Grønlandsgade set oppe fra volden lidt længere nede mod Rigensgades øvre ende. Det er Kastellets bevoksning, man ser i baggrunden. Anonym tegning fra omkring 1850. – Bymuseet.

Geddes kort af Nyboder-området i 1757. Bydelen startede mod syd ved Klerkegade. Mod vest (til venstre) viste Christian 4.s gamle bebyggelse, at trekanten op mod den 50 år senere Rigensgade ikke hørte med til Nyboder, hvad der præger bebyggelsen den dag i dag. Den hvide spids i toppen blev indlemmet 1760-90. Bemærk også mod øst (til højre), at Bryggerens Længe fra 1700-tallets begyndelse fik en afvigende bebyggelse (se side 414). Ny Østergade øverst til højre er vore dages forlængelse af Store Kongensgade. – Bak.

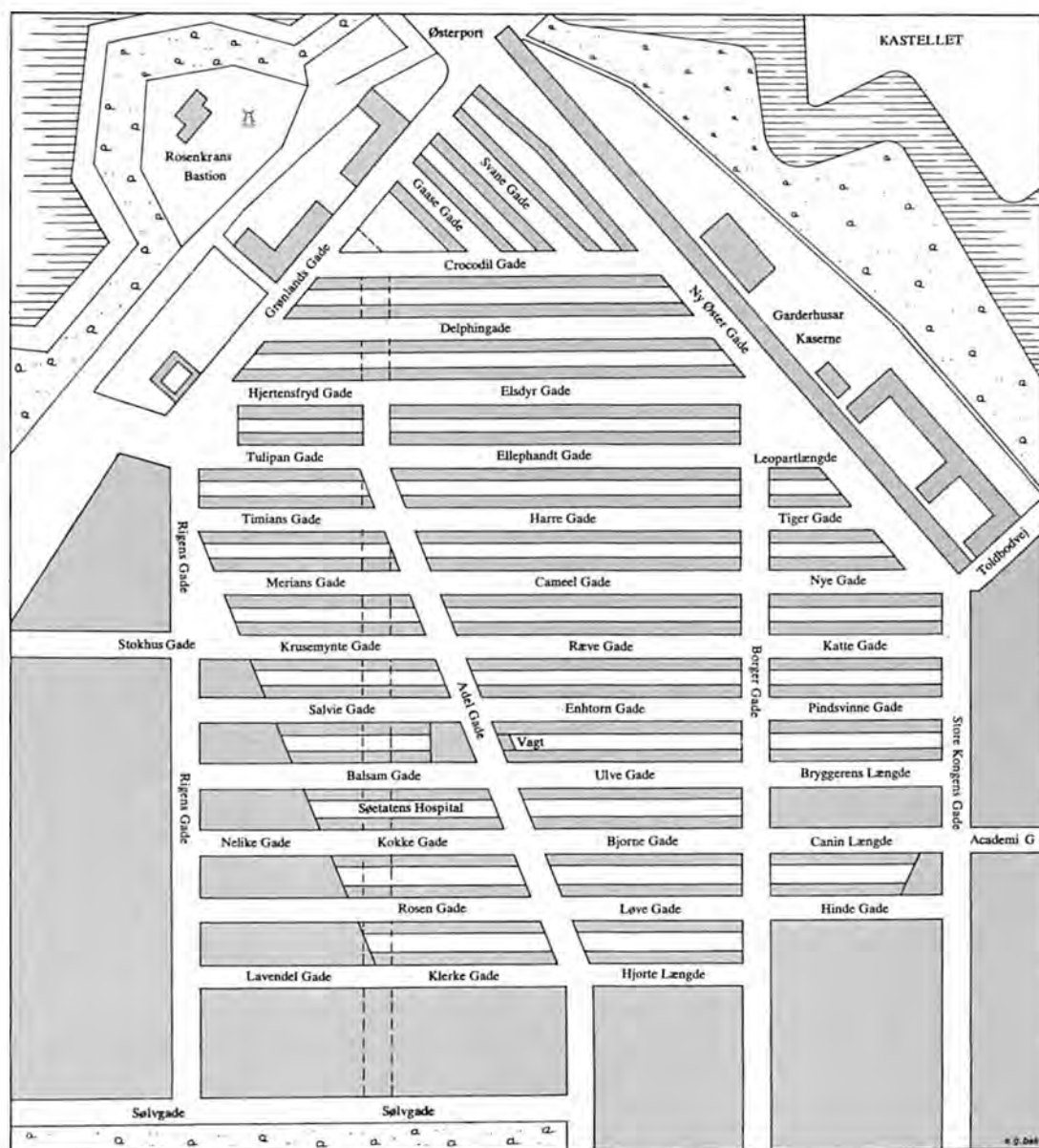
en undersøgelse foretaget af udvalgte syns- og skøns-mænd, som sammen med *Hans Steenwinckel* skal gennemgå både de tidligere opførte og de nye huse for fejl og mangler.

I 1641 er byggeriet af boderne gået i stå, fordi man koncentrerede sig om at få *Sankt Annæ Rotunda* opført, men kongen meddeler, at man skal tænke på, hvordan man får gaderne brolagt der, hvor boder er opført, og der skal også tænkes på, hvordan der skal holdes justits i Sankt Annæ By, fordi de dannemænd, som nu bor der, kan gøre hvad de vil, og ingen kan få at vide, hvem der har lavet skarnstregerne, som vi også hørte det under Gothersgades bebyggelse.

For enden af Gernersgade, omtrent hvor *Methodistkirken* nu ligger på hjørnet af Rigensgade og Stokhusgade, lå kongens gamle materialgård, som nævnes første gang i papirerne i 1656, men formentlig kan henføres til omkring 1642, hvor den var nødvendig i forbindelse med voldarbejderne. Den sorterede direkte under fæstningskommandanten, til hvem materialskriveren aflagde regnskab. Men ved siden af den oprindelige virksomhed som fæstningens materialgård, blev der i stigende grad oplagret materialer til de øvrige, kongelige bygningsar-

Sådan så området ud ca. 50 år senere. Her har vi Nyboder 1806. Den nordlige spids af bydelen er fuldt udbygget, og ingen har endnu ødelagt det sydlige område mellem Kamelgade og Klerkegade. Mod nordøst er Reberbanen og Garderhusarkasernen anlagt i 1780'erne. Med raster er vist Christian 4.s bebyggelse mod Rigensgade og med stipling Meldahls senere gennemførte videreførelse af Kronprinsessegade. – Bak.

Naturligvis fejrede Postvæsenet Nyboders 350 års jubilæum i 1981, selv om den gamle sømandsby efterhånden er stærkt beskåret og stærkt fornyet. Opførelsen af Nyboder var påbegyndt i 1631.

bejder, og også til Nyboders opbygning og vedligeholdelse. Her lå skure til vogne, værktøj og materialer; der var foruden materialskriverens bolig også en smedje, et kalkhus, hestestald og en hestemølle, der maledede kornet til mandskabets kostration. Det hele var vel indplanket og bevogtet. Der blev intet overladt til tilfældigheder.

Arealet var stort, 18 tønder land, afgrænset af *Klerkegade* i syd, *Rosenkrantz' Bastion* og *Østerport* i nord samt *Riengsgade* i vest og *Store Kongensgade* i øst.

Ud til *Store Kongensgade*, mellem nuværende *Olfert Fischers Gade* og *Fredericiagade*, lå en karré, som ikke fik bodebebyggelse, formentlig fordi en privatejer allerede havde bebygget ejendommen. Her lå værtshuset »Pølen«, et navn der ikke just klædte et retskaffent kvarter. *Bryggerens Længe* hed det stræde, som afgrænsede bebyggelsen; det taler jo også for sig selv.

Adelgade, hvis skrå forløb var en reminiscens fra den opgivne stjerneplan, adskilte gaderne med de navne, kongen formentlig selv har bestemt, *plantenaavne* mod vest, *dyrenavne* mod øst. Senere er mange af navnene blevet ændret. Nogle, fordi senere søhelte skulle mindes i netop dette kvarter. *Henrik Gerner*, *Edouard Suenson* og *Olfert Fischer* fik gader opkaldt efter sig. Gamle navne forsvandt, fordi de simpelt hen var upopulære, »en hund« har siden Arilds tid været en nedsættende betegnelse, og man brød sig ikke om at bo i hundehuse, så *Hundelængen* blev sammen med *Kamel-* og *Meriansgade* omdøbt til *Gernersgade*. Og sådan har også andre gader skiftet navn. Ind imellem Nyboders længer lå enkelte partikulære, privatejede længer, hvortil kongen dog havde forkøbsret, ellers var anden bebyggelse placeret i kvarterets udkant. Over for materialgården boede rakkeren, natmanden *Mester Jørgen*, som sørgede for byens natrenovation, ikke blot Nyboders. Indtil 1671 var skarnet kastet i havnen ud for *Knippelsbro*, men på grund af forureningen, som man altså var opmærksom på allerede dengang, skulle skarnet nu graves ned i en kule ude på *Grønland*, som var den store, græsklædte slette, der lå nord for Nyboder mod *Kastellet*. Herude afholdtes troppeparader, gentlemen duellerede, og her stod vippe og galge. Planen om renovationsplads herude blev vistnok aldrig virkeliggjort.

I Nyboders yderkant lå også krudtmagerens hus, en ubehagelig nabo, der da også engang forårsagede ødelæggelser i *Tulipan-* og *Elefantlængen*.

Ved den første *Østerport* herude, der stod, hvor *Hjertensfrydgade* endte, opførtes i 1671-73 et krudttårn til

Vi er stadig i Grønlandsgade langs volden på Nyboders nordøstlige side. Vi nærmer os Østerport, som er skjult af den del af volden, hvor Grønlandsmøllen stod en kortere årrække. Den brændte i 1850'erne og blev ikke genopført. Kopi af J. L. Ridter efter tegning af E. Normann 1843. – Bymuseet.

Østervolds nordlige del var det voldområde, der stod længst. Her udbyggedes de gamle magasiner langs Grønlandsgade til det sidste. – Anonym akvarel fra 1870'erne. Bymuseet.

Oppe ved Materialgården ved Grønlandsgade lå et idyllisk hus uden for dobbeltlænge-systemet. Her er det, set fra den lille have. Tegning fra 1800-tallet. – Det kgl. Bibliotek.

opbevaring af flådens krudtbeholdning. En endnu mere ubehagelig nabo til Nyboder. Tårnet sprang da også i luften i 1779, og der skete store bygningsmæssige ødelæggelser først og fremmest i Nyboder, hvor skaderne vurderedes til ca. 40.000 rdl., medens ødelæggelsen af beboernes bohave blev skønnet at være for ca. 3.500 rdl. 47 mennesker blev såret og 7 dræbt ved eksplosionen. Ikke desto mindre blev krudttårnet genopbygget på samme sted, og fungerede endnu i mange år.

Selve Nyboders areal blev bebygget med tyve dobbeltlænger i én etage, hver adskilt af et 11 m bredt stykke til gårdspladser og af gader på 13 m bredde. En anelig bredde i sammenligning med de snævre gader i den gamle bydel. Gadebredden har virket særlig bemærkelsesværdig, fordi husene kun var fire alen i højden til taggesimsen. Vinduerne havde blyindfattede ruder og skodder. Dørene var halvdøre med et lille glug, der gav lys til gangen. Alle skillevæggene var i bindingsværk, som det var almindeligt overalt i byens huse.

De oprindeligt hvidkalkede længer rummede i alt 600 lejligheder, hver på to værelser, og en tværgående gang, hvori der tillige var køkken. Begge rummene gik igennem huset med vinduer til både gård og gade. Det ene værelse var på to fag, det andet et smalt kammer med kun et vindue i hver ende. Gulvet var lerstampet og væggene kalkede, en ydmyg bolig, men beliggende i frie om-

givelser og dengang stor nok med sine ca. 40 m² til at rumme en endog børnerig familie. Loftet kunne udnyttes, og man kunne komme derop ad en stige; trappe fandtes ikke.

Der var rift om boligerne, og hvis der var den mindste smule plads tilovers, lejede man ud for at supplere den beskedne sold. Der har været rig lejlighed til husspektakler og slagsmål i sømandsbyen, brændevinen var billig, og *Corfitz Ulfeldt*, som havde opsynet, har haft noget at se til med at dæmpe gemytterne.

Boliger i så ens husrækker måtte naturligvis nummereres foruden betegnes med gadenavnene, det var ikke nok at skulle finde en bådsmand, der boede »tre Døre fra Hjørnet«, så i 1682 blev Nyboder nummereret, ligesom skipperboderne var blevet det. Talrækken begyndte fra øst på nordsiden, fortsatte en række ud og derfra over på sydsiden og endte igen i øst, hvor numrene var begyndt.

I det hele taget blev Nyboder renoveret omkring 50 år efter grundlæggelsen. Drikkevandsledningerne blev fornyet og ført til nu fire vandstandere. Det var ikke meget til så mange mennesker, der således havde en lang, tung vej at gå med fyldte vandspande, hvis man da ikke selv havde sørget for en brønd i gården.

Og den manglende dagrenovation, som gjorde alle gader til lossepladser, havde forhøjet gadens niveau, så de lave huse var blevet endnu lavere med kun 2¹/₂-3 alen til taget. Det var også galt med vandfløbet, fordi Nyboder

Dagligliv ved pumpen langs Borbergades øvre ende, som førte gennem Nyboder. De lange boder lå fra starten overalt med ryggen til hinanden, skilt af baggårde eller små haver, som var afhegnet ved gavlene. Tegning af Carl Thomsen 1870. – Det kgl. Bibliotek.

På dette billede af Christian 4.s sidste originale Nyboder-længe, som i vore dage er renoveret og nu huser bydelens lokalmuseum, »Nyboders Mindestuer«, kan man tydeligt se modellen til Christian 4.s beskedne sømandshjem anno 1631. Der var normalt seks vinduer mellem hver indgangsdør. Døren fører gennem huset ud til haven mellem tvillingelængerne (af hvilke der altså kun er én tilbage). Fra den smalle gennemgang gik der en dør til hver side, og hver førte de ind til en lejlighed på ca. 5×8 m, altså 40 m². Lejligheden var opdelt i en stue og et køkken med to vinduer henholdsvis til gade og gård, og to diminutive kamre med et vindue henholdsvis til gade og gård. Gulvet var lerstampet. Der var hverken vand, lys eller varme. Byen var anlagt upraktisk for lysforholdene. Hver anden længe fik for meget sol, og hver anden så aldrig en solstråle. Fot. ca. 1915. – Bymuseet.

lå lavere end Rosenborg-kvarteret og derfor modtog afløbs- og overfladevandet derfra. Astronomen Ole Rømer gav anvisning på etablering af 47 vandrender og otte lukkede trærender fra slotshaven til »den store Slamkiste ved Enden af Plankeværket« (uden om Amalienborg-haven).

Efterhånden kom der også gang i brolægningen, men arbejdet, som jo var begyndt under Christian 4., gik stadig langsomt, og endnu i 1702 blev der bevilget omkring 300 rdl. årligt til stenlægning af gaderne ved boderne.

Også tilstanden af selve bygningerne lod nu meget tilbage at ønske. Den viden, at det danske klima kræver en stadig vedligeholdelse af bygningsmassen, har Christian 4.s efterkommere ikke taget i agt. Tilsyneladende har *Admiralitetet* ikke foretaget løbende syn, for først i 1682 havde man ulejliget sig hen for ved selvsyn at konstatere adskillige mangler og brøst. Viljen til at gøre noget var nok til stede, men først i 1688 synes der at være kommet gang i reparationerne, som i mellemtiden var blevet dobbelt så dyre. Året efter erkendtes det, at Nyboder ville falde sammen af sig selv, og i 1691 beskrives bygningerne som værende ubrugelige til menneskeboliger. Beboerne kunne ikke sove i deres senge for regnen gennem taget. I 1693 mente stadsbygmester *J. C. Ernst*, der nu havde tilsynet med boderne, at 6.900 rdl. var nødvendigt til istandsættelsen. Det fik han ikke, men dog noget året ef-

Christian 4.s eneste endnu eksisterende og nu smukt renoverede Nyboder-længe, der oprindeligt havde adressen Enhornsgade, ligger nu i den til Sankt Pauls Gade omdøbte gade lige ved siden af Sankt Pauls Kirke. Det er naturligvis her, »Nyboders Mindestuer« stadig har til huse. Fot. 1980. – Bymuseet.

Overalt i den sydlige del af Nyboder pressede høj bebyggelse sig på i midten af forrige århundrede. Ikke mindst i den østlige del mod Store Kongensgade, hvor moderniseringen satte hårdest ind allerede i 1853 (se nedenfor). Her er et billede fra dagligdagen i Sankt Pauls Gade i den ende af gaden, der tidligere hed Enhornsgade. Det er »Nyboders Mindestuer«, der ses i den lave længe midtfor med den høje bebyggelse bagved, der fortsætter ud ad Sankt Pauls Gade mod Store Kongensgade i det afsnit af gaden, der før 1860 hed Pindsvinegade og en kort tid endog H. P. Lorentzens Gade efter den bygherre, som arbejdede utrætteligt her og selv havde døbt gaden om. – Polfoto ca. 1960.

Som enhver dansk militærenhed havde Nyboder også sin egen vagtbygning. Der blev opretholdt militær vagt utrolig mange steder i København i Enevældens dage, og Nyboder var ingen undtagelse. Den endnu eksisterende vagt med klokkestabel til alarmeringsbrug fik bydelen dog først med Peter Meyns yndefulde bygning, der blev Nyboders midtpunkt langs den skrå Adelgade med kommandantboligen overfor. Til venstre ser man Enhornsgade (vore dages Sankt Pauls Gade) og på den anden side Ulvegade (vore dages Olfert Fischers Gade). I baggrunden ses vagtens klokkestabel og det maritime splitflag. Vagten lå som slutbygning mellem to længer og havde have bagved. Anonym tegning fra ca. 1850. – Bymuseet.

ter i 1694, 1.000 rdl. og det følgende år 3.000 rdl., så der skete dog reparationer, om end det hele tiden var utilstrækkeligt. I 1701 var der f. eks. bevilget 1.000 rdl. til reparation af en længe, hvor det viste sig, at alene materialerne ville beløbe sig til 2.000 rdl.

Nyboder blev aldrig ramt af større brandkatastrofer. I 1682 havde kongen resolveret, at en højerestående officer skulle bo i nærheden af Nyboder som en slags inspektør for at være ved hånden, hvis noget forefaldt. Desuden skulle han holde beboerne til skikkelse og indbyrdes enighed, og det taler sit tydelige sprog om problemerne ved de trange beboelsesforhold. Det blev viceadmiral *Iver Hoppe*, der for Admiralitetet fik ansvaret for boderne. Han synes at have været både initiativrig og effektiv og dertil Nyboder en god mand. Han gjorde gentagne gange opmærksom på brandfaren med husenes tynde skillevægge af brædder på lofterne og det efterhånden godt tørre bindingsværk mellem rummene. Desuden gjorde folk det, som har forårsaget så mange bybrande, man lånte ild hos hinanden, dvs. gik fra et hus til et andet med gløder i et bækket eller på en kulskovl med stor mulighed for flyvende gnister. Men folk har alligevel selv været forsigtige, og de få gange brandalarmen har lydt,

har alle mand været af hus med vandspande. I 1697 nævnes et sprøjtehus i Lavendellængen, så formentlig har Iver Hoppe haft held med sine forestillinger og fået anskaffet vandsprøjter og læderspande. Han fik også opført en vagtbygning mellem Enhjørnings- og Ulvegade ud mod Adelgade. Det var et bindingsværkshus på seks fag, som kunne huse en 12 mands vagt. De skulle anholde brushovederne, når der var alvorligere klammeri i bydelen. I de meniges vagtstue og i forstuen var gulvene brostensbelagte, officersvagten havde murstensgulv. Halsjern til fem gabestokke placeret strategisk rigtige steder i bydelen havde formentlig også en afdæmpende virkning. *Vagtbygningen* blev i 1787 afløst af *Peter Meyns* fine lille *Vagt*, som står endnu.

Da maleren Carl Lund i 1873 malede dette billede af den gamle vagt på den skrå Adelgade i Nyboders centrum, havde bydelen helt udspillet sin gamle rolle som bopæl for »Holmens faste Stok«. Men bygningen blev dog endnu vedligeholdt, og klokkestabelen med alarmløken stod endnu i haven bag vagtbygningen. Men bag vagen ved pladsen foran den nye Sankt Pauls Kirke (se side 419) var 4- og 5-etages beboelseskaser allerede skudt op. – Maleri på Københavns Rådhus.

Edouard Suenson (1805-87). Viceadmiral. Han blev kadet i 1817 og avancerede den lange vej til orlogskaptajn i 1855. Hans ungdomsår havde dog været afvekslende. Efter et togt til Vestindien i 1825 havde han fået lov at træde i fransk tjeneste og deltog i 1827 i søslaget ved Navarino, hvor den tyrkiske flåde blev tilintetgjort. 1831 var han med fregatten *Thetis* i Alger. 1840 blev han chef for dampskibet *Kiel*, som var til rådighed for Christian 8., og kort efter var han med fregatten *Belona* på togt til Sydamerika. I Treårskrigen deltog han kun i en enkelt træfning i Kielerbugten, men i 1864 – da han var 59 år gammel – fik han sin chance for at gøre en indsats, som han stadig mindes for. Som chef for Nordso-eskadren deltog han i en træfning med en jævnbyrdig preussisk-østrigsk flåde ved Helgoland. I løbet af et par timer lykkedes det ham koldblodigt at få fjenden til at afbryde kampen og søge ind på neutralt, engelsk farvand. I København blev han modtaget som »helten fra Helgoland« og blev en central figur i 1864-krigen. Efter eget ønske trak han sig tilbage i 1866 som kontreadmiral, men virkede som overlods indtil 1880. Ved sin afgang blev han gjort til viceadmiral. Han havde i mange år embedsbolig i Nyboder, hvorfra hans søn af samme navn har skrevet de her citerede erindringer fra Nyboder.

Nyboder havde også egen skole. I 1688 lå den i Laven-dellængen nr. 11, som strakte sig over tre huse og blev kaldt *Skolemesterlængen*. Skolen nævnes allerede i 1670, hvor *Nikolaj Henriksen Røphser* var skolemester. Han fortsatte senere for sig selv som privatlærer, men desuden virkede adskillige andre private skoleholdere i selve Nyboder, selv om Holmens provst stærkt tilskyndede matroserne at lade deres børn undervise i den officielle skole.

Også en bedemand blev ansat til særlig at betjene dem, der hørte under Søetatens jurisdiktion. Den første var en af skoleholderne, senere fik en studiosus hvervet med at betjene flådens og Nyboders folk ved trolovelse, fæstensøl, bryllup og begravelse.

De lave længer blev i årenes løb for få til at rumme de mange, og forskellige muligheder for en stærkere udnyttelse meldte sig. Først med en plan fra 1696 om »Søfolkenes Barakker her at formere«, dvs. bebygge grundene tættere. Men man endte med en opdeling af husenes små lejligheder med en skillevæg tværs gennem stue og kammer, så lejlighederne blev ensidige enten med vinduer til gården eller til gaden. Køkkenet i gangen var til fælles afbenyttelse.

Under Frederik 5. bebyggedes i 1755-57 det fritliggende areal mod nord, der kaldtes Grønland. Det var flådens bygmester *Philip de Lange*, der her opførte 94 toetasges huse, som imidlertid ikke gav mere plads til den enkelte familie, fordi der nu bare blev fire om et hus.

Udvidelsen nordpå fortsattes i 1780erne og 90erne, og selv om der stadig ikke blev mere plads til den enkelte familie, blev lejlighedernes udstyr bedre. Vinduerne blev større og ruderne sat i trærammer i stedet for de blyindfattede, lofterne blev gipsede og gulvene blev træbelagte i stedet for de murstensgulve, der havde afløst de lerstampede.

Det var *Harsdorff*, der stod for opførelsen af disse sidste nybygninger, og det var også under ham, at nogle af de ældste, lave længer måtte erstattes af nye og større.

I 1889 blev der rejst et monument for en af Nyboders søhelte, *Edouard Suenson*, som i 1864 havde vundet slaget ved Helgoland og nu blev mindet med en statue af *Th. Stein*. Den blev opstillet ved Borgergades udmunding i nuværende Store Kongensgade.

Søheltens søn, som også hed *Edouard*, mindedes sin barndom i Nyboder:

»Jeg blev født i 1842 i et af de gamle Pavillonhuse i

Illustreret Tidende beskæftigede sig så at sige aldrig med Nyboder. I bladets bedste tid i 1870-80'erne var Nyboder ikke betragtet som godt stof. Men da byggeriet uden om Sankt Pauls Kirke begyndte at kvæle Nyboders 100 år gamle vagt, rykkede man ud med denne tegning. – Xylografi fra ca. 1880.

Sådan ser Peter Meyns yndefulde 200 år gamle Nyboder Hovedvagt ud i dag. I 1870, da Meldahl anlagde pladsen foran Sankt Pauls Kirke, fik han i et anfald af sentimentalitet den idé at skåne 50 m af den sløjfede, skrå Adelgade gennem Nyboder, hvor Hovedvagten lå. Kort efter bebyggede man resten af blokken ud ved kirkepladsen med en 4-etages boligblok ved siden af kirken. En lille stump af et reddet gult hus ses til højre. Det er også kun en torso. Man kan drøfte, om den form for bevaring ikke er værre end tilintetgørelse. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1985.

Nyboder, som den Gang var min Faders Embedsbolig, og hvor hans Fader ved en lignende Tilfældighed ogsaa var født. Mine tidligste barnlige Indtryk skriver sig derfor fra denne karakteristiske Del af vor By, hvor endnu ingen Udstykning til Kjøbenhavns Kommune havde fundet sted, og hvor alle Beboere, 'Holmens faste Stok', henhørte til Marinen, det være sig som Officerer, Underofficerer, Matroser, Haandværksmestre, Haandværkere eller Værftsarbejdere. Alt og alle var under militær Kommando, hvad Administration og Orden i Kvarteret angik, end ikke Kjøbenhavns Politi havde her nogen Myndighed. Der herskede da ogsaa militær Orden, Ro og Renlighed i Gaderne, hvor elendigt brolagte de end var, men Trafiken var ej heller stor, undtagen i den tidlige Morgenstund, naar Klokkelyden igen vakte alle og hele den mandlige Befolkning ad Toldbodvejen strømmede ud til Arbejdet paa Holmen, som Orlogsværftet den Gang benævntes, for om Eftermiddagen at vende samme Vej hjemad til Mutters Kødgrøde. Lørdag Eftermiddag var der navnlig Liv, fordi enten Mutter eller Fatter havde været paa den gamle Proviantgaard oppe bag Kancellibygningen, hvorfra de medbragte Ugens Naturalforplejning i Skikkelse af duftende friskbagte Rugbrød, Flæsk og andre Rariteter. Paa visse Aarstider blev mægtige Vognlæs af store Tougværksnet, fyldte med Tømmeraffald, Hugge- og Høvlspaaner etc. fra Skibsbyggeriet og Værkstederne paa Holmen, fordelte rundt i

Nyboders Gader, hvor Indholdet af Nettene forsvandt som Dug for Solen ind ad de nærmeste Gadedøre for at tjene Beboerne til Brændsel. Det var maaske denne vidunderlige hurtige Forsvinden, der gav Næring til Rygter om, at der i Nettene stundom skjulte sig ret smukke Stykker Gavntømmer, som lod sig anvende paa fordelagtigere Maade. Velkendte Skikkelser i Nyboder var den Gang de saakaldte »Løbere« iførte en Sømandstrøje med et Par bitte smaa Skøder bagpaa, og som imponerede med en sand Skorsten af sort Filthat prydet med en vældig Kokarde; de forrettede vistnok Ordonnans- og Budtjeneste for Kommandantskabet og Kompagnicheferne, men havde muligvis ogsaa med Politiopsynet at gøre, skjønt dette vistnok væsentligst var betroet Vægteren. Efter at Tappenstregen havde lydt om Aftenen Klokken 9, tror jeg, var som Regel alt lukket og slukket undtagen i Officersboligerne, og der herskede den dybeste Stilhed og Ro over hele Nyboder, selvom der paa Helligdagene og Sommeren kunde være en del Trafik af Skovgæster gennem Østerport. Denne blev dog lukket saa tidlig paa Aftenen, at jeg mindes oftere paa Aftenture med mine Forældre, at vi har maattet krybe ind af en lille Laage i de lukkede Portfløje, der blev holdt aabne for forsinkede Fodgængere.

Da endnu et Par enkelte af de oprindelige Pavillonhuse er tilbage i Nyboder, behøver jeg ikke nærmere at be-

På den skrå Adelgade i nr. 127 (dengang nr. 113-115), ikke langt fra Hovedvægten, lå en af bydelens få butikker. Det var bageriet »Peperbøssen«, som forsynede bydelen med brød. Anonymt, naivt maleri fra 1865. – Bymuseet.

Nyboders længste dobbeltlænger lå længst mod nord, hvor den skrå Adelgade og den lige Borbergade skrævede længst væk fra hinanden. Her ses hjørnet af Elsdyrsgade og Borbergade. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

skrive vort, som laa i Borbergade tæt ved den plads, hvor Helgolandsmøntet senere blev rejst. Uagtet det havde et lidt højere Fundament end den lave enetages Nyboderlænge, som det afsluttede, og hvis talrige Indgangsdøre knapt nok laa i Gadens Niveau, led det dog under samme Ulemper som disse, nemlig den, at Vandet under heftig Regnskyllen, der ikke sjældent satte hele det lavtliggende Kvarter under Vand, trængte ind over Dørtærskelen, saaledes at Døren maatte barrikaderes for ikke at faa Stueetagen oversvømmet. Jeg mindes en saadan truende Katastrofe under et Middagsselskab hos mine Forældre, og at Gæsterne om Aftenen maatte forlade Huset gennem Stueetagens Vinduer, fra hvilke de kunne træde over i Datidens gammeldags højtsvævende Kareter, naar disse kørte klos op ad Muren paa Fortovet. Saadanne Oversvømmelser løftede tidt de lange svære Rendestensbrædter, der stundom løb tværs over Gaderne, op af deres Lejer og satte dem i Drift; snart var dog en Holmensmand bevæbnet med en Baadshage eller Stage oppe paa hver ende af Brædtet, der saa benyttedes som Færge til at transportere Folk nogenlunde tørbenede fra Sted til andet, hvilket indbragte de improviserede Færgemænd en kærkommen Ekstrafortjeneste.

De oprindelige længer var på én etage. Toetages-længerne blev først indført 1760. Bemærk én indgangsdør for hvert tredje vindue i stueetagen. Hver dør, som førte gennem huset til baghaven, havde indgang til en lejlighed på hver etage. Den var delt i stue, køkken og to kamre. Drikkevand fandtes i posten på gaden. Foto fra ca. 1900. – By-museet.

Det var en luksus i 1700-tallet, at gaderne var brolagt og forment udstyret med dybe rendestene. Det blev bibeholdt i vore dage. Dette billede er fra 1960'erne. – Stadsingeniørens Arkiv.

Smukt renoverede dobbeltlænger ud mod Store Kongensgade med bunkere i gaderne. Fot. 1947. – Bymuseet.

Næste side:

Her ser man, hvordan den smalle plads mellem to længer kan deles mellem beboerne i vore dage. Nogle vil holde have, andre foretrækker en baggård. I mange af husene er 1. og 2. sal smeltet sammen til én lejlighed, hvad der naturligvis gør presset på haver og gårde mindre. – Fot. Inga Aistrup 1960.

Inden Døre var vort Hus hyggelig og godt, om det end maa have været lidt smaat med Plads; thi da der foruden to lidt ældre Søstre og mig Purk kom et Par Smaasøskende til, fik jeg i en meget tidlig Alder som den ældste Dreng mit Natteophold anvist oppe i et utrolig koldt lille Kvistværelse, hvor jeg i den ofte strenge Vinter efter om Natten at have sovet med et af min Aande stivfrosset Lagen, om Morgenen maatte slaa Isen i min Vandkande i Stykker og paa bedste Maade opløde min stivfrosne Svamp – hvad jeg dog ingen Anledning fandt til at beklage mig over. Til Gengæld blev jeg grundig optøet ved den omhyggelige Sæbebehandling i varmt Bad, som vi Børn gennemgik hver Lørdagsten efter om Morgenen overensstemmende med Datidens Hygiejne at være blevne rensed indvendig med en vældig Portion »Kinderpulver«, hvadenten vi trængte til det eller ikke. Foruden Midler mod Orm, der var lige saa ildesmagende, mindes jeg et tredje hygiejnisk Husmiddel, der bestod i, at vi bestandig skulde bære et om Halsen tæt sluttende sort uldent Bændel, som jævnlig fornyedes efter at have gennemgaaet længere Neddykninger i Eddike eller en anden Vædske. Dets Friktion mod Huden mentes at bevare os mod forskellige Onder. Hvad det aandelige angaar, læste jeg i mine yngste Drengaar med mine to ældre Søstres baade dygtige og agtværdige Gouvernante, der daglig

Nyboder set fra krydset af Borbergade og Elsdyrsgade. Også dette billede giver tydeligt indtryk af dobbeltlænge-princippet med den private have eller gård mellem længerne. Fot. 1970. – Bymuseet.

Her er vi ved Borbergades udløb i den højt bebyggede Store Kongensgade med Elefantgade til venstre og Elsdyrsgade til højre. Den lille, åbne trekant er udnyttet til et monument for admiral Edouard Suenson, helten fra Helgoland i 1864. Det blev opsat i 1889 og er udført af Th. Stein. – Polfoto 1970.

mødte for at give os Undervisning. Beviserne for mine fremskridt bestod i, at jeg paa mine Forældres Fødselsdage, den Gang kaldet 'Geburtsdage', og ved andre højtidelige Lejligheder maatte præstere et pænt skrevet Gratulationsbrev paa Tavle. Seks a syv Aar gammel kom jeg i den senere bekendte Skolebestyrer *Neves* begyndende Skole, hvor Undervisningen foregik i hans private Lejlighed, og hvis Elever den Gang kun talte hans egne tre Sønner, to – senere tre – endnu levende Brødre *Knudtzon* og mig, medens den senere saa bekendte Pianist *August Winding* og vistnok to Brødre *Trolle* fra Trolleborg var der i Huset som Pensionærer. Undervisningen var aldeles patriarkalsk. Hr. Neve selv underviste os i alle Fag, tilskar vore Gaasfjerspenne – den Gang ansaas den moderne Staalpen som aldeles ødelæggende for Haandskriften – spidsede vore Blyanter, og han samt hans hyggelige Hustru tog sig kærligt og fornuftigt af os. Vi blev opammede med *Oehlenschlägers* oldnordiske Fortællinger, af hvilke navnlig Digtene om *Frodes* Forfølgelse af *Helge* og *Roar* og disses endelige Sejr, som vi lærte udenad, gjorde dybt Indtryk paa min barnlige Fantasi. Ogsaa holdt vi Sangtimer, hvor Hr. Neve paa sin Guitar akkompagnerede de fædrelandske Sange, som vi først og fremmest lærte at synge. Dette hyggelige og tvangfri Skoleliv ophørte dog, da jeg omtrent i niaars Alderen kom ind i Professor *Mariboës* store Skole, der bl. a. forberedte

Kik op langs Store Kongensgade på gavlene til de fem, velbevarede dobbeltlænger, der i den modsatte ende støder op til henholdsvis Kronprinsessegade og Øster Voldgade. Fot. 1970. – Stadsingeniørens Arkiv.

Den øvrige del af Nyboder med de seneste længer fra Christian 7.s tid blev vist på side 386, da de endnu lå i ly af volden. Her ses de i 1912, da den gamle Grønlandsgade førte ud til Store Kongensgades forlængelse. – Bymuseet.

I vore dage er man så øm om ikke at krænke det særlige bybillede i Nyboder, at endog Esso-tanken i Kronprinsessegades forlængelse blev opført i Nyboder-stil. Bygningen er dog siden forsvundet. Fot. 1947. – Bymuseet.

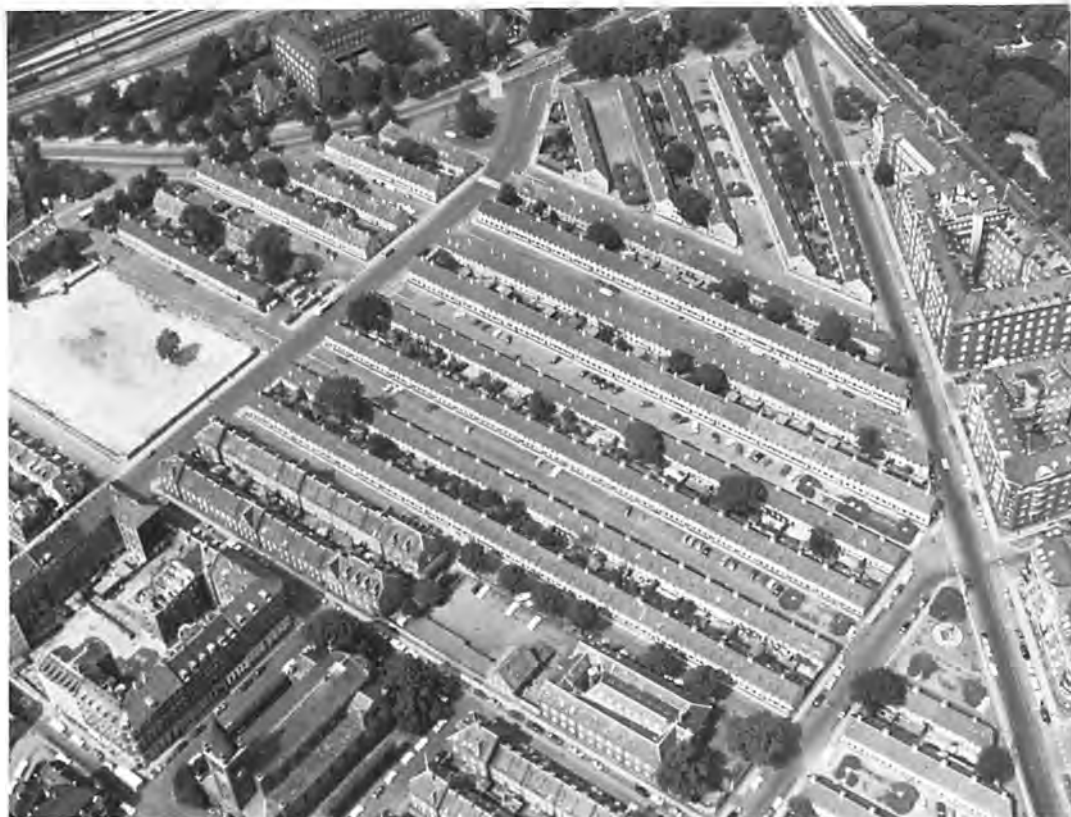

Elever til Adgangseksaminerne saa vel til Søkadet- som til Landkadetakademiet. Her førte den ansete og humane Professor Mariboe Sceptret og den ligeledes ansete, men lidt heftige Inspektør *Ipsen* Stokken, og ikke sjældent maatte vi møde til rigtignok vel fortjente 'Klø hos Inspektøren'. Jeg faldt derind midt i et Skoleaar og følte mig lidt desorienteret og discourageret blandt de Hundreder af Elever i alle Aldre og de talrige Lærere; jeg havde derfor i det første Par Aar vanskelig ved at følge med, men da jeg saa fik Lov til at følge min Lyst og forberede mig til Søkadeteksamen, spændte jeg i og indhentede hurtig det forsømte«.

Vi har ikke noget billede fra søheltens sikkert smukke, om end trange hjem, men en helt samtidig skitse viser i 1840'erne den daværende orlogskaptajn, senere marineminister, *Wilhelm Michelsens* stue. Der var træpaneler i brystningshøjde, og pillespejlet med konsol mellem vinduerne, som det hørte sig til. På væggen hang slægtsportrætterne smukt arrangeret, og derunder stod et spillebord flankeret af to stole i barokstil. Et rundt Christian 8.-bord stod på sin tunge søjlefod foran sofaen, og en lav

Efter at Kronprinsessegade i 1931 førtes igennem i de sidste faser ved Sølvgade og Østervold, ser det nordøstlige hjørne af Nyboder således ud. Det er Sankt Pauls kirkespir til venstre og Øster Voldgade i forgrunden. Fot. 1960. – Nordfoto.

Lad os prøve at skabe lidt overblik med dette moderne luftbillede, som viser de fire endnu eksisterende lange dobbeltlængger nord for Sankt Pauls Kirke og de 2½ skrå dobbeltlængger helt foroven på billedet. Dertil et par til højre for kirken. Længst til højre skiller Store Kongensgade Nyboder fra Grønningens bebyggelse. Gennem Nyboder løber i vore dage kun Borgergade (til højre) og parallelt med denne Kronprinsessegades forlængelse. På den hvide plet til venstre forberedes hele den fine byfornyelse i Rigsgade-kvarteret, der er omtalt på side 433. Til venstre for Sankt Pauls Kirke fornedes ses en af 1860-fornyelserne. – Fot. Tage Rugård.

gyngestol uden armlæn stod som et minde om fjerne lande. På en sådan sad den sorte amme fra Vestindien, de manglende armlæn gav plads til spædbarnet i hendes skød.

Skitsen har afbildet den såkaldte »fine stue«, kaldet salen, eller måske – som der står i *Knud Bokkenheusers* erindringer – »det blå kammer«. Tegningen er måske idealiseret en smule, i hvert fald hvad angår stuehøjden, for der var lavloftet i Nyboder.

Næppe noget andet bykvarter har været beskrevet eller i hvert fald nævnt så ofte i litteraturen som Nyboder; det fremgår med al tydelighed af det lille skrift, som *Marinehistorisk Selskab* udgav i 1981 i anledning af 350-året for bydelens grundlæggelse.

Gennemgående er skildringerne romantiserede, blidgjort af tidens afstand eller af gengivelsen i et smukt sprog. Sjældent ironiseres der over Nyboder-folkene som af Holberg, der tilegnede dem sit heltedigt *Peder Paars*, og i fortalen spydigt antyder, at de gode søfolk ikke er meget læsende af andet end måske skillingsviser og tåbelige historier. Holbergs ironi har formentlig været helt beretti-

get, og er dermed også gået hen over hovedet på de omtalte, som vel næppe har læst værket.

Det er et karakteristisk træk i omtalen igennem tiderne, at Nyboder-pigerne er kønne, selv på Søren Kierkegaard gjorde de indtryk, når han i Frederiksberg Have mønstrede flokkene af promenerende tjenestepiger: Nu følger hjertetropperne: Nyboders piger. Mindre af vækst, fyldige, svulmende, fine i huden, muntre, glade, vævre, snaksomme, lidt kokette og fremfor alt barhovede. Deres påklædning må gerne nærme sig en dames, kun to ting er at iagttage, at de ikke have sjal, men tørklæde, ikke hat på, men højst en lille vims kappe, helst må de være barhovede.

Et andet vigtigt aspekt har selvfølgelig været Nyboderfolkets relationer til havet. Dramaet ved forlis og sorgen derover har været godt stof, ligesom det er det, når alt ender lykkeligt, og sømanden trods alle ulykker når hjem og kan holde bryllup.

Henrik Pontoppidan har som så mange andre unge studerende bidraget til et Nyboder-hjems opretholdelse ved at leje et af de små kamre. Det har sikkert inspireret ham, da han skrev »Lykke Per«, som jo boede en tid hos

I forgrunden Krokodillegade langs de skråt afskårne længer i den nordligste trekant. – Politiken ca. 1970.

Christian 4. og Nyboder er unægtelig uadskillige begreber, men det har aldrig været let at få placeret en statue af ham i den gule by. Her passerer Christian 10. sin kongelige, lidt indeklemte kollega ledsaget af indenrigsminister Ove Rode. Fot. 1915. – Bymuseet.

Christian 4., udført af Vilh. Bissen, var opstillet i 1900 for midler, som var tilvejebragt ved en indsamling. Da Kronprinsessegade i 1930 var brudt igennem helt ud til Østervold, fik den gamle konge omsider en fri trekant at stå på. – Fot. 1970. Polfoto.

den kendte og agtværdige forhenværende højbådsmand Olufsen i Hjertensfrydgade.

Adolf Recke boede i koleraåret i Krysemyntegade 15, som nu er erstattet med byggeforeningshusene. Han skrev, at

*I Nyboder der står en net
bolig – Du kjender bestemt den.
Udenfor døren er et rendesteens-brædt
over den står nr. 15
Huset er lavt, jeg nægter ej det,
tagsteen og brosteen nærme sig tæl,
skjærme dog luunt imod blæsten –
huset er pænt for resten.*

Også *Henrik Hertz* omtaler Nyboder og beskriver en Nyboder-stue, beboet af en *quartermænd*, altså en af de større boliger: Om *quartermænd Hellesens* stue hedder det: »den var noget højere og større, men i hovedsagen ikke bedre eller anderledes udstyret end de, man sædvanligvis seer i Nyboder. Næst efter en gammel kanapee med blå, stribet lærredsbetræk, bestod dens hovedpyrdelse af en stor, gammeldags dragkiste, ovenpå hvilken en mængde kopper og nogle chinesiske figurer vare opstillede, og bagved disse en model til et krigsskib. Vinduerne være opfyldte af urtepotter med gyldenlakker, timian og sempervirens (et slags løg), hvilken sidste sjældent mangler i Nyboder, da den nok er god for brændt skade. Blandt disse urtepotter var der en med blomstrende månedsrose, potten selv omvundet med udklippet papir. På væggen hang i glas og ramme nogle gamle kobberstykker, deriblandt Frederik 6. til hest, stiv som en gardist, nogle illuminerede tegninger af krigsskibe, af et par nytårsvers med pailletter om. Udstillede kuriositeter som de jævnlige bringes med af sømænd fra deres reiser, fandtes hist og her, enten ophængte eller hensatte«.

Men idyllen havde en bagside, og selv om spekulatio- nen i de godt beliggende grunde sikkert har været en hovedårsag til, at man begyndte at tale om en udskiftning, så er der ingen tvivl om, at bygningerne trængte til modernisering og fornyelse ved forrige århundredes midte.

Noget, der bidrog til kvarterets ilde omdømme hos visse myndigheder, var det faktum, at *Koleraen* i 1853 begyndte i Nyboder, idet både en 19-årig tømrerlærling og en 59-årig arbejdsmand begge fra Nyboder blev syge den 11. juni. Den unge overlevede, men den ældre døde efter

Nyboders Pris

Om Nybo'er jeg kvæde vil en vise,
kun en jævn og simpel lille sang.
Holmens gamle rønner vil jeg prise,
der jeg selv i vuggen lå engang.
Hver en plet herude rummer minder
om de helte, som på havet for,
her er skønt, når sommersonen skinner
på de røde tage i Nybo'er.

Fjerde Kristian med det ene øje,
som ved masten stod i røg
og damp,
tog det med komforten ej så nøje,
i hans lave stu'r der er lidt svamp,
men vi elsker dog de gule længer,
hvor det grønne mos på taget gror,
alle Holmens folk med hjertet hænger
ved de gamle huse i Nybo'er.

Når på langfart med den stolte skude
Holmens glade gutter drog af sted,
sukked' mor jo for sin dreng derude,
og en lille pige sukked' med,
men når hjem de vendte med fregatten
og et flot vestindisk sjal til mor,
blev der højt til loftet hele natten
i de lave stuer i Nybo'er.

Skal den grå cementbeton fortrænge
Holmens gule by, næ, fy for fa'en,
jeg og Bjørnegades raske drenge stemmer i til
mundharmonika'n.
Væk med hver en høj og grim kaserne,
københavnere, syng med om Nybo'er,
vi vil altid stå på vagt og værne
om de gamle minder i Nybo'er.

Axel Andreasen, 1930

Bryggerens Længe, der fra starten var en meget utypisk gade i Nyboder-kvarteret, udgjorde tidligere en af de små, østlige gader, der stødte op til Store Kongensgade. Den ændrede navn i 1897 og omdøbtes sammen med Balsamgade og Ulvegade til Olfert Fischers Gade, som nu blev én lang gade mellem Rigensgade og Store Kongensgade (se kortet side 429). Der havde næppe nogen sinde ligget Nyboder-længer i den, men det er rimeligt at antage, at Nyboder har haft et bryggeri her. Endnu i 1890, da J. L. Ridter tegnede den sydlige side af gaden ud mod Store Kongensgade, frembød den et typisk 1700-tals billede. – Bymuseet.

Bryggerens Længe (dvs. Olfert Fischers Gades sidste ende mod Store Kongensgade) ser således ud i vore dage. Man vil se, at to af gadens mest maleriske gavlhuse er bevarede. Det er nr. 5, opført i 1798, og nr. 7, som stammer fra 1758. Nr. 9, 11 og 13 er også delvis bevaret, men resten af gaden er fornyet. I baggrunden Store Kongensgades nye politistation. – Fot. John Jedbo 1987.

fire dage. Balsamgade fik flest angrebne, men Hjortelængen havde de fleste døde. 585 af Nyboders beboere blev syge, og 70 % af dem, i alt 413, døde. Der kom mange prisværdige bestræbelser vedrørende forbedring af sundheden ud af katastrofen. Foruden *Lægeforeningens Boliger*, der blev opført på Øster Fælled, blev der foreslået en ny byggeplan, især med henblik på den fremtidige bebyggelse uden for voldene. Lys og luft, vand og renlighed var nøgleordene, for renlighed er nu engang en betingelse for sundhed. Ingen grund måtte bebygges, før den var undersøgt, og, hvis den er opfyldt med slette materialer, så først renses for disse. Dette er vist først gennemført i vor tid.

Sydlig Nyboder ødelægges

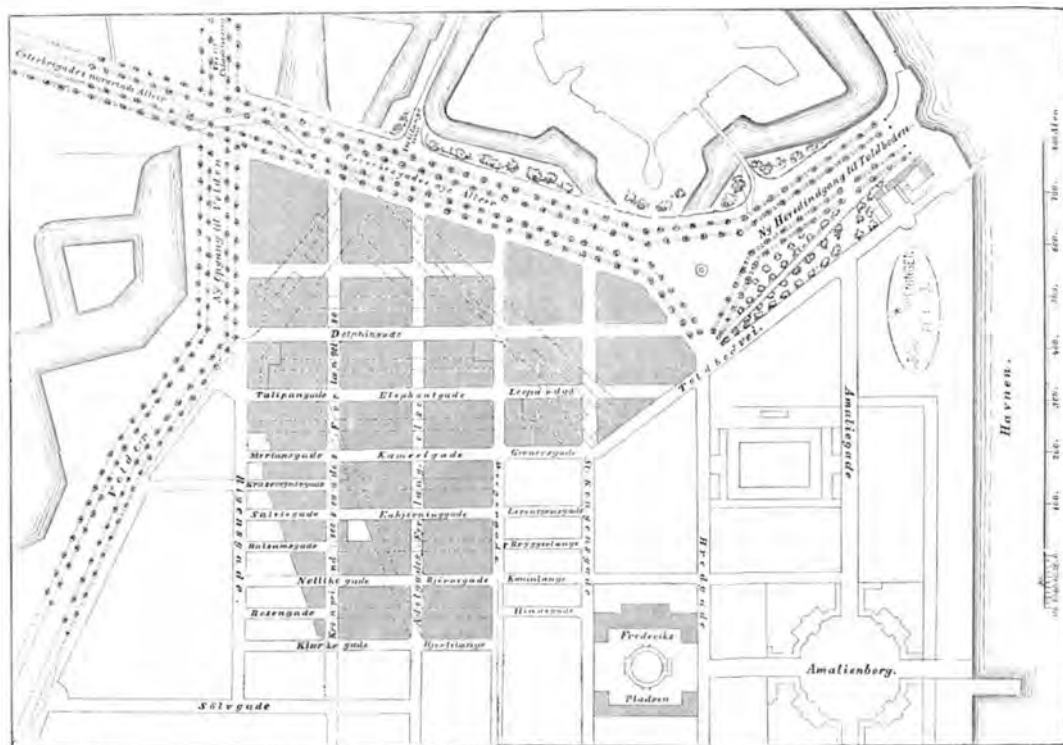
Der herskede i vide kredse et dobbelttydigt forhold til bebyggelsen og dens beboere. På den ene side var der tydelig veneration for Christian 4.s forudseenhed og byggeriets hensigtsmæssighed. På den anden side – og især fra befolkningens side – var der en tydelig irritation over denne »by i byen«, hvis beboere var underlagt en anden myndighed, og som var et selvstændigt og stridbart folkefærd. Man følte nok også, at grundudnyttelsen var for lav. Der var hårdt brug for byggegrunde til den indeklemte by, før voldene faldt, men først efter 1850, da flådens forhold alligevel skulle omorganiseres, solgte man ud af Nyboder.

Karreer mellem Kattegade og Pindsvinegade blev efter langvarige forhandlinger ved en auktion i 1853 solgt til grosserer *H. P. Lorentzen*, en af byens kendte bygherrer. Lorentzen valgte arkitekt *P. C. Hagemann*, som havde bygget for både kommunen og for andre private samt for sig selv på Nikolaj Plads (bind 3, side 191). Hagemann var murersøn fra Itzehoe og selv murer, men havde gået på Akademiet i København. Nu byggede han etageejendomme efter hamborgsk forbillede og er blevet kaldt en klassicist, forklædt som gotiker, hvilket viser, hvad vej den arkitektoniske vind blæste, mod romantikken. I modsætning til klassicismens magre facadeudtryk ønskede man nu mere relief i murfladerne og forskellig dekoration af de enkelte bygninger. Hagemann viste imidlertid beherskelse med hensyn til de bygninger, han opførte i Nyboder-kvarteret, formentlig også i bevidstheden om, at dette stadig ikke var et strøgkvarter. Men bygningerne

Der er næppe nogen arkitekt fra nyere tid, der er nævnt eller omtalt så mange gange i dette værk som Ferdinand Meldahl. Der er – udover Vilhelm Dahlerup – næppe heller nogen, der har evnet at sætte så stærkt præg på byen som han. Ikke så meget ved sine bygninger som ved sin andel i byplanlægningen. Han var på færde alle vegne og forstod at opnå placering og indflydelse overalt. Han var på mange måder vidtskuende, men samtidig altid parat til et krompromis for ikke at tabe sine mærkesager helt.

Udover *Nyboders* skæbne behøver man bare at nævne *Gammelholms* udformning 1860-90 (bind 2), planerne til *voldområdernes inddragelse* (bind 9 og 10) omtrent samtidig, og *Nordre Toldbod*s udformning i 1870'erne (bind 6). Hans eget arkitektoniske hovedværk blev *Frederikskirken* i Bredgade med den omliggende bebyggelse i 1876-94. Han havde også hånd i hanke med *Søtorvets* bebyggelse i 1874-76. Meldahl er biograferet i bind 2.

Aldrig: Allerede i 1864 fremkom Ferdinand Meldahls planer om at udparcellere og sælge Nyboder og samtidig føre både Borbergade og Adelgade og Kronprinsessegade i lige linjer gennem det gamle, skråt anlagte Nyboder, som derefter blev udslettet. Store Kongensgades øvre ende mod Østerport skulle sløjfes og Øster Voldgade knækkes og gøres parallel med Rigsgade. Alle fremtidige gader skulle være vinkelrette. Samtidig skulle den fremtidige Grønningen få en anseelig bredde (ved et godt nap af Kastelgravens sydspids), og i knækket ved Bredgade skulle den gamle Esplanade langs Toldbodvej blive en ny og ståtelig allé fra Toldboden, der endnu betragtedes som en af de vigtigste indfaldsveje til byen.

Meldahl fik ikke sin helhedsplan igennem, men han slap aldrig sin idé om at sanere Nyboder, sådan som det fremgår af de følgende sider. – Ill. Tidende 1864/65.

har i deres beskedenhed en vis holdning og danner en fin overgang til den mere brogede historicismes udskejelser.

Karreen mellem Store Kongensgade og Borbergade blev bebygget med femetages udlejningsejendomme, hvor de to hjørnebygninger mod Borbergade er pendanter. Karreen er i 1960'erne blevet moderniseret og saneret, hvorved gårdene blev sammenlagt og åbnet, så tidens krav til lys og luft kunne imødekommes. En eftertid har anerkendt Hagemann ved at frede disse bygninger efter bygningsfredningsloven.

I 1858 opførtes »Søetatens Pigeskole« i Nyboder af en renyrket romantiker, arkitekt *Bernhard Seidelin*, murer og elev af *Hetsch*. Han var senere med i kredsen omkring *Herholdt* og delte med ham romantikernes begejstring for middelalderen, hvoraf også fulgte glæden ved det gode håndværk og ved træ og mursten som byggematerialer. Seidelin byggede pigeskolen i Gærnersgade i blankmur med en rigdom af formsten og murmæssigt fine detaljer. Vinduer og døre var høje og rundbuede, og indvendigt gentoges motivet med buede blændinger og buede spejle over dørene. Midtpartiets store aula, åben i to etager og med en svalegang, har strålet i stærke røde og blå farver, der gav glød til gelænder og balustrade i solidt egetræ li-

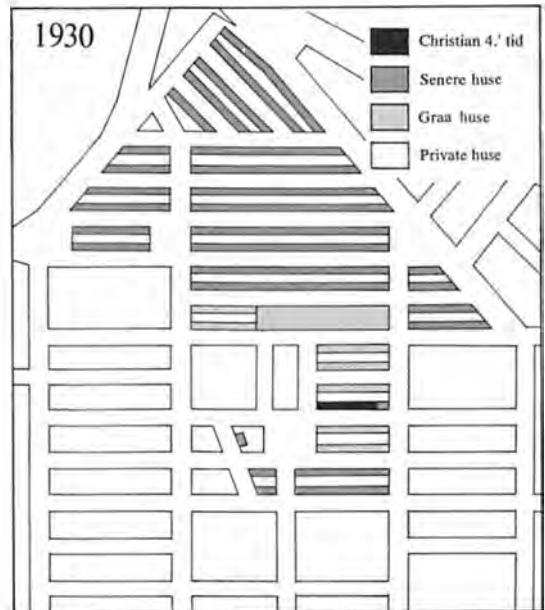
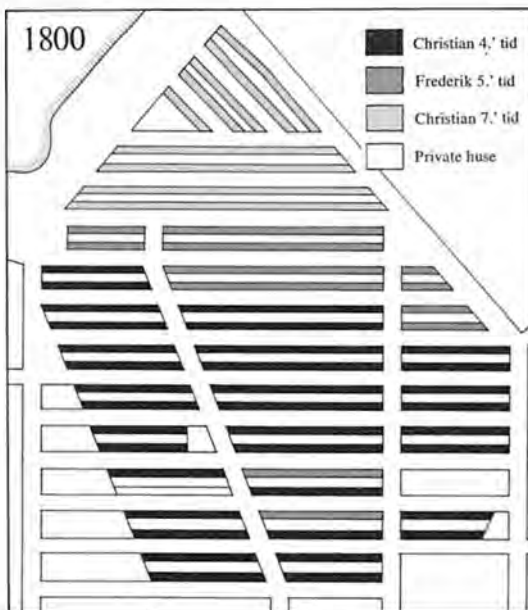

gesom det udskårne og dekorerede træværk i den åbne tagstol. Pigeskolen blev senere til »et Jomsborg, hvor alle mandlige Dyder holdtes højt i Ære«, da den i slutningen af 1860'erne blev overtaget af søkadetterne som officers-skole (se side 428).

Det formsprog, som Seidelin anvendte, blev bestemmende, både da Krusemyntegade og dens nærmeste del af Gernersgade og Sankt Pauls Gade blev bebygget med toetages *arbejderboliger*, opført for den i 1865 stiftede *Arbejdernes Byggeforening*, men også senere, da spekulationen omkring Nyboder var standset og Marineministeriet selv fra 1886 lod nogle af de gamle Nyboder-længer afløse af nye i to etager, bygget i gule sten og med skifertag.

I 1863-64 havde *Ferdinand Meldahl* udarbejdet en plan til udparcellering af Nyboder. Bygherren var Finansministeriet, og formålet var ikke at skaffe bedre boliger, men at skaffe penge i den efter den slesvigske krig slunkne statskasse. Man regnede med, at et salg ville indbringe 1,5 millioner rdl., og da »disse usle Barakker« optog værdifuldt byggeareal, og da de oven i købet var overflødiggjort, fordi alle marineetablissementer var forlagt til *Nyholm* (se bind 8), var der vel ikke så meget at betænke sig på. Barakbetegnelsen for lave rækkehuslænger holdt sig i øvrigt, helt til *Thorkild Henningsen* og *Iver Bentsen* byggede *Bakkehusene* ved Bellahøj som sunde boliger for

De to kort viser til venstre Nyboder, da sømandsbyen kort før 1800 havde nået sin største udstrækning, og til højre vore dages rester af bydelen. Fra side 415 berettes der om udslættelsen af den sydlige del, og om det nye, triste kvarter omkring Sankt Pauls Kirke, der opstod 1860-75. Særlig bør man bemærke den hvide trekant i det første korts nederste hjørne. Nyboder var anlagt 1631 efter radial-princippet, men Rigensgade fulgte først omkring 1700 efter de vinkelrette gaders princip. Den hvide trekant hørte aldrig med til Nyboder og her opførtes mange smukke 1700-tals huse, som det har været muligt at redde ved renoveringen af Rigensgade-kvarteret. Se side 444. – Efter Hassing. 1947.

J. E. Gnutzmann (1837-1922). Arkitekt, som knyttede sig til sin læremester Herholdts linie i dansk arkitektur. Påvirkningen ses tydeligst i hans kendteste arbejder, *Sankt Pauls Kirke* i Nyboder fra 1872-77, som ses her, og den gamle *Polytekniske Lærestalts store tilbygning* mod Nørre Farimagsgade fra 1904-07. 1880 opførte Gnutzmann ejendommen *Colbjørnsensgade 3* (bind 9), og i 1895 byggede han *Østersøgades gamle Gymnasium*, Østersøgade 86-88. Skolen rummer i dag *Bordings Friskole* (bind 10).

mindrebemidlede arbejdere. Men arbejderne ville ikke bo i »barakker«, så det blev unge kunstnere og intellektuelle med mange børn, der i 1920'erne flyttede ind i den i dag så eftertragtede bebyggelse.

Tilbage til Nyboder; her ville Meldahl slette hveranden gade, forlænge en lige Adelgade og en forlænget Kronprinsessegade ind i området og bygge høje, moderne karré-bebyggelser som dem, Lorentzen allerede havde opført. Voldarealet skulle opretholdes, og Østerbrogade blev som en træbeplantet boulevard ført ind til Toldbodvej. Som plan var den såmænd ikke så tosset, men Nyboder holdt stand imod den, og selv om der nok kunne trænges til modernisering, især efter moderne krav til rimelig boligstandard, vandt traditionen over fornyelsen.

I 1901 var der fra marineministeren et forslag om at rømme Nyboder og i stedet opføre nye arbejderboliger for Søværnet ude på *Arsenaløen* (se bind 8).

Herved kunne man slippe for den søværts trafik til Holmen to gange om dagen tværs over havnen og til stor irritation for skibsfarten. Han havde heller ikke længere

Ved enden af Adelgade, lige før man når Sankt Pauls Kirke, oplever man det brutale sammenstød mellem 1700-tals toetages Nyboderlængser og 1870-bebyggelsen i fem etager. Det er Olfert Fischers Gade med Søetatens Hospital til højre. Tegning af J. L. Ridter 1900. – By-museet.

Sankt Pauls Kirke for enden af den amputerede Adelgade var Ferdinand Meldahls idé, og han lod Johs. Gnudtzmann opføre den 1872-77 i den tørre stil, der var på mode i 1870erne. Det skulle være den kirke, Nyboder aldrig havde fået, da Sankt Annæ Rotunda måtte opgives godt 200 år tidligere, og den skulle stå som et fremtidigt vartegn for det fornyede Nyboder! Fot. ca. 1920. – Bymuseet.

Sankt Pauls Plads foran Gnudtzmanns Kirke, tegnet af J. L. Ridter i 1903, da det nye anlæg var 35 år gammelt. Søværnet har fået chefsbolig til højre, men pladsen har endnu nogle høje bygninger til gode på venstre side. Det er Olfert Fischers Gade i forgrunden og Sankt Pauls Gade, der løber lige foran kirken. – Bymuseet.

Her er pladsen ca. 50 år senere. Man får ikke noget overbevisende indtryk af, at man befinder sig i Nyborders ældste del. Fot. 1956. – Bymuseet.

Meldahl mente, at Nyboders fornyelse måtte begynde helt nede fra Klerkegade, og det lykkedes ham i 1860'erne at få Frimurerne til at opføre deres nye logebygning. Den blev placeret i Klerkegade mellem Adelgade og Borgergade, tegnet af Gotfred Tvedes gamle fader F. V. Tvede, og er den dag i dag – udover Sankt Pauls Kirke – kvarterets eneste monumentalbygning. Frimurerne var stiftet 1743 og havde siden 1807 haft til huse i Kron-Prinsensgade (se bind 4). Den store sal kunne rumme 600 personer og bød i 1880 på byens største forsamlingsaal. Tegning fra 1868. – Det kgl. Bibliotek.

Siden Frimurerne i 1927 flyttede til deres nye højborg på Blegdamsvej, har Tvedes store bygning været et problem. Man vidste ikke, hvad den nu kunne anvendes til, og man nænnede heller ikke at rive den ned. Den er blevet en stopklods for Borgergades udvidede bredde på det sidste stykke (se side 353), og dens lille anlæg foran indgangen er også pinligt reduceret. I dag anvender staten den til musikvidenskabeligt institut m.m. Fot. 1960. – Bymuseet.

Da den værste ødelæggelse fra 1853-72 havde sat sig, søgte velmenende kræfter på ny at bevare Nyboders særpræg. Der havde ikke været bygget nye boder siden de nordlige fra 1780'erne, men nu – ca. 100 år senere – opførte man i 1886 i god mening den store, grå dobbeltlænge med to etager og øget bredde, som ses midt i billedet. De her viste gavle vendte mod Borgergade, og den modsatte ende nåede kirken. Denne nye dobbeltlænge blev opført mellem Gernersgade og Rævegade og havde Nyboders ældste, lange, lave »Mindestuer« som nabo i Sankt Pauls Gade. I 1850 opførtes endnu et par af de store »moderne« Nyboder-længer i den triste, grå stil. De nye huse var rummeligere og naturligvis også bedre udstyret, men stor indfølgelse over for omgivelserne viste arkitekten ikke. De står der endnu. Anonym tegning 1890. – Øregård.

sans for hyggen i de lavloftede stuer og mente, at det rottebefængte kvarter var blottet for hygiejnens mest elementære krav. Det var unægtelig en kritik, der retteligt burde være rettet mod ministeriet selv. Socialdemokraten *Martin Olsen* mente under sagens behandling også, at idyllen med vildvin og vedbend over de lave blyindfattede ruder var til at overse, når vandet drev ned ad væggene inden døre. Og i bemærkningerne til marineministerens lovforslag fremsførtes, at en istandsættelse af bygningerne simpelt hen ville blive for dyr.

Marinebladet gik kraftigt *imod* lovforslaget og kaldte bebyggelsen enestående, »ethvert andet sted ville man værne om en sådan overlevering, om den lå i Paris eller London ville den være en seværdighed«. Det blev bebyggelsen også herhjemme. Den er nu i sin helhed, resterne af den oprindelige, fredet efter bygningsfredningsloven, og i 400-året for Christian 4.s tronbestigelse står hans Nyboder, om end i ændret og amputeret skikkelse, stadig som en bemærkelsesværdig by i byen.

Så sent som ved gennembruddet af Kronprinsessegade tog man igen et eventuelt salg af Nyboder på dagsordenen i Folketinget. Salg af bydelen kunne måske i 1930 indbringe statens slunkne pengekasse 4-6 mill. Nyboder blev omtalt som en tarvelig samling sømandshytter i en grim stilløshed af snavset-gule sten. *Johs. V. Jensen* sluttede sig til koret: »Nyboder – hvad skåner man de sure, gamle, ubeboelige huse for? Gaderne er fuldstændig ens, lejlighederne den samme type, om man fredede et eneste

af dem, var det mere end nok. Resten af Kristian 4.'s gamle slaveby burde man rive ned og opføre et moderne kvarter på grunden. Om man føjede Borger- og Adelgade-kvarteret til, gjorde man en god gerning«.

Som tidligere nævnt gik det ikke så galt, men i årenes løb har Nyboders omgivelser ændret karakter, og enkelte monumentalbygninger fik Meldahl opført, som *Frimurerlogen* og *Sankt Pauls Kirke*. Ifølge en af saneringsplanerne for Adelgade-Borgergade var det tanken, at der skulle udlægges en plads, hvor *Frimurerlogen* står. Siden 1927 havde den, som nævnt under omtalen af Klerkegade, været brugt til forskelligt, biograf, politikaserne og offentlige kontorer.

Nyboder Skole blev bygget i 1918-20, da tidens almindelige, demokratiske tendenser særlig kom skolevæsenet til gode. For Københavns vedkommende hang det sammen med Socialdemokratiets overtagelse af magten. Skolebygningerne voksede til betragtelige størrelser med et stigende antal klasser og en række specialklasser. Hensynet til sol i så mange klasseværelser som muligt gjorde, at midterkorridorerne udskiftedes til en sidekorridorstype.

Demokratisk eller ej, så byggedes *Nyboder Skole* i en herregårdsstil à la Gisselfeld med kamtakkede gavle på ægte dansk middelaldervis. Arkitekten var *Niels Chr. Christensen*, der især er kendt netop for sine københav-

Omtrent hvor Grønlandsgades bebyggelse sluttede i voldens tid, opførtes i 1918 – klemmt inde mellem *Nyboder* og det åbne stykke af tunnelsbanens færdig-anlagte spor til Østerport – den nye *Nyboder Skole*. N. C. Christensen var arkitekt. Her er den trelængede skole set fra bagsiden langs jernbanen, men den kan skimtes fra forsiden øverst til venstre på side 410. I besættelsesårene var skolen sæde for tyskernes store underjordiske forsvarskommandocentral. Herfra skulle en eventuel foranstaltning mod allieret invasion centralt kunne styres. Fot. ca. 1960. – Hassing.

Carl Joachim Hambro (1807-77). Bankier i London. Søn af Frederik 6.s bankier under statsbankerotten, Joseph Hambro (se dette bind og bind 7). Carl Joachim, som var barn af jødiske forældre, blev ved sin moders sindssygdom efter hans fødsel anbragt i pleje hos en kristen familie og blev døbt og konfirmeret som 14-årig. Han blev student i København fra Borgerdydskolen, hvor han var lidt påskønnet af sine kammerater for sit uberegnelige væsen. Han kom også dårligt ud af det med sin fader og drog til England, hvor han overraskede alle ved at skabe Hambros Bank, som fremdeles eksisterer. Han lånte Danmark penge til Treårskrigen og blev 1851 gjort til Danmarks sidste baron i samme anledning. Han lånte Camillo Cavour penge til den italienske frihedskrig og Italiens samling. Han døde i 1877 som en hovedrig mand, og hans meget store efterslægt i England sidder stadig i indflydelsesrige stillinger. Sin fødeby begavede han med de omtalte badeanstalter. Gaden langs Politigården – Hambrosgade – er opkaldt efter ham.

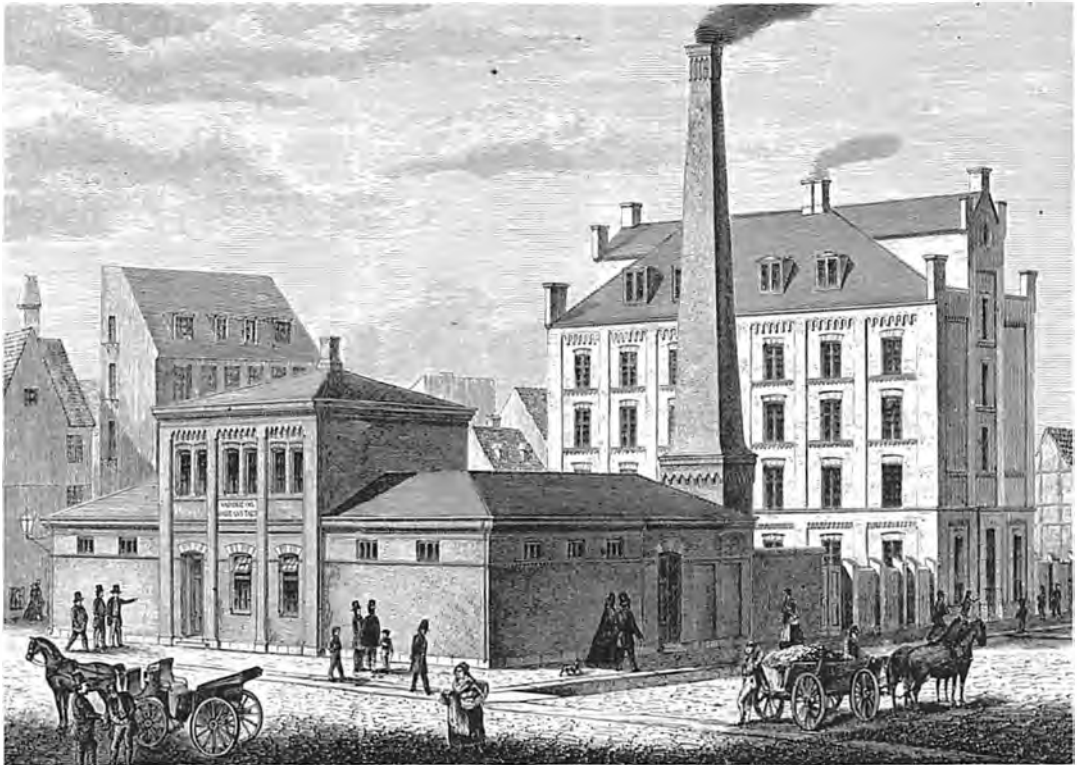
ske skolebyggerier. Forud for Nyboder Skole havde han bygget skolerne Sundholm, Sundbyvester og -vester og Hillerødgades Skole, og han arbejdede netop med planer, der lagde korridoren i skyggesiderne og i trefløjede anlæg med gymnastiksalene i sidefløjene. Han var en solid, kvalitetsbevidst arkitekt om end ikke den største kunstner.

Borgerrepræsentationen havde i 1850 fået meddelelse om, at *Carl J. Hambro* i London (se biografien) havde besluttet at skænke renterne i 3 år af en sum til indretning af »Bade- og Vadskerhuse for de fattigere Klasser i hans Fødeby«. Borgerrepræsentationen sagde tak til og nedsatte en komité. Så gik der nogle år, og i 1857 rykkede sundhedskommissionen for handling i sagen. Man havde imidlertid arbejdet på at finde en egnet placering, og et stykke af Rosenborg Frugthave var foreslået. Ministeriet afslog og henledte komiteens opmærksomhed på Frederiks kirkeplads, hvor man ud mod Store Kongensgade måtte kunne finde en grund på de nødvendige 2.000 kvadratalen. Man kunne imidlertid ikke finde ud af, om bemeldte grund tilhørte kongeriget eller monarkiet. Komiteen pegede desuden på, at anstalten ville være afhængig af det planlagte, nye vandforsyningssystem, og det ville først træde i kraft i 1858. Hambro, som i mellemtiden var blevet baron, fortsatte med at indbetale sine tilskud, og da det forlød, at Finansministeriet ved offentlig auktion ville afhænde en del af de gamle, små længer af Nyboder mellem Hindegade og Kaninlængen (Fredericiagade) ud mod Borgergade, fik man forhandlet sig til et køb for i alt 20.912 rdl. I 1862 havde så stadsingeniøren udarbejdet et projekt til en anstalt med 20 badekar, 14 for mandfolk og 6 for fruentimmere, samt 20 vaskesteder, efter erfaringer fra udlandet og med indgangen for mænd og kvinder placeret længst muligt fra hinanden. Hambro havde fra London elskværdigt fulgt sagens forløb, og det glædede ham, sagde han, at anstalten ville blive en realitet. Den åbnede den 26. januar 1865.

I vore dage er Nyboder ikke mere en mærkelig by i byen, der kan irritere ved speciel opførsel og særlige skikke for beboerne. Området, som er højt elsket af beboere, andre københavnere og turister, beboes stadig af flådens ansatte.

Bygningerne bliver administreret af *Forsvarsministeriet*, istandsættelser sker ved dette ministeriums bygningstjeneste, og den daglige drift klares af *Nyboders Kommandantskab*.

I 1863 skænkede den danskfødte bankier i London, Carl Joachim Hambro, sin fødeby midler til opførelse af byens første varmtvands-badeanstalt. Den byggedes mellem Hindegade og Fredericiagade langs Bergergade. Her ses den som nyopført og tillige tegnet af J. L. Ridter kort før nedrivningen i 1904. – III. Tidende 1864/65 og Bymuseet.

Hambro havde skænket København to badeanstalter. Den anden og senere lå ved Rundetårn og er omtalt i bind 4. Hindegades badeanstalt blev nedrevet i 1904, da København efterhånden havde overtaget ideen med større og bedre kommunale badeanstalter. Den udmærkede gamle byggegrund på Nyboders yderste område mod Store Kongensgade blev hårdt udnyttet til opførelsen af den her viste store, uinteressante boligblok, der nu blev nabo til Hindegades Skole, som også ses på de foregående billeder. Fot. 1948. – Hassing.

Næste side nederst:

Endnu et billede, der viser den klemte, gamle sømandsby mellem brutale naboer. Vi ser Haregade mod Store Kongensgade med Nyboder-længer på den venstre side og den tidligere Søkadetskole til højre. – Fot. 1948. Hassing.

Nogle steder er opretholdt Nyboders små lejligheder, som med deres 18 m² størrelse visse i vore dage ikke appellerer til børnerige familier. Ventelisterne for at få de større og bedre lejligheder er derfor lange. I andre af husene er lejligheder slået sammen, somme endda sådan, at en bygning kun rummer én familiebolig og ikke de fire, som var udgangspunktet.

Der er ikke centralvarme, medmindre beboerne individuelt har indlagt det, ligesom andre moderniseringer sker enten af beboerne, eller af ministeriet, hvis bevillingerne er til stede. Huslejen for de ca. 750 lejemål følger nogenlunde markedsværdien for de enkelte lejligheds størrelse og tilstand. De små gårdhaver er dejlige til solbadning, selv om trafikens forurening nok ville have gjort blyndholdet i grønsagerne for højt, om man ellers skulle ønske sig en urtegård. Det ville ellers have været helt i den gamle bygherres ånd.

Søetatens Pigeskole (se næste opslag) bruges i dag af *Geodætisk Institut*. Dens brug som skole først for pigerne, siden for kadetterne har tilsyneladende ikke slidt nævneværdigt på den solide bygning, der også har de fine bygningsdetaljer i behold.

Vore dages Suensonsgade i Nyboder er en af de omdøbte tværgader, der nu løber bag Sankt Pauls Kirke. Den hed før henholdsvis Tulipangade, Elefantgade og Leopardlængen, men blev af praktiske grunde omdøbt til kun ét navn i 1870'erne. Her ses den østlige ende af vore dages Suensonsgade ud mod Store Kongensgade. – Nordfoto.

Gadenavnene i Nyboder

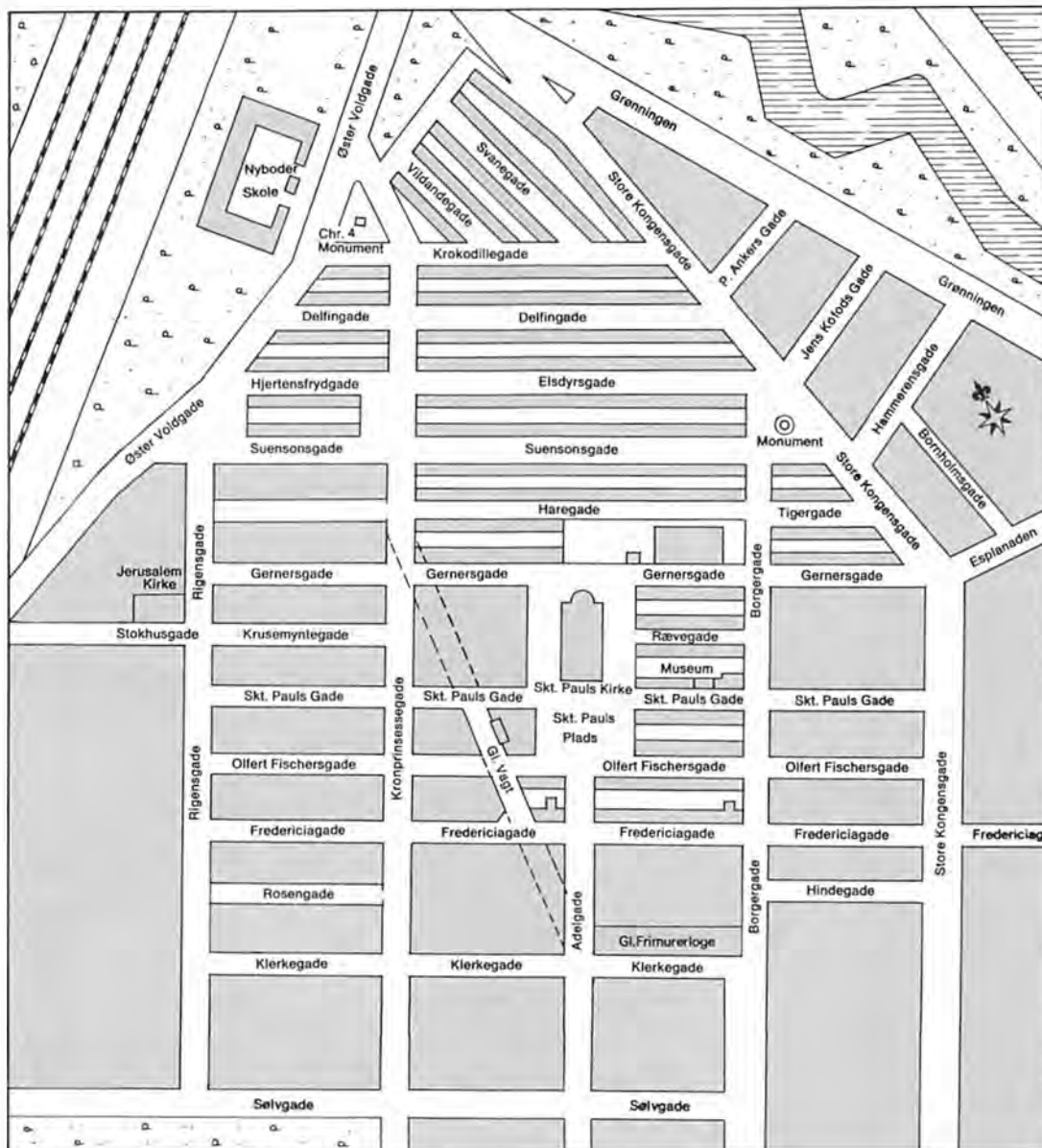
Christian 4. gav de ti korte gader mellem Adelgade og Rigenegade *blomsternavne*. De ti tilsvarende gader mellem den skrå Adelgade og Borberggade fik derimod *dyrenavne*, og de otte korte længer mellem Borberggade og Store Kongensgade fik også *dyrenavne*. De fire nye dobbelt-længer mod nord, der var opført i 1760-90, fik blandede navne. Her optrådte svanen og gåsen med delfinen og krokodillen. Gåsegade blev – af praktiske grunde – senere ændret til Vildandegade. Alt i alt blev der således 34 navne, hvoraf der i dag kun er 15 tilbage. Forklaringen er følgende: Fra 1860-80, da det store røre var begyndt i Nyboder, omdøbte man 6 af de 12 tværgader, fordi både Magistraten og Postvæsenet ønskede færre og større gadeenheder. Man valgte 3 søofficer-navne, én helgen og to ældre gadenavne til omdøbningsprocessen. Her er resultatet, opregnet fra nord:

1. Tulipangade-Elefantgade og Leopardlænge blev til *Suensøngade*, som nu sluttede ved monumentet for admiral Suenson ved Borberggade. Han var jo det store marinenavn i 1860'erne.
2. Meriansgade-Kamelgade og Nye Gade blev til *Gernersgade*, som løber lige nord for Sankt Pauls Kirke.
3. Salviegade-Enhornsgade og Pindsvinegade blev til *Sankt Pauls Gade*, opkaldt efter kirken, hvis indgang den passerede.
4. Balsamgade-Ulvegade og Bryggerens Længe forsvandt til fordel for *Olfert Fischers Gade*, der passerer lige foran kirketorvet.
5. Kokkegade-Nellikegade-Bjørnegade og Kaninlænge blev ofret for den nu næsten endeløse *Fredericiagade*, som kom helt fra Amaliegade, og derved blev en af byens længste gader.
6. Lavendelgade og Hjortelænge forsvandt i 1860 i den sydligste ende af Nyboder til fordel for den gamle *Klerkegade*, der nu bredte sig på hele strækningen.

I 1870'ernes nye blokbyggeri forsvandt yderligere en del af Rævegade og hele Løvegade, og i byggespekulanten H. P. Lorentzens boligkarré ved Store Kongensgade forsvandt Kattegade. Den lille Hindegade overlevede mærkelig nok. Navneprocessen i 1860-80 medførte altså, at kun 12 af de 34 gamle navne eksisterer. Tilbage blev kun (fra nord mod syd) de nye gader fra 1760-90: Svanegade og Gåsegade (omdøbt til Vildandegade), samt Krokodillegade og Delfingade. Alle fire hentet uden for Christian 4.s blomster- og dyreverden. Endvidere Hjertensfrydgade og Timiansgade (nedlagt, men genoplivet i Kaysergården), Krusemyntegade og Rosengade. Og endelig Elsdyrsgade, Haregade, Tigergade og Hindegade.

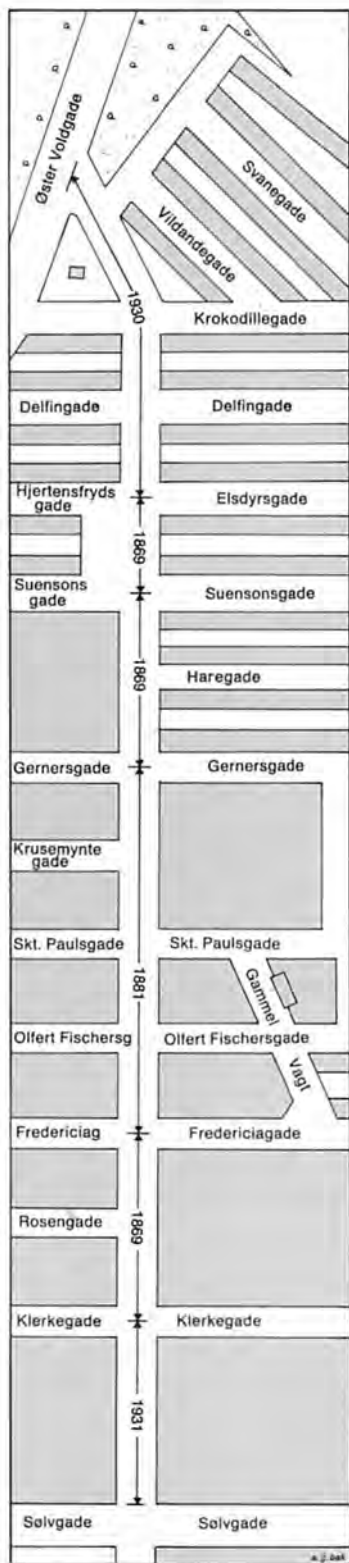

På dette tredje og sidste Nyboder-kort kan man se, hvorledes bydelen tager sig ud i vore dage. Med Klerkegade og Hingegade som det gamle Nyboders undergrænse kan man se, at hele det sydlige område op til Haregade nord for kirken – over halvdelen af området – er næsten udsløttet og erstattet med meget uigen-nemtænkt nybebyggelse fra perioden 1853-90. På de foregående sider er ødelæggelsen af den sydlige del beskrevet, og derefter følger 1970ernes brave forsøg på at gøre en del af fortidssynderne gode igen i det såkaldte Rigensgade-kvarter, lige øst for Rigensgade. På kortet er der stiplede to vigtige linier. De angiver den udsløttede, skrå Adelgade. På kortet side 440 vil man se et nærbillede af det såkaldte Rigensgade-kvarter, som der så ud i 1806. – Kort af Arne Gaarn Bak.

Forrige side:

Søetatens Pigeskole i Nyboder, som vendte ud mod Borgergade ved hjørnet af Gernersegade, opførtes i 1856-58 som udtryk for den nye stil, man ville anvende ved Nyboders fornelse. Fra 1869 blev den overtaget af Søkadetskolen, der brugte pigernes gymnastiksal helt op til 1930'erne, da skolen flyttede til Holmen (se bind 8). Fot. 1947. – Hassing.

Kronprinsessegades forlængelse

Det blev gademæssigt en underlig skifting man endte med, da man gik i gang med forlængelsen af Kronprinsessegade, og trafikalt fik gaden heller ikke den betydning, man havde ventet. I vore dage, hvor trafikken er kulmineret, ville vel ingen mere overveje at gøre den ældste del af gaden bredere, og dette alene sætter en naturlig grænse for bilmængden.

Men også det lange tidsrum, som selve gadegennembruddet varede, fra 1869 til 1931, mere end 60 år, gav bebyggelsen et rodet og uharmonisk udseende, man først har rådet bod på med det nutidige nybyggeri på vestsiden

Sølvgade-hjørnet, som var det sidste, der blev bebygget efter gadegennembruddet, fik naturligt nok en stor forretningsejendom, opført i 1931-32, i funkisstil, men med buede blændinger over nederste etages forretningsvinduer, der er en lidt gammeldags reminiscens fra nyklassicismen.

Gadebilledet er ellers præget af femetages bygninger, de fleste i blankmur og kun med få dekorative detaljer.

Bygningerne var alle opført til udlejning, og grundene blev hurtigt fyldt op med for-, side- og baghuse. Der var ikke langt til grønne parker, og gaderne herude var lige og brede, men den ildelugtende fattigdom var fulgt med, og i vort århundrede blev det hele ret trøstesløst. I Klerkegade hang »venlige« damer i vinduerne, medens ungerne legede blandt skarnbøtter og de divaner, som blev slæbt ned i gårdene, så snart en solstråle tillod en hygge-stund for de arbejdsløse med en håndbajer.

I Klerkegade står som et arkitektonisk lyspunkt de allerede nævnte Winterfeldtske og Treschowske Stiftelser fra midten af forrige århundrede til virkeliggørelse af de

Et særligt led i Nyboders fornyelse blev den endelige gennemførelse af Meldahls gamle plan om at føre en snorlige Kronprinsessegade videre gennem Nyboder til erstating for den amputerede Adelgade. Dette gennembrudningsarbejde stod på i over 60 år. Som kortet her viser, var det de mellemste etaper, der blev først færdige i forbindelse med det sydlige Nyboders ødelæggelse i 1870'erne. Afsnittet omkring Olfert Fischers Gade fulgte i 1880'erne. Først med gennembruddet mod syd til Sølvgade og mod nord i 1930 var gaden færdig. Og det var for sent, for den nye gade har aldrig fået større trafikal betydning. Bemærk særlig gaderne i venstre side af kortet. De repræsenterer den oprindelige »byfornyelse« i Rigensgade-kvarteret, der er behandlet på de følgende sider. – Kortskitse af Arne Gaarn Bak 1986.

Sidste fase i Kronprinsessegades forlængelse (se også side 456). Man river to huse ned i Sølvgade og fører gaden ind til alle de arkitektoniske forsyndelser i det tidligere sydligste Nyboder. Det er hjørnet ved Kongens Have til venstre. Fot. 1931. – Stadsingeniørens Arkiv.

Nu er man igennem. Den første store kolos af et hus til højre rager så langt ud i den nye gade, at den må have en arkade til den gående trafik. Det er en skrap forlængelse af byens mest eksklusive gade. Fot. 1944. – Bymuseet.

Hvad så man, da man var brudt igennem fra Sølvgade ind til »Kronprinsessegades forlængelse«? Et trøstesløst syn af tilfældige 1870-bygninger fra det sydlige Nyboders fornyelse. Det er Klerkegade til venstre, derefter Rosengade og Fredericiagade og endelig Olfert Fischers Gade. Det har set således ud helt op til vore dage. Fot. ca. 1970. – By-museet.

ældre filantropiske tanker, der også eksisterede i forrige århundrede. En vellykket bevarende sanering har sammen med bygningsfredning opretholdt de fine bygningskroppe, der lukker sig om et yndigt haverum med rosenpergola og lysthus.

En oversigt over boligerne i kvarteret resulterede i, at der i 1970 af boligkommissionen blev afsagt kondemneringskendelser for en del af ejendommene mellem Klerkegade og Fredericiagade.

De fleste af kvarterets bygninger var 1700- og 1800-talshuse og værd at bevare og istandsætte; kun randbygningerne mod Kronprinsessegade besluttede man skulle nedrives.

Helt i tråd med ideen bag den Winterfeldtske Stiftelse projekteredes af arkitekt *Erik Møller* plejehjem og beskyttede boliger for den smalle karré mellem Klerkegade og Rosengade. Netop karreens ringe bredde talte for den utraditionelle løsning at overdække plejehjemmets gård, samtidig med at alle gårdsidens vægge er helt af glas for at videregive så meget lys som muligt. Facaderne mod gaderne er traditionelle, men med høje, smalle vinduer, og som en cadeau til området er de gulmalede. Rosengade er lukket for trafik, og nedgangen til en underjordisk garage er dækket af en rosenbevokset bue, *en treillage*.

Nabokarreeren, der er lige så smal, fik sin udformning bestemt af, at det besluttedes at bevare og restaurere to

Længst oppe i Kronprinsessegades forlængelse så man det bevarede Krusemynte-kvarter (se side 452) op mod Gernersegade. Bortset fra Krusemyntegade er hele den triste bebyggelse heldigvis fjernet. Fot. 1915. – Bymuseet.

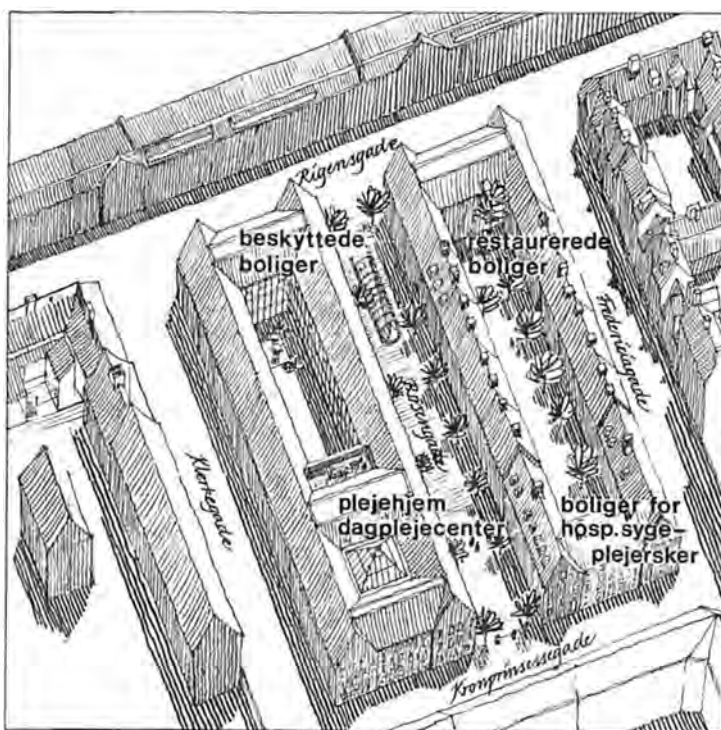

Hvor grundigt man er gået til værks i 1970erne med at forny kvarteret mellem Rigensgade og Kronprinsessegade, fremgår af dette foto, der i forgrunden viser Klerkegade og i midten Rosengade og længst væk Fredericiagade. Kun de bedste, gamle huse skulle reddes. Resten nyopføres i Nyboder-venlig stil. Det er Rigensgade til venstre. Fot. 1973. – Stadsingeniørens Arkiv.

Karreerne Rosengården, som var en af de nyere bebyggelser i kvarteret mellem Kronprinsessegades forlængelse og Rigensgade, kom til at beslaglægge to karreer, hvor der indtil 1870 delvis havde ligget Nyboderlænger, men som i de seneste 100 år havde været præget af den bebyggelse, der er vist på side 432. Rosengården fik således en dobbeltlængde på hver side af den gamle Christian 4.-gade-Rosengade. – Fot. John Jedbo 1987.

Kronprinsessegade 33-35 (nr. 1) blev helt nybygget. Den højre – 37-39 – (nr. 2) bestod delvis af renoverede huse, men begge med samme gavl mod Kronprinsessegade. Rosengården 1 blev opført 1976-78 af EGV. Det bliver anvendt til beskyttede boliger, dagplejecenter og plejehjem. Rosengården 2 blev opført 1979-80 af Boligforeningen for Hospitalssygeplejersker. Både nybyggeri og restaurering har Erik Møller som arkitekt.

af husrækkerne, opført i 1780 til udlejning. Enkle, men smukke huse opført i traditionel byggestil i tre etager, og kun smykket med vandrette bånd og murblændinger. Imod Rigensgade og Kronprinsessegade blev husrækkerne suppleret og lukket med nybyggeri, der smukt følger den ældre byggeskik, selv om detaljer, som vinduerne udformning, afspejler vor egen tid. Det var *Foreningen Socialt Boligbyggeri*, der i 1974-75 stod for restaureringen med Erik Møller som arkitekt, og det blev et meget heldigt eksempel på den form for sanering, der må være det ønskelige, nemlig at bevare det bedste og mest karakterfulde og så afstemme det nødvendige nybyggeri herefter.

Den næste smalle karré mod nord var i hele 1800-tallet domineret af *Søetatens Hospital*, som blev opført af etatens bygmester *Boye Magens* i 1805-06. Han havde de foregående år bygget fem vellykkede officershuse i Nyboder, hvoraf de tre er bevarede, ligesom han har stået for udvidelsen af Nyboder med nyopførelser på Grønland og for udskiftningen af nogle af de gamle længer.

Han var en af de betydeligere af Harsdorffs elever og gjorde især en indsats som Holmens bygmester med en række solide bygværker i en streng, lidt tør klassicisme.

Kollegiet havde i april 1805 gjort forestillinger om manglen på et sygehus for det faste mandskab. I Nyboder fandtes nogle forbindingsstuer, i øvrigt måtte de syge

I den gamle Rosengade, som skiller Rosengårdens to dobbeltlænger, er der lavet underjordiske garager med nedkørsel fra Rigensgade. Med espalierbeplantning søger gaden at leve op til sit navn. I baggrunden Kronprinsessegade. Fot. 1975.

– Stadsingeniørens Arkiv.

I serien om byfornyelser i 1981 bragte Postvæsenet dette frimærke fra Rigensgade-kvartets uafsluttede renovering.

Det var ikke længere iøjnefaldende ved starten på kvarterets renovering, at Rosengades lige numre bestod af en række meget nedslidte 1780er-huse, som nok var værd at bevare og renovere. Desværre kunne de to endnu ældre hjørnehuse ved Rigensgade ikke bevares. Fot. ca. 1970. – By-museet.

Renoveret hus fra 1780 i Rosengården 2, ud mod gaden, som stadig hedder Rosengade. – Arkitektfoto.

To billeder, der begge viser den renoverede Rosengade, der ikke længere er åben for trafik. Begge set fra Kronprinsessegade. – Arkitekttegning og foto fra ca. 1975.

For enden af Nellikegade (Fredericiagade) lå fra 1806-1905 det af arkitekt Boye Mogens opførte lille Søetatens Hospital. Det lå på den smalle grund, hvor to gule længer var nedrevet, og havde indgang ved træerne midt i gaden. Hospitalets smalle afslutning ved gavlen vendte ud mod den skrå Adelgade. Den smalle, høje bygning til venstre er den samme som ses side 443. Tegning fra 1880. – Øregård.

Vi er atter i Nellikegade (Fredericiagade) ved skellet mellem gaden ældre bebyggelse og Søetatens Hospital. Man ser den store hospitalsbygning i baggrunden og den lille gårdhave bag muren nærmest gaden. Hvis de sidste faser af Meldahls gamle plan om at føre Kronprinsessegade igennem til Østervold skulle gennemføres, måtte man nødvendigvis skære lige igennem hospitalet. Det kunne man først gøre i 1905, da det blev nedrevet. På side 442 ses hvordan! Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

passes derhjemme. Lægerne var ude af stand til at klare tjenesten på *Søkvæsthuset* på en passende måde, fordi de også skulle styrte omkring i byen og til Nyboder. Kvæsthuset var desuden forbeholdt syge fra udkommanderede skibe.

Kollegiet nævnte »den Pligt, som Menneskeligheden paalægger enhver Husfader at bære muligste Omhu for sine Tjenestetyendes Helbredelse, og anbefalede desaa-sag Opførelse af et Søetatens Hospital i Nyboder«, hvor syge af »den faste Stok samt deres Koner og Børn kunne faa gratis Pleje«. Et projekt af Magens til 400 rdl. blev fremlagt. Det skulle opføres, hvor der lå nogle faldefærdige Nyboder-længer, og det skete da også, således at hospitalet lå med bagsiden mod Balsamgade og facaden tilbagetrukket mod Nellikegade med pavilloner og murværk ud til gadelinien.

Hospitalet var et stykke nøgternt brugsarkitektur, 21 fag langt i to etager og med en trefagsgavl over de midterste tre fag. De to små fremskudte sidepavilloner var smykket med rustikabånd på hjørnerne. Hospitalet i Nyboder var det sidste større bygværk, som Søetaten lod opføre under Enevælden. Det blev nedrevet år 1905, hvorefter grunden blev bebygget med en stor udlejningsejendom i tidens stil (se side 446).

Fordi den nordvestlige del af Nyboder fulgte den oprindelige stjerneplan, blev der en bid til overs i denne ende af Fredericiagade (dengang Kaningade og Bjørnegade, senere Kirkegade), som i mange år lå ubebygget hen. Først i slutningen af 1600-tallet stod grundene bebygget. Her lå således – trods de uundgåelige forhøjelser i århundredernes løb – nogle af de ganske få bygninger fra før de store bybrande. Og netop deres sjældenhed var selvfølgelig også grunden til, at de skulle blive stående.

I nr. 84 boede en bager i 1689, og han havde to lejevåninger, som nu indgår i nr. 86. Bageriet var indrettet i et sidehus, og der var bageri i ejendommen helt til 1764. Forhuset er ejendommeligt derved, at der til gaden er to etager, til gården kun én som oprindelig. Trods lidenheden ved vi, at der efter branden i 1728 boede 16 familier eller 63 personer i ejendommens ti lejligheder.

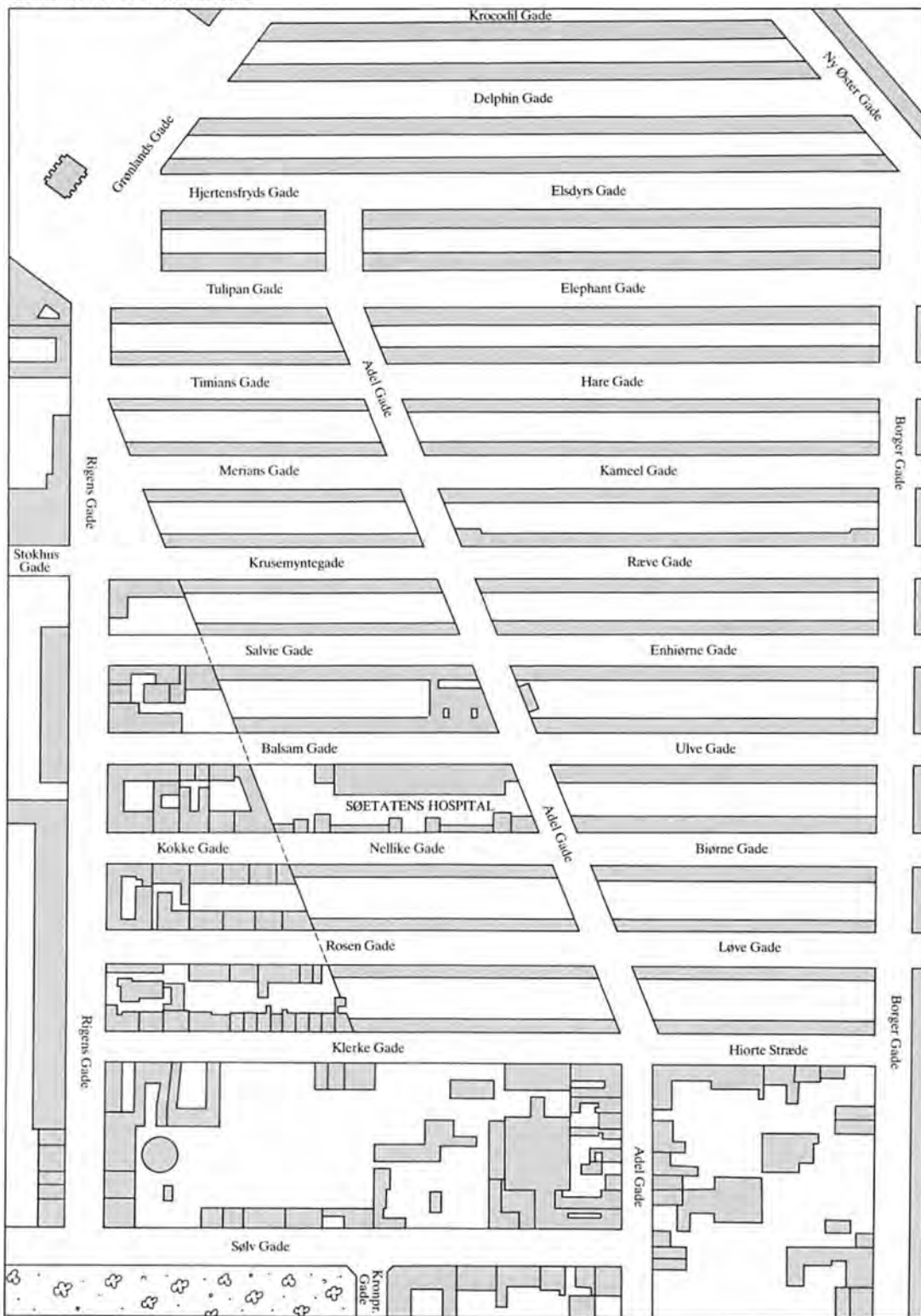
I nabobygningen, nr. 88, var der i 1661 pottemageri, som man også reklamerede med på et nu forsvundet huskilt. Allerede tyve år senere var der brændevinsbrænderi i sidehuset, og det vedblev der at være i næsten halvdethundrede år.

Fra en brandvurdering i 1751 kendes husenes udseende og indvendige udstyr, som bestemt har været smukt.

Boye Magens (1748-1814). Arkitekt, som blev bygningsinspektør 1782, hofbygmester og Søetatens bygmester i 1789, samt professor ved Akademiet. Til trods for gode evner og fremtrædende embeder kom han kun til at forestå få nybygninger, og beskæftigede sig mest med ombygninger og indretninger. Hans kunstnerisk betydeligste arbejde er *Frihedsstøtten*, som udførtes 1792-97 under Nicolai Abildgaards overledelse (bind 9). For Flåden byggede han 1801 på Frederiksholm *Magasinbygningerne* og *Bohlendachhuset* (bind 8). Magens opførte også 1801, 1803 og 1807 *officershuse* for enden af nogle Nyboderstokke, lidt højere og med større vinduer end de øvrige længehuse, og *Søetatens Hospital* samme sted 1805-06. Hospitalet blev nedrevet 1905, og Kronprinsessegades forlængelse i 1906 blev ført lige hen over hospitalets grund (dette bind).

RIGENSGADE-KVARTERET

Kort over Rigensgade-kvarteret, som det så ud i 1806, da Søetatens Hospital lige var opført, og da Kommandantboligen lå i Adelgade lige over for Vagten. Den skrå linie til venstre viser Nyboders 1600-tals grænse. – Tegnet af Jesper Pedersen 1987.

Søetatens Hospital var opført med en bred hospitalsbygning ud mod Balsamgade og med nogle små bygninger bag muren mod Nelligegade. Langs hospitalet var der en smal gårdhave, som her ses fra vestsiden nærmest Rigensgade. Fot. 1902. – Bymuseet.

Fotografi fra omkring 1900 – lige før nedrivningen af Søetatens Hospital – set fra gårdhavens øvre del, nærmest Rigensgade. Da var hospitalet for længst ophørt med at fungere. – Bymuseet.

Gennembrydningen er gennemført med grundig udslettelse af ethvert spor af Magens lille Søetathospital. I 1905 købte den længst glemte arkitekt C. Christensen hele byggegrunden og lod Kronprinsessegade føre igennem som vist her. På den store grund mellem den nye gadestrækning og den gamle skrå Adelgade opførte han denne store 5-etages beboelsesejendom og på det modsatte hjørne (tv.) opførte han ligeledes en 5-etages ejendom. Fot. 1947. – Hassing.

Alle stuerne, der blev opvarmet med bilæggerovne, var panelbeklædte, både på lofter og vægge, medens sengekamrene havde »barevægge«. I en af lejlighederne var der »hollandske Stene« omkring ovnpladsen, dvs., at der har været beklædt med de fint dekorerede fliser. I sidebygningen var der kun paneler i brystningshøjde, og derover var væggen betrukket med malet lærred. Dette sidehus i to etager, hvor adgangen til den anden etage var ad en åben svale, er det eneste sidehus, der blev bevaret i karreens ellers åbne gårdsanlæg. Det østre sidehus har rummet stalden til de køer, der stod i en evig rus af brændevinsmasken, der jo blev brugt til foder, og måske også til den hest, der var nærmest uundværlig til varernes transport.

Den største overraskelse rent interiørmæssigt fik man i nabohuset, da man fjernede århundreders puds, maling og tapetlag fra væggene i de to nederste etagers stuer. Her har været dekoreret panelværk og bemalet lærred eller voksdug på væggene. Kakkellovnspladserne har været beklædt med hollandske fliser, og loftet i stueetagens salsrum har været et bræddeloft med figurbemaling. I et stort ovalt felt i midten er malet et prægtigt billede af *Flo-*

ra, og hjørnerne er fyldt ud med medaljoner. Det har været ganske overdådigt.

Bygningerne er formentlig opført i 1730 og har afløst et mindre hus, og det har ikke på noget tidspunkt været et herskabshus. En lang årrække var der det uundgåelige brændevinsbrænderi, og ellers har der boet småhåndværkere, sygiger, vågekoner ved Frederiks Hospital, ufaglærte arbejdere og soldater.

I al den tid har boligudstyret været gemt og glemt, men det har tilsyneladende ikke været ualmindeligt, at også mere jævne folks huse har været udsmykket på en måde, der også i dag vækker beundring, for også naboen, nr. 92, har haft en lige så pragtfuld dekoration men ældre og udført som kalkmaleri med gule, røde og grå akantus-ranker. Denne ejendom er formentlig opført af ejeren i 1680-93 »Politimesters-Betjent« og senere »Visiteur ved Børsen« *Jens Jensen Gierløf*, men i 1697 blev også denne gård indrettet til brænderi. Der kan ligge den hensigt bag ejerforholdene, at man bevidst søgte at placere de mere brandrisikable erhverv som brænderi, pottemageri og bageri herude i byens udkant. Bevaringen og istandsættelsen af de ellers nedrivningstruede, jævne, men i dag smukke bygninger har på mange måder bidraget til at oplyse om kvarterets bygningskultur. Det har også været retningsgivende for nybyggeriet, at noget af det gamle fik lov at blive stående.

Nellikegade (nu Fredericiagade) fra hjørnet af Rigensgade mod de senere renoverede, fornemme, gamle gårde og huse uden for Nyboders usynlige grænselinie mod vest. I baggrunden Søetatens Hospital. Tegning af Einar Madvig fra 1904. – Bymuseet.

Det var lykkeligt, at man bad Erik Møller renovere de gamle huse i Fredericiagade, for resultatet blev fremragende. Her er det samme stykke af Fredericiagade som på forrige opslag, indrettet som moderne boliger.
– Arkitektfoto 1982.

I 1957 blev hele den vestlige del af karreen mod Rigenegade købt af staten for efter nedrivning at skaffe plads til *Danmarks Tekniske Højskole*. Disse planer blev senere taget af bordet, og i 1973 blev der godkendt en saneringsplan for kvarteret. Det er klart, at 15 års uvished om deres skæbne ikke har været gunstig for husenes vedligeholdelsesstand. Og efter at de var tømt for beboerne, skulle der gå yderligere syv år, før der kom endelig gang i istandsættelsesarbejderne af de fredede bygninger. Det var igen *Erik Møller*, der var restaureringsarkitekt, og der blev gjort mange undersøgelser for at finde frem til, hvilken tidsalder man ønskede bevaret, for at tilbageføre bygningerne til 1600-tallets lave bodebebyggelser kom ikke på tale. I dag står de vel omtrent i den skikkelse, de har haft omkring 1800.

De indre og tætbyggede gårdsrum er blevet ryddet, og ved bevaringen af det vestlige sidehus til nr. 88 er det nu åbne gårdareal opdelt i to.

Rester af farver på husenes facader har været retningsgivende for de farver, man har kalket med. Ikke at de nødvendigvis har haft præcis disse nuancer, men de har dog med sikkerhed været farvet over bindingsværk og tavl og i kraftige kulører og har vidnet om, hvor broget

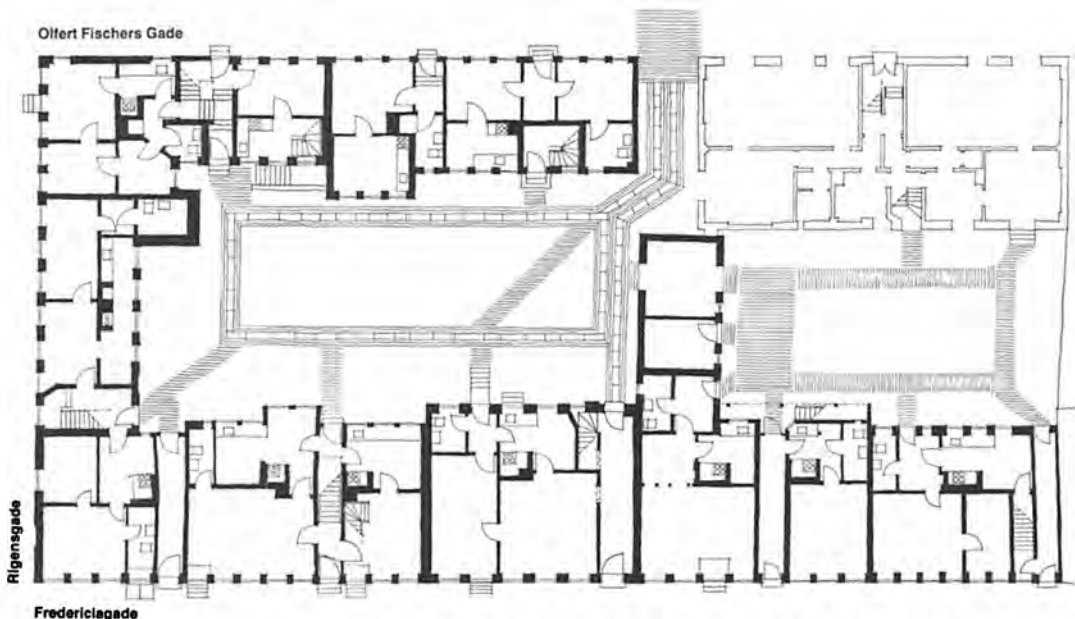

byen var, før klassicismens mode skabte et køligt hvidt/gråt bybillede.

Rationelle og økonomiske betragtninger ville med sikkerhed tyve år tidligere have bortsaneret disse bygninger, og der skal også nok i vore dage være dem, der mener, at det ikke var pengene værd. Men for det første har staten haft et stort medansvar for husenes næsten totale ruinøse tilstand ved, skønt fredede, at lade dem ligge hen mod en snes år, dels er nu bevaret nogle af de få bygninger, der ikke er brændt ved de store bybrande, og dels har bygningerne været med til med deres fine proportioner og bygningsdetaljer at præge bydelen og lede nybyggeriet til nogle tilpasningsovervejelser, man formentlig ellers ikke ville have gjort sig. Resultatet er blevet smukt.

Opstalter af fem gamle huse, som er beskrevet foran. De er alle opført i begyndelsen af 1700-tallet og sparet ved begge brande. De tre midterste er alle blevet forhøjet med en etage i løbet af 1700-tallet. Hjørnhuset er sikkert fra tidligt 1700-tal, men dets facade mod Rigensgade er ombygget i forrige århundrede. – Arkitektfoto 1982.

Plan over de renoverede huse i karreen mod Rigensgade. Også mod Olfert Fischers Gade blev der reddet fem gamle huse. – Fra Arkitektur, 1983.

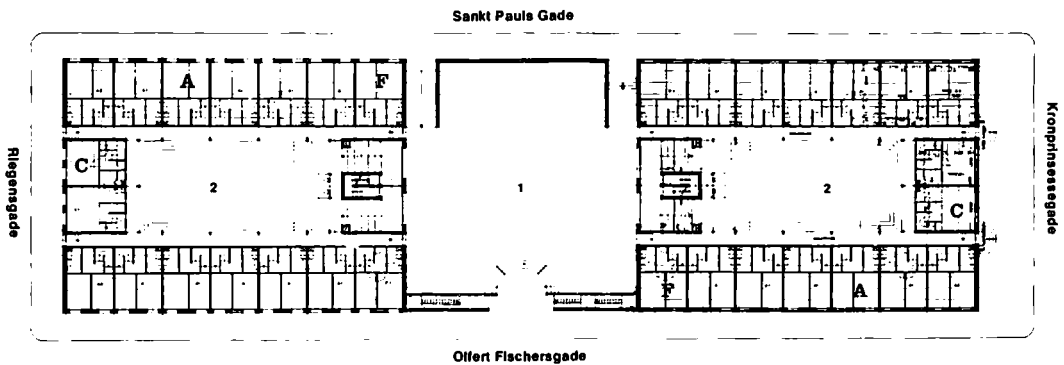

Dobbelthuset med beboelseslejligheder mellem Sankt Pauls Gade og Olfert Fischers Gade blev opført 1977-79 og beslaglagde hele blokken ned til Rigensgade, men delt i to afsnit med en åben plads imellem. Det er opført for Arbejdernes Kooperative Byggeförening. Facaden mod Kronprinsessegade og Rigensgade er ganske ens. Der er tale om to spejlvendte halvdele. Fot. 1979. – Arkitekten.

Udsigt fra lille altan i forreste halvdel af komplekset, mod den åbne plads mellem de to halvdele. Buede porte til hver side fører ind i blokkens indre gård. Fot. 1979. – K.B.I.

En dissonans har indsneget sig i den ellers så harmoniske saneringsplan med den næste karrébebyggelse mod nord mellem Sankt Pauls Gade og Olfert Fischers Gade. Den består af to firlængede gårde på hver side af en åben pladsdannelse. Den er opført af *Kooperativ Byggeindustri A/S* for Arbejdernes Kooperative Byggeforening A/S.

Med pladsdannelsen, som er umotiveret, har man opløst gaderummet. Selv om gavlsiderne vender rigtigt efter traditionen, er de tunge og tillukkede, og bastanthen den understreges af den forbindende fløj i tre fulde og en udnyttet tagetage. Dybtliggende vinduer i de skalmurede beton-elementvægge bidrager til det dystre indtryk, og det samme gør farveholdningen. Nyboders farver er

Her er grundplanen til nybebyggelsen, som er så social og kooperativ, at den intet navn har og heller ikke opgiver noget arkitekt navn. Indgangen er, som man vil se, til gården i Olfert Fischers Gade midt i blokken. Fot. 1979. – KBI.

De sidste angreb på Nyboder var konsekvensen af Kronprinsessegades endelige gennembrud i 1930-31, da der blev åbnet samtidig både i Sølvgade og ved Østervold. Det var den lange gades sidste fase. Fot. ca. 1930. – Bymuseet.

I den moderne, kooperativt opførte dobbeltbygning med åben plads på midten finder man en åben have-gård i begge afsnit. I baggrunden ses de buede porte ud til den åbne plads mellem karreerne. Fot. 1975. – Arkitekten.

forbilledet, men facadens mørkokker ligger fjernt fra boderne lette gule.

Adgangen til de enkelte lejligheder sker henholdsvis fra en kolonnade i stueetagen og en svalegang i anden sals højde. Det er, fordi alle lejligheder er i to etager med en indvendig trappeforbindelse. Lejlighedernes kvaliteter ufortalt er der meget langt til forgængerne på stedet – forbillederne – i arkitektonisk kvalitet. Bebyggelsen understreger på en negativ måde detaljernes betydning for en god helhed.

Byggeforeningshusene

Langt mere stemning er der over de rækker af arbejderhuse, som KABs forgængere lod opføre, da nogle af Nyboder-stokkene faldt i 1870erne.

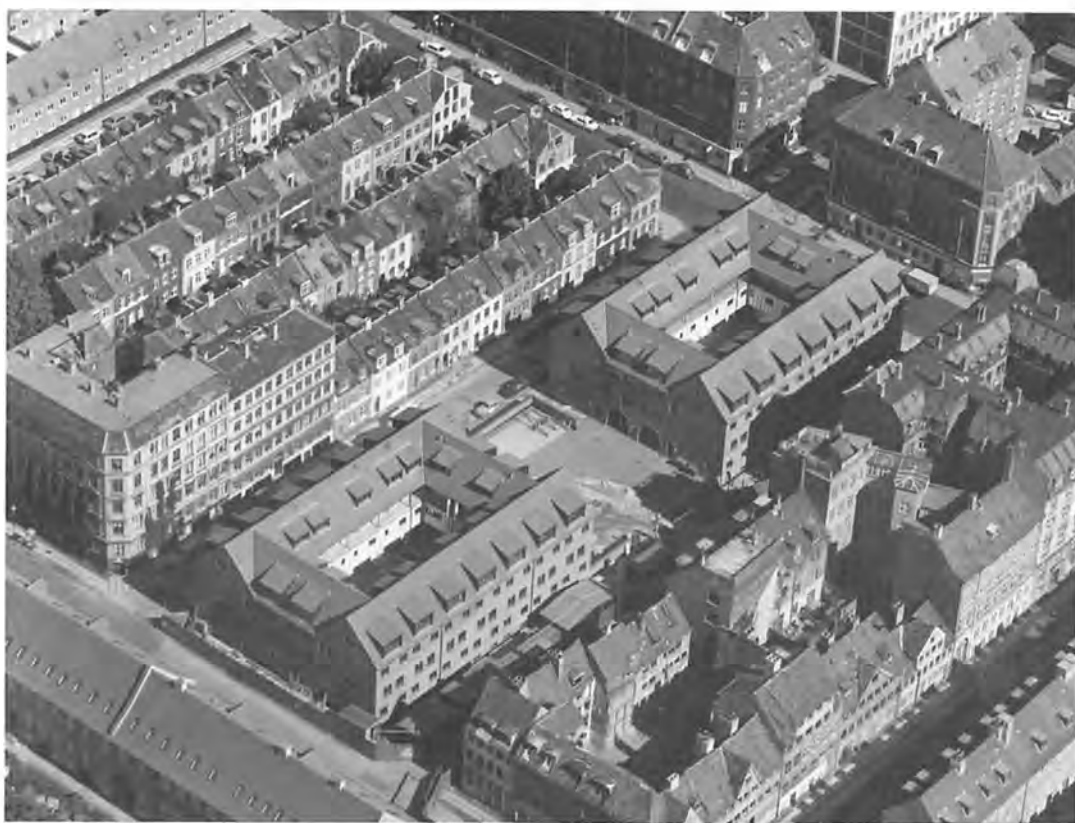
I Gernersgade og på begge sider af Krusemyntegade og langs nordsiden af Sankt Pauls Gade ligger rækker af byggeforeningshuse. De skylder deres opførelse, at læggerne nu endelig havde vundet gehør for deres idelige påstande om og dokumentation af, at de miserable boligforhold var skyld i den katastrofale sygelighed blandt fat-

Den nedre ende af den lange Fredericiagade ved hjørnet af Rigensgade. Dette stykke hed oprindeligt Nellikegade, fordi gaden hørte med til kvarteret med blomsternavnene. Men i 1860 fik Krak den døbt om til Fredericiagade, hvis navn nu også slutte de små fortsættelsesgader i lige linie, Kaninlængen, Bjørnegade og Blancogade, så at Fredericiagade nu ender ved Amaliegade og således både pludseligt og ufortjent er blevet en af byens længste gader. Den er egentlig kun interessant i yderpunkterne ved Rigensgade og ved Amaliegade (se bind 6). Her er hjørnet ved Rigensgade med de fem, fornemme gamle huse. Til højre ses Rosengården 2. – Arkitektfoto 1982.

Det gamle Nyboder-område, der indtil 1870erne nåede næsten ud mod Rigensgade, er, som disse sider viser, blevet et område, hvor man i 1970'erne har søgt at gøre megen gammel skade god igen. Luftbilledet viser Rigensgade i forgrunden og Kronprinsessegades forlængelse i baggrunden. I nederste højre hjørne ses en stump af Rosengården 2 langs Fredericiagade. Så følger den renoverede karré mellem Fredericiagade og Olfert Fischers Gade med de prægtige, tidlige 1700-tals bygninger ved Rigensgade. Derefter ses KBIs 3-etages dobbeltlænge, opført med åbent torv i midten (se forrige sider). Dette kompleks ligger mellem Olfert Fischers Gade og Sankt Pauls Gade. De følgende to karreer er Byggeforeningens arbejderboliger fra 1870'erne. Fot. 1980. – Stadsingeniørens Arkiv.

tigfolk. Der var allerede i 1850 dannet et selskab til opførelse af arbejderboliger på Christianshavn. Så kom kolera-epidemien i 1853 og opførelsen af *Lægeforeningens Boliger* året efter i det grønne og luftige område langt ude på Østerbro. Det viste sig hurtigt, at helbredstilstanden blev forbedret, og boligerne blev forbillede for mange andre områder, deriblandt de 45 huse, som blev opført ved Nyboder af *Arbejdernes Byggeforening* i 1870-72 med *Frederik Böttger* som arkitekt. Man ville med enfamilieboligen, som efter en periodes medlemskab af byggeforeningen blev selvejerbolig, styrke folks selvbevidsthed. Man ønskede bestemt ikke nogen baraklignende bebyggelse, og rækkehusene fik også efterhånden et individuelt præg, der kunne aflæses i facaderne. *Nyboder-husene*, som var foreningens tredje projekt, blev smykket med bånd og stikbuer over vinduerne i røde sten imod de oprindelige facader i gule sten. I vore dage understreges individualiteten af de forskellige farver, som ejerne markerer sig med.

Böttger havde efterfulgt *H. S. Sibbern* og *Vilh. Klein* som byggeforeningens arkitekt. Den sidstnævnte var blevet

fyret, fordi han havde forsøgt sig med praktiske, brede vinduespiller og derfor kun fik plads til ét vindue i den lille stue. De huse kunne simpelt hen ikke afsættes, fordi moden i møblementet krævede et pillespejl med konsolbord, og det kunne kun anbringes, hvis der var mindst to vinduer. Bøttger opfyldte kravet, en rystende cadeau til den honnête ambition.

Området mellem Tulipangade (Suensonsgade) og Meriansgade (Gernersgade) med den lille *Timiansgade* imellem blev bebygget med lignende beskedne bygninger. Bygherren var privat og hed *Harald Kayser*, var søn af en sadelmager og blev selv tømrermester og politiker. Hans barndomshjem var beskedent, fordi børneskolen var stor, men unge Harald blev håndværkssvend i 1835 og arbejdede som sådan i tre år. Han ville imidlertid videre og studerede bygningskunst på Kunstakademiet hos professor Hetsch og kom på Polyteknisk Lærestalt, hvor han blev kandidat i 1842. Han underviste i Norge og herhjemme i tegning og ville så være tømrermester, men kunne ikke blive optaget i laugget uden mesterstykke. Det blev der en længere kamp ud af, som Kayser vandt, og derved bidrog han til at opløse det unaturligt snævre laugssystem. Da han 50 år senere fejrede borgerjubilæum, blev han æresmedlem i laugget.

Rigensgade-kvarterets gamle Nyboder-gader med delvis bevarede blomsternavne byder på uafbrudt afveksling. Efter de renoverede gader med de moderne Nyboder-længer, som vi lige har set, følger nu en gadeside med bevarede byggeforeningshuse fra 1870'erne. Den er dog skæmmet af et par bastante huse på hjørnet af Rigensgade. Byggeforeningens huse er nærmere omtalt på næste opslag. Fot. 1960. – Bymuseet.

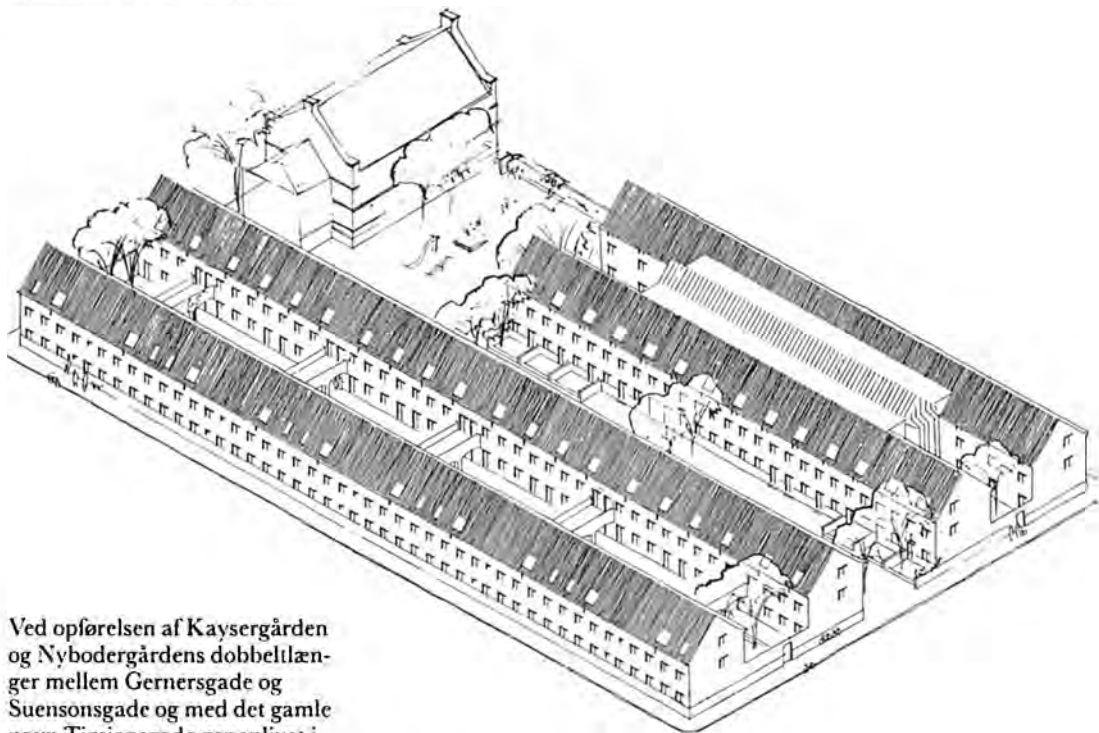
Midt i al den ambitiøse byrenovering i tre af de store karreer mellem Rigensgade og Kronprinsessegades forlængelse er det næsten velgørende at støde på Krusemyntegade, hvis Nyboder-længer forsvandt i 1870-72 for at blive erstattet af Byggeforeningens »kartoffelrække-huse«, som ikke alene optager begge sider af Krusemyntegade, men også på bagsiden mod henholdsvis Sankt Pauls Gade og Gernersgade. Kun helt nede ved Rigensgade var der høj bebyggelse. Ved kvarterets renovering var man enige om at bevare disse fire gadeprofiler fordelt på tre gader. Det ser ud til at have været en god disposition, for rækkehusene her er lige så efterspurgt som de lidt senere »kartoffelrækker« mellem Farimagsgade og Nørre Søgade (se bind 10). Fotografi fra 1960'erne, før gaden blev istandgjort og mange af husene smukt renoveret. – Bymuseet.

Et kik ned ad den bevarede Krusemyntegade, som opførtes som arbejderboliger 1870-72 med to familier i hvert hus. I dag er det enfamiliehuse, hvis brede fortov giver mulighed for beplantning langs husene. I baggrunden skimtes Jerusalem Kirke. Fot. 1975. – Politiken.

Der er virkelig kommet stil over den gamle Krusemyntegade, efter at det er blevet mondænt at bo i gamle huse og gøre dem smukt i stand. Fot. 1980. – Politiken.

Ved opførelsen af Kaysergården og Nybodergårdens dobbeltlænger mellem Gernersegade og Suensonsgade og med det gamle navn Timiansgade genoplivet i den mellemliggende, ikke længere trafikerede gade, er der taget vidtgående hensyn til samspillet med den gamle asylbygning. Tegning fra brochure 1975. – Bymuseet.

Imidlertid blev han en stor mand og en god mand, der gjorde en fin indsats i Københavns kommunalpolitik. Det er helt berettiget, at den moderne bebyggelse, som afløste hans rækkehuse, blev opkaldt efter ham og fik navnet »Kaysergården«.

I 1976 byggede arkitektbrødrene *Ib & Jørgen Rasmussen* plejehjemmet *Nybodergården* og boligbebyggelsen *Kaysergården* for Københavns Socialfilantropiske Boligselskab. Den eneste bebyggelse, der efter den totale sanering blev tilbage på grunden, var *Enkedronning Caroline Amalies Asyl* i Rigensgade, som ses på side 467.

Nyboder blev inspiration i en lang række detaljer: tagenes hældning, opskalkning og gesimsens udformning, som giver gavlene deres elegance. Og der er slægtskab i farveholdningen.

Men selvfølgelig er bebyggelsen væsensforskellig især på grund af den større udnyttelsesgrad. Den virker imidlertid vellykket i forhold til omgivelserne.

Plejehjemmet støder op til *Enkedronning Caroline Amalies Asyl*, som oprindeligt blev stiftet i 1829, da *Caroline Amalie* endnu var prinsesse. Først var asylet indrettet i den tysk-reformerte præstebolig i *Gothersgade*, men flyttede flere gange, før det fik sin endelige placering i den til formålet opførte bygning i *Rigensgade*. Den var tegnet af arkitekt *Henrik S. Sibbern*, som en tid var medar-

Kaysergården i Kronprinsessegade 57 er det tredje og sidste af de store byfornyelsesbyggerier fra 1970, opført af arkitektbrødrene Ib & Jørgen Rasmussen. Som skitsen øverst på forrige side viser, er her på ny tale om to dobbeltlængder, der tydeligvis er inspireret af Nyboder-stilen. De ligger ud mod Gernersgade i syd og Suensonsgade mod nord og har gjort den lille Timiansgade til sin egen privatgade. Men dobbeltlængde 2 går ikke helt ned til Rigensgade, for hernede har man det gamle asyl. I den lange gård mellem dobbeltlængderne er der opført arkade-broer, der forbinder 1. salene. I den fjerde længde er der lavet en plastic overbygning over den midterste del af gården. – Arkitekten.

Arkaderne over den lange fællesgård i den længste sektion af Kaysergården. Det er praktisk, men gør måske gården lovlig mørk. Fot. 1980.– KAB.

I den øvre del af Kronprinsesse-gades forlængelse befinder vi os mellem 1700-tallets nordlige tilbygninger i Nyboder, hvor gaden rammer den gamle Adelgade. Her kunne man i 1930 bryde den sidste bid af Nyboder ved at gennemskære de to nordligste tværgaders dobbeltlænger. Så var der fri bane (se kortet side 430). Fot. 1960'erne. – Bymuseet.

bejder hos Hetsch, men derefter mest byggede i en slags tør, romantisk stilart. Asylet står i røde sten, og lodrette, flade piller binder de to etager sammen, afsluttet af rundbuer, der følger formen af de øverste vinduer. Grundstenen til asylet blev nedlagt af hendes majestæt enkedronningen i 1865, og året efter stod institutionen klar til at modtage indtil 90 børn. Beløbet til bygningens opførelse var skænket »af gode danske Mænd og Kvinder«.

Her er Kronprinsessegades forlængelse fra Krokodillegade mod Sølvgade. Midt i billedet mødes 1870'er-bebyggelsen med det bevarede Nyboder. Fot. 1975. – Politiken.

Rigensgade

Nabogrunden, hjørnet af Rigensgade, Krusemyntegade og Meriansgade, var i 1853 bebygget med en anden mild institution, *H. P. Lorentzens Stiftelse for ugifte Fruentimmere, Enker og gamle Ægtefolk af Middelstanden*, der her kunne få en god og sund bolig. I 1853 var det for en billig penge, senere, da legatkapitalen var øget, gratis. Det var den grosserer Lorentzen, som havde bebygget Nybodergrundene ved Borgergade, der her med 44 lejligheder bidrog velgørende til løsning af boligsituationen, der på det tidspunkt var helt kaotisk.

Af og til nævnes det, at Rigensgade skulle hedde *Ryngensgade*, opkaldt efter den nordtyske ø. Nok så overbevisende er de lærde afhandlinger, der godtgør, at navnet er afledt af riget, som i ældre tid ofte havde bestemt form i genitiv: f. eks. rigens marsk.

Til overmål ses, at der bag den oprindelige navngivning for hele kvarteret findes en ganske bestemt idé: Først mindes riget og kongehuset. Dernæst rigets område: Danmark, Norge, Gothersgade osv. og endelig stænderne: Adel, Borger, Klerke og Kirke. Først i senere planer blev disse principper fraveget.

Den 17. april 1662 fik den unge hollandske officer *Henrik Rüse* skøde på sin store grund ved Rigensgade. Han var kun 38 år, internationalt kendt som fæstningsbygger, og fik i enestående grad kongens (Frederik 3.s) bevågenhed. Han var nu udnævnt til generalkvartermester og overinspektør over rigets fæstninger og tillige oberst for et infanteriregiment, og det var praktisk, for det var soldater, der udgjorde arbejdskraften ved de større anlægs- og bygningsarbejder. Det forår har været produktivt for Rüse. Kastelsarbejderne gik i gang, og nedbrydningen påbegyndtes af Rotunden ude ved Rigensgade, som var udstukket i 1640'erne. Det er mærkeligt, at man besluttede at nedrive den storslået tænkte kirke, som jo som tidligere omtalt stod i gesimshøjde og med et interimistisk tag, men måske hænger det sammen med, at bydelens bebyggelse gik for langsomt, og at kirken i virkeligheden var planlagt for mægtig. Samtidig var en kastelskirke jo allerede i tankerne. I hvert fald, nedbrydningen gik i gang og materialerne genanvendt forskellige steder. Den svenske gesandt skrev hjem, »at Rüse arbejder flittigt paa Den Runde Kirkes Nedbrydning, hvilket ej lidet bedrøver Almuen«. Den har været solidt bygget, for obersten over Tøjhuset, Marcus Rodsten, må op med fire tønder krudt til at sprænge tårnet.

Ib og Jørgen Rasmussen (f. 1922). Arkitekter og tvillingepar, som inden for dette værks rammer i 1976 har opført *Kaysersgården* og *Nybodergården* i Kronprinsessegade mellem Sørensen og Gernersgade på hver side af Timiansgade. De lave, gule længer glider smukt ind i det gamle Nyboder-miljø som en forbilledlig byfornyelsesopgave.

»Grødslottet« i Rigensgade 7-9 havde allerede en lang fortid, da Frederik 6. i 1809 ombyggede det store, smukke anlæg til Garnisons-Hospitalet for sine soldater. Den fornemme, lange bygning var opført i 1760 som Det kgl. Uldmanufaktur med 31 fag og udvidet med endnu 17 fag i 1777. Tømremester G. Vollmeister anføres som hovedentreprenør. I 1799 forlængedes bygningen yderligere med nr. 11, der opførtes som munderingsdepot i samme stil. Her fik soldaterne udleveret de uniformer, som var tilvirket i Uldmanufakturen. I 120 år – fra 1809-1928 – fungerede bygningen som hospital. Så blev de syge soldater flyttet til det nye militærhospital på Tagensvej. Siden har bygningen, som faktisk optager en stor del af den ene side af Rigensgade, været anvendt til meget blandede, oftest administrative formål. Fot. 1950. – By-museet.

I 1666 blev den assistenskirkegård, der var anlagt ved Rotunden i 1654, nedlagt, fordi Søkirkegården (Holmens kirkegård) blev oprettet. Der blev dog i 1711 igen udlagt »en Jord« mellem Guldhuset (se nedenfor) og Stokhuset, fordi en voldsom pest det år nødvendiggjorde ekstra begravelsesplads.

Rüses interesse for sin bolig i Rigensgade var kortvarig, allerede i 1669 havde kongen overtaget bygningerne og her installeret den italienske alkymist, guldmager, *Francesco Giuseppe Borri*, der skulle lave guld af det sølv, man regulært udvandt af minerne i Kongsberg. Han var få år i forvejen i Italien brændt *in effigie* som kætter, men opholdt sig da i Amsterdam, hvor han, tilsyneladende en charmerende psykopat, havde indyndet sig hos *Ulrik Frederik Gyldenløve* og derigennem fået introduktion til Gyldenløves fader, Frederik 3. I 1667 kom han til Danmark efter lidt brat at have forladt Holland. Han blev hurtigt populær som alkymist hos den guldtræstende monark og som vidunderlæge hos et mondænt publikum. Dog ikke hos kronprinsen, som afskyede Borri, og denne forlod da også omgående landet i 1670, da prinsen blev konge (Christian 5.). Borri blev et par år efter udleveret til Italien og tilbragte resten af sit liv i fængsel (se side 253). I

Danmark gav hans kortvarige optræden som guldmager navn til en laboratoriebygning i Rigensgade, *Guldhuset*, som formentlig lå umiddelbart vest for Østergårds trefløjede hovedbygning. Der er nogen usikkerhed om, hvor omfattende en del af komplekset der var Borriss laboratorium, men dette navn har hele komplekset i hvert fald beholdt til 1818. Da Østergård blev solgt i 1677, var den taget midlertidigt i brug som lazaret for sårede i den skånske krig i januar-februar, og om sommeren skødede og »aldeles afhændede fra Generalløjtnant Rösensteen til de fattige, syge og kvæstede af Landmilitsen ved deres Inspektør *Bartholomæus Jensen*, Raadmand, og *Hans Nielsen*, Handelsmand, her i København, en indgrøftet Byggeplads . . . her i Nye Kiøbenhavn, som Den Runde Kirke har staaet, med derpaa paabyggede Huse og Bygninger, nemlig det grundmurede Hus, som kaldtes 'Østergaard' med de Stalde og Halvtagshuse tilligemed Plankeværk til Bygninger mod De nye Boder samt tvende Leje-vaaninger og et nyt Halvtagshus med Port og Indkørsel ved De nye Boder, saa og en Vaaning ved Kgl. Majestæts Materialgaard, tilligemed en opmuret Brønd i Gaarden og derhos et Parti Kampesten til at lægge Bro med – strækkende sig . . . m.v. (som skøde af 17. april 1662) . . . hvilken Grund overgaar til de fattige, syge og kvæstede af Militsen og deres Efterkommere«.

I hospitalsperioden 1809-1928 opretholdt Garnisons-Hospitalet en »Grønnegård« bag bygningen, hvor patienterne kunne få frisk luft. I denne have gjorde Danmarks Tekniske Højskole i vore dage stærkt indhug, da læreanstalten opførtes ud mod Østervold og fik hospitalsgården som bagland (se bind 10). Fot. 1925. – Bymuseet.

Bag munderingsdepotet i Rigensgade 11 var der endnu i 1920'erne ganske hyggelige forhold på havesiden. Pladsen mellem Østervold og Rigensgade havde aldrig været hårdt udnyttet, siden Christian 4.s Sankt Annæ Rotunda var nedrevet. Fot. 1925. – Bymuseet.

I Rigensgade 4 – over for hospitalet og nær hjørnet ved Sølvgade – lå »Det hvide Lam« i 1700-tallet med brændevinsbrænderi, og her sad denne sandstensfigur. – Fra »Gamle københavnske Skilte og Bomærker«.

Samme år er arbejderne gået i gang på en sygehuslænge, beliggende lidt tilbager trukket på grunden, og allerede i august kom de første patienter.

Sygehusfunktionen varede ikke længe, allerede i 1685 skænkede kongen »Vores forrige Kvæsthus med de dertil hørende Vaaninger og Plads« til den kgl. factor Chr. Werner til brug som »uldent Manufaktur complet med Farveri, Valke- og Stampemølle og andet fornødent«. Og derefter var der i Rigensgade klædefabrik i 130 år.

Der har selvfølgelig i så lang en periode været slitage, om- og tilbygninger bl. a. forårsaget af adskillige brande: 2. juni 1759, som var pinseaften, var der stor brand i Guldhuset i farveriet, hvorved den halve bygning, indtil hvor vævene stod, brændte. Den bygning, som opførtes snarest efter denne brand, er formentlig den sydlige del af den nuværende lange hovedbygning. Tømrermester *G. Vollmeister* var hovedentreprenør, medens kaptajn *Cathen* fra Fortifikationsetaten førte tilsynet.

I 1776 var pladsen selv med den nye bygning blevet for trang, og desuden var bygninger fra den gamle gård i så dårlig stand, at de ikke længere kunne repareres. Man foreslog dem derefter nedrevet og en ny grundmuret bygning opført i forlængelse af den anden. Det var samme

I Rignsgades nu nedrevne maleriske huse ved hjørnet til Sølvgade var idyllen mere overskuelig i de tæt bebyggede baggårde. Her er et foto fra Rignsgade 8 i 1960'erne. – Bymuseet.

Naturligvis er Sølvgade langs Kongens Have temmelig stærkt trafikeret, og der er også legepladser til børn på den anden side muren til haven. Men om en kostbar tunnel fra Rignsgade til Kongens Have virkelig var påkrævet i 1960'erne, er der næppe tilvejebragt dokumentation for endnu. Fot. ca. 1965. – Nordfoto.

Indtil vore dage frembød Rigensgade-siden over for det lange hospital et broget billede. Det repræsenterer alle Christian 4.s sydvestlige smågader i Nyboder, men de gule længer fulgte det gamle radiale gadesystem og efterlod en »privat« trekant ud mod Rigensgade, som fremgår tydeligt af kortet side 440. Resultatet blev derfor meget blandet. Fornemme, gamle (bevarede) huse vekslede med mere tilfældig bebyggelse, som nu nedrives som vist her mellem Rosengade og Fredericiagade. Det er faktisk byfornyelsen langs Kronprinsessegade i 1970'erne, som vises her fra bagsiden. Sådan så her ud, før saneringen satte ind. Fot. ca. 1970. – Bymuseet.

tømrermester Vollmeister, der fik og løste opgaven, stærkt inspireret af den nylig opførte Sølvgade Kaserne.

Endnu samme år, 1777, fik Vollmeister i opdrag at bygge en tredje fløj i gården i grundmur og 17 vinduesfag lang. Dermed var *Uldmanufaktur*et stort set udbygget. Farver *Jacob Holmblad* havde på samme tid bygget sit lille, fine barokhus i Sølvgade 34, nu fik han tilladelse til at have sin egen private låge i plankeværket ind til Guldhuset.

Den tidligere (side 392) nævnte eksplosion i Krudthuset gjorde megen skade også på Guldhuset, men det udbedredes, og endelig i 1798 opførtes en bygning til officersboliger, kontor, portner o.a. For første gang vides en egentlig arkitekt indblandet, hofarkitekt *Andreas Kirkerup*, hvis skitse og overslag approberedes i 1799 (Rigensgade 11). De to *slaver*, som havde jobbet med at feje gaden foran Guldhusets bygninger, skulle også feje foran det nye.

I 1814 bestemte man, at *Uldmanufaktur*et skulle nedlægges, farveribygningen blev frasolgt til Lauritz Holmblad, og man spekulerede på, hvad man skulle stille op med de store bygninger. To år efter resolveredes, at de kunne indrettes til *Militært Garnisons-Hospital*, og den 17.

november 1809 indberettedes, at alle syge af garnisonen nu var indlagt i godt 100 stuer med i alt 934 senge. Med mange om-, til- og nybygninger forblev hospitalet i Rigensgade til 1928, da Københavns Militærhospital på Tagensvej tog over.

Navnet *Guldhuset* skiftede til *Grødslottet*, og der behøves ikke megen fantasi til at forestille sig madplanen, der må have været nøjsom.

Heller ikke omgivelserne har været gode. I mange af Rigensgades lave huse var der indrettet brændevinsbrænderier med kreaturhold, af og til på førstesalen; der lugtede simpelt hen og Sølvgades Kasernes indkvarterede støjede. Og mod øst lå Stokhuset med 500 fanger, det er heller ikke gået stille af (se bind 10). Så sent som til 1917 var der åbne rendestene i Rigensgade, hvori flød afløb fra køkkener, pissoirer osv. Det har været et ganske broget gadebillede, men med gadevæggen ubrudt af de fine militærbygninger, der også i vore dage har modstået de forskellige angreb, alvorligst, da Polyteknisk Lærestalt blev opført langs Østervold (se bind 10).

Grundstenen til dette store bygningsanlæg blev nedlagt i 1929, og det var hensigten at bebygge hele arealet fra Østervold til Kronprinsessegade. Lidt efter lidt åd lærestalten sig ind på grunden, og gamle bygninger

Nøjagtigt samme vue som på forrige side, da arkitekt Erik Møller havde afsluttet opførelsen af sine dobbeltlænger omkring den gamle Rosengade, der gav navn til hele bebyggelsen, Rosengården. Selv om der er 1780er-elementer i den nærmeste dobbeltlænge, er begge længerne afsluttet ens, også mod Rigensgade. Det var ikke muligt at anvende de gamle huse her. Nærmere Sølvgade ses en nybygning ved hjørnet af Klerkegade, også med Erik Møller som arkitekt. Allerforrest ligger hjørnet af Fredericiagade (tidligere Kokkegade). – Fot. John Jedbo 1987.

Sydlig hjørne af Olfert Fischers Gade og Rigensgade, fotografert omkring 1970. Det er Rigensgade til højre. Sådan så der ud, før byfornyelsen satte ind. – Bymuseet.

blev erstattet af nye, tegnet af *C. O. Gjerløv-Knudsen*. Andre blev anvendt til andre formål under Forsvarsministeriet, men så kom besættelsen, og også Rigensgade-komplekset blev besat af tyskerne i 1943. Efter forhandlinger blev her imidlertid indrettet lejligheder til familier, der var jaget ud af andre besatte kaserner. Efter krigen genoptoges udbygningerne af Polyteknisk Læreanstalt, men samtidig voksede bevaringsbestrebelse og Grødsloftet blev fredet i klasse A.

I 1957 var man imidlertid klar til at begynde sidste etape med opførelsen af bl. a. syvetages blokke ned mod Kronprinsessegade, og dette satte undervisningsministeren, som var ansvarlig både for nybyggeriet og for bygningsfredningsloven, i knibe. *Jørgen Jørgensen* valgte at ophæve fredningen, men det fik arkitekterne og Akademirådet på barrikaderne. Og i mellemtiden fandt ingeniørerne, at pladsen under alle omstændigheder ville blive for kneben, og man ønskede en udflytning, så resultatet blev opførelsen af komplekset på *Lundtoftesletten* og Grødsloftets bevaring i Rigensgade. Her bor nu officersfamilier, der er kontorer, lager samt forskellig undervisning, og kvarteret har stadig en af de smukkeste, sluttede gadevægge i byen.

Nyboder Materialgård var i 1799 blevet flyttet til en ledig grund i Kkkegade (Fredericiagade), og i den forladte bygning i Rigensgade var blevet indrettet *Søetatens Sejldugsfabrik*, der leverede 1.000 ruller sejldug årligt. Senere blev det også til lærredsvævning til matrosernes skjorter, og det udviklede sig til en ret stor arbejdsplads med flere hundrede spindersker, troligt Nyboder-koner, der her supplerede mandens beskedne sold.

I 1849 blev fabrikken imidlertid nedlagt og vævningen flyttet til Holmen. Bygningen blev fjernet, og i stedet blev opført her på hjørnet af Stokhusgade *Jerusalem Kirken* (Metodistkirken) i 1864-65. Kirkens arkitekt var *Ferdinand Jensen*.

Metodistbevægelsen var opstået i begyndelsen af 1700-tallet i England og fik her, men navnlig i Amerika, stor udbredelse blandt sådanne, der »levede efter Biblens Metode«, og efterhånden dannedes en stærk organisation med mange millioner medlemmer. I Danmark var der vel i midten af forrige århundrede 3-4.000 metodister, der nu ønskede deres egen kirke, efter at trossamfundet blev anerkendt ved kgl. resolution i 1865.

Kirkebygningen, der er stærkt inspireret af den italienske middelalder, brændte i 1914, men blev genopført i lidt ændret skikkelse af arkitekt *J. Chr. Kofoed*. Indtil 1894

Her er omtrent samme vue efter renoveringen. Nu er det hvide, tidlige 1700-tals hus i Olfert Fischers Gade 61 gjort smukt i stand, og ligeledes de to nabo-huse i Rigensgade ved hjørnet af Fredericiagade. Længere nede ses Rosengården 1 og 2, som nu ligger på hver sin side af Rosengaden. Rigensgade er ved at blive en smuk gade. – Arkitektfoto 1985.

1864-65 lod det danske metodistiske trossamfund arkitekt Ferdinand Jensen opføre Jerusalem Kirken i Rigensgade på hjørnet af Stokhusgade. Efter en omfattende brand i 1914 blev kirken istandsat af arkitekt J. C. Kofoed. Den ser ud, som kirker skulle se ud for godt 100 år siden. Syv år efter fulgte Sankt Pauls Kirke i Nyboders centrum; nu var der to af slagsen, men Jerusalem Kirken var den værste. Metodisternes nordiske biskop blev i 1920 pastor Anton Bast. Det vakte pinlig opmærksomhed om Jerusalem Kirken, da Bast i 1926 dømtes til tre måneders fængsel for underslæb med indsamlede midler til kirkens missionsarbejde. Det er Stokhusgade til venstre og Krusemyntegade til højre. – Ill. Tidende 1864/65.

hed kirken Sankt Pauls Kirke, derefter, indtil 1912, Sankt Markus, og i dag Jerusalem Kirken.

Ændringen bestod især i en forhøjelse af både kirkebygningen og af spiret. Sidstnævnte har tålt det bedst. Selve bygningen havde væsentligt bedre proportioner, før der blev sat en etage på, for at der kunne indrettes en række lokaler til brug for trossamfundets ungdomsarbejde. Arkitekten, som havde en solid uddannelse hos bl. a. Hans J. Holm og H. B. Storch, arbejdede meget med menigheds- og kirkelige bygninger, men har også været mester for en stor del af Stockholmsgade-kvarteret. Genopbygningen af Jerusalem Kirken antyder, at Ferdinand Jensen var en bedre arkitekt end Kofoed.

Rigensgades 1800-tals bebyggelse fornyes stadig i vore dage. Nu er der kommet endnu en ny, gul dobbeltlænge. Det er den kooperativt opførte dobbeltbygning i Kronprinsessegade, der er ført helt igennem til Rigensgade. – Arkitektfoto 1980.

Christian 8.s barnløse dronning, Caroline Amalie, udførte megen velgørenhed i sine enkeår 1848-81. I 1865-66 lod hun den lidt kendte arkitekt H. S. Sibbern opføre »Enkedronning Caroline Amalies Asyl« i Rigensgade 36. Det har overlevet alle gadens fornyelser og står, som det ses her, stadig på hjørnet af Suen-songade. – Fot. John Jedbo 1988.

Store Kongensgade er anlagt i 1670'erne samtidig med de nu helt udslettede bebyggelser i Borberggade og Adelgade. Men den er på godt og ondt så gradvis fornyet – navnlig i forrige århundrede – at den ikke frembyder egentlige saneringsproblemer; den er til gengæld blevet en temmelig ansigtsløs gade med en forjaget trafik. Den rummer dog, som de følgende sider vil vise, endnu enkelte bemærkelsesværdige huse, men de drukner mellem banale 1800-tals ejendomme.

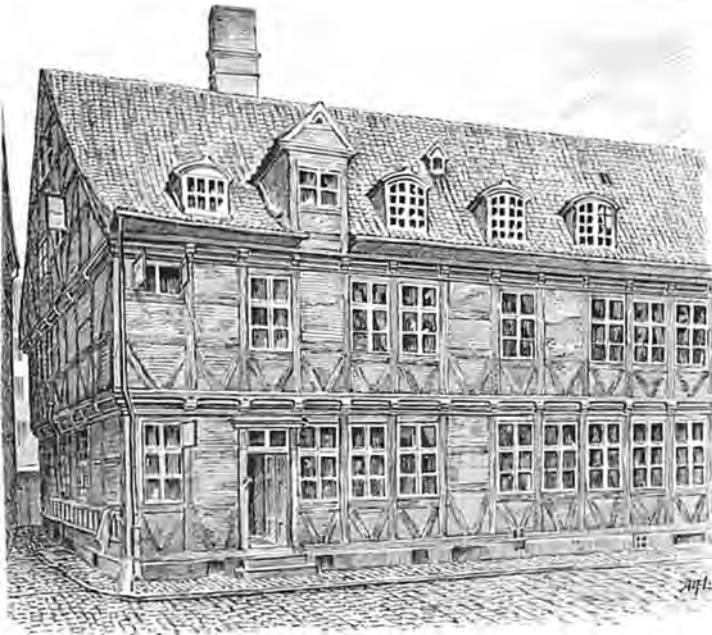
Her er gaden, fotograferet fra Kongens Nytorv. Billedet er taget midt i den uafbrudte bilstrøm i den ensrettede gade. Fot. 1950'erne. – Politiken.

Store Kongensgade

Store Kongensgades hele strækning var i 1600-tallet en havevej, afgrænset af store grunde med nogle få lejevåninger og enkelte fine bindingsværksgårde. Den sydligste på vestsiden har allerede været nævnt; det var rigets *Admiralgård*, opført i 1647 som et af de sidste bygværker, Christian 4. satte i gang. Foruden hovedbygningen, der var i to stokværk og med et ottekantet trappetårn, stod på grunden mindst to økonomilænger: en stald til ni heste og en køkkenbygning med folkestue. I begyndelsen af 1700 blev hovedbygningen erstattet med en anden, og sidelængerne blev nedrevet. I 1899 blev selve gården erstattet af det nu stående hus, nr. 21.

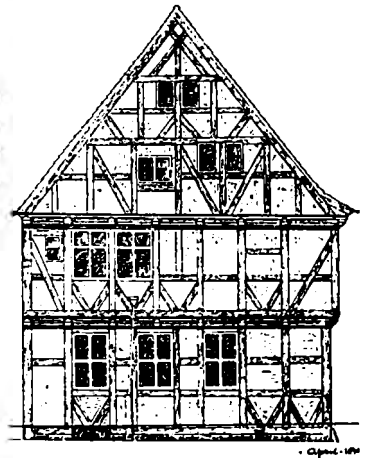
Det var rigsadmiral *Ove Giedde*, der residerede i Store Kongensgade, indtil gården blev overtaget af *Ulrik Frederik Gyldenløve* i 1661. Allerede i 1668 købtes den imidlertid af den allestedsnærværende *Henrik Rüse*, som var ejer i tyve år. »Den kaldes da Rüses Hovedgård med en Våning og en vidt begreben Have og Plads samt en del af Gaden indtagen«. Det var almindeligt, at ejerskabet

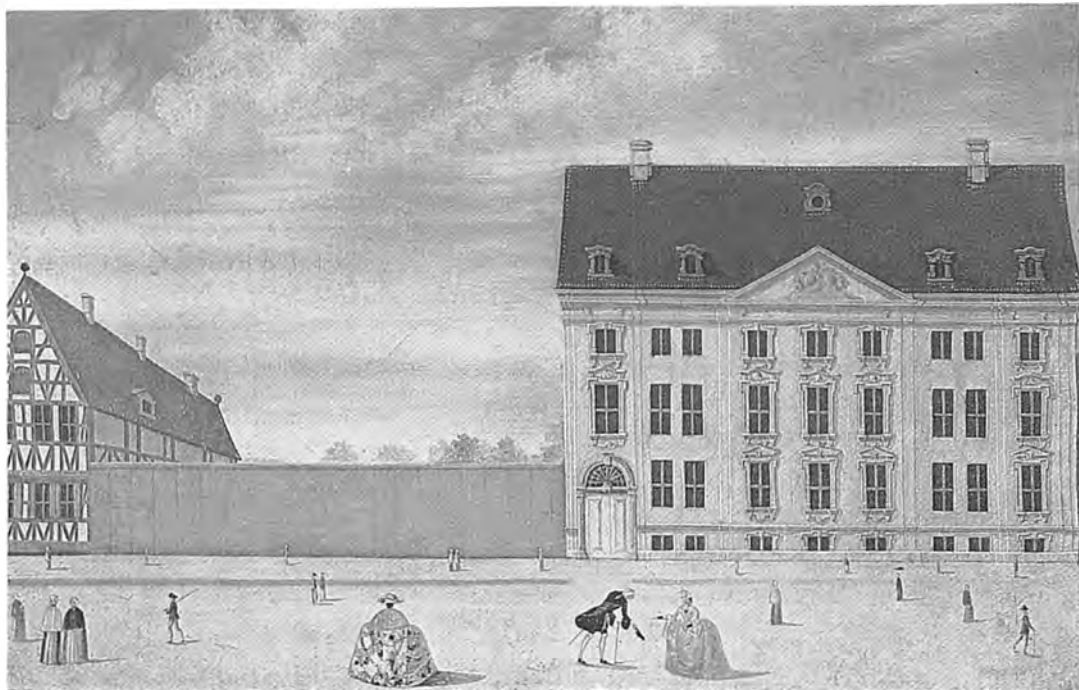

Herunder:
Før Admiralgården blev nedrevet, blev den opmålt af museumsinspektør Aage Mathiesen, for at eftertiden kunne se, hvordan man byggede københavnsk bindingsværk i 1600-tallet. – Nationalmuseet.

På venstre side af Store Kongensgade lå i nr. 21 indtil 1899 denne enestående renaissancebygning. Det var rigets Admiralgård, der var opført i Christian 4.s sidste leveår 1647. Den lå altså her, før hele Ny-København var udstykket gademæssigt. – Tegning fra Nationalmuseet.

Den 250-årige Admiralgård blev også fotograferet før nedrivningen. Den var overordentlig derangeret, og man må indrømme, at den lå helt forkert i det vinkelrette gadenet, for den var opført, da Christian 4.s radialgadenet endnu var rådende. Her havde boet folk som Kastelets hollandske bygmester, Henrik Rüse. Fot. 1899. – Bymuseet.

Som nabo til Admiralgården lå Kløckers Gård som et smukt eksempel på gårde af en kvalitet, man ikke kendte i Adelgade og Borberggade. Den var opført omkring 1745 af direktøren for Asiatisk Kompagni, Herman Lengerken Kløcker. Da Rach & Eegberg malede billedet i 1749, var ejendommen næsten helt ny. Til gården hørte en have, som var afgrænset fra Store Kongensgade med et plankeværk. Bindingsværksbygningen til venstre er den på forrige side omtalt Admiralgård. Kløckers Gård blev nedrevet tidligt i forrige århundrede og erstattet med en række af gaden mange anonyme huse, som ses nedenfor. Det er Landgreven midt i billedet. – Nationalmuseet og John Jedbo 1987.

Bageste bagbygning i Store Kongensgade 59, fotograferet omkring 1910. – Bymuseet.

Store Kongensgade ved hjørnet af Dronningens Tværgade fotograferet 1876, da brostenene endnu var store og rendestenene dybe. Fotografen har set over på hjørnet, hvor Dronningens Tværgade går videre til Kongens Have. Vi har altså Kongens Nytorv til venstre. I klumpen af huse til venstre ses nr. 45 samt hjørnehuset. På modsatte side ses nr. 49-55. Som det vil fremgå af næste billede, er der intet tilbage af det maleriske hjørne, bortset fra nr. 55, som dog har ændret facade. – Bymuseet.

strakte til gademidten, og hermed fulgte forpligtelsen til vedligeholdelse og i nogle tilfælde til nyanlæggelser. I 1688 blev gården overtaget af hofretspræsident *Niels Simonsen*, og da var udparcelleringen formentlig begyndt med 7 våninger imod Dronningens Tværgade og 8 imod Store Kongensgade. I 1756 var grunden delt i næsten 30 ejendomme og strakte sig i Store Kongensgade fra nr. 7 til 47. Selve den nybyggede Admiralgård lå stadig som nr. 21-25, omgivet af have, ligesom den næste ejendom, der var opført omkring 1745 af justitsråd *Herman Lengerken Kløcker*, storkøbmand og direktør i Asiatisk Kompagni samt viceborgmester i staden.

Senere blev denne overtaget af en anden rig handelsmand, *Niels Ryberg*. Denne købmand var en af »landets store mænd, udgåede fra små hjem«, som det hed. Han, som kom fra en børnerig fæstebondedefamilie, flygtede fra stavnsbåndet til en onkel, der var købmand i Ålborg, og derefter var hans bane lagt. Han kom til København i 1750, og i 1772 var han i stand til at købe gården i Store Kongensgade, hvor handelsfirmaets hovedsæde blev indrettet. Ved sin død i 1804 var Ryberg formentlig en af landets rigeste; foruden gården i Store Kongensgade ejede han *Øbjerggård* i Sydsjælland og *Frederiksgave* på Fyn.

Skønt billedet på forrige side kun er ca. 110 år gammelt, er absolut intet bevaret. Kun hjørnet af Dronningens Tværgade giver holdepunkt for at sammenligne den gamle og den nye bebyggelse. De gamle huse mod Kongens Nytorv er i anden omgang blevet til den ene længe af Ole Falkentorps store Sankt Annæ Palæ, der optager hele karreen mellem Landgreven og Dronningens Tværgade ud mod Borgergade. Nr. 49-53 blev i 1930'erne erstattet af en moderne bygning på hjørnet til Dronningens Tværgade. Nr. 55 stammer fra 1794, men facaden er ændret sidst i forrige århundrede. – Fot. John Jedbo 1987.

Store Kongensgade er som nævnt langt stærkere fornyet i forrige århundrede end Borgergade og Adelgade. På den lange midterstrækning fra Kongens Nytorv til Esplanaden er der kun få 1700-tals huse tilbage. Bemærk dog nr. 65 midt i billedet. Det er fra første halvdel af 1700-tallet og vist på næste side. Fot. 1948. – Hassing.

Det er et af de helt store bygningskulturelle tab, at hans store rokokogård i byen er forsvundet. Den har været storartet, ni fag lang, hvor de tre midterste og de to yderste var lidt fremspringende og smukt dekoreret omkring vinduespartierne. En lav trekantgavl med stukdekoration afslutter de tre midterste fag over en kæmpe stor gesims.

I midten af forrige århundrede blev bygningen erstattet af to etagejendomme, opført med senklassicistiske facader af murermester *Chr. O. Aagaard*. De er pæne og nette og står i dag nogenlunde uændrede, men det var et dårligt bytte.

Helt anderledes gammeldags virkede nr. 45 med sin barokke gavlkvist, skønt huset var opført i 1756. Det var bygget af tømremester *Georg Völlmeister*, og bortset fra gavlkvisten helt efter det eigtvedske facadeskema. I stedet står nu østfløjen af Ole Falkentorps Sankt Annæ Palæ.

En lille rest af 1700-tallets gadebillede ses med *Svalegården*, nr. 65, som er fra første halvdel af 1700-tallet. Men det århundredes anonyme borgerhuse, som på denne strækning har stået på rad og række, ligesom de stadig gør det på Gråbrødretorv, er ellers blevet erstattet af forrige århundredes anonyme bygninger, som gav en bedre grundudnyttelse. Et par af dem, nr. 67, nr. 77 og nr. 79

Her er nøjagtig samme vue som på forrige side af husene fra nr. 61 og ned til knækket ved Esplanaden. Der er ca. 40 år mellem de to fotos, men ingen synlig forandring udover en tiltalende, øget vedligeholdelse. – Fot. John Jedbo 1987.

Et af de små minder om gadens forsvundne 1700-tals præg har man i Svalegården, der også ses midt i billedet ovenfor. Den er opført i 1700-tallet og står ret uforandret i det ydre. – Fot. John Jedbo 1987.

I Store Kongensgade 67-73 kunne man endnu omkring 1900 se disse smukke 1700-tals huse, af hvilke det første skjulte idyllen nedenfor. De var meget forfaldne, da de blev nedrevet i 1913. Resultatet af forandringen ses på næste side. Fot. 1890. – Bymuseet.

Endnu i 1947 kunne man opleve denne idyl bag Store Kongensgade 67. Det var resterne af en 1700-tals have, som kvarteret havde haft mange af, men som efterhånden blev bebygget med baghuse. Det er bagsiden af huse i Borgergade, der ses i baggrunden. – Fot. 1947. Hassing.

er da også skikkelige og minder slående om hinanden, alle opført i 1832, det sydlige for mekanicus *Kretz*, de to nordlige for sukkerraffinadeur *C. Hedemann*. Beletagen er endnu smukt markeret med stukkband under – og lige fordakninger over vinduerne. Vi tror gerne, at den samme bygmester har været beskæftiget.

Nr. 85 er et typisk klunketidshus og kendt fra *Otto Rungs* erindringsbog. Det store trefløjede kompleks fik facader til tre gader og to frie gavle mod Hindegades Skole. Gavlene blev pilasterprydede, og en bestemt vinduestakt var tilsigtet med blændinger, hvor planen ikke behøvede rigtige vinduer. Huset var stort og flot, »men dog næppe med helt standsmæssigt vue, for herfra så man ned til legepladsen foran Hindegades Friskole, hvor lutter lasede unger i blå og beskidte bluser, der hang løst ned over bukserne, og i træsko sjokkede eller luntetravede omkring et afskallet lindetræ. Og under bevogtning af en snusket og skægget klasselærer i en skimlet havelock. Det var fattigbørnene fra Adelgade, Prinsensgade – ja, endog den sjofle Helsingørgade, som vi så ned på oppe fra vores spisestues vindue. Og den fæle udsigt forringede i hine tider ikke helt umærkeligt den faste lejeværdis af en fashional ejendom i det ansete St. Annæ østre voldkvarter«.

De tre gavlhuse på forrige side blev i 1913 til de to midterste, typiske anonyme »erstatningshuse«, som Store Kongensgade er fuld af. De ses som nr. 69 og 71, mellem nr. 67 til venstre, som er omtalt på næste side, og nr. 75, som også er et ældre, velbevaret hus. – Fot. John Jedbo 1987.

Store Kongensgade 67-83 fotograferet i 1889. De tre gavlhuse – nr. 69-73 – fra 1700-tallet blev nedrevet omkring 1. verdenskrig, men nr. 75 og 77 fik lov at stå (se nedenfor). – Bymuseet.

En af de bekendte haver med keglebane og bevoksning var *Mester Daniels*, nuværende nr. 77 i Store Kongensgade. Den førte helt igennem til Borgergade og har fået sin plads i litteraturen, fordi *Rahbek* som dreng hørte pigen i huset syngte:

*Om nogen mig spørger
hvorfor jeg sørger
da vil jeg ham svare
min kærest' er død.
Jeg lod ham begrave
i Mester Daniels Have
og der skal han ligge
til sommer igen.*

I øvrigt nævnes Mester Daniels Have også i »Jakob von Tyboe«. Formentlig er Mester Daniels identisk med den »velforne Mester *Daniel Wichhorst*«, der den 19. juni 1693 fik tilskødet »Et Hus, Have og Plads i Ny Kongensgade med Udgang til Borgergade«, det er der, hvor nu nr. 114 og 116 står.

På den store grund, der hørte til oberst Plessens Palæ i Bredgade, lå ud mod Store Kongensgade en række af de små boder, som næsten altid afsluttede grunden til de store ejendomme ud mod det, der var sekundære gader i forhold til hovedhusets placering. Disse små bygninger

Store Kongensgade 77 – med sine syv fag i fire etager – ligger lige over for Frederiksgade ved Frederikskirken. Det er en af gadens smukkeste bevarede større ejendomme, som nu er fredet. Gården blev opført 1832 af sukkerfabrikant C. Hedemann, og den står nogenlunde uændret siden opførelsen. – Fot. John Jedbo 1986.

Forrige side nederst:
Det hvide hus, nr. 67, er et af Store Kongensgades bedre huse. Det er en nyklassicistisk ejendom på otte fag i fire etager, opført 1836. De buede forretningsvinduer er dog fra dette århundrede. – Fot. John Jedbo 1987.

Sådan så Store Kongensgade 83-87 ud ved hjørnet af Hindegade og Fredericiagade i 1866. Det var de små Nyboder-gaders yderste spidser, der snart skulle opleve en grundig fornyelse. – Bymuseet.

Samme vue som ovenfor. De forreste huse blev opført 1901 og 1880 og afløste de to gamle huse ovenfor. Den midterste karré var et typisk spekulationshus, men det danner ikke desto mindre rammen om Otto Rungs henrivende erindringsbog »Fra min Klunketid«. I dag er der intet i dette gadebillede, der minder om Nyboder. Fot. 1916. – Bymuseet.

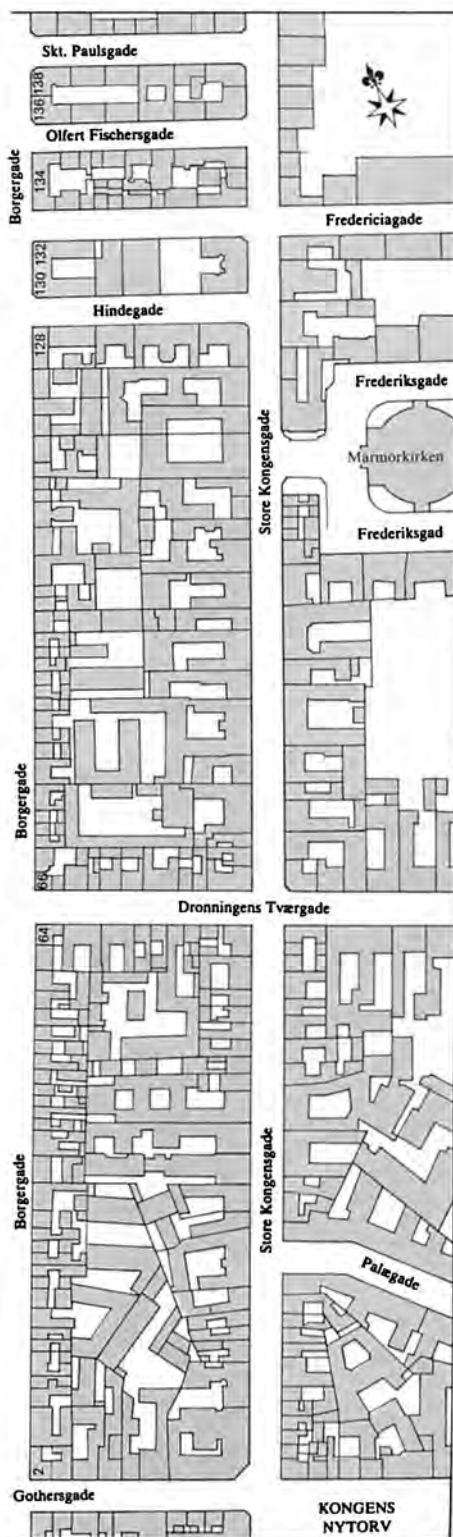

Her er atter Store Kongensgade ved hjørnet af Hindegade med nr. 83-85 på hvert sit hjørne. J. L. Ridter har stået nær Esplanaden og set ned ad gaden mod Kongens Nytorv. Hjørnehuset i midten forsvandt 1901. Tegning fra 1900. – Bymuseet.

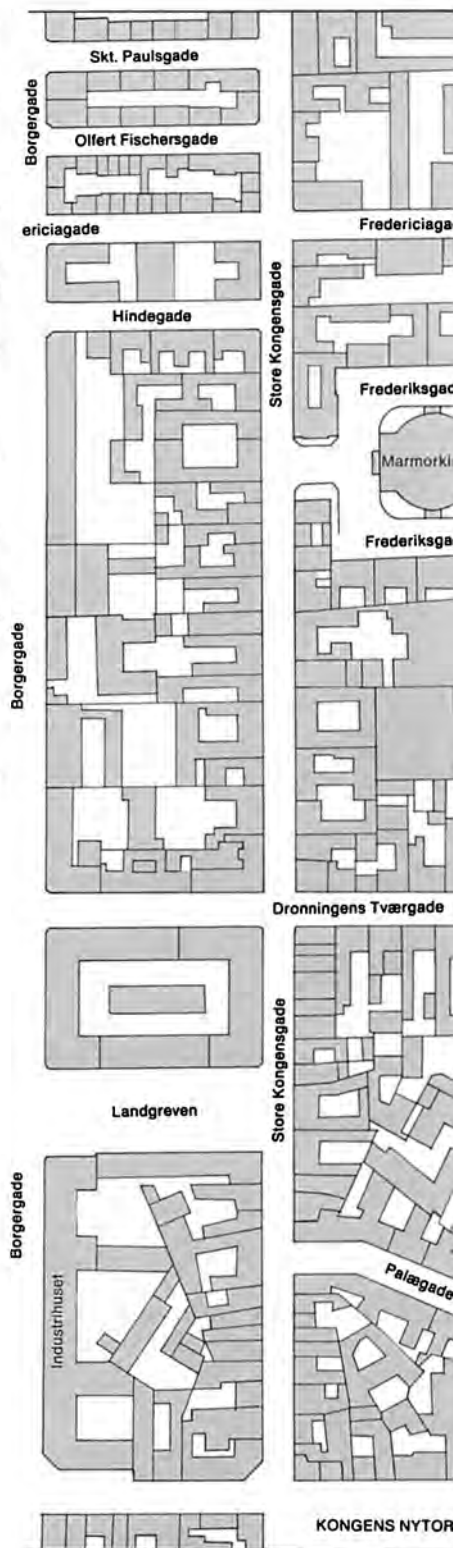
De små omdøbte Nyboder-gader ligger tæt ved siden af hinanden på det sidste stykke af Store Kongensgade før knækket (se kortet side 482). Her er hjørnet af Olfert Fischers Gade (tidligere Bryggerens Længe). Bygningen her forsvandt også ved århundredskiftet og blev erstattet af en spekulationsejendom. Tegning af J. L. Ridter fra 1901. – Bymuseet.

Store Kongensgade i 1930 og 1986

Store Kongensgade – som ses midt i hvert af disse kort – hører egentlig med til Christian 4.s Ny-København på linie med Adelgade og Borgergade, men gaden blev samtidig påvirket af sin fine nabo, Norgsgade (Bredgade) med det resultat, at den hverken fik Borgergade-kvarterets håndværker-charme eller Bredgades fornemhed. Den blev faktisk »gaden uden ansigt« og tidligt belastet med megen trafik. En af de få ting, københavnere kan takke den tyske besættelsesmagt for, er, at den i april 1940 gjorde både Bredgade og Store Kongensgade ensrettede. – Udsnit af kort af Arne Gaarn Bak 1986.

til ansatte eller til udlejning bestemte langt op i tiden gadebilledets brogethed, fordi disse bygninger senere blev selvstændigt matrikuleret, frasolgt, forhøjet og moderniseret i overensstemmelse med tidens smag. Det ældre billede af nr. 26 viser, trods den påsatte førstesalsetage, slægtskabet med de boder, Christian 4. opførte længere ude i gaden. At Store Kongensgade i begyndelsen var en mindre betydningsfuld gade i forhold til *Frederiksstaden*, er grunden til det livlige facadeudtryk med små ejendomme, individuelt opførte. Der kom til at bo mange mennesker, og gaden blev tidligt den naturlige forbindelse mellem Gammel- og Ny-København. Også trafikalt.

Fra hjørnet af Store Kongensgade og Dronningens Tværgade udgik i begyndelsen af 1870'erne den tidligste hestetrukne omnibuslinie, som gik over Kongens Nytorv, ad Strøget og Gammel Kongevej til Frederiksberg.

Nogle større ejendomme prydede dog gaden. Her lå, på vestsiden af *Gyldenløves Palæs* store grund, »*Det Laurvigske Jærnmagasin*«, som sønnen, *Ferdinand Anton*, greve Danneskiold-Laurvig opførte i begyndelsen af 1700-tallet til magasin for de fra hans jernværk i Norge indførte jernovne. Det var en prægtig bygning om end med en noget tung facadedekoration, rustika og pilastre ved hjørnerne, og tunge indramninger af vinduerne. Midtpartiet var stærkt fremhævet ligeledes ved rustika og pilasterudsmykning, afsluttet af en stor segmentfronton med familiens våbenskjold i relief. Bag en mur til gaden lå det bemærkelsesværdige haveanlæg, anlagt hvor oprindeligt den kongelige pomeranshave var placeret. Hovedpartiet af haven var orienteret efter en længdeakse med et orangerihus liggende som afslutning mod nord. Der var springvand og bassiner, buegange og statuer, buster og vaser af bly, gips eller brændt ler. Langs Store Kongensgade lå en labyrint inddelt i fire kvarterer, det hele har været elegant og festligt.

I 1882 blev palæet forhøjet med en etage, men det står der da endnu.

I 1788 var etatsråd *Frédéric de Coninck* blevet ene-ejer af Gyldenløves ejendom, og han udstykkede og bebyggede havearealet imod Store Kongensgade. I 1797 opførte han det nuværende nr. 72 til sin søn Louis og 1798 nr. 70 til datteren, *Cecilie Caroline*. Den sidstnævnte bygning er blevet kraftigt ændret i slutningen af forrige århundrede, men nr. 72 står næsten uændret. Fordi den franske arkitekt *Joseph-Jacques Ramée* i andet byggeri har arbejdet for de Coninck, er bygningerne i Store Kongensgade også tilskrevet denne arkitekt, som af samtiden blev beskrevet

Joseph-Jacques Ramée (1764-1842). Franskfødt arkitekt, som under revolutionen måtte gå i landflygtighed og slog sig ned i Hamborg 1794 som praktiserende arkitekt. Herfra kom Ramée i forbindelse med det velhavende, danske borgerskab og kom allerede i 1797 til at opføre en ejendom for *Frédéric de Coninck*, *Store Kongensgade 72*, senere kaldet Den barnekowske Gård. Bygningen viser Ramées stilfærdige, nyklassicistiske formsprog (side 488). 1801-06 slog Ramée sig ned i Danmark, hvor han dels byggede sit danske hovedværk, *Sophienholm* ved Bagsværd Sø, dels udførte dekorationer i *Erichsens Palæ* på Kongens Nytorv (bind 3) og den nuværende Håndværkerforening, *Dronningens Tværgade 2*, dengang ejet af storkøbmanden *Constantin Brun*, som også lod *Sophienholm* bygge (bind 6). Senere fortsatte Ramée sin virksomhed i Tyskland og virkede 1811-18 i Amerika.

Den nedre ende af Store Kongensgade ved Kongens Nytorv havde endnu i 1860erne et meget provinsielt tilsnit. Her ses nr. 2-26 gengivet på et reklametryk. Bemærk C. Ferslew i nr. 24. Her startede det store avistrykkeri, der kulminerede med bladhuset Ved Stranden. – Bymuseet.

Store Kongensgade Nr. 28, 26 & 24

Her er fortsættelsen af gaden nr. 24-28, tegnet af J. L. Ridter i 1899, da husene stod foran nedrivning, da Palægade skulle omlægges. Bemærk det beskedne Hotel Prinds Gustaf på 1. og 2. sal. – Bymuseet.

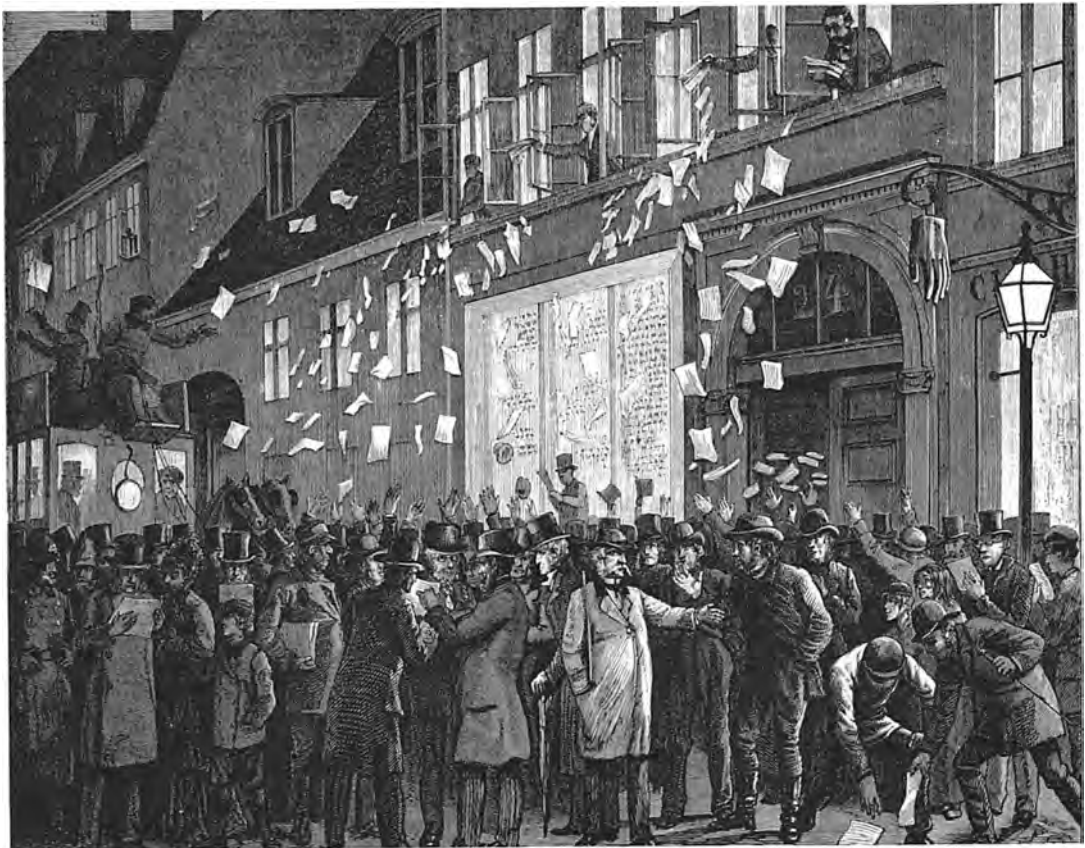
som »utrolig dyr og derfor meget søgt«. Facaden er også udansk. Streng og tør, knap i sin enkelthed, og med et minimum af dekoration omkring kælder døren og portpartiet. De to indgange giver en særlig rytme til facaden, hver anbragt i det tredje fag fra siderne og derfor symmetriske og asymmetriske på samme tid.

I 1815 blev ejendommen overtaget af lægen *Christian Fenger*, og med hans datter kom den til *Barnekow*-familien. Denne slægt var ejer til 1935, og der har formentlig været en væsentlig grund til, at huset er bevaret. Det er nu fredet efter bygningsfredningsloven.

I begyndelsen af 1700-tallet var grundstykket nord for Labyrinten blev bebygget med de typiske bindingsværkshuse med gavlkvist, og de stod fredeligt med om- og tilbygninger som nabo til Marmorkirkens ruin i små halvandet hundrede år.

C. F. Tietgen, som erhvervslivets førende, påtog sig opgaven at fuldføre det ambitiøse kirkeprojekt, og *Ferdinand Meldahl*, som på sine rejser var en begejstret kuppel-iagt-tager, påtog sig opgaven med både at færdiggøre selve kirkebygningen og regulere de rodede omgivelser med en

Her er Ferslews gamle bladhus i nr. 24, gengivet i *Illustreret Tidende* ved en valgaften i 1873, hvor løbesedler kastes ud. Det foregår her 11 år, før *Politiken* fra 1884 begyndte samme trafik på Strøget ved hjørnet af Integade.

Kort før hjørnet ved Dronningens Tværgade kunne man omkring 1872 se det lille, uanselige nr. 48 med urtekram i stuen og fotograf på kvisten. Den slags huse i centrum var naturligvis fristende at forny. Nu står her et andet, men i øvrigt ganske nydeligt hus. Tegning af J. L. Ridter. – Bymuseet.

Samme gadestrækning som ovenfor, 115 år senere. Det lille nr. 48 blev afløst af det viste hvide 4-fags hus, og butikkerne bredte sig i stueetagerne. Store Kongensgade er stadig en god forretningsgade. – Fot. John Jedbo 1988.

I 1700-tallet var Store Kongensgade endnu ikke fuldt udbygget, og de store haver holdt sig århundredet ud. Her ses greve Danneskiold-Laurvigs palæ i Store Kongensgade 68, ikke langt fra hjørnet af Dronningens Tværgade. Palæet lå på samme grund som det andet palæ, han ejede ud mod Bredgade (det senere Moltkes Palæ, nu Håndværkerforeningen), adskilt af en mægtig have, der strakte sig fra Bredgade til Store Kongensgade. Det er den have, der ses bag muren. Derfor blev det her viste palæ lidt overlegent kaldt for »Greve Laurvigs baggård«. Palæet var opført i 1740, altså før Frederiksstaden satte gang i palæ-opførelserne. Det stod kun indtil 1882 i sin originale form, så blev frontonen nedtaget og bygningen øget med en etage, og sådan står den endnu (se nedenfor). Maleri af Rach & Egberg 1740. – Nationalmuseet.

Det er vel de færreste trafikanter, der i den store midterbygning på dette billede vil genkende Danneskiold-Laurvigs 11-fags palæ ovenfor i gaden nr. 68. – Fot. John Jedbo 1988.

Langt det smukkeste gamle hus i den efterhånden noget brogede Store Kongensgade er de Conincks ejendom i nr. 72. Denne 8-fags bygning på kun to etager blev opført i 1797 af etatsråd Frédéric de Coninck. Grunden udgjorde indtil da et stykke af Det danneskioldske Palæ's store have. Bygningen står i røde sten med hamborgfuger. Den er formentlig tegnet af den franske arkitekt Joseph-Jaques Ramée. Huset er stadig forbavsende urørt i det ydre. Fot. 1910. – Bymuseet.

storslået boligbebyggelse. Selve kirkebyggeriet er omtalt i bind 6.

Men grundejerne på hjørnet af Store Kongensgade ville imidlertid ikke sælge husene, da Tietgen købte grund og kirkeruin billigt af staten. En lille bid mod syd-vest forblev ved det gamle, da Meldahl og *Emil Blichfeldt* i 1876 begyndte projekteringen af nybyggeriet. På et af bygningsudkastene har Meldahl ligesom ført en skærm uden om de gamle huse for at bringe de ydre i overensstemmelse med kransen af nyrokokobygninger.

Et helt moderne projekt af arkitekterne *Kjør & Richter*, som måske er en fremtidsvision, opererer med den samme idé, kun i helt moderne byggestil, dog i overensstemmelse med Meldahl. Det er spændende, om dette også forbliver på tegnebrættet som et København – aldrig. I mellemtiden er de små huse som et stykke kulturhistorie blevet fredede. Det ville have irriteret Meldahl.

Den grund, der ved Frederiksstadens anlæggelse blev reserveret til områdets højdepunkt, *Frederikskirken*, var oprindeligt anlagt som prinsesse *Charlotte Amalies* have og en lille gade, der afgrænsede haven mod nord, kaldtes *Prinsessens Gade*, begge opkaldt efter ejerinden, Frederik 4.s datter.

Ved hjørnet af Store Kongensgade og langs Prinses-

Gården til Store Kongensgade 72, tegnet i 1914 af Britta Barnekow, hvis familie efter de Coninck-familiens lange ejertid overtog gården og ejede den så længe, at den også kendes under navnet »Den barnekowske Gård«. Til venstre ses det smukt udstyrede das, og bag plankværket den sidste større have inden for voldene. Men haven eksisterer ikke mere. – Bymuseet.

Gårdinteriør fra Store Kongensgade 72. Fot. 1947. – Hassing.

Indgang fra Store Kongensgade til Marmorkirkens byggeplads. Man ser ruinerne af den ufærdige Marmorkirke bag muren. Sådanne kendte københavnere Marmorkirken »fra bagsiden« i over 100 år. Først da C. F. Tietgen og Ferdinand Meldahl sammen skabte den nuværende Frederikskirken omkring 1890 og opførte randbebyggelsens fornemme beboelsesejendomme, forsvandt det her viste deprimerende syn. Fot. ca. 1870. – By-museet.

sens Gade havde Frederik 4. i 1722 skænket et grundstykke til en kreds af interesserede i at oprette en, som den kaldtes: »*Delfs Porcelins- eller Hollandsch Steentøys Fabrique*«, anlagt af patriotisk allerunderdanigst nidkærlighed, for at penge ikke skulle gå ud af landet til fabrikkerne i Faenza, Delft eller Sachsen. Allerede dengang var man fuldt opmærksom på værdien af at »købe dansk«.

Kongen gav fabrikken væsentlige privilegier, og snart stod bygningen opført på den sumpede grund. Indkvarteringslisten fra november 1723 til påske 1724 oplyser, at *Nicolai Buurmester* og medinteressenters nye gård var beboet af porcelænsmager *Johan Wolff* og i kælderen den evindelige øltapper, *Svend Gregersen*. Buurmester var brygger og islandsk købmand og faderen til den senere berømte søn fra Burmeister og Wain. Fabrikken, som havde indgang fra Store Kongensgade og senere fik navn af denne gade, optog nuværende nr. 92 og 94. Formentlig har hovedbygningen været i grundmur i den for barokken typiske form med to etager over kælder og med en fire fag bred kvist, men derudover var der adskillige bindingsværksbygninger, springvand, brolagt gård og plankeværk om ejendommen.

Allerede i 1749 arbejdede omkring 35 personer ved fajancefabrikationen. Det var ikke sært, for der blev fabrikeret mange fliser til de nyopførte slotte, bl.a. Eremita-

Disse fire ejendomme, Store Kongensgade 78-84, kaldtes i 1890'erne for »Tietgens Ærgrelser«. Da randbebyggelsen omkring den nye Frederikskirken skulle bygges, var det nemlig ikke muligt for Tietgen af erhverve disse fire 1700-tals huse til samme rimelige pris, han havde erhvervet alle de øvrige til. De blev derfor stående som et fremmedelement i den nye ejendomskæde omkring kirken. Det er Frederiksgade til venstre. Fot. 1960. – Bymuseet.

Her ser man »Tietgens Ærgrelser« tydeligere. På den modsatte side af Frederiksgade ligger hjørnebygningen på Meldahls palæ-agtige randbebyggelse omkring kirken, men på det nærmeste hjørne mangler pendanten i den ellers så ensartede ring af sammenhængende bebyggelse (se i øvrigt bind 6). Fot. 1916. – Bymuseet.

Meget tidligt fotografi fra omkring 1865 af den øvre ende af Store Kongensgade med hjørnet af Fredericiagade lige ud for hestevognen. Den nærmeste bygning, det gamle 1600-tals asyl i nr. 90, blev nedrevet i 1868, og med undtagelse af det høje gavlhus nr. 94 på hjørnet af Fredericiagade er også resten af husene væk. Det kan ses på næste billede. – Efter Zachariaes Før og Nu.

gen og Frederiksberg Slot har bevaret vægge dekoreret med Store Kongensgade-fliser. Fabrikken ophørte før 1779. I september et år senere brændte hoved- og sidebygning i, hvad der da beskrives som brygger *Gierløfs Gård*, og i 1780 blev hjørnet af Store Kongensgade avteret til salg med de »derpaa fra Ilden staaende og levende Mure og andre Materialer«.

Socialforsorg, som vi kender det, eksisterede ikke under Enevælden, men man søgte med forskellige humane stiftelser at hindre den værste nød. Allerede under Frederik 5. påtænkte oprettet en Kongelig Stiftelse for Invalidere, gamle Soldater, Soldaterenker samt fader- og moderløse Soldaterbørn. En ny bygning – for stiftelsen var allerede indrettet på Vesterbro – blev opført i den

Samme vue som på forrige side, fotograferet 1916. Asylet er borte. Længst til højre ses det yderste hjørne af Tietgens randbebyggelse omkring Frederikskirken, opført 1892, og ved siden af dette en præsentabel ejendom fra århundredskiftet. Længere nede var bebyggelsen endnu urørt. – Efter Zachariaes Før og Nu.

Og i vore dage. Sporvogne er afløst af busser. De nærmeste huse er uforandrede, men mere velholdte end tidligere. Længere ned mod Esplanaden ses fornyelser, der fremgår af næste opslag. – Fot. John Jedbo 1987.

Mellem høje og nyere bygninger holdt disse tre gamle huse i Store Kongensgade 100-104 længst stand. Den dominerende ejendom til højre, der ligner to sammenbyggede huse, var en 1700-tals bygning, kaldet »Løven« efter den løvefigur, der var anbragt over indgangsdøren. Den fungerede i mange år som en slags stiftelse for ældre og enlige personer. Nedrevet 1902. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

De samme bygninger tegnet af J. L. Ridter i 1901. 3-fags huset i nr. 104 var fra 1800-tallets begyndelse og huset i nr. 102 var omtrent samtidigt, men ombygget og beklædt med skilte til uigenkendelighed. – Bymuseet.

nordlige ende af Store Kongensgade, nuværende nr. 108, i 1765-69 med ingeniørofficer *Chr. Carl Pflueg* som arkitekt. *Christians Plejehus*, som stiftelsen hed, var hans eneste selvstændige arbejde og viser endda tydeligt indflydelsen fra Jardin, som han da også var konduktør for ved opførelsen af Sølvgade-kasernen. Den 15 vinduesfag lange bygning viser da også inspiration fra tidens militærarkitektur.

For at udnytte den billige og forhåndenværende arbejdskraft blev der i 1771 tilknyttet en tekstilmanufaktur og desuden indrettedes et kirkerum, indviet i 1769.

En anden human stiftelse fra Frederik 5.s tid, *Det Kongelige Opfostringshus* for fattige drenge, blev flyttet til den nu forladte bygning i Store Kongensgade fra Christianshavn. Og her forblev den nu til 1880. *J. H. F. Bernstorff*, som formentlig var initiativtager til opfostringshuset, var dens første overdirektør i 1753. Drengene, fra 5 til 15 år, kom fra hele landet og blev opdraget til tugt og ære og idel arbejdsomhed, foruden at de blev bibragt kundskaber i »Christendom grundig, udi Læsning og Skrivning tilstrækkelig og udi Regning lidet til Fornødenhed«. Fra de var 15 til 24 kunne de overlades til »Fabrikører,

Afsnittet af gaden på forrige side endte i seneste omgang med at komme til at se sådan ud. Det er Store Kongensgades Politistation i nr. 100-106, som opførtes i 1968 af arkitekt Alex Poulsen. Bilen i forgrunden kommer fra Olfert Fischers Gade, en af de små Nyboder-gaders yderste ender, der blev omdøbt i forrige århundrede (se kortet side 429). – Fot. John Jedbo 1987.

Christian Carl Pflueg (1728-1809). Søn af en forhenværende officer og senere landmand. Trods det, at unge Christian havde lidt af den så almindelige engelske syge og som lille havde brækket begge lårben, skabte han sig en karriere inden for hæren, fortrinsvis inden for fortifikationsenheden. Men han deltog også i aktiv krigstjeneste i den franske hær. Han må have været et varmhjertet menneske, for hjemkommen arbejdede han med forslag til forbedring af forholdene på den militære invalide- og forsørgelsesanstalt på Ladegården. I 1765 udtrådte han af ingeniørkorpset og blev direktør for den planlagte nye anstalt, Frederiks (Christians) Plejehus, der opførtes i Store Kongensgade efter hans egne tegninger og under hans daglige ledelse. Man mente imidlertid, at hans drift var for dyr, og han blev afskediget i 1782 uden pension men dog i nåde. Der findes næppe noget portræt af C. C. Pflueg.

Handlende eller Søfarende som Dreng«, først efter at de var 24 år, var de frie.

På nabogrunden stod i hvert fald fra begyndelsen af 1700-tallet præsteboligen til garnisonens præst, *Knud Tommerup*. Den bestod af to forhuse med en port imellem, der førte ind til den bag på grunden stående uundgåelige bryggergård.

I 1801 lod den daværende ejer, *Jens Lauritz Barfred*, bygningerne rive ned og i stedet opføre den endnu stående 7 fag lange bygning, hvor yderfagene er svagt fremtrukket, medens 4 pilastre markerer midtpartiet og bærer afslutningen, den lave trekantfronton. Bygmesteren kendes ikke, men indflydelsen fra Harsdorff er ikke til at tage fejl af, og bygningen er formentlig opført af en af hans dygtige elever. Mærkelig er de manglende kapitæler og pilastrenes direkte overgang til triglyfferne, den rene, græske lære er ikke helt korrekt opfattet.

I 1842 blev ejendommen overtaget af brændevinsbrænder *Anders Anthon Brøndum*, hvis brænderi blev indrettet i de efterhånden udskiftede bagbygninger. I forhusets nederste etage var der indrettet butiksudsalg. I 1896 blev ejendommen overtaget af De Danske Spritfabrikker.

Til det genoprettede husarkorps blev der i 1789 opført en kaserne på hjørnet af Tolbodvej og Store Kongensgade (se side 498). Det var til dels en ombygning af *Den grønlandske Handels Reberbane*, der lå langs den nordligste del af Store Kongensgade vis à vis de sidst opførte Nyboder-længer. Der findes en tegning hertil af Andreas Kirkerup, som her indrettede en staldbygning oprindeligt for artilleriet med plads til 200 heste og boliger til staldpersonalet. Traditionen tro for militærarkitekturen siden Frederik 4.s tid var farveholdningen for hele komplekset gule mure med hvidkalkede hjørnekvadre og bånd. På det tidspunkt hed den gadestrækning *Ny Østergade*, et navn som blev afskaffet i 1874, da den nye gade inde ved Strøget blev døbt.

Bag den lange staldlænge lå ridehuset, ridebanen og selve kasernebygningen som en lang længe med tre sidefløje.

Bag hovedbygningen løb den gamle Grønningen langs med voldarealet. Denne vej blev flyttet mod nordøst i slutningen af forrige århundrede, og Garderhusarkasernen med Reberbanen blev nedrevet i 1898 (se nærmere herom i næste kapitel).

Store Kongensgade 110. Den nu fredede 7-fags gård er opført 1801 af ukendt bygmester. Ejeren var proprietær Jens Lauritz Barfred fra Benzonsdal. Fot. 1930. – Hassing.

Store Kongensgade 108, som stadig eksisterer, er en imponerende – nu fredet – 15-fags gård, opført 1765-69 af Chr. Carl Pflueg, som hjemsted for »Christians Plejehus«. Senere blev det opfostringshus og siden politistation. I forgrunden Sankt Pauls Gade. Fot. ca. 1930. – Bymuseet.

Andreas Kirkerup (1749-1810). Arkitekt og mester for Liseslund Slot på Møen og Frederiksberg Haves kinesiske lysthus, som Kirkerup tegnede som hofarkitekt. Som sådan arbejdede Kirkerup også for militæret. 1789 opførte Kirkerup *Husarkasernen* mellem Store Kongensgade og Grønningen. Den lange enetages længe over for Nyboder var i mere end hundrede år karakteristisk for Københavns nordligste pynt inden for den gamle Østerport. Kasernen blev nedrevet, efter at en ny Gardehusarkaserne var blevet opført 1896-98 på Østerbrogade. Et nyt bolig- og forretningskvarter omkring nye gader, Bornholmsgade, Jens Kofods Gade, Poul Ankers Gade og Hammerensgade, opført på den gamle kaserens plads. 1799-1800 tilbyggede Kirkerup Det kongelige Ældmanufakturbygning i Rigensgade 7-8 med huset nr. 11 i Rigensgade som munderingsdepot (dette bind). Den femetages beboelsesejendom, *Esplanaden 6*, tegnede Kirkerup år 1785. (Om Kirkerups øvrige arbejder, se bind 1).

Grønningen

Med liberalismen og industrialismen skete efter midten af forrige århundrede en voldsom bymæssig vækst, ganske vilkårlig og oftest bestemt af økonomiske interesser. Det sås særlig tydeligt i hovedstaden.

Da voldene faldt, opstod der i umiddelbar nærhed af bymidten arealer, der kunne bebygges, helst på en måde der forlenede landets unægteligt lidt småstadsprægede residensby med et skær af storby.

I Paris havde baron *Hausmann* skabt et net af brede træbeplantede boulevarder. Sådanne måtte man også have herhjemme. *G. F. Hetsch* lagde allerede i 1850'erne planer for monumentalbebyggelse af Toldbod-området, som dog kun blev gennemført i begrænset form (se bind 6).

Sløjfningskommissionen gik mere hårdhændet frem med planer i 1865, men den trak en bred boulevard fra Bredgades udmunding mod nordvest til søerne og Østerbro, og denne figurerer også på Meldahls plan fra 1866, og hans indflydelse på kommissionens arbejde, der først blev afsluttet i 1872, kan vi takke for, at de grønne volde i vid udstrækning blev til et grønt bælte om byen, og at udnyttelsen ikke blev så hårdhændet som tilsigtet af Krigsministeriets embedsmænd (se bind 10). De skitse-rede også bebyggelse af *Kastels-arealet* og de planer optog Meldahl i en forbedret bebyggelsesplan, som han kæder sammen med de tidligere nævnte planer for Nyboders bebyggelse.

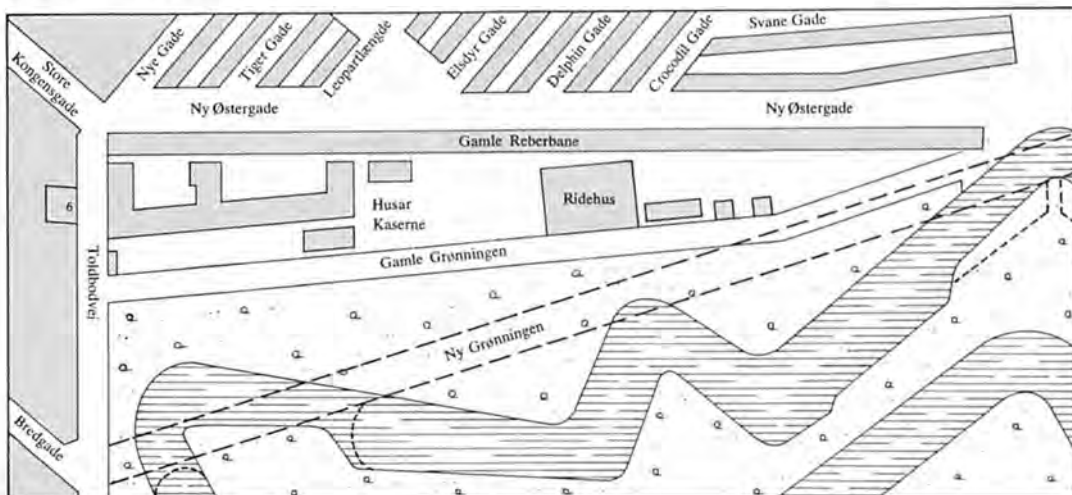
Planen om avenuen mod Østerbro er opretholdt og en trekantet plads ved udmundingen af Bredgade var også et af planens hovedpunkter. Disse planer blev dog ikke til noget. *Grønningen* blev derimod anlagt omkring århundredskiftet og afgrænser således et stort trekantet areal, med Store Kongensgades forlængelse på den anden langside og den gamle Toldbodvej langs nordsiden. Her var den gamle, direkte vej for Holmens mænd, når de kom fra Nyboder og skulle ned til båden, der sejlede mandskabet over til Holmen. Det er den for resten stadig væk.

Næste side:

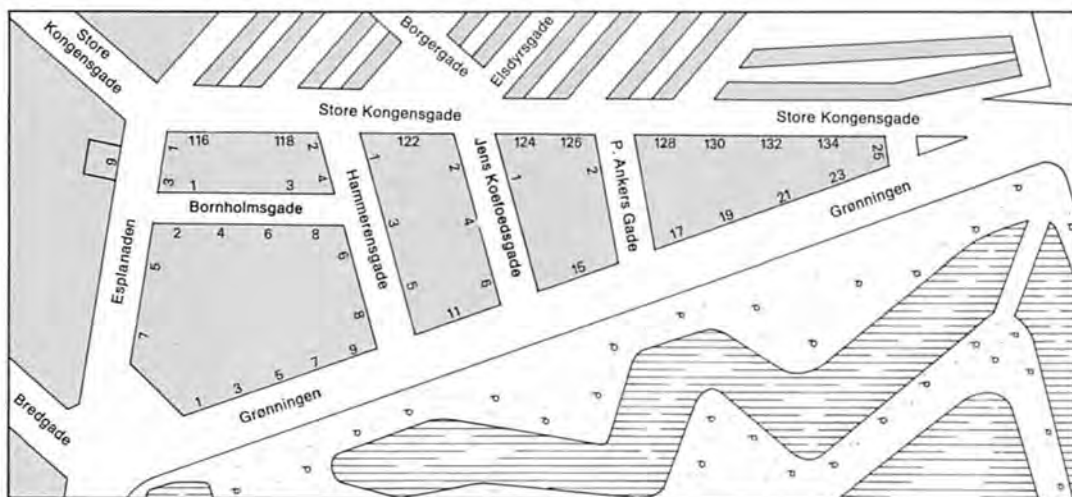
En deling husarer forlader Husarkasernen gennem hovedporten ved hjørnet af Store Kongensgade. Her havde regimentet haft til huse næsten siden kasernens opførelse. Godt 100 år senere var det klart, at hele anlægget var forældet. Fot. 1895. – Bymuseet.

Kort over Husarkasernen ved Grønningen, opført i 1789, delvis baseret på den over 400 m lange reberbane langs den daværende Ny Østergade (senere Store Kongsgades forlængelse). Kasernen stødte op til Kastellet's yderværker. Vore dages Grønningen var indtil århundredskiftet kun en smal vej uden anden offentlig kørsel end en sporvogn. De stærkt forældede kaserne blev revet ned 1902 for at gøre plads til opførelsen af vore dages Grønningen-kompleks.

Samme område i 1985. Det tog 30 år at fuldføre bebyggelsen mellem Grønningen og Store Kongsgades forlængelse. Det private byggekonsortium, som havde Landmandsbanken som garant, rammes af mange problemer undervejs, ikke mindst 1. verdenskrig og bankens egen fallit i 1923. Det seneste hus i Grønningen blev først påbegyndt 1935. – Begge kort af Arne Gaarn Bak 1985.

Da *Husarkasernen* var nedrevet, var vejen banet for etagehusene – til udlejning – altså spekulation. Men dels skulle det blive et nobelt kvarter med boulevard og stadig ikke langt fra kongeboligen, dels lå der en soliditet over århundredskiftets byggeri.

Det var *Søren Jacobsen Lemche*, født 1864, der havde fået 2. præmie i 1905 om bebyggelsen på Grønningen, der

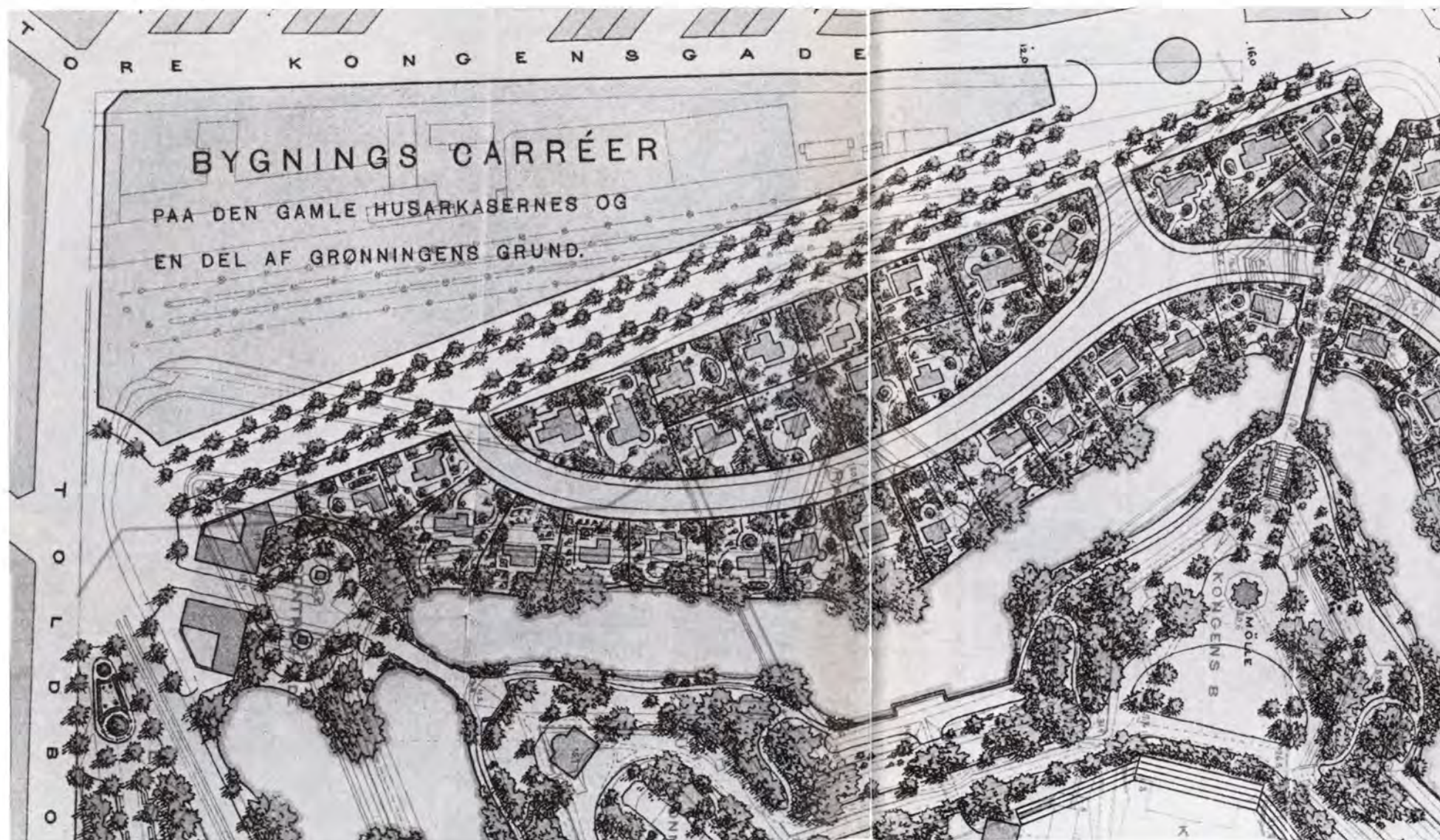

På den lange, smalle grund – se kortet på forrige side – lå husarernes ridehus og springbane. Til venstre den gamle reberbane langs Store Kongensgades forlængelse, nu anvendt til stalde. Til højre Kastelsgraven, skilt fra husarerne med en smal militærvej, kaldet Grønningen. Fot. 1895. – Bymuseet.

Da Husarkasernen blev nedrevet i 1902, var den over 100 år gammel og i enhver henseende forældet. Det prægtigt uniformerede regiment boede under kummerlige forhold. Her er kasernens smedeværksted, hvor hestene blev beskoet. Fot. 1898. – Bymuseet.

Aldrig: Udformningen af Grønningen begyndte med denne udviklingsplan fra 1900. Man ville nedlægge Husarkasernens smalle trekant langs Store Kongensgade. I stedet for den gamle, smalle Grønningen skulle en ny boulevard anlægges, idet man ville stjæle et stykke af Kastellets esplanade. Det var faktisk det, der skete fra 1905. Men man slap for at få et villakvarter på den modsatte side af Grønningen! – Stadsarkitektens Arkiv.

kom til at opføre de to store komplekser, der helt optager Toldbodvejs nordside, nu Esplanaden, på begge sider af Bornholmsgade. Søren Lemche var en af Hans J. Holms dygtige og grundige elever og medarbejdere, men nogen stor kunstner var han ikke. Han havde fra 1893 i ti år ledet undersøgelses- og genopbygningsarbejdet af det nedbrændte Vallø Slot, og dette arbejde havde vakt almindelig anerkendelse. Herigennem lærte Lemche at beundre kvaliteten af middelalderens og renæssancens tunge murmasser. Det lå nu i øvrigt også i tiden omkring århundredskiftet. Lemche arbejdede med rundbue-motivet

i den nederste etages store vinduespartier, der kunne illudere som udfyldte arkader.

Han opsatte karnapper, som først med byggeloven af 1889 igen var blevet tilladt, og vinduespostene her blev udført i sten, som bygmestre for flere århundreder siden ville have gjort det. De to komplekser virker ved deres soliditet og tyngde, men er ikke ganske fri for at være kedelige. Forskellen mellem den nye tids bygninger og den lette idyl, der faldt, har været enorm.

Endnu tungere blev den nationalromantiske manifestation, der dannede hjørne og dermed denne side af den

Toldbodvej – nu Esplanaden – set fra Store Kongensgade mod Toldboden. Bredgade ligger langt bagved til højre. Det er husarkasernens hovedbygning ved porten til venstre. Den lå omtrent, hvor Bornholmegade løber i dag. I bygningen mod gaden havde regimentets chef sin bolig. Den sidste, der boede der før nedrivningen i 1902, var 1864-veteranen, generalmajor J. F. Hegermann-Lindencrone. Det høje nr. 6 på den modsatte side af gaden, som var opført 1794 og stadig står, udgjorde fra 1844 en del af kasernen. Fot. 1895. – Bymuseet.

lille, trekantede pladsdannelse ud for Bredgade. For den tids arkitekter var bygningskunst lig med historisk efterdigtning og håndværksmæssig konstruktion. Det findes i rigt mål i Grønningen 1-3, opført i 1906.

Rundbuemotivet i underetagen blev gentaget, men denne var tungere og ægte sokkelpræget ved de hugne granitkvadre. Hovedfacaden er smykket med pilastre i stor orden, over tre etager, de midterste fag afsluttet af en svungen barokfronon i fri gendigtning, og tårne markerer hjørnerne. Det var altsammen lige efter bogen.

Den franske idé med boulevarder blev aldrig rigtig dansk. De ekstra brede gader var ikke ment for at tilgodese trafik, men for med mange træækker at få noget grønt ind i byområderne. Men derudover var de skabt til kørsel i åbne hestevogne, hvor damer under parasollens skygge kunne lade sig se og hilse de unge tilbedere, der red langs sidestierne.

En sådan gammeldags promenadekørsel slog aldrig rigtig an uden for Østerport.

Trafikken afvikledes omkring århundredskiftet med hestetrukne og nogle få elektrificerede sporvogne, jernbanenettet var under planlægning og cyklen vandt indpas som et nemt, billigt og effektivt transportmiddel. Det er illustrerende, at der i 1900 var 65 cykelhandlere i Kø-

Det er fristende allerede her at orientere læseren om dagens situation. Her er samme udsigt som på forrige side, fotograferet da den korte side af trekanten i 1906-09 var udbygget mod Toldbodvej med nr. 5 og 7, tegnet af arkitekt Søren Jacobsen Lemche, født 1864. Det er Hammerensgade, der fører til venstre, og Bredgade, der munder ud i Esplanaden nede ved den brede lysstribe i gaden. – Fot. 1948. Hassing.

Den modsatte side af Toldbodvej (Esplanaden) over for Husarkasernens smalle indgangs-port var længe meget sparsomt og tilfældigt bebygget. Her er et maleri fra 1786, der viser opførelsen af nr. 6. – Privateje.

benhavn. På Grønningens og Esplanadens ridestier var cyklen imidlertid forbudt. Bilen holdt først sit forsigtige indtog efter 1906.

I 1901 var store områder inddraget til byudvikling, herunder militærets område uden for Kastelsvolden. Kommunen havde udstukket Grønningens gadenet, hvis bebyggelse var overdraget private byggeselskaber. Bebyggelsesplanen blev vedtaget den 29. juni 1903, og en naturlig følge var anlægget af den nye boulevard fra Øst-

Næsten samme sted som nederst side 508: indkørsel til den gamle Grønningen mod Østerbro. Til højre går vejen langs Kastelsgraven til Langelinie, bagud fører den til Toldboden og til venstre mod Bredgade. Her i krydset lå restaurant »Grønningen«. Fot. 1902. – Bymuseet.

Her er regimentchefens bolig på Toldbodvej (Esplanaden), set op mod knækket i Store Kongensgade. Til højre i forgrunden løber den gamle Grønningen mellem Kastellet og kasernen helt op til Østerport station. Det er den lille restaurant »Grønningen« med solsejl under det store træ, der havde sin maleriske placering her. Tegning fra 1890'erne. – Bymuseet.

Til hurtig orientering: her er samme strækning som ovenfor. Den lille restaurant lå altså midt i kompleksets store hjørnejendom, Grønningen 1, der blev opført 1906 med Henning Hansen som arkitekt. Her har Købstædernes alm. Brandforsikring haft hovedsæde siden 1944. – Fot. 1948. Hassing.

Hovedvægten passerer den gamle, smalle Grønningen mellem Husarkasernen og Kastelsgraven på vej til Kastelet. Det var ca. 14 år før anlæggelsen af vore dages Grønningen. – Maleri af Erik Hennings 1888.

Den gamle Grønningen løb som en smal vej mellem Kastelsgraven og det smalle kaserneanlæg. Den var ikke åben for almindelig, kørende trafik, men militæret havde dog i de seneste år accepteret en sporgvognsline til Østerbro. Fotografen har stået i trekanten mellem Bredgade og Toldbodvej og set op langs den gamle Grønningen. Fot. 1895. – Bymuseet.

Det blev en større operation for Københavns Vejvæsen kort efter århundredskiftet at gnave sig igennem Kastellets gamle esplanade og anlægge den nye, nordlige Grønningen, som endda åd en bid af Kastelsgraven. Det er Glacis Restauranten ved Østerport, man aner i baggrunden. Fot. 1902. – Zachariaes Før og Nu.

En halv snes år før anlæggelsen af Grønningen beskar man også Kastelet på den nordvestlige side for at kunne anlægge Søndre Frihavnsvej (i dag Bernadottes Allé). Se nærmere bind 10. Til venstre Kastelsmøllen. – Efter Zachariae ca. 1890.

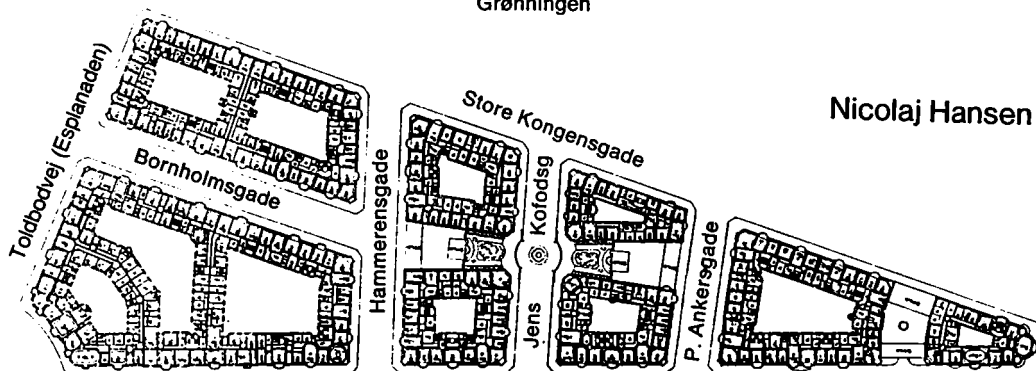

C. Harild

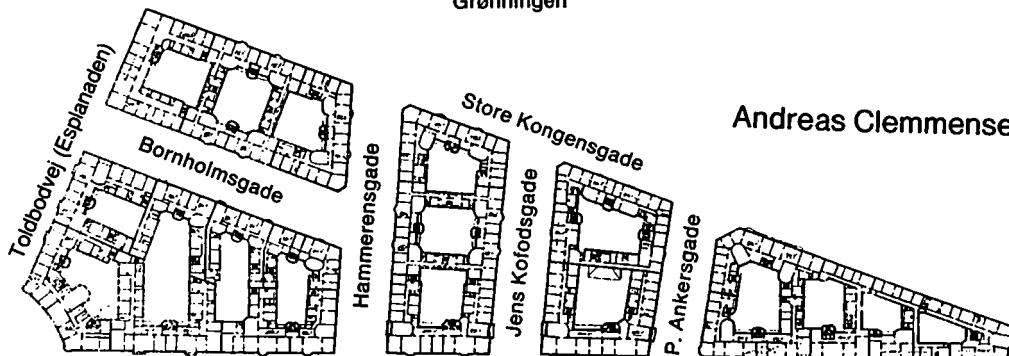
Grønningen

Nicolaj Hansen

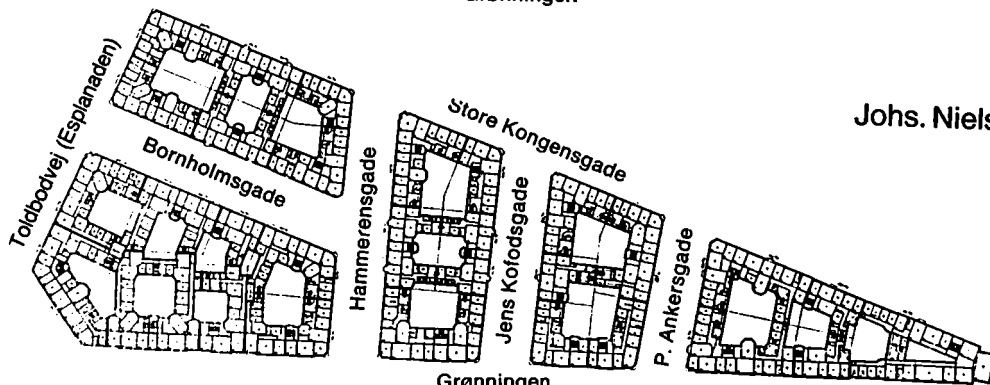
Grønningen

Andreas Clemmensen

Grønningen

Johs. Nielsen

Grønningen

banegården til Bredgade, som en længe tiltrængt forbindelse mellem den gamle bydel og den nye. Det var med beklæmthed, hed det ved Akademiets stiftelsesfest, at man hørte øksehuggene og så de gamle træer falde, men en bred boulevard, afgrænset af anselige bygninger, var ikke så dårlig i stedet og for en stor bys liv og trivsel et uafviseligt krav.

De nye gader i det nydstrukne område havde alle relationer til landets østligste ø, *Bornholmsgade, Hammerensgade, Jens Kofods Gade* og *Poul Ankers Gade*.

En konkurrence blev udskrevet om en ny bebyggelse, hvor den foreliggende gadeplan skulle respekteres. Der måtte ikke indrettes mindre lejligheder end på fem værelser, og mod Grønningen skulle de være på fra 6-12 værelser. En moderne restaurant tænkte anbragt på hjørnet af Toldbodvej og Boulevarden, mod Store Kongensgade og Toldbodvej kunne der være butikker eller kontorer i stueetagen, og til sidst i nævnte gade også på første sal.

Byggesummen måtte ikke overstige 170 kr. pr. bebygget kvadratalen. Det var også dyrt. Et sted skulle der gives plads til et »gesandtskabshotel«, hvor byggesummen dog måtte være lidt højere. Kun portnerboliger måtte indrettes i kældrene, ellers ingen beboere her eller på loftene.

Der indkom i alt 20 projekter og ingen fik en første præmie, medens tre fik en anden præmie. Anden præmie

Man kan vel også her tillade sig at foregribe udviklingen ved med et luftbillede at vise, hvordan bebyggelsen kom til at se ud. I forgrunden det hårdt beskårne Kastels-parti. I baggrunden Nyboder. Hjørnet mod Bredgade mangler på billedet. Fot. ca. 1935. – Stadsingeniørens Arkiv.

Forrige side:

De to konsortier, som kommunen overdrog at opføre hele Grønningen-kvarteret, udskrev i 1902 en konkurrence, hvori en snes arkitekter deltog. De skulle alle overholde den gadeplan, som kommunen havde afstukket, men var ret frit stillet med udnyttelsesgraden. Det var klart, at med den beliggenhed måtte der blive tale om luksusbyggeri. Her er grundplanerne for fire af deltagerne. – Efter Architekten 1907.

Egil Fischer (1878-1963). Arkitekt og maler, som i særlig grad gjorde sig bemærket som byplanlægger med visionære projekter, som på mange måder var forud for deres tid, og som ofte blev forbigået til fordel for mere jordnære forslag. Særlig interessante er hans projekter til *Grønningen-kvarteret* 1902, som ses her. Endvidere *Banegårdsterrænet*, udført 1911 i samarbejde med Holger Rasmussen og ingeniør Nobel (bind 9). Et forslag til *Borgergade-Adelgade* udførte han i 1940 (er tidligere vist i dette bind). Egil Fischers indsats som pionér inden for byplanlægningen manifesterede sig også i en omfattende litterær produktion, som fik stor betydning for udviklingen af et indtil da lidet opdyrket område.

for gesandtskabshotellet blev delt mellem *Søren Lemche* og *Egil Fischer*.

Lemche foreslog gesandtskabshotellet for enden af den gade, der førte ned gennem det udstykkede areal, altså Bornholmsgade. Placeringen var valgt »fordi det her er muligt at skaffe Sol i samtlige Værelser, hvilket er umuligt at opnaa, saafremt det lægges mod Boulevarden«. Facaden var helt igennem italiensk renæssance.

En hel del af Hans J. Holms medarbejdere deltog i øvrigt og blev præmierede. Ovennævnte Søren Lemche delte sin anden pris med sin gode ven *Johan Nielsen*, der fra Holm kom til *Andreas Clemmensen*. Denne fik også en anden præmie for sit projekt. *Carl Harild* var endnu en elev af Holm og arbejdede hos ham i hele studietiden, men blev derefter medarbejder hos Hack Kampmann, medens *Peter Nicolaj Hansen* var medarbejder hos Storck og Nyrop og var bygningsinspektør i kommunen i en menneskealder.

De var alle solide folk, men de store visioner på den bundne opgave fremkom ikke. Kun Nicolaj Hansen arbejdede med en pladskunst ved midten af Jens Kofods Gade og delte med to små anlæg de to karreer på hver side i fire.

Fortidens bag- og sidehuse var helt bandlyst fra Carl Harilds projekt, der opviste gårde som fodboldbaner, men for at udnytte det største af gårdarealerne forestillede arkitekten sig, at der her passende kunne opføres en gymnastik- og fægtesal samt nogle billedhuggeratelierer. »Fri os for palæarkitekturen« skal Andreas Clemmensen have sagt, men der fremkom sandelig mange forslag med både palæarkitektur og herregårdsstil, mange i fem etagers højde. Egil Fischer foreslog meget talentfuldt gesandtskabshotellet på den spidse grund mod nord, fordi bygningen her ville pynte mest på kvarteret og fordi grundens form vanskeliggjorde »en smuk, almindelig Bebyggelse«. Da huset skulle repræsentere en magt, blev repræsentationslokalerne fremhævet ved facadeudsmykningen, som var med en balkon mod Grønningen, og en imponerende søjlefront foran kortsiden.

Ingen af alle disse projekter blev realiseret. Kun Lemche fik den allerede nævnte byggeopgave med opførelsen af de to komplekser mod Toldbodvej. Gesandtskabshotellet blev først opført i 1914 som en privatvilla. Ved tilfældighedernes spil endte det alligevel som finsk ambassade. Efter udstykningen stod man med nogle store grunde, som man ikke kunne få bebygget, fordi det

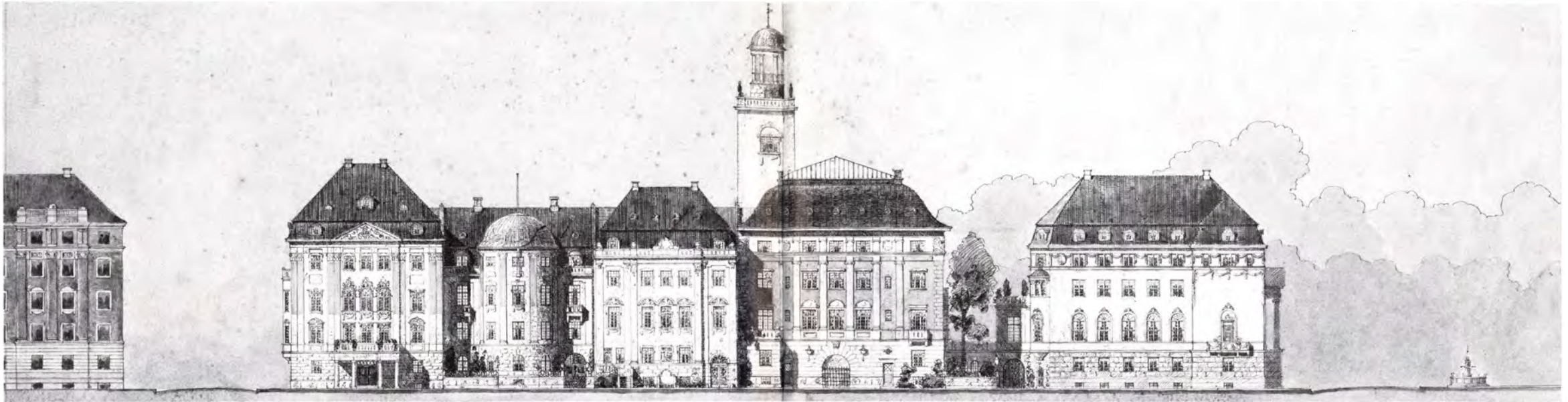

Aldrig: Konkurrencen om Grønningens bebyggelse kaldte mange spændende projekter frem. Luksusbyggeri i en form, man ikke kender i dag. Den trekantede grund med de tre korte tværgader gav mange muligheder. Her er Egil Fischers forslag til karreen mellem de to korteste tværgader. – Kunstakademiets Bibliotek.

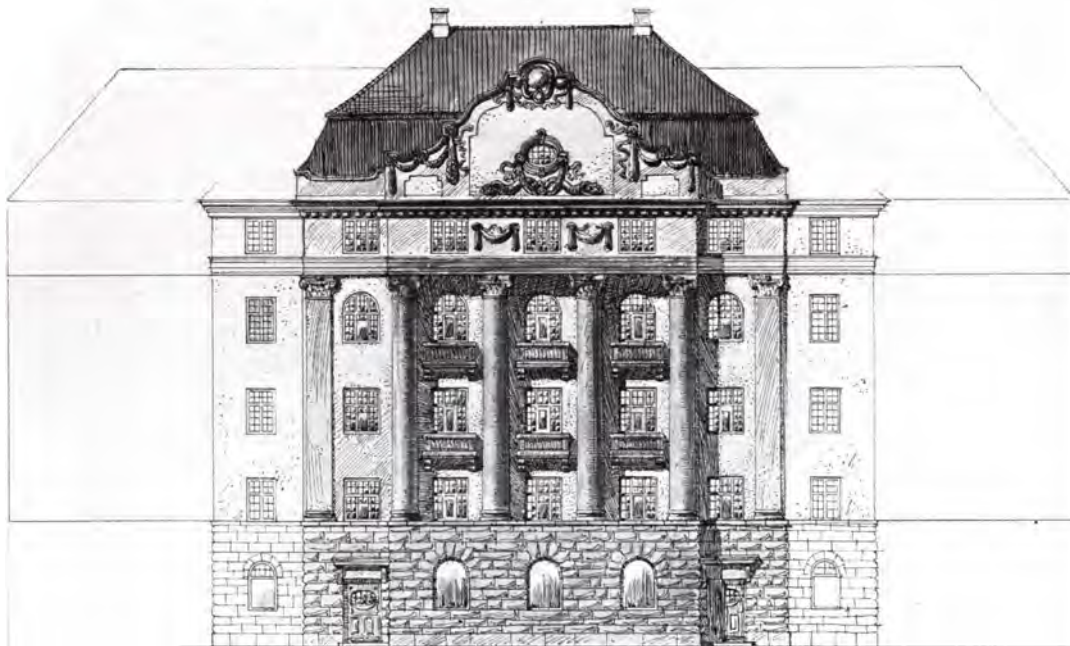
Aldrig: Egil Fischer var tilhænger af høj bebyggelse – 5 etager + kvist – men til gengæld store og venlige gårde. Ikke nogen form for gentagelse af overbebyggelse som i 1870erne på Gammelholm. Men Egil Fischer fik aldrig lov at realisere sine planer. – Kunstakademiets Bibliotek.

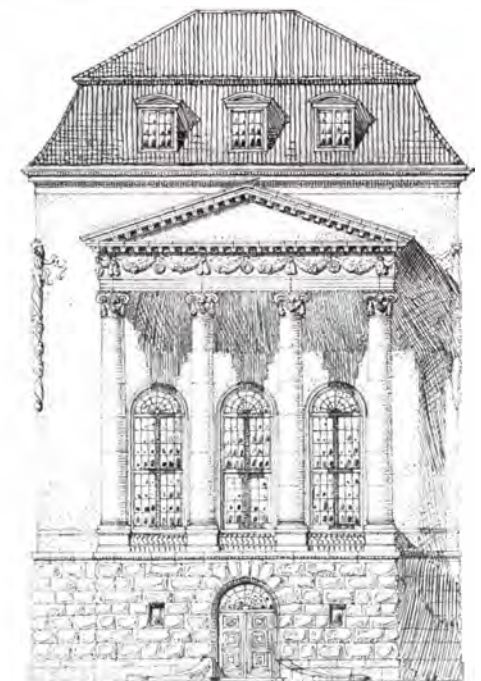
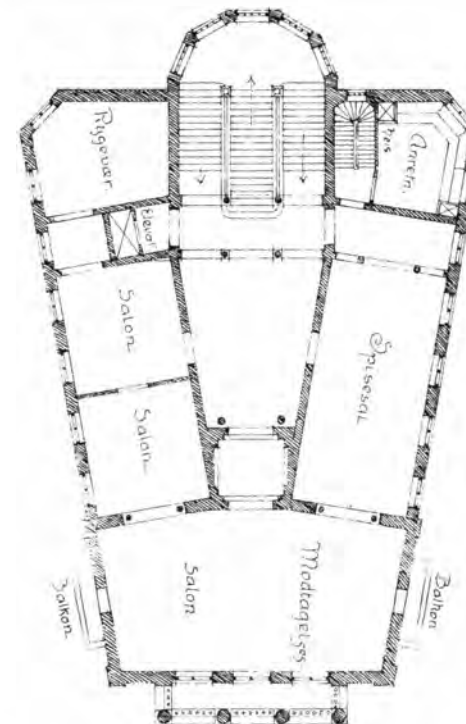
Aldrig: Her er et andet forslag fra konkurrencen – gaden nr. 17-23 – om Grønningen. Den spidse ende af trekanten fra Poul Ankers Gade og til Østerport fascinerede arkitekten. Han ville afslutte sin pompøse blok med en fritliggende ambassadebygning, der skulle danne indgangsportalen fra Østerbro til byen på det iøj-

nefaldende hjørne af Grønningen og Store Kongensgades forlængelse. Nedenfor er der gjort nærmere rede for denne prætentive bygning. – Kunstakademiets Bibliotek.

24. af Tidbodvej, og Boulevarden.

Aldrig: Her er et forslag til facaden på den store hjørnebygning Grønningen nr. 1. Det var byggeområdets fornemste plads, og den gav anledning til mange forslag. Nogle ville placere et hotel her, andre et fornemt beboelseshus og atter andre et forretningsselskab. – Kunstakademiets Bibliotek.

Aldrig: Til venstre: Grundplan af 1. sal over den tænkte ambassade, med indgang fra det lille anlæg bag huset. Her var det store trapperum i et stærkt udbygget vinduesparti. Hele etagen var reserveret repræsentation. Ambassadøren skulle have privatbolig på 2. sal og domestikværelser på 3. sal og på kvisten. – Kunstakademiets Bibliotek.

I 1905 gik byggeriet i gang på Grønningens store trekant. Der blev bygget både mod Store Kongensgade, Toldbodvej (Esplanaden) og selve Grønningen, men det kneb med at få afsat de dyre grunde. Verdenskrigen havde yderligere lagt en dæmper på byggelysten. Billedet viser, at nr. 5-7-9-11 og 13 på Grønningen endnu ingen købere har fundet. På den modsatte side af Grønningen er der endnu ingen tilpasning efter beskæringen af området. Den nye gade kaldtes i starten »Grønningens Boulevard« og havde to kørebaner, med rabat og ridesti i midten. – Fot. 1914. Bymuseet.

mægtige boligbyggeri omkring 1900 havde udviklet sig til en overproduktion. I 1908 under den finansielle krise var der i København med godt 400.000 indbyggere omkring 10.000 ledige lejligheder!

I mange år lå grundene efter hjørneejendommen tomme hen med en bred boulevard, beplantet med nye træ-rækker. Det har været et ret trøstesløst syn. Det var selvfølgelig også derfor, at en spinkel træhytte kunne få sin midlertidige placering herude i et kvarter, der var planlagt som noget rigt og storslået.

I vinteren 1914-15 var en gruppe unge kunstnere kommet i opposition til *Den Frie Udstillings* kunstneriske linie, og dannede nu deres egen sammenslutning. Det var bl.a. de unge *Harald Giersing*, *Sigurd Swane*, *Kai Nielsen* og *Peter Rostrup Bøyesen*, men de blev støttet af nogle af de ældre, bl.a. synboerne *Peter Hansen*, *Johannes Larsen* og *Fritz Syberg* og af *Th. Philipsen*. De fik vennen, arkitekten *Carl Petersen*, til at tegne en interimistisk træbygning, Skuret, der blev bemalet og efter det blev kaldt »Indianerhytten«. Den blev opført 1915 på en grund ved Grønningen, og den første ophængning fandt sted i marts måned i biddende kulde, så udstillingsgæsterne måtte leje sivsko ved indgangen for 10 øre pr. par. Det medvirkede også, at den spinkle træbygning blev interimistisk. Man holdt ud til 1919, hvor udstillingen, som havde fået navnet »Grønningen«, fik udstillingsplads i *Dansk Kunsthandels* lokaler.

Først i 1936 stod Grønningen fuldt udbygget fra nr. 3 til 23. At byggeriet blev så langvarigt, medførte en rigere afveksling i arkitekturen, hvis moderetning skiftede så hurtigt netop i århundredets første tredjedel. – Fot. 1947. Hassing.

I vore dage falder Grønningen helt naturligt ind i gadebilledet, men hver tomme af kørebanen er nu reserveret den stadig voksende trafik fra og mod Østerbro. Fot. 1965. – Stadsingeniørens Arkiv.

Et morsomt mellemstykke i den langstrakte byggeproces på Grønningen var Malersammenslutningen af udbydere fra Charlottenborg, der fra 1915 til 1919 hvert forår rejste deres interimistiske udstillingsbygning, kaldet »Indianerhytten«, på en ledig byggegrund langs Grønningen. Det skabte udstillingsnavnet »Grønningen«, som klart symboliserede ungdom og friskhed. – Fot. 1915. Stadsarkitektens Arkiv.

Grønningen nr. 3 blev opført så sent som i 1933 af *Henning Hansen* som en skærende kontrast til hjørneejendommens tyngde. Henning Hansen havde været assistent hos Nyrop og blev dengang en af fortalere for de engelsk-nordiske tendenser i den sidste periode af historicismen, og det fastholdt han gennem de næste ismer, klassicismen og modernismen.

Huset i Grønningen er præget af saglighed, men også af en disciplin, der tydeligt er en reaktion imod foregående tiders udskjelser. De høje altandøre, der erstatter vinduer i alle etagerne over stuen, trækker nogle lodrette linier, som er facadens eneste dekoration. Det skaber en fin ro med de meget brede murpiller, og facaden har fået kraft og præcision, medens de store glaspartier giver det nødvendige lys til rummene. Et par år senere, 1935-37, opførte Ib Lunding Grønningen 7-9 og Hammerensgade 8, for så vidt en direkte videreførelse af nyklassicismen, hvor klarhed og æstetik var vigtige komponenter. Men bygningen er fri for denne stilarts snærende bånd. Vinduernes placering er i overensstemmelse med planens behov, de to bygninger er sammenbyggede, men med vidt forskellige facadeudtryk. De uregelmæssigt anbragte køjer ud for den ene trappeopgang giver en meget elegant, dekorativ virkning.

Førrige side nederst:

Her er Grønningens udbyrdergruppe foran »Indianerhytten« i marts 1915: Fra venstre: Niels Hansen, Viggo Madsen, arkitekt Carl Petersen (der havde bygget hytten), Johannes G. Bjerg, Harald Giering, Albert Naur, Ernst Goldschmidt, Sigurd Swane og Peter Rostrop Bøyesen. – Foto på Kunstakademiet's Bibliotek.

Fra Esplanaden – i gamle dage Toldbodvej – udgik endnu ved århundredskiftet den gamle Grønningen som en smal sti i Kastellet's brede forland som den såkaldte Esplanade. Da Grønningen-kvarteret anlagdes i 1905, blev denne gamle sti gjort til vore dages lidet trafikerede Bornholmegade, som ses her fra Esplanaden mod midten af Hammerensgade. – Fot. John Jedbo 1987.

Som det næstsidsste hus i gadebilledets fuldendelse kom arkitekt Henning Hansens smalle og meget enkle ejendom i Grønningen nr. 3, opført i 1933. Fot. 1978. – Kunstakademiets Bibliotek.

Grønningen 7-9 og Hammerensgade 8 blev et af de sidste huse, der opførtes sidst i 1930'erne i Grønningens 25 år lange tilblivelsesperiode. Det var bygget i 6 etager med store lejligheder. Bygherren var A/S Daros og arkitekten Ib Lunding. Fot. 1976. – Kunstakademiets Bibliotek.

I 1918 byggede *Carl Brummer* et hus for bankier *Poul Hagemann*, søn af Tietgens ven og rådgiver, *G. A. Hagemann*. Et palæ kaldtes bygningen, som i virkeligheden er en malplaceret og overdimensioneret Ryvangs-villa og bestemt ikke et af Brummers bedste arbejder. Det er dette hus, der siden 1943 har været Den finske Ambassade. I forhold til de øvrige 5-6-etages ejendomme skabte Brummers bygnings ringe højde problemer for den bagved liggende blok, hvor arkitekten måtte afstrappe et trefløjet anlæg med sidesøjene mod *Jens Kofods Gade* og *Poul Ankers Gade*. Det er set fra Grønningen slet ikke så dårligt gjort.

Det er vanskeligt indimellem at rubricere de konglomerater, bygningskunsten frembragte i begyndelsen af århundredet. En »vild facaderomantik« har man kaldt den, hvor karnapper og altaner, buede og firkantede vinduesformer, granit og røde mursten, pilastre og gesimser, hele kataloget af bygningsdetaljer blev anvendt ganske ukritisk for at skabe en malerisk virkning.

Lejlighederne mistede med alle uregelmæssighederne en indretningsmæssig detalje. Pillespjlet, som havde været et højtelsket inventar siden rokokoen, var der ikke

Under 1. verdenskrig gik salget af de endnu ledige, men dyre grunde i Grønningen efterhånden helt i stå. Konsortiet og banken var bekymrede. Det må have været lidt i panik, at man i 1917 til reduceret pris solgte grunden nr. 11-13 til den rige bankier *Poul Hagemann*, som ret nonchalant nøjedes med at opføre et lille palæ midt mellem gadens øvrige 5-etages huse. Det blev den beundrede villa-bygger, *Carl Brummer*, der tegnede det trefløjede hagemannske palæ. Det blev senere købt af den finske regering til ambassadebolig. – Nordfoto 1978.

»Fri os for palæ-arkitekturen«, skrev Andreas Clemmensen som kommentar til sit eget forslag i konkurrencen om Grønningens bebyggelse. Men vi slap sandelig ikke for det palæagtige. Vi fik den for fuld udblæsning i de første bygninger, der opførtes her 1906-15. Hvad man end vil mene i dag, var det godt udført byggeri i luksusklassen med store lejligheder, altaner, centralvarme, elevatorer, WC og badeværelser fra den tid, da begrebet »herskabelige lejligheder« opstod. Her er den fritliggende blok, Grønningen nr. 15, mellem Jens Kofods Gade og Poul Ankers Gade, som er opført omkring 1915. – Fot. 1978. Kunstakademiets Bibliotek.

mere plads til. Lejlighederne var pragtstykker med smukke stuer til at vise frem, køkkenregionerne med pigeværelset, der ofte skulle huse to, var mere beskedne. Nyt for tiden var indretning af badeværelse, og de gammeldags klosetter, der lå oppe i huset i de fine lejligheder og havde deres placering direkte bag køkkentrappen med indirekte lys fra denne, blev lidt efter lidt erstattet med WC'er.

Selv om forretningsejendommene vandt frem, var kvarteret stadig at betragte som beboelseskvarter. Der var nu og da indrettet kontorer i stueetagen. *Vilhelm Fischer* opførte i 1913-14 *Nordisk Livsforsikrings* bygning, hvor han imidlertid ikke fik den nordlige halvdel færdig, før han døde.

Denne bygning fik præmie af Københavns kommune som smukt byggeri. *Niels P. Grundstrup* overtog opgaven i 1914 og udvidede senere komplekset til det dobbelte således, at det blev en firlænget lukket karré.

Axel Preisler havde i 1910 opført det kompleks for *Nordisk Genforsikring*, der afsluttede hele arealet i en spids vinkel, som næsten måtte kræve en gammel, romersk arkitekt for at finde en kunstnerisk tilfredsstillende løsning. Men vi er kun i København, og selv om Preisler var en kultiveret mand med en vågen opfattelse af tidens strømninger, var det en værre kranskegale af en renæssancegavl, han satte som afslutning på en rolig facade.

En senere tid har, formentlig af økonomiske grunde, pillet ornamenterne af og i stedet afsluttet med en enkel aftrapning, og undtagelsesvis må det konstateres, at ændringen er til det bedre. Preisler var også arkitekt for Reassurance Compagniet *Salamandras* nye bygninger på hjørnet af Hammerensgade og Store Kongensgade. De blev taget i brug 1. maj 1927. Ejendommen blev sammenkoblet med den allerede opførte, som var tegnet af *Einar Madvig* sammen med *Gotfred Tvede* i 1921. Af ydre er det en streng og enkel administrationsbygning, hvor kun få vinduesfordakninger bryder den store facade. Buerne i stueetagen er af en fin virkning, ligesom den håndværksmæssig overlegent udførte hamborgfugning af murværket.

Hvis man skal gøre op med de femogtredive års byggevirksomhed langs Grønningen, er resultatet i virkeligheden nedslående. Et par ejendomme fra trediverne skiller sig ud som selvstændig arkitektur af en vis kvalitet, ellers er karreerne præget af en nationalromantik, der er iblandet nybarokke elementer uden at virke særlig overbevisende. Kvarteret er kedeligt, men båret oppe af den mageløse udsigt til Kastellet's nænsomt beskårede glacis.

Som nævnt i teksten var det endnu i 1800-tallets slutning ikke betragtet som nogen værdig arkitektopgave at tegne beboelsesejendomme, der lå side om side i endeløse gader. Det kunne muremestrene selv klare – eventuelt med en arkitekttegnet facade. Arkitekter skulle tegne fritliggende, monumentale bygninger. I spidsen af Grønningens trekant var der faktisk tale om næsten helt fritstående karreer, som kunne få eget ansigt til alle sider. Her er Grønningen nr. 15, set op ad Poul Ankers Gade. – Fot. Politiken ca. 1960.

Vore dages ubrudte række af bygninger i Grønningen skød enkeltvis op som paddehatte. De sidste ejendomme stod først færdig 1936. Den talentfulde arkitekt Vilh. Fischer – som havde opført Bristols (Absolons) bygning på Rådhuspladsen – nåede at afslutte denne nederste ene halvdel af tvillingejendommen 17-19 i 1914. Men han døde kun 42 år gammel, og arkitekt Gundstrup måtte færdiggøre nr. 19. Sådan tog nr. 17 sig ud fra Kastellet. – Foto fra 1914 i privateje.

Næste side nederst:

I den lidt trafikerede Bornholmsgade opførtes denne ganske pompøse forretningsejendom i nr. 8 på hjørnet af Hammerensgade. – Fot. Hans Jørgen Ørslev 1986.

På den yderste spids, nr. 25, lod man arkitekt Axel Preisler opføre Nordisk Brands (i dag Nordisk Re) bygning, med den lidt overdrevne renaissancegavl, som senere af praktiske grunde måtte ændres (se side 531). Her ser man det næsten færdige gadebillede. Kun nr. 19 manglede, da dette foto blev taget omkring 1916. – Bymuseet.

De tre små tværgader i Grønningen-kvarteret mellem Grønningen og Store Kongensgades forlængelse er ganske korte og opdeler kvarteret i fire karréer, dog med Bornholmegade på tværs i den første og største karré. Sidegaderne har ikke Grønningens smukke udsigt, men er til gengæld stille, fordi de hører til byens mindst trafikerede. Her ses Hammerensgade fra hjørnet af Bornholmegade ud mod Grønningen. Det er Den finske Ambassades lille palæ, der ses med sin indkørsel fra Grønningen. – Fot. John Jedbo 1987.

Store Kongensgades forlængelse

Udsigt fra hjørnet af Store Kongensgade ned over den sidste ende af gaden, som indtil 1873 havde været kaldt Ny Østergade, fordi den førte til den nye Østerport fra 1721. Nu var porten nedrevet og gadenavnet igen brugt i byens centrum til den nye sidegade til Strøget. Den fik så navnet Store Kongensgade, som den ganske vist var forbundet med, men ellers ikke havde meget til fælles med. Her ser man den 400 m lange reberbane, der i 1789 var inddraget i Husarkasernen bagved. Man ser også kasernens smedje, soldaterkvarter og ridehus. I baggrunden Kastelsgravens udenværker, som var adskilt med en smal militærvej, kaldet Grønningen. Fot. 1894. – Bymuseet.

Forbindelsen mellem Store Kongensgade og Østerport, som førte mod nord uden om Nyboders østside, kalder vi i dag *Store Kongensgade*, men den gamle gade hed indtil 1873 *Ny Østergade*, fordi den førte op til byens nye Østerport. Da en ny *Ny Østergade* blev anlagt fra Strøget i 1873, omdøbtes den gamle gade af praktiske grunde til *Store Kongensgade* trods det store knæk ved Toldbodvej. Indtil 1902 – da Grønningen blev anlagt – var Store Kongensgades forlængelse den eneste forbindelse ud af byen mod nord fra Bredgade og Store Kongensgade. Den fulgte Nyboder på venstre hånd og *Den grønlandske Handels* over 400 m lange reberbane på den modsatte side. Reberbanen stammede fra 1783, men blev allerede i 1789 indlemmet i *Andreas Kirkerups* Husarkaserne, der er omtalt på side 498, og den indrettedes nu til staldpersonale og plads til 200 heste.

Da Grønningen skulle anlægges i 1902, forsvandt både kasernen og den gamle reberbane og gadens venstre side blev nu bagsiden af Grønningens trekantbebyggelse, som er vist på de følgende sider.

Den gamle reberbane langs Store Kongensgades forlængelse op til Østerport – kaldet Affutagebygningen – udgjorde lagerrum og stalde for kasernen. I de sidste år før nedrivningen af denne »Danmarks længste bygning« blev den lejet ud til andre til lagerbrug. Fot. ca. 1900. – Bymuseet.

Samme gadestrækning, men set her fra nord mod Nyboders gavl til højre, Reberbanen til venstre og knækket ved Toldbodvej ses længst tilbage. Det meget høje hus er Toldbodvej 6. – Akvarel (ses i farver på dette binds smudsomslag) af Fritz Stähr-Olsen 1885.

Næste side nederst:
Vore dages Store Kongensgades
forlængelse i fugleperspektiv.
Den stadig stærkt trafikerede
færdselsåre skiller fremdeles
Nyboders lave huse fra århun-
dredskiftets pretentiose bagside
af Grønningens byggeri. – Fot.
John Jedbo 1988.

Det gik sådan set lettere med at
sælge grundene mod Store Kon-
gensgade. Her var i 1914 kun
nr. 118 endnu ledig fra hjørne-
huset ved Toldbodvej og hen til
Hammerensgade. – Fot. 1914,
Bymuseet.

Af nationalromantikerne inden for arkitekturretningerne havde etagehuset været betragtet som en ringere opgave i kunstnerisk henseende end fritliggende bygninger, der gav større mulighed for en individuel og kunstnerisk bedre udformning. Og sandt nok er der tilsyneladende også større muligheder at arbejde med i den mindre form. Men i begyndelsen af århundredet skete der en forandring i denne opfattelse, og boligarkitekturen, etagehuset kom i forgrunden blandt arkitektens opgaver. Det var den danske kulturs demokratisering, der her, hvor landets første venstreministerium var kommet til, nåede arkitekturen.

Arkitekternes interesse afspejlede også i den store deltagelse, der var i konkurrencen om Grønningen-arealets bebyggelse. Men hvor de store etageejendomme på rimelig måde mod Grønningen ligesom skaber byens afgrænsning imod det åbne voldareal, så klæder de store bygningskroppe ikke Nyboders stilsfærdige længer. En aftrapning i bygningshøjden mod Store Kongensgade ville have klædt gadebilledet. Men det lå ikke i konkurrencebetingelserne, og grundudnyttelsen blev som sædvanlig højst mulig.

Det blev Axel Preisler, som i 1910 havde opført huset for enden af gaden (se side 531), og som også kom til at opføre gadens eneste manglende hus. Han byggede nr. 118 – efter konkurrence. Reassurance Compagniet Salamandras store ejendom 1926-27. – Fot. 1947. Hassing.

Vi står på det sted, hvor den gamle Østerport lå indtil 1858 og kikker ind mod byen. Tegningen er fra omkring 1890, for Tietgens Marmorkirke står færdig i baggrunden. Gaden midtfor er Store Kongensgades forlængelse med den gamle reberbane foran Husarkasernen til venstre og med Nyboder til højre. Længst til venstre er indgangen til den gamle »Grønningen«, som forsvandt, da vore dages Grønningen blev anlagt i 1905 på en god bid af Kastellets esplanade. Her lå endnu i 1900 indgangen til København fra nordøst. Indgangsportalen var den cykelforretning, der ses midtfor. – Udsnit af tegning på Bymuseet.

Samme vue som ovenfor. Nedrivningen af Husarkasernen er begyndt, men træerne mellem Kastelsgraven og kasernen står endnu. Cykelforretningen er også væk, og der er kommet elektriske sporvogne i Store Kongensgade som afløser for den linie, der tidligere gik gennem Grønningen. – Fot. 1896.

Grønningens længste, samlede bebyggelse blev den lange spids ud mod Østerport. Den omfatter nr. 17-25, hvoraf nr. 17 og 19 blev et tvillingehus, sådan som planlagt af Vilhelm Fischer, men fuldført af andre. Disse ejendomme blev opført omkring 1. verdenskrig. – Fot. 1947. Hassing.

Den yderste spids af Grønningens trekant var for smal og spids til at kunne bebygges. I 1930'erne samlede en kreds af beundrere af komponisten Carl Nielsen (1865-1931) midler til at rejse et mindesmærke for ham. I 1940 afsløredes dette monument af den fløjtespillende Pan til hest, udført af hans kone, billedhuggerinden Anne Marie Carl Nielsen, som kaldte sit værk for »Musikkens Genius«. I baggrunden Kastelsmøllen. – Fot. 1977. Stadsingeniørens Arkiv.

Den østrigske arkitekt *Otto Wagner* har formet de mættende ord, at »et lands kunst ikke alene er en værdimåler for dets velstand, men fremfor alt også for dets intelligens«. Med alle de indledende anstrengelser med planlægningen, grundenes beliggenhed i de utroligt smukke omgivelser med Nyboder til den ene side og de grøntbevoksede volde på den anden, og de velhavende bygherrens muligheder for her at skabe en flot introduktion til byen, når man kom nordfra, må man sige, at byen havde været bedre tjent med den gamle Grønningen. Men den ville naturligvis ikke have kunnet klare trafikpresset. Et kunstnerisk lyspunkt blev skabt i 1939-40 med *Anne Marie Carl Nielsens* fine ryttermonument for sin mand, komponisten Carl Nielsen.

Landsbyspillemandens søn fra Nørre Lyndelse fik et livs eventyr så storartet som H. C. Andersens. Den første bondefødte danske komponist i nyere tid, der efter mange års fjendtlig modstand og ligegyldighed i 1915 slog igennem med sin kunst, er i dag anerkendt verden over. Storheden i hans musik mærkes selvfølgelig i de komplicerede symfoniske værker, men ligefuldt i de enkle, folkelige danske sange, som fra 1914 kom til at præge sangen i Danmark i generationer. Netop denne spændvidde mellem det dramatiske og det lyrisk enkle har hustruen fået frem i sit ryttermonument.

Anne Marie Carl Nielsen, født Brodersen, var selv bondebarn og allerede som 12-årig inspireret af gårdens dyr, som hun modellerede i ler, og igennem hele livet udførte hun impressionistiske skitser og studier af dyr i bevægelse. I sin takketale ved sin mands begravelse i 1931 sagde billedhuggerinden, at hun ville takke ham selv for den frodige natur, der var hans. Den var aldrig stillestående, altid frisk, det var rindende vand. For hende var det naturligt, at monumentet over ham skulle være noget med en hest, et ædelt, livligt, nervøst dyr som symbol.

Hun var da 77 år, men magtede stadig den indtrængende realistiske skildring af det ædle, nervøse dyr, næsten i flyvende bevægelse. Modellen var da også tænkt med bærende vinger, en pegasus, poesiens genius. Den er kommet flyvende for at hvile et øjeblik på jorden eller på en stor sten, der var fisket op i havnen. Selv sagde billedhuggerinden: Saa har jeg haft den Lykke at gøre hans Mindesmærke i Grønningen, jeg har prøvet at faa noget af hans gnistrende Aand frem i det. Som jeg sagde til Kommiteen: Hvis jeg ikke kan lave en Hest, der gaar i Vejret uden Vinger, duer jeg ikke! Det er på den vingeløse Pegasus, han sidder og lytter efter Blæsten og Vejret«. Det kunne hun.

Ved anlæggelsen af det nye Grønningen i 1905 skar man som tidligere nævnt spidserne af Kastellets voldgrav, hvorved Kastelsgraven rykkede nærmere den nye gadelinie. Det vakte megen misnøje dengang, men i dag må man nok sige, at det gamle fæstningsanlægs ændring til velplejet park frembyder en af de smukkeste udsigter i byen, og derved stadig gør lejlighederne i ejendommene langs Grønningen meget eftertragtede. Her ses Grønningen fra Kastelsgraven. – Fot. 1977. Stadsarkitektens Arkiv.

Hilsen til læserne på halvvejen

Med udsendelsen af bind 5 er vi halvvejs gennem værkets topografiske del. Bind 11 er som bekendt helliget Københavns historie, litteraturfortegnelse samt registre.

Det har fra begyndelsen været redaktionens klare mål at give fyldigst mulige billedtekster, anbragt under eller ved siden af værkets 7.500 illustrationer. Måske var vore ambitioner på dette punkt større, end vi i starten havde sikret os tilstrækkelig dækning for. Fra kritiske og kyndige læsere er vi – navnlig vedrørende bind 2 – i hvert fald blevet gjort opmærksom på en række større og mindre unøjagtigheder og enkelte grove fejl. Det foranledigede naturligvis hurtigt ekstra kontrol på de følgende binds billedtekster samt et løfte om et *foreløbigt* rettellesblad til de tre første bind (se næste side).

De fleste af de påviste fejl drejede sig om upræcise dateringer af fotografier. Blandt de hjælpsomme læsere fandtes der adskillige med særlige forudsætninger på hvert sit felt inden for klædedragter, bil- og motorcykelmodeller, nummerplader, parkeringsskilte, vejbelægning og malede færdselsstriber, der muliggjorde nøjagtigere datering. Det er disse dybt engagerede læsere, vi skylder tak for det foreløbige rettellesblad.

Det er nok de færreste af vore 12.500 læsere, der har bemærket ret mange af unøjagtighederne, for kun et fåtal er meningsforstyrrende. Men hvis et så centralt værk skal være en vigtig kilde for fremtidens byhistorikere, må værket selvfølgelig ikke være behæftet med konstaterede fejl. Derfor har redaktionen behandlet alle de modtagne læserbreve seriøst.

Som eksempler på dateringsfejl kan nævnes, at man på et billede fra Folketinget kan skimte medlemmer, der først blev valgt flere år efter billedets angivne årstal. Andetsteds et billede af Gammel Strand, dateret 1910; men det må være fra ca. 1900, for ellers havde man kunnet se Rådhusårnet i baggrunden. Et billede af Handelsbanken på Strøget er dateret ca. 1970, men man kan se en kantsten i forgrunden, der viser, at gaden endnu ikke var gågade; derfor skulle billedet have været dateret ca. 1960. Som eksempel på en grov fejl kan anføres to forbyttede kort over Gammelholm.

Ved kontrollæsningen på værkets resterende bind deltager nu 5 mand, hver med særlige forudsætninger. I hvert binds ca. 700 fyldige billedtekster er der talrige muligheder for småfejl. De ældre udgaver gav aldrig så mange oplysninger – ofte slet ingen. Det er billedredaktionens ønske om de mange eksakte oplysninger, der har skabt problemerne i de første bind.

Vi tror, at de senere bind vil være befriet for de fleste af de småfejl, som må irritere grundige læsere. Helt fejlfrit bliver et pionérværk som det foreliggende næppe nogen sinde. Men nu gør vi – som allerede nævnt – alt, hvad der står i redaktionens og forlagets magt for at leve op til værkets høje mål. I bind 11 bringer vi en *komplet* rettellesliste til alle 10 topografiske bind.

Med venlig hilsen

Bo Bramsen

Palle Fogtdal

Foreløbigt rettelsesblad

Bind 1

Almindelige rettelser

- s. 69 Biografi: L. 8n: 1742 Læs: 1842.
s. 96 Billede: L. 1ø: Kobberstik Læs: Litografi af Fattig-Holm.
s. 98 Billede: L. 3n: dragoner Læs: officerer.
s.113 Billede: L. 5ø: Chr. 7.s Læs: Frederik 6.s Palæ.
s.140 Biografi: L. 2ø: 1813-83 Læs: 1813-91.
s.142 Billede: L. 3n: Læs: 5. Børsen. 6. Holmens Kirke. 7. Nikolaj Kirke.
s.163 Billede: L. 2n: Slotspladsen Læs: Ridebanen.
s.219 Biografi: L. 2n: forgængelig Læs: forfængelig.
s.229 Tekst: L. 2ø: 1660 Læs: 1600.
s.232 Billede: L. 2ø: Læs: tegnet i 1901 og fotograferet 84 år senere.
s.238 Billede: L. 2ø: Tøjhuset Læs: Proviantgården.
s.268 Billede: L. 11ø: benyttes Læs: beskyttedes.
s.286 Tekst: L. 6n: 1650 Læs: 1690.
s.290 Biografi: L. 4ø: adlet Læs: ophøjet til.
s.297 Billede: L. 3n: Den røde Bygning Læs: Det württemberg-ske Palæ.
s.298 Billede: L. 3n: fra venstre Læs: fra højre.
s.321 Billede: L. 3n: tegning Læs: maleri.
s.335 Billede: L. 3ø: kavalleri Læs: artilleri.
s.350 Billede: L. 7ø: i 1870'erne Læs: i 1840'erne.
s.364 Tekst: L. 1n: 1935 Læs: 1936.

Rettelser til billeddateringerne

Her er de korrekte årstal anført:

S.70ø: 1744 – S.104ø og n: 1870 – S.109n: 1876 – S.130ø: 1873 – S.182: 1980 – S.183: 1980 – S.210ø: 1952 – S.211ø: 1945 og n: 1966 – S.236: 1915 – S.237: 1850 – S.260ø og n: 1925 – S.261n: 1915 – S.285n: 1905 – S.347n: 1900 – S.364: 1955 – S.369n: 1964 og n: 1966.

Bind 2

Almindelige rettelser

- s. 24 Billede: L. 2ø: foto Læs: tegnet.
s. 26 Biografi: L. 5n: to sønner Læs: en søn og en broder.
s. 27 Kort: Forbyttet med kort s. 42.
s. 34 Billede: Forkert tekst. Læs: Det interimistiske ærestempel var tegnet i 1760 af Holtzbecker og stukket af Müller for at fejre Enevældens 100-års jubilæum, men bygningen blev aldrig opført.
s. 42 Kort: Se ovenfor under side 27.
s. 44 Billede: L. 2ø: Læs: Tegning af E. N. Normann 1847. – Sø-officersforeningen.
s. 50 Billede: Forkert tekst. Læs: Nyhavn set fra havnen mod øverst: Nyhavns solside. I forgrunden Frostensborg Vagt, som omtalt nedenfor. Maleri af ukendt ca. 1840.
s. 51 Tekst: L. 12n: 1773 Læs: 1673.
s. 61 Billede: L. 6n: i nr. 22 Læs: i nr. 20.
s. 74 Biografi: L. 3n: 1682 Læs: 1687.
s. 75 Billede: L. 2n: Fra 1753 Læs: 1754.
s. 82 Billede: L. 3ø: taget 1844 Læs: 1840.
s. 87 Billede: L. 3n: fra havnen Læs: fra haven.
s.114 Billede: L. 3ø: Frederiksholms Læs: Holmens
s.138 Biografi: L. 3n: 1974 Læs: 1954.
s.168 Biografi: L. 3n: Peder Skrams Gade Læs: Herluf Trolles Gade.
s.172 Biografi: L. 2ø: 1803-91 Læs: 1803-83
s.182 Tekst: L. 2ø: nr. 13 Læs: 10-12.
s.183 Billede: L. 5ø: nr. 11 Læs: 9
s.189 Billede: L. 2n: Den højre Læs: Den høje.
s.203 Billede: Billedet er spejlvendt.
s.208 Billede: L. 4n: set fra Læs: set mod.
s.210 Tekst: L. 20ø: Chr. 7. Læs: Chr. 6.
s.211 Årstal: 1854 Læs: 1864.

- s.220 Billede: L. 2ø: til venstre Læs: til højre.
s.224 Billede: L. 3n: 1740 Læs: 1784.
s.228 Billede: L. 4ø: 7 fag Læs: 10 fag.
s.258 Tekst: L. 13ø: side 270-83 Læs: 340-53.
s.259 Billede: L. 1ø: Kgs. Bryghus med Læs: ved.
s.268 Billede: L. 5ø: i 1900 Læs: i 1906.
s.274 Billede: L. 2n: til højre Læs: til venstre.
s.285 Billede: L. 4ø: nr. 12 Læs: 13.
s.326 Billede: L. 3ø: nr. 11 Læs: 13.
s.326 Tekst: L. 8n: Ludvig Hilker Læs: Georg Hilker.
s.337 Tekst: L. 8ø: der 1902-03 måtte vige for Læs: der senere afløstes af.

Rettelser til billeddateringerne

Her er de korrekte årstal anført:

S.14n: 1870 – S.61n: 1950 – S.80ø: 1860 – S.81: 1930 – S.89n: 1960 – S.140n: 1955 – S.160n: 1970 – S.173ø: 1905 – S.174ø og n: ca. 1980 – S.175ø: 1950 – S.177ø og n: ca. 1950 – S.178ø: 1910 – S.182: 1980 – S. 184: 1965 – S.185ø: 1971 og n: 1976 – S.187ø: 1964 og n: 1930 – S.188n: 1964 – S.220n: 1900 – S.232ø: 1940 – S.233ø: 1940 – S.241: 1930 – S.242ø: 1910 – S.244ø: 1930 – S.252: 1906 – S.270: 1950 – S.277n: 1940 – S.278ø: 1945 – S.287: 1970 – S.293n: 1970 – S.312ø: 1950 og n: 1940 – S.322ø: 1928.

Bind 3

Almindelige rettelser

- s. 19 Billede: L. 11ø: Fot. Læs: Xylografi.
s. 39 Billede: L. 2n: venstre og højre Læs: højre og venstre.
s. 48 Tekst: L.21ø: 1844 Læs: 1842.
s. 68 Billede: L.7ø: 41 Læs: 42. L. 11ø: Huste eksisterer i dag i stærkt ombygget stand som nr. 40.
s.100 Billede: De to billedtekster er forbyttet.
s.104 Billede: L. 10ø: Metropole Læs: Monopol.
s.113 Billede: L. 3ø: første Læs: tredje.
s.160 Billede: L. 5ø: Øst Læs: Vest. L. 4n: Nikolajgade og Asyl-gade skal ombyttes.
s.171 Billede: L. 5ø: Nikolajgade Læs: Holmengade.
s.195 Billede: L. 4ø: fire fag Læs: syv fag.
s.212 Tekst: L. 9n: Asylgade Læs: Nikolajgade.
s.226 Tekst: L. 5n: Metropole Læs: Monopol.
s.227 Kort: L. 6ø: Metropole Læs: Monopol.
s.260 Biografi: L. 10ø: 1790 Læs: 1798.
s.284 Biografi: De sidste fire linier udgår.
s.297 Billede: Det øverste billede er fra 1986, men fejlagtigt udskiftet med et billede fra 1900.
s.319 Billede: L. 8ø: 1880 Læs: 1855
s.326 Billede: L. 7ø: nr. 3 Læs: nr. 36.
s.353 Billede: Tekst til nederste billede mangler. Læs: Nygade som gågade. Fot. 1970'erne. – Politiken.
s.375 Billede: L. 7n: Magstræde Læs: Snaregade.
s.385 Billede: L. 13ø: venstre Læs: højre.
s.393 Billede: L. 3ø: 409 Læs: 395. L. 3n: 394 Læs: 413.
s.408 Billede: L. 8ø: til højre Læs: til venstre.
s.454 Biografi: L. 11n: 1911 Læs: 1811.
s.504 Billede: L. 3ø: indtil 1. verdenskrig Læs: indtil 1920'erne.

Rettelser til billeddateringerne

Her er de korrekte årstal anført:

S.12n: 1915 – S.68ø: 1915 – S.83: 1986 – S.101: 1960'erne – S.102n: tv. 1930, th. 1900 – S.118: 1905 – S.143: 1973 – S.152ø: ca. 1941 – S.159n: 1981 – S.209ø: 1905 – S.213n: 1970 – S.218n: 1864 – S.219n: 1880 – S.220n: 1950 – S.223n: 1950 – S.242ø: 1910 – S.265: 1960 – S.308n: 1960 – S.351: 1898/99 – S.355: ca. 1910 – S.364ø: 1960 – S.371n: 1900 – S.373ø og n: 1900 – S.374ø: 1900 – S.387n: 1853 – S.390n: 1950 – S.391n: 1900 – S.406: 1910 – S.409: 1925 – S.470n: 1889 – S.489: ca. 1957 – S.496. ca. 1910.

Fredericiagade 46, gårdinteriør. Maleri fra 1907 af A. T. Henriksen. Den lange Fredericiagade, der består af 8 sammenlagte gader fra Amaliegade i Frederiksstadens til Rigsgade er interessant i sin øverste ende og ligeledes i sin sidste ende ved Rigsgade, men resten har ikke meget at byde på, og et gårdinteriør som dette nu forsvundne har altid hørt til sjældenheder i gaden. – Bymuseet.

Bo Bramsen:

KØBENHAVN før og nu – og aldrig

Sys og Godfred Hartmann:

Kgs. Nytorv, Rosenborg og Nyboder

(Godfred Hartmann har skrevet om Rosenborg,

Sys Hartmann hele den øvrige tekst)

© Forlaget Palle Fogtdal A/S, København, 1988

Sat med Baskerville 11/12 og 9/9.5 og trykt

på Uno-mat 115 g

Reproduktion: Bernh. Middelboe, København

Tekst og billedtryk: Scanprint, Jyllands-Posten A/S, Viby J.

Smudsomslag og forsats: Sankt Jørgen Tryk A/S, Kastrup

Indbinding: Chr. Henriksen & Søn, Skive

Vignet på bindet: Københavns byvåben, 1660

Udgivet med støtte af Konsul George Jorcks Fond,

Overretssagfører L. Zeuthens Mindelegat samt

Brandt Brandtved Fonden

ISBN 87-7248-033-5 (bind 5)

ISBN 87-7248-027-0 (kpl.)

Stehr-Olsen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK